B/1452

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE

EGYETEMES

MONOGRAFIÁJA.

HAZÁNK EZREDÉVES FENNÁLLÁSÁNAK ÜNNEPE ALKALMÁBÓL

KIADTA

BÁCS-BODROGH VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.

II. KÖTET.

ZOMBOR.
BITTERMANN NÁNDOR ÉS FIA KÖNYV- ÉS KŐNYOMDÁJA.
1896.

BÁCS JÓZSEF 1880

Előszó a II-ik kötethez.

Monografiánk e második kötete a vármegye természeti viszonyainak leírását, továbbá a szellemi és anyagi kulturát és azok statisztikáját, függelékül pedig a megyei főtisztviselők s a nemesi családok jegyzékét foglalja magában. S ámbár e kötetben is mindenütt tekintettel voltunk az ezredéves multra, a mennyiben a szellemi és anyagi kultura csaknem minden fejezete történeti alapon van tárgyalva; mindazáltal e kötetnek legfőbb célja első sorban mégis az, hogy vármegyénk jelenlegi kulturális állapotait tárja az olvasó elé.

Valamint az előző kötetben az ezredéves multat, úgy művünk e részében a jelen közviszonyait, munkatársaink részint önálló kutatások, részint első rangú források alapján dolgozták fel; bár adataink, a dolog természeténél fogva, itt sem lehettek mindenben teljesek, a tárgyalást pedig az anyag óriási halmazára való tekintetből, itt-ott nagyon is rövidre kellett szabnunk.

A feldolgozandó anyag nagy terjedelme okozta, hogy jólehet minden fejezetnél lehető szűk térre szorítkoztunk, e kötet eredeti tervezetét mégis jóval túl kellett lépnünk, ami csak úgy volt lehetséges, ha ehhez a megye t. törvényhatósága is hozzájárul.

Hála és elismerés illeti a vármegye t. törvényhatóságát, hogy a monografiai bizottság elnökségének okadatolt előterjesztésére, Vojnits István főispán úr őméltóságának elnöklete alatt f. évi márc. 24-én tartott közgyűlésében, a mű jelen kötetének kellő módon való kiegészítéséhez készséggel hozzájárult, a minek következtében az egyes fejezetek nagyobb terjedelemben és tökéletesebb alakban jelenhettek meg.

Egyes hiányok és fogyatkozások ennek dacára e kötetben

is lesznek; a tárgyilagos kritikának azonban el kell ismernie, hogy monografiánk e része sem lehetett teljesen kimerítő, sem tökéletes, mert ez több időt, az adatforrások tüzetesebb átbúvárlását s még több szakférfiú közreműködését igényelte volna.

Hisszük azonban, hogy akkor, a midőn Bács-Bodrogh vármegye törvényhatósága e művet az ezredéves ünnep alkalmából szeretett hazánk oltárára leteszi, s hazafias érzületének ez által is kifejezést adni óhajt: monografiánk a vármegye multjának és jelenének megismertetésében így is vezérfonalul fog szolgálni; s hogy akkor, ha ezen, a megye közönségének hazafias áldozatkészségéből létrejött mű egyes részeit az elfogulatlan bírálat mérlegelni fogja, mi is idézhetjük Cantu e nemes szavait: ítéletünkben tévedhettünk, de nem az érzelmekben, a melyek minket lelkesítettek.

Zombor, 1896. április 16-án.

A szerkesztő.

Tartalom.

I. RÉSZ.

Lap.

1. Bács-Bodrogh vármegye neve, címere és pecsétje. Irta *Dudás Gyula* . . . 1— 7.
2. Bács-Bodrogh vármegye földtani viszonyai. Irta *Halavács Gyula* . . . . . 8— 46.
3. A vármegye földrajza. I. Bács-Bodrogh vármegye régi geografiája. Irta *Dudás Gyula*. II. Bács-Bodrogh vármegye földrajza. Irta *Roediger Lajos* . . . . . 47— 71.
4. Vízlecsapoló társulatok. Irta *Koch József* . 72— 81.
5. A vármegye éghajlata. Irta *Roediger Lajos* 82— 95.
6. Bács-Bodrogh vármegye állat- és növényvilága. I. Bács-Bodrogh vármegye állatvilága. Irta *Uhlmann Miklós*. II. Bács-Bodrog vármegye növényvilága. Irta *Kovács János* . . 96—145.

II. RÉSZ.

I. Vallásfelekezetek. 1. Róm. kath. egyház. Irta *Érdujhelyi Menyhért* . . . . . 146—196.
2. A görög kath. egyház. Irta *Kuzmiák Sándor* 197—203.
3. Örmény egyház. Irta *Érdujhelyi Menyhért* . 204—208.
4. Gör. kel. szerb egyház. Irta *Csirics Milán* . 209—223.
5. Az ev. reformátusok. Irta *Kozma László* . 224—239.
6. Az ágost. hitv. evangelikusok. Irta *Koch József* 240—250.
7. Az izraelita vallásfelekezet. Irta *Dudás Gyula* 251—265.

Lap.

II. Tanügy. 1. Népiskolák. 2. Tanyai iskolák. 3. Magániskolák. 4. Kisdedóvó intézetek. 5. Középiskolák. 6. Szakiskolák. 7. Művészi iskolák. 8. Bács-Bodrogh vármegye tanítóinak egyesülete. Irta *Frankl István* . . . 266—369.

III. RÉSZ.

A vármegye népessége. 1. A népesség szám, nyelv és vallás szerint. Irta *Roediger Lajos* 370—272.
2. Bács-Bodrogh megye néprajza. Magyarok. Németek. Szerbek. Bunyevácok. Ruthenek. Tótok. Cigányok. Irta *Frankl István.* Sokacok. Irta *Jankó János dr.* . . . . . 373—425.

IV. RÉSZ.

I. Mezőgazdaság. 1. Mezőgazdaságunk a multban. Irta *Dudás Gyula.* 2. Mezőgazdaságunk a jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . . 426—441.
II. Ipar. 1. Régi iparunk és a céhek. Irta *Dudás Gyula.* 2. Iparunk a jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . . . . 442—452.
III. Kereskedelem. 1. Kereskedelmünk a multban. Irta *Dudás Gyula.* A jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . . . . 453—460.
IV. Hitelügy. Pénzintézetek. 1. A multban. Irta *Dudás Gyula.* 2. A jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . . . . 461—463.
V. Közlekedés. 1. A multban. Irta *Dudás Gyula.* 2. A jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . 464—473.

V. RÉSZ.

Közigazgatás és törvénykezés. 1. A multban. Irta *Iványi István és Dudás Gyula.* A jelenben. Irta *Roediger Lajos* . . . . . 474—511.
2. A vármegye helynévtára. *D. Gy.-tól* . . 512—520.

Lap.

VI. RÉSZ.

1. Irodalom. Sajtó. Művészet. Irta *Dudás Gyula* 521—539.
2. Kulturális és humán intézmények. *D. Gy.-tól* 540—558.

VII. RÉSZ.

1. Bács és Bodrogh vármegyék fő- és alispánjai.
Irta *Iványi István és Dudás Gyula* . . . 559—600.
2. A vármegye nemes családai 1526—1848-ig.
Irta *Dudás Gyula* . . . . . 601—613.

E kötetben előforduló ábrák és mellékletek jegyzéke.

		Lap.
1.	Bács vármegye pecsétje 1699-ből	5.
2.	Bodrogh vármegye pecsétje 1715-ből	6.
3.	A zombori artézi kút földtani szelvénye	46.
4.	A szabadkai artézi kút földtani szelvénye	46.
5.	A Koberger-féle térkép 1493-ból	48.
6.	A Tanstedt-féle térkép 1553-ból	50.
7.	A Lazius-féle térkép 1556-ból	52.
8.	A Sambucus-féle térkép 1579-ből	54.
9.	Kimutatás a hőmérséklet julius havi középértékeiről	96.
10.	Kimutatás a hőmérséklet január havi középértékeiről	96.
11.	Kimutatás az évi csapadékmennyiségről	96.
12.	Kimutatás a csapadékos napok számáról	96.
13.	Kimutatás a csapadék tíz évi eloszlásáról	96.
14.	Kimutatás a zivatarokról	96.
15.	A báthmonostori apátság alaprajza	162.
16.	Magyar népviselet	384.
17.	Német népviselet	400.
18.	Szerb népviselet	416.
19.	Bunyevác népviselet	432.
20.	Sokac népviselet	448.
21.	Orosz népviselet	464.
22.	Tót népviselet	480.
23.	Bács-Bodrogh vármegye térképe	613.

I. RÉSZ.

I. Bács-Bodrogh vármegye neve, címere és pecsétje.

I. Bács-Bodrogh vármegye neve, címere és pecsétje.

I.

A vármegye neve.[1])

Bács és Bodrogh vármegyék a multban mint külön törvényhatóságok szerepelvén, neveiket eredetileg a hasonnevű váraktól, mint vármegyei székhelyektől nyerték. E várak egyike: Bács, a ma is hasonnevű helység mellett, a Mosztonga folyócska partján, másika: Bodrogh, pedig az eddigi történelmi nyomozások szerint a Duna mellett, a mai Monostorszeg helység környékén állott. Valószínű, hogy mindkettő már a honfoglalás előtt lakott hely volt, s hogy őseink, mint az az ország számos más vidékein történt, itt is a már készen álló helységeket szállották meg.

Bács és Bodrogh várak neveinek eredete, mint általában az ország legtöbb városáé, nagyon bizonytalan. Leibnitz szerint ugyan nincs helynév, melynek ne volna valami jelentése, e két helység nevének jelentését azonban annál kevésbbé vagyunk képesek ma már megfejteni, mert tulajdonkép azt sem lehet bizonyosan tudni, vajjon nyelvészetileg e két név mely csoportba sorolandó. Hazánk helynevei, miként azt Pesty Frigyes bőven kifejtette, részint idegen, részint magyar származásúak. Úgy az

---

[1]) *Pesty F.:* Magyarország helynevei. I. köt. *Ipolyi A.:* Adalék Magyarország helyirata és földrajzához. „Új Magyar Muzeum" 1858. I. k. *Ortvay T.:* Magyarország régi vizrajza. *Reső Ensel Sándor:* A helynevek magyarázója 1862. *Bél M.:* Notitia comitatuum Bács-Bodrogh hist. geographica. (Nemz. Muzeum kézirattár Cod Lat. nr. 3382.) Bács vármegye nevéről. „Bács-Bodrogh." 1878. évf. II. f. *Iványi I.:* Bács-Bodrogh vármegye helynévtára I. köt. *Steltzer Fr.:* Geschichte der Bácska. 1883.

idegen, mint a magyar származású helyneveink részint személynevekkel, részint a helynek vagy tájnak természeti tulajdonságaival, vagy valamely védszentnek nevével, vagy végül valamely más körülménynyel függnek össze. E szempontot szem előtt tartva, Bács és Bodrogh neveiről már csak azt sem lehet bizonyosan eldönteni, vajjon idegen szavak-e ezek, vagy magyar eredetűek? Mind a magyar, mind az idegen származás mellett lehet némi érveket felhozni.

A Bács név magyar eredete mellett látszik bizonyítani az a körülmény, hogy e név a régi magyar nyelvben személynév gyanánt szerepelt.[1]) Nem volna tehát valószínűtlen, hogy mint számos más város, úgy Bács is egy hasonnevű egyéntől (alapítójától vagy birtokosától) nyerte volna nevét. Az idegen, még pedig szláv eredetre mutat másrészt, hogy e szó „bács" a szláv nyelvben juhászt jelent (bacsia=juhászat) s így voltak íróink, a kik e helységet mint ősi pásztortanyát, a magyarok bejövetele előtti időkből az itt lakott nomád szláv népektől vélték eredeztetni. Egyébként más nézet szerint e névnek a turáni nyelvcsaláddal is lenne rokonsága, melyben a „bat" szó boldogságot jelent, és így „batia" vagy „bathia" boldogközt, szerencseföldet akarna kifejezni. Legkevésbbé valószínű variansa végre e névnek a szláv „batina" (batog, batoscsek) szó, mely fatörzset jelent s melynek révén Bács helység neve a vidék erdős jellegével függne össze. Bél Mátyás szerint e vár nevét némelyek Bassianus római (pannoniai) teleppel, mások Bathemaceus kelta vezérrel hozták összefüggésbe, ő maga azonban e tekintetben semmi véleményt vagy újabb conjecturát nem mond.

A mily ingatag Bács nevének eredete, épp olyan *Bodrogh*-é is. Régi személyneveink között ezzel is találkozunk,[2]) de itt is túlnyomólag a szláv eredet lehetősége lép előtérbe. E néven

---

[1]) 1279 körül élt *Bach* comes. (Gr. Sztáray okltr I. 23.) 1298-ban *Bács* fia János részt vett a németországi háborúban. (Pauler Gy.: A magyar nemz. tört. II. 581.)

[2]) Bodrogh mint személynév a XIII. és XIV. században fordul elő. (Ortvay T.: Magyarország régi vízrajza I. 140.)

hazánkban egyébként több hely és folyó neveztetvén,[1]) valószínű, hogy Schafariknak ama véleménye, mely szerint Bodrogh vármegye vidéke elnevezését a bodrik (obotrites) nevű szláv törzstől nyerte volna, nem állhatja meg helyét, s hogy talán Bél közelebb jár a valósághoz, midőn e nevet a szintén szláv „Vod-roch“ (aquarum cornu) szavaktól származtatja, a mi azt akarná jelezni, hogy Bodrogh néven a szarv alakúlag kanyarodó folyót vagy az ily vízvidék közelében levő helységet jelölték.

Mindaz tehát, a mit e részben érinthettünk, csak távoleső conjectura Bács és Bodrogh neveinek magyarázatához és nekünk az ezek egyike vagy másika mellett való állásfoglalás, vagy újabb hypothezisek felállítása e helyütt nem lehet feladatunk. Kétségtelen tény, hogy vármegyénk nevét az eddigi nyelvészeti és történeti nyomozások szerint megfejteni nem lehet, s hogy az itt felemlített nézetek valószínűségét majd talán csak a jövő buvárlatok fogják igazolhatni.

II.

A vármegye címere és pecsétje.

Bár a vármegyék institutióját a nyugati minták után Szent István király létesítette, mindazáltal bizonyos, hogy az első vármegyék, melyek sorába Bács és Bodrogh is tartoztak, első királyainktól éppen oly kevéssé nyertek címert, mint a nemesség. A címereknek és címeres leveleknek adományozása nálunk csak a vegyes házból származott királyok idejében jött divatba, a mi nagyon is érthető, ha tudjuk, hogy a heraldika csak a keresztes háborúk kora után, tehát a XIII-ik század végén kezd virágzani.

Az utókornak azonban sajnálattal kell constatálnia, hogy e vármegyéknek nemcsak az Árpádok korából, nemcsak a mohácsi vész előtti korból, hanem még csak a török hódoltság korából

[1]) Bodrog folyó Zemplén és Somogy vármegyében, Bodrog falu Arad és Temes vármegyében, egy Bodrog nevű birtok említtetik (1330-ban) Baranya vármegyében.

sem maradt fenn címere. A honfoglalástól fogva egészen a mohácsi vészig (1526.), sem Bács, sem Bodrogh vármegyének nem volt önálló és külön címere, mert annak a ránk maradt számos megyei oklevélen semmi nyomát nem találjuk. A középkorban ugyanis a megyei oklevélkiadványokat nem a megye külön pecsétjével, hanem mindig a megyei főtisztviselők (alispán, szolgabírák) pecsétjeivel látták el s csupán egy esetet tudunk, a midőn e szabálytól némi eltérés történt. Bodrogh vármegye ugyanis 1351-ben Háj-Szent-Lőrinczen tartott közgyűléséből kifolyólag a királyhoz intézett egyik fölterjesztésében az ottani káptalan pecsétjét használta, még pedig azon indokolással, hogy: „mert külön pecsétünk nincsen.“ [1])

Ezen egy esetet kivéve, Bács és Bodrogh megye által a mohácsi vész előtt kiadott s eddig ismert összes oklevelek a főtisztviselők pecsétjeivel vannak ellátva, a mi azt mutatja, hogy ha talán volt is a vármegyéknek, mint törvényhatóságoknak, a mohácsi vész előtt valamilyen címerök, ezen címerrel ellátott pecséteket okirataikon egyáltalában nem használtak.[2])

Bács és Bodrogh vármegyék, mint tudva van, a mohácsi vész után elvesztették önállóságukat s nem is nyerték vissza mindaddig, míg e területről a törökök ki nem űzettek. Az 1698. évben felújíttatván az alsó Tisza-Dunaköz vármegyei szervezete, most Bács és Bodrogh vármegyék is újjászülettek. I-ső Lipót király, miután Széchenyi Pál kalocsai érseket Bács vármegye főispáni székében (1698. okt. 16-án) megerősítette, 1699. évi dec. 14-én kelt diplomájával e vármegyének címert is adott. E diploma szerint a címert egy kerek pajzs képezte, melyben zöld téren Szent Pálnak kék ruhában, vörös köpenyben álló, jobb felé néző, jobbjában hegyével lefelé fordított kardot tartó, bal-

[1]) „... Quia notorio sigillo utenti caremus.“ (Zichy okmtr. II. 447.)

[2]) A megyei tisztviselők, nevezetesen az alispán és a szolgabirák mindig gyűrűs pecsétjeiket nyomták az oklevelekre, még pedig mindig kivül az iratok lezárásánál, fehér viaszban. A pecsétgyűrűkön, a mennyire a lenyomatmaradványokból ki lehet venni, inkább valamely szentnek képe, mintsem családi cimer volt bevésve. (Lásd pl. Bodrogh megye hatóságának oklevelét az 1509-ik évből. Ezen oklevélen két alispánnak és két szolgabirónak pecsétje látható. Orsz. levéltár, dipl. oszt. 21961. sz. a.)

kezét pedig mellére illesztő alakja látható.[1]) A címer leírását tartalmazó királyi oklevél a Rákóczy-féle mozgalmak idejében a megye levéltárából elveszett,[2]) s így a háborúk megszűntével, 1712-ben junius 2-án III. Károly király újabb diplomát adott ki, melyben a föntebbi módon leírt pecsétet újból adományozta.[3])

Bács vármegye pecsétje 1699-ből.

Bács megye 1699. évi címeres pecsétjének körirata: „Sigillum Comitatus Bachiensis S. 1699. P.“ volt, az 1712. évi diploma pedig e feliratot oda módosította, hogy az 1699. év helyett „1712.“ alkalmazandó. Ezen új pecsétet azonban, úgy látszik, nem készíttette el a vármegye, mert a későbbi okiratokon is az „1699.“ évszámmal ellátott pecsét lenyomatait találjuk. E pecsét állandóan alkalmazásban is maradt egészen 1837-ig, a midőn királyi jóváhagyással magyar vésetű új pecsét készült.[4]) Ezen újabb pecsét a címeren semmi változtatást nem mutat, kivéve azt, a mit a ma is használatban levő vármegyei címeren is láthatni, t. i. hogy Szent Pál nem jobbra, hanem előre néz és balkezében könyvet tart. A pecsét körirata azonban az 1699-ik

---

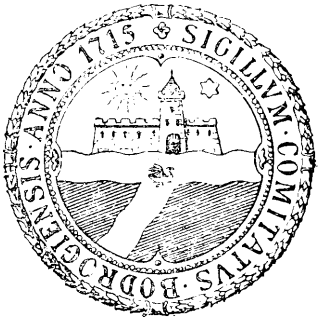
[1]) Orsz. ltr kancell. oszt. 1699. nr. 70.

[2]) Ezen elveszett oklevél később előkerült s ma is meg van Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

[3]) Eredetije Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

[4]) Eredeti oklevél a vármegye levéltárában.

évivel szemben eltérést mutat, a mennyiben latin helyett magyar nyelven szól és a két vármegyének 1802-ben történt egyesítésére is vonatkozással van. A felirat teljes szövege ez: „Bács-Bodrogh Vármegye Pecsétje. 1699. Meg-Ujítatott 1837.“[1])

Bodrogh vármegye pecsétje 1715-ből.

Bodrogh vármegye 1699-ben szintén visszaállíttatván, ez alkalommal címert is nyert, de az ide vonatkozó kir. resolutiót nem ismerjük, mert az, valamint maga a címeres pecsét is, szintén elveszett a Rákóczy-féle mozgalmak (1703—1711) idején. Midőn azonban a háborúk lezajlása után Bodrogh vármegye 1714-ben újra szerveztetett, ekkor az új főispán, gr. Nádasdy Pál folyamodott a királyhoz a megye címerének újra adományozásáért.[2]) E folyamodványban le lett írva az előbbi címer, melynek megújítását most kérték, s III. Károly 1715-ik évi január 18-án kelt oklevelével Bodrogh vármegyének most új címert adott,[3]) bár fölemlíttetik, hogy ez a címer egészen azonos a régebbivel. E szerint e vármegye címerét egy kerek pajzs képezte, melyben két egymásba szakadó folyó, a Duna és Tisza, torkolatánál egy kacsa úszik, a Duna túlsó partján egy tornyos erőd, állítólag Bodrogh vára, s a fölött nap és csillag látható.

[1]) Nem rég a zombori határban találtak egy pecsétet, melyen Magyarország cimere szerepel e felirattal: „Comitatus Bachiensis. 1786.“ E pecsét, úgy látszik, csak II. József korában lehetett rövid ideig használatban. (Lásd Bács-Bodrogh vármegye tört. társulat Évkönyve, 1890. évf. 16. l.)

[2]) Orsz. ltr. Kancelláriai oszt. 1714. Nr. 52. b) sz. a.

[3]) U. o. Kancell. oszt. 1715. Nr. 52. a) sz. a.

E címert Bodrogh vármegye nem sokáig használta, mert már 1729-ben megszűnt önállóan működni s a pecsét a következő évben, felsőbb rendeletre, a kir. kancelláriához küldetett fel.

Miután Bodrogh vármegye előbb hallgatagon, utóbb pedig 1802-ben törvényhozásilag is egyesíttetett Bács vármegyével, a megye hatósága állandóan Bács megye 1699-ik évi címeres pecsétjét használta, s úgy a föntebb említett 1837-ik évi, mint a későbbi pecsétek is ama véset szerint készültek. Ekként hallgatagon a régi bácsmegyei címer lett az egyesült Bács-Bodrogh vármegye címerévé.

A vármegye 1802-ben tehát nem csináltatott új pecsétet, hanem Bács megye 1699-ik évi pecsétjét használta továbbra is egészen 1837-ig, a midőn az új pecsétre először vésetett együttesen a két vármegye neve. Ez a pecsét 1848-ig volt használatban s az azóta készült újabb pecsétek sem heraldikai, sem sphragistikai szempontból nem különös érdekűek.

Dudás Gyula.

2. Bács-Bodrogh vármegye földtani viszonyai.

Bács-Bodrogh vármegye az Alföld Duna-Tisza közötti részének déli kisebb felét foglalja el olykép, hogy három oldalról természetesek a határai: nyugatról és délről a Duna baja-szlankaméni szakaszával; keletről pedig a Tisza martonos-szlankaméni szakaszával határolja s csak északról mesterséges a határ.

Területe nem sík, hanem többé-kevésbbé hullámos s ez különösen északibb, a 100 méter tengerszín feletti magasságot jóval meghaladó platószerű részére, melynek délibb részét általában a telecskai fensíknak nevezik, áll. A térszín szeliden hullámos, mely földhullámok északkelet-délnyugati irányúak. A megye északi határa mentében találkozunk a legmagasabb pontokkal, így a csávolyi szőlőkben a Bozsja-ledja 170 méter; Jankovácznál a Kecskés-hegy 161 méter, a Sivány-hegy 161 méter. Délnek a térszín lankásan leereszkedik, úgy, hogy a Telecska déli szélén már a 100 méternél is kisebb tengerszín feletti magassága. E fensík mindenütt élesen 10—20 méter magas parttal válik el a folyók mentében lévő, többé-kevésbbé széles sík területektől, melyeknek síkságát csak számos vízér szakítja. De e sík terekben, a vármegye délkeleti csücskében ismét egy élesen határolt, meredek partú fensíkkal, az u. n. titeli fensíkkal találkozunk, melynek felszíne szintén hepe-hupás, hullámos, s körülbelül 120 méternyire van a tengerszíne felett.

A térszín ez a kétféle alakulata szorosan összefügg a geologiai alkotással. Míg ugyanis a hepe-hupás, hullámos felszínű fensíkok a geologiailag vett tegnap: a *diluviális* kornak képződményei; addig az őket határoló, mélyebben fekvő területek az

alluviális kor részben még folyton képződő üledékei. Az öregebb geologiai korok rétegei megyénk területén sehol sincsenek meg a felszínen.

I. A diluvium.

A diluviális korú, a fensíkokat alkotó képződmények, a mennyire azt a felszínen lévő feltárások (javarészben téglavetők és agyaggödrök) mutatják, két, petrografiailag különböző anyagból: löszből és homokból állanak.

1. **A lösz.** A diluvium vége felé a Duna-Tiszaköz sivatagjának egy része szelídebb arculatot öltött, átváltozott steppévé s lerakodott a lösz. Az a sajátságos földnem, melynek keletkezését illetőleg oly soká nem voltak tisztában, s kalandos természetű elméleteket állítottak fel, melyek közt nem hiányzott a bibliában megörökített özönvíz-féle sem; míg nem a közel multban báró Richthofen Ferdinánd be nem bizonyította[1]) subaërikus: a nedvesség és a növények által lekötött hulló porból való képződését s ez által sok, ezelőtt megmagyarázhatlan jelenséget érthetővé tett. Ő a chinai löszterületet írja le, de olvasva ismereteinknek forduló pontját képező közleményét, oda képzeljük magunkat a Dunán túlra, vagy a titeli fensíkot mosó Tisza partjára, annyira egyező ezek, az oly igen távol előforduló löszök jellege.

Richthofen kétféle löszt különböztet meg, u. m. szárazföldi (Land-lösz) és tavi löszt (See-lösz). A szárazföldi lösz a levegőben levő porból képződött, míg a tavi lösz a tavak fenekén ülepedett le. A hazánkban, illetőleg a Duna-Tiszaközén jelentkező lösz határozottan szárazföldi lösz, azaz subaërikus eredetű, s általában én a „lösz“ fogalmához mindig a subaërikus eredetet fűzöm, vagyis csak a hullóporból eredő anyagot tekintem lösznek.

Richthofen annyira meggyőzően kritizálja a lösz képződését kimagyarázni igyekező előbbeni elméleteket, a saját elmélete mellett annyi érvet sorolt föl tapasztalatai gazdag tárházából, hogy tanulmányozva közlését, nem hiszem, mikép találkozzék

[1]) China. I. Bd. 2 Capitel.

valaki, ki a jövőben még „lösz-tenger"-ről beszéljen. „Der Wind hat bei der Ablagerung und Umlagerung der Zersetzungsproducte in allen Ländern einen bedeutenden Antheil, als man ihm zuzuschreiben pflegt" (l. c. pag. 94.)

A lösz területünkön is az ő szokott, tipusos arculatával jelenik meg. Sárga színű, rétegezettlen, többé-kevésbbé homokos és meszes laza agyag. Annyira lazán függnek össze finom pornemű alkotó részei, hogy újjunkkal könnyen szétdörzsölhetjük s még is ott, hol külső hatások megbontják pl. folyóvíz alámossa s leomlik, magas függélyes falakban áll meg. Tömege számos vékony csővecskékkel van átszőve, melyek belül szénsavas mészhártyával vannak bevonva, s melyek mindig függélyesen állanak s aljok hegyesszög alatt elágazódik. Az egykori füvek nyomai ezek, melyeket a levegőből lehullott finom por eltemetett, de a melyek e finom port lekötötték s nem engedték, hogy a szél tovább vigye. Mindig tartalmaz szeszélyesebbnél szeszélyesebb alakú, hosszúkás márgakonkréciókat, az u. n. *löszbábokat*, melyek tömegében rendetlenül elszórva vannak, néha pedig vízszintes szalagként sorakoznak. De e hosszúkás löszbábok csak ritkán fekszenek, hanem rendszerint állnak. Azonkívül a lösz szárazföldi csigák megfehérített házait és emlősállatcsontokat zár magába.

Bács-Bodrogh vármegye területén a Telecska és a titeli fensík áll löszből.

A titeli fensík a megye délkeleti csücskében, a Tiszának a Dunába való szakadásánál délkeleti—északnyugati irányú elipszis formájú tipusos fensík, mely meredek partokkal élesen válik ki a körülötte lévő mocsarakból. Míg ugyanis a mocsár területek 75—77 méternyire vannak, addig a fensíkon 118—127 méter tengerszín feletti pontokkal találkozunk. Felszíne hepe-hupás, hullámos s a földhullámok csapása délkeleti—északnyugati. Legszebben fel van tárva a lösz a Tiszapartján, mely közvetlenül alatta folyik s magasabb vízálláskor erősen mossa lábát. Hatalmas, 50 méter magas, függélyes falként áll itt a lösz. Legalul homokosabb és világos sárga színű fehér foltokkal, feljebb

sárgább és agyagosabb. E felsőbb részben három vízszintes vereses színű szalag is van benne. Löszbáb egész tömegében elszórva előfordul, a vereses szalagok alatt és fölött nagy mennyiségben, vízszintes rétegekként rendezkedve, melyek világosabb színükkel jól elválnak a sárgás, vereses falon.

A titeli fensík a Fruska-Góra hegység keleti nyúlványának egyik elszakított része. A Duna még nem oly régen megkerülte s erre vall a Vilova és Mosorinnál lévő széles, mocsaras meder, s a Tisza is e korban jóval feljebb szakadt beléje. Később azonban Lok és Titel közt áttörte a keskeny földnyelvet s most egyenesebb irányban folyik. Azok a löszfalak, melyek Szlankaménnál a Dunapartján merednek égbe, a titelihez teljesen hasonlók s ezekben is ott van a három vereses szalag, alattunk s felettünk a rétegként sorakozó löszbáb-halmaz. Szlankaménnál a Zagrad nevű halásztelep felett a löszben ottjártamkor (1891. május hó) ásás alkalmával egy mammuth-fogat találtak. A Dunaparton itt a lösz feküjében meg van az egész neogén szeries, melynek rétegei a hegynek (13—14 hóra) 10—25 fokkal dőlnek.

Legnagyobb az elterjedése a lösznek a megye északibb felében, hol a Telecskát alkotja. Északon Csávoly s F.-Szt-Iván táján a felszínen a homokkal olvad össze s a két képződmény közt nincs éles határ. Majd a homokterületen bukkan ki a lösz, majd a löszön van egy-egy homok folt. Még Baja—Bikity és Gara—Katymár közt sem éles határuk; tovább délre azonban Sztanisics, Nemes-Militics, Csonopla, Kernyajánál már éles és meredek partok jelölik nyugat felé való elterjedését. Dél felől Szivacz, Cservenka, Kula, Verbász, Szent-Tamásnál a Ferencz-csatorna van közvetlenül tövében s partja itt is meredek. Keletről Ó-Becse, Zenta környékén szintén még jól elválik a lapálytól; s azontúl a Kőrös-patak, mely a Ludas-tóból ered, s a Sós-tó és Palics-tó, illetőleg az ezekkel összefüggő nedves völgyület is még eléggé élesen határolja, de már Szabadka, Kunbaja, Bács-Almás, Tataháza táján ismét elmosódott határa s a lösz összeolvad a homokkal.

A lösz vastagsága délről észak felé mindinkább fogy. A Telecska déli szélén, a Ferencz-csatorna mentén az egész part löszből áll; tovább északra már feküje is felszínre jut. Keleti szélén csak Zentánál, a szegedi vaspálya mentében van feltárva az alatta lévő homok, mely itt néhány planorbist tartalmaz. Nyugati szélén azonban több helyről ismerem a lösz alatti homokot, így Garánál, Béregnél.

Az ekkép határolt terület szintén hepe-hupás, hullámos felszínű fensík, mely délkeleti irányban mindinkább alacsonyabb lesz. Míg ugyanis északnyugati részében 135—140 méternyire van a tenger színe felett, délkeleti részében már csak 85—90 méter magas. Több patak vájta be medrét a löszbe, melyek általában szólva délkeleti irányban futnak le. Ilyenek: Cservenkánál a Duboka-dolina, a San-völgy; Kulánál a Kovila-völgy, a Razvala-völgy; Verbásznál a Nagy-völgy s a Krivadolina. Mindezek jelentéktelenebbek s leérve a fensíkról, a part mentében, a part kőzetlen aljában folytak kelet-délkeleti irányban. Sokkal jelentékenyebb ezeknél a Bács-ér (Krivaja), mely Tavankútnál, a lösznek a homokkal való határán kezdődik s a Bajmokról jövő vízzel megerősödve Topolyán át halad északnyugat-északi—délkelet-déli irányban. Topolya és Bajsa közt hirtelen nyugatnak fordul, hogy a Pacsér és Ó-Moroviczáról jövő vízzel egyesülhessen s aztán délkeleti irányban Hegyesen, Szeghegyen és Feketehegyen át folyva, Szent-Tamásnál ér le a fensíkról s Turiánál egyesülve a többi, a fensík lábánál folyó vizekkel s keleti irányban haladva, Bács-Földvárnál a Tiszába szakad. A Ferencz-csatornának szivacz-földvári szakasza tehát régi természetes meder. A Bács-ér Szent-Tamásnál széles völgyületszerű árterén a löszből eredő homokot rakott le.

Még egy jelentékenyebb ér hasítja át északnyugat—délkeleti irányban a Telecskát, ez a Csantavéren túl eredő Csík-ér, mely Bács-Petrovoszellónál szakad a Tiszába.

A Telecskát alkotó lösz tipusos lösz, mely a községek közelében számos téglavetőben jól fel van tárva s délen agya-

gosabb és tetemes vastagságú; északon inkább homokosabb s mindinkább vékonyabb lesz.

Szerves maradványt, bár nem nagy mennyiségben, mindenütt tartalmaz, s ilyeneket a következő helyekről gyűjtöttem:

Szent-Tamásnál a téglavetőben:

Helix (Arionta) arbustorum, Linné.
„ *(Trichia) hispida*, Linné.
„ *bidens*, Chemn.
Bulimus (Chondrus) tridens, Müll.
Pupa dolium, Drap.
Clausilia fusca, Betta.
Cionella (Zua) lubrica, Müll.

Zentán a vasúti bevágásban:

Helix (Arionta) arbustorum, Linné.
„ *(Trichia) hispida*, Linné.
„ *bidens*, Chemn.
Succinea oblonga, Drap.
Pupa (Pupilla) muscorum, Linné.
Clausilia pumila, Ziegl.
Cionella (Zua) lubrica, Müll.

Szabadkán a téglavetőben:

Helix (Trichia) hispida, Linné.
Succinea oblonga, Drap.
Pupa (Pupilla) muscorum, Linné.
Clausilia pumila, Ziegl.
Cionella (Zua) lubrica, Müll.

Rigyiczán a téglavetőben:

Helix (Arionta) arbustorum, Linné.
„ *(Trichia) hispida*, Linné.
Pupa dolium, Drap.
Clausilia pumila, Ziegl.

Oly alakok, melyek mind szárazföldön élnek s melyek a löszben máshol is előfordulnak, de korhatározó jelentőségük nincs. Együtt fordulnak elő ezek az alakok a mammuthtal, a rhinocerossal a Dunántúl s másutt; a Telecskán számos helyen

lévő téglavetők falán épp úgy a legmélyebb részben, mint a felsőben; de megtaláljuk őket a felszín fűszálain a szó legszorosabb értelmében vetten: „élve.“ Vagy is azt tapasztaljuk, hogy e „lösz-csigák“ nem csak a diluviumban éltek, hanem még ma is élnek. Általában eddigi tanulmányaim közben arra a tapasztalatra jutottam, miként azt, hogy valamely képződmény diluviális vagy alluviális korú-e? a benne előforduló *molluscák* alapján eldönteni nem lehet; más szóval *a diluvium és alluvium édesvízi és szárazföldi mollusca-faunája teljesen ugyanaz.* Már a pontusi emelet faunájában is találkozik nehány édesvízi vagy szárazföldi puhatestű, mely jelenlegi faunánkban is meg van; a levantei emelet faunájában megszaporodik ugyan számuk, de azért még mindig alárendeltebben fordulnak elő s e korok mollusca-faunája javarészben a korra jellemző alakokból áll. A diluviumban azonban ezek közül egyetlen egy sem él már, s oly mollusca-alakokkal találkozunk, melyek ott helyben most is élnek.

Ezeket tapasztalva aztán azt a nézetet sem vallhatom magaménak, mely szerint a „lösz-csigák“ hideg égalj alatt, nedves területeken, erdős helyen élő puhatestűek, mely nézet valószínűleg a lösz képződésének a glecserek működésével való kapcsolatba hozatalához volt jó. Mert tekintetbe véve azt, hogy a lösz javarészben steppe-képződés, s a steppe inkább száraz és meleg éghajlatú: a lösz-csigákat *steppe-molluscáknak* kell venni, melyek nem hideg, nedves, erdős helyen, hanem olyan melegebb, szárazabb, füves helyeken élnek, minő általában hazánk Kárpátok övezte medencéje.

Hogy a diluviumot egyedül jellemző nagy emlősök: mammuth, rhinoceros stb. maradványok kerültek-e elő a löszből területünkön? nincs tudomásom róla.[1])

---

[1]) A magyar nemzeti muzeumban őriznek négy kitűnő fentartású *Mastodon Borsoni* fogas állkapocs-töredéket, mely a 60-as években került oda, s a rájok ragasztott Kubinyi írta cédula szerint Szabadkáról való. Szabadka a lösz és homok határán fekszik, s a várostól délre a lösz a téglavetőkben fel van tárva, de innét a csontok nem kerülhettek, mert a *Mastodon Borsoni* eddigi tapasztalataink szerint pliocén s nem diluviális korú állat. Még az a feltevés sem állhat meg, hogy tán valamelyik kút ásása alkalmával

Bajmoknál, a községtől északnyugatra, a pályaudvar közelében van egy téglavető s a leásásban felül tipusos lösz helixekkel körülbelül 2 méter vastagon feltárva. A téglavető gödörben ásott, körülbelül 3 méter mély kútból azonban világos-sárga agyagot hánytak ki, melyben sok a csiga, jelesen:

Planorbis corneus, Linné.
„ *marginatus*, Drap.
Succinea putris, Linné.
„ *oblonga*, Drap.
Limnaea palustris, var. *turricula*, Held.
„ *ocata*, var. *peregrina*, Müll.
Bythinia ventricosa, Gray.
Helix (Trichia) hispida, Linné.
Pisidium casertanum, Poli.

E kis fauna tipusos mocsár-fauna, melyhez szárazföldi alakok is társulnak, s teljesen megegyezik azokkal, melyeket később a Duna és Tisza árterén lerakodott rétegekből sorolok fel. De nem ebből, mert hisz azt elébb láttuk, hogy a diluvium és alluvium mollusca-faunája ugyan az, hanem az előfordulás körülményeiből tartom e világos-sárga agyagot a jelenkor képződményének. A hely, ugyanis, hol a téglavető van, felpuffadást formál, s ettől nem messze, az út mentén egy turján van, és itt veszi kezdetét a Bács-ér az az egyik ága, mely Bajmokon át folyik s Topolyánál már tekintélyes völgyületet képez. E turjánban ott él faunánk, sőt a belőle nyőlt sáson és füvön ott látjuk a helixet, a succineát is, mely ha elhal, lepottyan a vízbe s összekeveredik az édesvízi csigákkal. Itt tehát szépen látjuk, miként kerülhet a réteg édesvízi faunájába a szárazföldi

kerültek napfényre, mert a szabadkai ásott kutak nem mélyek s a diluviumból kapják vizüket és az újabban létesített fúrtkutak legtöbbje sem hatol a levantei emeletig, mely Szabadkán kb. 99 m/-ben kezdődik. E mastodon-maradványok tehát valószinüleg máshonnan valók, s Szabadkáról lőnek beküldve, és így került rájuk Szabadka, mint lelőhely. Muzeumok régibb darabjain nem ép ritkán van a beküldési hely lelőhelynek feltüntetve. Így pl. a magyar nemzeti muzeumban a Minis-völgyben, a Coronini-forrás közelében talált aranykavics is oraviczainak van feltüntetve.

csiga a nélkül, hogy folyóvizet kellene feltételeznünk, mely „bemosta“ a szárazföldi csigát.

E turján a multban jóval nagyobb volt, s kiterjedt odáig, sőt még azon túl is, hol most a téglavető-gödör van, de később, a midőn a vizet levezető csatorna jobban kiképződött, s a tó sekélyebb lett, diadalmaskodott rajta a hulló por: betemette, sőt föléje újabb hullópor rakódott, s így került a subaërikus lösz alá az édesvízi üledék. Hogy pedig ez nem a diluviális korszakban történt, hanem a jelenkorban, bizonyság rá a még visszamaradt részlet: a turján, melynek jelenkorúságát eltagadni nem lehet, s a melynek szintjébe van a téglavető kútjában feltárt világos-sárga, a faunát tartalmazó agyag.

Bajmoknál is tehát egyik bizonyítékát találjuk annak, hogy az alföldi lösz nem egész tömegében diluviális korú, hanem csak alsó részét vehetjük annak; míg felső része alluviális. Sőt nagy a valószínűség, hogy még ma is folytatódik képződése. Az az, hogy azok az eolikus erők és geologiai folyamatok, melyek tegnap: a mammuth, rhinoceros, óriás-gim stb. korában az Alföld szárazzá lett részein: a steppéken a futóhomokot és löszt létrehozták, a diluviális korszakkal nem szűntek meg, hanem még ma is tovább működnek. Működésük ma a futóhomoknál kétségbe vonhatlan, miért kellett volna az épp hasonlóan subaërikus eredetű lösznél megszűnni? annál is inkább, mert dacára a mindent átváltozó kulturának s az ákác meghonosodásának, délibábos Alföldünk javarészében még ma sem vesztette el teljesen steppe jellegét.

A subaërikus eredetű lösznek mai napság való képződését a déli Temes és Torontál vármegyékben lévő u. n. Deliblati sivatag futóhomokjának a löszhöz való viszonya tárgyalásának alkalmával fejtettem ki először megokolva s ime most a Telecskáról hozhatok fel újabb bizonyítékot állításom mellett.

2. **A homok.** A homok megyénk északi határa mentén, a lösz-borította területről északra jelentkezik. A lösz és homok — mint azt már előbb előadtam — nem válik el egymástól mindenütt élesen, hanem fokozatos átmenetekkel összefügg.

A homok alsó része minden esetre a diluviális korban ülepedett le. Béregnél, a község északi részén levő leásásban szépen láthatjuk, hogy a lösz a homokon fekszik, azaz, hogy a homok a lösznél idősebb képződmény. Mikor később — azonban még a diluviális korban — szárazzá lett, a sivatag homokját a szél kezdte ide-oda hordani, s létrejött a futóhomok, mely folyamat napjainkig tart. A területünkön levő futóhomokban tehát egy olyan képződményünk van, melynek subaërikus képződési volta a diluviumba vezethető vissza. A diluvium és alluvium között éles határt vonni nem lehet. Mert kétségbe nem vonható tény az, hogy a futóhomok egy része határozottan jelenkorú, s ez különösen a folyók mentében, laposabb helyeken levő futóhomokra vonatkozik; de ismét az is tény, hogy a magasabb helyeken olyannal is találkozunk, melyet az eddigi tapasztalatokra támaszkodó gyakorlat diluviumkorúnak kell hogy tartson. Rendszerint térképeinken csak azok a részek vannak jelenkori futóhomokként kijelölve, melyek még tényleg sívár futóhomokok, míg a kultura által lekötött, de különben formájukban a futóhomok tipusait mutatók, diluviális homoknak mondatnak. Pedig, ha tekintetbe vesszük, hogy csak a végefelé járó században is mennyi sívár futóhomokot kötött meg a szívós ákác, némi ellenmondásba keveredünk. S ennek az oka az, hogy azok az eolikus geologiai folyamatok és erők, melyek a subaërikus képződményt létre hozták, működésüket már a diluviumban kezdték s napjainkig folytatják. S ez oka annak is, hogy bár kétségtelenül részben mostkori képződmény a futóhomok, még is a diluviumban tárgyalom, mert ezzel az alluviális szorosan összefügg.

A Duna-Tisza közének legnagyobb részét a felszínen e homok alkotja, képezvén azt a hullámos területet, mely északról délfelé lankásan lejt, s melynek egyes pontjai: magasabb buckái néha e területen meglepő tengerszín feletti magasságra emelkednek. Pest megyéből áthúzódik Bács-Bodrogh vármegye északi részébe, a nélkül, hogy itt a Telecska löszétől élesen elválna, Dautova, Rigyicza, Gara, Tataháza, Bács-Almás, Szabadka táján végződik.

Folyó nem hasítja e területet, csak egyes, vagy átlag északnyugat—délkeleti irányú völgyületekben sorakozó, többé-kevésbbé nagy tavak, náddal és zsombékkal ellepett örjegek szaggatják meg összefüggését.

Színe fehér, sárga, a humuszosé fekete. Javarészben kvarcszemekből áll, de a mellett alárendelten csillámlemezkéket, mész-, földpat-, amfiból-, magnetit stb. szemcséket s egészen borsó nagyságú kvarckavicsot is tartalmaz. A homokszemek mész- vagy limonithártyával vannak bevonva. Néhol vékony, mész kötőszerű homokkő-táblákká tömörül. Összetétele általában igen különböző, s már kis területen is igen változó.

A homokborította terület térszíne hepe-hupás, hosszan elnyúló földhullámokkal, melyek az uralkodó *száraz* szél irányában húzódnak. E földhullámok több futóhomok-buckának egy sorban való rendezkedése következtében keletkeztek. Vannak egyes önálló buckák is, melyek néha tekintélyes magasságra emelkednek. Nyilt futóhomok-terület aránylag nem sok van s ezek is inkább futóhomok-mezők. Általában a területet a mezőgazdaság hódoltatta meg, melynek egyengető hatása már rég eltűntette a futóhomok olyan tipusait, a minőt a Temes vármegye déli részén lévő terület, az u. n. Deliblati sivatagon oly szépen meg vannak és tanulmányozhatók. Ennek oka a Duna-Tiszaköz homokja durvább voltában s a meteorologiai viszonyokban rejlik. Több itt az esős idő, már pedig a futóhomok csak is száraz állapotában mozgékony s így a vegetáció is hamarabb verhetett gyökeret rajta, a mi ismét mozgását akadályozza.

A bucka-sorok általában délkelet—északnyugati irányúak.

II. Az alluviális képződmények.

A jelenkor subaërikus eredetű két képződményéről: a futóhomokról és a löszről már fentebb szóltam. A diluviumban kezdődő, de még ma is működő eolikus erők létrehozta képződményekben a két geologiai kor üledéke oly szorosan összefügg egymással, hogy közöttük még ma biztos határt nem tudok

vonni. Ez az oka annak, hogy a diluvium fejezetében meg kellett emlékezni e képződmények mostkori részéről is.

Itt e fejezetben a víz létrehozta üledékekről szólok majd, s mert ezek ismét szorosan összefüggnek a két folyammal, most kívánok a megye hidrografiai viszonyaival is foglalkozni.

1. **A Duna s ártéri üledéke.** A Duna baja-szlankaméni 291·2 kilométer hosszú szakaszával a megye nyugati és déli határa. Bajánál 0 pontja 83·91 méternyire, Szlankaménnál pedig 69·05 méternyire van az adriai tenger színe felett; esése tehát e szakaszon 14·86 méter; kilométerenként 51 mm.

Bajától Vukovárig észak-déli irányban folyik, aztán hirtelen kanyarodik s keletnek folytatja útját.

A Duna jobbra-balra nagyokat kanyarodva siet le az Alföld szélén. Jobbról meredek a partja, míg balról széles sík ártere kíséri, melyet sok, a folyamtól kiágazó s hozzá visszatérő ér, egykori ágai, medrei hálózzák be. Ezeket nem tekintve, a megye területén csak egy, a löszterület északi szélén, Felső-Szt-Ivánnál és Tataházánál fakadó s Katymár és Rigyiczánál már szélesebb völgyületben folyó patak, az u. n. Kigyós-ér igyekeznék szaporítani vizét. De nem így volt az régen.

Mikor még az Alföld nagy medencéjét a neogén korszak végén a levantei tó foglalta el, törte át Dunánk a visegrád-váczi gátat, s beléje szakad, lerakván a tó fenekén Rákos-Keresztúr, Puszta-Szt-Lőrinczné egy kavics kúpot. Később a diluviális korban, midőn a tó vize leapadt s helyét terjedelmes mocsárterületek foglalták el s a medence szélén nagy térségek szárazzá lettek és a folyamrendszer kezdett kifejlődni, Dunánk is medret mosott magának. A diluviálts kor végén vagy tán már az alluviális kor kezdetén — erre a korra enged ugyanis következtetni, hogy lösz a meder partján meg van, illetőleg részben magába a löszbe van vájva a meder — a folyó iránya általában megegyezik a maival. Baja-Rigyicza táján elmosódott e régi meder, de Rigyiczán túl a Telecska nyugati és déli pereme megjelöli nekünk, hogy hol folyt egykor a Duna. Már fentebb említém, hogy a Ferencz-csatornának szivacz-földvári, a Telecska

déli pereme mentében lévő része természetes mederben van, a Duna egykori medrében. A Tisza, mint azt már *Suess E.*[1]) is állítja, Bács-Földvártól kezdve egyik régi Duna-mederben folyik ma.

Hogy mi késztette a Dunát mikép Szivacznál hirtelen keletre forduljon, az tán kevésbbé a térszíni viszonyokban, mint inkább abban lelheti magyarázatát, hogy itt már kész medret talált, a Dráva medrét, mely nyugatról jőve, tán épp a Telecska alatt folyt. A Dráva ma jóval lejebb szakad a Dunába, de széles ártere, melyet délen magas meredek part határol, a folyó dél felé való nyomulására vall s azt is bizonyítja, hogy egykor jóval feljebb folyt s úgy miként ma is torkán túl keletre tereli el a Dunát, térithette el a rég multban is.

A Duna ezután hódolva a Baer-féle törvénynek, s egyéb a meder irányát befolyásoló erőknek, lassan nyugat-, illetőleg a Telecska alatt — megtartva keleti irányát — délnek nyomult egészen a Fruska-Góráig, melynek lábát ma mossa.

Ez a természetes gát, ha nem lenne ott, vagy melyet ha áttörne — miként azt Suess E. (l. c.) szépen kifejti — a Duna a Száva völgyét okkupálná, s úgy mint a Tisza elfoglalta a Bácsföldváron aluli szakaszon az egykori Dunamedret, azonképen igénybe venné azt aztán egész Belgrádig.

Az a sziklaorr, melyen Pétervárad áll, eltéríti ugyan egy darabra a Dunát s nagyot kanyarodva a folyó újra csak a hegység lábához szorul. Volt idő azonban, mikor itteni medre sem volt olyan egyenes, mint ma, hanem nagyot kanyarodva a titeli fensíkot megkerülte, mely stádiumban a Tisza is jóval északabb ömlött beléje. A Gardinovcze, Vilova, Mosorinnál létező, most mocsaras, turjános széles völgyület szépen mutatja folyása akkori irányát s csak később történt, hogy Lok és Titel közt a félszigetet átnyesve, a Fruska-Górától elszakította a titeli fensíkot s medre a mostani egyenesebb irányt vette.

A Dunáról sokan írtak már: geologusok, geografusok, történetírók s legtöbben megegyeznek abban, hogy nyugatra

[1]) Ueber den Lauf der Donau. (Oesterr. Revue, Bd. IV. pag. 262.)

való nyomulását a Baer-féle törvény okozatjának tartják, bár számba veszik a többi tényezőt is. S ha valahol, úgy épp a Dunának tárgyalás alatt levő szakaszán bebizonyosodik e törvény helyessége, melyet nemcsak a geologiai tapasztalatok, de történeti tények is megerősítenek. Budapestnél az ó-budai ágban római épületmaradványokra akadtak, hasonlókép Paksnál és Bölöskénél is vannak római épületnyomok a folyam medrében. A török hódoltság előtt Kalocsa még megközelíthető volt kisebb hajókkal, s valószínűleg Hajós neve is arra vonatkozik, hogy régi időben a Vörös-mocsár járható volt. Hanusz I.[1]) szerint Max Schimek 1788-ban készült térképén a Duna Solt alatt folyik. A Duna-szabályozás lényegesen módosította a medret, de tipusát még sem tüntette el s Baer törvénye sokhelyen szépen bebizonyítható.

Szabó J.[2]) azt állítja, hogy „. . . a Duna medrének vonalát egy süllyedési görbének tekinthetni, a mely egy vetődési síknak az irányában van, melytől jobbra, a continens ezen része emelkedésben, az ellenkező süllyedésben van oly módon, hogy először nem mindenütt egyenlő ezen emelkedés és süllyedés, másodszor, hogy aránylag nagyobb az emelkedés, mint a süllyedés.“ E nézetekről Suess E. így vélekedik: „. . . die Donau fliesse hier in einer *Verwerfungspalte*, eine Meinung, welche ihr Urheber nach dem eben Gesagten, wohl selbst schwerlich zu vertheidigen gewillt sein wird.“ — Nem osztja e nézetet Hunfalvy J.[3]) sem, „. . . mert ellenkezik azon ténynyel, melyet maga Szabó is megcáfolatlanul bebizonyít, hogy a mostani magas jobb partnak a folyó baloldalán hasonló magasságú régi part felel meg, mely azonban most kisebb-nagyobb távolságra esik a folyótól.“ — Magam sem oszthatom Szabó nézetét, s a Duna mostani völgyét egyszerű kimosási völgynek, s a feltűnő magas jobb partot a Duna nyugat felé nyomulása okozatjának tartom. Mert igaz ugyan — miként azt később kifejtem — az Alföld közepe a

---

[1]) A Duna egyik oldalmozgása. (Földrajzi Közl. XVIII. k. 183. lap.)

[2]) Egy continentális emelkedés és süllyedés Európa keleti részein. (A magyar tud. akadémia évkönyve, X. köt.)

[3]) A magyar birodalom természeti viszonyainak leirása, I. k.

diluviális korban erősebben süllyed, de hogy e süllyedéssel repedés s ennek mentén vetődés is járna, azt eddigi tapasztalataim nem konstatálhatják.

Tekintve a Duna óriási víztömegét, tán feltűnő a Duna völgyének aránylag keskeny volta, összehasonlítva pl. a Tisza széles árterével. De ebbe is belenyugodhatunk, ha tekintetbe vesszük, hogy a Duna balpartján számba vehető folyó víz nem ömlik beléje s így ezen az oldalon a folyó nem tolja vizét nyugatra, mint ez a Tiszánál több helyütt történik, melybe épp a balparton szakad beléje több keletről jövő tekintélyes folyó. A Duna nyugatra való nyomulásában csakis a Baer-féle törvénynek hódol, mely teljesen elég ez irányú törekvésének a megmagyarázására, s feleslegessé teszi egyéb erőknek, pl. a szélnek hozzászegődését, mint azt Stefanovits J.[1]) teszi. Ő ugyanis a Duna középszakaszának nyugatra való törekvése egyik lényeges okának az aequinoctiális szeleket, az u. n. Kosová-t is veszi, de nem veszi figyelembe, hogy ez a szél itt ismeretlen, s az Alduna mentén sem oly erős a hatása, mint azt feltételezi.

A Dunától keletre a folyó mentén széles pásztaként jelentkező árterén számos régi folyammeder még most is jól kivehető, s a természeti viszonyokat oly híven feltüntető térképen, minők a cs. és kir. földrajzi intézet új foktérképei, ki is jelölhetők. A zomborvidéki mocsarak is régi folyamágyakban sorakoznak, s részben jelölik a Telecska nyugati partja alatt az egykori folyást, mely régebben kelet felé kanyarodott a Ferencz-csatorna Szivaczon túli részében; egyik későbbi irányát a Mosztonga jelzi; míg Priglevicza-Szent-Ivánnál, Apatinnál, Szóntánál újabb kanyarulatainak medrei láthatók. Tovább keletre is számos völgyület hálózza át a teret, régibb-újabb medret jelezve, melyek közt a Sóvénál, Temerinnél, Zsablyánál elhúzódó Nagy-bara a jelentékenyebb, s mely nem a Dunába, de a Tiszába szakad s a Duna egykori jóval északibb, keleti irányú folyását jelzi.

---

[1]) Ueber das seitliche Rücken der Flüsse. (Monatsbl. d. Wissensch. Club in Wien. II. pag. 125.)

Dr. Koch A.[1]) Bács megye alsó részében a Duna alluviumján két terraszt különböztet meg (harmadiknak a Telecskát veszi.) Az alsón, mely a Duna mostani árterének felel meg, Palánka, Glozsán, Begecs, Futak, Ujvidék fekszik s iszapos homokból áll. A második, a régibb ártér, az ó-alluvium, melyet felül sárga agyag, alul homok formál. Arról azonban nem emlékszik meg, hogy e második terrasz a Telecska alatt alacsonyabb lesz, vagyis, hogy itt az ó-alluvium felpuffadást formál, mely aránylag legmagasabb a délibb részen. E felpuffadás mellett bizonyít különben még az is, hogy e terület vizei nem délnek, hanem északnak, illetőleg keletnek folynak le.

Legtöbb e régi folyammedrek közül száraz; de nagy részében még ma is van víz, mely vagy folyik vagy mocsarak, turjánok, örjegek egész láncolata. Bennök igen finom, egyenletes, világos színű, legtöbbször fehér, szívós agyag rakódott le: a szék, melyről majd később lesz szó. Az erek közt elterülő magasabb részeken pedig homok és agyag van.

A sárga homok a régibb, a mederbeli üledékképen van meg, míg felette 2—3 méternyi vastagon sárgás színű, löszszerű agyag terül el. Ezt a profilt: alul homok, felül agyag, tapasztaltam a Duna alluviumján mindenütt. Néhol márgakonkréciókat is tartalmaz. A helységek közelében mindenütt fel vannak tárva ezek a mostkori rétegek a téglavetőkben, mert a felső löszszerű agyag jó minőségű téglaanyag. Apatinnál a legélénkebb a téglagyártás, mely itt exportcikké lett, melyet a Dunán a fővárosba s a Keletre hordanak el.

Ez a löszszerű sárga agyag hasonlít a löszhöz, s futólag ránézve annak is tartható, de közelebbről vizsgálva csakhamar bebizonyodik, hogy nem lösz. Színe sokszor nagyon egyező, sokszor azonban világosabb s sötétebb foltokkal tarkázott. Agyagosabb is, s nem olyan laza, mint a lösz, mert hiányoznak belőle ama finom csővecskék. Sósavval pezseg s édesvízi csigákat tartalmaz. Némelyek „átmosott lösz"-nek nevezik, de ez véleményem szerint nem egészen felel meg, mert az átmosott lösz

[1]) Beocsin környékének földtani leírása. (A magy. földt. társ. munkálatai, III. k. 62. l.)

jóval kevesebb homokot tartalmaz. Mindenesetre sok benne a löszanyag, mert hisz Dunánk lösz területeken folyik át s ezeket mossa, de ez üledékben már meg van változva a lösz anyaga s más anyag is keveredik hozzá. A löszhöz való hasonlatossága még tán onnét is eredhet, hogy tényleg subaërikus anyag: hulló por is részben, mert — mint fentebb bebizonyítani igyekeztem — a löszt létrehozó erők még ma is működnek. De mert képződéséhez a víz lényegesen hozzájárult, nem viseli magán a tipusos lösz jellegeit, épp ezért én csak löszszerű sárga agyagnak nevezem. A lösz fogalmában — szerintem — az anyag subaërikus volta is lényeges, s nem elég a petrografiai hasonlatosság.

Több-kevesebb szerves maradványt: javarészben édesvízi csigákat, mindenütt tartalmaznak ezek az ártéri rétegek. Zombortól délre a téglavetőkben, hol ilyenek nagyobb számban vannak az agyagban, a következő fajokat gyűjtöttem:

Planorbis marginatus, Drap.
Succinea putris, Linné.
Limnaea palustris, var. *turricula*, Held.
„ *ovata*, var. *peregra*, Müll.
Helix (Tachea) hortensis, Müll.
„ *(Trichia) hispida*, Linné.
„ *bidens*, Chemn.
Bulimus (Chondrus) tridens, Müll.
Pupa dolium, Drap.
Cionella (Zua) lubrica, Müll.

A példányok számát tekintve e faunában az édesvízi csigák-é az uralkodó szerep. A szárazföldi alakok pedig azt bizonyítják, hogy az agyag turjának fenekén rakodott le, melyeknek növényzetén éltek e csigák. A csigaházak jó fentartási állapota arról is tanuskodik, hogy e csigák ott éltek, hol az iszap eltemette őket, s nem folyóvíz hordta ide.

Plávnánál a Vajas-ér partján szép, nagy *Dreissensia polymorpha*, Pallas gyűjthető, mely itt unio-teknőkre, vivipara-házakra ragadva kolóniákat formál.

A Duna árterén több helyütt, gyakrabban a Telecskától

délre eső részben, az agyag síkja fölé kiemelkedve, homokból álló, legtöbb esetben hosszúkás, egyik oldalukon lankás, a másikon meredek ereszű halmokkal találkozunk. Nagyon emlékeztetnek engem ezek a nyúlt halmok azokra a futóhomok-buckákra, melyeket a Duna nagyobb szigetein: pl. az Osztrovón, a moldovai szigeten láttam, s nem hiszem, hogy tévedek, a mikor ezeket is egykori szigetekre, a folyam áradásai alkalmával ráhordott s a víz visszahúzódása után kiszáradt homok buckáinak tartom, melyek a szél működése következtében jöttek létre. Egyike a nagyobbaknak a Német-Palánkától északra lévő török-halom, melyen valaha monostor állhatott, mert az út melletti leásásban sok a tégla és embercsont.

A Duna szigetein tett ezen tapasztalataim következtében nem tehettem magaménak Szabó J.[1]) azt a véleményét, mely szerint e homok-halmok a folyók által elszakított és hátrahagyott részletei az egykori partnak. Futóhomok-buckák ezek, melyek az egykori parton vagy szigeteken képződtek, hisz még ma is mutatják a futóhomok-bucka azt a jellegét, hogy egyik oldalon lankás, másikon meredek az oldaluk. A halmok ezt a formáját s az elhagyott folyammeder melletti helyezkedésüket már nevezett szerzők is megemlítik, s így csak is ezekről lehet szó.

2. **A Tisza és ártéri üledékei.** A Tisza martonosszlankaméni szakaszával a megye keleti határa s északdéli irányban folyik. A Tisza 0 pontja Szegednél 73·787 méter. Titelnél pedig 69·347 méternyire van az Adriai tenger színe felett. (A Dunáé Szlankaménnál 69·047.) Esése e szerint a szeged-titeli szakaszon 4·440 méter (kilométerenként 25 mm.) úgy, hogy a Duna, magas vízállásnál, igen gyakran a szegedi 0 pont magasságában van, s e szakaszon a Tiszának ilyenkor mi esése sincs. A Tisza e csekély esése oka egyrészt a nagy mérvű iszapolásnak, másrészt kanyargásainak, melyek közül számos már rég át van metszve, s a folyam jóval egyenesebb mederben folyik most, mindazáltal tipusaiból nincs nagyon kivetkőztetve.

[1]) A magyar Alföld alakulása földtani tekintetben. (A magyar tud. akadémia évkönyvei, X. k. 47. l.)

A Duna és Tisza közötti vízválasztó a fentebb tárgyalt diluviális-korú földhát nyugati peremén halad úgy, hogy a Duna-Tiszaköz aránytalanul nagyobb keleti része a Tisza vízgyűjtő területéhez tartozik s csak a kisebb nyugati rész a Dunáéhoz. A mit természetesnek találunk, ha tudjuk, hogy ez a földhát nemcsak északról délfelé, hanem nyugatról keletfelé is alacsonyodik, azaz délkeletnek eső lap. Ennek megfelelőleg aztán tényleg megyénk nagyobb részének erei északnyugat—délkeleti irányban igyekeznek a Tisza felé. Maga a Telecska is még e szabályhoz tartozik, míg a Telecskától délre levő ó-alluviális ártér nagyobb részéről keletfelé folynak le a Tiszába a vizek.

Alföldünk az a része, melyen át a Tisza folyik, ma a térszín legalacsonyabb pontja, s a régibb geologiai korszakban is az volt és legtovább maradt víz alatt. Még a diluviumban is itt tán tó terült el, de mindenesetre óriási mocsár területek fedték, melyeket részben az egykor e tájon folyt Duna és a Tisza tápláltak. Csak hogy a Tisza jóval keletebbre folyt s lassan nyugatra nyomult; mely oldalmozgása ma is tart. Ezt a nyugatra való törekvést részben a Baer-féle törvény okozza, még inkább azonban a keletről jövő folyók, melyek nem csak vizükkel nyomják a Tiszát nyugat felé, de iszapkúpjaikkal is s főleg ebből magyarázhatjuk ki azt, hogy a Tisza nyugatra való haladása nagyobb, mint a Dunáé, melybe a szóban forgó területen egyetlen egy jelentékenyebb patak sem szakad.

A Tisza jobb partját nem mindenütt a magas part alkotja, hanem ettől el-el tér s közte és a folyómeder között szélesebb ártér van. Okát ennek nem csak a magas part ellökő hatásában keressük, de abban is, hogy a szóban forgó szakaszon a jobb parton is szakad beléje néhány jelentékenyebb patak, melynek törmeléke is irányt változtatni kényszeríti. Ilyenek: a Palics felől jövő Kőrös-ér; a Telecska vizeit levezető Csik-ér s a Bács-ér, még lejebb az Almáska-bara. Mind ez erek torkolata közelében el-eltér a Tisza a magas parttól s szélesebb ártere van a jobb parton is.

Ma a Tisza Szlankamén átellenében szakad a Dunába.

Míg a római korban azonban jóval lejebb, Szurduk átellenében. Legalább erre vall az itt még most is meglévő s a Bega folyó által egykor igénybe vett régi medren kívül az is, hogy a Tisza torkolatát védő Acumincum castruma nem Szlankaménnál, hanem Szurduknál van meg a Duna jobb partján.

Ott, hol a Tisza a diluviális magas parttól eltér, (de hogy valaha itt is folyt, bizonyítják a tövében lévő régi, mocsaras medrek) s ártere szélesebb, az ártéren a Dunáéhoz hasonló üledéket rakott le. Itt is alul csillámos sárga homok, felette pedig sárga-fehér foltos löszszerű agyag van, helyenként márga-konkréciókkal.

A löszszerű sárga agyag mindenütt tartalmaz több-kevesebb édesvízi csigát, mint azt a helységek közelében, vagy a Tisza partján lévő feltárásokban látható. Csúrogról a Tisza parton belőle következő fajokat gyűjtöttem:

Planorbis corneus, Linné.
„ *marginatus*, Drap.
Limnaea palustris, Müll.
Limnaea ovata, var. *peregra*, Müll.
Bythinia ventricosa, Grat.
Succinea oblonga, Drap.
Helix (Trichia) hispida, Linné.

melyek szintén a mellett bizonyítanak, hogy e rétegek a jelenkorban ártéri turjánban ülepedtek le.

3. Tavak, turjánok, örjegek. Megyénk valamennyi vízjárta helyén: úgy a folyók árterein, mint a homok borította részén, kisebb-nagyobb elterjedésben fehér, vagy piszkos fehér, néhol sötét színű szívós tömött agyaggal találkozunk, mely teknőszerű mélyedések fenekét képezi, s melyen a víz megáll. (Népünk sok helyütt *csapóföld*-nek nevezi.) Csak a löszterületeken nincs meg e képződmény. Ez az agyag is sósavval élénken pezseg, tehát meszet is tartalmaz. A rajta összegyülő vizek sósak, s ha a tó vize megapad, vagy teljesen elpárolog, a parton, vagy az egész fenekén az agyag felcserepesedik, vékony felkunkorodott szélű levelek válnak el, vagy az u. n. szikső (székső)

virágzik ki. Sajátságos tájképet nyújtanak e széksó-teknők nyáron, a midőn vizök nincs, fehér színükkel. Mintha hó borítaná területüket; s élesen elválnak az övedző szántóföldektől. Vegetáció csak ritkán lepi el a szék tavat, s ha nem borítja már víz, csak gyér sósfüvek tengődnek rajta. Néhol termőföld vagy futóhomok borítja őket, de ekkor is csak az a növény él meg ott, mely gyökerét nem ereszti oly mélyen, hogy az agyagot elérje, mely ha árok által feltáratik, azonnal kivirágzik belőle a sziksó.

A folyók árterein a régi folyamágyakban vannak a szikes területek; míg a homokterületen a buckasorok közt találkozunk velök, kisebb-nagyobb hosszúkás foltok alakjában, melyek azonban rendszerint hosszan elnyúló gyöngysorként rendezkednek, s ez által völgyületeket formálnak. Mindég azonban a szék a térszín legmélyebb pontjain jelenik meg. Vizük csekélyebb részben az eső- és hólé, javarészben azonban e mélyebb helyeken napfényre kerülő talajvíz, az u. n. földárja (pheatikus víz) s ez hozza magával a sziksót is, mert maga az agyag mi sót sem tartalmaz.

A homokterületen belül, a mindent elborító futóhomok a szikes területeket is kisebb térre szorította. Annál nagyobb sziktavakkal találkozunk Zombor és Rigyicza, továbbá B.-Almás, Jankovácz, Madaras, Gara stb. környékén.

Legjelentékenyebb közöttük a *Palics-tó* azért, mert gyógyerejű szikes vizét a szenvedő emberiség javára értékesítik. A többi tavak egyikét-másikát is felhasználják e célra, de primitiv módon, míg ellenben Palicson a modern követelményeknek megfelelő a fürdő-intézet.

A Palics-tó egy a kelebiai tanyák közt kezdődő, Szabadkán át húzódó s keletfelé folytatódó völgyületben a lösz és homok határán van. A térd alakú tó 700 hektár nagy s keleti részében van a fürdő-intézet, melyet 1853-ban alapítottak egy akácligetben. Partján ma már egész kis villa-város létesült. A tó 102 méternyire van a tenger színe felett, vizének hőmérséke 15—28 C°.

Vizét először 1856-ban Hauer Károly, a cs. kir. osztr.

földtani intézet vegyésze[1]) elemezte. Szerinte: „íze lúgos s a Kurkuma-papírosra erősen alkálisan reagál.

Fajsúlya 20 C°-nál = 1·002.

A víz 10,000 súlyrészében feloldva lévő szilárd alkotó részek:

kénsavas nátrium . . .	0·956
chlornátrium	5·724
szénsavas nátrium . . .	12·303
kovasav	0·061
szénsavas vasoxidul . . .	0·146
„ kalcium . . .	0·364
„ magnézium . . .	2·599
a szilárd alkotórészek összege	22·153

Ezen kívül a víz még organikus alkotórészeket és szabad szénsavat is tartalmaz, miután a vasoxidul, mész és magnézia bikarbonatokként vannak jelen, melyek a víz főzése alkalmával majdnem teljesen lecsapódnak.“

Megelemezte még vizét Molnár János 1856.[2]) és dr. Liebermann Leó[3]), de eltérő eredménynyel, a minek oka az időjárásban keresendő, mely a tó vizében feloldott sók mennyiségére nagy befolyással van. Ezen elemzések eredménye a következő:

	Molnár	Liebermann
kénsavas kálium	0·0619	0·1878
chlorkálium	—	0·2359
chlornátrium	1·2383	0·3423
salétromsavas nátrium . .	—	0·0112
szénsavas nátrium . . .	3·1156	0·5813
„ magnézium . .	0·3709	0·3536
„ mész	0·0371	0·0800
„ vasoxidul . . .	0·0181	—
„ lithium . . .	0·0081	—

[1]) Arbeiten in dem chemischen Laboratorium d. k. k. geolog Reichsanstalt. (Jahrb. d. k. k. g. R. A. Bd. VII. pag. 360.)

[2]) Pality vize Szabadka mellett. (A magy. term. tud. társ. évk. III. k. 79. l.)

[3]) *Chyzer K.*: Magyarország gyógyhelyei és ásványvizei. S.-A.-Újhely 1885.

	Molnár	Liebermann
foszforsavas aluminium . .	0·0173	—
aluminium vasnyomokkal .	—	0·0040
kovasav	0·0643	0·0020
organikus részek	0·1797	0·1200
összesen .	5·1113 gr.	1·9181 gr.
szabad és félig kötött szénsav	—	0·4410
kénhidrogén	—	0·0048

A fürdő görvélykór és csúzos-köszvényes betegségeknél használ nagy sikerrel.

A Duna árterén délen Zombor vidékén fordulnak elő nagy mennyiségben s tekintélyesebb nagyságban szikes tavak, melyeknek délfelé a Mosztonga-ér közvetítésével lefolyásuk is van. E tavak is, mint a legtöbb, nyaranként kiszáradnak, csak a 4 méter mély Ivanacska-bara a kivétel, ebben mindig van víz, s partján nád nő. Kiszáradás után medröket szik-kivirágzás borítja. Tovább keletnek a Tisza felé is találkozik számos szikes tavacska, ezek azonban az ottani erek mélyebb és kiszélesedett medrében vannak s csak szárazabb időben önállóak, míg nedvesebb időben az ér vizével olvadnak össze. Az a körülmény, hogy e szikes tavak vizének mennyisége a különböző évszakokban igen változó, sőt legnagyobb részük teljesen ki is szárad, a vizökben feloldva lévő sók mennyiségét igen befolyásolja: majd koncentráltabb, majd hígabb az oldat, s így a megejtett chemiai elemzések nagyon relativek s inkább minőség tekintetében van jelentőségük. A bácsmegyei sziksós vizet Petrovics Döme[1]) elemezte több helyről, hozzájuk véve a halasi Halas-tó vizet is, a következő eredménynyel:

	Fajsúly	Egy liter vizben van: nátrium karbonat	nátrium-chlorid	párlási maradék
Zombori Ivanacska-mocsár	1·0065	3·4476	0·9536	6·52
„ Fehér-mocsár . .	1·0020	2·1746	0·3978	2·82
Nemes-Militicsi fürdő . .	1·0021	—	0·3978	2·62

[1]) A zombor-vidéki mocsarakról. (Term. tud. közlöny, XV. k. 457. l.) A bácskai mocsarakról. (U. o. XIX. k. 398. l.)

	Fajsúly	Egy liter vízben van: nátrium karbonat	nátrium-chlorid	párlási maradék
Bajsai Kerek-tó	1·0050	1·6960	0·7546	3·76
Gyurgyevói Dévény-ér . .	1·0060	3·6598	1·3572	6·38
Zsablyai Kopovo . . .	1·0009	0·5039	0·3276	1·36
„ Belilo	—	—	0·1989	1·02
Halasi Halas-tó	—	0·9282	0·1895	1·14

Ezen kívül nátriumszulfatot is talált e vizekben, még pedig az Ivanacska-mocsárban 0·789, a Dévény-érben 0·127 gramm kénsavat egy liter vízben.

Közleményében többi közt azt is állíthatja, hogy a közeli Dunának semmi befolyása sincs a szikes tavakra, mert *igen mélyen lehato agyag* zárja el őket. Ezt a zombori artézi kút profilja nem igazolja, mert — miként azt később látni fogjuk — az altalaj egészen 44 méterig homok, s aztán következik az agyag. De szerinte összefüggnek e tavak a Tiszával, s a kutak a Tisza áradását, apadását megérzik. Ennek is ellentmondanak az artézi kutak szolgáltatta adatok, melyek arról tanuskodnak, hogy Szegeden már 15 méter mélységben hatalmas vastag agyag van, melyet Szabadkán is feltárt a fúró, mely azonban Szeged irányában lejt. S így bajos elképzelni, hogy mely rétegei az altalajnak vezetik el a Tisza vizét Zomborra, mert az agyag vizet át nem bocsájtó réteg. Hozzá még a Zombor vidéki tavak körülbelül 90 méternyire vannak a tenger színe fölött, míg a Tisza 0 pontja Szegednél csak 73·787 méternyire.

A szikagyag nem tartalmaz sziksót, ezt tehát a víz nem belőle kapja, hanem azon rétegekből, melyeken át talajvízként átszivárog, míg nem ismét a felszínre kerül. Hogy miből és hogyan képződik a sziksó? azt többen szerették volna megfejteni, azonban eddig még egyik elmélet sem oldotta meg e problemát. Úgy vagyunk ezzel, mint még nem rég a lösz keletkezésével, csak hogy a sziksó képződésének még nem akadt Richthofenje! A magyarok közül dr. Szabó József[1]) a futóhomok közt lévő

[1]) A magyar Alföld alakulása földtani tekintetben. (A magyar tudom. akadémia évkönyvei, X. k. 47. l.)

földpát elmállásában hiszi megtalálni a sziksó képződését olykép, hogy szóda keletkezik a szénsavas meszet feloldott víznek a talajban jelenlevő nátronszilikatokra való hatásából. A szóda keletkezése tehát valóságos kontakt-képződménynek nevezhető a mészkő és nátronszilikátok közt. Sőt szerinte „e rossz talajnem (a fehér iszaptalaj) a riolithtufa legfinomabb iszapja, mely aztán a Tisza mentében a legnagyobb mélyedményben szétterjedt s a székes képződésnél főszerepet visel."

Kvassay Jenő[1]) ellenben a szódát konyhasóból képződöttnek tartja. A konyhasós vizek ugyanis meszes vizekkel találkozva, oly vegyi folyamat áll be, melynek eredménye szóda, szénsavas mész és chlorkálium. E két utóbbi a talaj mélyebb pontjaira húzódik, míg a szóda kivirágzik. A Kvassay elképzelte vegyi cserét Wartha V.[2]) módosítólag helyreigazította, s ezzel összefüggőleg dr. Szabó J. ismét kifejtette a sziksónak földpátból való képződését, s megemlítette, hogy Dorozsmán a földpátok „valóságos réteg alakjában tömegesen előfordulnak."

Külföldiek is igyekeztek a sziksó képződését megmagyarázni többféleképen. Legelterjedtebb ezek között br. Richthofen F.[3]) elmélete, mely szerint a folyó vizekben csekély mennyiségben lévő feloldott sók lefolyástalan területekre kerülvén, a víz elpárolgása után itt felszaporodnak.

*

Szorosan összefüggve a szóbanforgó agyaggal az Alföldön *mészkövek* fordulnak elő. E mészkövek általában világos színűek: fehérek vagy sárgásak, likacsosak, miért is sok helyütt „darázskőnek" nevezik, s édesvízi csigákat zárnak magukba. E kőszegény vidéken több helyütt fejtik, vagy fejtették s az építkezéseknél felhasználták. Igy pl. a Palics közelében az u. n. Kővágó helyen nem rég még fejtették s Szabadkán utca-burkolatnak használták fel.

---

[1]) Ueber den Natron und Székboden im ungarischen Tieflande. (Jahrb. d. k. k. g R. A. Bd. XXVI. pag. 427.)

[2]) Földtani Közlöny, VII. k. 101. l.

[3]) Führer für Forschungreisende, 119. l.

III. Az artézi kutak.

A mint az elmondottakból kitetszik, megyénkben, mint általában az Alföldön, a felszínen kevés a feltárás s a mi van is, nem nagy mélységre hatol le, úgy hogy csak a felszínen levő képződmények tanulmányozhatók ekkép. Annál érdekesebb és becsesebb adatokat szolgáltatnak az artézi kutak. Azok a fúrólyukak, melyek, a midőn a gyakorlati célnak szolgálnak, profiljaikkal megismertetik velünk az altalajnak a mélységben fekvő, különben hozzáférhetlen rétegett. Bács-Bodrogh vármegyében is már több helyütt fúrtak, csakhogy — sajnos — legtöbb esetben sem a megbízónak, sem a megbízottnak nincs érzéke arra nézve, hogy fel tudná fogni, mikép a rétegek egymásutánját, mineműségét illusztráló fúrópróbák, az esetleg napfényre kerülő csigák, kagylók a geologus kezében becses adatokká válnak, melyek tájékoztatják őt, s a melyek alapján véleményt mondhat, ha kell. A legtöbb fúrásról csak annyit tudunk, hogy megtörtént. Ily viszonyok közt aztán nagyon lekötelezett minket Zsigmondy Béla mérnök, ki fúrásainál a szakember aprólékosságával, éber figyelemmel gyűjti össze az adatokat s rendelkezésemre bocsájtja, hogy itt a tudományt szolgálva, ismereteinket gyarapítsák. Megyénkben is fúrt ő két helyen s az ő készséges szívességének köszönöm azt, hogy a következőkben tanulságosan tárgyalhatom az altalaj mineműségét.

Mielőtt azonban ezt megtenném, a következőkben közlöm Bács-Bodrogh vármegyében fúrt artézi kutak jegyzékét.

Az adatok javarészét Schmausz Endre volt alispán úr szívességének köszönöm, ki hivatalból gyűjtötte össze, s a hozzá érkezett kérdő-íveket rendelkezésemre bocsájtotta. Becses adatokat köszönök továbbá Kovács János m. á. v. főmérnök úrnak és Frankl István városi főmérnök úrnak Szabadkán.

Ada. A gabnapiacon 1892. évi november hóban Tereczki Rudolf adai lakos, 51 mm. belső átmérőjű csővekkel 186 méternyire. A kútból naponként 20,160 liter 14 R° víz ömlik ki.

Gajdobra. A közlegelőn a kenderáztatáshoz szükséges víz

nyerése céljából Becker József és társai, a helybeli lakatos vezetése mellett, házilag lefúrtak 102 mm.-es csővel 1892. év őszén körülbelül 80 méternyire, eredménytelenül.

Ugyanott 1893. junius hóban Csuka Sándor ó-kanizsai mérnök 72 mm.-es csővekkel 219 méterre eredménytelenül, miután a szerződés csak 200 méterre köttetett.

Hódságh. A hengermalom udvarán 1893. év őszén, házi kezelés mellett 114 mm.-es csővekkel; a fúrólyuk kb. 120 m. mély s a víz tükre 2 méternyire van a felszín alatt.

Mohol. A róm. kath. templom-téren 1892. év őszén Szabó I. gépész 51 mm.-es csővekkel 199·5 méternyire eredménytelenül.

Ó-Becse. 1. A főtéren 1893. február hóban Csuka Sándor ó-kanizsai mérnök 106 és 66 mm.-es csővekkel 216 méternyire eredménytelenül. A fúrást folytatta 1894-ben Ürményi és társa 5 mm.-es csővel, a midőn is 253 méterben víztartóra akadt, mely naponta 146,880 liter 17 C^0 vizet szolgáltat. A víz Csonka Ferencz szegedi főreáliskolai tanár vizsgálata szerint: „A hamvasszürke színű iszaptól teljesen átlátszatlan víz higasztva és szűrve: világos szalmasárga szín mellett átlátszó, szagtalan, alkalikus (lugos) ízű és hatású, melynek egy literjében 1·953 gr. szilárd anyag van feloldva, melyből 1·357 gr. alkali, különösebben pedig nátroncarbonat (szóda). Ezen kívül jelentékeny mennyiségben tartalmaz még chlor, kovasav, magnézia vegyületeket és szerves anyagot; csekélyebb mennyiségben mész, vas, aluminium és kénsav vegyületeket. A fentebbieket figyelembe véve, a szóban lévő artézi víz ivóvíz gyanánt nem használható, inkább alkalikus hatásánál fogva gyógyfürdési igényeknek felel meg.“

2. A város szélén, a liget mellett, 1893. évi szeptember hóban Schumacher Rudolf gépész 66 mm.-es csővekkel 80 méternyire eredménytelenül.

Ó-Kanizsa. 1. A községi népkert bejárása mellett, 1891. évi julius és augusztus hóban, házi kezelés mellett 51 mm.-es csővekkel 126·68 méternyire, a kútból naponként 64,800 liter 17·5 R^0 víz folyik ki 1·65 méter magasságban a felszín felett. Eleinte többet adott, 1893. évi március hó óta azonban csökkent.

2. A Szent-István-utca végén, a vasuti park mellett, 1891. évi október hóban házi kezelés mellett 51 mm.-es csővekkel 78 méternyire, a mely mélységből 1·2 méternyire a felszín felett 115,200 liter 17·5 R° víz fakad naponként.

3. A Széchenyi- és Kossuth-utca összeszögelésénél 1891. évi novembertől 1892. évi januáriusig házi kezelés mellett 51 mm.-es csővel 186·42 méternyire. A felszín felett 1·50 méternyire naponta 230,400 liter 17·75 R° víz ömlik ki.

4. A főpiac közepén 1892. évi ápril és május hóban házi kezelés mellett 51 mm.-es csővel 114 méternyire, eredménytelenül.

5. Ugyanott 1893. évi január—február hóban, Péri Mihály lakatos 104 mm.-es csővel 202·5 méternyire, eredménytelenül.

6. A közlegelőn (tehéncsorda-járás) 1893. évi május és junius hóban, házi kezelés mellett 51 mm.-es csővel 119·64 méternyire, a kút 1·30 méternyire a felszín felett naponta 88,280 liter 15·75 R° vizet szolgáltat.

7. Petőfi- és Zrinyi-utca összeszögelésénél 1893. évi szept. és október hóban, házi kezelés mellett 102 mm.-es csővel 114·40 méternyire, a kútból 1·5 méter magasságban a felszín felett 63,360 liter 16·5 R° víz ömlik ki.

Petrovoszelló. 1. A templom-téren 1892. évi október hótól 1893. évi májusig Lukács János petrovoszellói lakos 51 mm.-es csővel 135 méternyire, eredménytelenül.

2. Az alsó-téren 1893. évi május hóban pedig Ürményi Ferencz petrovoszellói lakos 51 mm.-es csővel 62 méternyire, a kútból naponként 57,600 liter 13 R° víz folyik ki.

Szabadka. 1. A pályaudvarban a fűtőház gépháza mögött (112·07 méter a t. sz. f.) 1882. juliustól 1886. évi augusztusig Zsigmondy Béla mérnök 280—48 mm.-es csővekkel 600·94 méternyire. A víz a 96—169 méterben feltárt homokrétegekből fakad s 2 méter mélyen a felszín alatt áll színe.[1])

2. A Joó-féle fürdőtelepen 1890—91. években a fürdőtulajdonos 102—51 mm.-es csővekkel 428 méternyire. A víz színe 1·75 méternyire a felszín alatt áll. Van ott még egy 37

[1]) E kút földtani szelvényét a jelen műhöz csatolt külön melléklet tünteti fel.

méter mély fúrott kút, melynél a víz 1·5 méternyire áll a felszín alatt.

3. A pályaudvarban a fűtőházi gépház mellett 26 méternyire az elsőtől, 1891. év őszén Mayer Herman szegedi vállalkozó 104 mm.-es csővel 137 méternyire, eredménytelenül.

4. A pályaudvar déli oldalán a töltés mellett (108 méter a t. sz. f.) 1893. év nyarán a halas-ó-kéri osztálymérnökség 104 mm.-es csővel 33 méternyire. A víz színe 0·27 méterre áll a felszín alatt.

5. Ugyanott van egy másik 110·3 méter mély fúrólyuk, melynek vize 1·5 méternyire emelkedik a felszín fölé.

6. A Szent-Teréz-téren (109 m. a t. sz. f.) 1893. évben, házi kezelésben, 110 mm. bv. csővel; a fúrólyuk 35 méter mély, a víz tükre 2 méternyire van a felszín alatt.

7. A Csokonai-téren (110 m. a t. sz. f.) 1893. évben, házilag, 110 bv. csővel; a fúrólyuk 41 méter mély; a víz tükre 2 méternyire van a felszín alatt.

8. A Köteles-utcában (113 m. a t. sz. f.) 1894. évben, házi kezelésben, 110 mm. bv. csővel; a fúrólyuk 42 m. mély; a víz tükre 2 méternyire van a felszín alatt.

9. A Damjanich-utcában, 1894. évben, házi kezelésben, 108 mm. bv. csővel, 42 méternyire; a víz színe 2·2 méternyire van a felszín alatt.

10. A Zimonyi-úton, 1894-ben, házi kezelésben, 108 mm. bv. csővel, 125·81 méternyire; a víz tükre 1·2 méternyire van a felszín alatt.

11. A Wesselényi-utcában, 1894-ben, házilag, 108 mm. bv. csővel, 39·45 méternyire, a víz tükre 1·8 méternyire van a felszín alatt.

12. A Széchenyi-téren, 1894-ben, házilag, 108 mm. bv. csővel, 41·88 méternyire; a víz tükre 2 méternyire van a felszín alatt.

13. A Garai-utcában, 1894-ben, házilag, 108 mm. bv. csővel, 47·40 méternyire; a víz tükre 1·5 méternyire van a felszín alatt.

14. A Kovács-utcában, 1894-ben, házilag, 108 mm. bv. csővel, 40·10 méternyire; a víz tükre 1·8 méternyire van a felszín alatt.

Szent-Tamás. A piac-téren 1890. október hóban, Dungyerszki Lázár 51 mm.-es csővel 115 méterre, eredménytelenül.

Titel. 1. 2. A nagy-piacon 1893. április—augusztusig Thurszky Károly titeli és Pray Bálint zichyfalvi lakosok 51 mm.-es csővel 122, illetőleg 143 méternyire, eredménytelenül.

3. A nagy-piacon, a főszolgabírói lakás átellenében, 1893. évi junius hóban, Thurszky Károly, 51 mm.-es csővel; a fúrólyuk 142 méter mély, mely mélységből 5—6 körlég-nyomású gáz ömlött ki és utána homok, minek következtében a fúrás abba maradt.

Topolya. 1. A téglagyárban, 1892. évi október hóban, Schön és társa Halasról, 55 mm.-es csővel; a fúrólyuk 42 méter mély; a víz tükre 6 méternyire van a felszín alatt.

2. M. á. v. pályaudvarában (109 m. a t. sz. f.) 1893-ban, házi kezelésben, 104 mm.-es csővel; a fúrólyuk 32·8 m. mély; a víz tükre 10 méternyire van a felszín alatt.

Ujvidék. 1. A Faith-féle gőzmalomban 1880—81-ben Seibert Antal verseczi lakos 200 mm.-es csővel 44 méternyire. A víz felszíne 6 méternyire van a felszín alatt.

2. M. á. v. pályaudvarában (72·5 m. a t. sz. f.) az osztálymérnökség 1894-ben 104 mm.-es csővel, 110·5 méternyire, a 17 C° víz a felszínig emelkedik s itt csekély mennyiségben ki is csurog.

Zenta. 1. A pályaudvar mellett 1890. évi február hóban, Neukom B. fiai verseczi cég 44 mm.-es csővel 57 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 0·30 méternyire emelkedik.

2. A Népkert délkeleti sarkán 1890. évi május hóban, Neukom B. fiai 44 mm.-es csővel 50 méterre. A víz a csőben 3 méternyire emelkedik a felszín fölé. A kútból naponta 86,400 liter 14 C° fok víz ömlik ki.

3. A Széchenyi-téren 1890. évi junius hóban, Neukom B.

fiai 44 mm.-es csővel 51·6 méterre. A víz színe a felszín alatt 0·5 méternyire áll.

4. A Széna-téren 1891. évi junius—augusztusban, házi kezelésben, 51 mm.-es csővel, 126 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 0·6 méterre emelkedik.

5. A Nagy-réten a bikaakol mellett 1891. évi augusztus hóban, házi kezelés mellett 51 mm.-es csővel 56 méternyire. A víz a felszín fölé 3 méterre emelkedik. Naponként 172,800 liter 14 C° vizet szolgáltat.

6. A Heszler és társai gőzmalmában 1891. évi augusztus hóban, házi kezelésben 51 mm.-es csővel 55 méterre. A víz a felszín alatt 3 méter mélyen áll.

7. Nagy-rét (tehéncsorda-járás) 1891. évi október hóban, házi kezelésben, 51 mm.-es csővel 56 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 1 méternyire emelkedik. Naponta 172,800 liter 14 C° vizet szolgáltat.

8. Az izr. temető északi sarkán lévő téren 1891. évi nov. hóban 51 mm.-es csővel 46 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 1 méternyi emelkedik. A kútból naponta 34,560 liter 14 C° víz ömlik ki.

9. Nagy-rét (ökörcsorda-járás) 1892. évi május hóban, házi kezelésben 51 mm.-es csővel 52 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 3 méterre emelkedik. A kútból naponként 345,600 liter 14 C° víz ömlik ki.

10. Az új templom-téren 1892. évi julius hóban, házi kezelésben, 51 mm.-es csővel 42 méternyire. A víz színe a felszín alatt 2·80 méterre állott, 1892. évi november havában azonban csaknem teljesen elapadt, mert a fúrólyuk nagy mértékben eliszaposodott.

11. Markovits L. és társa gőzmalmában 1892—93. évben, házi kezelésben, 51 mm.-es csővel 148 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 1·10 méterre emelkedik s a kútból naponta 93,600 liter 15 C° víz ömlik ki.

12. A Fő-téren 1893. május hóban, házi kezelésben, 76

mm.-es csővel 137 méternyire. A víz a csőben 0·30 méterre emelkedik a felszín fölé.

13. Ugyanott 1893. évi október hóban, házi kezelésben, 51 mm.-es csővel 203 méternyire. A víz a csőben 1 méterre emelkedik a felszín fölé s a kútból naponta 34,560 liter 22 C° víz ömlik ki.

14. A Népkert északi oldalán lévő téren 1893. évi október hóban, házi kezelésben, 76 mm.-es csővel 37 méternyire. A víz a csőben a felszín fölé 1·40 méterre emelkedik s a kútból naponta 144,000 liter 14 C° víz ömlik ki.

Zombor. 1. A városháza előtti téren 1887—89-ik években Zsigmondy Béla mérnök 315—160 mm.-es csővekkel 393·37 méternyire. A kútból naponként 85,133 liter 22·8 C° víz ömlik ki.[1])

2. Az export-gőzmalom udvarán 1894. év tavaszán Kádas Mihály czeglédi lakos 160 mm.-es csővel 75·93 méter mélységre, eredménytelenül.

Végkövetkeztetések.

Az artézi kutak profiljai s a belőlök kikerült szerves maradványok igen érdekesen s tanulságosan ismertetik meg az Alföld altalajának mineműségét. A következőkben e profilok és szerves maradványok tanulmányozásának eredményeit kívánom tárgyalni. A zombori és szabadkai artézi kutak már magokban jó hosszú területnek az altalaját tárták fel, de hozzá veszem még a szegedi[2]), a hódmezővásárhelyi[3]) és szentesi[4]) artézi kutakat is, hogy így még hosszabb vonalon ismerkedhessünk meg az altalajjal.

Az artézi kutak szolgáltatta adatokból az tetszik ki, hogy az Alföld altalaját agyag, homokos agyag, agyagos homok, s többé-kevésbbé durva homok egymással váltakozó rétegei alkotják azon a 600 méter mélységben, melyet a fúró feltárt.

---

1) E kút földtani szelvényét a jelen műhöz csatolt külön melléklet tünteti fel.
2) L. A m. kir. földtani intézet évkönyve, IX. köt. 77. l. és XI. köt. 162. l.
3) U. az VIII. köt. 203. l.
4) U. az VIII. köt. 157. l.

Felülről lefelé haladva eleinte inkább agyagokkal találkozunk, melyek között ha van is homokréteg, az nem igen vastag és anyaga finomabb, víznyerése szempontjából pedig annyiban jelentéktelenek, mert a víz még nincs az alatt a hidrosztatikai nyomás alatt, hogy a felszín fölé emelkednék s így e rétegekből csak fúrtkutat hozhatni létre. Később a homok vergődik túlsúlyra s vastag, vékonyabb agyag által elválasztott réteget alkot, melyek igen vízdúsak, s melyekben a víz nagy hidrosztatikai nyomás alatt van, úgy hogy nem csak a felszín fölé szökik, de a csőben tetemes magasságra emelkedik. Az ez időszerint elfogadott elmélet szerint, mely a közlekedő csövek szolgáltatta tapasztalatokon alapszik, az artézi kút vize kb. olyan magasan emelkedik a csőben, a milyen magasan a medence szélén a réteg kibúvása, vagyis a beszívárgó terület van. Sajnos, eddig minden kétséget kizáró módon nem ismerjük e víztartó rétegeknek a medence szélén a kibúvását, s így a beszívárgó terület tengerszín feletti magasságát sem tudjuk. Némely tapasztalati tények azonban már e tekintetben is tájékoztatnak s egyik jó példa épp a szabadkai fúrólyuk. A szabadkai pályaudvar 112 méternyire fekszik a tenger színe felett, s a víz a fúrólyukban a pályaszintje alatt 2 méternél magasabbra nem emelkedett, vagyis a hidrosztatikai nyomás 0 pontja 110 méterben van. Körülbelül hasonló eredményt szolgáltat az a számítás, mely a szeged-marstéri artézi kút vizének különböző magasságokban való kifolyó vízmennyiségen alapszik úgy, hogy az Alföldön e víztartókban lévő víz hidrosztatikai nyomásának 0 pontja kb. 110 méterre van a tenger színe felett. Oly helyeken tehát, melyeknek abszolut magassága e pontot megközelíti, a fúrás eredménye igen kétes; melyek pedig még magasabban feküsznek, a felszín fölé szökő víz nem várható.

E víztartó homokrétegek alatt ismét agyag következik, melyet azonban már nem szakít meg közbetelepült homokréteg, s csak homokos lesz helyenként. A szabadkai fúrólyukban 325 méter vastagságban lőn feltárva, de még nem végződött. Víz az agyagból nem fakad, s így ez agyagnak gyakorlati értéke nincs;

annyit azonban mégis megtudtunk, hogy víznyerés esetében meddig lehet a fúrólyukat lemélyeszteni a siker reményében.

A geologiai korok közül e rétegsorozatban a következők vannak képviselve, még pedig felülről lefelé haladva:

a) *A jelenkor* (alluvium). Zomborban 15·21 m., Szabadkán 2·20 m., Szegeden 12—15 m., Hódmező-Vásárhelyen 11—12 m., Szentesen 17 méter vastagságban. Szabadkán futóhomok; míg a többi helyeken, melyek a Duna, illetőleg a Tisza árterén feküsznek e folyók ártéri üledéke az s hasonló ahhoz, melyet a felszínen tapasztalhatni, t. i. felül löszszerű sárga agyag, ez alatt pedig többé-kevésbbé tiszta homok. A bennök eltemetve volt fauna oly alakokból áll, melyek a folyókban s ártéri mocsaraikban a szomszédságban élnek. Aztán

b) *a diluvium* üledéke következik. Ez javarészében agyagból áll, mely közé vékonyabb-vastagabb, de még mindig alárendelt szerepet játszó agyagos homok vagy homokrétegek telepedtek. Az e korú képződmény felső határát biztosan megtudjuk, de nem alsó határát, mert alatta petrografiailag hasonló rétegek fordulnak elő, de ezek már más faunát tartalmaznak s így nem e korba valók. Itt is tehát ismétlődik az az eset, hogy két, hasonló körülmények között képződött kor üledéke közt nincs éles határ, hanem egymásba lassan, észrevétlenül átmennek, s az adott viszonyok között a kettő között a biztos határt nem lehet megvonni. Az alsó határát ilyen körülmények közt ott vonom meg, hol a szerves maradványokkal bebizonyítható levantei emelet kezdődik, s általában diluviális korúnak azokat a képződményeket veszem, melyekben az agyag van túlsúlyban.

Ehhez képest diluviális korú képződménynek Zomborban a 15·21—32·54 m., Szabadkán a 2·20—96·36 m., Szegeden a 15·00—154·40, illetőleg a 12·20—140·55 m. és a 12·00—140·00 m., Hódmező-Vásárhelyen a 11·36—184·60, illetve 12·85—179·18 m. és Szentesen a 17·57—174·60 méterben feltárt rétegek. E képződmény rétegei azonban, különösen a felsőbb részekben nem képeznek folytonos rétegeket, hanem ki-kiékülnek. Miután pedig hasonló lencseszerű rétegeket, főleg a folyók árterein lévő

üledékekben tapasztalunk, a fúró által feltárt profilekből azt következtethetjük, hogy e korban már az Alföldön a folyamrendszer ki lehetett fejlődve s e rétegek ártéri üledékek, melyek az itt volt mocsarakban ülepedtek le.

Néhány rétege e képződménynek szerves maradványt is szolgáltatott, édesvízi csigákat és kagylókat, mely fajok azonban még ma is élnek az Alföldön. Majd

c) *a levantei kor* rétegei következnek, melyek nem csak gyakorlatilag igen fontosak, mert belőlük fakad az artézi kutak vize, hanem tudományos szempontból is, miután most már minden kétséget kizárólag tudjuk, hogy Alföldünk altalajában a levantei korban is ülepedtek le rétegek, illetőleg, hogy összetételében ez a kor is részt vesz.

A levantei kort elsőben Paul M. és Neumayr M.[1]) tanulmányozták Szlavóniában, hol e rétegek gazdag faunát zárnak magukba; az Alföld medencéjét övedző dombvidéken azonban minden kétséget kizárólag mindeddig nem sikerült kimutatni. Vannak ugyan itt a pontusi emelet és a diluvium között némely helyütt kavicslerakodások, melyek valószínűleg a levantei kort képviselik, mert mastodon-maradványok kerültek ki belőlük, de a jellemzőbb molluskák hiányoznak. T. Roth Lajos[2]) volt az első, ki — a püspökladányi fúrásokat tanulmányozva — gyanítani engedte a levantei kornak az Alföld altalajában való előfordulását, de paleontologiai anyaga csak a valószínűség kimondását engedte meg. Míg nem a szentesi artézi kútból oly gazdag paleontologiai anyag került napfényre, melyet feldolgozni nekem jutott szerencsés osztályrészül, mely az eddigi kétséget eloszlatta, s minden kétséget kizárólag bizonyossá tette a levantei kor jelenlétét nem csak itt, hanem a többi fúrólyukak profiljaiban is.

A levantei kort a szóbanforgó terület altalajában vastag homoklerakodások képviselik, melyeket vékonyabb agyag közfekvetek több rétegre, illetőleg víztartóra osztanak. E homokok

[1]) Die Congerien und Paludinenschichten Slavoniens und deren Faunen (Abh. d. k. k. g. R. A. Bd. VII. Hft. 3.)

[2]) Adatok az Alföld altalajának ismeretéhez. (Földtani Közlöny IX. k., 312. l. és X. k., 121. l.)

folytonos, az összes kutakon áthúzódó s a medence közepe felé általában vastagodó rétegeket képeznek, tehát hosszabb ideig tartó hasonló viszonyok közt ülepedtek le. Mindebből azt következtethetjük, hogy e rétegek állandóan vízborította területen, azaz egy, az Alföld egész medencéjét betöltötte édesvízű tóban rakodtak le. Vagyis a levantei korban az Alföld egész medencéje édesvízű beltó volt.

A levantei üledék felső, a diluviummal való határa nem éles. Eddigi adataim alapján ott húzom meg, hol először jelentkezik a levantei fauna. E határt már fentebb jeleztem a diluviumnak a felszíntől számított vastagságában, itt azonban a tenger színére vonatkoztatva adom meg. E határ Zomborban 55 m., Szabadkán 16 méternyire a tenger színe *felett*, míg Szegeden 72 méter, Hódmező-Vásárhelyen 98 méter, Szentesen 90 méternyire a tenger színe *alatt* van. Ha e határpontokat összekötjük, olyan vonalat nyerünk, mely az Alföld közepe felé süllyed, vagyis a *levantei kor üledékének felső határa az Alföld közepe felé lejtősödő sík*. A felette lévő diluvium ebben az irányban vastagságában nő, miből azt következtethetjük, hogy *az Alföld altalaja a diluviális korban is még lassanként süllyedt*. Ez a lassú süllyedés valószínűleg még ma is tart, legalább ezt engedi következtetni az Alföld mai térszíne.

Tudományos szempontból igen fontosak azok a szerves maradványok, melyek e rétegekből napfényre kerültek. A fauna általános jellege megfelel a levantei emeletének: édesvízi s az uralkodó szerep a *vivipara* génusé, melyhez amerikai szabású *uniók* csatlakoznak. A többi génusok alárendeltebb szerepet játszanak. Több faj már a szlavóniai rétegekből ismeretes, számos azonban az új, s épp a vezérkövület a *Vivipara Böckhi* is új faj. Végül néhány most is élő faj sorakozik hozzájuk. Az egyes példányok igen jó fentartásúak. Leggazdagabb a szentesi fauna, gazdag a hódmező-vásárhelyi és szegedi, míg a szabadkai és zombori szegény, de még mindig elég arra nézve, hogy e rétegek egykorúsága mellett tanuskodjon, s biztos útmutatóként szolgáljon.

Eddig e rétegekből a következő fajok kerültek felszínre:

A kövület	Szeged						
	Szentes	H.-M.-Vásárhely	Tisza Lajos körút	Rókus pálya udvar	Marstér	Szabadka	Zombor
Castor fiber, Linné *foss* . .	—	—	1	—	—	—	—
Cardium semisulcatum, Rouss.	1	—	—	—	—	—	—
Sphaerium riviculum, Leach. sp.	—	1	—	—	—	—	—
Pisidium rugosum, Neum. . .	1	1	1	1	—	1	1
Unio Sturi, M. Hörn. . . .	1	1	—	—	—	—	—
„ *pseudo Sturi*, Halav. .	1	—	—	—	—	—	—
„ *Semseyi*, Halav. . . .	1	—	—	—	—	—	—
„ *Zsigmondyi*, Halav. . .	1	—	—	—	—	—	—
„ *Szegedensis*, Halav. . .	?	?	1	—	1	?	—
Neritina transversalis, Ziegl. .	1	—	—	—	—	—	—
„ *semiplicata*, Neum. .	1	1	1	—	—	1	—
Vivipara Böckhi, Halav. . .	1	1	1	1	1	1	1
„ *Zsigmondyi*, Halav. .	—	1	1	1	—	—	—
„ *artesica*, Halav. . .	—	1	—	—	—	—	—
„ *Hungarica*, Hazay .	—	—	—	1	—	—	—
Bythinia Podwinensis, Neum. .	1	1	1	—	1	1	1
„ *tentaculata*, Linné .	—	—	—	—	—	—	1
Lithoglyphus naticoides, Fér. .	1	1	1	1	—	1	1
Hydrobia slavonica, Brus. . .	1	—	—	—	—	—	—
Cerithium Szentesiense, Halav.	1	—	—	—	—	—	—
Melanopsis Esperi, Fér. . .	1	1	1	1	—	1	1
„ *cfr. eurystoma*, Neum.	—	—	—	—	—	—	1
Limnaea (Limnophysa) *palustris* M.	—	—	1	—	—	—	—
„ (Acella) *longus*, Halav.	1	—	—	—	—	—	?
Planorbis corneus, Linné. . .	1	—	1	—	—	—	—
Valvata piscinalis, Lmk (Müll.)	—	—	1	—	—	1	1
„ (Tropidina) *levantica*, Hal.	—	1	—	—	—	—	—
Helix rufescens, Penn. . . .	1	—	—	—	—	—	—
„ *arbustorum*, Linné . .	—	—	1	—	—	—	—
Bulimus tridens, Müll. . . .	1	—	—	—	—	—	—
Succinea Pfeifferi, Rossm. .	—	—	—	—	—	1	—
Cionella lubrica, Müll. . . .	—	—	—	—	—	1	—

E tekintélyessé felszaporodott faunát összehasonlítva a szlavóniai szintek faunáival — miként azt már a szentesi artézi kutat tárgyaló közleményemben megtettem — az tűnik ki, hogy a legfelsőbbel, a vivipara vukotinovicsi-szinttel mutat még legnagyobb rokonságot. Faunánk jellegét azonban nem annyira a szlavóniai szintből ismert alakok, mint inkább az új fajok határozzák meg, melyek az e szintek faunájában Neumayr M. és Penecke K. A. által felállított alaksorozatokhoz csatlakoznak s azoknak még magasabb tagjait képezik. Ezen oknál fogva, de főleg azért, mert faunánkban sok a vivipara vukotinovicsi-szintre jellemző alak, maga a *Vivipara Vukotinovicsi*, Frnf. azonban hiányzik, s faunánkban még több a jelenleg is élő alak, nem párhuzamosíthattam e szinttel, hanem benne egy, ennél magasabb szintájat látva, csak a szokásnak hódoltam, a midőn ezt vezérkövületéről *vivipara böckhi-szintnek* neveztem el. Az azóta feldolgoztam artézi kutak adatai pedig e nézetben csak megerősítettek, s nincs okom semmit sem megmásítani. Fentartom tehát azt a nézetemet is, hogy az Alföld zárt medencéjében a levantei idő tovább tartott, mint Szlavóniában s itt még tovább képződtek a rétegek a tó fenekén, mikor Szlavóniában már a víz lefutott és a tófenék szárazzá lett.

A Csongrád megyei artézi kutak, minekutána a levantei üledékben megtalálták a bővízű víztartót, nem hatoltak mélyebbre, de igen is a Bács-Bodrogh vármegyei két fúrólyuk, melyek a fekürétegeket is feltárták. E két fúrólyuk adataiból kiindulva, a levantei emelet alsó határát Szabadkán 275·70 m., Zomborban pedig a 149·50 méter mélységben vonom meg. E rétegek, Zomborban szolgáltattak még fossziliákat, s tekintve azt, hogy itt még tetemes vastagságú homok, illetőleg homokkő-réteg van, s a levantei emelet üledékét általában a homokosság is jellemzi, e réteget még a levantei korba kell számítani. A mi azonban aztán alatta következik, az már valószínűleg

d) *a pontusi kor (?) üledéke.* Csak valószínűleg tartom ezen korban képződöttnek azt a hatalmas agyag, csak helyenként alárendelten homokos lerakodást a megváltozott petrografiai

arculat, főleg azonban azért, mert némely rétegei már agyagmárgák s igen emlékeztetnek az innét már nem messze levő beocsini márgára. E rétegek általában fosszilia-szegények s az az egy-két cardium-cserepecske, mely iszapolási maradékukban is volt, csak gyanítani engedi a pontusi kort, de nem nagyon bizonyítja.

Tekintve azonban azon körülményt, hogy az eddig teljes bizonyossággal kimutatott levantei korú üledék fiatalabb szintet képez, mint a szlavóniai lerakodás s hatalmas komplexusnak kellene annak lenni, melyben az ott kimutatott mélyebb szintek képviselve lehetnének; de tekintve azt, hogy a Bács-Bodrogh vármegye déli határa mentében levő Fruska-Góra hegységben a levantei emelet koránt sincs olyan vastagon kifejlődve, mint tovább délnyugatra; és azt, hogy az altalaj alkotásában résztvevő rétegcsoportok a szóbanforgó fúrólyukak profiljai szerint délfelé nemcsak a felszínhez közelebb jönnek, de vastagságukból is veszítenek: nem vehetem nagyon vastagnak a levantei kor üledékét, s a feltárt vastag agyaglerakodást a pontusi kor üledékének nézem.

Halavács Gyula.

3. A vármegye földrajza.

I. Bács-Bodrogh vármegye régi geografiája.

Bács és Bodrogh vármegye földrajzi fekvését a mohácsi vész előtti időkből tüzetesen ismerjük ugyan, de a két vármegyének egymáshoz és Csongrád, valamint Pest megyével való határviszonyai — a kellő adatok hiánya miatt, — nagyon is ingadozók.

Úgy Bács, mint Bodrogh megye Szent István korában, midőn a megyei szervezet tökéletesen rendezve lett, kétségkívül a hasonnevű várak környékét foglalta magában. Bácsmegye tehát a mai terület déli részét, Bodrogh pedig, mivel a hasonnevű vár a mai Monostorszeg fölött állott, a mai megyeterület nyugati részét foglalta magában.

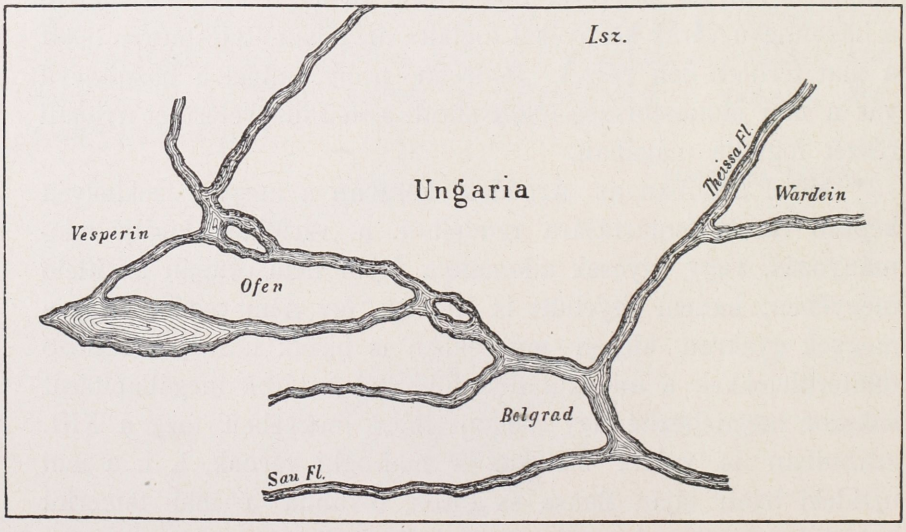
Mivel azonban az Árpádok korában a megye székhelyeit képező várak fentartására rendelt u. n. várföldek királyi adományozás, vagy egyesek adománya útján nem csupán az illető megyében, hanem egyebütt is léteztek, így nem csoda, hogy a megyék gyakran idegen megyékben is birtak hozzájuk tartozó földterületekkel, a mi azután a földrajzi határok megállapítását sokszor megnehezíté. Így például Bács megyében még a XIII. században is voltak birtokai a bodroghi várnak, t. i. a mai ujvidéki határ táján Baksa és Piros, továbbá a mai temerini határtól nyugatra Aranyán nevű helységek.

I.

Bács vármegye területének zöme a mohácsi vész előtt körülbelül a mai Ferencz-csatornától délre eső területet foglalta magában. Határait nyugatról és délről a Duna, keletről a Tisza, északról pedig a keleti részen Csongrád, a nyugati részen Bodrogh

megyék képezték. Sem Bodrogh-, sem Csongráddal nem voltak állandók a határok, a mennyiben a határ körül fekvő terület némely része az idők folyamán majd egyik, majd másik vármegyéhez számíttatott.

Mivel ebből a korból térképek még nincsenek, a megyék szárazföldi határait csak az oklevelek adatai alapján lehet némi képen megvonni. Ezen okleveles adatok alapján azt látjuk, hogy Bács megye északi határát Bodroghgal szemben Apáti (ma Apatin), Szent-Iván (ma Prigl.-Szent-Iván), Szent Katalin (a mai Sztapár körül), Fürfalva (Cservenka körül) helységek környéke képezte. Ez utóbbi két helység körül ingadozott a terület, mert az itteni vidéken levő Tapolcza és Szent Pál helységek (a mai Szivacz körül) 1474-ben Bács megyéből kiszakíttattak és I. Mátyás király rendeletére Bodroghhoz csatoltattak.

A Koberger-féle legrégibb térkép 1493-ból.

Bács megye északi határát Csongráddal szemben Nagyvölgy (a mai Duboka puszta táján), Paraszti (Verbász fölött), Mezőturul (Szent-Tamás), Soprony (becsei határ) és Becse helységek jelölik. Csongráddal szemben azonban az idők folyamán nagyon ingadozott a határvonal. Így azon terület, mely a két Begecs

A réteg kezdete:	vastagsága:	A réteg megnevezése:	
	9·74	Sárga lösszerű agyag.	Diluvium. Alluvium.
9·74	5·47	Sárga iszapos homok.	
15·21	8·47	Sárga kvarczhomok.	
23·68	4·74	Szürke kavicsos homok.	
28·42	3·12	Szürke kvarczhomok.	
31·54	1·00	Kékes agyag.	
32·54	2·91	Agyagos homok.	
35·45	7·93	Szürke kvarczhomok.	
43·38	4·85	Szürke agyag.	
48·13	12·14	Szürke kvarczhomok.	
60·27	11·56	Kék agyag.	
71·83	6·00	Sárga agyagos homok.	
77·83	12·55	Sárgás agyag.	Neogén, levantei emelet.
90·38	1·18	Sárga agyagos homok.	
91·56	12·44	Sárga agyag.	
104·00	4·00	Szürke agyag.	
108·00	7·00	Sárga agyag.	
115·00	24·41	Szürke agyag.	
139·41	10·09	Csillámos kvarczhomok.	
149·50	12·64	Sárga agyag.	
162·14	2·36	Kékes agyagos homok.	
164·50	15·80	Kékes szürke agyag.	
180·30	1·40	Kékes homok.	
181·70	41·72	Sárgásszürke, helyenként sötétszínű agyag.	
223·42	1·88	Kékes agyagos homok.	Neogén, pontusi emelet. (?)
225·30	45·40	Kékesszürke, helyenként sötétszínű agyag.	
270·70	16·10	Sötétszürke agyag.	
286·80	21·40	Sárga agyagmárga.	
308·20	11·10	Sárgásbarna agyag.	
319·30	5·90	Zöldes agyag.	
325·20	8·20	Sárgásbarna agyag.	
333·40	16·60	Sötétszürke agyag.	
350·00	3·90	Kékes agyagos homok.	
353·90	7·60	Kék agyag.	
361·50	9·00	Sötétszínű agyag.	
370·50	3·00	Kékes agyagos homok.	
373·50	16·50	Sárgásbarna agyag.	
390·00	3·37	Kékes agyag.	
393·37			

87m at.szf.

Tenger szine

Grund V. utódai Budapesten

AZOMBORI ÁRTÉZI KÚT FÖLDTANI SZELVÉNYE.

1 : 1000.

A réteg kezdete	A réteg vastagsága	A réteg megnevezése:	
		112·50 m a t. sz. f.	
2·20	2·20	Futóhomok.	
8·13	5·93	Lősz	
13·13	5·00	Zöldes homokos agyag.	
	10·07	Szürke agyag.	
23·20			
27·04	3·84	Finom kvarczhomok.	
	15·86	Szürke agyag.	
42·90			
	5·53	Szürke agyagos homok.	
48·43			Diluvium.
	8·00	Kékes agyag.	
56·43			
59·13	2·70	Szürke agyagos homok.	
	8·16	Sárga agyag.	
67·29			
	14·31	Szürke agyag.	
81·60			
	4·40	Szürke agyagos homok.	
86·00			
	10·36	Barna agyag.	
96·36			
99·60	3·24	Szürke agyagos homok.	
Tenger	24·93	Csillámos kvarczhomok.	szine
124·53			
	11·27	Szürke agyag.	
135·80			
138·72	2·92	Szürke agyagos homok.	
	6·67	Szürke agyag.	
145·49			
	8·88	Kavicsos kvarczhomok.	
154·37			
159·04	4·67	Kékes agyag.	
	10·05	Kvarczhomok.	
169·09			
	6·39	Kékes agyag.	
175·48			
176·00	0·52	Szürke homok.	
	66·40	Kékes agyag.	Neogén, levantei emelet.
242·40			
244·65	2·25	Sárgás homokos agyag.	
246·37	1·72	Kékes agyag.	
	29·33	Homokkő.	
275·70			
	32·04	Kékesszürke agyag.	
307·74			
	8·11	Sötetszürke agyag.	
315·85			
	7·53	Kékes agyag.	
323·38			
	6·70	Fehéres agyag.	
330·08			
332·16	2·08	Agyagos homok.	
	6·00	Fehéres agyag.	
338·16			
	44·64	Kékesszürke, helyenként sötét szinű agyag.	
382·80			
	6·50	Fehéres homokos agyag.	
389·30			
	51·81	Kékes szürke, helyenként sötét szinű agyag.	Neogén, pontusi emelet. (?)
441·11			
	8·82	Fehéres homokos agyag.	
449·93			
	32·07	Kékesszürke, helyenként sötét szinű agyag.	
482·00			
	4·53	Fehéres homokos agyag.	
486·53			
	3·48	Kékes szürke agyag.	
490·01			
	18·81	Sárga márgás homok.	
508·82			
	6·18	Sárga agyagmárga.	
515·00			
	13·00	Sárgásszürke agyagmárga.	
528·00			
	51·24	Szürke agyagmárga.	
579·24			
	4·96	Kékesszürke agyag.	
584·20			
	16·74	Agyagos homok.	
600·94			

A SZABADKAI FURÓLYUK FÖLDTANI SZELVÉNYE.

1 : 1000.

Grund V. utódai Budapesten

(ma Bajsa és Topolya), továbbá Hegyesturul (Kis-Hegyes), Kőkút (ma hasonnevű puszta) és Szörnyűegyház (becsei és feketehegyi határban), végül Moharéve (Mohol) körül fekszik, a XV. századig állandóan Csongrád megyéhez tartozott, idők folytán azonban Bács megye magának foglalta el nemcsak ezen területet, hanem Likasegyház (ma Likas puszta a zentai határban) és Peszér (ma Ada körül) helységek területét is, melyeket később (Likasegyházat 1518-ban, Peszért már jóval előbb) vissza is csatolták Csongrádhoz.

Bács vármegyének legnagyobb kiterjedése lehetett a XV-ik században akkor, a midőn az itt említett helységeken kívül, bár csak rövid időre, a Bajmok és Chontafeyer (ma Csantavér) közötti területet is birta. Ez az 1447—1468. évek táján történt, azután e terület Bodrogh megyéhez került.[1])

A mi Bács vármegye belső területét illeti, ez a mohácsi vész előtt több száz apró helységgel, számos mezővárossal és várral volt benépesítve. Várak voltak: Bács, Titel, Vásáros-Várad (ma Ujvidék), Futak, Zelynd (a mai Plávna körül), Váralja (Szónta körül a Duna mellett), Zond (ma Szónta) és Buki (ma Bukin). Nagyobb városok voltak: Bács (kir. város), Arnat (Apatin és Szónta közt), Ders (Bács környékén), Fonó (Szónta körül), Futak, Gyála (Begecs körül), Györgyén (szabadkai határ), Kisdi (Kovil és Titel között), Paraszti (Verbász körül), Pest (a mai Palánkától nyugat felé a Duna mellett), Szent Márton (Ujvidéktől nyugatra), Telek (némelyek szerint a mai Vámtelek puszta Szabadka körül[2]), Titel, Ujfalu (Apatin és Szónta közt), Vásáros-Várad (Ujvidék), Vaskapu (Cséb és Glozsán körül) és Zond (Szónta).

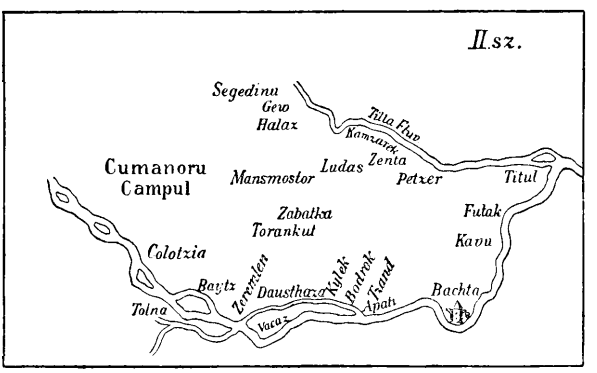
II.

Bodrogh vármegye nyugati határát a mohácsi vész előtt állandóan a Duna képezte, délről Bács, keletről Bács és főkép

[1]) Lásd a „Bács és Bodrogh vármegyék a mohácsi vész előtt“ című térképünket. (Az I. kötet melléklete).

[2]) Valószínűbb azonban, hogy ez a mai Ó-Szivacz.

Csongrád, északról Pest megye környékezte. Határai főleg déli és keleti irányban gyakran ingadoznak. Már előbb említettük, hogy Bács megyétől Tapolcza és Szent Pál helységeket (Szivacz és Zombor közt) a XV. században nyerte. Állandó határát e tájon, az oklevelek szerint, Aranyos és Hetes (Kupuszina táján), Háj-Szent-Lőrincz (Prigl.-Szent-Iván fölött) és Szent György (zombori határ) képezték. Kelet felé Marótfalva (Morovicza), Gyula és Páris (Pacsér és Katymár között), Madaras, Szent Ders (Almás körül) helységek határolták, bár ezen irányban az idők folyamán sokszor volt ingadozás. Így a Bajmok és Csantavér közötti terület egy csekély időszakot (1447—1468.) kivéve, majdnem állandóan Bodrogh megyéhez tartozott. Ettől följebb Tavankút mezőváros (ma szabadkai puszta) némely időben szintén Bodroghhoz tartozott. Legnagyobb volt pedig e vármegye akkor, a midőn az itt említett területeken kívül Szabadka, továbbá Adorján vidéke is Bodroghhoz számíttatott.[1])

A Tanstedt-féle térkép 1553-ból.

Észak felé Bodrogh vármegye jó mélyen benyúlt a mai Pest megyébe. Így Halas, Nádudvar, Csanád, Sükösd mai Pest megyei helységek a mohácsi vész előtt állandóan ide tartoztak, s a megye legészakibb helysége Dalacsa volt (a mai Bogyiszló határában).

E tekintélyes területen száznál több falu, számos vár és

[1]) Lásd az ide vonatkozó térképet e mű I. kötetéhez mellékelve.

mezőváros állott. Várak voltak: Bodrogh, Bartán (Bezdán körül), Báthmonostor, Czobor-Szent-Mihály (ma Zombor), Kulud (ma Kolluth), Daut (ma Dautova), Baja, Szabadka, Szembecs (Szekcső átellenében a Duna mellett). Mezővárosok: Bodrogh (kir. város), Baja, Báthmonostor, Háj-Szent-Lőrincz (Prigl.-Szent-Iván körül), Halas, Madaras, Szent György (zombori határ), Szabadka, Szeremlyén és Tavankút (ma puszta).

Bács és Bodrogh megyék imitt vázolt területrajza mutatja, hogy Csongrád megye a mohácsi vész előtt tetemes részeket birt a mai bácskai területből. Így Szabadka vidéke, Kelyb és Sebestyénháza (ma szabadkai puszták), Vastorok (ma Ostorak puszta), Kanizsa, Zenta és vidéke (Chechtó, Karyad, Kalocsa, Tornyos és Likasegyház helységek), továbbá lejebb Asszonyfalva (Mohol fölött nyugatra), Kétfülü (ma Kétvilla puszta) és Kutas (ma hasonnevű puszta Szeghegy és Ó-Becse között) szintén Csongrád megyéhez tartoztak. Sőt előbb, mint Bács megyénél láttuk, a Bajsa és Feketehegy közötti és a moholvidéki terület is néha csongrádi területet képezett.

Végül meg kell emlékeznünk arról is, hogy a Csongrád által birt tiszamelléki részekben a mohácsi vész előtt olykor Csanád vármegyének is volt területe, nevezetesen Kanizsa, Zenta és Mohol környéke (ez utóbbi 1412-től fogva) többször majd Csanád, majd Csongrád vármegyéhez számíttatott.

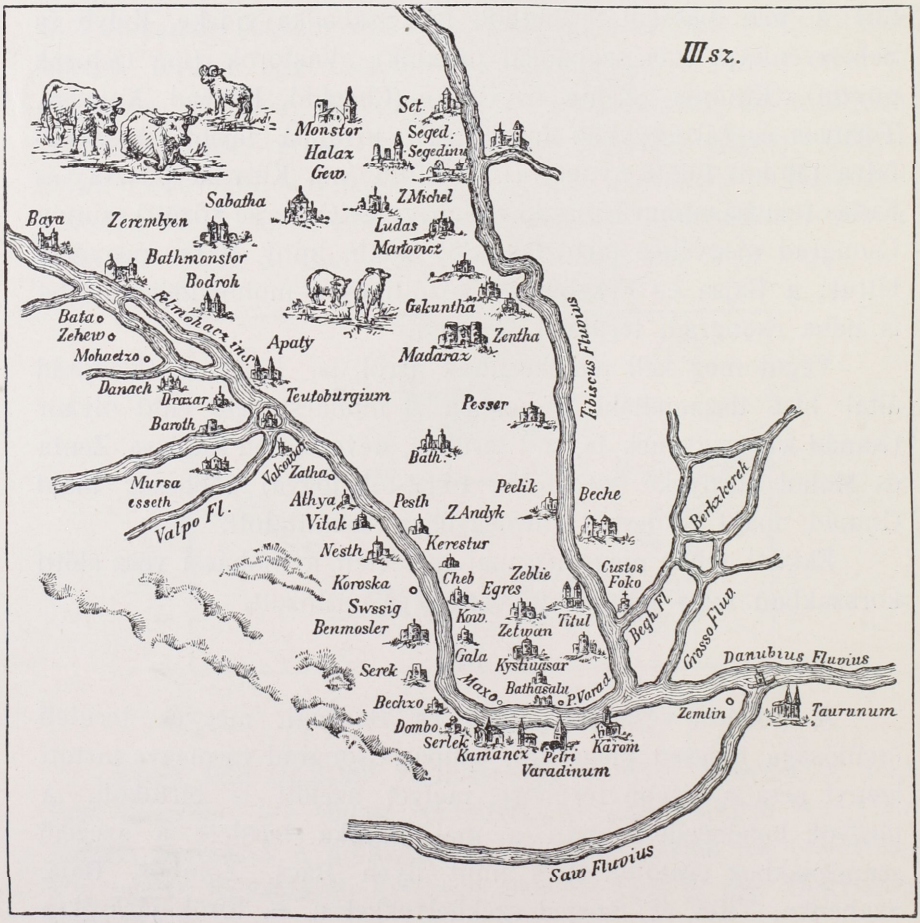
Ekként tehát megyénk mai területén a mohácsi vész előtti korszakban négy különböző vármegye osztozott.

III.

A mohácsi vész után Bács és Bodrogh megyék területi önállósága teljesen megszűnt, csupán Csongrád vármegye tartott igényt arra a kisebb területre, melyet azelőtt is birtokolt. A törökök betelepedése után a mai Bácska területe a szegedi szandzsákhoz csatoltatott s mint ilyen Bács, Zombor, Baja, Szabadka, Titel és Szeged székhelyekkel u. n. török járásokra vagy kerületekre (nahije) osztatott fel. Ez a hat kerület közigazgatási és törvénykezési önálló egyedeket alkotott s Szegedet

és Titelt kivéve, melyekhez számos más vidéki helységek is tartoztak, általában ezen öt nahije a mohácsi vész előtti Bács, Bodrogh és Csongrád megyébe számított városokat, községeket és pusztákat foglalta magában.

Vármegyénk fő keretei tehát a török korszakban is ugyanazok maradtak, a mennyiben a szegedi szandzsák ezen vidéken alakult hat kerülete legnagyobb részben a Duna és Tisza által határolt földön állott.[1]) De lássuk a kerületeket egyenként.

A Lazius-féle térkép 1556-ból.

[1]) A *bajai* török kerülethez több pestmegyei, a *szegedihez* több csongrádi és torontáli, végre a *titelihez* több szerémségi falu is tartozott.

A török közigazgatás által létesített kerületi beosztásra nézve egykorú térképek nem maradtak fenn. Hogy tehát az egyes kerületek határait megvonhassuk, szintén csak írott adatokra támaszkodhatunk. Ily írott adatok a török hódoltság korából fenmaradt adójegyzékek u. n. defterek, melyek a kerületek helységeit mind elsorolják.[1])

Ezen adatok alapján tudjuk, hogy:

1. A *bajai* kerület magában foglalta a mai Almás, Baja, Tataháza, Bátlmonostor és a pestmegyei Csanád helységek közötti területet;

2. a *szabadkai* kerület állott a Szabadka, Madaras, Pacsér, Tornyos (ma puszta a zentai határban) és Kis-Hegyes helységek által bezárt területből;

3. a *szegedi* kerület megyénk mai területéből magában foglalta a Martonostól Zentán át Petrovoszellóig húzódó földszalagot;

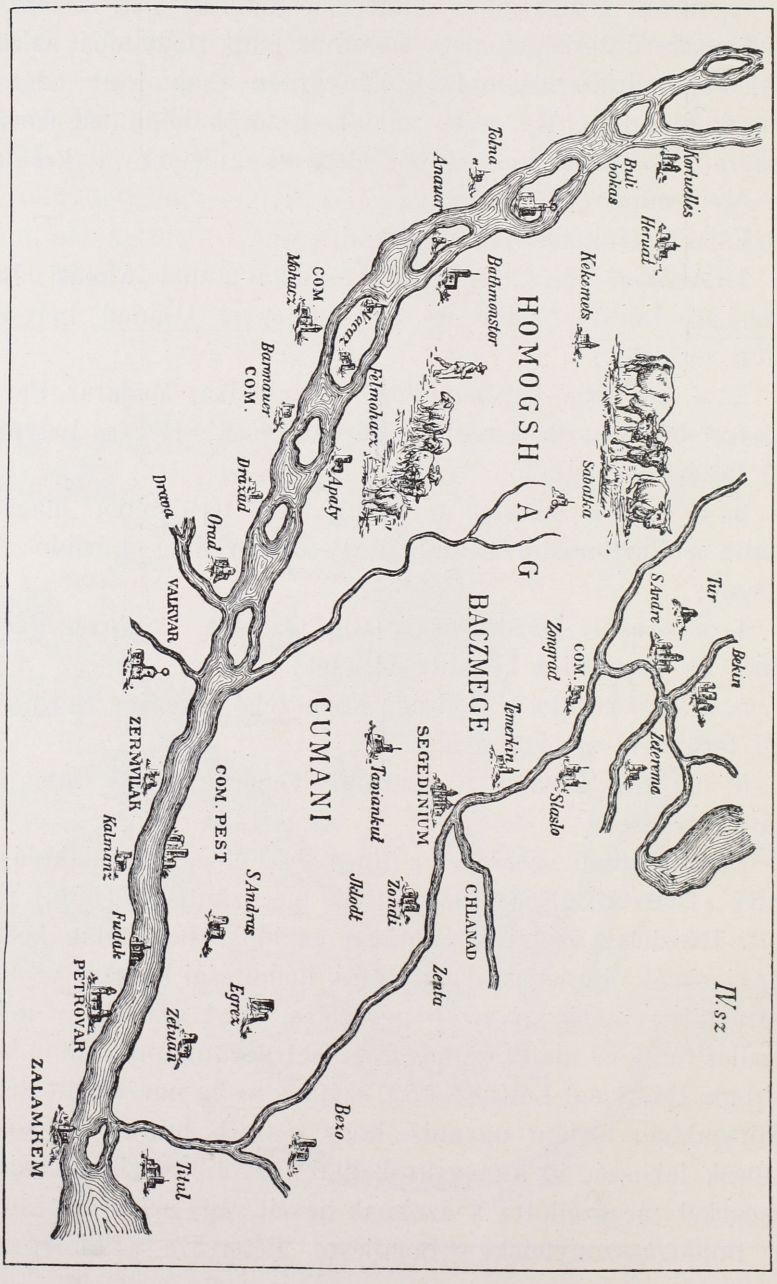
4. a *zombori* kerület az Apatin, Szivacz, Dautova, Pacsér, Szónta és Veprovácz közötti területet;

5. a *bácsi* kerület a Hódság, Novoszelló, Kiszács és Kuczura közti területet; s végül

6. a *titeli* kerület a Csurog, Temerin, Káty stb. által határolt vidéket.

Ezen kerületi szervezet a török hódoltság megalakulásától kezdve (1540 körül) egészen annak megszüntéig (1686.) fennállott. Részletes adataink azonban az időközben talán beállott változásokról nincsenek. Ezen török hódoltsági korszak azonban geografiailag mégis nagyon nevezetes, mert a mintegy másfél százados uralom alatt számos régi helységünk pusztult el (mint Bodrogh, Háj-Szent-Lőrincz stb.), számos pedig nevet változtatott. E korszakban történt ugyanis, hogy a szerb, bunyevácz, sokacz és török lakosság itt a magyarok által nagyobb részben elhagyott községeket megszállotta s azoknak neveit vagy szlávra fordította (pl. Boldogasszonyteleke = Bogojevo, Péterréve = Petrovoszelló

[1]) Lásd ezen helységeket részletesen elsorolva e mű I. kötetében a 235—240-ik lapokon.

A Sambucus-féle térkép 1579-ből.

stb.), vagy elferdítette (pl. Sávoly-Keszi=Bulkesz); de maguk a törökök is több helységnek adtak új nevet pl. Ada, Kula, Odzsák (Hódság), Zombor (Czobor-Szent-Mihály) stb.

A török korszakban tehát Bács és Bodrogh vármegyék földrajzi képe teljesen elváltozott; a régi beosztás eltűnt, számos régi helység elpusztult egészen, vagy megfogyva új névvel tengette életét. Tény azonban, hogy a törökök uralma idején nemcsak új lakosokat (szlávokat és törököket) nyert e vidék, hanem az elpusztult helységek környékén számos új község is alakult. Ilyenek pld. Ada, Kula, Kuczura, Odzsák, Szivacz stb., melyeknek semmi nyoma sincs a mohácsi vész előtti oklevelekben, de a török korszakban már az 1570—90. évek során mint helységek állandóan szerepelnek.

IV.

A török hódoltsági szervezet vidékünkön 1686. év táján bomlott fel. Ekkor foglalták vissza a keresztény seregek Szegedet és az egész Bácskaság vidékén (Baján, Szabadkán, Bácsban, Madarason, Zentán, Titelen) létezett kisebb erősségeket. Ezen hadjárattal e terület geografiai képe is megváltozott, mert az itt létező helységek részint a péterváradi, részint a szegedi várhoz tartozó, rendezetlen pusztaságot képeztek. Midőn pedig a szerbek 1691-ben I. Lipót király engedelmével nagy tömegben érkeztek vidékünkre, a zavar és a rendetlenség csak növekedett mindaddig, mígnem 1699 körül Bács és Bodrogh megyék újjászervezkedni nem kezdtek. Ettől fogva a Bácskaság területe három részre vált szét: 1. *Bodrogh megye* a mai Ujvidék környékén, 2. *Bács megye* a Baja és Bács közötti részeken, 3. az u. n. *tiszai határőrvidék* pedig Szegedtől lefelé Szabadkán át Titelig terjedő vidéken foglalt magának területet. Miután pedig Bodrogh megye 1729 körül önállóságát elvesztette s Bács megyébe olvadt, innen fogva egészen 1751-ig Bács vármegye és a tiszai határőrvidék birta területünket.

Mária Terézia királynő uralmának korszakában több változás érte vidékünket. Mindenekelőtt a tiszai határőrvidék szűnt

meg, s helyét 1751-ben a tiszai koronai kerület foglalta el, mely a Martonostól Tisza-Földvár, Szent-Tamás és Turia közötti területet nyerte. A tiszai határőrvidék többi vidéke t. i. Titel, Mosorin, Vilovó, Zsablya stb. környéke már ekkor külön katonai kerületet képezett, s itt 1763-ban az u. n. csajkás kerület alakíttatott. A vármegye egyéb vidékein létezett katonai helységek (mint Zombor, Bresztovácz, Palánka, Ujvidék stb.) lassankint a megye hatósága alá kerültek, de mivel Zombor, Ujvidék és Szabadka ugyancsak Mária Terézia királynő által szabad királyi városokká emeltettek, e városok határterületei kívül estek a megye testén.

III. Károly, Mária Terézia és II. József uralkodásának kora (1711—1790) alatt Bács megye minden megnyirbáltatása dacára is, népesség és helységek dolgában hatalmas módon gyarapodott. Nem tartozik ide, hogy az e tájban történt nagy mérvű telepítési munkálatokat részletezzük, földrajzi szempontból elég felemlíteni, hogy a XVIII. század folyamán Bács megye községeinek és lakóinak száma majdnem megkétszereződött.

Leszámítva a II. József császár által eszközölt reformok korát (1782—90), a midőn t. i. egy rövid időre a megye szervezete megszűnt s Bács vármegye a temesvári kerülethez csatoltatott, vidékünk geografiai helyzete 1848-ig többé nem változott. A vármegye állandóan a régi határok közt maradt, a csajkás kerület és a tiszai districtus pedig állandóan megtartották kiváltságos és elkülönített helyzetüket, mígnem 1848-ban a tiszai, 1873-ban pedig a csajkás kerület is az anyamegyéhez csatoltatott.[1])

Dudás Gyula.

---

[1]) A mi a vármegyénkre vonatkozó régi térképeket illeti, e helyen megemlítjük, hogy részletes térkép a XVIII. századig a Bácskáról nem készült. Egyes régi kül- és belföldi földrajzi művek azonban a korábbi időkben is vázolták vidékünket. Így a legrégibb rajz, mely vidékünket is magában foglalja, az 1493. évből való Koberger-féle. A második a Tanstedt-féle 1553-ból; a harmadik a Lazius-féle 1556-ból; a negyedik a Sambucus-féle 1579-ből. Innen fogva egész Marsigli koráig (1694) mind több és több mű foglalkozott vidékünkkel. A mult században készültek megyénk első részletes térképei s ezeket *Korács* kamarai mérnök 1762-ben, *Kiss* testvérek pedig az 1790-es években készitették. A jelen század elején *Quits* Antal mérnök egy kisebb (1811.), azután *Bauer* Antal megyei főmérnök 1825-ben egy nagyobb térképet szerkesztett, mely a megye legjobb térképe volt 1848-ig.

II. Bács-Bodrogh vármegye földrajza.

Bács-Bodrogh vármegye, hazánknak eme nagyságra és népességre második megyéje, a Duna-Tiszaközének déli végét foglalja el, és három világtáj felé természetes határokkal birván, csak az északi határai olyanok, melyek politikai úton határozandók meg. Ezen északi oldalon, t. i. Pest és Csongrád megyék határolják területünket.

Mivel azonban a természetes határok jelzését teljesítő Duna és Tisza folyamok, ágyaikat többé-kevésbbé folyton változtatják, a fentebb emlegetett kelet, dél és nyugati természetes határok is inkább politikai úton határozandók meg. Ilyes concessió után aztán a megye keleti határául Torontál, déli határául Szerém, nyugati határául Verőcze és Baranya megyéket kell megjelölnünk.

A megye geografiai határvonalai a következők:

Keleti határvonal 37° 59′ 30″ keleti hosszúság Ferrótól,
nyugati „ 36° 30′ 0″ „ „ „
déli „ 45° 7′ 45″ északi szélesség,
északi „ 46° 8′ 50″ „ „

a miből aztán kitetszik, hogy a megye észak-déli irányban 1° 1′ 5″ földrajzi szélességi fok, kelet-nyugati irányban pedig 1° 29′ 30″ hosszúsági fok kiterjedéssel bir.

A megyének ez idő szerinti kiterjedése 11079·41 km², azaz: 1925601·4 kat. hold.[1]) E szerint területe az ország legnagyobb megyéje — Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyének — területénél 1525·64 km²-al kisebb, de nagyobb az ország valamennyi más vármegyéjénél, mivel a sorrendben harmadiknak jutó Bihar megye 10961·63 km², Máramaros megye pedig 10354 km² területűek.

Bács-Bodrogh megye területe a domborzati, vízrajzi és a talajviszonyok szerint öt különböző jellegű vidékre osztható fel.

1. Dunamelléki nyugati vidék. Tavak, erek borítják e tájékot.
2. Dunamelléki déli vidék. Vizek nélkül.

---

[1]) Dr. Jekelfalussy József. A magyar korona országainak helységnévtára 1894. Az országos m. kir. statisztikai hivatal kiadása.

3. Tiszamelléki vidék. A Tisza hajdani árterén.
4. Telecskai löszvidék. Mély patak bemosásokkal.
5. Északi homokvidék. Víztelen.

Hozzá vagyunk szokva, hogy Bács-Bodrogh vármegyét sík lapálynak tekintsük, de ha egyetlen egyszer futjuk is át úgy hamarjában, és még inkább, ha kézbe véve a cs. és kir. geografiai intézet által kibocsátott nagyméretű, igen pontos katonai térképeket, azon átpillantunk, meg fogunk győződni, hogy nem érdektelen domborzati viszonyokkal találkozunk megyénkben.

Megyénk területén három emelkedés érdemel figyelmet.

A legnagyobb területű, a Tisza és Duna folyóktól némely helyt jól hátrahúzódva, a megye középtájától északi határáig terjed és „Telecska“ nevet visel.

A második és legkisebb területű, a Duna és Tisza összeszögelésénél emelkedik föl meredek falaival és „Titeli fensík“ a neve.

A harmadik emelkedés tulajdonképen csak egy alacsony hát, de mivel vízválasztóként szerepel, felemlítjük. A dunamelléki déli vidéken Tovarisova, Palánka, Glozsán, Petrovácz községek közt terül el, alig 4—5 méterrel emelkedve fölül a Ferenczcsatorna mentén levő terület felett.

A megye magassági viszonyairól legkönnyebb áttekintést azon 2 keresztmetszet nyújt, melyet a következőkben ismertetünk.

Az egyik keresztmetszet a megye északi táján levő Ólomhegy nevű dombtól kiindulva Titelig húzódik és érdekes magassági viszonyokat tüntet fel. A Jankovácztól nyugatra eső kiindulási Ólomhegy (Λ pont.) 174·0 vagy a Λ szerint 170·5 méter[1]) magasan esik a tenger színe fölött; míg Felső-Szt-Ivánnál 134 méterre, majd Madaras—Bács-Almás között 125 méterre, Bajmoknál 117 méterre, Topolyánál 102 méterre, Túria mellett 83 méterre száll le s ezen magasságot megtartja nagyjában Zsablyáig, majd Mosorin előtt 74 méterig száll le, de a 78 méter magasan

---

[1]) Hunfalvy. Magyarország természeti viszonyainak leirása, II. k. 635—645. és a cs. és k. geografiai intézet térképei.

eső Mosorintól hirtelen 119 méterre emelkedik a titeli fensíkon, hol 130 méter magasra emelkedve, a 81 méter magasan eső Titelre száll le.

Ezen vonalon a legmélyebb és legmagasabb pontok között 93 méternyi, ilyen lapályos földön elég tekintélyesnek mondható magasságkülönbség mutatkozik.

A második keresztmetszet Bezdántól Zentáig tünteti föl a magassági viszonyokat.

Ezen metszetek felvilágosítanak minket arról is, hogy:

1. A Duna-Tisza közti földhát, a megyének Jankovácz felé eső északi határától nemcsak a Ferencz-csatorna, de egyúttal a Tisza felé is lejt.

2. A Dunának a megye nyugati határán eső ártere, a Tiszának ugyanazon földrajzi szélesség alatt eső árterénél magasabb és pedig a bezdáni szélességi körön 90 méterrel.

Ez utóbbi tény aztán annak is magyarázatát adja, hogy miért sebesebb folyású megyénk határán a Duna, mint a Tisza.

A telecskai magaslat számos bevölgyeléssel van megszakítva. Ezen völgyelések csupán dél és délkeleti irányban — a Telecska természetes lejtősödésének irányában — húzódnak. A völgyelések alján, lassan folydogáló erek ömlesztik vizeiket a Tisza és Duna felé, néhol, főleg a tavaszi olvadások idején, olyan vízbőséggel birva, hogy patakmalmok hajtására is alkalmassá válnak.

Nem lehetetlen, hogy azon időkben, midőn a megye északi részein több volt az erdő és e szerint dúsabb vizű és nagyobb számú forrás fakadhatott ezen völgyekben, a mély bevágások ezen bővebb vizű patakok hatása által jöttek létre. Hiszen a záporesők, tavaszi hóolvadások mai napig is mélyítgetik ezen völgyek fenekeit. Régebbi térképeink mind tanuságot tesznek arról, hogy egykoron kiterjedt erdőségek borították megyénk északi tájékát. Így a Helmár-féle történelmi térkép Szegedtől nyugat é. ny. felé s Szabadkától k. és k. felé nagyobb erdőséget a „Körtvélyes“ és „Gyümölcsös“ nevűeket tünteti föl. A Kiss-féle térkép Jankovácztól nyugatra a borotai erdőt emeli ki. A cs. és kir. geogr. intézetnek 1880-ban kiadott 1 : 144000 méretű

térképe pedig ezen a területen a következő erdőségeket említi: a) A szabadkai határban: radonováczi, kőrösi, sztralói, sóskalapui, kelebiai erdőket. b) Jankovácz környékén: a nagy terjedelmű jankováczi erdőt, mely keletfelé a halasi erdőbe megy át Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye területén, a kikerics erdőt, kecskés, zsidai és a két borotai erdőt. Ezen erdőségek tehát csak a közel multban is léteztek és területük 15000 katasztrális hold körül járt.

Nem érdektelen tudni, miszerint a katonai térkép szerint:

a megye legmagasabb pontja, Jankovácztól nyugatra, (Ólomhegy)	174 méter,
a megye legmélyebb pontja, Vilovótól nyugatra	72 „
tehát a magasság különbség .	102 méter,

vagy Hunfalvy szerint:

a megye legmagasabb pontja, (Ólomhegy)	539·64 A
a megye legmélyebb pontja, (Tiszatorkolat, 0 pont)	218·8 *
tehát magasság különbség .	320·8 bécsi l.,
azaz .	101·8 méter,

a mi olyan magasságnak felel meg, mely kisebb ugyan a Gellérthegynek a Duna közepes állása feletti magasságánál, de nagyobb a budai várhegyénél.

Megyénket ugyan háromfelől is hajózható folyamok veszik körül, de egyetlen folyó se metszi a megye belső területét s csak a Ferencz-csatorna lassan folydogáló vizei mentik meg attól, hogy vizekben szűk jelzővel ne illethessük.

A megye határain elvonuló Duna azonban a mint a multban nagy befolyással volt megyénk alakulása és többi viszonyaira, úgy manapság is befolyással bir azokra. Gyakran bekövetkező mederváltozásaival újabb-újabb mintájúvá formálgatja megyénk nyugati határait, hajózható voltánál nagyban emeli megyénk anyagi javait, — az is igaz aztán, hogy áradásaival elég sokszor fenyeget.

A Duna forrásaitól 1260 kilométernyire, Bajánál érinti

először megyénket és mint hatalmas királyi folyam, nagy kanyarulatokban ömleszti vizeit 292·1 kilométer hosszúságban megyénk határain. Már szélességi viszonyai is impozáns méreteket mutatnak, jólehet az egyes pontokon egymástól nagyon is eltérőek e méretek, a mint azt az alábbi adatok mutatják.

A Duna főágának hossza 1895-ben:[1])

Bajától—Bezdánig	58·7	kilométer,
Bezdántól—Apatinig	36·5	„
Apatintól—Drávatorokig	19·0	„
Drávatoroktól—Gombosig	17·1	„
Gombostól—Vukovárig	33·2	„
Vukovártól—Ó-Palánkáig	40·2	„
Ó-Palánkától—Ujvidékig	45·8	„
Ujvidéktől—Szlankaménig	40·7	„
Szlankaméntől—Tiszatorkolatig . .	0·9	„

A Duna főágának szélessége 1895-ben, 0 vízállásnál:

Bajánál, gőzhajóállomás	—	m.
Bezdánnál, csatornakikötő	400	„
Apatinnál, gőzhajóállomás	450	„
Drávatoroknál, almási gőzhajóállomás . .	310	„
Gombosnál, csárdánál	540	„
Vukovárnál, alsó gőzhajóállomás	430	„
Novoszellónál, csolnakállomás	390	„
Ó-Palánkánál	—	„
Futaknál	—	„
Ujvidéknél	260	„
A Tiszatorkolaton felül	—	„

A Duna főágának esési magasságai:

Bajától—Bezdánig	3·24	méter,
Bezdántól—Apatinig	1·93	„
Apatintól—Drávafokig	0·69	„
Drávafoktól—Gombosig	0·86	„
Gombostól—Vukovárig	1·57	„

[1]) Az itt közölt adatokat a zombori m. kir. folyammérnöki hivatal szívessége juttatta tudomásomra.

Vukovártól—Ó-Palánkáig . . . . . 2·30 méter,
Ó-Palánkától—Ujvidékig . . . . . 2·17 „
Ujvidéktől—Szlankaménig . . . . . 2·10 „
Szlankaméntől—Tiszatorkolatig . . . 4·40 „

A Duna folyásának sebessége átlagban 0·90 méter másodpercenként.

A Duna medrének keresztmetszete:

Ujvidéknél . . . . . — m²
Bezdánnál, 0 vízállásnál . . . . . 1203 m²
Bajától—Drávatorokig, 0 vízállásnál, átlag 1240 m²
Drávatoroktól—Novoszellóig, 0 vízállásnál, átlag . . . . . 1811 m²
Novoszellótól—Ujvidékig, 0 vízállásnál, átlag 1654 m²
Ujvidéktől—Tiszakorkolatig, 0 vízállásnál, átlag . . . . . 1883 m²

A Duna megyénk nyugati határán éppen lassúbb folyása miatt számtalan elágazásai, fokai, holtágaival Bajától kezdve egész Drávafokig nagyon bonyolódott, de egyúttal nagyon érdekes vízbirodalmat alkot.

A Bezdántól Drávafokig terjedő 60 kilométer hosszú, 7—8 kilométer széles terület magas vízállásnál egyetlen vízterületet alkot. Bajánál a Sugoviczaág válik el a főfolyamtól és a baracskai Dunaágba átmenve, a főfolyammal Bezdánnál egyesül. A két ág közé eső sziget, Mohácsi vagy Margittasziget nevet visel, s a Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megyéhez tartozó Szeremle községen kívül lakott pontja több nincs is.

A „Baracskai Duna“ újabb időben — a Ferencz-csatornának vízzel való elláthatása tekintetéből — csatornává alakíttatván, most már hajózási czélokra is szolgál.

Megemlítjük itt, hogy a Duna hajdani nagy oldalágai az átmetszések és eliszapolódások által megsemmisültek, s ez által a főág vízárama állandóbb mederbe irányíttatván, a Duna ma már bármily vízállás mellett is hajózható.

A Duna, Drávafoknál, a sebesfolyású forrásaitól kezdve 666·8 kilométer hosszú Drávát veszi fel, a mely 471,900 kilo-

méternyi vízterületéről roppant vízmennyiséget szállít le a Dunába. Közepes vízálláskor 1325·4 köbméter vizet ömleszt abba másodpercenként. Mivel pedig a Drávának forrásaitól a Dunába való beömléséig összes esési magassága 1118·2 méter, azért közép sebessége 1·677 méter pro mille. Ilyen nagy esés mellett persze sebessége is tetemes, úgy hogy a fölfelé való hajózás ezen folyóban elég nehézséggel jár és mégis 273 kilométernyire járnak fel azon gőzhajókkal.[1])

Drávafoknál egyrészt a Dráva sebes folyású vizei, másfelől az erdődi magaslat térítik el útjából egy darabon a Dunát keletfelé, de a gombosi Duna átjárótól újra déli irányban halad egész Novoszellón alólig, honnan a Fruska-Góra elődombjai keletnek térítik. Ujvidéknél egy északi kanyarodás után délkeletnek fordulva hagyja el megyénket.

Áradásai, éppen mivel a szomszédos megyék felé igen tág ártere kínálkozik, csak egyes pontokon veszélyeztetik a megye területét, s mivel újabban a védtöltések igen gondos figyelem tárgyát képezték, nem igen fordulnak elő olyas kiöntései, milyenekről nem egy feljegyzést találunk.

A Dunának 1875—1893-ig észlelt legmagasabb és legalacsonyabb állásairól a következő táblázat nyújt áttekintést:

	A legmagasabb vízállás		A legalacsonyabb vízállás	
	é v e	magasság 0 felett	é v e	0-hoz visz.
Baja	1892.	+ 6·63 m.	1882.	+ 0·07 m.
Bezdán	1883. 1883.	+ 6·91 m. jégt. + 6·61 m. jégt.	1889.	+ 0·70 m.
Apatin	1883.	+ 6.70 m.	1878.	+ 0·23 m.
Gombos	1876. 1892.	+ 6·78 m. jégt. + 6·32 m. jégt.	1871. 1890.	— 0·15 m. jégt. + 0·68 m. jégt.
Vukovárral szemben	1892.	+ 5·97 m.	1879. 1892.	+ 0·44 m. jégt. + 0·30 m. jégt.
Palánka	1876. 1892.	+ 5·96 m. + 6·11 m.	1889.	+ 0·18 m.
Ujvidék	1876. 1888.	+ 6·31 m. jégt. + 5·75 m. jégt.	1887.	— 0·49 m. jégt.
Szlankaménnel szemben	1888.	+ 6·62 m.	1892.	— 0·16 m.

[1]) Hunfalvy. Magyarország természettani viszonyainak leirása. II. k. 239. l.

A jégtorlódások fölött a víz földuzzad, alatta csekélyebb lesz állása.

A Dunának megyénk határán eső részén elég sűrűn esnek olyan pontok, a hol a jég évről-évre föltorlódik. Ilyen jégtorlódások Mohács alatt, Bezdán fölött, Vörösmart alatt, Kupuszinánál a Sárkány Dunán, Apatin alatt, Gombosnál, Dályánál fordulnak gyakrabban elő; a négy utóbb nevezett helyen nagyobb fokú duzzadásokat hozva létre.

Gomboson alól, ott, hol a Duna nagy kanyarulattal Dálya felé fordul, a Zsiva-bara ágazik ki a keleti oldalon a Dunából és alkotja a terjedelmes Zsiva-szigetet, a melyre majdnem rá illik a boldogult Rudolf trónörökös őfensége által a kopácsi rét és hullómocsárra adott leírás.

Újabban az egész Margittasziget védtöltéssel vétetett körül s mivel Bajától egész Vajszkáig kész védtöltéseink vannak, nagy területen biztosítva vagyunk a Duna áradásai ellen.

A megye területéhez tartozó apróbb, többnyire füzesekkel, nyárfákkal borított Dunaszigetek egyike se lakott és csekély jelentőségűek.

Dunánk február végétől november végéig hajózható.

Megyénk másik határfolyója a Tisza, forrásaitól — a szabályozás előtti időkről szólva — körülbelül 1181·5 kilométernyire Martonosnál érte először a megyét és mint annak keleti határvonala 229·475 kilométer hosszúságban folyva el, Titelen alól a Dunába ömlik.

Egyes szakaszai a fentemlített időkben a következők voltak:

		Esése.
A megye határától—Török-Kanizsáig .	22·568 km.	? m.
Török-Kanizsától—Adáig	53·860 „	0·845 „
Adától—Tisza-Földvárig	60·120 „	0·861 „
Tisza-Földvártól—Elemérig	45·516 „	0·586 „
Elemértől—Titelig	37·930 „	0·391 „
Titeltől—torkolatig	9·482 „	0·090 „

A szabályozási munkálatok azonban megváltoztatták eme viszonyokat, mivel ezen munkálatoknál azon nagy kanyarulatok,

melyek Zenta, Tisza-Földvár, Ó-Becsén fölül fordulnak elő, átvágattak. Az átmetszések által megrövidült a folyó útja és így sebesebbé vált futása. Ezen átvágások 1864-ben már munka alatt és 1895-ig a következő állapotban voltak:

Szanád—Pana (Zentán fölül)	3984·5 m. h.;	teljesen kiképződve.
Zenta—Bátka (Zentán alul)	4079·3 m. h.;	még nem képződik.
Ada—Mohol	2048·2 m. h.;	„ „ „
Fránya va (Ó-Becsén fölül) .	11416·8 m. h.;	„ „ „
Török-Becse—Borjas . . .	17390·7 m. h.;	alsó végén iszapol.
Tarras (Csúrogon fölül) . .	4263·3 m. h.;	részint fejlődik.
Zsablyai felső	4005·4 m. h.;	teljesen kiképződve.
Zsablyai alsó	2581·1 m. h.;	„ „
Aradácz	6114·3 m. h.;	nem igen képződik.
Mosorin	2559·9 m. h.;	„ „ „

Vagyis az átmetszések által 58443·5 méterrel lett rövidebb a Tisza hossza megyénkben. Az eredeti 229·475 kilométernyi hosszúságából most 171·03 kilométernyi darabon fut végig. Míg eddig a Tisza volt szorosan véve a keleti határ, most az átvágások miatt a Tiszán túlra is átnyúlik a megye, viszont Torontál megyének a Tiszán innen is vannak birtokai. Az átvágások közül 5 Bács-Bodrogh megye területén esik és pedig a bátkai, ada-moholi, felső-zsablyai, alsó-zsablyai és a mosorini; a többi átvágás Torontál megye területén esik.

Mivel a Tisza vize olyan talajon fut végig, melynek felsőbb rétegei összetartóbbak, míg mélyebb fekvők lazábbak, azért nincs is annyi elágazása mint a Dunának, mert inkább fenekét mélyíti, mint partjait mossa. Ez a magyarázatja egyúttal annak is, hogy medre a megye határain majd mindenütt egyenlő széles, pedig a legkisebb vízállás mellett 173·9 méter, míg magas vízállásnál (az 1830-iki nagy vízállás) 240·4 méternek találtatott. Vízmennyisége és sebességére nézve két adatot hozok fel: Zentánál 3·978 méter, vízállásnál vízmennyisége 588·97 m^3, sebessége 2·52 m., a Bega-csatorna torkolatnál 3·176 méter, vízállásnál vízmennyisége 653·28 m^3, sebessége 3·03 m. Medre

elég mélyen van bevágva a talajba, mert a partok közepes magassága a fenék felett

Kanizsánál (1874-ben)	11·454 m.
Ó-Becsénél	12·512 „
Csúrognál	11·683 „
Titelnél	10·975 „
A torkolatnál	12·584 „

Köztudomású, hogy a Tisza magas vízállásánál, dacára a különböző szabályozási társulatok által emelt erős és magas védtöltéseknek, nem egyszer csap túl a védvonalon, kiöntéseivel óriás károkat okozva.

Kanizsánál az észlelt legmagasabb vízállás				12·852	méter.
Zentánál	„	„	„	14·193	„
Ó-Becsénél	„	„	„	12·419	„
Csúrognál	„	„	„	12·191	„
Titelnél	„	„	„	10·347	„
A torkolatnál	„	„	„	10·185	„

és hogy a Martonostól a torkolatig eső szakaszon mily csekély a Tisza vizének esése és hogy ezen esés is nagyon kétessé válik azon esetre, ha a magas víz idején a Duna is magasan áll; akkor könnyen érthetővé válik, hogy a magas víz idején, sokszor egy csekélységnek látszó ok is, kész veszedelmet okozhat.

A Tisza megyénk határain, a nagyon alacsony vízállások idejét kivéve, gőzhajóval is járható és a hajózás rajta márciustól novemberig tart.

A Ferencz-csatorna[1]) hazánknak leghosszabb, hajózási célra épült csatornája, most Bezdánnál kezdődik a Ferencz-József zsilipnél és Monostorszeg, Zombor, Szivacz, Cservenka, Kula, Verbász, Szent-Tamás, Túria mellett elhaladva Tisza-Földváron fölül éri el a Tiszának régi nagy kanyarulatát; a mely meder azonban a kiképződésben levő borjasi átvágás által hova tovább vesztvén vízbőségéből, a hajózás elé hova tovább nagyobb

[1]) Koch. A Ferencz-csatorna. A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat évkönyve, I. évf. III. és IV. füzet, 33. oldal.

akadályokat gördített. Az illetékes tényezők ezen körülmény miatt a tiszai torkolatát Ó-Becsére áttétetni határozták.

A Ferencz-csatorna a mai nap a következő medret futja: Bezdánnál a dunaparti Ferencz-József zsiliptől Bezdánig ásott meder, onnan Monostorszegig részben ásott részben, természetes mederben (Holt Dunaágban), Monostorszegtől Uj-Verbászig ásott mederben, onnan a torkolatig a Crna-Bara mélyített medrében. Hossza egészben 118·1 kilométer, fenékszélessége 11·4 méter, a csatorna mélysége mindenütt megüti az 1·9 métert, összes esése pedig 10·61 méter.

A csatorna 5 zsilipszerkezet által 4 tartányra van felosztva.

A csatorna vizét tartó 5 zsilip a következő:

1. A bevezető Ferencz-József zsilip Bezdánnál a Dunán.

2. Az első tartányi zsilip a kis-sztapári pusztán. Vízesés 3 méter 24 cm.

3. A második tartányi zsilip Uj-Verbász előtt. Vízesés 3 méter 72 cm.

4. A harmadik tartányi zsilip Szent-Tamás előtt. Vízesés 1 méter 24 cm.

5. A negyedik tartányi egyúttal kivezető zsilip Tisza-Földvárnál. Vízesés 4 méter 96 cm.

A tisza-földvári zsiliptől még egy 1·2 kilométer hosszú csatornarészlet van a Tiszáig.

A csatorna az állam tulajdona. Jelenleg egy részvénytársaság bérletében van.

A Duna vizének alacsony állásakor a Ferencz-csatornába kevés víz jutna, s ezen veszély elhárítása végett építtetett ki a Bajától-Bezdánig húzódó tápcsatorna.

A baja-bezdáni tápcsatorna Baja mellett kezdődik és tulajdonképen a Sugovicza nevű Dunaágnak kimélyített medre a tápcsatorna bejárata. A Sugoviczaág egy átmetszés által össze van kötve a baracskai Dunának nevezett Dunaággal és ezután mindig ennek kellően szabályozott és átmetszések által rövidített ágya képezi a tápcsatornát. Csak két zsilipje van. Baja mellett a Deák Ferencz nevére keresztelt bevezető zsilip és Bezdánnál a

kivezető zsilip. A kivezető zsilipből egyenesen a Ferencz-csatornába áramlik a víz.

Az egész csatorna 40·75 kilométer hosszú, 1·86 cm. mély, 11 méter 16 cm. széles és hajózásra is szolgál. Baja, Báthmonostor, Baracska, Dautova, Szántova, Béreg, Kolluth, Bezdán mellett halad el.

A harmadik csatorna megyénkben részben öntözési, részben lecsapolási és hajózási célokra épült.[1]) A kis-sztapári pusztán ágazik ki a Ferencz-csatornából és Veprovácz, Keresztúr, Torzsa, Deszpot-Szent-Iván, Kulpin,. Petrovácz, Piros, Ujvidék mellett elhaladva a Dunába torkollik.

Az egész csatorna hossza 74·5 kilométer, 1·90 m. mély és 10 méter széles, és a 4 zsilip közti 3 tartánynak összes esése 13 méter 27 cm.

Ezen csatorna, mint említettük, nem csak hajózási, de öntözési célra is szolgál. Puszta-Péklán — a kincstár birtokán — a nagyobbszabású rizstelepet és D.-Szt-Ivánnál a Birnbaum-féle rizstelepet látja el ezidőszerint öntöző vízzel. Másfelől helylyelközzel alacsonyabban is esvén, mint a környező tájék, a megszaporodott belvizek levezetésére is szolgál. Így pl. az 1876/7. telén a nagyon felszaporodott belvizek elöntésétől éppen ezen csatorna védett meg 100—120,000 k. holdnyi területet.

Ezen csatornán négy zsilip van és pedig Sztapáron alól, Kereszturnál, Kulpinnál, Ujvidéken.

A megye patakjai. Talán szokatlannak fog tetszeni sokaknak a patak elnevezés, melylyel a mi folyó baráinkat megnevezem, de régi igazságtalanságot akarok jóvá tenni ezzel. Mert igaz, hogy ezen széles mederben igen lassan folydogáló és a talajból feloldott sókkal tele, sekélyes vízerek, nádasaikkal vajmi más képet nyújtanak a hegyek lejtőin vígan csergedező, tisztavizű patak testvéreiknél, de mivel nem csak a meggyülemlett csapadék vizekkel táplálkoznak, hanem létezésök oka ezeknek is valóságos „forrás“, meg van náluk is a patak fő attributuma.

[1]) Koch. A Ferencz-csatorna. A Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat évkönyve. I. évf. III. és IV. füzet.

De, még abban is másai a hegyi patakoknak, hogy valóságos patakmalmokat is hajtanak.

Ezen csekély esésű patakokat az jellemezte, hogy néhol igen széles területen fekvő tavakat, nádasokat alkottak, hol vizök hosszasan visszatartatván, igen sok sót oldottak föl a talajból s így vizök ihatatlan ugyan, de azért a tavi potykák számára még elég élvezhető volt.

A kulturmérnöki intézmény megszüntette ezen idillikus állapotokat, csatornára szedvén a völgyfenék vizét. Nemsokára híre se marad a Telecskát átszelő völgyekben a tavak és nádasoknak.

Legnyugatibb fekvésű a Kigyós-bara. Forrásai Felső-Szent-Iván és Csávolynál vannak. Folyásában elhalad Bikity, Rigyicza, Kolluth, Bezdán mellett és Monostorszegen alól a Ferencz-csatornába ömlik. P. Rasztinán malmot hajt. Kollutlnál medre elszélesedve a kolluthi tavat alkotja.

A Mosztonga-bara Zombor határában a bajai és bezdáni utak közt ered, s Zombor mellett a Ferencz-csatornába folyván, abból torkolatán alól másfél kilométernyire ismét kiágazik és Prigl.-Szent-Iván, Doroszló, Rácz-Militics, Karavukova, Déronya, Bács-Bukin mellett elfolyva, a Dunaágakba szakad. Doroszlótól Karavukováig és Déronyától Bácsig tószerű medre van. Karavukovánál malmot hajt.

A Tiszába szakadó patakjaink közül legészakibb a Kőrös-ér. Szabadka és egyúttal a megye határán ered és folyik is egy darabig, míg Adorján községnél a Tiszába szakad. Feneke legtöbbnyire száraz.

A Csik-ér Szabadka határában az alsó-csikériai tanyákon veszi eredetét és Csantavér mellett Petrovoszellónak húzódva a Tiszába folyik. Ennek is legtöbbször száraz a medre.

A Krivaja-bara megyénk legnagyobb patakja. A Bajmoknál és a szabadkai határban eredő Krivaja patakok egyesüléséből ered és a Nagyfény és Zobnaticza pusztákon át Topolyának folyik, onnan Bajsának fordulva felveszi az ugyancsak Bajmok mellett eredő Pacsér és Ó-Morovicza mellett elfolyó *Bács-ért*,

majd Bajsán alól a Duboka pusztán eredő *dubokai barát* (Duboki dolina) és Kis-Hegyes, Szeghegy, Feketehegy, Szent-Tamás alatt elfolyván, Túriával szemközt a Ferencz-csatornába folyik. Vize nyáron át is elég van. Zobnaticza pusztán, Kis-Hegyesen, Szent-Tamáson fölül patakmalmokat hajt.

A Jegricska-bara az ó-soóvéi és a petrováczi folyóbarákból verődik össze és Ó-Kér mellett elfolyva, nagy ívben megkerüli Temerint és Goszpodincze alá kerülve Zsablyának tart, a honnan keleti irányban a Tiszának tart. Goszpodinczénél a Temerin nyugati határában eredő barát veszi föl.

A megye területén számtalan sekély vizű, de elég nagy terjedelmű tó van, a melyeknek száma a nagyobb szárazságok idején megcsappan ugyan, de azért az év legnagyobb részén s főleg tavaszszal és őszszel elég bő vizűek. E tavak legnagyobb része alkalmatlan a zsombéksás tenyészetére, de széleiken még is itt-amott gyökeret ver a nád. Vizük elemzése azt mutatja, hogy igen sok só van némelyikben feloldva, úgy hogy gyógycélokra is alkalmazható. Nagyobb tavaink közé a következők tartoznak:

Palicsi és ludasi tó (mindkettő Szabadka határában). Garai bara (Gara mellett). A Nagytó (a szóntai rétben). A Zombor, Csonopla, Nemes-Militics, Sztanisics, Rigyicza, Gara határvonalon belől eső „Ezer tó országán“ mintegy 20 nagyobb területű bara, melyek közt leghatalmasabb a 4 méter mély Ivanacska-bara.

A bácskai tavak, mocsarak vizét többen elemezték, de legtöbbet Petrovics Döme zombori képezdei tanár foglalkozott azokkal, az ő értekezéséből[1]) veszem át az elemzési adatokat, megjegyezvén már itt, hogy az ilyes tavak alkatrészeinek súlyszerinti összetételére nagyban befoly, hogy mily időpontban végeztetik az elemzés. Nyáron, hosszabb szárazság után, a tetemes elpárolgás miatt erősen besűrűsödik a víz, míg hosszabb esőzések után fellúgul. Az alábbi adatok annyiban becsesek, hogy a próbák ugyanazon időtájban vétettek.

[1]) Petrovics Döme, A bácskai mocsarakról. Term. tud. Közlöny, 218. füzet.

	Fajsúlya 15·5° C mell.	Egy liter vízben van grmokban		
		szénsavas nátrium	konyhasó	párlási maradék
Zombori Ivanacska-bara	1·0065	3·4476	0·9536	6·52
„ Fehér-mocsár	1·0020	2·1746	0·3978	2·84
Nemes-Militicsi új fürdő	1·0021	—	0·3978	2·62
Bajsai Kerektó	1·0050	1·6960	0·7546	3·76
Gyurgyevói Dévény	1·0060	3·6598	1·3572	6·38
Zsablyai Kopovo	1·0009	0·5039	0·3276	1·36
„ Belilo	—	—	0·1989	1·02

Ezen tavak némelyike, a köznép által rég időktől gyógyfürdőül használtatik. Legtöbbjének szélén megterem a nád, de a tőzegsás nem tesz hódításokat rajtuk. A tavak némelyikében halat is találnak.

A palicsi tó nemcsak megyénknek, de a Duna-Tiszaközének is — gyógyerejű vize miatt ha nem is a legnagyobb — de a legjelentékenyebb.

A palicsi tó Szabadkától keleti irányban esik és azon völgyület legmélyebb részét tölti ki, mely a kelebiai szállásoknál kezdődve Szabadkán át vonul. A könyök alakú tó körülbelül 1200 k. hold területen esik, de szárazság idején csak az északdélirányban elterjedő részében van víz.

Vize görvélyes és csúzos bántalmaknál használtatik nagy sikerrel.

A palicsi tó északi részén, a birtokos Szabadka város fürdő épületeket emeltetett, s mai napság egész villatelep fejlődvén ki a fürdő területén, hazánk egyik látogatottabb fürdőjévé vált.

Roediger Lajos.

4. Vízlecsapoló társulatok.

A vízlecsapolás első kezdeményezője anyamegyénkben, Kiss József kincstári mérnök, 1785-ben Kúlától Verbászig lecsapoló árkot ásatott, melyet 1786-ban a királyi udvari kamarának jóváhagyásával az új-szivaczi mocsarakig meghosszabbított és melyen az ezen mocsarak mellett fekvő összes községek határairól az álló és belvizeket lecsapolta.[1])

Ez volt megyénkben az első lecsapoló árok. Száz év mult el, míg Kiss Józsefhez hasonló szellem, hasonló alkotó tetterővel, hasonló vasakarattal és kitartással, a másodikat és utána a többi árkokat létesítette: Schmausz Endre, megyei alispán.

Kiss József árkaiból, mint tudva van, 1793-ban csatorna lett, a Ferencz-csatorna, és mert ezen csatorna leginkább hajózási[2]) célból építtetett, a tulajdonképeni vízlecsapolással többé nem törődött senki. Oka ennek mindenesetre nem rejlik másban, mint az akkori közgazdasági viszonyokban. Mert lehetetlen föl-

---

[1]) Kiss József leginkább a verbászi, torzsai és cservenkai német letelepülők panaszaira ásatta ezen lecsapoló árkot, de tekintettel volt a régebben keletkezett községek lakosaira is. Új-Szivacztól ugyanis a Cserna-baráig egyes mocsarak léteztek, melyek földalatti és esővizek hozzáfolyása által mindinkább nagyobbodván, nemcsak a földek termésében okoztak tetemes károkat, hanem az ezen mocsarakban támadt büzhödt levegő által, a lakosok egészsége is nagymérvben szenvedett. Ezen a bajon akart segíteni Kiss József és nemes terveinek meg tudta nyerni a királyi udvari kamarát is, mely a tervek sikeres kivitelére 14,000 frtot utalványozott. Eimann János, Der deutsche Kolonist. Kiss József hátrahagyott iratai, lásd Koch József a Ferencz-csatorna története.

[2]) Kiss József látván, hogy a német letelepülők szorgalmasak, hogy földjeik termékenyek s hogy így az évente maradandó gabonafölösleg bizonyára elszállítást fog igényelni, másrészt pedig tudván, hogy a kincstárnak a Tiszán és Dunán való különösen sószállításai mennyi bajjal, késedelemmel és költséggel járnak: azon gondolatra jött, hogy mindezen egy a Dunát a Tiszával összekötő hajózási csatorna által legcélszerűbben lehetne segíteni. Így lett a Szivacztól Verbászig húzódó vízlecsapoló árok, legnagyobb részében, a későbben létrejött Ferencz-csatornának medre.

tenni, hogy megyénknek alsó részei, különösen azok, hol hirtelen hóolvadás és tartósabb esőzések folytán még most is támadnak belvizek, több mint egy félszázadon át, vízkárokat nem szenvedtek volna. De a könnyű megélhetés fölöslegessé, vagy legalább nélkülözhetővé tette akkoriban a vízlepte földterületek azon jövedelmét, melyet ma fokozott és minden oldalról fölcsigázott életszükségleteink mellett, nélkülözni nem tudunk. És azért, ha volt is talán vízkárok miatti panasz a megkárosultak részéről, a vizek lecsapolására nézve számbavehető intézkedések egyesek és hatóságok részéről egyáltalában nem tétettek. Azonban 1870-ben megváltoztak a viszonyok. Ezen év, mintha az idők intő jeléül akart volna szolgálni — és szolgált is a következmények tanusága szerint — kezdőpontja lett egy szomorú, súlyos megpróbáltatásokban gazdag időnek, melyben a megye alsó vidéke óriási, milliókra menő, vízkárokat szenvedett. Maga 1870—71. és némileg még 1872-ben is 100—120 ezer hold állt víz alatt, körülbelül négy millió frtnyi veszteséggel. A következő években, különösen 1876., 1877., 1879-ben leginkább a Tisza és az azon időben már elkészült kis-sztapár-ujvidéki öntözőcsatorna[1]) mellett fekvő községek ismét szenvedtek vízkárokat, de a vizeket, éppen úgy mint 1870—72-ben levezetni, legalább a régi Ferencz-csatornán át, nem lehetett, mert ezen csatorna maga is a Dunából betóduló vízárral küzdött élethalál harcot, nem birván víztömegeivel, s mert a Tiszának, különösen 1879-ben, mikor március 12-én éjjel Szeged városa elpusztult, oly magas volt vízállása, hogy árja 20 centiméterrel állott a Földvár melletti kivezető zsilip teteje fölött és befolyt egész Szent-Tamásig.[2])

De ha a régi Ferencz-csatornán át a Tiszába nem is — a kis-sztapár-ujvidéki öntözőcsatornán,[3]) az Ujvidék melletti kettős

---

[1]) Ezen csatornát Türr István az 1870. évi XXXIV. t. c. értelmében ásatta. Az ásatás 1872. május 5-én kezdetett meg — Ófelsége a király tette az első ásóvágást — és 1874-ben adatott át a forgalomnak.

[2]) A Ferencz-csatorna vezérigazgatóságának 1879. évi jelentése.

[3]) Ezen öntöző-csatorna — mire már neve is utal — öntözés céljából építtetett. Türr ugyanis — alkalmasint az olaszhoni Cavour-csatorna mintájára — az alsó Bácskát egy fővizárokkal akarta megajándékozni, mely a belőle jobbra-balra kiágazó kisebb-nagyobb

zsilipen át, lecsapoltatott a vizeknek nagy része — annyira, a mennyire azt a csatorna vízesésének magassága engedte.[1])

Azért mégis kiszámíthatlan nagy károkat szenvedett a megye alsó vidéke. És ez — bár ezen időben egyes községek már maguk is ügyesen-ügyetlenül tanakodtak tanácstermeikben a vizek lecsapolása tárgyában — indította az akkor alispánná választott Schmausz Endrét arra, hogy éles szemeivel körültekintve, vasakaratával és kitartásával, csodálatos rövid idő alatt, megteremtse az úgynevezett „vízlecsapolási érdekeltségeket." A kulturmérnökök hamar készen voltak a fölmérésekkel — az alispán határozott utasításai szerint szakadatlanul kellett munkálkodniok — az elkészült tervekkel azután községről-községre, szép és rossz időben, éjjel ha nem volt elég hosszú a nap, vitte mérnöki táborát az alispán, mindenütt nagy lelkesedéssel fogadtatva, és szónokolt, buzdított, utasított, rajzoltatott, pihenőt nem engedve magának, bár mindenütt gazdagon terített asztalok örömei is vártak reá. Igen nagy, óriási munka volt az, melyet csak hozzáértő tud igazán megítélni és az alispán véghez vitte rövid idő alatt, mert mindenhová maga ment, mindent maga nézett meg és mindent maga intézett el. Így alakultak egymásután 1881-ben a Ferencz-csatorna balparti[2]) keresztúr-verbászi,

---

vízárkok által egy rendszeres, milliókat jövedelmező öntözési teleppé alakitotta volna a megye alsó vidékét. E mellett Türr a száz év előtti Temes és Bega melletti rizstermelést is tartotta szem előtt és a hajózást is, mert a csatornán tényleg hajók is fordulnak meg. Öntözésre azonban a csatorna nem használtatik s rizs is csak Puszta-Péklán termeltetik!

[1]) Ezen csatornának, mely Ferencz József-csatornának, de Türr-csatornának is neveztetik — a nép jellemző gúnynyal Jézus Mária-csatornának nevezi — vízesése 13 m. 27 cmt. Nézetünk szerint — mert öntözésre nem használtatik — túlmagasan fekszik és tapasztalat szerint a mellette fekvő községek határaiban évente belvizeket okoz. Kulpin és Keresztúr községek határaiban évente 4—500 hold áll víz alatt, pedig ezen községek, a 70-es évek kivételével, csak kevés vízkárokat szenvedtek és azért hajlandók volnának saját költségükön betömni a csatornát. Torzsán is a csatorna épitése óta 100 holdnyi nagyobb földterület áll évente víz alatt, mint annakelőtte, Piroson 400 hold. Ugyszintén Petrovácz is szenved vízkárokat s mindenekelőtt Deszp.-Szent-Iván. Ezen községekre nézve azért a lecsapoló társulatok valódi „drága jótétemény".

[2]) Ezen társulat már 1880-ban, Kúla községének kezdeményezésére, tett kísérleteket a megalakulásra, de mint érdekeltség is csak küzködött önmagával.

kulpin-deszpot-szent-iváni,[1]) torzsa-ó-kéri, zenta-adai, begai, újpalánkai, bács-éri, Ferencz-csatorna jobbparti, piros-kiszácsi, futakvidéki[2]) és temerin-járeki vízlecsapoló érdekeltségek, melyekhez a vízjogi törvény életbeléptetése után, mint egyszerre társulatok, hozzácsatlakoztak még a kupuszina-monostorszeghi, bukini, szántova-bezdáni és a Jegricska felső (összesen 16) vízlecsapoló társulatok, melyek mindegyikének nemes célja nem volt más, mint az érdekelt községek határairól a milliónyi kárt okozó álló- és belvizeket a Duna-Tiszába levezetni. Le is vezették és vezetik azóta minden évben oly sikerrel,[3]) hogy vízkárok miatti panaszok már nem merülnek fel, legfölebb oly helyeken, hol a kiviteli munkálatoknál, érthetetlen makacssággal, takarékoskodtak az érdekeltek, vagy hol a meglevő kész árkok fenntartási költségeit kellő időben és összegben nem szavazzák meg, vagy a hol egyáltalában lecsapoló árkokról még nem gondoskodtak.

Magától értetődik, hogy az eddigi lecsapolási munkálatok nem képeznek teljesen bevégzett művet, szélesbítést, fejlesztést igényelnek a megye minden irányában. De mert az úgynevezett „belvíz- és ármentesítő társulatok", mint a lecsapolási társulatok ikertestvérei, szintén fölvették a vízár elleni óriási küzdelmet és mert ezek élén is Schmausz alispán állt, a mennyiben ezeket is ő kezdeményezte és szervezte, biztosan reméljük, hogy rövid idő alatt a megye minden része ármentes lesz.

Az egyes társulatok adatai a következők:

I. A „Ferencz-csatorna balparti" 1880-ban érdekeltséggé, 1886-ban társulattá alakult. Ártere kiterjed Uj-Verbász és Kúla községek határára és pedig:

Uj-Verbász határán	99
Kúla határán	382
összesen .	481 holdnyi

[1]) Szemző Mátyás deszpot-szent-iváni nagybirtokos már 1881-ben kulpini és soóvéi érdekeltekkel ásatott egyes lecsapolási árkokat.

[2]) Ó- és Uj-Futak községek és a futaki uradalom kezdeményezte az érdekeltséget, társulattá 1887-ben alakult.

[3]) Az „érdekeltségekből" autonom hatáskörrel bíró „lecsapolási társulatok" az 1885. évi XXIII. t. c. — vízjogi törvény — alapján alakultak.

földterülettel. Ezen földterület ármentesítésére egy főárok, két mellékárok és két elkülönített völgyárokból álló, összesen 20 kilométer hosszú, árokhálózat szolgál, melynek kiviteli költségei összesen 12,598 frt 50 kr, évi fenntartási költségei pedig átlag 240 frtot tesznek ki. Az árokhálózat teljesen kielégítő, a mennyiben az összes vizek lecsapolhatók.

II. A „keresztúr-verbászi“ 1881-ben érdekeltséggé, 1886-ban társulattá alakult. Ártere kiterjed Uj-Verbász, Kúla, Kuczura, Bélapuszta, Péklapuszta és Keresztúr határára és pedig:

1.	Uj-Verbász határán . . .	$494^{1203}/_{1600}$
2.	Kúla határán „ . . .	$640^{875}/_{1600}$
3.	Kuczura „ . . .	$305^{1412}/_{1600}$
4.	Bélapuszta „ . . .	$2239^{776}/_{1600}$
5.	Péklapuszta „ . . .	$1055^{1489}/_{1600}$
6.	Keresztúr „ . . .	$5086^{611}/_{1600}$
	összesen .	$9922^{1566}/_{1600}$ holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 30 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 57,150 frt 72 kr, évi fenntartási költségei pedig átlag 2000 frtot tesznek ki. Ezen társulati árokhálózat mellett, még egy külön, 20 kilométer hosszú, úgynevezett fölszívó árok is létezik, mely azonban nem a társulat, hanem egyes birtokosok költségén ásatott.

III. A „kulpin-deszpot-szent-iváni“ 1881-ben érdekeltséggé, 1886-ban társulattá alakult. Ártere kiterjed Ó- és Uj-Soóvé, Kulpin és Deszp.-Szt-Iván községek határára és pedig:

1.	Ó-Soóvé határán . . .	$709^{1171}/_{1600}$
2.	Uj-Soóvé „ . . .	$35^{1000}/_{1600}$
3.	Kulpin „ . . .	$488^{1596}/_{1600}$
4.	Deszp.-Szent-Iván határán . .	$452^{177}/_{1600}$
	összesen .	$1686^{744}/_{1600}$ holdnyi

IV. A „torzsa-ó-kéri“ 1881-ben érdekeltséggé, 1886-ban társulattá alakult. Ártere kiterjed Torzsa, Kuczura, Ó-Verbász, Kis-Kér és Ó-Kér községek határára és pedig:

1. Torzsa határán	. . .	$271^{100}/_{1600}$
2. Kuczura „	. . .	$3103^{305}/_{1600}$
3. Ó-Verbász „	. . .	$714^{68}/_{1600}$
4. Kis-Kér „	. . .	$355^{495}/_{1600}$
5. Ó-Kér „	. . .	$21^{500}/_{1600}$
	összesen .	$4465^{480}/_{1600}$ holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 43 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 39,900 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 790 frtot tesznek ki.

V. A „zenta-adai“ 1882-ben érdekeltséggé, 1887-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Zenta és Ada községek határára és pedig:

1. Zenta határán	. . . . .	442
2. Ada „	. . . . .	406
	összesen .	848 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 16 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 8500 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 200 frtot tesznek ki.

VI. A „Bega“ 1882-ben érdekeltséggé, 1887-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Ó-Kér, Petrovácz, Glozsán községek és Alpár-Irmova puszták határára és pedig:

1. Ó-Kér határán	. . . . .	207
2. Petrovácz „	. . . . .	1905
3. Glozsán „	. . . . .	448
4. Alpári puszta	. . . . .	852
5. Irmova „	. . . . .	644
	összesen .	4056 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 69 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 24,323 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 800 frtot tesznek ki.

VII. Az „uj-palánkai“ 1884-ben érdekeltséggé, 1886-ban társulattá alakult. Ártere egyedül Uj-Palánka község határára terjed ki és pedig összesen 450 holdnyi földterülettel. Árok-

hálózata 7 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 8000 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 100 frtot tesznek ki.

VIII. A „bács-éri“ 1883-ban érdekeltséggé, 1887-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Szent-Tamás, Feketehegy, Szeghegy, Hegyes, Topolya, Bajsa, Ó-Morovicza és Pacsér községek határára és pedig:

1.	Szent-Tamás	község	határán . .	91
2.	Feketehegy	„	„ . .	172
3.	Szeghegy	„	„ . .	267
4.	Hegyes	„	„ . .	386
5.	Topolya	„	„ . .	319
6.	Bajsa	„	„ . .	138
7.	Ó-Morovicza	„	„ . .	142
			összesen .	1515 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 71 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 85,000 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 1000 frtot tesznek ki.

IX. A „Ferencz-csatorna jobbparti“ 1884-ben érdekeltséggé, 1887-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Uj-Verbász, Kúla, Cservenka, Veprovácz, Ó-Szivacz és Ó-Sztapár községek határára és pedig:

1.	Uj-Verbász	község	határán . .	120
2.	Kúla	„	„ . .	834
3.	Cservenka	„	„ . .	1202
4.	Veprovácz	„	„ . .	721
5.	Ó-Szivacz	„	„ . .	457
6.	Ó-Sztapár	„	„ . .	79
			összesen .	3413 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 66 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 61,145 frt 01 kr, évi fenntartási költségei pedig átlag 1200 frtot tesznek ki.

X. A „piros-kiszácsi“ 1884-ben érdekeltséggé, 1888-ban társulattá alakult. Ártere kiterjed Ó-Futak, Piros, Kiszács községek és Szőregh puszta határára és pedig:

1. Ó-Futtak község határán . . $37^{1118}/_{1600}$
2. Piros „ „ . . $324^{594}/_{1600}$
3. Kiszács „ „ . . $159^{1465}/_{1600}$
4. Szőregh puszta „ . . 28

összesen . $559^{1577}/_{1600}$ holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 26 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 7560 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 100 frtot tesznek ki.

XI. A „futakvidéki“ 1885-ben érdekeltséggé, 1887-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Ó-Futak, Uj-Futak, Piros és Petrovácz községek határára és pedig:

1. Ó-Futak község határán . . $1827^{950}/_{1600}$
2. Uj-Futak „ „ . . $329^{1191}/_{1600}$
3. Piros „ „ . . 300
4. Petrovácz „ „ . . $630^{1209}/_{1600}$

összesen . $3088^{150}/_{1600}$ holdnyi

földterülettel. Árokhálózata eddig még el nem készült teljesen, s ezért a költségek még meg nem állapíthatók.

XII. A „temerin-járeki“ 1886-ban érdekeltséggé és ugyanazon évben társulattá alakult. Ártere kiterjed Temerin, Járek községek és Ujvidék város határára és pedig:

1. Temerin község határán . . $1608^{1507}/_{1600}$
2. Járek „ „ . . $74^{700}/_{1600}$
3. Ujvidék város „ . . $41^{993}/_{1600}$

összesen . 1725 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata $10^1/_2$ kilométer, melynek kiviteli költsége 2530 frt 68 kr, évi fenntartási költségei pedig átlag 600 frtot tesznek ki.

XIII. A „bukini“ 1888-ban alakult társulattá. Ártere kiterjed Bukin és Plávna községek határára és pedig:

1. Bukin község határán . . . 970
2. Plávna „ „ . . . 61

összesen . 1031 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 13 kilométer hosszú, melynek kiviteli

költségei 23,676 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 1200 frtot tesznek ki. A kiviteli költségekbe egy 26 lóerejű szivattyú-telep költségei is számittattak.

XIV. A „kupuszina-monostorszeghi“ 1888-ban alakult társulattá. Ártere kiterjed Kupuszina és Monostorszegh községek határára és pedig:

1.	Kupuszina község határán . . .	982
2.	Monostorszegh község határán . .	1290
	összesen .	2272 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 26 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei, hozzászámítva egy 50 lóerejű szivattyú-telep költségeit, 30,000 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 1200 frtot tesznek ki.

XV. A „szántova-bezdáni“ 1888-ban érdekeltséggé, 1889-ben társulattá alakult. Ártere kiterjed Bezdán, Kolluth, Béregh és Szántova községek határára és pedig:

1.	Bezdán község határán . .	$84\,^{369}/_{1600}$
2.	Kolluth „ „ . .	$1481\,^{649}/_{1600}$
3.	Béregh „ „ . .	$651\,^{1499}/_{1600}$
4.	Szántova „ „ . .	$364\,^{1550}/_{1600}$
	összesen .	$2582\,^{867}/_{1600}$ holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 28 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei, beleszámítva a szivattyú-telep költségeit is, 33,500 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 6840 frtot tesznek ki.

XVI. A „Jegricska-Felső“ 1890-ben alakult társulattá. Ártere kiterjed Torzsa, Pivnicza, Deszp.-Szent-Iván, Parabuty, Hódság, Rácz-Militics, Bresztovácz, Veprovácz, Filipova, Lality községek és Péklapuszta határára és pedig:

1.	Torzsa község határán . . .	950
2.	Pivnicza „ „ . . .	2582
3.	Deszpot-Szent-Iván község határán .	190
4.	Parabuty község határán . . .	2402
5.	Hódság „ „ . . .	2170
6.	R.-Militics „ „ . . .	628
	Átvitel .	8922

		Áthozat .	8922
7.	Bresztovácz „	„ . . .	629
8.	Veprovácz „	„ . . .	70
9.	Filipova „	„ . . .	2232
10.	Lality „	„ . . .	1834
11.	Péklapuszta határán	. . . .	2053
		összesen .	15740 holdnyi

földterülettel. Árokhálózata 129 kilométer hosszú, melynek kiviteli költségei 226,000 frt, évi fenntartási költségei pedig átlag 3000 frtot tesznek ki.

Összegezve ezen adatokat, kitűnik, hogy a 16 vízlecsapoló társulat — a futakvidékit is aránylag véve — eddig ármentesített 53,781 holdat, kerekszámban 700,000 frt kiviteli költséggel, 1162 kilométer árokhálózattal, melynek évi fenntartási költségei kerekszámban 22,000 frtot tesznek ki.

Bizony nagy munkát végeztek a lecsapoló társulatok, de munkájuk áldásteljes az egész megyére.

Koch József.

5. A vármegye éghajlata.

Ismeretes, hogy valamely terület *éghajlatáról* csak akkor adhatunk hű képet, ha ezen terület sok pontján hosszú éveken át ezer meg ezer megfigyelés tétetett.

Bács-Bodrogh vármegye területén, az irodalomban is említett, legrégibb éghajlattani feljegyzések Ujvidéken történtek 1859—60-ban, majd Zomborban 1868—71-ig. A 70-es évek elejétől már több megfigyelő állomásról vannak feljegyzéseink a megye területéről, de ezek csak a legközelebb elmult 15—20 év viszonyairól adnak felvilágosítást.

A térképre vetett egyetlen tekintet meggyőzhet mindenkit a felől, hogy megyénknek a dunántúli dombvidékkel szomszédos, a Duna s annak sok számos ágazata, továbbá a sok tó, a Kígyós és Mosztonga folyásai mellett levő mocsáros, nádas területe némileg más éghajlati viszonyokkal bir, mint a Telecska középtáján elhúzódó s a Tiszának tartó homokos, vízben szegényebb terület.

Sajnos, hogy meglévő megfigyelő állomásaink oly módon vannak elhelyezve, hogy míg az előbb említett nyugati rész eléggé el van látva megfigyelő állomásokkal, addig utóbb említett részről alig találunk feljegyzéseket, azért kénytelenek vagyunk, főleg a Tisza mindkét partján sok évekre terjedő feljegyzéseket is felhasználni.

Azon állomások, melyeknek adatai a m. kir. meteorologiai intézet Évkönyvei alapján az 1892. év végéig felhasználtattak, a következők :

A megfigyelő állomás NEVE	Tengerszín feletti magasság	Földrajzi szélesség	Földrajzi hosszúság	Megjegyzés
I. Dunamenti nyugati rész:				
Baja	111 m.	46° 10′	36° 37′	
Bezdán—Kuczura	90 m?	45° 50′	36° 40′	
Zombor	90 m.	45° 47′	36° 47′	
Apatin	93 m.	45° 40′	36° 39′	
Doroszló	89 m.	45° 36′	36° 51′	csak esőmérés
Kis-Sztapár	93 m.	45° 42′	36° 59′	
II. Dunamenti déli rész:				
Ujvidék	84 m.	45° 15′	37° 30′	
Kovil erd. titeli fens.	126 m.	45° 14′	37° 42′	
Titel	84 m.	45° 13′	37° 58′	
III. Telecskai rész:				
Szabadka	115 m.	46° 6′	37° 20′	
IV. Tiszamenti rész:				
Ó-Kanizsa	86 m.	46° 4′	37° 47′	csak esőmérés
Ada	82 m.	45° 48′	37° 53′	csak esőmérés
Bács-Földvár	82 m.	45° 32′	37° 42′	
Zsablya	82 m.	45° 23′	37° 45′	csak esőmérés

A jelzett állomások nagyobb részénél csak a legújabb időtől történnek feljegyzések.

Az alábbiakban látni fogjuk, hogy a nagy Alföldnek éghajlata hőmérsékleti szélsőségekre hajlandó, s éppen azért éghajlatának alaposabb megismerésére 50 évi észlelet sem igen elégséges. Még sok észlelőnek türelmes és pontos megfigyelésére lesz szükség, míg az éghajlat tényezőit, a közepes évi hőt, a nyári és téli közép hőt; a csapadékoknak évi mennyiségét, a csapadékos napok számát; a szelek irányát és eloszlását stb. alaposan birjuk meghatározni. Azon körülmény pedig, hogy

hazánk a téli és nyári esőzési övek határához közel esik, még nehezebbé teszi feladatunkat.

Az éppen említett tényezők határozván meg a táj éghajlati jellegét, tekintsünk végig ezen tényezőkön az 1871-től 1892-ik évig tartó 22 évi észlelési adatok alapján, sorra vévén 1. a hőmérséklet, 2. a csapadékok, 3. a keletre vonatkozó adatokat.

I. *Hőmérséklet.* Nálunk a forró nyarat majdnem átmenet nélkül hideg ősz és néha ugyancsak kemény telek váltják föl. A hőmérséklet szélsőségeit legjobban előtünteti az, hogy a megye területén Kovilon 1886. julius 24-én (+38·2° C.) észleltetett a 22 évi időszak alatt a legmagasabb és Bezdánban 1888. junius 1-én (—24·0° C.) a legalacsonyabb hőmérséklet, a mi 62·2 C. fok különbségnek felel meg. Az egyes évek legmagasabb értékei átlagban alig valamivel különböznek egymástól, sőt a legalacsonyabb értékek sem mutatnak lényegesebb eltéréseket. A nyár forróságára, s a tél hidegségére nézve azon hónapok középmérsékletét kell irányadóul vennünk, melyek hosszabb megfigyelési idő alapján a legmelegebbnek, illetőleg a leghidegebbeknek találtattak. Nálunk a julius a legmelegebb, január a leghidegebb hónap. Ha a julius havi középértékeken végig tekintünk és összevetjük a megfelelő évek maximális értékeivel, azt találjuk, hogy az 1875., 1880., 1890. évek a forró nyarúak közé tartoztak, míg a januáriusi középértékek s a megfelelő évek minimális értékeit hasonlítva össze, azt a még élő emlékezetben levő tényt igazolhatjuk, hogy az 1875—76., 1879—80,, 1881., 1887—88., 1890—91-iki telek hidegek voltak.

Azt, hogy valamely év nyara forró és tele túlhideg volt-e, nem dönthetjük el egyszerűen egy pár év januáriusi és juliusi hőmérsékletei alapján. Sok hosszú éven át nap-nap után tett feljegyzések adják meg az alapot arra, hogy a tájék egyes helyeinek úgynevezett normális téli és nyári középértékét meghatározzuk, s csak is ennek ismerete alapján osztályozhatjuk az éveket. Megyénk területén oly rövid ideje történnek a fel-

jegyzések, hogy ezek alapján még közelítőleg is alig lehet az említett két középértéket meghatározni. Az eddigi adatok alapján a januáriusi (téli) középhőmérséklet 1·95° C., a juliusi (nyári) pedig 22·0° C.-nak mondható.

Sokkal fontosabb ezen értékeknél az évi középmérséklet. A 22 évi megfigyelések alapján az egyes évek és helyekre nézve csupán megközelítő értékeket mondhatunk, mert a megye területén csak Baján és Ujvidéken történtek hosszabb időn át feljegyzések és a megyén kívül eső Szeged, Kalocsa, Eszék állomások adatainak felhasználása nélkül nagyon is bizonytalanok lennének a nyert középértékek.

Szegedre nézve az 1848—1870. évek közén tartó feljegyzések szerint 11·2° C.-nak találtatott az évi közép hőmérséklet. Ha ezen értéket az 1871—1892. évi köz középértékével összehasonlítjuk, némi csökkenést találunk. Mindenesetre elmondhatjuk, hogy Szeged évi középértéke a 11·2° és 10·47° C. között esik. Az egyes évek középhőmérsékleteinek átlagát véve, megyénk évi középhőmérsékletéül 10·6° C.-t találjuk.

Ha valamely év középhőmérséklete ezen értéken alól marad, az évet hűvösnek fogjuk mondani, ha pedig hőmérséklete meghaladja az említett értéket, akkor száraznak mondjuk.

Ezeket megfontolva, már igazolva találjuk azon állítást, hogy megyénk is a hőmérsékleti szélsőségek színhelye.

Hány, de hány évről emlékezik meg nem csak a szájhagyomány, de emlékeznek hazai feljegyzéseink is, melyben vagy csak a tél volt rettenetes hideg, vagy a nyár égető forró; de még olyanokról is, midőn az északsarki hidegségű telet forró égövi nyár váltotta fel; vagy a melyekben éppen megfordulni látszott a természet sorrendje.

Lengyel Bálint, régi magyar megfigyelések alapján,[1]) a rendkívüli időjárású telek és nyarak egész sorozatát állította össze.

---

[1]) Lengyel Bálint. Régi magyar megfigyelések. Természettudományi közlemények. 258. füzet.

Ezen kemény telek bizonyára sújtották megyénk területét is. Nem maradtak el a rettenetesen meleg sugarak se. Igen enyhe telekről is számos feljegyzést találunk.

Évi középhőmérsékletünk az északi félteke következő pontjainak középhőmérsékletével esik össze: Irország déli fele. London. Calais. Luxenburg. Stuttgart. München. Galatz. Sebastopol. Az Aral tó déli öble. Peking. Jesso sziget északi csúcsa. Vancouver szigetek. A Missouri felső folyása. New-York.

II. *Csapadék.* Az éghajlat tényezői közül a második helyet a csapadék viszonyok foglalják el.

A földmívelésügyi m. kir. miniszterium vízrajzi osztálya által az utóbbi években létesített nagy számú megfigyelő állomások közreműködésével egy két évtized alatt igen hű képet nyerendünk csapadék viszonyaink felől, de az eddig tett megfigyelések is igen fontos adatokat szolgáltatnak.

Már a Hunfalvy J.[1]) által összegyűjtött becses adatok is nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy dr. Schenzl G. az 1870—1885-ik évi adatai alapján az 1885-iki országos kiállításra elkészíthette Magyarország megbízható esőzési térképét, melyből igen sok tanulság olvasható ki.

Mindenek előtt kiolvasható abból, hogy megyénk hazánknak nem a legmostohábban ellátott tájéka, a mennyiben nálunk átlagban több esik, mint például a pozsonyi medencében, vagy akár mint Gömör, Heves megyékben, Csongrád, Békés, Torontálban, melyekben 5—600 mm. közt esik a csapadék mennyiségének évi átlaga.

Megyénk területére nézve az évi csapadékmennyiségére, a meteorologiai m. kir. központi intézet Évkönyvei alapján, az 1871—92-ig tartó 22 évi időközre találunk adatokat. A huszonkét év középértékéül kapott évi átlagos csapadékmennyiség megüti a 656·7 millimétert, ha az esőzési tekintetben más zónába tartozó Eszék adatait is számításba vesszük; és a 620·9 millimétert, ha Eszéket kihagyjuk a számításból. Az, hogy a rendelkezésre álló 170 évi adatból 18 évi adatnál kisebbnek van

[1]) A magyar birodalom természettani viszonyainak leírása.

véve a csapadékmennyiség a valóságosnál, megengedhetővé teszi, hogy a kapott 620·9 mm. közértéket is inkább kisebbnek tegyük fel a valóságosnál.

Közmegállapodás szerint azon tájékokat, melyeken az évi csapadék átlaga 550 mm., vagy ennél kisebb, száraznak nevezik. Megyénk tehát nem tartozik a száraz klimájú helyek közé.

A mi a csapadékos napok számát illeti, igaz, hogy a 70-es évekből megyénk területéről kevés adat áll rendelkezésre, de a szomszédos helyekkel összevetve, azoknak adatait is számításba véve, oly eredményekhez jutunk, melyekben nagyon kevés eltérés lehet a valódi értékektől, úgy, hogy átlagban az esős napok számát 99·6-re tehetjük, vagyis 27·3%-ra.

A csapadék mennyiségének az év egyes szakaira való elosztása még nevezetesebb tényező az éghajlattanban, azért a *téli* (január, február és a megelező év december hónapjai), a *tavaszi* (március, április, május), a *nyári* (junius, julius, augusztus), az *őszi* (szeptember, október, november) évszakokra eső csapadékmennyiségeket így állíthatni össze:

	télen	tavaszon	nyáron	őszszel
Eszéket is számításba véve .	124·94	183·21	189·79	175.75
Eszéket kihagyva a számításból	114·9	179·2	175·3	164·1

mm. az átlagos csapadék.

Konstatálható az is, hogy nálunk a legnagyobb csapadékmennyiség nyáron esik. A legnagyobb csapadékmennyiségek eloszlása, az egyes időszakokra átlagban a következő:

	télen	tavaszon	nyáron	őszszel	
Eszék beszámításával	10	20	50	20	alkalommal
Eszék kihagyásával	5	30	50	15	„

esik a túlnyomó csapadékmennyiség 100 egymásután következő időszakra.

Bács-Bodrogh megye éghajlatának az egyes években mutatkozó képe éppen a csapadékoknak az egyes évszakokra való szétosztásától függ; mert nálunk, szárazságra inkább hajlandó klimánk alatt megesik az is, hogy a túlnedvesség tesz tönkre mindent.

Nálunk mindenekfelett áll az, hogy a gazda csak előkészíti a vetést. Lesz-e termés belőle, azt csak a jó Isten tudja.

A melegségnek téli és nyári eloszlása és a csapadékoknak az egyes időszakokra való szétoszlása meglehetős biztossággal meghatározzák a nyár gazdasági eredményét. Erre igen nyomós bizonyítékokat említettem a különösebb telű és nyarú évek felsorolása alkalmával.

Megállapított ténynek találjuk, hogy gazdaságilag kedvezőtlen a nyár, ha :

1. nedves és enyhe télre nedves nyár áll be. Ilyenkor nálunk gyakran megesik, hogy felfakad a talajvíz, s a föld árja önt el nagy területeket ;

2. száraz hideg télre száraz nyár következik, ekkor beáll a vízhiány ;

3. enyhe tél után, még ha nedves is volt, sokáig tartó délkeleti szelekkel áll be a tavasz és utána forró, száraz nyár következik, ekkor szárazság áll be.

b) Nem következik be vízszükség akkor, ha

1. nedves és enyhe tél után száraz, meleg nyár következik, de nincs sokáig tartó délkeleti szél tavasszal és

2. ha száraz, hideg tél után enyhe, esős nyár következik.

Megyénkben aránylag ugyan kevesebb a csapadékmennyiség, mint a hegyes vidékeken, de nem panaszolkodhatunk a csapadék elégtelensége miatt. Nagyobb baj az, hogy az évi csapadék nagy része a nyárra jut és pedig, a mint gondolható, záporok alakjában.

Megyénk talajalakulata olyan, hogy arról a zápor vize gyorsan leszalad a mélyedésekbe, úgy hogy nem fog már túlzásnak látszani, ha azt állítjuk, miszerint egy jó nagy zápor nem juttat annyi nedvességet a talajba, mint az aránylag sokkal csekélyebb mennyiségű permetező eső.

III. *A szél.* Fontos éghajlattani tényező a szél is. Ha puszta, sívár szárazföldi területről kapjuk a szelet, akkor az — mint elgondolható — száraz lesz és csak a meglevő nedvességet kisebbíti. A tengerről kapott szél, mint várható, párában dús

és ha csak nagyobb hegységekkel nem találkozik útjában, melyek páráinak nagyobb részétől megfosztják, akkor páradús, csapadék képzésre alkalmas szél jut hozzánk. Ilyen szél vidékünkön az északnyugati, nyugati és déli.

A szeleknek a szélrózsa főbb irányai szerint való szétoszlása tekintetében a megye nyugati, keleti és déli részei közt némi eltérések mutatkoznak. Míg a keleti oldalon az általánosan uralkodó szélirányok az északnyugati és délkeleti, addig a nyugati részen már az északi irányú szelek is nagy számmal fordulnak elő. A Fruska-Góra hatalmas gátja némiképen megváltoztatja a déli részre nézve a magasabb földrajzi szélességű helyeken uralkodó szélirányt, mert ott inkább nyugati, keleti irányú szelek az uralkodók. Megyénk már ebben is különbözik a szomszédos nagy alföldi megyéktől, mert azokban az uralkodó északnyugat, délkeleti irányú szelek, a futóhomok buckáknak is olyan irányú elhelyezkedést adtak.

Északról 141·7, északkeletről 98·5, keletről 65·5, délkeletről 111·3, délről 128·6, délnyugatról 80·—, nyugatról 90·—, északnyugatról 142·7-szer fúj nálunk a szél, míg 215·6 esetben szélcsend van.

A szeles napok számát még nem állapíthatni meg, szintúgy a szél erősségét sem, mert nincsenek arra feljegyzéseink.

IV. *Légnedvesség.* Folyóink, tavaink, mocsaraink felületéről, de még szántóinkról is esők után folytonosan szállanak párák a levegőbe, nyáron úgy mint télen. A laikus nem is gondolja, hogy mily roppant vízmennyiséget képes — főleg nyáron — magába fogadni légkörünk.

Sok oly év van, melyben a kapott csapadékmennyiségnél tetemesen nagyobb víz quantum jut Alföldünkről a levegőbe, honnan a szél szárnyain aztán messze földre vitetik el. Az a szerencsénk, hogy a nagy alföldi medence, a körülvevő hegységekből, a Duna vízbirodalmából amúgy is olyan roppant vízmennyiséget kap. Ezen nagy víztömeg a Feketetenger felé való futásában a Dunaszoros, s még előbb is a sok folyam kanyarulat, zátony által feltartóztatva lévén, víz quantumának

egyik nagy részével légkörünk pára tartalmát gazdagítja és ez úton megtérül a szelek által okozott veszteség.

A párák szélcsendes időben eltöltik a légkörünket, mint akár az őszi porfellegek, de a mint ezeket elhordja a szél, úgy a párákat is. De az elhordott pára helyett a talajról mindig újabb párák fognak felszállni mindaddig, míg csak a talaj ki nem szikkad. Ilyen szikkasztó mester nálunk a délkeleti szél.

Megesik megyénkben, hogy a lég nedvességi fokát mérő, száraz és nedves hőmérők között 17° C. hőmérsékleti különbség is mutatkozik; a miből arra következtetünk, hogy a levegő túlságosan száraz.

A milyen jótékony hatása van e gyors elpárolgásnak a mocsáros talajra, épen olyan károsan ható lehet a gazdára.

Sokszor emlegetett kérdés, éppen a víztartalom gyarapítása tekintetéből, a befásításnak szükségessége. Ezen kérdés nagyfontosságú, de szerfelett bonyodalmas is. Ebermayer, az aschaffenburgi mezőgazdasági főiskola tanára, ezen kérdés alaposabb tanulmányozhatása kedvéért, sok erdészeti meteorologiai állomást létesített.[1]) Az eddigi vizsgálatokból az derült ki, hogy az erdőben aránylag nagyobb a lég nedvesség tartalma, mint az erdő fölött s a szomszédos erdőtlen területen, minek oka abban keresendő, hogy az erdő lombja alatt hűvösebb a levegő, s azért aránylag nedvesebbnek mutatkozik. De éppen ezzel a ténynyel kétségtelenné is vált az erdőnek befolyása, — mivel az erdő talajára hullott csapadékból sokkal kevesebb távolodhatik el pára alakjában, ott marad az az erdő talajában" és forrásképződésre nyújt alkalmat.

Kiterjedt, nagyobb erdőségeknél beigazolt tény az is, hogy az évi csapadékmennyisége nagyobb, mint az attól nem nagy távolságra levő nyilt, erdőtlen talajon. Ezáltal persze még inkább előmozdíttatik a források, patakok képződése, melyek által aztán az erdőtlen területrész is bővebb páratartalmúvá válik.

Más szempontból is megszívlelendő ezen kérdés. Az erdő

[1]) Heller Ágost. Az időjárás. 1888.

a záporesőnek se enged oly gyors lefolyást, hogy annak vízquantuma teljesen a mélyedésekre juthasson.

Tagadhatatlan azonban az is, hogy a fák igen nagy vízmennyiséget képesek elpárologtatni levélzetük útján. Csak azt hozom itt emlékezetbe, miszerint az Eucalyptus-okat épen azért ültetik a mocsáros, talajvizes területekre, hogy azokat kiszárítsák.

Meg kell emlékeznem az u. n. ködkárokról is, mert a mint eleget halljuk, ezen a néven egyik-másik esztendőben ugyancsak tetemes része megy veszendőbe a várható termésnek. Mivel ezen panasz elég gyakran fordul elő megyénkben, nem lesz felesleges tüzetesebben foglalkozni a kérdéssel.

A köd képződése általában kétféle módon esik meg: 1. Ha párával telt légáramok hidegebb talaj felett húzódnak el. 2. Ha melegebb vízfelület fölött hideg száraz légáram húzódik el.

Régebben úgy vélekedtek, hogy a pára jelenléte és a hőmérsékleti különbség magában véve is elégséges a ködszemcsék képződésére. Az volt a nézet, hogy ilyenkor gömbölyű hólyagocskák alakjában csapódik ki a pára. Mai napság mindinkább meggyökerezik és erősbbül azon sok észlelettel támogatott vélemény, miszerint nem elégséges csak az, hogy pára legyen jelen és hőmérsékleti különbség, mert kell hogy a harmadik tényező, valami szilárd testnek részecskéje is jelen legyen. Más szóval a ködszemecskéknek szilárd magjuk van. A szilárd mag gyorsan sugározza ki a melegét, lehül és felületére condensálja a párákat, a mint azt Aitken sok számos kisérletsorozatával beigazolta.[1]) A szilárd mag éppen úgy lehet valami ártatlan kovaszilánkocska, mint a betegségeket s a növénykórságait okozó parányi bakterium vagy gombaspóra.

Hensch Árpád tüzetesen foglalkozván a hazánkban előforduló ködkárokkal[2]) tapasztalatai s tanulmánya eredményeképen azt találta, hogy a föltételezett ködkárok oka nem maga a köd, az csak közvetítő. Csak azt az egy esetet veszi ki, midőn a

[1]) Róna Zsigmond. A városi köd hatása. Term. tud. Közlöny, 1892. 279. füzet.

[2]) Hensch Árpád. A ködkárok szerepe hazánkban. Term. tud. Közlöny, 1892. 278. füzet.

vetéseket virágzás idején lepi el a köd. Ilyenkor megeshetik, hogy a virágok termékenyítésére szánt himporsejtek a köd víztartalmát felszíván, megrepednek és termékenyítésre alkalmatlanokká válnak, a minek következménye aztán a hiányos kalász lesz.

Hensch úgy találta, hogy mindazon esetekben, midőn a ködkárok jelentkeztek, a megtámadott növényeken különféle élősdiek mutatkoztak igen nagy számmal.

Legnagyobb mértékben a rozsda mutatkozott és az u. n. lisztharmat különféle fajai közül leggyakrabban az Erisiphe graminis. Ezen élősdiek a növényeket megfosztották zöld színüktől, s ez által az asszimilátióra alkalmatlanná tette. Felemlíti Hensch, hogy a burgonyán élősködő Phytophtora infestans fejlődésének annyira kedvez a köd, miszerint némely ködjárta vidéken a miatt nem igen lehet burgonyát termeszteni.

Dr. Horváth Géza, Hensch észleleteit megerősíti, és hozzá teszi, hogy némely esetben a gabonakárok a gabonafélék gyökerein élősködő növénytetvek által idéztetnek elő.[1]) Ezek persze nem igen vehetők észre. Eleinte a növényen nem is igen van változás. Ha a kár esetleg ködjárás után tűnik fel, kész az elhamarkodott ítélet s a gazda megerősödik abbeli hitében, hogy vetésében a köd tett kárt.

V. *Zivatarok.* Bács-Bodrogh megyében a zivataros napok száma sokkal csekélyebb, mint például a nagy Alföldet határoló hegyvidéken eső megyéké. Nálunk a zivatarok számának évi középértéke 17·6, a mi már elég tekintélyes szám.

A zivatarok megyénk területén többnyire záporral járnak és csak ritkán jégesővel, a mint arról a meteorologiai m. kir. központi intézet Évkönyvei könnyen meggyőznek bárkit is.

VI. *Légnyomás.* A levegő áramlásai, s ezek kapcsán az időjárás is, a légnyomásnak a szomszédos országokban és az európai continensen való szétoszlásától függ. A légnyomást sok helyen észlelve és az észlelések eredményeit összevetve, a bekövetkezendő időjárásra is lehet némiképen következtetni. Egy

[1]) Dr. Horváth Géza. A ködkárok kérdéseihez. Term. tud. Közlöny, 1892. 279. f.

helynek észlelési adatából azonban nem következtethetünk semmit sem.

A légnyomás szétoszlása óráról-órára másként alakul ugyan, de hosszú időkön át észlelve, mégis arra jutunk, hogy minden helyre nézve egy bizonyos középlégnyomási érték körül ingadozik a légnyomás értéke. Az is megállapítható, hogy az év egyes időszakai, hónapjainak is meg van középlégnyomású értékük.

A csak szigorúan tudományos értékű adatok felsorolását mellőzve, itt csak azt emelem ki, hogy januáriusi középlégnyomásunk 763 milliméter, a juliusi pedig 761 milliméter körül jár, ha a légnyomásokat a tenger színére és 0° C. hőmérsékletre redukáljuk.

Végül emlékezzünk meg e helyen megyénk meteorologiájának buzgó napszámosairól is; hiszen a legnagyobb pontosságot feltételező ezen munkálkodásnak, az elismerésen kívül úgy sincs egyéb jutalma.

Az észlelők a következők voltak:

Baján: 1874—75. Czirfusz Ferencz, akkori tanítóképezdei igazgató. 1876. A képezde III. osztályú növendékei. 1877—78. A képezde II. osztálya. 1880—83. Kopper Dániel ferencz-csatornai felvigyázó. 1884. Kopper Dániel és Kriszanits Ferencz ferencz-csatornai felvigyázók. 1885. Kriszanits Ferencz ferencz-csatornai felvigyázó. 1886—92. Bohunek János Pál ferencz-csatornai felvigyázó.

Bács-Földváron: 1880. Fischer Ferencz és Bohunek János P. ferencz-csatornai felügyelők. 1881. Fischer F. és Bohunek J. P. zsilipfelvigyázók. 1883. Fischer F. zsilipfelvigyázó. 1884—92. Mokry Vidor ferencz-csatornai felvigyázó.

Kis-Sztapáron: 1880. Pencz László ferencz-csatornai tiszt. 1882. Moravcsik Ödön és Perky István ferencz-csatornai felvigyázók. 1883—92. Perky István ferencz-csatornai felvigyázó.

Újvidéken: 1859—60. Neusidler N. 1874. Nedelykovics István g. kel. szerb főgymn. tanár. 1875—86. Pusibrk Wasa g. kel. szerb főgymn. igazgató.

Zomborban: 1868—70. Dr. Maximovics Gy. városi főorvos. 1884—89. Dr. Wohlrath János cs. kir. ezredorvos. 1891—92. Roediger Lajos m. kir. állami főgymn. tanár.

Adán: 1890—92. M. kir. földmívesiskola.

Apatinban: 1882—92. M. kir. erdőhivatal.

Bezdán-Kozarán: 1885—92. M. kir. erdőgondnokság.

Bresztováczon: 1890. M. kir. postahivatal.

Doroszlón: 1881. M. kir. erdőhivatal.

Kovilon: 1883—87. M. kir. erdőgondnokság.

N.-Palánkán: 1882. és 1892. M. kir. erdőgondnokság.

Ó-Kanizsán: 1890—92. M. kir. postahivatal.

Szabadkán: 1883—88. Vasúti állomásfőnökség.

Titelen: 1890—92. M. kir. postahivatal.

Zsablyán: 1892. M. kir. postahivatal.

Földmágnességi meghatározások.

Az 1876-ik évben a „Kir. magyar természettudományi Társulat" megbízásából dr. Schenzl Guidó úr a „Meteorologiai és Földmágnességi m. kir. központi intézet" igazgatója igen érdekes földmágnességi meghatározásokat végzett Baja, Szabadka, Ujvidék és Zombor városokban. Ezen meghatározások tárgya egyfelől a mágnestű elhajlása, vagyis azon szög megmérése volt, melyet a mágnestű a csillagászati délkörrel alkot; másfelől pedig a mágnestű lehajlása, azaz azon szög megmérése, melyet a függélyes síkban mozgathatóan felfüggesztett mágnestű a vízszintessel alkot; végül az u. n. vízszintes hatályosság megmérése.

Baján a meghatározások 1876. augusztus 21. délutánjától, augusztus 22. délutánig tartattak a m. k. áll. tanitóképezde kertjében, az igazgató és a növendékek kész segédkezésével.

Ujvidéken a megfigyelések 1876. augusztus 24. délutánjától, augusztus 25. délelőttig tartattak az örmény-plébánia ház mögött eső kertben.

Zomborban 1876. augusztus 27. délutánjától, augusztus 28. délelőttjéig eszközöltettek a megfigyelések Szemző Gyula úrnak a bajai-út végén levő kertjében.

Szabadkán a meghatározások helye a tanitónő-képezde mögött levő nagy udvar volt és 1876. augusztus 29. délelőttől, aznap délutánig tartattak.

Ezen rövid idő alatt nem kevesebb mint 41, részint csillagászati, részint mágnességi meghatározás történt, egész halom különböző mérő eszközzel. A meghatározások eredményeit a következő táblázat mutatja:

	Mágneses elhajlás		Mágneses lehajlás		Vízszintes erősség	A földmágnes összes ereje
	megfigyelt	1875-ben volt	megfigyelve	1875-ben volt		
Baja	9° 17·9′	9° 29′	61° 26·0′	61° 28′	2·1756	4·546
Szabadka	8° 56·2′	9° 5′	61° 20·7′	61° 23′	2·1826	4·546
Ujvidék	9° 36·7′	9° 46′	60° 25·2′	60° 27′	2·2237	4·500
Zombor	9° 17·6′	9° 27′	61° 8.1′	61° 10′	2·1901	4·531

A mint e táblázat mutatja, akkoriban az iránytű megyénk területén 9° 17·1′-el mutatott hibásan nyugat felé. A mágnestű alatt levő körbeosztáson 9° 17·1′-el kelet felé visszaolvasva, a helyes északdéli irányt kaptuk. Azóta ezen érték kisebbedett. Ezen elemek ugyanis évről-évre változnak. Újabb, részletesebb meghatározásuk kívánatos volna.

Roediger Lajos.

6. Bács-Bodrogh megye állat- és növényvilága.

Vármegyénk állat- és növényvilágának hű és pontos leírásához sok év és sok munkás kitartó kutatása lett volna szükséges, mert csak kevés az, mi tüzetesebb tudományos észlelés eredményeként említtetik az idevágó irodalomban. Pedig megyénknek mind állat-, mind növényvilága elég érdekes, s megérdemelné minden irányban a tüzetesebb kutatást.

Megyénk feltalajának képe a jelen században lényeges külső átalakuláson ment keresztül. Megfogyatkoztak az erdők, szétosztattak a közlegelők, lecsapoltattak a nádasok, a határfolyók gátak közé szoríttattak, csatornák létesíttettek, megszaporodott a szántóföld. Ezen tényezők az állat- és növényvilág lényegesebb átalakulását vonják maguk után. A termesztett növényekkel borított területen, a régi élet helyébe új lépett. Maguknak a termesztett növényeknek száma is gyarapodott. (Rizs, takarmányfélék.)

A határfolyók, mint a vándormadarak utainak irányítói, most is ott mutatják az irányt, a hol eddig, de azért vándoraink nem időznek annyit e vidéken, mint eddig, de nem is láthatók oly nagy csoportokban most, mint pl. 50 évvel ezelőtt. A gátak határt vetettek a folyók kiöntéseinek, kisebb lett az ártér és kevesebb lett a hal, a melylyel vándoraink nagy része táplálkozik. Most már alig kerül egy-egy gődény vizeinkre, holott csak nem régen is elég számmal volt található nálunk is. Bizony e tekintetben is megváltozott a viszony.

De másfelől az egyes gazdászati ágak fejlődésével újabb állatok is jelentkeztek. Így pl. alig hogy egy kissé kiterjedtebb

A hőmérsékletnek január havi valódi középértékei.

	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	Közép
I. Baja	—	—	—	—1·0	—0·6	—5·6	+2·5	—	—	—	—	+0·7	—1·5	+0·3	—2·4	—0·8	—2·5	—5·3	—3·1	+0·2	—8·0	—0·4	
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2·2	—6·0	—3·2	—0·3	—7·7	—	
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+0·4	—2·4	—0·4	—1·6	—6 4	—	—	—	—	
Apatin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2·1	+0·6	—2·3	—0·1	—1·6	—6·1	—3·1	—	—	—	
Kis-Sztapár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2·5	—0·2	—2·8	—0·9	—1·9	—7·7	—3·9	—0·4	—8·7	—0·7	
II. Ujvidék	—	—	—	—	+1·1	—2·2	+3·5	—1·2	+0·1	—3 0	—1·4	+1·3	—1·1	+1·6	—0·7	+2·0	—	—	—	—	—	—	
Kovil	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2·1	+0·2	—	+0 9	—	—	—	—	—	—	
III. Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—6·5	+0·1	
IV. B.-Földvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—0·1	+0·6	+0·0	—2·3	+0 6	—0·9	—7·8	—3·7	—0·2	—7·6	—	
	—	—	—	—1·0	+0·2	—4·4$_5$	+3 0	—1·2	+0·1	—3·0	—1·4	+0 6	—1·5$_5$	+0·4$_1$	—2·1$_5$	+0·1$_8$	—1·7$_8$	—6·5$_5$	—5·4	—0·2$_3$	—7·7	—0·2$_3$	—1·6$_9$
V. Kalocsa	—	—	+1·4	—0·9	—0·6	—5·3	+2·8	—3·2	—2·1	—3·4	—3 8	+0·9	—1·5	+1·1	—1·0	—0·2	—2·0	—5·0	—2·5	—	—7·4	—0 7	
Eszék	—	—	—	—	—	—6·1	+1·9	—2·9	—0 8	—4·5	—2·4	+0·0	—2·4	+0·1	—2·2	—1·2	—2·3	—5·5	—2·9	+1·4	—7·0	+0·4	
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—0 3	—5·8	—3·7	+1·1	—6·9	+1 2	
Szeged	—1·2	—1·5	—1·3	—1·5	—1·4	—6·6	+1·7	—3·3	—1·9	—5 5	—4·2	+0·3	—2·1	+0·3	—1 7	+0·9	—1·3	—7·2	—3·1	—0.5	—7 5	—1·0	
Nagy-Kikinda	—	—	—	—	—1·4	—6·6	—	—	—	—4·6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
N.-Becskerek	—	—	—	—	—	—	—	—	—1·4	—4·4	—3·3	+0 0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Török-Becse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—1·5	—	—	—0·3	—	—	—	—	—	—	—	—	
Pancsova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—2 9	—2·1	+0 3	—1 6	—0·0	—1·6	+2 2	+0·2	—6·7	—3·6	+1·3	—6·0	—1·2	
Évi közép jan.	—1·2	—1·5	+0·0$_5$	—1·1$_3$	—0·5$_8$	—5 5$_7$	+2·4$_8$	—2·6$_5$	—1 2$_2$	—4 0$_4$	—2 6$_7$	+0·4$_2$	—1·6$_9$	+0·3$_2$	—1·9$_4$	+0·2$1_8$	—1·4$_9$	—6·3$_2$	—3·2$_8$	+0·3$_2$	—7·3$_3$	—0·2$_5$	—1·9$_5$

Összeállította: Roediger Lajos.

A hőmérsékletnek julius havi valódi középértékei.

	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	Közép
I. Baja	—	—	—	+24·6	+22·0	+21·0	—	—	—	+24·8	—	+21·2	+21·3	+21·0	+21·4	+20·1	+22·9	+19·8	+18·9	+21·2	+21·2	+19·0	
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+23·5	+20·3	+20·6	+21·5	+21·5	—	
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+21·6	+21·6	+21·7	+23·3	+20·4	—	—	+22·0	—	
Apatin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+21·4	+21·9	+21·3	+21·9	+22·1	+23·3	+20·8	+23·4	—	—	—	
Kis-Sztapár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+21·8	+21·2	+21·6	+21·4	+23·1	+20·4	+21·5	+22·5	+21·7	+20·8	
II. Ujvidék	—	—	—	—	+22·2	+21·9	+21·3	+20·3	+20·8	+24·1	+22·1	+21·9	+22·3	+21·3	+20·9	+20·8	—	—	—	—	—	—	
Kovil	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+24·1	+22·7	—	+23·1	—	—	—	—	—	—	
III. Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+23·9	+23·2	
IV. B.-Földvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+23·0	+21·6	+21·6	+22·7	+22·7	+24·5	+22·5	+22·8	+23 3	+22·9	—	
	—	—	—	24·6	22·1	$21·4_5$	21·3	20·3	20·8	$24·4_5$	22·1	$21·8_7$	$22·1_5$	$21 5_3$	$21·6_8$	21·7	$23·4_3$	20·7	$21·4_4$	$22·1_2$	22·2	21·0	$21·9_4$
V. Kalocsa	—	—	+24·3	+26 0	+22·0	+22·3	+22·7	+20·2	+20·5	+24·2	+23·1	+23·0	+22·6	+22·4	+22·7	+23·1	+25·2	+21 3	+22·7	—	+21·8	+21·5	
Eszék	—	—	—	—	—	+20·6	+19·7	+20·2	+20·1	+21·8	+21·7	+21·0	+22·6	+21·7	+22·3	+22·5	+24·6	+21·5	+22·6	+22·4	+22·1	+21·2	
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+24·4	+22 4	+22·6	+23·0	—	+23·0	
Szeged	+21·7	+21·5	+22·7	+25·2	+22·0	+21·4	+20·5	+20·0	+20·1	+23·5	+21·7	+22·2	+22·1	+20·6	+22·0	+22·1	—	+21·8	+23·2	+23·3	+22·7	+22·0	
N.-Kikinda	—	—	—	—	+21·9	+20·7	—	—	—	+25 8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
N.-Becskerek	—	—	—	—	—	—	—	—	+20·4	+23·7	+21·6	+22·2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Török-Becse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+17·2	—	—	+16·9	—	—	—	—	—	—	—	—	
Pancsova	—	—	—	—	—	—	—	—	+21·6	24·1	+23·9	+22·8	+23·4	+22·1	+22 0	+22 8	+24·5	+24·6	+23·5	+23·9	+23·1	+21·9	
Évi közép jul.	21·7	21·5	23·5	$25·2_7$	$22·0_5$	$21·3_1$	$21·0_5$	$20·1_7$	$20·5_8$	24·0	$21·4_7$	$22·0_8$	$22·3_7$	21·2	$21 9_1$	21·3	$23·9_3$	$21·4_5$	$22·1_8$	$22·6_4$	$22·2_9$	$21·5_7$	$22·0_1$

Összeállította: Roediger Lajos.

A csapadékos napok száma.

A megfigyelő állomás neve	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	Főközép
I. Baja	—	—	—	76	101	111	91	63	—	—	—	126	205	125	115	138	137	114	127	120	105	119	
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	82	92	79	91	83	—	—	
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	109	106	116	148	102	—	—	—	—	
Apatin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87	96	96	94	96	108	80	84	72	72	—	
Kis-Sztapár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	81	114	115	104	104	95	—	125	95	92	108	
II. Ujvidék	—	—	—	—	71	—	—	100	94	101	122	113	112	105	93	105	—	—	—	—	—	—	
Kovil	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	119	102	100	92	—	—	—	—	—	—	
Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	84	100	
III. Szabadka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	74	103	92	—	99	—	—	—	—	—	
IV. Ó-Kanizsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	98	58	97	
Ada	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85	60	—	
Bács-földvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	92	96	101	80	91	93	—	119	97	72	83	
Zsablya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77	151	
V. Kalocsa	—	—	—	74	105	114	108	121	101	81	103	93	90	99	98	88	106	88	103	—	99	105	
Eszék	—	—	—	—	—	110	102	103	102	121	115	87	93	90	93	83	102	94	—	84	94	103	
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	159	112	137	93	—	—	
Szeged	85	96	90	104	115	112	107	114	96	100	104	98	103	111	118	132	140	98	131	96	106	115	
Nagy-Becskerek	—	—	—	—	—	—	—	—	89	82	84	72	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Nagy-Kikinda	—	—	—	—	124	125	—	—	—	77	—	—	91	98	63	—	—	—	—	—	—	—	
Török-Becse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	85	103	75	105	81	75	79	—	—	—	—	—	—	
Pancsova	—	—	—	—	—	—	—	—	46	—	141	130	146	147	135	131	129	80	132	107	87	102	
Évi középértékek	85·0	96·0	90·0	84·0	103·2	114·4	102·0	100·2	88·0	92·4	110·4	95·8	111·2	105·7	97·5	102·8	116·5	94·1	116·5	93·6	83·8	108·3	99·6

Összeállította: Roediger Lajos.

Az évi csapadékmennyiség.

A megfigyelő állomás neve	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	Évi közép	A 22 év átlaga
I. Baja	—	—	—	539	501	643	568	—	—	829	—	631	590	607	537	652	671	661	618	501	554	715	617·9	
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	581	677	618	902	1094	—	—	776·4	
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	614	479	530	594	584	—	—	—	—	560·5	
Apatin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	615	802	816	640	719	730	538	932	638	608	—	714·0	
Kis-Sztapár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	410	—	468	684	640	624	632	596	412	756	488	522	611	617·0	
II. Ujvidék	—	—	—	—	519	—	—	770	679	676	905	613	794	660	621	722	—	—	—	—	—	—	648·8	
Kovil fensík	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	619	680	651	708	—	—	—	—	—	—	664·5	
Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	579	448	664	563·6	
III. Szabadka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	740	692	452	634	436	—	—	—	—	—	540·8	
IV. Ó-Kanizsa	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	554	488	482	508·0	
Ada	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	554	420	616	530·0	
Bács-Földvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	631	750	647	410	505	464	—	615	425	490	594	553·1	
Zsablya	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	588	501	765	618·0	
V. Kalocsa	—	—	481	439	543	780	703	710	713	776	725	586	592	511	550	657	543	529	695	—	687	571	645·0	
Eszék	—	—	—	—	—	754	1147	783	1106	2688	2006	2448	503	527	410	487	600	591	563	504	491	684	958·3	
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	674	585	780	597	—	—	659·0	
Szeged	515	677	619	421	487	621	475	525	547	488	677	530	528	578	501	543	536	387	665	514	519	506	538·6	
Nagy-Becskerek	—	—	—	—	—	—	—	—	452	542	726	497	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	554·2	
Nagy-Kikinda	—	—	—	—	670	726	—	—	—	538	—	—	638	859	694	485	—	—	—	—	—	—	658·6	
Török-Becse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	823	915	710	973	843	683	771	—	—	672	536	455	699		
Pancsova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	740	812	562	740	768	662	750	664	561	776	802	596	650		
Az egyes évek középértékei (Eszékkel)	515	677	550	466·6	544	704·8	715·7	697	699·4	851	966·6	753·7	686·6	674·4	586·7	625·1	598·7	546·6	724·9	697	524·0	635		656·7
Az egyes évek középértékei (Eszék nélkül)	515	677	550	466·6	544	692·5	582·0	669·7	597·7	646·9	793·3	584·3	704·1	685·7	577·2	634·9	598·6	541·6	741·1	718·6	521·4	625·6		620·9

Összeállította: Roediger Lajos.

A csapadékok mennyisége.

A megfigyelő állomás neve	1882				1883				1884				1885				1886				1887				1888				1889				1890				1891				1892			
	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz	tél	tavasz	nyár	ősz
I. Baja	—	130	250	177	87	211	124	205	41	170	203	129	118	121	204	131	177	111	162	161	142	259	122	166	153	143	299	121	64	215	191	215	152	139	120	153	100	157	225	80	61	43	22	21
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	190	158	208	175	120	280	103	122	258	203	208	119	263	250	382	250	411	356	176	—	—	—	—
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	153	255	105	104	120	159	101	156	68	144	128	124	201	93	181	106	136	265	72	81	249	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Apatin	—	—	238	176	102	261	194	277	81	165	408	135	121	144	213	145	181	179	194	128	152	215	157	225	170	178	179	89	109	332	231	208	127	210	143	173	—	—	—	—	—	—	—	—
Kis-Sztapár	—	104	124	178	96	237	161	229	73	170	249	120	100	153	231	133	181	148	138	128	130	186	129	163	157	—	—	117	79	209	244	203	72	118	97	151	62	178	137	115	70	34	27	18
II. Ujvidék	40	157	204	196	89	249	233	247	58	155	230	174	91	118	254	178	148	188	195	136	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Kovil	—	—	—	—	—	122	167	257	80	219	211	178	—	—	—	—	—	121	212	203	117	181	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
III. Szabadka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	262	165	141
IV. Bács-Földvár	—	175	201	183	89	248	217	236	67	136	232	168	58	93	154	126	78	125	140	118	90	153	115	148	52	—	139	82	69	158	184	208	23	85	174	144	41	142	103	102	68	194	232	116
V. Kalocsa	146	106	248	174	87	153	169	227	26	164	138	100	106	134	241	116	162	94	160	207	109	214	66	163	156	127	188	107	58	232	145	246	—	—	—	—	117	200	269	94	224	42	21	17
Eszék	49	813	897	437	242	274	180	254	73	155	220	149	120	109	196	—	145	153	219	139	154	227	163	249	133	120	271	110	108	280	—	—	52	164	127	150	128	204	220	97	63	44	23	25
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	214	150	215	140	134	261	102	126	273	145	228	66	136	224	167	64	—	—	—	—	24	23
Szeged	35	127	168	163	93	137	167	190	46	130	220	136	71	136	164	128	151	113	124	135	117	159	—	193	123	68	179	75	69	232	131	209	77	136	103	163	124	152	130	125	66	32	19	23
Nagy-Becskerek	33	139	168	146	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nagy-Kikinda	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Török-Becse	40	165	240	211	143	273	310	312	80	189	308	213	118	156	227	195	112	44	80	52	41	156	124	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Pancsova	65	150	156	188	97	214	195	252	74	209	340	166	69	127	241	184	149	139	280	169	74	198	117	209	161	205	176	133	117	222	140	282	71	253	255	202	86	161	243	113	46	28	23	24
Évi középértékek (Eszékkel)	58·3	206·6	263·1	202·6	112·5	207·2	192·4	244·2	63·5	167·9	252·2	151·1	98·7	128·3	207·6	143·7	144·9	123·5	170·7	142·0	113·6	196·3	126·7	192·7	138·7	136·7	221·7	101·0	89·3	241·1	179·3	222·9	84·3	167·9	168·1	187·2	108·0	200·6	210·4	112·7	87·7	84·9	61·8	45·3
Évi középértékek (Eszék kihagyásával)	43·1	139·1	199·7	179·2	98·1	200·5	193·7	243·2	62·6	169·1	254·0	152·2	96·6	130·2	208·8	143·7	149·5	120·9	166·3	142·3	109·6	232·6	123·1	187·1	139·3	138·8	216·2	100·1	87·4	238·0	179·3	222·9	88·4	167·5	173·2	191·9	105·5	200·1	209·0	115·0	89·1	90·7	66·6	47·9

Összeállította: Roediger Lajos.

Zivatarok.

A MEGFIGYELŐ ÁLLOMÁS NEVE	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	
I. Baja	—	—	—	6	2	16	—	—	—	—	—	17	22	12	18	16	16	11	17	16	19	21	14·9
Bezdán-Kozara	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9	13	15	16	19	15	14·5
Zombor	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	28	24	33	27	25	—	—	—	—	27·4
Apatin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	25	21	27	22	13	17	22	12	—	—	20·0
Kis-Sztapár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	19	30	18	24	19	23	—	25	24	22	26	23·0
II. Ujvidék	—	—	—	—	2	5	1	12	2	20	7	25	21	11	6	1	—	—	—	—	—	—	9·4
Kovil	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	35	18	—	16	—	—	—	—	—	—	23·0
Titel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21	21·0
III. Szabadka	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
IV. Bács-Földvár	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27	33	14	14	13	9	—	15	21	12	29	18·7
V. Kalocsa	—	—	—	15	25	31	18	21	17	34	10	13	16	23	16	21	23	18	22	—	10	23	19·7
Eszék	—	—	—	—	—	10	11	10	11	28	12	—	31	22	15	27	26	28	20	25	28	30	20·8
Illok	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12	18	19	15	—	25	17·6
Szeged	—	—	—	14	16	23	10	8	16	28	16	19	35	24	24	20	13	12	19	19	31	26	19·6
Nagy-Becskerek	—	—	—	—	—	—	—	—	5	—	6	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5·3
Nagy-Kikinda	—	—	—	—	27	31	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29·0
Török-Becse	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	14	12	10	11	18	—	—	—	—	—	—	13·0
Pancsova	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18	21	21	15	32	22	25	11	31	23	12	23	21·0
	—	—	—	11·7	14·4	19·3	10·0	12·7	10·2	27·5	11·7	18·1	25·5	18·0	19·2	19·0	17·8	17·0	20·5	19·0	19·1	23·9	17·6

Összeállította: Roediger Lajos.

mértékben indult meg a rizstermelés, már is jelentkezett a rizsmadár. Rózsaszínű seregély. (Pastor rosens.) Szerencsétlenségre az ilyen szaporodás főleg az alsóbb rendű állatoknál, a a kártevő rovaroknál, mutatkozik lényegesebben.

Házi állataink, ha a legelők megfogyatkozása miatt számukban stagnálást, vagy éppen némi visszaesést mutatnak is, de a fajok száma az utolsó évtizedekben jelentékenyebben szaporodott is, gazdálkodóink dícséretére.

Vadállományunk az erdős vidékétől eltérő ugyan, de éppen nem mondható szegénynek, főleg a vízi vadakban.

A dunamelléki erdők és mocsaras útvesztők területén évről évre szép számmal esik zsákmányul nemes vadunk, a szarvas. Találunk őzet, vaddisznót, nyulat, rókát, vadmacskát, s a kis ragadozókból elég sokat. Vadlúd és vadkacsa termérdek számban található vizeinken, éppen úgy szárcsa és szalonka is. Az őszi vonulás idején temérdek fűrj kerül zsinórra. Beljebb a vizek tájától a lomha túzok sem ritka. A Fruska-Góra nagy légi ragadozói megyénk területére is átkalandoznak, s így nem csoda, ha nem egy sas, keselyü esik áldozatul a vadászszenvedélynek.

Azon statisztika, mely Bedő A. „A magyar állam erdőségeinek leírása“ cimű művében, a megyénk területén 1884-ben elejtett vadakról szól, úgy hiszem csupán a „kincstári személyzet“ által elejtett vadakra vonatkozik, mert másként nem lenne megmagyarázható az a roppant csekély eredmény, mely némely vadnál ezen statisztika szerint mutatkozik.

Ezen általános tájékoztatás után lássuk most előbb megyénk állatrajzát, s azután növényei leírását.

I. Bács-Bodrogh megye állatvilága.

Az állatéletre befolyó tényezők tekintetbe vételével, megyénk állatvilága azon területbe esik, melyet „középeurópai állatbirodalom“ néven jelez a tudomány.

Kiváló fontossággal birnak megyénk faunájára, illetőleg az állatfajok és egyedek gazdagságára a Duna és Tisza árterei, a

csatornák, s az ezeket kísérő nádasok, de különösen azon körülmény, hogy megyénkben a keleti és délkeleti fajok találkoznak a középeurópai és a mediterran provinciákból valókkal, különösebben a madárvilágnál észlelhető.

Megyénk faunájának könnyebb áttekinthetése céljából, a felsorolásra érdemesebb állatokat két főkörbe osztottam be, a gerincesek és gerinctelenek köreire.

A. Gerincesek.

I. Emlősök.

1. *Denevérek.* (Cheiroptera.) Mivel a hazánkban élő denevérek mind rovarevők, s mint ilyenek megyénkben bő eleségre találnak, azért megyénkben a hazai denevérek legtöbbjét megtalálhatjuk, már annál is inkább, mivel több faj vándorol le hozzánk az északi vidékekről és vice versa. Erről tanuskodik a Vesperugo Nilsonii (ritka) és a Vespertilio dasycnense. Ez utóbbi bár ritka, de jellemző faj a síkságra. Említendők még: a kis patkósorrú denevér (Rhinolophus hippocrepis); a nagy patkósorrú denevér (Rhinolophus ferrum equium); a hosszúfülű denevér (Plecotus auritus); a korán röpködő denevér (Vesperugo noctula); a későn röpködő denevér (Vesperugo serotimus), továbbá Rhinolophus clivosus (ritkább) Rhinolophus auryale; Mimepterus Schreibersii, Vespertilio mystacinus. Ez utóbbinak kiváló érdekességet kölcsönöz az, hogy terjeszkedésének északi határát Galiczia, déli határát Horvátország teszi.

2. *Rovarevők.* (Insectivora.) Különösebben felemlítendők: A közönséges tüskés disznó (Erinaceus europeus). Az egerekhez nagyon hasonló cickányok közül megnevezendők: a vizek partjain lakó s ügyesen úszó vízi cickány, mely vízi férgek és pondrók pusztítása által hajt hasznot; az erdei cickány (Sorex vulgaris), a házi cickány (Sorex araneus). Említendő továbbá a rovarevők sorából: a közönséges vakondok (Talpa europea). Mivel igen sok táplálékra van szüksége és eledelét rovarok s azok pajodjai, továbbá egerek és csigák teszik, ez is mint hasznos állat kíméletet érdemel.

3. *Ragadozók.* (Carnivora.) A vad állapotban előfordulók közül említendők, a vérszomjas és szárnyasaink pusztítása által sok kárt tevő menyétfélék. Ilyenek: a görény (Mustela putorius), hölgymenyét (Mustela ereminea), közönséges menyét (Mustela vulgaris), a közönséges borz (Meles taxus), a közönséges vidra (Lutra vulgaris). — A kutyafélék közül említendő: a róka (Canis vulpes). Az ezen rendhez tartozó: kutya (Canis familiaris) mint háziállat szerepel és számos különféle fajtája található nálunk. A macskafélék közül említendő: a vadmacska (Felis catus), rendesen az árterek füzeseiben és a terjedelmesebb tölgyesekben található. Az ezen rendhez tartozó házi macska (Felis domestica) majd minden háznál feltalálható.

4. *Rágcsálók.* (Rosores.) Ezen rend tetemesen hozzájárul faunánk gyarapításához, mivel az eledelét tevő növényeket bőven találja fel megyénk területén. Igen typikus alak nálunk a vakegér — vulgó: földi kutya — (Spalax typhlus). Ez különösen kedveli a könnyű, porhanyó földet. Mivel vakondok módjára a föld alatt turkál, ritkán található. Említendő a közönséges mókus (Sciurus vulgaris), vörösbarna és fekete színváltozatban. Káros állat, mivel a fák rügyeit s a fiatal hajtások kérgét rágcsálja; ide sorolandó: a közönséges ürge (Spermophilus citillus). Száraz esztendőkben rendkívül elszaporodik és sok kárt tesz a gabonavetésben; a közönséges vagy nagyalvó pele (Myoxus glis), mogyoró pele (Myoxus avellanaris), kerti pele (Myoxus quexinus), közönséges hörcsög (Cricetus frumentarius). Utóbbi a földbe ásott többé-kevésbbé mély lakásába, tavaszra való eleségül, nagy mennyiségű gabonát szokott behordani és így kárttevő állat. A házi egér (Mus musculus). A mezei egér (Mus agraris). Vándorpatkány (Mus decumanus). Erdei pocok (Arvicola glareolus). Vízi pocok (Arvicola amphibius). Mezei pocok (Arvicola arvalis). A vízi és mezei pocok némely évben rendkívül elszaporodik és olyankor igen nagy károkat tesz. A tengeri nyúl (Lepuscuniculus). Mezei nyúl (Lepus timidus).

5. *Páros újjú csülkösek.* (Artiodactyla.) A megyénkben rendezett állatkiállítások elég tanúságot tesznek a mellett, hogy

a csülkösök sorába tartozó állataink, úgy minőség, mint mennyiségre nézve szép fejlődésre jutottak. Ezen rend állatai közül említendők a vadon élők közül: a szarvas (Cervus elaphus). Az őz (Cervus capreolus). Vaddisznó (Susscrofa). Ez utóbbira nézve megjegyzem, hogy „tisztavérű“ vaddisznó megyénk területén csak kivételesen jelentkezik, de igen is az a keverékfaj, mely a nádas, mocsaras rétekre elvetődött, szelíd sertés és vaddisznók keverékéből származik. A háziállataink sorából: szelíd kecske (Capra hirdes), szelíd juh (Ovis aries). Tulok (Bos taurus). Ezen fajból a zobnaticzai Vojnics-féle és a rasztinai magyar gulyák (Bos t. var dacicus) és a futaki simenthali gulya (Bos t. var helvetisus) érdemelnek kiváló figyelmet. A bivalytulok (Bos bubolus) és előfordul a tiszamenti gazdaságokban.

6. Páratlan újjú csülkösek. (Solidungula). Ezen rendből a ló (Equus caballus) és a szamár (Equus asinus) említendők.

E helyen meg kell említeni, hogy a kihalt ősemlőseink maradványait nem egyszer veti föl az ásó, s nem egyszer szakad bele a tiszai halász hálója. Főleg a Tiszamedre szolgáltatott nevezetesebb ősállat leleteket, leginkább az Elephas primigenius, rhinoceros, cervus-megaceros és bos urus kiválóan nagy csontdarabjait.

II. Madarak.

Megyénk madárvilága nem egy sokat látott külföldi természettudóst lepett meg gazdagságával és az egyedek sokaságával. Boldogult Rudolf trónörökös ő cs. k. fensége „Tizenöt nap az Aldunán“ című művében mesteri tollal írja le azon megkapó képeket, melyet madárvilágunk nyújt. Úszó és gázló madaraink nagy sokasága a ragadozóknak is bő táplálékot szolgáltatván, nem csoda, hogy oly nagy madárfajainknak a száma.

1. *Ragadozók.* (Raptatores). Erős testalkotású madarak, hatalmas horgas és viaszhártyával borított csőrrel, erős, éles, sarlóidomú karmokkal. Megyénk területén aránylag sok a ragadozó madár. Nevezetebb ragadozó madaraink: Erdei bagoly (Strix aluco). Uhu (Bubo maximus Sibb). Lángbagoly (Strix flammea).

Erdei fülesbagoly (Strix otus). Kis kuvik, vagy halálmadár (Strix noctua).

A *keselyük* közül: Fakó keselyű (Vultur fulvus). Szürke keselyű (Vultur cinereus). A *sasok* közül: Kőszáli sas (Aquila fulva és A. chrysaëtos). Királysas (Aquila imperialis). Halászsas (Paudion haliaetus Cur.). Réti — fehérfarkú — sas (Haliaëtos albicilla Gray). Törpesas (Aquila pennata). A *sólymok* közül: Hosszúszárnyú sólyom (Falco subbuteo). Kerecseny sólyom (Falcolaniarius Pall.). Vöröslábú sólyom (Falco rufipes). A *héják* közül: Galambász héja (Astur palumbarius). Karvaly (Astur nisus). *Örvölyök* közül: Nádi örvöly (Circus rufus). Mezei örvöly (Circus pygarpus v. cyaneus). Réti vagy hamvas örvöly (Circus cineraceus). Az *ölyvek* közül: Egerész öly (Buteo vulgaris). A *kányák* közül: Fekete kánya (Milvus ater). Vörös kánya (Milvus regalis).

2. *Galambok.* (Columbae.) A szürke vadgalamb (Columba conas). Törzsök galamb (Columba livia). Ennek válfajai alkotják a házi galambokat, melyeknek megyénk igen számos válfajait tartja a sok galambkedvelő. Vadgerlice (Columba turtur vagy Turtur auritus) és szelidítve a kacagó gerlice (Columba risoria).

3. *Tyúkfélék.* (Gallinae.) Eme gazdászati tekintetből nagyfontosságú nemnek megyénk területén úgy a szelid, mint a vad állapotban élő fajai elég nagy számban s gazdászatunk fejlődött állapotához mért mennyiségben találhatók. Erről a megyénk területén rendezett baromfikiállítások a meglevő törzstyúkászatok mindenkit meggyőzhetnek. A házi tyúknak (Gallus domestica) számos válfaja eredeti tisztaságú törzsőktyúkászatokban neveltetik. A többi szelidített fajtából felemlítjük a következőket: Búbos páva (Pavo cristatos). Fehér páva. Közönséges pulyka (Meleagris gallopavo). Közönséges gyöngytyúk (Numida meleagris). Közönséges fácán (Phasianus colchicus). A vadon élők közül: Szürke fogoly (Perdux cinerea). Közönséges fürj (Coturnix dactylisonaus). 1864-től több ízben észleltetett megyénkben is a pusztai talpas tyúk (Syrraptes paradoxus).

4. *Gázlók.* (Grallae.) Hosszú csőrű és nyakú és megnyúlt tollatlan csőddel bíró nagyobb madarak. Rendesen fészekülők.

A) *Tyúkalakúak vagy túzokok.* Lomha túzok (Otis tarda). Reznek túzok (Otis tetrax). Utóbbi nálunk ritka.

B) *Gémfélék.* Igen sok fajjal van képviselve megyénkben. Említésre méltók: Közönséges vagy szürke gém (Ardea cinerea). Vörös gém (Ardea purpurea). Nemes kócsag (Ardea egnetta), most már fogyóban, de még nem régen is igen nagy számmal volt található. Kis kócsag (Ardea gazzetta). Kontyos gém (Ardea relloides). Vak varjú vagy éjjeli gém (Ardea nycticorax). Dobos gém (bölömbika, vízibika, nádibika — Ardea stellaris vagy Botaurus). Kis gém (Ardea nuisuta). Kanalas gém (Platalea leucorodia).

Fehér gólya (Ciconia alba). Fekete gólya (Ciconia nigra). Európai ibisz vagy magyar botla (Ibis falcinellus).

C) *Lilék.* Kis lile (Charadrius minor). Parti lile (Charadrius hiatisula). Kivételesen: Arany lile (Charadrius auratus és Charadrius cautiamo). Közönséges bibic (Vanellus cristatus).

D) *Szalonkafélék.* Erdei szalonka (Scolopax rusticola). Vízi szalonka (Scolopax gallinago). Gyepi szalonka (Scolopax gallinula). Parlagi szalonka (Oedicnemus crepitaus). Bajnok szalonka (Machetes pugnax). Folyóink, nádasaink, baráink partjain terített asztalt találnak a libucok vagy fövényfutók is, mint pl. Szürke libuc (Tringa cinerea). Piciny libuc (Tringa minuta). Nagy poling vagy szélkiáltó p. vagy gojzer (Numenius arcuata).

E) *Vízi tyúkok.* Ezek közül említendők: Vízi guvat (Rallus aquaticus). Közönséges haris (Crex pratensis). Zöldlábú vízi tyúk vagy vízi csibe (Gallinula chloropus). Fekete szárcsa (Fulica atra). Szürke darú (Grus cinerea).

Áradások után, az imént említett 4 faj madárvilága, sűrű csoportokban lepi el a gazdag táplálékot nyújtó tócsákat. Ilyenkor ritka szép társaság verődik össze mindenünnen, s csak úgy pezseg az élet a sok mindenféle gázló és úszó madártól meglepett tájon. Megkapó a kép, melyet vidékünk ilyenkor felmutat. A vadkacsák, szárcsák megszámlálhatatlan serege lepi el a

víztűkrét, s ha felveri az ember kénye őket, egész felhőkben gomolyognak fel, hogy a közeli víztükörnél újra megtelepedjenek.

5. *Úszó madarak.* (Palmipedes). Ezen madarak is oly számos faj által, s oly nagy mennyiségben vannak képviselve, hogy méltán hasonlítható össze e tekintetben a magas észak sokat emlegetett „madárhegy"-ének madár bőségével.

Ezek közül említendők :

A) *Kacsák.* Tőkés kacsa (Anas boschas). Kis csirkekacsa (Anas orecca). Telelő kacsa (Anas querquedula). Nagy cigány kacsa (Fulix ferina). Kis cigány kacsa (Fulix nycora v. Nycora leucophthalmos). Kerce kacsa (Anas strepera). Fecskefarkú kacsa (Anas acuta). Kanalas kacsa (Spatula clypeata v. Anas clypeata). Sípos kacsa (Anas penelopes). Az észak felé való főköltözés alkalmával ide került e nembeli úszók közül kiváló említésre méltó a pehelykacsa (Somateria molissima). Egy példánya a zombori m. kir. állami főgymnasiumban őriztetik.

B) *Ludak.* A kilenc lúdfaj közül csak a szürke lúd (Anser cinceus) tekinthető vidékünk rendes fészkelő madarának. A többi faj őszszel és télen látogat el mi hozzánk. Gyakoriabbak : Vetési lúd (Anser segetum). Fehérhomlokú lúd (Anser albifrons). Mezei lúd (Anser arvalis). Törpe lúd (Anser brevirostris).

C) *Gödények.* Közönséges gödény (Pelicanus onocrotalus). Ázsia déli részein, Afrikában, Déleurópában él, hozzánk vándorútján kerül. Egyes példányai a megyebeli tanintézetek szertáraiban őriztetnek. Kiváló nevezetességű a kis gödény (Pelicanus minor) előfordulása, melyet a mosorini rétben fészkelve is találtak, annál nevezetesebb, mivel a kis gödény rendes körülményei közt Egyptomban fészkel.

D) *Kormoránok.* Nagykormorán v. károkatom (Graculus carbo v. Phalacrocorax carbo). Búbos kormorán (Phalacrocorax graculus). Ez ritka, csak keményebb telek alkalmával mutatkozik nálunk.

E) *Sirályok.* Nevető sirály (Larus ridibundus). Ezüstös sirály (Larus argentatus).

F) *Halászcsérek.* Cigánycsér (Sterna nigra). Nagy cigánycsér (Sterna hirundo). Kis halászka (Sterna minata).

G) *Búvárok.* Búbos vöcsök (Podiceps cristatus). Kis vöcsök (Podiceps minor).

H) *Alka.* A zombori m. kir. állami főgymnasium szertárában őriztetik egy példánya az Uria lomvia fajnak, melyet a Dunán lőttek.

6. *Éneklők* (Oscines).

A) *Kúpcsőrűek.* Pintyek közül: Erdei pinty (Fringilla coelebs). Zöldike (Fringilla chloris). Magtörőpinty (Fringilla coccothraustes). Kenderike (Fringilla cannabina). Csíz (Fringilla spinus). Tengelic (Fringilla arduelis). Házi veréb (Fringilla domestica). Parlagi veréb (Fringilla montana). Közönséges pirók (Pyrrhula vulgaris). Arany sármány (Emberiza citrinella). Kerti sármány (Emberiza hortulana). Nádi sármány (Emberiza schoeniclus). Kölesi sármány v. sordély (Emberiza milliaria). — Pacsírták közül: Mezei pacsírta (Alauda arvensis). Búbos pacsírta (Alauda cristata). — Cinkék közül: Kurta kalapács (Sitta europaea). Tüzesfejű királyka (Regulus ignicapillus). Függő cinke (Parus pendulinus). Barkós cinke (Parus biarmicus). Hosszúfarkú cinke (Parus caudatus v. Orites caudatus). Széncinke (Parus maior). Kék cinke (Parus coeruleus). Búbos cinke (Parus cristatus).

B) *Árcsőrűek.* Billegetők közül: Barázda billegető (Motacilla alba). Sárga billegető (Motacilla flava), ez ritkábban található, csak a nedves helyeken. Pipíske (Anthus campestris). Réti pipíske (Anthus pratensis). Fülemilék közül: Nádi fülemile (Sylvia turdoides). Kerti fülemile (Sylvia hortensis). Barátka (Sylvia atricapilla). Füstfarkú fülemile (Sylvia phoenicurus). Bájos dalú fülemile (Sylvia luscinia). Magyar fülemile (Sylvia philomelae). Kékbegyű fülemile (Sylvia coerulecula). Vörösbegyes fülemile (Sylvia rubecula). Barnabegyű fülemile (Sylvia rubetra). Hontmadár (Saxicola venanthe).

C) *Fogascsőrűek.* Rigók közül: Éneklő rigó (Turdus musicus). Léprigó (Turdus viscivarus). Fenyőrigó (Turdus polaris), nagyobb telek idején kerül le hozzánk az északibb tájakról. Fekete rigó

(Turdus merula). Ökörszem vagy csalogány csattogó (Troglodytes parvulus). Gébicsek közül: Örgébics vagy bábaszarka (Lanius excubitor). Feketehomlokú gébics (Lanius minor). Rőthátú gébics (Lanius collurio). Rőtfejű gébics (Lanius ruficeps).

D) *Nagycsőrűek.* Seregélyek közül: Közönséges seregély (Sturnus vulgaris). Rózsaszínű seregély (Pastor roseus). Ez ugyan déleurópai madár, de újabban nálunk sűrűbben mutatkozik. Mivel főleg a sáskákkal él, azért ezen madár a hasznosak közé sorozandó. Hollófélék közül: Holló varjú (Corvus corax). Vetési varjú (Corvus frugilegus). Fekete varjú (Corvus frugilegus). Hamvas varjú (Corvus cornix). Csóka (Corvus monedula). Csörgő szarka (Pica caudata v. Corvus pica). Mátyás v. cserszajkó (Garrulus glandarius). Sárgarigó v. aranybegy (Oriolus galbula).

E) *Hasadtcsőrűek.* Házi fecske (Hirundo urbica). Füstös fecske (Hirundo rustica). Parti fecske (Hirundo riparia). Kecskefejű (Caprimulgus europaeus).

F) *Vékonycsőrűek.* Bűzös banka (Upupa epops).

G) *Könnyűcsőrűek.* Közönséges gyurgyalag (Merops apiester). Nálunk ritka, déleurópai madár. Közönséges jégmadár (Alcedo ispida). Csacsogó karics vagy kék csóka (Coracias garrula).

7. *Kúszók.* (Scansores).

A kakukfélék közül: Hangos kakuk (Cuculus canorus). A harkályok közül: Közönséges nyaktekercs (Inyx torquila). Fekete harkályok (Picus martius). Nagyobb tarka harkály (Picus maior). Kisebb tarka harkály (Picus minor). Közép tarka harkály (Picus medius). Zöld harkály (Picus virridis).

III. Hüllők. (Reptilia).

1. *Teknősök.* (Chelonia). Hazánk négy teknős faja közül megyénkben csak a mocsári teknős béka (Emys europea) fordul elő.

2. *Kígyók.* (Ophidia). Mérges kígyónk csak egy van, a keresztes vipera (Pelias berus), de ez is csak ritkán. Nem mérges kígyóink közül említendők: Közönséges vízi sikló (Tropidonotus natrix). Réz sikló (Coronella laevis). Barna sikló (Coluber flavescens).

3. *Gyíkok.* (Sauria). Elég gyakoriak: A zöld gyík (Lacerta viridis). Fürge gyík (Lacerta agilis). Fali gyík (Lacerta muralis). Törékeny kuszma (Angvis fragilis).

IV. Kétéltűek. (Amphibia).

A kétéltűek fajokban szegények ugyan megyénkben, de a nagyterjedelmű mocsarak, barák oly kedvező tartózkodási helyül szolgálnak ezen nem állatainak, hogy a fajban való szegénységet aztán bőven pótolja az egyedekben való gazdagság úgy, hogy vannak helyek, a melyekre majdnem szóról-szóra ráillik költőnk szava: „Mintha lába kelne valamennyi rögnek."

1. *Farkatlanok.* (Acaudata). Közönséges leveli béka (Hyla arbonea). Az Alföld mocsáros vidékeit kiválóan jellemző, mocsári béka (Rana arvalis). Földi béka (Pelobates fuscus). Vereshasú béka (Bombinator igneus). A varangyok közül: Szürke varangy (Bufo cinereus). Zöldes szürke varangy (Bufo calamita). Zöld varangy (Bufo viridis vagy variabilis).

2. *Farkkal birók.* (Caudata). Foltos szalamandra (Salamandra maculata). Tarajos gőte (Triton cristatus).

V. Halak. (Pisces.)

Megyénk halfajokban fölötte gazdag, a mit annak tulajdoníthatunk, hogy életföltételeiknek megfelelő vízvidék bőven áll rendelkezésükre. Lássuk részletesen leírva halainkat.

1. *Csontos halak.* (Teleostei). A) Fésűs szárnyúak. Sűgér félék: Csapó sűgér (Perca fluviatilis). Fogas süllő (Lucioperca sandra Cuv.) Kősüllő (Lucioperca Volgensis Pakai). Német buco (Aspro vulgaris Cuv.). Magyar bucó (Aspro Lingel Cuv.). Vágó durbincs (Acerina ceruna). Selyem durbincs (Acerina Schraitzer Cuv.). B) Lágyszárnyú halak. Tarka menyhal (Lota vulgaris). C) Fúvós úszó halak. Tőponty (Cyprinus Carpio). Király vagy tükrös ponty (Cyprinus rex Cyprinorum). Csupasz ponty (Cyprinus carp. nudus). Keverék fajok: Pontykárász (Cyprinus acuninatus Haeckel). Kárász ponty (Carpio Kollarii H.). Magyar ponty (Cyprinus hungaricum). Széles kárász (Carassius vulgaris Nils.). Nyálkás compó vagy cigány hal (Tinca vulgaris Agass.). Rózsás mán (Barbus fluviatilis). Fenékjáró küllő (Gobio uranoscopus A.)

Szivárványos ökle (Rhodeus amarus A.). Dévér keszeg (Abramis Brama Lin.). Silány keszeg (Abramis Vetula H.). Éva keszeg (Abramis viniba L.). Lajos keszeg (Abramis Ballerus L.). Bagoly keszeg (Abramis Sapa Pallas). Sugár kardos (Pelecus cultratus). Széthajtó kúsz (Alburinus lucidus). Sújtásos kúsz (Alburinus bipunctatus H.). Ragadozó őn (Aspius rapax A.). Ónos jasz. (Idus melanotus H.). Piros szemű kele (Scardinus erythrophthalinus Bonap.). Rekesz szárnyú koncér (Leuciscus rotilus L.). Leány koncér (Leuciscus virgo H.) Fejes domolykó (Squobius dobula L.). Vésett ajkú paduc (Chondrostoma nasus L.). Közönséges csuka (Esox lucius L.). Lápi póc (Umbra caunia). Réti csík (Cobitis fossilis L.). Leső harcsa (Silurus glanis L.). Dunai galóca (Salmo Hucho. L.). Vándor alóza (Aloza vulgaris Tr.).

2. *Vértes halak.* (Ganoidei.) Szin-tok (Accipenser glaber H.). Kecsege-tok (Accipenser ruthenus L.). Sőreg-tok (Accipenser stellatus Pall.). Faj-tok (Accipenser sehypa Guld.). Vágó-tok (Accipenser Guldenstädti Br.) Viza-tok (Accipenser huso L.)

B) Gerinctelen állatok.

I. Puhatestűek (Mollusca).

1. *Csigák* (Gastropoda).

A) *Tüdővel lélegzők* (Pulmonata). a) Szárazföldiek: Csigabiga (Helix patnotia). Berki csiga (Helix neutralis). Kerti csiga (Helix hortensis). Mezei csiga (Limax agrestis). b) Vízben élők: Mocsári csiga (Lymnaeus stagnalis). Tányér csiga (Glonorbis corneus).

B) *Kopoltyúsok* (Branchiata). Eleveneket szülő kopoltyús csiga (Paludina vivipara).

C) *Kagylók* (Lamelli branchiata). Kétizmúak: Tavi kagyló (Anadonto cygnea). Folyami kagyló (Unio pictorum).

II. Ízelt lábúak (Arthropoda).

1. *Rovarok* (Insecta).

A) *Fedeles szárnyúak* (Coleoptera).

a) *Rövid szárnyúak* (Brachelytra). Staphylinus maixillosus.

Staphylinus erythropterus. Quedius fulgidus. Paederus riparius. Fachyporus obtosus. Ocypusater.

b) *Futóbogarak* (Carabida). Cicindela campestris. Cicindela littoralis. Carabus morbillosus. Elaphrus riparius. Carabus Ulrichii. Carabus granulatus. Carabus auroniteus. Carabus violacens. Carabus glabratus. Carabus hortensis. Carabus convexus. Calosoma syxophanta. Calosoma inquisitor. Zabrus gilbus. Brachinus crepitano. Clivina fossor. Dromius quadro maculatus. Broscus cephalotes. Anchomenus sexpunctatus. Pterostichus (Feronia) metallicus. Abax metallica. Amara vulgaris. Rembidium littorale. Amare trivialis. Anisodactylus nemorivagus. Chlaenius spoliatus. Chlaenius festivus. Chlaenius vestitus.

c) *Fürészeltcsápúak* (Serricornia). Chrysobothris chryostigma. Chrysobothris affinis. Antaxia nitidula.

d) *Lemezescsápúak* (Lamellicornia). Geotrypes stercorarius. Geotripes sylvaticus. Getrypes vernalis. Onthophagus taurus. Onthophagus nuchicornis. Onthophagus coenobita. Onthophagus fracticornis. Copris lunaris. Aphodius fossor. Aphodius finetarius. Aphodius bimaculatus. Aphodius tessulatus. Aphodius obscurus. Cetonia speciosissima. Cetonia aurata. Cetonia viridis. Cetonia hirtella. Cetonia (Oxythyrea) stictica. Phyllopertha horticola. Antisoplia fructicola. Antisoplia agriéola. Polyphylla fulo. Melolontha vulgaris. Rhizotrogus solsticialis. Rhizotrogus aestivus. Onthophagus flavipes. Oryctes nasiéornis. Osmoderma cremita. Trichius fasciatus. Valgus hemipterus. Copris lunaris. Lethrus cephalotes. Lucanus cervus.

e) *Bunkóscsápúak*. (Clavicorniä). Dermestes Frischii. Dermestes murinus. Dermestes lardarius. Attagenus pellio. Dermestes laniarus. Necrophorus germanicus. Necrophorus mortuorum. Necrophorus Vespillo. Necrophorus humator. Silpha thoracica. Silpha rugosa. Silpha sinuta. Silpha obscura. Silpha reticulata. Silpha oblonga. Silpha laevigata. Hister unicolor. Hister sinnuatus. Hister quadrinotatus. Hister maculatus. Hister cadaverinus. Hister carbonarius. Hister depressus. Saprinus nitidulus. Byrrhus Pilula.

f) *Csíkbogarak* (Hydrocantharida). Cybister Roeselii. Hydaticus transversalis. Dytiscus circumflexus. Dytiscus dimidiatus. Agabus maculatus. Hydroporus picipes.

g) *Csíborfélék* (Hydrophilina). Hydrophilus piceus.

h) *Lágybőrűek* (Malacodermata). Lampyris splendidula.

i) *Faragó bogarak* (Xylophaga). Anobium pertinax.

j) *Gyászbogarak* (Melanosomata). Blaps mortisaga. Tenebrio molitor.

k) *Hólyaghúzó bogarak* (Vesicantia). Meloe proscarabeus.

l) *Orrmányos bogarak* (Curculionida). Calandra granaria. Balaninus nucum. Balaninus venosus. Balanisus turbatus. Balanisus cerasorum. Rhynchites aequatus. Rhynchites Bacchus. Rhynchites betuléti. Rhynchites Populi. Rhynchites cupreus. Rhynchites comius. Bruchus seminarius. Bruchus Pisi. Bruchus lentis.

m) *Szúfélék* (Bostrichida): Bostrychus villósus. Bostrychus cryptophagus. Bostrychus bicolor. Bostrychus dispar. Bostrychus monographus. Bostrychus. Dryographus. Bostrychus domesticus.

n) *Hosszúcsápúak* (Longicornia): Cerambyx moschatus. Cerambyx heros. Clytus detritus. Clytus arcuatus. Clytus floralis. Acanthoderes varius. Lanna textor. Dorcadion rufipes. Dorcadion albolineatus. Dorcadion bilineatus. Dorcadion fulvum. Agapanthia cardui. Mesosa curulirnoides. Saperda punctata. Tetrops praeusta. Rhagium mordax. Rhagium inquisitor. Toxotus quercus. Pachyta cerambyciformis. Leptura rubro-testacea. Leptura fulva. Hylotrupes bajulus. Callidium sanguineum. Callidium variablilis.

o) *Aranybogarak* (Chrysomelida): Cassida Vibex. Cassida equestris. Cassida (galeruca) rustica. Adimonia (galeruca) tanaceti. Adimonia capreae. Haltica oleracea. Haltica rufipes. Chrysomela limbeta. Chrysomela fastuasa. Chrysomela cerealis. Chrysomela Lamina. Chrysomela Lina tremulae. Clythra leviuscula. Clythra (Cyaniris) aurita. Cryptocephalus sericeus. Chrysomela haemoptera. Chrysomela sanguinolenta. Timarcha coriaria. Ponioctena sexpunctata. Agelastica alni. Cassida murraea.

p) *Katókák* (Coccimelida): Coccinella bipunctata. Coccinella

variabilis. Coccinella mutabilise. Coccinella quinquepunctata. Coccinella septempunctata. Coccinella undecimnotata. Coccinella duodecimpunctata. Coccinelln Hippodamia tredecimpunctata. Coccinella (Halyzia) sedecimguttata. Coccinella (Anisostica) novemdecimpunctata. Epilachna globósa. Coccidula rufa.

III. Hártyaszárnyúak. (Hymenoptera.)

A) *Fulánkosak. (Aculeata.)*

1. *Méhek* (Apiaria). Apis mellifica. Bombus terrestris. Bombus lapidarius. Xylocopa violacea. Anthidium manicatum. Bombus equestris.

2. *Darázsok* (Vesparia). a) Magányos darázsok (Solitares): Odynerus parietum. Eumenes pomiformis. b) Társas darázsok (Sociales): Vespa vulgaris. Vespa crabro. c) Gyilkos darázsok (Spegida): Syhex flavipennis. d) Díszdarázsok (Pompilida): Pampilius viaticus. e) Fémdarázsok (Chrysidida): Ellampus pyrosomus. Elampus viridiventris. Elampus pusillus. Chrysis ignita. Chrysis fulgida.

3. *Hangyák* (Formicida). Formica herculanea. Formica rufa.

B) *Tojó csövesek* (Terebrata). 1. Fürkészek vagy nyerges darázsok (Ichneumonida): Ichneumon luctatorius. Ichneumon Instigator. Ichneumon fusorius. Ophion luteus. Ophion Pugillator. Cryptus spinosus. Ichneumon luminatorius. Microgaster glomeratus. 2. Gubacs vagy gubicsdarázsok (Cynipida): Rhodites Rosae. Rhodites Centifoliae. Rhodites Eglanteriae. Rhodites rosarum. Cynips quercus folii. Cynips terminalis. 3. Levéldarázsok (Tenthredonida): Tenthredo spuiarum. Tenthredo grossulariae. Tenthredo agilis. Tenthredo flavicornis. 4. Fadarázsok (Urocerida): Cephus pygmaeus.

IV. Pikkelyes szárnyúak (Lepidoptera).

A) *Nagy lepkék* (Macrolepidoptera). 1. *Nappali lepkék* (Duirna).

a) *Gyöngyhéj pillangók* (Argynnis): Argynnis Aglaja. Argynnis Pandora. Argynnis Latonia. Argynnis Niobe. Argynnis Hecate. Argynnis Adippe.

b) *Szöglencfélék* (Vanessae): Vanessa Atalanta. Vanessa

Antiopa. Vanessa urticae. Vanessa polychoris. Vanessa c. album. Vanesso Jovanessa cardui.

c) *Enyhészek* (Limenites): Limenitis Populi. Limenitis Sibylla. Limenitis Camilla.

d) *Színék* (Apaturae): Apatura Iris.

e) *Szemőcök* (Hipparehia): Hipparchia Palathea.

f) *Özöndékek* (Pieridina): Pieris Crasaegi. Pieris brassicae. Pieris napi. Anthocharis cardamines.

g) *Surónok* (Colias): Rhodocera rhamni. Colias Edusa. Colias Hyale. C. Myrmidone.

h) *Boglárkák* (Lycenina). Lycaena Arion. Lycaena Alsus. Lycaena Argus. Lycaena Cyllarus. Lycaena Acis. Lycaena Aegon. Lycaena Adonis. Lycaena Polyommatus Phlaeas. Lycaena Polyommatus Virgaureae. Polyommatus Circe.

i) *Pillangók* (Papilionina). Papilio Apollo. Papilio machaon. Papilio podalirius.

2. *Esti lepkék* (Crepuscularia).

a) *Zúgó lepkék v. szenderek* (Sphingida). Maeroglossa stallatarium. Smerinthus Tiliae. Smerinthus Populi. Smerinthus ocellatus. Smerinthus quercus. Acheronta atropos. Sphinx Convolvuli. Sphinx Ligustri. Sphinx Euphorbiae. Sphinx elpenor.

b) *Szitaszárnyú lepkék* (Sesiadae): Sesia cynipiformis. Sesia culiciformis.

c) *Zigénafélék* (Zygaenida). Zygaena minos. Zygaena filipendulae. Zygaena brizae. Zygaena achilleae. Zygaena lonicerae. Zygaena onobrychis. Procris Statices. Syntomis phegea.

3. *Éjjeli lepkék* (Nocturna).

a) *Szövőlepkék* (Bombycida). Cossus ligniperda. Zeuzera aesculi. Psyche unicolor. Saturna Pavonia. Saturnia Pyri. Aglia O. Aglia Tau. Gastropacha tremulifolia. Gastropacha Crataegi. Gastropacha Populi. Gastropacha neustria. Bombyx Mori. Cnethocampor processionea. Harpya vinula. Phalera bucephala. Orgya antiqua. Orgya v. Dasychira pudibunda. Euprepia villica. Euprepia purpurea. Euprepia Urticae.

b) *Bagolylepkék* (Noctuida). Acronycta Rumicis. Acronycta

Euphorbiae. Agrotis pronuba. Mamestra Brassicae. Mamestra trifolii. Mamestra Pisi. Plusia Gamma. Eumelia sulfuralis.

c) *Arassoló lepkék* (Phalaenida). Abraxas grossulariata. Larentia brumata. Hibernia defoliaria.

B) *Apró lepkék v. pillék* (Microlepidoptera).

1. *Tűzpillék* (Pyralida). Pyralis pinquinalis. Asopis faronalis. Orobena extimalis. Pionea forficalio.

2. *Levélsodró pillék* (Tortricida). Teras sponsana. Teras variegana. Teras literana. Totrix podana. Totrix viridana. Totrix pomonana. Totrix crataegana. Totrix Pilleriana. Carpocapsa pomonana.

IV. Kétszárnyúak v. legyek (Diptera).

1. *Bögölyök* (Oestrida). Hypoderma Bovis. Oestrus Cephenomay. Hypoderma actacon. Gastrophilus Equi. Oestrus auribarbis.

2. *Legyek* (Muscida). Sarcophaga carnaria. Sarcophaga mortuorum. Musca domestica. Musca vomitaria. Musca caesar. Piophila casei. Drosophila funébris. Drosophila graminum. Syrrphus umbellatarum. Erisialis sepulcralis. Eristalis tenax. Eristalis nitricarius. Eristalis nemorum.

3. *Pöcsök* (Tabanida). Tabanus bovinus. Tabanus fulvus. Tabanus rusticus. Haematopola pluvialis. Chrysops coecutiens.

4. *Tipolyok* (Tipulida). Simulia culumbacensis (Kolumbácsi légy). Cecidomya tritici. Cecidomya cerealis. Cecidomya destructor. Cecidomya rosaria. Cecidomya Crataegi. Cecidomya Urticae. Cecidomya Leontodontis. Cecidomya Ranunculi. Cecidomya Pyry Ré. Cecidomya polymorpha. Cecidomya Euphorbiae. Cecidomya Corni.

5. *Szúnyogok* (Culicida) : Culex pipieus. Culex annulatus.

6. *Bolhák* (Pulicida) : Pulex viritaus. Ceratopsyllus Musculi. Ceratopsyllus Canis. Ceratopsyllus Gallinae.

V. Recésszárnyúak (Neuroptera).

1. *Síkszárnyúak* (Planipennia). Myrmeleon formicarius. Sialis lutaria. Raphidia megacephala. Panorpa communis.

2. *Szőrösszárnyúak* (Trichoptera). Phryganea grandis. Phryganea meridionalis. Limnophilus rhombicus.

VI. Egyenes szárnyúak (Orthoptera).

1. *Szökdelők* (Saltatoria). Grillotalpa vulgaris. Gryllus domesticus. Gryllus campestris. Locusta viridissima. Locusta viridissima. Locusta verrucivora. Acridium stridulum. Acridium pratorum. Acridium coerulescens.

2. *Futók* (Cursoria). Periplaneta orientalis. Forficula auricularia.

3. *Lépkedők* (Gressoria) Mantis religiosa.

4. *Szitakötők* (Libellulida). Libellala depressa. Libellula quadrimacula. Libellula vulgata. Libellula splendens. Aeschna rufescens.

5. *Kérészek* (Ephemerida). Ephemera vulgata. Ephemera (Palingenia) longicanda.

VII. Félszárnyúak (Hemiptera).

1. *Felemás-röpűek* (Heteroptera). a) *Földi poloskák* (Geocores). Pentatoma rufipes. Pentatoma baccarum. Coreus marginatus. Cydnus bycolor. Cimex dissimilis. Cimex acuminatus. Cimex oleraceus. Cimex baccarum. Cimex lecturalis v. Acanthia lectularia. Reduvius personatus. Aradus corticalis. Ligaeus equestrus. Nasius Thymi Wolff. Cymus Claviculus Fall. Henestratis Halophilus Burm. Oxycarneus Collaris Muls. Heterogaster Urticae Fabr.

b) *Vízi poloskák* (Hydrocores) : Hydrometra lacustris. Hydrometra stagnorum. Nepa cinerea. Naucoris cimicoides. Notanecta glauca.

2. *Egyenlő röpűek* (Homoptera) : Cicada haematodes. Aphrophora spumaria.

3. *Levéltetvek* (Aphidida) : Aphis rosae. Aphis ulmi. Aphis bursaris. Aphis laniger. Phylloxera vastatrix.

4. *Paizstetvek* (Occida) : Aspidiotus nerii. Lecanium quercus. Lecanium vitis.

5. *Állattetvek* (Zoophthiria) : Pediculus capitis. Pediculus vestimenti.

VIII. Pankányok (Arachnoidea).

1. *Skorpiók* (Scorpionida) : Chelifer cancroides (régi könyvek között) Phalangium opilio.

2. *Pókok* (Araneina). a) *Hálózók:* Argiope Briinichii. Epeira Dromadaria. Epeira Diademata. Epeira Patagiata. Epeira cornuta. Epeira umbratica. Epeira sclopetaria. Epeira sollers. Cyrtophora conica. Singa lucina. Singa pygmaea. Meta Merianae. Tetragnatha obtusa. Pachygnatha Clerckii. Pachygnatha de Gerii. Linphia montata. Limphia bucculenta. Limphia marginata. Limphia marginata. Limphia hortensis. Limphia clathrata. Erigone opicata. Theridium pulchellum. Steatoda castanea. Steatoda bipunctata. Steatoda triangulosa. Pholcus Forskalii. Syctodes thoracia. Dictyna arundinacea. Tegenaria Derhamii. Agalena labyrinthica. Histopona toppida. Textrix denticulata. Agroeca Haglundii. Argyroneta aquatica. Zora maculata. Anyphaena accentuata. Clubiona holostericea. Clubiona pallidula. Chiracanthium nutrix. Micaria radiata. Drassus scutulatus. Drassus rubens. Drassus troglodytes. Drassus loricatus. Harpactes rubicundus.

b) *Üldözők* (Diotricae): Mikrommata viresceus. Philodromus aureolus. Philodromus poecilus. Thanatus oblongus. Monaeses cuneolus. Thomisus onustus. Misumena vatia. Xysticus cristatus. Xysticus Kochii. Xysticus bifasciatus. Aulonia albimana. Lycosa amentata. Lycosa lugubris. Lycosa monticola. Lycosa anulata. Lycosa poecila. Lycosa festinans. Tarentula cuneata. Tarentula pulverulenta. Trophosa infernalis. Trophosa rubicola. Pirata piraticus. Pirata leopardus. Pirata Knorii. Dolomedes fimbriatus. Ocyale mirabilis. Oxyopes transalpinus. Leptorchestes formi caeformis. Epiblemum cingulatum. Epiblemum tenerum. Helophanus varians. Heliophanus eupreus. Ballus depressus. Marpressa muscosa. Marpressa badiata. Marpressa encarpata. Euophrys frontalis. Attus falcatus. Attus arcuatus.

3. *Atkák* (Acarina): Hydrachna cruenta. Gamasus coleoptratorum. Ixodes ricinus. Acarus domesticus. Acarus farinae. Acarus prunorum. Argus reflexus. Sarcoptes scabiei. Sarcoptes equi. Sarcoptes canis.

IX. Héjasok v. rákok (Crustacea).

1. *Tízlábúak* (Decapoda). Astacus fluviatilis v. Cancer Astacus.

2. *Egyenlőlábúak* (Isopoda). Asellus aquaticug. Oniscus murarius.

X. Százlábúak (Myriopoda).

1. *Lábajkúak* (Chilopoda). Lithobius forficatus.

2. *Forrtajkúak* (Chilognatha). Julus terrestris. Julus sabulosus.

G. Férgek (Vermes).

I. *Sodróférgek* (Rotatoria). Floscularina lanicularia. Floscularina melicerta. Floscularina tubicolaria. Philodinaea philodina. Philodinaea Rotifer vulgaris. Philodinaea Rotifer Motacilla. Philodinaea Actinurus. Notommata lacinulata. Notommata hyptopus. Notommata saccigera. Notommata tripus. Notommata decipiens. Notommata vermicularis. Synchaeta baltica. Eosphora aurita. Diglena candata. Monommata longiseta. Rattulus lanaris. Distemma Forficula. Distemma setigerum. Mastigocera caritana. Polyarthra platyptera Scardium. Dinocharís Pocillum. Dinocharis tetractis. Ascomorpha saltans Bartsch. Salpina mucronata. Colurus deflexus. Euchlanis triquetra. Euchlanis macrura. Euchlanis luna. Euchlanis pannonica B. Metopidia acuminata. Metopidia Lepodella. Noteus quadricornis. Monostyla quadridentata. Brachionus Pala. Brachionus urceolaris. Brachionus brevispinus. Brachionus militaris. Brachionus minimus. Pterodina Patina. Anuraea Squamula. Anuraea curvicornis. Anuraea aculeata.

II. *Gyürüs férgek* (Amulata): Lumbricus terrestris. Hirudo medicinalis. Hirudo officinalis. Aulacostomom nigrescens.

III. *Fonalférgek* (Nematelmia). Ascaris lumbricoides. Ascaris mystax. Ascaris marginata. Ascaris migrovenosus. Oxyuris vernicularis. Anguillula tritici. Trichocephalus dispar. Trichina spiralis.

IV. *Lapos férgek* (Platyelmia): Diplozoon paradoxum. Distoma hopaticum. Monostomum flavum. Taenia mediocanellata. Taenia solium. Cysticercus cellustosae. Taenia echinococcus. Taenia coenurus.

Uhlmann Miklós.

II. Bács-Bodrogh vármegye növényvilága.

A. Virágos növények.

Sok szirmúak.

1-ső rend. Pillangósak. Papilionceae.

1. *Csacsöröm. Onobrychis.* Tournef. Takarmány cs. O. Sativa Lam.

2. *Kornilla. Coronilla. L.* Nyújtódzó k. C. Emerus, kertekben. Tarka k. C. varia.

3. *Lednek. Orobus.* Tournef. Tavaszi l. O. vernus. Fekete l. O. niger. Vajszín l. O. ochroleucus.

4. *Bükkön. Lathyrus.* Kacstalan b. Nissolia. Mogyorós b. L. tuberosus. Parlagi b. L. pratensis. Erdei b. L. silvestris. Tavi b. L. palustris. Csicseri b. L. cicera, míveltetik. Szeges b. L. sativus. Szagos b. L. odoratus, kertekben.

5. *Babó. Vicia.* Borsóka b. V. pisiformis. Vitéz b. V. cassubica. Ligeti b. V. silvatica. Cseré b. V. dumetorum. Kaszanyűg b. V. cracca. Szőrös b. V. villosa Roth. Bab b. V. faba L. míveltetik. Gyepű b. V. sepium. Pici b. V. lathyroides. Dunamelléki b. V. pannonica Jacqu. Szennyes b. V. grandiflora Scop. Abrak b. V. sativa L. Inaslevelű b. V. tenuifolia Roth. Szűklevelű b. V. angustifolia Roth. Abajdóc b. V. hybrida. Fogas b. V. serratifolia Jacqu.

6. *Lencse. Ervum L.* Borzas. l. E. hirsutum. Főzelék l. E. lens, míveltetik.

7. *Bagólcsa. Cicer.* Borsó b. C. arietinum, míveltetik.

8. *Borsó. Pisum.* Mezei b. P. arvense, míveltetik. Vetemény b. P. sativum, míveltetik.

9. *Bóka. Astragalus.* Édeslevelű b. A. glyciphyllos. Bagólcsa b. A. cicer. Durva b. A. asper Jacqu. Vitorlás b. A. Onobrychis L. Hasadtszárnyú b. A. austriacus Jacqu. Szőke b. A. albidus W. K. Zsugori b. A. contortuplicatus. Száratlan b. A. excapus L. Vesszős b. A. virgatus Pall. Gyapjas b. A. dasyanthus Pall.

10. *Csajkár. Oxytropis. D.* Szőrös cs. O. pilosa Dec.

11. *Gálga. Galega.* Kecskere g. G. officinalis.

12. *Dvornik. Doryenium. Tournf.* Fűnemű d. D. herbaceum Vill. Cserjés d. D. suffruticosum. Vill.

13. *Wisteria. Nutt.* W. chinensis Nutt. kertekben.

14. *Kerep. Lotus.* L. Gatyás k. L. siliquosus L. Szarvas k. L. corniculatus.

15. *Lóhere. Trifolium.* L. Zörgő l. T. agrarium L. Henyélő l. T. procumbens. Cérna l. T. filiforme. Vajszín l. T. ochroleucum. Dunamelléki l. T. panonicum Jacqu. Eper l. T. fragiferum L. Háromfejű l. T. montanum. Gyökerező l. T. repens. Korcs l. T. hybridum. Réti l. T. pratense. Közép l. T. medium. Herehura l. T. arvense. Piruló l. T. rubens. Buglyos l. T. diffusum. Ehrh. Kisvirágú l. T. parviflorum L. Karcolt l. T. striatum. Pej l. T. spadiceum.

16. *Mézkerep. Melilotus. Tournf.* Fejér m. M. alba. Desr. Somkóró m. M. officinalis Desr. Kék m. M. coerulea Lam.

17. *Csigacső. Medicago. L.* Sárkerep cs. M. falcata. Komlós cs. M. lupulina. Kék cs. M. sativa. Cseplesz cs. M. prostrata Jacqu. Pici cs. M. minima L.

18. *Szapuka. Anthyllis.* Nyúl sz. A. vulneravia.

19. *Zanót. Cytisus.* Fái z. C. laburnum kertekben. Feketéllő z. C. nigricans. Buglyos z. C. austriacus. Gombos z. C. capitatus Jacqu. Henye z. C. supinus L.

20. *Rekettye. Genista.* Nyúl r. G. tinctoria.

21. *Iglic. Ononis.* Tövisses i. O. spinosa. Kigyó i. O. natrix.

22. *Cereis.* Tányéros c. C. siliquastrum kertekben. Kanadai c. C. canadensis kertekben.

23. *Szófor. Sophora.* Japáni sz. S. Japonica.

24. *Spartianthus. Link. Jeneszter.* Szagos s. S. junceus kertekben.

25. *Csillagfürt. Lupinus.* Fejér cs. L. albus kertekben. Tarka cs. L. varius kertekben.

26. *Babuga. Dolichos.* Köldökös b. Dolichos Lablab kertekben. Singes b. D. sesquipedalis kertekben.

27. *Paszuly. Phaseolus.* Közönséges p. Ph. vulgaris kertekben. Nagyvirágú p. Ph. multiflorus kertekben.

28. *Higvirc. Glycyrrhisa.* Tüskés h. G. echinata. Ikrás h. G. glandulifera. W. K. 100. Édes h. G. glabra L.

29. *Kinincs. Amorpha.* Cserjés k. A. fruticosa, kertekben.

30. *Ákász. Robinica.* Fejér á. R. Pseudoacacia. Rózsás á. R. hispida. Jegenye á. R. pyramidata Mill. Súgár á. R. stricta Hffmsg. Csavargó á. R. tortuosa Hffmsg. Szurkos á. R. viseosa Vent.

31. *Karagána. Caragana. Lamarck.* Bokros k. C. arborescens Lam. Cserjés k. C. frutescens Dec. Vesszős k. C. fruticosa Bess. Tövises k. C. spinosa Dec.

32. *Ezüstfa. Halimodendron. Dec.* Fejér e. H. argentea Dec. kertekben.

33. *Dudafürt. Colutea L.* Pukkantó d. C. arborescens. Aleppói d. C. halepica Lam. Keleti d. cruenta Lam.

2-ik rend. Mondolafélék. Amygdaleae.

34. *Mondola. Amygdalus. Tournf.* Csemege m. A. communis L. Hanga m. A. nana. Barack m. A. Persica. Keleti m. A. orientalis Mll. kertekben.

35. *Kajszin. Armeniaca. Tournf.* Tengeri k. A. vulgaris Lam.

36. *Meggy. Cerasophora. Neoker.* Cseresznye m. Cerasophora dulcis. Fl. Velt. Borízű m. C. occida Fl. Vett.

37. *Szilva. Prunus. Tournf.* Kökény sz. P. spinosa L. Közép sz. P. insititia. Kerti sz. P. domestica.

38. *Zelnice. Padus. Endl.* Gerézdes z. P. vulgaris Host. Saj z. P. Mahaleb L.

3-ik rend. Rózsafélék. Rosaceae.

39. *Rózsa. Rosa. Tournf.* Csipke r. R. canina. Tarka r. R. gallica.

40. *Szeder. Rubus.* Málna sz. R. idaeus. Hamvas sz. R. caesius. Seregély sz. R. fruticosus.

41. *Szamóca. Fragaria.* Földieper sz. F. vesca. Kerti sz. F. elatier, kertekben. Ananász sz. F. grandi flora. Ehrh., kertekben. Csattogó sz. F. collina L.

42. *Pimpó. Potentilla.* Fejér p. P. alba. Henye p. P. supina. Liba p. P. anserina. Egyenes p. P. recta. Ezüstös p. P. argentea. Terjedő p. P. reptans. Kikeleti p. P. verna.

43. *Párló. Agrimonia. Tournf.* Bojtorjános p. A. Eupatorium.

44. *Vérfő. Sangvisorba.* Orvosi v. S. officinalis.

45. *Csábaír. Poterium.* Vérfejű cs. P. Sangvisorba.

46. *Ciklász. Geum.* Szegfűszagú c. G. urbanum.

47. *Bajnóca. Spiraea.* Koloncos b. S. filipendula. Legyező b. S. Ulmaria. Fűzlevelű b. S. salicifolia. Gamandor b. chamaedryfolia, kertekben. Szillevelű b. S. ulmifolia Scop. kertekben. Csipkés b. S. crenata L., kertekben.

4-ik rend. Almafélék. Pomaceae.

48. *Birs. Cydonia. Tournf.* Közönséges b. C. vulgaris P. Chinai b. C. sinensis Thuin. Japáni b. C. japonica P.

49. *Körtvély. Pyrus. L.* Közönséges k. P. communis. Alma k. P. Malus. Cseresznye k. P. baccata.

50. *Galagonya. Crataegus.* Csere g. C. oxyacantha. Egymagvú g. C. monogyna Jacqu. Kakaslábú g. C. crus galli L., kertekben.

51. *Nászpolya. Mespilus.* Borízű n. M. germanica.

5-ik rend. Fűzényfélék. Lythrariae.

52. *Fűzény. Lythrum.* L. Réti f. L. salicaria. Vesszős f. L. virgatum. Alacsony f. L. Hyssopifolium.

53. *Locsahár. Peplis.* Henye l. P. Portula.

6-ik rend. Tengerfürtfélék. Haloragae.

54. *Útszakáll. Hippuris.* Lófark u. H. vulgaris.

55. *Toborosta. Myriophyllum.* Vaill. Gyűrűs t. M. verticillatum. L. Füzéres t. M. spicatum.

7-ik rend. Csészekürtfélék. Oenothereae.

56. *Csészekürt. Oenothera.* Ligetéke cs. Oe. biennis.

57. *Csővirics. Epilobium.* Keskeny cs. E. anguszti folium. Piros cs. E. hirsutum. Deréce cs. E. palustre.

58. *Szirompár. Circaca.* Varázs sz. C. lutentiana.

8-ik rend. Jézsafafélék. Philadelpheae.

59. *Jézsafa. Philadelphus.* Korona j. Ph. coronarius.

9-ik rend. Fájvirágfélék. Balsamineae.

60. *Fájvirág. Impatiens.* Kerti f. I. Balsamina.

10-ik rend. Sósdifélék. Oxalideae.

61. *Sósdi. Oxalis L.* Madár s. O. Acetosella.

11-ik rend. Gerelyfélék. Geraniaceae.

62. *Árorr. Erodium Herit.* Gólya á. E. ciconium Willd. Bürök á. E. cicutarium L.

63. *Gerely. Gerasium.* Ligeti g. G. silvaticum. Mezei g. G. pratense. Rózsás g. G. sangvineum. Apró g. G. pusillum. Metélt g. G. dissectum. Kereklevelű g. H. rotundi folium. Puha g. G. molle. Bakbűzű g. G. Robertianum.

12-ik rend. Lenfélék. Lineae.

64. *Len. Linum L.* Sárga l. L. flavum. Borzos l. L. hirsutum. Árlevelű l. L. tenuifolium. Béka l. L. catharcticum. Házi l. L. usitatissimum. Evelő l. L. perenne.

13-ik rend. Terebinthosfélék. Terebinthineae.

65. *Szurdanes. Tribulus L.* Sulyom sz. T. terrestris.

66. *Ezerjó. Dictamnus.* Kőris e. D. albus.

67. *Diófa. Juglans.* Pompás d. J. regia. 200. Fekete d. J. nigra.

68. *Szömörce. Rhus.* Virginiai sz. R. typhina, kertekben. Kopasz sz. R. glabra, kertekben. Gyökerező sz. R. Toxicodendron, kertekben. Sárga sz. R. Cotinus.

69. *Ruta. Ruta.* Szagos r. R. graveolens.

14-ik rend. Hármasgubójúak Tricoccae.

70. *Szélfű. Mercurialis. L.* Egy nyári sz. M. annua. Tartós sz. M. perennis.

71. *Fűtej. Euphorbia.* Nagysár f. E. Lathyris. Édes f. E. duleis. Parti f. E. gerardiana Jacqu. Baracklevelű f. E. amygdaloides L. Vetési fű. E. segetalis. Dudva f. E. Peplus. Farkas f. E. Cyparissias. Fényes f. E. lucida W. K. Vesszős f. E. virgata W. K. Kissár f. E. esula L. Éklevelű f. E. helioscopida.

Szőrös f. E. pilosa. Tavi f. E. palustris. Nagylevelű f. E. platyphyllos.

72. *Puszpáng. Buxus.* Téli zöld p. B. sempervirens.

73. *Himboj. Ricinus.* Repedő h. R. communis.

15-ik rend. Bengefélék. Rhamni.

74. *Benge. Rhamnus.* L. Varjútövis b. R. catharcticus. Kutya b. R. frangula.

75. *Kecskerágó. Evonymus Tournf.* Csíkos k. E. europaeus. Bibircsós k. E. verrucosus.

76. *Hályogfa. Straphylea.* Mogyorós b. S. pinnata.

16-ik rend. Csészeszárnyfélék. Polygaleae.

77. *Csészeszárny. Polygala.* L. Keserű cs. P. amara. Pacsírta cs. P. vulgaris.

17-ik rend. Juharfélék. Acerincae.

78. *Jávor. Acer.* L. Fodor j. A. campestre. Jókor j. A. platanoides. Juhar j. A. pseudoplatanus. Feketegyűrű j. A. tataricum. Atorna j. A. Negunda.

18-ik rend. Mézgatermők. Guitiferae.

79. *Átán. Tamarix.* L. Öthímes a. T. gallica. Négyhímes a. T. tetrandra.

80. *Látonya. Elatine.* Pocsolya l. E. alsinastrum.

81. *Linka. Hygericum.* Csengő l. H. perforatum. Négyszögű l. H. quadrangulum.

19-ik rend. Szódokfélék. Tiliaceae.

82. *Szódokfa. Tilia.* L. Hárs sz. T. europaea. Barna sz. T. americana kertekben.

20-ik rend. Mályvafélék. Malvaceae.

83. *Sárda. Sida.* L. Mályva s. S. abutilon.

84. *Hibik. Hibiscus.* Dinnye h. H. trionum. Rózsás h. H. syriacus kertekben.

85. *Ziliz. Althaea.* Mahola z. A. officinalis. Rózsa z. A. rosea kertekben.

86. *Paizssajt. Lavatera.* Nagyvirágú p. L. thuringiaca.

87. *Mályva. Malva.* Erdei m. M. silvestris. Kerek m. M. rotundi. Bodros m. M. crispa. Közönséges m. M. vulgaris.

88. *Malope.* Nagyvirágú m. M. grandiflora H. angl.

21-ik rend. Szegfűfélék. Caryophylleae.

89. *Kukuba. Cucubalus.* Tournf. Bogyós k. C. bacciferus L.

90. *Konkoly. Agrostemma.* Vetési k. A. githago. Rózsás k. A. coronaria.

91. *Mécsvirág. Lichnis.* Dec. Szurkos m. L. viscaria. Csillag m. L. chalcedonica kertekben. Kakuk m. L. flos cuculi. Esteli m. L. vespertina. Sibth.

92. *Sziléne. Silene.* Hólyagos sz. S. inflata Smith. Kúpos sz. S. conica L. Esteli sz. S. noctiflora. Konya sz. S. nutans. Enyves sz. S. viscosa Pers. Fodorszirmú sz. S. otites L. Gór sz. S. longiflora Ehrh.

93. *Szappanfű. Saponaria L.* Tajtékzó sz. S. officinalis. Vetési sz. S. vaccaria.

94. *Derce fű. Gypsophila.* Buglyos d. G. paniculata. Gyepi d. G. muralis. Homoki d. G. arenaria W. K.

95. *Szegfű. Dianthus L.* Tollas sz. D. plumarius. Buglyos sz. D. superbus. Szeplős sz. D. Armeria. Asszú sz. D. polifer. Dombi sz. D. collinus W. K. Hárominú sz. D. Carrhusianorum L. Csillag sz. D. barbatus. Pompás sz. D. Caryophyllus. Chinai sz. D. chinensis.

96. *Madárhúr. Cerastium.* Enyves m. C. glutinosum Fr. Pongyola m. C. triviale L. K. Herélt m. C. semidecandrum L. Csirizes m. C. viscosum. Pallagi m. C. arvense.

97. *Csillaghúr. Stellaria.* Gyenge cs. St. media. Madárhúr cs. St. cerastoides. Ligeti cs. St. nemorum. Pázsit cs. St. graminea. Szurokzöld cs. St. glauca With. Olocsán cs. St. Holostea L. Enyves cs. St. viscida Bbrst.

98. *Olocsán. Holosteum L.* Ernyős o. H. umbellatum.

99. *Csitre. Moehringia.* Hárominú cs. M. trinervia Clairr.

100. *Homokhúr. Arenaria L.* Kakuk. h. A. serpyllifolia.

101. *Lúdhúr. Alsine. Wahl.* Fűlevelű l. A. graminifolia Bluff. Tavaszi l. A. verna Wahl.

102. *Csibehúr. Spergula L.* Pallagi cs. Sp. arvensis.

103. *Porcika. Herniaria.* 300. Síma p. H. glabra.

22-ik rend. Tökfélék. Cucurbitacea.

104. *Gőnye. Bryonia L.* Büdös g. B. alba. Kétlaki g. B. dioica Jacqu.

105. *Ugorka. Cucurnis L.* Sárgadinnye u. C. Melo. Savanyító u. C. sativus.

106. *Tök. Cucurbita.* Lopó t. C. lagenaria. Sár t. C. aurantiaca Willd. Úri t. C. Pepo L. Disznó t. C. verrucosa. Szümölcsös t. C. subverrucosa Willd. Koronás t. C. Melopepo L. Görögdinnye t. C. citrullus. Csíkos t. C. ovifera.

107. *Magrúgó. Momordica.* Ugorkás m. M. Elaterium.

23-ik rend. Porcsinfélék. Portulacaeae.

108. *Porcsin. Portulaca.* Kövér p. P. oleracea.

24-ik rend. Violafélék. Violariae.

109. *Viola. Viola.* Háromszínű v. V. tricolor. Szagos v. V. odorata. Borzas v. V. hirta. Sovány v. V. canina. Réti v. V. pratensis M. et K.

25-ik rend. Harmatfűfélék. Droseraceae.

110. *Aldrovanda L.* Hólyagos a. A. vesiculosa.

26-ik rend. Szuharfélék. Cistineae.

111. *Tetemoldó. Helianthemum Tournf.* Közönséges t. H. variabile Spach.

27-ik rend. Nimfafélék. Nimphaceae.

112. *Nimfa. Nimphaea.* Fejér n. N. alba L.

113. *Núfár. Nuphar Smith.* Sárga n. N. lutea Smith.

28-ik rend. Rezedafélék. Resedaceae.

114. *Rezeda. Reseda L.* Repce r. R. lutea. Fogas r. R. luteola. Szagos r. R. odorata.

29-ik rend. Keresztesek. Cruciferae.

115. *Rehenyő. Rapistrum Boerh.* Évelő r. R. perenne Berg.

116. *Retek. Raphanus Tournf.* Kerti r. R. sativus L. Repcsén r. R. Raphanistrum.

117. *Ikrend. Diplotaxis Dec.* Kőfali i. D. muralis Dec.

118. *Repce. Sinapis L.* Vetési r. S. arvensis. Fekete r. R. nigra. Fejér r. S. alba.

119. *Káposzta. Brassica.* Főzelék k. B. oleracea. Karórépa k. B. Napus. Tövesrépa k. B. Rapa.

120. *Légyfogó. Myagrum.* Átalnőtt l. M. perfoliatum.

121. *Csülleng. Isatis.* Festő cs. I. tinetoria.

122. *Zsázsa. Lepidium.* Mezei zs. L. campestre R. Br. Daravirág zs. L. Draba L. Felemás zs. L. perfoliatum. Mecsek zs. L. ruderale. Kerti zs. L. sativum.

123. *Tarsolyfü. Capsella Vent.* Pásztor t. C. bursa pastoris L.

124. *Gomborka. Camelina Crantz.* Magvas g. C. sativa Cr.

125. *Szegecs. Erysimum L.* Ibolya sz. E. cheiranthoides. Buglyos sz. E. canescens Roth. Fürtös sz. E. repandum L. Hagymaszagú sz. E. Alliaria.

126. *Zsombor. Sisymbrium.* Borzos zs. S. Leoselii. Hamvas zs. S. Columnae. Szapora zs. S. officinale. Dunamelléki zs. S. pannonicum. Jacqu. Szófia zs. S. Sophia. L.

127. *Estike. Hesperis.* Szomor e. H. tristis.

128. *Tarsóka. Thlaspi.* Vetési t. Th. arvense.

129. *Torma. Cochlearia.* Orrtekerő t. C. Armora cia.

130. *Daravirág. Draba.* Köd d. D. verna. Kövi d. D. muralis.

131. *Ternye. Alyssum.* Csészés t. A. calycinum. Mezei t. A. campestre. Bodros t. A. tortuosum. W. K. Hegyi t. A. montarium. L. Pici t. A. minimum.

132. *Ternyefü. Berteroa.* Dec. Fejér t. B. incana Dec.

133. *Toronyszál Turritis.* L. Kopasz t. T. glabra.

134. *Tormánes Barbarea.* R. Br. Közönséges t. B. vulgaris. R. Br.

135. *Rezsuka. Nasturtium. R. Br.* Iszap r. N. amphibium R. Br. Tavi r. N. palustre. Dec.

136. *Ibolya. Cheiranthus.* L. Fajtlinka i. Ch. Cheiré, kertekben. Nyári i. Ch. annuus.

30-ik rend. Mákfélék. Papaveraceae.

137. *Füstike. Fumaria.* Föld f. F. officinalis.

138. *Keltike. Corydalis.* Dec. Odús K. O. cava. Sch. et Koert.

139. *Szarumák. Glaucium.* Curt. Szarvas sz. G. corniculatum Curt.

140. *Godirc. Chelidonium.* L. Cinadoniag. Ch. majus.

141. *Mák. Papaver.* Korcs m. P. hybridum. Pipacs m. P. Rhoeas. Bujdosó m. P. dubium. Kerti m. P. Somniferum.

31-ik rend. Borbolyafélék. Berberideae.

142. *Borbolya. Berberis.* Sóska b. B. vulgaris.

33-ik rend. Szirontákfélék. Ranunculaceae.

143. *Sarkvirág. Delphinium.* Szarkaláb s. D. sonsolida. Ajaja s. D. Ajacis, kertekben.

144. *Cámoly. Aquilegia.* Harang c. A. vulgaris.

145. *Kandilla. Nigella.* Mezei k. N. arvensis. Szőrös k. N. sativa. Kék k. N. damascena.

146. *Gólyahír. Caltha.* Mocsári g. C. palustris.

147. *Szironták. Ranuncubis.* Buglyos sz. R. polyphyllus. W. K. Vízi sz. R. aquatilis. L. Hináros sz. R. homophyllus. Neidr. Nádi sz. R. Lingva. L. Lángos sz. Flammula. Saláta sz. R. Ficaria. Selymes sz. R. illyricus. Villás sz. R. pedatus. W. k. Sokvirágú sz. R. polyanthemos. L. Boglárka sz. R. Gumós sz. R. bulbosus. Változó sz. R. auricomus. Mezei sz. R. arvensis. Torzsika sz. R. sceleratus. Szárdiniai sz. R. Sardous Cr. Réti sz. R. aeris. L.

148. *Mizura. Myosurus.* Pici m. M. minimus.

149. *Hérics. Adonis.* Tavaszi h. A. vernalis. Nyári h. A. aestivalis.

150. *Kökörcsin. Anemone.* Leány k. A. Pulsatilla. Erdei k. A. silvestris. Ligeti k. A. nemorosa. Boglár k. A. ranunculoides. Mezei k. A. pratensis.

151. *Virnánc. Thalictrum.* Sárga v. Th. flavum. Függős v. Th. aquilegi folium. Szűklevelű v. Th. angusti folium.

152. *Bércse. Elematis.* Éplevelű b. C. integnifolia. Lótorma C. erecta. All. Iszalag b. C. Vitalba.

153. *Bazsál. Paeonia.* Rózsás b. P. officinalis, kertekben. Cserjés b. P. Moutan. Sims., kertekben.

33-ik rend. Ribiszkefélék. Ribesiaceae.

154. *Ribiszke. Ribes.* Pöszméte r. R. Glossutaria. Veres r. ruhrum. Sárga r. R. aureum. Pursch.

34-ik rend. Kötörfélék. Saxifragaceae.

155. *Kötör. Saxifraga.* M. Rügyes k. S. bulbifera. Apró k. S. tridactylites.

156. *Kertéke. Hajdrangea.* Pompás k. H. Hdrtensia. Dec.,

35-ik rend. Pozsgafélék. Crassulaceae.

157. *Fülfü. Sempervivum.* L. Rózsás f. S. tectorum.

158. *Szaka. Sedum.* Bablevelű sz. S. Telephium. Piros sz. S. Fabaria. Koch., kertekben. Borsós sz. acre. L. Hatszögű sz. S. helangulare.

35-ik rend. Fakinfélék. Loranthaceae.

159. *Fakin. Loranthus.* Európai f. L. europaeus.

160. *Fagyöngy. Viscum.* Fejér f. V. album.

37-ik rend. Somfélék. Corneae.

161. *Som. Cornus.* L. Húsos s. C. mascula. Veresgyűrű s. C. sangvinea. Fejér s. C. alba kertekben.

38-ik rend. Szőlőfélék. Ampelideae.

162. *Szőlő. Vitis.* L. Bortermő sz. V. vinifera. Molyhoslevelű sz. V. labrusca. Petrezselyemlevelű sz. V. laciniosa. Parti sz. V. riparia Michx.

163. *Venyige. Ampelopsis Michx.* Borostyános v. A. szederacea Dec.

39-ik rend. Araliafélék. Araliaceae.

164. *Borostyán. Hedera.* Repkény b. H. helix L.

40-ik rend. Ernyősök. Umbelliferae.

165. *Bürök. Conium.* L. Büdös b. C. maculatum.

166. *Baraboly. Chaerophyllum.* Bódító b. Ch. temulum. Fűszeres b. Ch. aromaticum. Bubolyicska b. Ch. bulbosum.

167. *Turbolya. Anthriscus. Hoffm.* Zamatos t. A. cerefolium. Hoffm. Erdei t. A. silvestris Hoffm. Közönséges t. A. vulgaris P.

168. *Tüskernyő. Torilis. Adans.* Telekes t. T. helvetica Gm. Mezei t. T. anthriscus Gm.

169. *Borzom. Cancalis.* L. Vigály b. C. dancoides.

170. *Murok. Daucus.* Sárga m. D. carota.

171. *Orlaja. Orlaya Hoffm.* Nagyvirágú o. O. grandiflora.

172. *Bordamag. Laserpitium.* L. Borzos b. L. pruthenicum. Széleslevelű b. L. latifolium.

173. *Magtaréj. Tordylium.* Durva m. T. maximum.

174. *Tapsir. Heracleum.* Medve t. H. sphondilium.

175. *Pásztinák. Pastinaca.* Kerti p. P. sativa.

176. *Kocsord. Peucedanum.* Mocsári k. P. silvestre D. Kénköves k. P. officinale. Citrom k. P. oreoselinum. Cusson. Sárgafejű k. P. arenarium W. K.

177. *Derezle. Selinum. Hoffm.* Kesely d. S. carvifolium L.

178. *Kapor. Anethum.* Kerti k. A. graveolens.

179. *Ánizs. Foeniculum. Adans.* Kerti á. F. vulgare Gaertn.

180. *Lestyán. Levisticum. Koch.* Levestikon l. L. officinale.

181. *Gurgulya. Seseli.* L. Fakó g. S. glaucum. Tarka g. S. varium. Trev.

182. *Ádáz. Aethusa* L. Mérges á. Ae. cynapium.

183. *Haramag. Oenanthe.* Bősövény h. Oe. Phellandrium. Ostorindás h. Oe. fistulosa. Mogyorós h. Oe. pimpinelloides.

184. *Színgallér. Bupleurum.* Bavák sz. B. rotundifolium. Gacsos sz. B. falcatum. Gindár sz. B. tenuissimum.

185. *Pimpinella. Pimpinella.* Kőtör p. P. Saxifraga. Fakó p. P. glauca.

186. *Bolonyik. Sium.* Mérges b. S. latifolium. Szároldali b. S. angustifolium. Sarlós b. S. falcaria.

187. *Baktopp. Aegopodium.* Bigecsi b. Ae. podagraria.

189. *Zeller. Apium.* Petrezselyem z. A. petroselinum. Nagyszagú z. A. graneolens.

190. *Csomorika. Cicuta.* Mérges cs. C. virosa.

191. *Iringó. Iringium.* Mezei i. E. campestre. Kék i. E. planum.

Egy szirmúak.

41-ik rend. Kankalinfélék. Primulaceae.

192. *Tikszem. Anagallis.* L. Mezei t. A. arvensis.

193. *Lizinka. Lysimachia.* Pénzlevelű l. L. nummularia. Fűzény l. L. vulgaris.

194. *Kankalin. Primula.* Tavaszi k. P. elatior Jacqu. Cifra k. P. auricula L: kertekben.

195. *Müköcs. Androsace.* Nagy m. A. maxima. Gór m. A. dongata.

196. *Tényа. Hottonia.* Cic t. H. palustris.

42-ik rend. Rencsefélék. Utricularieae.

197. *Rencse. Utricularia.* L. Közönséges r. U. vulgaris.

43-ik rend. Szádorfélék. Orobancheae.

198. *Szádor. Orobanche.* L. Elágazó sz. O. ramosa. Homoki sz. O. arenaria. Borckh. Kék sz. O. coerulea Vill. 500. Nagy sz. O. major L.

44-ik rend. Tákajjakfélék. Scrophularine.

199. *Fintor. Melampyrum.* L. Kéküstökű f. M. nemorosum. Gúnyoló f. M. pratense. Csormolya f. M. arvense. Csermely f. M. barbatum W. K.

200. *Lapor. Rhinanthus.* Csörgő l. Rh. major Ehrh.

201. *Kajmacsér. Pedicularis L.* Posvány k. P. palustris.

202. *Szálkacsék. Euphrasia.* Szemvidító sz. E. offinalis. Fogancs sz. E. Odontites. Sárga sz. E. lutea.

203. *Szigoráll. Veronica.* Macskafark sz. V. spicata. Fattyú sz. V. spuria. Cser sz. V. Chamaedrys. Póré sz. V. Anagallis. Deréce sz. V. Beccabunga. Orvosi sz. V. officinalis. Hajfürtös sz. V. Scutella. Ugar sz. V. arvensis. Újjas sz. V. triphyllos. Tavaszi sz. V. verna. Mezei sz. V. agrestis. Pallagi sz. V. hederacfolia.

204. *Csikorka. Gratiola.* Réti cs. G. officinalis.

205. *Pintyő. Antirrhinum.* Gúnyás p. A. Orontium. Aranyevő p. A. majus.

206. *Gyújtovány. Linaria Tournf.* Közönséges gy. L. vulgaris Mill. Kis gy. L. minor Desf. Cseplesz gy. L. Elatine Desf.

207. *Tákajak. Scrophularia L.* Bodza t. S. nodosa. Vízi t. S. aquantica.

208. *Farkkóró. Verbascum.* Ökör f. V. Thapsus. Szőszevő f. V. phlomoides. Fedelékes f. V. Lychnitis. Fekete f. V. nigrum. Molyűző f. V. phoeniceum.

45-ik rend. Csúcsorfélék. Solanaceae.

209. *Fanzár. Lycium.* Pongyola f. L. barbarum.

210. *Paradicsomalma. Lycopersicum Tournf.* Éti paradicsom. L. esculentum Mill.

211. *Csúcsor. Solanum L.* Kolompír cs. S. tuberosum. Keserérdes cs. S. Dulcamara. Fekete cs. S. nigrum. Tojás cs. S. ovigerum Dun. kertekben.

212. *Paprika. Capsicum.* Török p. C. annuum.

213. *Csalmatok. Hyoseiamus.* Bolondító cs. H. niger.

214. *Páponya. Ppysalis.* Piros p. Ph. Alkekengi.

215. *Redőszirom. Datura.* Maszlagos r. D. D. Stramonium.

216. *Dohány. Nicotiana.* Közönséges d. N. Tabacum. Nagylevelű d. N. macrophylla Spr. Kapa d. N. rustica L.

217. *Petunia. Petunia Juss.* Kerti p. P. nyctaginiflora L.

46-ik rend. Szulákfélék. Convolvulaceae.

218. *Fűnyűg. Cuscuta.* Aranka f. C. europea.

219. *Szulák. Convolvulus.* Nagy sz. C. sepium. Kis sz. C. arvensis. Háromszínű sz. C. tricolor, kertekben.

220. *Pereata. Ipomoea.* Skárlát p. I. coccinea kertekben. Délignyitó p. I. violacea kertekben. Jalappa p. I. Jalappa Bursh. kertekben.

221. *Kalisztegia. Calistegia R. Brown.* Molyhos k. C. pubescens. R. B. kertekben.

47-ik. rend. Érdeslevelűek. Asperifoliae.

222. *Sülmag. Echinospermum Schwarz.* Bojtorján s. E. Lappula Sw.

223. *Magiszák. Asperugo* L. Henye m. A. procumbens.

224. *Nefelejts. Omphalodes Tournf.* Bököl n. O. scorpioides. Lam. Tavaszi n. O. verna Mönch.

225. *Árnő. Cynoglossum* L. Orvosi á. C. officinale.

226. *Borágó. Borago.* Kerti b. B. officinalis.

227. *Mizsót. Myosotis.* Nefelejts m. M. palustris With. Erdei m. M. silvatica Hoffm. Borzos m. M. hispida Schlachtd. Békaszem m. M. arvensis Sibth. Súgár m. M. stricta Link. Zilált-virágú m. M. sparsiflora Mikan.

228. *Atracél. Anchusa* L. Barelliér a. A. Barellieri Vitm. Orvosi a. A. officinalis L.

229. *Nyakó. Lycopsis.* Mezei ny. L. arvensis. Gyászoló ny. L. pulla.

230. *Kömag. Lithospermum.* Gyöngy k. L. officinale. Mezei k. L. arvense. Festő k. L. tinctorium.

231. *Gálna. Pulmonaria.* Tüdő g. P. officinalis. Keskenylevelű g. P. angustifolia.

232. *Kígyószisz. Echium.* Terjőke k. E. vulgare. Veres k. E. rubrum Jacqu. Olasz k. E. italicum.

233. *Vértő. Onosma.* Szúrós v. O. echioides. Csillagos v. O. stellulata. W. K. Homoki v. O. arenarium W. K.

234. *Szeplén. Cerinthe.* L. Kis sz. C. minor.

235. *Kunkor. Heliotropium.* Európai k. H. europium. Henye k. H. supinum. Vanilia k. H. peruvianum kertekben.

48-ik rend. Galambócfélék. Verbenaceae.

236. *Galambóc. Verbena.* L. Szapora g. V. officinalis.

49-ik rend. Ajakosok. Labiatae.

237. *Kacskanyak. Ajuga* L. Kalinca k. A. chamaepythys. Schreb. Tornyos k. A. pyramidalis L. Ostorindás k. A. reptans.

238. *Tarorja. Teucrium.* Hagymaszagú t. T. scorodium. Gamandor t. T. chamaedrys.

239. *Peszterce. Ballota.* Fekete p. B. nigra.

240. *Pemet. Marrubium.* Orvosi p. M. vulgare. Fejér p. M. peregrinum.

241. *Bibettyü. Sideritis.* Tisztes b. S. montana.

242. *Betonika. Betonica.* Orvosi b. B. officinalis.

243. *Hunnyász. Stachys.* Seppedéki h. S. palustris. Tisztes h. S. recta. Egynyári h. S. annua.

244. *Foganött. Galeopsis.* Veres f. G. Ladanum. Gyapjas f. G. pubescens. Bess. Tarka f. G. Tetrahit. L.

245. *Kajtár. Chaiturus Host.* Pemet k. Ch. Marrubiastrum. Reichb.

246. *Gyöngyhim. Leonurus.* L. Szúros gy. L. cardiaca.

247. *Tátkanaf. Lamium.* Szárölelő t. L. amplexicaule. Piros t. L. purpureum. Fejér f. L. album. Foltos t. L. maculatum.

248. *Mamó. Galeobdolon Huds.* Vérestorkú m. G. luteum. Smith.

249. *Mozsárvirág. Melittis.* L. Édes m. M. melissophyllum.

250. *Pofóka. Dracocephalum.* Pettyegetett p. D. moldavicum.

251. *Repkény. Glechoma.* Kétiks r. G. hederacea.

252. *Csipkepitty. Nepeta.* Macska cs. N. Cataria. Bugás cs. N. nuda.

253. *Csukóka. Scutellaria.* Nyíllevelű cs. S. hastifolia.

254. *Villahim. Prunella.* Nagyvirágú v. P. grandiflora. Torok v. P. vulgaris. Fejér v. P. laciniata.

255. *Csombor. Calamintha. Mönch.* Putnok cs. C. Pulegium. Reichl.

256. *Démutka. Thymus.* L. Kakuk d. Th. Serpyllum.

257. *Murvapikk. Origanum.* Szurokszagú m. O. vulgare. Majoránna m. O. Majoranna, kertekben.

258. *Zsálya. Salvia.* Bolyhos zs. S. austriaca. Jacqu. Mezei zs. S. pratensis. L. Erdei zs. S. silvestris. Ló zs. S. verticillata. Szerecsen zs. S. Aethiopis. Kerti zs. S. officinalis.

259. *Peszérc. Lycopus.* Vízi p. L. europaeus. Magos p. L. exaltatus.

260. *Putnok. Pulegium.* Mill. Csombor p. P. vulgare. Mill.

261. *Menta. Mentha.* L Fodor m. M. crispa. Tarlói m. M. arvensis. Vízi m. M. aquatica. Bárzsing m. M. silvestris.

262. *Elecke. Menyanthes.* Vidra e. M. trifoliata.

263. *Földepe. Erythrea. Rich.* Százforintos f. E. Centaureum. Pers. Fényes f. E. linarifolia. Pers.

50-ik rend. Krepinfélék. Asclepiadeae.

264. *Cinka. Cynanchum.* L. Méregölő c. C. Vincetoxicum. Pers.

51-ik rend. Apocinfélék. Apocyneae.

265. *Meténg. Vinca.* L. Börvén m. V. minor.

52-ik rend. Olajfafélék. Oleaceae.

266. *Fagyal. Ligustrum.* L. Vesszős f. L. vulgare.

267. *Lila. Syringa.* Orgona l. S. vulgaris. Kinai l. S. chinensis. Willd. Persiai l. S. persica. L.

268. *Körisfa. Fraxinus.* Büdös k. F. excelsior.

53-ik rend. Loncfélék. Lonicereae.

269. *Bangita. Viburnum.* Kánya b. V. Opulus.

270. *Bodza. Sambucus.* Gyepű b. S. nigra. Földi b. S. Ebulus. Fürtös b. S. racemosa. L., kertekben.

271. *Lonc. Lonicera.* Jerikói l. L. Caprifolium. Tatár l. L. tatarica.

272. *Gyöngybogyó. Symphoricarpus.* Adans. Közönséges gy. S. vulgaris. Michx., kertekben. Fürtös gy. S. racemosus. Michx. kertekben.

54-ik rend. Buzérfélék. Rubiaceae.

273. *Magabár. Scherardia.* L. Ugari m. Sch. arvensis.

274. *Müge. Asperula.* Festő m. A. tinctoria. Veresfias m. A. Cynanchica. Ugari m. A. arvensis.

275. *Galaj. Galium.* Ragadó g. G. Aparine. Posvány g. G. uliginosum. Tóparti g. G. palustre. Mézszagú g. G. rubioides. Téjoltó g. G. verum. Puha g. G. Mollugo. Keresztes g. G. cruciatum. Smith.

55-ik rend. Csengettyűfélék. Campanulaceae.

276. *Csengettyűke. Campanula.* L. Terepély cs. C. patula. Baracklevelű cs. C. persicifolia. Kereklevelű cs. C. rotundi folia. Raponc cs. C. rapunculoides. Villás cs. C. Trachelium. Ökörfarkú cs. C. bononiensis. Bunkós cs. C. glomerata. Vállas cs. C. Cervicaria. Kerti cs. C. Medium.

277. *Csékcsillag. Jasione.* Erdei cs. J. montana.

56-ik rend. Fészkesek. Compositae.

278. *Holgyomál. Hieracium.* L. Egérfül h. H. Pilosella. Nyúlfül h. H. Auricula. Kígyószisz h. H. echioides. W. K. Ernyős h. H. umbellatum. L. Kőfali h. H. murorum.

279. *Aszász. Crepis.* Bűzös a. C. foetida. Kétnyári a. C. biennis. Hamvas a. C. rectorum. Borzos a. C. hispida. W. K.

280. *Kakics. Chondrilla.* L. Káka k. Ch. juncea.

281. *Pitypang. Taraxacum Hall.* Pongyola p. T. officinale Wig. Kései p. T. serotinum W. K.

272. *Saláta. Lactuca L.* Keszeg s. S. Seariola. Mérges s. S. virosa. Kerti s. S. sativa. Nyilas s. S. sagittata W. K.

283. *Csorbóka. Somchus L.* Dudva cs. S. oleraceus. Mezei cs. S. arvensis. Zsemlyéki cs. S. palustris.

284. *Pozdor. Scorzonera.* Spanyol p. S. hispanica. Piros p. S. purpurea. Kisvirágú p. S. parviflora. Jacqu.

285. *Kecskedísz. Tragopogon.* L. 700. Réti k. T. pratensis. Nagy k. T. major Jacqu.

286. *Pelyvahordó. Hypochoeris.* L. Kopasz p. H. glabra.

287. *Oroszlárfog. Leontodon.* Őszi o. L. autumnalis.

288. *Katáng. Cichorium.* Mezei k. C. Intybus. Endivia k. C. Endivia.

289. *Válupikk. Lapsana.* Közönséges v. L. communis. Büdös v. L. foetida. Scop.

290. *Szeklice. Carthamus* L. Sáfrány sz. C. tinctorius.

291. *Zsóltina. Serratula.* Festő zs. S. tinctorius.

292. *Bojtorján. Lappa Tournf.* Keserűlapu b. L. major Gärtn. Pókhálós b. L. tomentosa Lam.

293. *Bárcs. Cirsium Adans.* Lándsás b. C. lanceolatum Scop. Boujart b. C. Boujarti Schulz. Tavi b. C. palustre Scop. Mezei b. C. arvense Scop. Pöszke b. C. canum M. B.

294. *Bogács. Carduus* L. Horgas b. C. hamulosus. W. K. Bókoló b. C. nutans L. Akánt b. C. acanthoides. Fodros b. C. crispus.

295. *Bordon. Onopordon.* Fehérhátú b. O. Acanthium.

296. *Árticsóka. Cynara.* Kerti á. C. Scolymus, kertekben.

297. *Csüküllő. Centaurea.* Sáfrányos cs. C. solsticialis. Sikkantyús cs. C. Scabiosa. Imola cs. C. Jacea. Hónalj cs. C. axillaris Willd. Búzavirág cs. C. Cyanus L. Pézsma cs. C. moschata. Áldott cs. C. benedicta.

298. *Vasvirág. Xeranthemum.* Egynyári v. X. annuum. Hunyó v. X. inapertum Willd.

299. *Peremér. Calendula* L. Ugar p. C. arvensis. Orvosi p. C. officinalis.

300. *Üszögör. Senecio.* Kövér ü. S. Doria. Posvány ü. S. paludosus. Berzedt ü. S. Jacobaea. Aggó ü. S. vulgaris.

301. *Dugasor Cineraria.* Mezei d. C. campestris Retz. Kerti d. C. hybrida Willd, kertekben.

302. *Gyopár. Gnaphalium* L. Iszap gy. Gn. uliginosum. Sárga gy. Gn. arenarium. Kétlaki gy. Gn. dioicum. Gyepi gy. Gn. arvense Willd.

303. *Varádics. Tanacetum* L. Giliszta v. T. vulgare.

304. *Pártamay. Pyrethrum* Gärtn. Szagos p. P. tanacetum L. kertekben.

305. *Üröm. Artemisia.* Fekete ü. A. vulgaris. Bárány ü. A. pontica. Egynős ü. A. monogyna W. K. Mezei ü. A. campestris L. Seprű ü. A. Scoparia W. K. Tárkony ü. A. Dracunculus L. kertekben. Abrut ü. A. Abrotanum kertekben. Fejér ü. A. Absynthium.

306. *Aranyvirág. Chrysanthemum.* Ökörszem a. Ch. Leucanthemum. Illattalan a. Ch. inodorum. Nádra a. Ch. Parthenium P. Iszap a. Ch. serotinum L.

307. *Szikfű. Matricaria.* Orvosi sz. M. Chamomilla.

308. *Cickóró. Achillea.* Kenyérbél c. A. Ptarmica kertekben. Egérfark c. A. Millefolium. Nemes c. A. nobilis. Fésűs c. A. pectinata Willd. Százrétű c. A. magna L. Sertés c. A. setacea W. K.

309. *Montika. Anthemis* L. Festő m. A. tinctoria. Pallagi m. A. arvensis. Bűzös m. A. cotula. Szöszös m. A. austriaea. Jacqu.

310. *Villamag. Bidens* L. Farkasfog v. B. tripartita. Bókoló v. B. cernua.

311. *Napvirág. Helianthus.* Napraforgó n. H. annuus. Csicsóka n. H. tuberosus.

312. *Csimpaj. Xanthium.* Szúrós cs. X. Strummarium. Gyengén szúrós cs. X. spinosum.

313. *Sertecsék. Inula.* Örmény s. I. Helenium. Német s. I. germanica. Bolha s. I. Pulicaria. Réti s. I. dysenterica.

314. *Aranyfürt. Lynosyris Cassin.* Gyapjas a. L. villosa. Dec. Közönséges a. L. vulgaris. Dec.

315. *Ritkaréj. Solidago* L. Kanadai r. S. canadensis, kertekben. Aranyos r. S. Virga aurea, kertekben.

316. *Küllőrojt. Erigeron.* Seprence k. E. canadensis. Bóbitás k. E. acris.

317. *Rukerc. Bellis.* Százszorszép r. B. perennis.

318. *Gerepcsin. Aster.* Síki g. A. pannonicus Jacq. Ernyős g. A. salignus Willd. Roisás g. A. chinensis L. kertekben. Pettyegetett g. A. aeris.

319. *Pakóca. Eupatorium.* Kender p. E. cannabinum.

320. *Szattyú. Tussilago.* Lókörmű sz. T. Farfara.

321. *Tündök. Helichrysum Pers.* Arany t. H. chrysanthum. Pers., kertekben.

322. *Kákolya. Cacalia.* L. Vérszín k. C. sonchifolia, kertekben. Narancsszín k. C. sagittata. Heyn., kertekben.

323. *Ageratum.* L. Kónizs a. A. conzoides.

324. *Calliopsis Reichb.* Feketesárga k. C. bicolor Reichb., kertekben.

325. *Györgyike. Dahlia. Cavan.* Kerti gy. D. variabilis. Desf., kertekben.

326. *Rézvirág. Zinnia.* L. Sokvirágú r. Z. multiflora, kertekben. Ékes r. Z. elegans. Jacqu., kertekben.

327. *Büdöske. Tagetes* L. 800. Kis b. T. patula, kertekben. Nagy b. T. erecta, kertekben.

57-ik rend. Mácsonyafélék. Dipsaceae.

328. *Sikkantyú. Scabiosa.* L. Galamb s. S. Columbaria. Csonkagyökerű s. S. Succisa. Mezei s. S. arvensis. Vajszín s. S. ochroleuca. Gyász s. S. atropurpurea.

329. *Gömbvirág. Cephalaria Schrad.* Erdélyi g. C. transilvanica. Schrad.

330. *Mácsonya. Dipsacus.* L. Erdei m. D. silvestris. M. M. Héjjakút m. D. laciniatus.

58-ik rend. Gyökönkefélék. Valerianeae.

331. *Gyökönke. Valeriana.* L. Macska gy. V. officinalis. Kétlaki gy. V. dioica.

332. *Galambbegy. Valerianella Moench.* Saláta g. V. olitoria. Moench. Báránynyelvű g. V. auricula.

59-ik rend. Plumbagófélék. Plumbagineae.

333. *Lelleg. Statice.* L. Sziki l. S. Limonium.

60-ik rend. Útilapúfélék. Plantagineae.

334. *Útilapú. Plantago.* L. Homok ú. P. arenaria. Sziki ú. P. maritima. Keskeny ú. P. lanceolata. Közép ú. P. media. Széles ú. P. major. Apróvirágú ú. P. tenuiflora. W. K. Sziberiai ú. P. sibiriea. Poir.

Szirmatlanok. Apetalae.

61-ik rend. Gégevirágfélék. Aristolochiaceae.

335. *Gégevirág. Aristolochia.* L. Farkas g. A. Clematitis.

62-ik rend. Ezüstfafélék. Elaeagneae.

336. *Hipófa. Hippophiae.* L. Benge h. H. rhamnoides.

337. *Ezüstfa. Elaeagnus.* Olaj e. E. angustifolia.

63-ik rend. Szandalfélék. Santaleae.

338. *Bögretok. Thesium.* L. Lenlevelű b. Th. linophyllum.

54-ik rend. Cikkszárfélék. Polygoneae.

339. *Lórom. Rumex.* L. Sós l. R. maritimus. Mocsári l. R. palustris. Smith. Tompa l. R. obtusifolius. L. Fodros l. R. crispus. Parti l. R. Hydrolapathum. Huds. Vízi l. R. aquaticus. L. Kerti sóska l. R. Scutatus. Erdei sóska l. R. acetosa. Madár l. R. acetosella.

340. *Cikkszár. Polygonum.* Vidra c. P. amphibium. Holdas c. P. Persicaria. Borsos c. P. Hydropiper. Keskenylevelű c. P. minus. Huds. Porcsin c. P. aviculare. L. Homoki c. P. arenarium. W. K. Szulák c. P. Convolvulus. L. Pulykaorrú c. P. orientale.

65-ik rend. Amarántfélék. Amaranthaceae.

341. *Amaránt. Amaranthus.* L. Kövér a. A. Blitum. Paréj a. A. retroflexus. Háromszínű a. A. tricolor. Csákós a. A. caudatus.

342. *Torzon. Polycnemum.* Mezei t. P. arvense. Bibircsós t. P. verrucosum. Lang.

66-ik rend. Libatoppfélék. Chenopodiaceae.

343. *Libatopp. Chenopodium* L. Telekes l. Ch. urbicum. Fejér l. Ch. album. Rubiánka l. Ch. Botrys. Büdös l. Ch. Vulvaria. Pokolvar l. Ch. hybridum. Gáti l. Ch. murale. Fakó l. Ch. glaucum. Paréj l. Ch. Bonus Henricus. Mirha l. Ch. ambrosioides.

344. *Maglapél. Atriplex.* Kerti m. A. hortensis. Fényes m. A. nitens. Rebent. Dárdás m. A. hastata. L. Úti m. A. patula. Parti m. A. littoralis. Hasogatott m. A. laciniata.

345. *Kochia* Roth. Seprű k. K. Scoparia. Schrad. Lecsepült k. K. prostrata. Schrad. Homoki k. K. arenaria. Roth.

346. *Savar. Salsola* L. Kamborz s. S. Kali. Szaka s. S. Soda.

347. *Paréj. Spinacia.* Fegyvertelen p. S. inermis. Mönch. Tüskés p. S. spinosa. Mönch.

348. *Cékla. Beta* L. Veres c. B. vulgaris.

349. *Székör. Camphorosma.* Sós sz. C. ovata.

67-ik rend. Füzfélék. Salicineae.

350. *Nyárfa. Populus.* Fejér ny. P. alba. Szőke ny. P. canescens Smith. Rezgő ny. P. tremula L. Fekete ny. P. nigra. Jegenye ny. P. pyramidalis Rozier. Kanadai ny. P. canadensis. Duroi.

351. *Füz. Salix* L. Csigolya f. S. purpurea. Puha f. S. mollissima Ehr. Kötő f. S. viminalis L. Kecske f. S. caprea. Zsálya f. S. aurita. Hamvas f. S. cinerea. Törékeny f. S. fragitis. Fejér f. S. alba.

68-ik rend. Kenderfélék. Cannabineae Endl.

352. *Kender. Cannabis* L. Vetési k. C. sativa.

353. *Komló. Humulus.* Felfutó k. H. Lupulus.

69-ik rend. Csalánfélék. Urticeae.

354. *Csalán. Urtica* L. Kétlaki cs. U. dioica. Apró cs. U. urens.

70-ik rend. Eperfafélék. Moreae Gaudich.

355. *Figefa. Ficus* L. Édes f. F. carica, kertekben.

356. *Eperfa. Morus.* Selyem e. M. alba. Szeder e. M. nigra.

357. *Papirfa. Broussonetia* Vent. Epres p. B. papyrifera.

358. *Maclura. Maclura* Nutt. Narancsos m. M. aurantiaca, kertekben.

71-ik rend. Szilfafélék. Ulmeceae.

359. *Szilfa. Ulmus* L. Síma sz. U. campestris. Amerikai sz. U. Americana, kertekben.

72-ik rend. Boglárfafélék. Plataneae.

360. *Boglárfa. Platanus* L. Virginiai b. P. occidentalis.

73-ik rend. Kupacsosok. Cupuliferae.

361. *Bokrétafa. Aesculus* L. Gesztenye b. Ae. Hippocastanum. Sárga b. Ae. Pavia.

362. *Tölgy. Quercus.* Kocsányos t. Qu. pedunculata Willd.

363. *Mogyoró. Corylus* L. Közönséges m. C. Avellana. Csőves m. C. tubulosa Willd, kertekben.

74-ik rend. Nyírfélék. Betulaceae.

364. *Éger. Alnus* L. Enyves é. A. glutinosa. Hamvas é. A. incana.

365. *Nyír. Betula.* Fejér ny. B. alba.

75-ik rend. Mocsárhúrfélék. Callitrichineae.

366. *Mocsárhúr. Callitriche* L. Tavaszi m. C. verna. Őszi m. C. autumnalis.

76-ik rend. Locsagazfélék. Ceratophylleae.

367. *Locsagaz. Ceratophyllum* L. Szarvas l. C. demersum. Suta l. C. submersum.

77-ik rend. Tiszafafélék. Taxineae.

378. *Tiszafa. Taxus* L. Ternyő t. T. baccata, kertekben.

379. *Gingko.* Kéthasábú g. G. biloba, kertekben.

78-ik rend. Kúptermők. Coniferae.

380. *Fenyő. Pinus* L. Veres f. P. Larix. Lúc f. P. picea. Jegenye f. P. Abies. Erdei f. P. silvestris. Síma f. P. Strobus. Fekete f. P. austriaca Tratt. Csak dísznövényekként míveltetnek.

79-ik rend. Ciprusfélék. Cupressineae.

381. *Boróka. Juniperus* L. Nehéz szagú b. J. Sabina, kertekben. Virginiai b. J. virginiana, kertekben.

382. *Ciprusfa. Cupressus.* Szomorú c. C. pendula Tunb. dísznövény.

383. *Tújafa. Thuia* L. Nyugoti t. Th. occidentalis. Keleti t. Th. orientalis.

Egyszikűek. Monocotyledoneae.

80-ik rend. Gyékényfélék. Typhaceae.

384. *Baka. Sparganium* L. Buzogány b. S. ramosum Smith.

385. *Gyékény. Typha* L. Bodnározó gy. T. latifolia. Háti gy. T. angustifolia.

81-ik rend. Kontyvirágfélék. Aroideae.

386. *Kálmos. Acorus* L. Orvosi k. A. Calamus.

387. *Kontyvirág. Arum.* Foltos k. A. maculatum.

82-ik rend. Hínárfélék. Najadeae.

388. *Lepcse. Lemna* L. Keresztes l. L. trisulca. Fanos l. L. polyrrhiza. Lencsés l. L. gibba.

379. *Hínár. Najas.* Egymagvú h. N. marina. Kis hínár. N. minor All.

380. *Galáz. Zannichelia* L. Fogas g. Z. palustris.

381. *Uszány. Potamogeton.* Apró u. P. pusillus. Borostás u. P. pectinatus. Bodros u. P. crispus. Üveglevelű u. P. lucens. Békatutaj u. P. natans.

83-ik rend. Kosborfélék. Orchideae.

382. *Tokafék. Neottia* Rich. Madárfészek t. N. Nidus avis. Rich.

383. *Lisztera. Rob. Br.* Tojásdad l. L. ovata R. Br.

384. *Bibak. Epipactis* Rich. Széleslevelű b. E. latifolia Schwartz. Tavi b. E. palustris Schwartz.

385. *Himteke. Cephalanthera* Rich. Kardlevelű h. C. ensifolia Rich. Sápadt h. C. pallens Rich.

386. *Lapár. Platanthera* Rich. Kétlevelű l. P. bifolia Rich.

387. *Kosbor. Orchis* L. Bördös k. O. latifolia. Vigály k. O. laxiflora Lam. Sömörös k. O. ustulata L. Palacka k. O.

coriophora. Agár k. O. Morio. Füles k. O. mascula. Tarka k. O. variegata All. Gömbös k. O. globosa L.

84-ik rend. Potnyafélék. Hydrocharideae.

388. *Potnya. Hydrocharis* L. Béka p. H. morsus ranae.

389. *Kolokán. Stratiotes.* Imer k. S. aloides.

85-ik rend. Nőszirom félék. Irideae.

390. *Sáfrány. Crocus* L. Tavaszi s. C. vernus, kertekben.

391. *Dákoska. Gladiolus.* Bókoló d. G. communis.

392. *Nőszirom. Iris.* Homoki n. I. arenaria. W. K. Magyar n. I. hungarica. W. K. Apró- n. I. pumila L. Tarka n. I. variegata. Halaványn. I. pallida Lam. Pázsitos n. I. graminea L. Sás n. I. Pseudoacorus. Büdös n. I. foetidissima. Pompás n. I. germanica, kertekben.

86-ik rend. Tukmafélék. Smilaceae.

393. *Aranyvirág. Maianthemum* Mönch. Kétlevelű a. M. bifolium Dec.

394. *Gyöngyvirág. Convallaria* L. Májusi gy. C. majalis.

395. *Sülyfű. Polygonatum* Tournf. 1000. Pávafark s. P. verticillatum. All. Sokbütykű s. P. vulgare. Red. Széleslevelű s. P. latifolium Pursch. Fürtös s. P. multiflorum All.

87-ik rend. Liliomfélék. Liliaceae.

396. *Nyúlárnyék. Asparagus* L. Spárga ny. A. officinalis.

397. *Hagyma. Allium.* Csöves h. A. fistulosum, kertekben. Veres h. A. Cepa, kertekben. Mogyoró h. A. ascatonium, kertekben. Metelő h. A. Schoenoprasum, kertekben. Póré h. A. Porrum, kertekben. Kígyós h. A. Scorodoprasum. Bunkós h. A. sphaerocephalon. Fás h. A. senescens. Fog h. A. sativum. Bajuszos h. A. vineale.

398. *Sárma. Ornithogalum.* Konyuló s. O. nutans. Uri s. O. umbellatum. Nárboni s. O. Narbonense.

398. *Csilla. Scilla.* Kétlevelű cs. Sc. bifolia.

399. *Gyöngyike. Muscari* Tournf. Üstökös gy. M. comosum Mill. Fürtös gy. M. racemosum Mill. Eper gy. M. botryoides Mill. Pézsma gy. M. moschatum Desf., kertekben.

400. *Liliom. Lilium* L. Tüzes l. L. bulbiferum, kertekben.

401. *Siliom. Hemerocallis* L. Sárga s. H. flava, kertekben.

402. *Funkia* Spr. Fejér f. F. subcordata Spr., kertekben.

403. *Hatkotú. Fritillaria* L. Koronás h. F. imperialis, kertekben.

404. *Tyúktaréj. Gagea* Salisb. Apró ty. G. minima. Rchbch. Sárga ty. G. lutea. Schult. Kis ty. G. pusilla Schult.

405. *Tulipánt. Tulipa* L. Pompás t. T. Gesneriana.

406. *Poliánt. Polianthes.* Tubarózsa p. P. tuberosa, kertekben.

88-ik rend. Kikiricsfélék. Colchicaceae.

407. *Földike. Bulbocodium* L. Egyhajú f. B. vernum.

408. *Zászpa. Veratrum.* Fejér z. V. album.

409. *Kikirics. Colchicum.* Zászpa k. C. autumnale.

89-ik rend. Szittyófélék. Junceae.

410. *Szittyó. Juncus* L. Sivatag sz. J. compressus Jacqu. Fényestermésű sz. J. lamprocarpus Ehr. Erdei sz. J. silvaticus Reichard. Béka sz. J. effusus L. Bunkós sz. J. conglomeratus. Fakó sz. J. glaucus Ehr. Kétkétágú sz. J. bufonius L.

411. *Lucula. Luzula* Dec. Perje l. L. pilosa Willd. Mezei l. L. campestris. Dec.

90-ik rend. Hidörfélék. Alismaceae.

412. *Hutsza. Triglochin* L. Savanyú h. T. palustre.

413. *Hidör. Alisma.* Vízi h. A. Plantago.

414. *Nyílfü. Sagittaria.* Nyíllevelű ny. S. sagittaefolia.

91-ik rend. Elecsfélék. Butomaceae.

415. *Elecs. Butomus* L. Ernyős e. B. umbellatus.

92-ik rend. Palkafélék. Cyperaceae.

416. *Palka. Cyperus* L. Bogár p. C. pannonicus Jacqu. Barna p. C. fuscus L. Sárgáló p. C. flavescens. Gombos p. C. Michelianus.

417. *Gyapú. Eriophorum.* Széleslevelű gy. E. latifolium Hopp. Keskenylevelű gy. E. angustifolium Roth.

418. *Káka. Scirpus* L. Tavi k. S. lacustris. Szürkelábú k. S. Tabernaemontani Gmel. Villás k. S. maritimus L. Gyökerező k. S. radicans Schkr. Gyepi k. S. caespitosus L.

419. *Tódisz. Elaeocharis* R. Brown. Szőr t. E. acicularis. R. Brown. Kevésvirágú t. E. pauciflora. Lightf.

420. *Sás. Carex* L. Davall s. C. Davalliana. Smith. Szittyós s. C. Stenophylla Wahl. Közhímes s. C. intermedia Good. Róka s. C. vulpina L. Sulymos s. C. muricata. Kötő s. C. teretiuscula Good. Osztott s. C. divisa Huds. Buglyos s. C. paniculata L. Nyúl s. C. leporina. Abajdóc s. C. paradoxa Willd. Kinyúlt s. C. dongata L. Súgár s. C. stricta Good. Schréber s. C. Schreberi Schrank. Gyepi s. C. caespitosa L. Közönséges s. C. vulgaris Fr. Gindár s. C. supina Wahl. Éles s. C. acuta L. Sáppadó s. C. pallescens. Epres s. C. pilulifera L. Molyhos s. C. tomentosa. Jókori s. C. praecox Jacqu. Szőrös s. C. pilosa Scop. Muhar s. C. panicea L. Szürkezöld s. C. glauca Scop. Korhadó s. C. Michelii. Host. Sárga s. C. flava L. Pej s. C. fulva Good. Ritkás s. C. distans. Bókoló s. C. nutans Host. Borzos s. C. hirta L. Hójagos s. C. vesicaria. Posvány s. C. paludosa Good. Parti s. C. riparia. Curt.

93-ik rend. Pázsitfélék. Gramineae.

421. *Fenyer. Andropogon* L. Vértállító f. A. Ischaemum. Nád f. A. arundinacens Scop. Cukros f. A. sacharatus. Pers. Cirok f. A. Sorghum L. Élesmosó f. A. Gryllus.

422. *Árpa. Hordeum.* Közönséges á. H. vulgare. Hatsoros á. H. helastichon. Kétsoros á. H. distichom. Egér á. H. murinum. Tengerparti á. H. maritimum.

423. *Cimbor. Elymus.* Üstökös c. E. crinitus Schreb. Fövény c. E. arenarius.

424. *Rozs. Secale.* Gabona r. S. cereale.

423. *Búza. Triticum.* Közönséges b. T. vulgare. Tönköly b. T. Spelta. Tarack b. T. repens. Taréjos b. T. cristatum. Schreb.

424. *Vadóc. Lolium* L. Útféli v. L. perennes. Szédítő v. L. temulentum. Lenlakó v. L. linicolum. A. Br.

425. *Rozsnok. Bromus* L. Meddő r. B. sterilis. Fedél r. B. tectorum. Gabona r. B. secalinus. Színehagyó r. B. arvensis.

Puha r. B. mollis. Terepély r. B. patulus M. K. Berzedt r. B. squarrosus L.

421. *Csenkesz. Festuca.* Óriás cs. F. gigantea Vill. Veres cs. F. rubra L. Réti cs. F. pratensis Huds. Nád cs. F. arundinacea L. Juh cs. F. ovina.

422. *Ebir. Detylis.* Csomós e. D. glomerata.

423. *Moliniai Kocler.* Kék m. M. coerulea Moench.

424. *Léhapót. Melica* L. Magas l. M. altiosima. Bókoló l. M. nutans.

425. *Rezge. Briza.* Közép r. B. media. Apró r. B. minor.

426. *Mézfü. Glyceria* R. Br. Fodorsás m. G. spectabilis. M. K. Harmatkása m. G. fluitans. R. Br. Vigály m. G. distans. Wahl. Vízí m. G. aquatica. Prest.

427. *Perje. Poa* L. Mezei p. P. pratensis. Fejes p. P. compessa. Kemény p. P. dura Scop. Egynyári p. P. annua L. Gumós p. P. bulbosa. Ligeti p. P. nemoralis. Termékeny p. P. fertilis Host. Sovány p. P. trivialis L.

428. *Tötippan. Eragrostis* Beauv. Kesely t. E. poaeoides. Beauv. Szőrös t. E. pilosa. Beauv.

429. *Ürezab. Arhenatherum* Palis. Közönséges ü. A. avenaceum. Beauv.

430. *Zab. Avena* L. Abrak z. A. sativa. Keleti z. A. orientalis. Schreb. Kopasz z. A. nuda L. Héla z. A. fatua. Csíkos z. A. pubescens.

431. *Pálkhordó. Corynephorus* Beauv. Szürke p. C. canescens. Beauv.

432. *Nápic. Aira* L. Gyepi n. A. caespitosa. Vanyiga n. A. flexuosa.

433. *Ebfog. Cynodon* Rich. Ujjas e. C. Dactylon. Pers.

434. *Fedőnád. Phragmites* Trinius. Közönséges f. Ph. communis. Trin.

435. *Nád. Arundo* L. Olasz n. A. Donax.

436. *Nádtippan. Calamagrostis* Roth. Fiókos n. C. lanceolata Roth. Siska n. C. Epigeios Roth. Erdei n. C. silvatica Dec.

437. *Széltippan. Anemagrostis* Trin. Harmattartó sz. A. Spicaventi L.

438. *Tippan. Agrostis.* Eb t. A. canina. Tarackos t. A. verticillata Vill. Cérna t. A. vulgaris With.

439. *Hajka. Stipa* L. Árvalány h. S. pennata. Kunkorgó h. S. capillata.

440. *Sertefü. Setaria* Beauv. Ragadó s. S. verticillata Beauv. Zöld s. S. viridis Beauv. Széna s. S. glauca Beauv. Olasz s. S. italica Beauv. míveltetik.

441. *Muhar. Panicum* L. Pirók m. P. sangvinale. Kakasláb m. P. Crus galli. Síma m. P. glabrum Gaud. Köles m. P. miliaceum.

442. *Szentpázsit. Hierochloa* Gm. Északi sz. H. borealis R. Sch. Déli sz. H. australis R. Sch.

443. *Cirok. Holcus* L. Puha c. H. mollis.

444. *Kéthimpázsit. Anthoxanthum.* Szagos k. A. odoratum.

445. *Polyvacsukk. Phalaris.* Nádas p. Ph. arundinacea.

446. *Komócsin. Phleum.* Mezei k. Ph. pratense.

447. *Beckmannia. Host.* Hernyó b. B. erucaeformis Host.

448. *Ecsetpázsit. Alopecurus* L. Réti e. A. pratensis. Pallagi e. A. agrestis. Bütykös e. A. geniculatus.

449. *Bajuszpázsit. Crupsis* Ait. Búbos b. C. aculenta Ait. Csáté b. C. Schenoides Lam. Ecsetpázsit b. C. alopecuroides Schrad.

450. *Kukorica. Zea* L. Tengeri k. Zea Mays.

451. *Rizs. Oryza* L.

B) Virágtalan növények.

94-ik rend. Marsileafélék. Marsileaceae.

452. *Sárgolyó. Pilularia* L. Borsókás s. P. globulifera P.

453. *Marsilea* L. Négylevelű m. M. quadrifolia.

95-ik rend. Salviniafélék. Salviniaceae.

454. *Salvinia* Mich. Fentúszó sz. S. natans Hoff.

96-ik rend. Páfránfélék. Polypodiaceae.

455. *Bordalap. Asplenium* L. Feketélő b. A. Adianthum nigrum Poll.

456. *Páprág. Aspidium* Sw. Erdei p. A. Filix mas Sw. Lapos p. A. dilatatum Sm.

457. *Páfrán. Polypodium* L. Édesgyökerű p. P. vulgare.

97. rend. Zsurlófélék. Equisetaceae.

458. *Zsurló. Equisetum* L. Mezei zs. E. arvense. Erdei zs. E. silvaticum. Tavi zs. E. palustre. Posvány zs. E. inundatum Lasch. Iszap zs. E. limosum L. Téli zs. E. hiemale. Hosszú zs. E. elongatum Willd.

Kovács János.

II. RÉSZ.

I. Vallásfelekezetek.

1. A római katholikus egyház.

Mielőtt őseink mai hazájokban letelepedtek, a kereszténység e földön már tetemes tért foglalt. Tudva van ugyanis, hogy az erdélyi és a marosi részeken a honfoglalás előtt már a gör. kel. egyház talált számos hívőre, a dunántúli és az északnyugati részek pedig a nyugati egyházhoz tartoztak. A kereszténység első biztosabb nyomai hazánkban abból a korból származnak, midőn a IX. század elején Nagy Károly frank király fia Pipin a második avar háború befejeztével a Duna vidékét egyházi tekintetben előbb a salzburgi, majd pedig a passaui püspök joghatósága alá helyezte, mert az itt lakó avarok s azok fejedelme a keresztséget elfogadták. Idővel Pannonia részint az említett, részint az aquiliai püspök jurisdictiója alá tartozott s itt több kath. egyház létesült pl. Pettauban, Pécsett, Zalaváron stb.[1])

---

[1]) 796-ban Nagy Károly tökéletesen megbódította az avarokat. Baranya megye (tehát hihetőleg Bács megye is) üdülni kezdett, mert Károly a Duna és a Dráva közti tartományt, mely Ostland keleti pannonia bárcaságának (határgrófság, marchisnatus) nevezteteti, egyházi rendezéséhez hozzáfogott, templomokat kijavíttatta és részben újakat építtetett, mint fia ezt egyik oklevelében bizonyítja, hogy az elhanyagolt templomok között a pécsi is vala, ez azért hihető, mert a következő században már többször történik említés róla.

803-ban Károly császár sok tanu jelenlétében a Rába, Dráva és a Duna közt fekvő tartományt Salzburgban ünnepélyesen a salzburgi püspökmegyéhez kapcsolta.

828-ban a bolgárok áttörtek a Dráván, a kereszténységet pusztitották. A táborozásban részt vett Lajos kir. herceg és Adelram salzburgi érsek, kit nemsokára Nyitrán találunk, hol a templomot felszenteli. — Privinna herceg és fia a keresztény vallás terjesztésében sokat fáradoztak; ezen időben Pécsett is (Ad Quinque-Basilicas) templomot szentelt fel Luigram salzburgi érsek.

Ebből kitűnik, hogy Bácsmegyét is lakhatták keresztények akkor, midőn elődeink

Valószínű tehát, hogy a pannoniai kereszténység némi hatást gyakorolt a szomszédos vidékekre is, és így a mai kalocsa-bácsi egyházmegye területén lakó idegen népesség soraiból is többen felvették a keresztséget. Lehettek azonban vidékünk akkori lakói között görög keletiek is, mert a temesi részeket a X. században megszállva tartott bolgárok tudvalevőleg ezen vallásfelekezethez tartoztak, Anonymus szerint pedig a honfoglalásig részben bolgárok is lakták a bácskai részeket.

Arra nézve, hogy vidékünkön Szent István kora előtt egyházi szervezet lett volna, semmi adat nem maradt fenn. A kereszténység hiteles története tehát nálunk csak a magyarok megtérése és Szent István király által létesített egyházak szervezése után kezdődik. Mert a beözönlő magyarság a kereszténységet vidékünkön is elsöpörte s a térítés munkáját a vezérek korában ismét újból kellett itt is kezdeni. Hogy Szent István előtt Bács és Bodrogh megye mai területén már voltak itt a kereszténységnek hívei, azt a vidékünkön alapított kalocsai és bácsi püspökségek szervezése is igazolni látszik, mely utóbbi püspökség jogköre a szerémi részekre is hosszabb időn át kiterjedt.

2. A bácsi róm. kath. egyházmegye alapítása.

Vajjon püspökség, vagy érsekség volt-e eredetileg a bácsi egyházmegye; egy diocesis volt-e a bácsi és kalocsai püspökség, vagy talán idők folytán egyesültek, ez iránt eltérők a historikusok nézetei. Történetíróink egy része (Pray, Fejér Gy., Lányi-Knauz) Szent Istvánt tartja a bácsi egyházmegye alapítójának. Ezek szerint Bács főpapja Szent László idejében érseki palliumot kapott s a két szék 1135 körül egyesült. *Knauz* Prayra hivatkozik,

---

idejöttek, azoknak templomait azonban lerontották és így csak Szent István alatt kezdődött a kereszténység terjedni.

Ezt abból is következtethetjük, mivel Szent István Pécsett püspökséget, tőszomszédságában pedig nagyszerű monostort alapított, miből világos, hogy a néptömeg legrégibb lakóiból álló részben az evangéliumhoz ragaszkodás a vezérek alatt soha teljesen el nem oltatott nálunk és így a baranyai vagy bácskai magyarok maguk is fogékonyabbak és mintegy előkészítve voltak annak elfogadására!

ki szerint a Szent István által alapított bácsi püspökséget Szent László azért emelte érseki rangra, mivel a kunok a bácsi püspök buzgalma folytán vették fel a keresztény hitet; a király egy részt meg akarván jutalmazni a püspök érdemeit, más részt a lelkek üdvösségét is előmozdítani óhajtván, a pápánál kieszközölte a palliumot.[1]) Fejér a Szerémség ide csatolása által való gyarapodást adja a változás okául.[2]) E két tekintély után indulva, Knauz a bácsi egyházmegye alapítását Szent Istvánnak tulajdonítja.[3])

Katona szerint a bácsi szék Szent István idejében nem létezett; az Szent László idejében lett a kalocsai diocesisből kihasítva s érsekség rangjára emelve. A magyar historikusok atyja úgy vélekedik, hogy a Szent István által alapított kalocsai püspökség, míg a bácsi egyházmegyével nem egyesült, ezen minőségben állandóan megmaradt. A Névtelen, Dezső, Albert, Ugolin, Pál és Fulbert csupán püspökök voltak. Egyedül az első: Asztrik viselt érseki címet, az is az esztergomi főmegye ideiglenes adminisztrálása révén jutott a palliumhoz. Hivatkozik Szilveszter pápára és Hartvikra s az előbbinek leveléből, valamint az utóbbinak leírásából azt következteti, hogy a kalocsai szék kezdetben csupán püspöki címmel volt felruházva.[4]) Asztrik az érseki palliumot később, mint az esztergomi főmegye ideiglenes adminisztrátora kapta, midőn Sebestyén érsek egészségének helyreálltával Kalocsára ismét visszatért. Katona szerint Asztrik az érseki címet csupán saját személyére kapta; fenntebb idézett utódai egyszerű püspökök voltak. Hogy Asztrik a kalocsai székre való visszatérése után is megtartotta érseki címét, ez iránt percig sem hagy kételkednünk a pécs-váradi apátság alapítólevele. Hogy pedig utódai csupán püspöki címet viseltek, ez épp oly bizonyos, mert sehol sem olvassuk érseki címöket.[5]) Katona

---

[1]) Pray. Hierarchia. II. 21., 22.
[2]) Fejér. Init. Relig. 115.
[3]) Lányi-Knauz. Magyar Egyháztörténelem. I. 313.
[4]) Katona. Hist. Metr. Coloc. Eccl. P. I. 143—154.
[5]) U. o. 154.

szerint a bácsi szék kezdettől fogva érsekség volt, a hogy azt Szent László király 1093 vagy 94-ben alapította. Tehát az első bácsi érsek Fábián volt, ki 1094-ben kormányozta az egyházmegyét, ennek utóda Gergely, emezé Ferencz, kinek halála után a bácsi érsekség egyesült a kalocsai püspökséggel. 1135-ben Simont már kalocsai érseknek címezik okleveleink, s azon túl az egyházmegye főpapjai hol kalocsai, hol bácsi, hol ismét kalocsai-bácsi érsekek címével szerepelnek okleveleinkben.[1])

Legújabb időben egy harmadik vélemény merült fel e tárgyban: *Városy Gyuláé*, ki a két egyházmegyét eredetileg egynek tartja; tagadja, hogy a bácsi és kalocsai diocesis valaha külön-külön létezett volna. Ez utóbbi vélemény *Weiser Frigyesnek* a kalocsai egyházmegye 1881. évi sematizmusában megjelent tanulmányából sarjadzott, hol az író György kalocsai érsekről, Asztrik utódáról értekezik. A Weiser által idézett források 1051. évben Györgyöt „a magyarországi kalocsai egyházmegye érsekének" nevezik.[2]) Ha tehát a jelzett időben a kalocsai egyházmegye érsekség volt, úgy téves Fejér nézete, ki szerint Szent István király Bácsban is, Kalocsán is püspökséget alapított s az előbbi Szent László idejében lett érseki rangra emelve. Hasonlóképpen téves Katona nézete, ki szerint eredetileg Kalocsán püspökség volt, abból a bácsi érsekség Szent László idejében lett kihasítva s idők jártával a kalocsai érsekséggel egyesítve. A Weiser értekezésében felmerült kérdést Városy Gyula tette tanulmány tárgyává s az 1885. évi kalocsai sematizmusban bővebb értekezést írt róla. Városy a Weiser által nyesett csapáson tovább haladva, írhatja, hogy a kalocsai és bácsi egyházmegyék soha nem voltak külön-külön diocesisek; hanem a Szent István által alapított kalocsai szék Asztrik idejétől fogva érseki címmel birt; később a viszonyok kényszere folytán a kalocsai érsekek székőket Bácsba áttették; mindazáltal Kalocsán is tartottak udvart, úgy hogy ugyanazon érseknek Bácsban is, Kalocsán is volt szék-

[1]) U. o. 172—180.

[2]) Schematismus Cleri A. Dioec. Coloc. et Bácsiens. 1881. XIII. „Georgius colocensis archiepis copus ex Ungaria".

helye, mindkét helyen volt székesegyháza és káptalana. Városy első argumentumát azon körülményből meríti, hogy eredetileg mindkét egyházmegyének Szent Pál volt a patronusa. A másik érvet Váradi Péter érseknek egy nyilatkozatából meríti. Az érsek 1495. évben Csolnoki Péterhez intézett levelében ezeket írja: „A kalocsai prépostot illetőleg azt tartsd szem előtt, hogy a mi érseki elődeink két kerületre osztották az egyházmegyét, egyik rész a bácsi, másik a kalocsai vikáriátushoz tartozott; ezen megkülönböztetést mi sem akarjuk megváltoztatni." Tehát az egyházmegyének két részre való felosztása sem a római szentszéktől, sem a királyoktól nem származik, hanem az érsekek állították fel a két vikáriátust, könnyebb ügykezelés céljából. Péter érsek szavait megvilágítani látszik azon körülmény is, hogy a legrégibb adatok soha nem említenek két diocesist, hanem két egyházat. Továbbá az is, hogy nincs egyetlen régi okirat, melyben a kalocsai és bácsi főpap neve külön egymás mellett szerepelne. A hol a kalocsairól történik említés, ott hiányzik a bácsi; viszont a hol a bácsi szerepel, ott nincs említve a kalocsai. Városy azt tartja, hogy az érsekség székhelye kezdetben Kalocsán volt, honnét valószínűleg a váczi püspökség alapítása idején lett Bácsba áthelyezve.[1])

Városy idézett tanulmányával *Dudás Gyula* a Bács-Bodrogh megyei történelmi társulat évkönyvének I. évfolyamában foglalkozott behatóan. Dudás Városy érvelését nem tartja elég biztosnak a fölöttébb komplikált kérdés tisztázására, habár hipotézisét nem mondja lehetetlenségnek. Szerinte a közös védőszent az egyesítés utáni időkből éppen nem bizonyítja, hogy a két káptalan az egyesítést előző időkben is ugyanazon védőszenttel birt s így a két egyházmegye egy lett volna. Továbbá II. Péter érsek azon szavait, hogy a két egyházmegyére való elkülönítés érsek elődeitől származik, csekély jelentőségűeknek tartja; mivel az idézett kései (1495. évi). Az érsek vikáriátusról beszél s minthogy nem mondja: kezdettől fogva, hanem csak egykor osztották fel elődei az egyházmegyét két helytartóságra, ebből éppen nem

[1]) Schem. Cleri A. Dioec. Coloc. 1885. VII—XXXVII.

tűnik az ki, hogy a felosztás püspökségek szerint Szent Istvántól ne eredhetett volna, hanem csakis az, hogy az egyesítés után 1135-ben talán az érsekek a kormányzás könnyítése céljából, vagy más okból jónak látták a felosztást eszközölni. Mert az esetleges egyesítés (1135.) és II. Péter kora közt (1495.) csakugyan van akkora időköz, hogy erre reflektálva, az „egykor" kifejezést alkalmazni lehetett.[1]) Ezek Dudás megjegyzései főbb vonalakban Városy nézetére. A mint utóbb Karácsonyi János a „Századok" 1892. évi folyamának első füzetében Városy idézett állítását cáfolhatatlannak jelezve, minden kétségen felül állónak nyilvánította azon véleményt, hogy a kalocsai és bácsi külön-külön egyházmegyék soha nem léteztek, hanem az mindig egy egyházmegye volt két székhelylyel,[2]) Dudás a „Bácska" hirlap hasábjain védelmére kelt előbbi álláspontjának s a kérdést megoldatlannak deklarálta.[3])

Röviden vázolni akartam azon különböző véleményeket, melyek a bácsi egyházmegye keletkezése ügyében felszínre kerültek. A fönnebbi idézetekből látható, hogy szaktudósaink nézetei a bácsi püspökség alapítását illetőleg elágazók. Mindhárom nézet pártolói figyelemre méltó argumentumokat hoznak fel álláspontjuk igazolására. Mindazáltal egyik fél érvelését sem tarthatjuk annyira meggyőzőnek, hogy ahhoz kétely ne férne, esetleg a másik fél bizonyítását elfogadnunk ne lehetne. A kérdés kiváló fontossággal bir, azon előkelő szerepnél fogva, melyet a kalocsai érsekség árpádkori történetünkben játszott. Azt egy rövid értekezés keretébe szorítani nem lehet. Ennek megoldására mélyrehatóbb kutatás, nagyobb mennyiségű és meggyőzőbb erejű adatok szükségesek. Különben is annyira össze van gubancolva a kérdés, hogy azt egyszerre szétfejteni alig-alig lehetne. Alapított-e Szent István Bácsban is, Kalocsán is püspökséget? Talán Kalocsán Asztrik óta mindig érsekek voltak, Bácsban püspökök? Talán későbbi eredetű a bácsi szék? Úgy hasították-e ki azt a

---

[1]) A Bács-Bodrogh megyei tört. társ. évkönyve. I. évf. III. és IV. füz. 61—65. l.
[2]) Századok. 1892. évi f. 38. l.
[3]) Bácska. XV. évf. 14. sz. és XVII. évf. 7. sz.

kalocsai megyéből? Vagy talán azzal később egyesítették? Megannyi historiai problemák. Hol van ezekre a biztos felelet? Hol a szükséges bizonyítékok halmaza? Épp azért a bácsi szék eredetét még mindig megoldásra váró nyilt kérdésnek kell tekintenünk. A kérdés kiinduló pontját kétségkívül a Weiser által idézett György érsek képezi. Tény, hogy Asztrik érseki címet viselt. Utóda: György is érseki címmel volt felruházva. De hogy e cím az utóbbinak személyes kiváltsága volt-e — a neki adományozott pallium útján — vagy pedig a széket illette, ez mindekkoráig nincs kiderítve. Ha majd egy szerencsés kutató a vatikáni levéltár kincsesházában a mieinknél több és biztosabb adatokat szedhet össze, akkor reménlhetőleg a bácsi szék eredete, ezen historiai problema is tisztázódni fog.

3. A bácsi káptalan.

Az a homály, mely a bácsi egyházmegye eredetére ráborul, elfödi a káptalan keletkezését is. Vagy a püspökséggel, illetőleg érsekséggel egykorú a bácsi káptalan, vagy rövid idővel az után lett alapítva. A mit tehát imént a püspökség eredetére vonatkozólag mondottunk, ugyanaz a káptalanra is vonatkozik. Ez is csak oly vitás, mint amaz; a különféle nézetek bizonyítására csak oly argumentumok szolgálnak, mint amott.

Mellőzve a tapogatódzásokat, ott kell foglalkoznunk a bácsi káptalannal, hol már biztos adataink vannak, minden kétséget kizáró okiratok állanak rendelkezésünkre. Első biztos adatunk a bácsi káptalan létezéséről 1158. évi április 20-ról való, mely napon kelt II. Gézának egy Bácsban kiadott szabadalomlevele. Ezen levélből megtudjuk, hogy akkor már Bácsban szervezett káptalan volt, melynek elég nagy számú kanonokjai lehettek, mert a szabadalomlevél kiállításánál Obsa dékány, Ézsau éneklőkanonok, Cseke, Benjamin, Jonatás, Azadinusz, Latinusz és „több más kanonokok.“ [1]) Ezentúl sűrűn találkozunk okleveleinkben a bácsi kanonokokkal s a káptalan prépostjával; körülbelül

[1]) Fejér. Cod. Diplom. II. 149.

a káptalan szervezetét is megállapíthatjuk azokból. Igy a káptalannak egyik, 1229-ben kiadott levele szerint a jelzett évben Demjén bácsi prépost, Jakab éneklő-kanonok, Sebestyén olvasó-kanonok, Dániel bácsi, Tamás szerémi főesperes, Adorján őrkanonok, Miklós dékány volt. Voltak ezen kívül „még több kanonokok is, kik a bácsi káptalanban Istennek szerencsésen szolgáltak.“ [1]) Arról biztos tudomásunk van, hogy a bácsi káptalannak *nagyprépostja, olvasó-, éneklő-* és *őr-kanonokja; bácsi, szegedi* és *szerémi főesperese* és *dékánja* volt azon időben; ezeken kívül volt ugyan még *több tagja* is a káptalannak, de hogy hány volt, azt nem tudhatjuk, mivel az oklevelek csak „több“ jelzővel említik őket.[2]) Elvétve egyik-másik oklevél a *bodroghi főesperességet* is a bácsi káptalanhoz számítja; ezt azonban tollhibának kell tartanunk, mivel kétségtelen tény, hogy a bodroghi főesperesség a kalocsai káptalanhoz volt beosztva.[3])

Azon közhitelességű iratok, melyeket a bácsi káptalan kiállított, tanusítják, hogy ezen előkelő prépostság hiteles hely volt. Az okiratokat egyik kanonok: a káptalan jegyzője állította ki s a káptalan pecsétjével (melyen Szent Pál alakja volt látható) megerősítette.[4]) Ezen funkciók körébe tartozott az eredeti oklevelek kiállítása, birtok-változás, vagy örökösödés alkalmával, régi okiratok átírása (lemásolása), jegyzőkönyvek felvétele peres ügyekben és a határjárásokról szóló jegyzőkönyvek.

Eleinte csak prépostja volt a káptalannak; később azonban, az előkelő kollégium tekintélyének emelkedtével, a káptalan feje

---

[1]) Cod. Patrius. VII. 15.

[2]) U. o. VII. 117. Későbbi okiratok sok kanonokot: „quam plures canonici“ is emlegetnek. (Katona. Hist. M. Eccl. Coloc. I. 401.)

[3]) A káptalan egyik 1252. évi oklevelében Lajos bodroghi főesperest a bácsi káptalan kanonokjai közt említi. Hogy mikép került e hiba az oklevélbe, ezt annál nehezebb megállapítani, mivel az oklevelet a káptalan jegyzője állította ki. De sőt ugyanezen hiba egy 1254. évi oklevélben is előfordul. Lehet, hogy azon időben a bodroghi főesperességet a bácsi káptalanba akarták átteni. (Hazai okmánytár. VI. 8. o. Cod. Dipl IV. 2., 156.)

[4]) A káptalan említi (1410. május 30.) egyik levelében, hogy a hiteles iratokat a „notarius capitularis“ állítja ki. (Cod. Dipl. X. 5., 96.)

nagyprépositi címet viselt, ki mellett kisprépostot is említenek okleveleink.[1])

Középkori szokás szerint a káptalanok választották a püspököt. A kalocsa-bácsi érseket természetesen a kalocsai és bácsi káptalanok közös akarattal választották. Okleveleink több ily érsek-választásról tesznek említést. Igy III. Honorius pápa 1219. évi március 4-én Ugrin érsek választása ügyében értesíti a kalocsai és bácsi káptalant, hogy a választást nem erősítheti meg, s egyúttal meghagyja nekik, hogy bizalmi embereiket küldjék Rómába.[2]) Az érsek-választást rendszerint a háj-szentlőrinczi prépostság templomában szokták megejteni a két káptalan tagjai.[3]) Mely szokás valószínűleg onnét származott, hogy Háj-Szent-Lőrincz előbb (a bodroghi főesperességhez való kapcsoltatása előtt) közömbös terület volt. Különben egyszer-máskor eltértek ezen szokástól. Igy 1302-ben mindkét káptalan tagjai Kalocsán gyűltek össze értekezletre.[4]) Azonban ámbár a két káptalan közös megegyezéssel választotta az érseket, mindazáltal a kanonokok két önálló testületben szavaztak, mivel a két káptalan egymástól teljesen független volt, egészen elkülönített jogkörrel birt mindenben.[5])

Tulajdonképpeni fontosságát a bácsi káptalannak az adja meg, hogy az egyházmegye bácsi részének középpontja volt székesegyházzal és érseki helytartóval. Az a kérdés, vajjon csakugyan egyesült-e a két egyházmegye, vagy talán eredetileg egy érsekség volt s csak később osztották fel azt az érsekek könnyebb ügykezelés céljából két részre; a bácsi káptalan teljesen független volt mindenkor a kalocsaitól;[6]) az is bizonyos, hogy katedrális temploma volt; a káptalant hol székesegyházinak,

---

[1]) 1479. junius 22-én egy oklevél praepositus major eccl. bachiens. s egy 1483. évi praepositus minor-ról tesz említést. (Theiner Mon. Hung. II. 470. — Rupp. Magyarorsz. Helyr. Tört. III. 16.)

[2]) Theiner. I. 19.

[3]) U. o. I. 651.

[4]) Pálma. Notit. Rer. Hung. II. 10.

[5]) Schem. Coloc. 1879. XLI.

[6]) Ezt bizonyítják a káptalan összes levelei.

hol érsekinek nevezik régi irataink;[1]) az is kétségtelen, hogy Bácsban az érsekségnek épp oly vikáriusa volt, mint Kalocsán, egyik épp úgy intézte saját kerületének ügyeit, mint a másik;[2]) végül kétségtelen, hogy a bácsi vikáriátus papsága a kalocsaitól el volt különítve, sőt a bácsi vikárius a székesegyházban papokat is szentelt.[3]) Az egyházmegye két vikáriátusra való osztásának egyik kétségtelen bizonyítéka Váradi Péter érseknek 1495-ben Csolnoki Péterhez intézett levele, melyben említi, hogy elődei az egyházmegyét két vikáriátusra osztották; úgy, hogy a plébániák egyik része a bácsi, másik a kalocsai helytartósághoz tartozott.[4]) A másik kiváló figyelmet érdemlő argumentum Temesvári Gergely felszentelt püspök és bácsi vikáriusnak 1496-ban kelt levele, melyben elmondja, hogy Ujvárosi Helgyes Istvánt a bácsi diocesis alszerpapját szerpappá, majd áldozópappá szentelte a bácsi érseki templomban.[5]) Tehát a bácsi káptalan egyik tagja felszentelt püspök volt, ki mint az érsek vikáriusa, annak nevében intézte a kalocsaitól megkülönböztetett bácsi diocesis ügyeit.[6])

Végül foglalkoznunk kell a bácsi káptalan hadtörténeti vonatkozású ügyeivel. A középkor jogi nézeteiből kifolyó úzus szerint az egyházak a mint a polgári vonatkozású közügyekben tevékeny részt vettek, úgy a haza védelmében is fegyveres erővel közreműködtek.

Ismeretes IV. Béla királyunk a tatárjárás után IV. Incze pápához írt levele, melyben a pápát arra kéri, hogy a papságot erődítvények építésére buzdítsa. Incze 1247-ben az esztergomi

[1]) Theiner. I. 43. b. „Ecclesia Collectalis." — Kercselich. Hist. Eccl. Zagr. I. 184. „Ecclesia Metropolitana".

[2]) 1436-ban György szegedi főesperes volt a bácsi érseki helytartó, (vicarius generali). Katona i. m. I. 80.

[3]) Schemat. Coloc. 1879. XL.

[4]) Wagner. Petri de Varda Epistolae. 272.

[5]) Schemat. Coloc. 1879. Lásd a vikárius levelét egész terjedelmében.

[6]) 1472-ben János dulcinói püspök, bácsi örkanonok és érseki helyettes (vicarius ecclesiae Bachiensis in spiritualibus et causarum auditor generalis) felhívja Imrét, jánosi község plébánosát, hogy állandóan tartózkodjék plébániája területén. Ha a plébános nem engedelmeskednék, megengedi a népnek, hogy új plébánost válasszon. (Orsz. Levéltár Dipl. 17365. sz.)

és kalocsai érsekhez intézett levelében meghagyja a két főpapnak, hogy a várépítés ügyében papságukkal és híveikkel hathatósan működjenek közre.[1]) A mozgalom tényleg megindult, a pápa levelének hatása alatt a fellegvárak nagy sokasága keletkezett egyházi birtokokon. Különösen a Duna mentén hatalmas várak épültek bámulatos gyorsasággal, úgy, hogy a király 1254-ben már dicsekedve említi a dunavidéki erődöket.[2]) Valószínűleg ezen időtájban építtette a bácsi káptalan is — mindenesetre az érsekséggel együttesen — *a bácsi erődöt*. Mit annál inkább föltehetünk, mivel a levél az esztergomi és kalocsai érsekekhez volt intézve, tehát már csupa példaadás kedvéért is ezeknek kellett a buzgóságban elsőknek lenniök.[3]) A várban volt a katedrális templom, az érseki és káptalani rezidenciák.[4]) II. Ulászlónak 1498. évi rendelkezése szerint a bácsi káptalan 50 lovast volt köteles tartani és háborúba küldeni a haza védelmére.[5]) Mint az alvidék többi erődítvényei, a török inváziót előző korban a bácsi vár is fölöttébb elhanyagolt állapotban volt. A vár tulajdonképpen az érsekség sajátja volt, mindazáltal annak felügyelete egyik kanonokra volt bízva, mint ez a Frangepán érsek halála után tartott tanácskozmányból kitűnik.[6]) Így nézett a bácsi vár rozoga bástyákkal a vész elé. Tomory, midőn előre látta Pétervárad vesztét, ide vonult, majd tovább ment a Mohács felé tartó török had elé. A mohácsi ütközet után Szulejmán hadai Budáról a Duna-Tiszaközén lefelé haladva, sorba felpörkölték az áldott rónaság falvait és városait; a várakat elfoglalták, Bács várát is bevették, templomait felgyújtották.[7]) Ezzel a

---

[1]) Katona. Hist. Crit. VI. 92.

[2]) Theiner, I. 231.

[3]) Ezen nézetünket nem alterálja István királynak 1267. évi oklevele, melyben a bácsi várhoz tartozó földekről tesz említést. Itt a castrum alatt nem az erőd értendő, hanem a várispánság, melyhez a Horlay és Keer földek tartoztak. (Cod. Dipl. IV. 3., 417.) A bácsi várjobbágyokat már II. Géza, 1158. évi diplomája, is említi. (C. Dipl. II. 149.)

[4]) Wagner. Petri de Warda Epistolae. 69.

[5]) Corpus Juris Hung. 1498. Jun. 2. III. sive minus decr. II. Wladislai. Art. XX. §. 25.

[6]) Katona. Hist. Metr. Coloc. Eccl. I. 514—517.

[7]) Kemálpasazádé török történetíró Mohács-Náméja és Szulejmán naplójának egyező

káptalannak nyoma veszett. Eltűnt mindenestől a föld színéről, kő se mutatja helyét. A török háborúk után feltámadt az egyházmegye; de a káptalan többé nem támadt fel. Haynald érsek 1870-ben elrendelte az ásatásokat ott, hol a régi dicsőség nyomait föllelni reménlhették szakférfiaink, de minden fáradság kárba veszett.[1]) Csupán a bácsi prépostság címe őrzi a hajdani bácsi káptalan emlékét, mely címet jelenleg a kalocsai káptalan ötödik kanonokja viseli. A préposti cím ezen stallumhoz állandóan van kötve.

4. A bácsi érsekség a mohácsi vész előtt.

Azon időben, melynek emlékét kétségtelen historiai adataink megőrizték, a bácsi érsekség oly előkelő szerepet játszik Magyarország történetében, hogy azt a délvidék sorsára nézve számtalanszor döntőnek kell mondanunk. Nem szándékom itt az egyes főpapok tevékenységét — még csak vázlatosan sem — előadni; csupán azon mozzanatokat akarom dióhéjba szorítani, melyekben az érsekek működése az egyházmegye életével lényegileg összefügg, vagy az emezzel együtt egy faktort képez.

Kétségtelen tény, hogy a bácsi egyházmegye a mohácsi vész előtt hatalmas morális tényező volt a délvidéken, úgy a katolicismus, mint a magyarság terjesztése tekintetében. A szegedi főesperességben és Bácskában csupa magyar plébániái voltak. Ezekből a magyarság leszívárgott a Szerémségbe s ott csakhamar le a Száváig magyar plébániák keletkeztek. A mint a bácsi káptalan nyomait feltaláljuk okleveleinkben, ott olvassuk a szerémi főesperesség címét is, mely biztos jele annak, hogy az egyházmegyének a Szerémségben is vannak magyar plébániái.[2]) Ez a hatás idők folytával egyre erősbödött, mindaddig, míg a

tanusága szerint a szultán Budáról lefelé haladva átvonult a Bácskán. Szabadkáról Bácsba ment a sereg és a várat bevette. Bácsból Földvárnak, innét Titelen által Péterváradra ment s visszatért hazájába. Ezen alkalommal nemcsak Bács, hanem a szomszédos falvak is emésztő tűz martalékai lettek. Thury József. Török történetirók. I. 270., 273.

[1]) Schemat. Cleri Coloc. A. 1871., 1873.

[2]) Theiner. Mon. Hung. I. 48.

szerémi püspökséget ki nem hasították a kalocsai egyházmegyéből. Mindazáltal a szerémi főesperesség azután is megmaradt s a Szerémségnek nagyobb részben magyarok által lakott vidékét (Pétervárad és Szlankamen környékét) magában foglalta. Részint az egyházmegye előkelő szerepének, részint főpapjai jelességének kell tulajdonítanunk azon kiváltságokat, melyekkel idők jártával a pápák és királyaink a bácsi-kalocsai érsekeket felruházták. Midőn Ugrin érsek látta, hogy egyházmegyéjének szláv nemzetiségű részein a patarén vallás terjedni kezd a szomszédos Boszniából, a szerémi püspökséget alapította,[1]) ennek joghatósága azonban csupán a szláv részekre terjedt ki, a magyar rész továbbra is a bácsi vikáriátushoz tartozott. Különben a szerémi püspök is a kalocsai érsek joghatósága alá tartozott; sőt mi több, II. András Boszniát, a Száva mentét és Usorát is Ugrin juriszdikciója alá vetette.[2]) 1332-ben a zágrábi, erdélyi, váradi, csanádi, boszniai és szerémi püspökségek tartoznak a kalocsa-bácsi érsek joghatósága alá.[3]) Sőt Pray szerint később a bacsói (Oláhország), szvidnicai és belgrádi püspökségek is a kalocsa-bácsi szuffrugáneusai voltak.[4]) Ezen előkelő missionak kell tulajdonítanunk azon kiváltságot is, hogy a kalocsa-bácsi érseki szék a primás joghatósága alól ki van véve s egyedül a pápai széknek van alá rendelve.

Dudás Gyula szerint Bács és Bodrogh vármegyékben a magyar királyság első századaiban nem volt öröklő főispánság. Később, *a XV. században Bácsmegye főispáni székében a kalocsai érsekeket látjuk feltünni.* Várdai István kalocsa-bácsi érsek az első, ki a bácsi főispánságot viseli. Ettől kezdve az érsekek állandóan főispánok voltak Bácsmegyében s magukat „comes perpetuus"-nak írják. II. Ulászló 1494-ben már világosan említi, hogy az érsekek e főispánságnak már azelőtt is birtokában voltak, de hogy mikor és kiadta nekik e méltóságot, nem lehet

---

[1]) Pray. Ipecc. Hier. Hung. II. 362.
[2]) Schem. Cleri Coloc. 1878. VII.
[3]) Mon. Vatic. Ser. I. Tan. I. 407.
[4]) Pray. II. 317.

kimutatni. A kalocsai érsekek azontúl a mohácsi vész után is birták a bácsmegyei főispánságot. Az utolsó örökös főispán Batthyányi József gróf érsek volt. Utóda Patacsich Ádám báró nem viselte a bácsi főispáni címet.[1])

Figyelmünket el nem kerülhetik a kalocsai érsekségnek a haza védelme körül teljesített szolgálatai. Nem a személyes érdemekről szólok, melyeket a vitéz Tomory szerzett, mint a déli hadtest főparancsoka; hanem azon szolgálatokat értem, melyet az érsekség tett a hazának a délvidéki várak föntartása által. A *péterváradi* fellegvár hajdan a bélakúti apátság tulajdonát képezte, midőn azonban az apátságot egyesítették a kalocsa-bácsi érsekséggel, a vár föntartásának kötelezettsége is az érsekekre hárult. Azért II. Ulászló 1494. kiadott oklevelében Péterváradot az érsek erődjének nevezi.[2]) Váradi Péter érsek 1495-ben Csolnoki Péterhez intézett levelében *baricsi*, *redneki* és *kalocsai* várait emlegeti.[3]) II. Ulászló 1493. okt. 20-iki levelében *Zatát* említi, mint a kalocsa-bácsi érsekség erődjét; midőn pedig azt Bánfi és Kis-Horváth elpusztították, a király rekompenzációképpen *Zlakic* vagy *Zlakota* erődöt adta az érseknek.[4]) Hogy *Bácsban* vára volt az érsekségnek, ehhez kétség sem férhet, különben ez fönnebb már kimutattatott.[5]) Ezen várak stratégiai szempontból természetesen nem voltak valami fontosak, kivéve a péterváradit, mely mindenkor első rendű erőssége volt az országnak; mindazáltal a nagy török invázióig jó szolgálatot tettek a délvidék biztosítására, s tekintve a kor hadászati viszonyait, céljoknak megfeleltek. Zata (ma Szótin) még Péterváral eleste előtt, a többi azután elpusztult, illetve török kézre került.

---

[1]) „Bácska". XVII. évf. 63. sz.

[2]) Érdujhelyi M. Péter és Bánk bán összeesküvése. 124.

[3]) Wagner, i. m. 272.

[4]) U. o. 8—11. Horváthi halála után az érsek az erődöt ismét visszafoglalta. (L. Szerémi György: Emlékirata. 191. l.)

[5]) U. o. 69.

5. Apátságok, prépostságok és szerzetházak.

Hajdan úgy a kalocsai, mint a bácsi egyházmegye területén előkelő apátságok és prépostságok virágzottak, melyek dús javadalmakkal birtak és királyainktól nagy kiváltságokkal voltak felruházva. A prépostságok és apátságok egy része nem feküdt a mai Bács-Bodrogh vármegye területén; minthogy azonban a mohácsi vész előtt Bodrogh megye területe a mai Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alsó részét is magában foglalta, azon kolostorok multjával is kell foglalkoznunk, melyek nem voltak a mai Bácska területén, azonban a mohácsi vész előtt Bodrogh megyéhez tartoztak; azért az alább következő rendben sorba vesszük a régi Bács és Bodrogh megyei apátságokat és prépostságokat.

a) Apátságok.

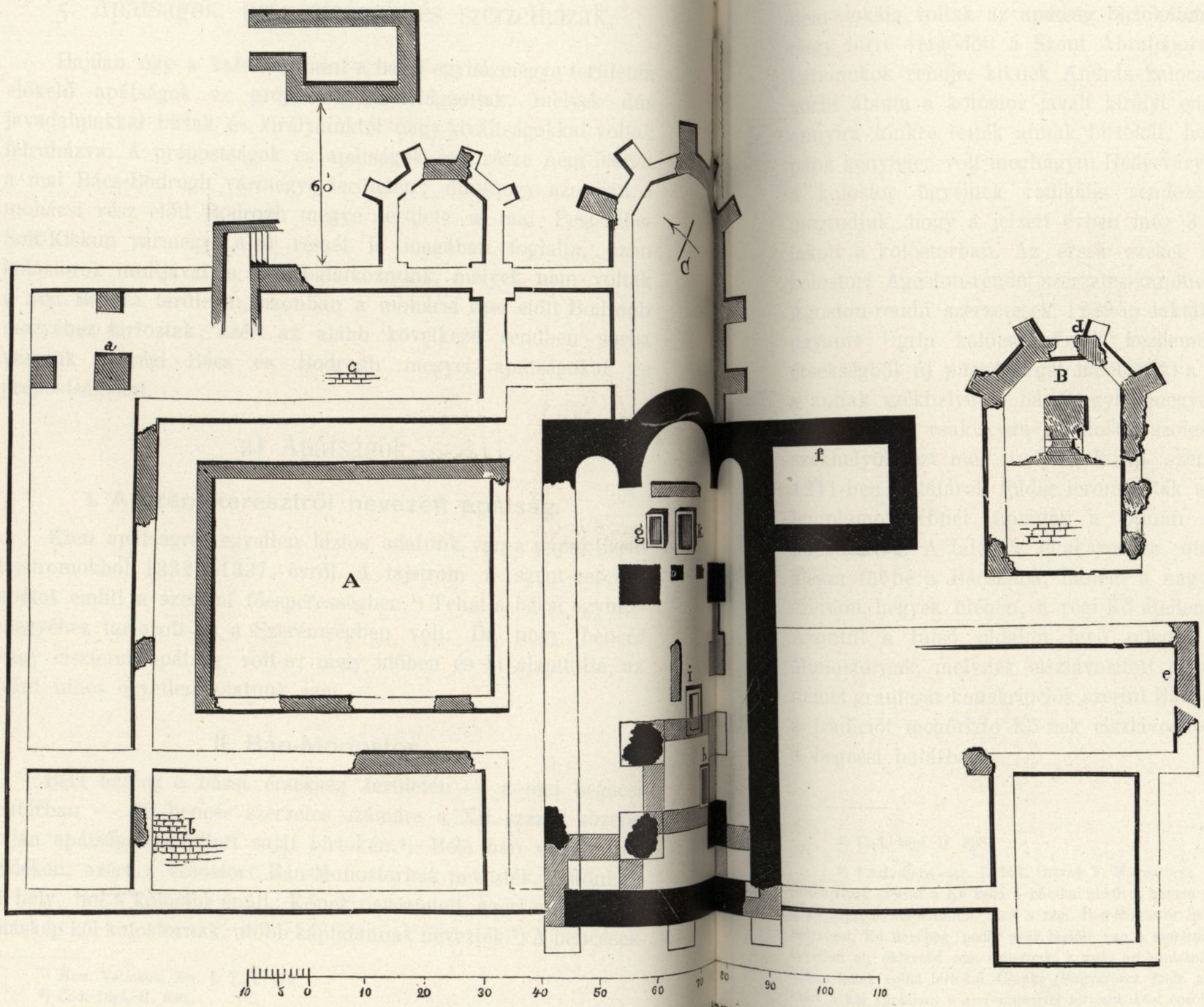
I. A szent-keresztről nevezett apátság.

Ezen apátságról egyetlen biztos adatunk van a pápai tized-lajstromokból 1332—1337. évről. A lajstrom a szent-kereszti apátot említi a szerémi főesperességben.[1]) Tehát a bácsi egyházmegyéhez tartozott és a Szerémségben volt. De hogy bencés vagy ciszterci apátság volt-e; mely időben és ki alapította, az iránt nincs egyetlen adatunk sem.

II. Bán-Monostor.

Béla herceg a bácsi érsekség területén — a mai begecsi határban — 30 bencés szerzetes számára a XII. század közepe táján apátságot alapított saját birtokán.[2]) Béla bán volt a déli vidéken, azért a kolostort Bán-Monostornak nevezték. Különben a hely, hol a kolostor épült: Kőnek neveztetett, azért a kolostort máskép kői kolostornak, utóbb káptalannak nevezték.[3]) A bencések

[1]) Mon. Vaticana. Ser. I. T. I. 175.
[2]) Cod. Dipl. II. 336.
[3]) Fuxhoffer-Cinár. Monasterologia. I. 242.

A báthmonostori apátsági templom alaprajza.

(A Haynald-Henszlmann-féle felvétel szerint.)

nem sokáig voltak az apátság birtokában. Ugyanis azon időben nagy hírre vergődött a Szent Ábrahámról nevezett Ebron-völgyi kanonokok rendje, kiknek András kalocsai érsek 1176—1186 körül átadta a kolostor javait királyi engedélylyel, kik azonban annyira tönkre tették annak birtokát, hogy 1198-ban III. Incze pápa kénytelen volt meghagyni Héderváry Saul kalocsai érseknek a kolostor ügyeinek radikális rendezését. A pápai levélből megtudjuk, hogy a jelzett évben még 3 Ebron-völgyi kanonok lakott a kolostorban. Az érsek ezeket onnét eltávolította s a kolostort Ágoston-rendű szerzetes-kanonokoknak adta át.[1]) Az Ágoston-rendű szerzetesek 1229-ig lakták a kői kolostort, midőn ugyanis Ugrin kalocsai érsek kezdeményezésére a pápa az érsekségből új püspökséget hasított ki a szerémi részek számára s annak székhelyét a bácsi egyházmegyében levő *kői* kolostorba tette.[2]) Hogy csakugyan a kolostor szolgált a szerémi püspöknek székhelyül, ezt meg tudjuk Jakab szerémi főpap leveléből.[3]) 1241-ben a tatárok földig lerombolták a püspöki rezidenciát és templomot, Kőnél átmentek a Dunán s a szerémi részeken pusztítottak. A tatárok eltakarodása után a püspök nem tért vissza többé a Bácskába, hanem a nagyobb biztonságot nyújtó szerémi hegyek ölében, a régi Kő átellenében épített rezidenciát. Azontúl a túlsó oldalon levő püspöki lakot nevezték Bán-Monostornak, melynek elszlávosított neve ma Bánostar (vagy a német granicsár-konskripciók szerint Bánoster). A bácskai oldalon a tradiciót megőrizte Kő-nek elszlávosított neve: Kuva puszta a begecsi határban.

---

[1]) Cod. Dipl. II. 338.

[2]) Fuxhoffer-Cinár. I. 243. Ortvay T. Magyarorsz. egyházi földleirása, I. k. és más történetirók szerint a Kő nem a bácskai oldalon, hanem a szerémi parton állott eredetileg, a mi azért is valószinűbb, mert a régi Bán-Monostor helyén ma is ott találjuk Bánostor helységet, Kő nevében pedig már benne van a szerémi sziklás talaj jelzése; különben egyetlen oly oklevelet sem ismerünk, a mely azt mutatná, hogy a kői káptalannak Bácskában lettek volna birtokai. Csánky (Magyarorsz. földr. a Hunyadiak kor. II. 258.) éppen ezért a kői káptalant a szerémmegyei birtosok közt sorolja fel. Szerk.

[3]) U. o.

III. Báth-Monostor.

Egy 1318-ik évi határjárásról szóló jegyzőkönyv Báth-Monostor néven említi, tehát ott már előbb kellett kolostornak léteznie.[1]) A kolostor eredete nagyon homályos. Egy 1345. évi pápai oklevél Báth-Monostor mezővárosban egy templom romjairól tesz említést, melyet a pogányok részben feldúltak; a templomban ember-emlékezet óta nem volt istentisztelet, azt sem tudják, laktak-e ott szerzetesek. De a név azt mutatja, hogy kolostor is volt valaha a templom mellett. Cinár azt tartja, hogy Báth-Monostor hajdan filiálisa volt volt a bátai bencés apátságnak.[2]) Ezt azonban csak hipotézisnek kell tartanunk. Annyi bizonyos, hogy Töttös Imre pilisi ispán 1345-ben pápai engedélylyel a régi monostor templomát kijavíttatta, mellé új kolostort épített és oda 12 Ágoston-rendű szerzetest telepített.[3]) Hogy meddig birták az augusztiniánusok a kolostort, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy 1546-ban már nem laktak ott szerzetesek, mivel ezen évben a templom és kolostor kincseit a Kisvárdai család tagjai felosztották maguk közt.[4]) A templom a török világban elpusztult; a romokat gör. keleti szerb szerzetesek foglalták el és használták lakóhelyül. A kolostor temploma impozáns lehetett, mint az Bács-Bodrogh megye 1725. évi nyilatkozatából meg tudjuk: 200 láb hosszú, 70 láb széles volt, három toronynyal, faragott kőből volt építve.[5]) Teteje nem volt; a görög keleti kalugyerek a templomban laktak. Köröskörül mindenütt az elpusztult kolostor romjai voltak láthatók.[6])

---

[1]) Zichy okmánytár. I. 162.

[2]) Fuxhoffer-Cinár, i. m. I. 304.

[3]) Theiner, i. m. I. 689.

[4]) Schemat. Coloc. 1872. XI.

[5]) Katona szerint 100 lépés hosszú, 70 lépés széles. Cinár azt tévedésnek tartja s a számokat lábakra alkalmazza. Lásd Fuxhoffer-Cinár, i. m. I. 304.

[6]) Haynald érsek megbízásából Henszlmann I. tudós régészünk Báthmonostoron is ásatott. Az ő kutatásai szerint a báthmonostori egyház a XIII. században épült román stylben, később gothikus stylben bővittetett. Hogy az épületnek három tornya lett volna, az ásatás nem igazolta. (L. Arch. Ért. 1871. évf. 291—292. l.) Szerk.

IV. Bodrogh-Monostor.

A mai Monostorszegh helyén volt a ciszterciták Szent Péterről nevezett apátságuk.[1]) Biztos nyomát 1327-ben találjuk, midőn a kalocsai érsek helytartója ítéletet hozott a bodroghi apát és a szomszédos szent-kereszti pálosok közt fenforgó perben. Az ítéletről szóló oklevél valami Hattyas halastavat említ, melyet György paulinus prior jogtalanul akart elvenni Márton bodrogh-monostori apáttól.[2]) Ennyit tudunk mindössze az apátságról. Egyéb adataink már csak a török háborúk után fenmaradt adatokról szólanak. A kánoni látogatások jegyzőkönyvei tanusítják, hogy a Monostorszegh község határában még e század elején is látható romok az elpusztult apátsági templom és kolostor létezését hirdették. A monostorszeghi plébániának 1803., 1816. és 1828. évi Canonica Visitatioi ily romokról beszélnek.[3])

V. Bélakúti apátság.

A bácsi egyházmegyéhez tartozott, a szerémi főesperesség területén volt, birtokai részben a Bácskában, a mai Ujvidék területén és szomszédságában voltak. Ez okból szükségesnek tartjuk a bácsi egyházmegye történetének keretében röviden foglalkozni a bélakúti apátság történetével. Béla király anyjának, Gertrudnak meggyilkoltatása szolgáltatott legközelebbi okot a Bold. Szűz Máriáról nevezett pétervárади, másképp bélakúti apátság alapítására. Töreti Péter (másképp Petur) megölte a magyarellenes érzületéről ismeretes Gertrud királynét, II. Endre nejét. Petur a merénylet alkalmával dulakodás közben elesett. Birtokait a király elkobozta s a Champagneban fekvő troisfontainesi kolostorból ciszterci rendű szerzeteseket hívott be, kiknek számára kolostort alapított megölt anyja iránt való kegyeletből. A kolostornak adományozta Peturnak, a merénylőnek birtokait.[4]) Az apátság ugyan a mai Pétervárad helyén volt

---

[1]) Katona, i. m. I. 80.
[2]) U. o. I. 79.
[3]) Kalocsai érseki levéltár. Monostorszegh.
[4]) Orsz. levéltár. Dipl. 216.

a szerémi oldalon, de birtokainak egy része — mint már említém — a Bácskában volt. Az innenső oldalon Ó-Pétervárad ja, a két Zajol, Bivalyos, Csenej, Sedvár, Aranyád, Baksa, Piros és Borica (?) falvakat adományozta Béla a pétervárad i apátságnak.[1]) Az apátság további sorsa — minthogy a kolostor a szerémi oldalon feküdt — bennünket közelebbről nem érdekel. Csupán azon figyelemre méltó körülményre kell itt röviden reflektálnunk, hogy Petur földrésze, melyről az apátság tulajdonképpen nevét nyerte, a bácskai oldalon, a Duna partján, a mai Ujvidék határában feküdt. Később az apátság fellegvárat épített a szerémi hegyen s a Pétervárad elnevezés arra átszármazott.[2]) Ó-Pétervárad ja a környék piaca és dunai rév lett, mely okból azt utóbb Vásáros-Váradnak nevezték. Itt volt az apátság uradalmainak magtára és a környék forgalmi középpontja. Idővel az apátságot politikai érdemekért magas állású egyházi férfiaknak adományozták, míg végre az 1504. évi XXVII. t. c. szerint örökösen egyesítve lett a kalocsai érseki javadalomnal.[3]) Ezzel az apátság, mint ilyen megszűnt létezni, elvesztette eredeti jelentőségét. Mindazáltal a kolostor 1526-ig létezett, az ott lakó néhány szerzetes csupán vagyonkezelő és a templom gondviselője volt. II-ik Lajos 1521-ben még említi a pétervárad i konventet.[4]) Temploma és kolostora 1526-ban Pétervárad bevétele alkalmával tűzláng martaléka lett.[5])

b) Prépostságok.

I. Gajdobrai prépostság.

Nagyon csekély és bizonytalan adataink vannak róla. A mit még eddig írtak róla, mindazok nem egyebek találgatásoknál. Pázmány a premontrei kanonokok prépostságai közt említi.[6])

[1]) Érdujhelyi M., i. m. 104.
[2]) U. o. 108.
[3]) Katona, i. m. I. 509.
[4]) Varga F. Szeged története. I. 276.
[5]) Érdujhelyi M., Ujvidék története. 85.
[6]) Péterfy, i. m. II. 277.

Ugyanazt idézi Katona és Pálma is[1]). Hugó szerint Gedir a neve s Bács közelében volt.[2]) Cinár tud valami romokról is, melyek Gajdobra határában láthatók voltak s a közvélemény szerint a prépostság és templom maradványai lehettek.[3])

II. Felicsi prépostság.

Ennek emlékét a Bács mellett levő és dr. Henszlmann Imre régész által Haynald kalocsai érsek megbízásából eszközölt ásatások alkalmával megvizsgált Szent György kápolna tartotta fenn,[4]) mely az egykori Szent György nevű helység mellett állott. E kápolna mellett egy klastrom romjai is léteznek, a melyek a bácsi szent ferenczrendiek krónikája szerint az egykori „prepositura de Felich"-hez, vagyis a felicsi prépostsághoz tartoztak. E prépostságot Cinár „Monasteriologiá"-ja nem ismeri és semmi eddig ismert oklevélben nem említtetik. A ferenczieк krónikája szerint e prépostság a mohácsi vész előtt a premontrei kanonokrendé volt. E prépostság neve a Bács melletti Felity pusztában maradt fenn.

III. Oronti prépostság.

Ezt Pázmány említi az eltűnt prépostságok sorában. 1286-ban már létezett, a bácsi diocesishez tartozott, 1526-ban elpusztult.[5]) A jeruzsálemi szent sírról nevezett kanonok-rend birtoka volt.[6])

IV. Dersi prépostság.

Azt tudván tudjuk, hogy Ders a Bácskában volt, Bácsmegyében; de a prépostságról mindössze csak két adatunk van.

---

[1]) Katona, i. m. I. 87.

[2]) Schemat. Coloc. 1880. 22.

[3]) Cinár, i. m. II. 16.

[4]) Henszlmann I. Die Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa. 218. l. Iványi I. Helynévtár. II. köt. 82. és 165. l.

[5]) Péterfy, i. m. II. 277.

[6]) Oront említését 1229-ben találjuk az egyházmegyében. Hazai okmánytár VII. 15.

Egyik 1366-ból való, midőn a kői káptalan bizonyos határperben a dersi prépostság némely birtokain határjárást eszközöltetett. Ezen oklevélben említi a káptalan András dersi prépostot. Az oklevél szerint Ders Halas, Félegyház és Szent-Lélek szomszédságában volt.[1]) Ezzel ellentmondásban van Szerémi György elbeszélése, ki szerint Kis-Horváthi János Zsigmond király uralkodása alatt Bácsból a szerzeteseket elűzte és Dersen másik kolostort épített nekik, hol őket letelepítette.[2]) Ezen elbeszélés szerint Dersnek valahol Bács szomszédságában kellett lennie. Vajjon a Szerémi által említett Ders azonos-e az 1366. évi határjárás jegyzőkönyvében említettel, egyéb adatok hiánya miatt nem állapítható meg.[3])

V. Háj-Szent-Lőrincz.

A mai Szónta község körül feküdt, vagy a Duna felé eső részen, vagy a Szónta és Doroszló közt levő erdő helyén. Mátyás király idejében mezőváros volt és Bodrogh megyének székhelye.[4]) A bácsi káptalannak egy 1436. évi leveléből megtudjuk, hogy ama országút mentén feküdt, mely Bodrogh mezőváros felé vezetett.[5]) Alapítási idejét Városy 1173—1183. közé helyezi. A mi ugyan valószínű, mivel III. Béla neje: Ágnes, ki a prépostságot alapította, 1173-ban jött Magyarországba s 1183 körül elhunyt, tehát a kolostort ezen időtájban kellett alapítania.[6]) A háji prépostságra vonatkozó első kétségtelen adatot 1212-ből birjuk, midőn III. Incze pápa előtt Jakab kalocsai és Hozmund háj-szent-lőrinczi prépostok letették az esküt.[7]) Kálmán király kegyelettel viseltetett a háj-szent-lőrinczi kolostor iránt, mit egyebek közt az is tanúsít, hogy 1226-ban

---

[1]) Cod. Dipl. IX. 3., 612.

[2]) Szerémi György emlékiratai. 191.

[3]) A dersi prépostságot még Bonifác pápa említi 1400. évi oklevelében; melyből egyúttal megtudjuk, hogy a bácsi egyházmegyébe bekebelezett dersi prépostság a Megváltó tiszteletére volt emelve. Mon. Vatic. Ser. I. T. IV. 286.

[4]) Katona, i. m. I. 84.

[5]) U. o. 84.

[6]) Schemat. Coloc. 1880. 23.

[7]) Katona. I. 83.

anyja: Gertrud lelke üdveért Pál kikötőt adományozta Szent Lőrincz egyháznak.[1]) Különben nem volt valami dúsgazdag javadalom, mit leginkább bizonyít ama körülmény, hogy a pápa 1234-ben megengedte Háj-Szent-Lőrincznek a bodroghi főespereséggel való egyesítését. A pápa idézett levelében említi, hogy a háji prépostság idők folytán nagyon elszegényedett; minthogy annak jövedelméből a prépost állásához mérten nem élhet meg, a pápa mind a háj-szent-lőrinczi, mind a kalocsai kanonokok véleményének meghallgatása után elrendeli a két javadalom egyesítését.[2]) Az egyesítés után rövid idő mulva megszűnt a káptalan is, annak helyén 1396-ban már csupán plébániai egyházat találunk.[3]) Pázmány az eltűnt világi prépostságok közt említi.[4])

VI. Titel.

A bácsi egyházmegyének a középkorban egyik legkiválóbb pontja volt. Gazdag káptalan, tekintélyes prépostok, erős vár; megannyi figyelemre méltó tekintet, melyek Titelt nevezetessé tették. Megbízható adataink a titeli prépostság létezéséről 1156-ban kezdődnek, midőn Péter titeli prépost nevét olvastuk az oklevelekben.[5]) Vajjon Szent László alapított-e a prépostságot, nem bizonyos, de valószínű.[6]) A titeli prépostság a Szent Bölcsességről volt elnevezve s világi papok káptalana volt; azért nem szabad azt összetévesztenünk az Ágoston-rendű kanonokok thuli vagy teul-i prépostságával, mely a pécsi egyházmegyéhez tartozott és Szent Imre tiszteletére volt avatva.[7]) A fönnebb említett 1156. évi oklevél után sűrűn találkozunk a titeli prépostok és kanonokok neveivel, kiknek lajstromát térszűke miatt itt nem közölhetem. Legyen elég itt röviden annyit említenem, hogy a titeli

1) Cod. Dipl. VI. 2., 363.
2) Theiner. I. 124. Cod. Dipl. III. 2., 303.
3) Mon. Vatic. Ser. I. T. III. 21.
4) Péterfy. II. 276.
5) Cod. Dipl. II. 144.
6) Theiner, i. m. II. 591.
7) Cod. Dipl. VII. 5., 523. Mon. Eccl. Strig. I. 545.

prépostságnak két vára volt: a titeli és erdődi, mely utóbbi után a káptalant erdődi prépostságnak is nevezték.[1]) A káptalan dúsgazdagságát eléggé jellemzi azon tény, hogy az 1498. évi XX. t. c. szerint a titeli prépost a haza védelmére 50 lovast volt köteles tartani.[2]) A káptalan a mohácsi vészig virágzott.[3]) Kemálpasazádé török történetíró elbeszélése szerint: „A Tisza vizének a Dunába ömlésénél a folyó partján van a gonosz hitetleneknek egy igen jól megerősített, kőfallal körülvett és szilárd kapukkal ellátott vára, mely az erősség föltételeit s a szilárdság eszközeit magában foglaló, bozzáférhetetlen helyen fekszik s melynek tornyai az égben a Kos csillagzatánál végződnek. Az ország nyelvén Titil néven ismeretes . . . Mikor az igazhívő sereg visszatérő útjában e helyre érkezett, az istentagadók felekezetéből sem férfit, sem nőt, egy szóval egy lelket sem talált a várban. Papjaik és szerzeteseik is odahagyták a templomokat és kolostorokat s a többiekhez csatlakozva, megszöktek . . . E nehezen hozzáférhető vár tehát kardcsapás és minden harc nélkül elfoglaltatott".[4]) Titelt Ibrahim pasa vette be október 2-án, másnap a sereg Pétervárad alá vonult a bácskai oldalon.[5]) Ez volt a titeli káptalan pusztulása. A várromokat a törökök kijavították és őrsereggel ellátták. Alapzata ma is látható a Titel község mellett lévő dombon.

5. Plébániák a mohácsi vész előtt.

A gabnadús Bácska virányos rónáit a mohácsi vész előtt katholikus magyar nép lakta. A Duna és Tisza közén mindenütt magyar nevű falvakat találunk, magyar lakókkal. Mikor keletkeztek a bácskai plébániák? A magyarok megtérése után a mohácsi vészig folyton-folyvást, a mint a politikai községek keletkeztek. A vatikáni levéltár adatai kétségtelenné teszik, hogy

[1]) Theiner. II. 602.
[2]) Battyányi. Leges Eccl. Hung. I. 546.
[3]) Tud. gyűjt. 1832. V. 17.
[4]) Thury. Török történetírók. I. 271.
[5]) U. o. 320.

a *Bácskában már az Árpádok korában népes és nagyszámú hitközségek léteztek.* Nem birjuk ugyan összeállítani ezen adatokból az egész kalocsa-bácsi egyházmegye képét, mindazáltal sok plébániának kétségtelen nyomait találjuk azokban. Minthogy pedig a XIV. század első felének zavaros viszonyai új egyházak alapítására nem voltak kedvezők, feltehetjük, hogy a tizedlajstromokban jelzett plébániák már az Árpádok korában léteztek. Ez okból a plébániák megállapításánál azok topografikus szempontból nélkülözhetetlenek.[1])

Az egykorú feljegyzések közül legkiválóbb figyelmet érdemel De Carceribus Gallhard titeli prépost tizedlajstroma 1338—42. évről, melyben a kalocsa-bácsi egyházmegyének következő bácskai plébániáit találjuk: Opos, Geresd, Kapud, Gimesegyháza, Vásáros-Várad, Kisdi, Németi, Vaskapú, Piski, Vaiszka, Garé, Őrs, Csaszló, Besenyő, Zajol, Bogyán, Bajcs, Irpót (?) Szent-Mihály, Negyvend, Sáp, Doroszló, Hódos, Drág, Tamásfalva, Szent-Kereszt, Vajas-Kereki, Filnait (?) Rad, Vadóc, Bosac (?) Ujfalu, Egres, Mindszent, Bogyiszló, Fonyó, Bodony, Szent-Péter, Szent-Iván, Tófalu, Til (Thewl)? Csőreg, Nyír, Sid, Félegyháza. Ezeken kívül Berengár Jakab tizedlajstromában 1332—1337. évről a következő plébániakat találjuk: Bács, Szent-Lőrincz, Cseb, Fruch (?) Hoya (?) Zolir (?) Rypak (?) Kápolna, Szond, Horváthi, Vancsa, Woyentha, Szilvás, Bucz (?) Csenej, Csúrog, Szil, Tömöri, Várszeg, Szent-Pál, Mátéháza, Jwger (?). Elszórtan egyéb plébániákról is említést tesznek az okiratok, így a XV. század végén Kycheh (?) Chich (?) Chenozth (?) Terhe (?) Czobor-Szent-Mihály, Boldogasszonyfalva, Szántó, Baja[2]) említését olvassuk.

Ezen plébániák azonban csak kis részét képezik a kalocsa-bácsi egyházmegyének. Hiszen a Tiszavidékről s a középső Bácskából egyet sem találunk a lajstromban. Holott tudjuk, hogy ott sűrűn voltak egymás mellett a plébániák s minden népesebb község önálló plébániát képezett. Hogy ezeken kívül még számos plébániája volt a kalocsa-bácsi egyházmegyének a

[1]) Mon. Vatic. Ser. I. T. I. Bevezetés. LVI.
[2]) U. o. 413., 414., 415.

lajstrom nem teljes, — nem is lehet teljes, — egyebek közt azon körülmény is mutatja, hogy köztudomás szerint számos „Egyház“ nevű község volt a Bácskában, melyről itt nincs említés téve. Igy Baja vidékén Bátoregyháza,[1]) Ataegyháza.[2]) Szabadka vidékén Veresegyház, Sebesegyház, Pálegyháza, Ludasegyház, Pusztaegyház.[3]) Az idézett adatok egyébként azt is tanusítják, hogy a Bács-Bodrogh megyében levő plébániák a török háborúk előtt magyarok voltak. A plébániák *magyarságának* kétségtelen bizonyítékát képezik azok magyar nevei és magyar nevű lakói, mint ezt elénk tárják az országos levéltárban levő tizedlajstromok.[4])

Habár tüzetesen nem állapíthatjuk meg, hány hitközsége volt e korban az egyházmegyének Bácskában, mindazáltal a fönmebbiekből szoros következtetést vonva, azt kell tartanunk, hogy sokkal nagyobb volt azok száma, mint ma. Sok volt az apró község s mindezen falvakat egytől egyik katholikus nép lakta. Csak közvetlenül a mohácsi vész előtt találunk a déli Bácskában szerb lakosokat, de azok száma csekély volt. A szerbségnek a török hódoltság idején keletkeztek itt számba vehető telepei.

6. A mohácsi vész után beállott változások.

1526-ik évben történt a kalocsai egyházmegye szörnyű pusztulása. A plébániák egy része a déli vidéken elpusztult még az előző években, midőn Verancsics deák elbeszélése szerint Balibég a Szerémséget pusztította s onnét átcsapott a Bácska déli vidékeire. Igy 1521-ben „mind Szentmártonig felmene, Károm előtt Péterváradját, Kamone előtt Baksafalvát, Szentmártont elfoglalá és sok ezer hordó bornak kivágatta a fenekét.“[5])

Szulejmán a mohácsi ütközet után Budán által lejött a

---

[1]) Zichy okmánytár. II. 185.
[2]) U. o. V. 146.
[3]) Iványi. Szabadka története. I. 85.
[4]) Orsz. Ltr. N. R. A. F. 1710. Nr. 29.
[5]) Magyar Tört. Eml. II. o. III. k. 17.

Duna-Tiszaközére s ez Istentől megáldott vidéket fölégette, letarolta. Verancsics deák a török járást így írja le: „Az császár Buda előtt által költezik, az másik rablót kibocsátá, ki Vácztul fogva Gyengyesig, Miskolczig, Mohig, az Nagy szegedig, Péterváradjáig a Tisza-Duna között mind megrablák, ígetik. Az Úr Isten tudja, mennyi számtalan ezer rabot elvisznek. Szabadkánál az közsíg egy tábort járt vala, kít az terekek ígen vívának, de semmiképpen meg nem vehetik, bíkivel megmaradának. Terek császár Buda, Pest között az Dunán által költezik, Péterváradjánál az Dunát megint által kelé, mindenünnen bíkisíggel elmene.“[1]) A mint átvonult Bács-Bodrogh megyén a török sereg, mint a sáska-had mindent elpusztított; a kalocsa-bácsi egyházmegyének virágzó hitközségei nyomtalanul eltűntek.

A bácskai hitközségek egy része még előbb elpusztult, másik része zsákmányul esett a hazatakaródó török seregnek. A még megmaradottakat elpusztította a szultán 1529-ben Bécs ostromáról jövet, midőn ismét átvonult a Bácskán.[2]) A Duna-Tisza virányos rónája néptelenül állott, magyar katholikus lakossága, melynek piros vére megszentelte a föld barázdáit, nyomtalanul eltűnt. Sokan elhullottak a küzdelemben, mások rabszolgákká lettek, vagy elbújdostak, menekültek a barbár hadak elől. A kalocsai érsekség már csak cím volt egyházmegye nélkül. Az érsekek nem lakoztak megyéjökben, mely már ténylegesen bekeblezett török kerületekből állott. A káptalanoknak se híre, se hamva. Az apátságok s egyéb kolostoroknak nyoma veszett. Pázmány Péter az állítólag Bodrogh vármegyében létezett ábrahámi és kapusfői apátságot; a bácsi, háj-szent-lőrinczi, titeli, gajdeli, magdolini és oronti prépostságot s a bácsi Ferenczes kolostort csak úgy emlegeti, hogy ezek hajdan virágzottak Magyarországon.[3]) Mogorva, kietlen volt a Bácska dús tenyészetű rónasága, a falvak eltűntek, plébániák nem léteztek, a török sereg lerombolta a falusi templomokat épp úgy, mint az apátságok és prépostságok

[1]) U. o. 25.

[2]) Magy. Tört. Tár. XIII. 210.

[3]) Péterfy. Sacra Conc. Eccl. R. Cath. in R. Hung. II. 273–278.

egyházait. Hová lettek a pásztorok? Isten tudja. Eltűntek a nyájjal együtt. Csak itt-ott tanyáznak a régi jobb idők hírmondói nyomorult viskókban; mint a törökök adófizetői tengődnek és siratják hazájuk romlását. Szerémi György Bácsmegyét elpusztult vidéknek nevezi. Emlékirataiban leírja, hogy Ján cár a Tiszán átkelvén, a Bácska letarolt téreire lépett.[1]) — Pesty Frigyes igen jellemzően írja le a bácskai katholikus magyarság pusztulását a mohácsi vész után: „A török invázió nagy és szomorú változásokat idézett itt elő és a magyarság, mely folytonosan résen állott a haza védelmében és melynek testén át vonult az ellenség az ország szívébe, csak temetőt hagyott maga után, melyben az elpusztult községek magyar nevei, csak mint sírkeresztek jelölték az utókornak a veszteséget.“[2]) Nem volt egész Bácskában egyetlen magyar katholikus hitközség sem, nem volt egyetlen katholikus templom sem; a török területen csak szerte széjjel lakoztak itt-ott katholikusok.

Észrevétlenül alakultak apró hitközségek, melyek gondját a ferenczrendű szerzetesek viselték. Ezek keletkezéséről semmi bizonyosat nem tudunk. Épp ez okból — mivel a telepítést írott adatok nem tanusítják — azt kell sejtenünk, hogy e hitközségek szórványos betelepedés folytán keletkeztek. Nem is lehetett másképp. A Duna-Tiszaköz a török uralom alatt állott, itt a bécsi kormány telepítéseket nem eszközölhetett. A török uralom pedig a kolonizációval mit sem törődött. Neki mindegy volt, bárhol lakott a rája. Csak adót fizessen. — Föltevésünket még inkább megerősíti azon körülmény, hogy az új katholikus gyarmatok szláv ajkúak. A mohácsi vész előtti utolsó évtizedben találunk néhány szerbet Bácskában, de ezek csak utóbbi időben jöttek ide, midőn a balkáni szlávok a török iga alól menekültek hozzánk; a települők különben is gör. keletiek voltak, nem katholikusok.[3]) Bunyevác vagy sokac telepet itt a mohácsi vész előtt nem találunk.

---

[1]) Szerémi György emlékiratai. Pest. 1857. 126. l.

[2]) Pesty Fr. Eltűnt régi vármegyék. I. 240.

[3]) Sokrak a kovili szerb kolostor alapítását tévesen teszi 1205—1235-re. Valószínűbb

Kétségtelen tény, hogy a XV. század végétől a XVIII. közepéig Boszniából és Herczegovinából a katholikus családok százankint költöztek a monarkia területére, Dalmáciába és Horvátországba, utóbb onnét Magyarország déli részeire. Midőn javában folyt a kivándorlás, Zvizdovics Angelusz ferenczrendű szerzetes II. Mohamed szultán elé ment s rámutatott a lakatlan falvakra. Mire a szultán kiadta atnáméját, melylyel a ferenczrendűeknek engedélyt adott a pásztorációra.[1]) A Boszniából bevándorló sokacokkal ferenczrendű szerzetesek jöttek — tulajdonképpen azok voltak a nép vezetői a településben — s itt épp úgy folytatták a pásztorációt, mint Boszniában. Igy adja ezt elénk a zombori ferenczrendű kolostor diáriuma. A napló feljegyzése szerint a török hódoltság idején az *egész kalocsai egyházmegye hitközségeit a bosnyák rendtartomány ferenczes szerzetesei* látták el. A lelkészi teendőket nem ritkán életük kockáztatásával végezték. A szerzetesek mind szláv nevűek.[2]) Fönnebbi állításunkat megerősítik a szabadkai bunyevácok telepedésének adatai. Az 1776. évi okiratok a régi szóhagyományt emlegetik, mely szerint a bunyevácok épp úgy, mint a szerbek már a török hódoltság idején itt laktak, szerteszét a pusztákon s baromtenyésztéssel foglalkoztak.[3]) Iványi a bunyevácok betelepedését 1687-re teszi, ez azonban így aligha fogadható el. Idézi a gyöngyösi ferenczrendű kolostor egyik okiratát, mely szerint a bunyevácok Boszniából és Dalmáciából költöztek Szabadkára 18 ferenczrendű szerzetes vezetése alatt. Szabadkára érkezvén, a várban megtelepedtek, egy részük tovább ment Szegedre. A szerzetesek kötelességüknek eleget tévén, a néptől elbúcsúztak és visszatértek Boszniába. Csak Sárcsevics Angelusz páter maradt itt egy ideig, utóbb az is visszatért Boszniába. Azontúl a szegedi

---

a bogyáni kolostor alapítási ideje 1478-ban; mivel e korban történtek szórványos telepítések. Lásd Sakrak. Prvi izvestaj eparhije Bacske. 292., 297.

[1]) Kláics V. Povieszt Boszne. Zagreb. 1882. 340.

[2]) Extractus Protocolli Ven. Conventus L. R. Cittis Zomboriensis P. P. Ord. Minor. Obs. Provinciae olim Bosnae-Augent. 3.

[3]) Iványi. Szabadka története. I. 77., 79.

ferenczrendűek jártak ki istentiszteletek tartása céljából.[1]) A fönnebbiekkel szemben meg kell jegyeznünk, hogy ezen tömeges telepedés igenis későbbi időben — a török uralom vége felé — történt; azonban a bevándorlás szórványosan már a mohácsi vész után mutatkozik s lassacskán folyton folyik. Egyes családok jöttek hulladozva, lassú egymásutánban.

Fönnebb hangsúlyozott állításunkat kétségen kívül helyezik a vatikáni levéltár adatai. Ibrisimovics Marin belgrádi püspök 1649-ben bérmálási körutat tartott a Duna-Tisza közén, mely alkalommal Gyöngyöstől kezdve meglátogatta a következő községekben lakó katholikus híveket: Gyöngyös, Jászberény, Kecskemét, Szeged, Martonos, Bajmok, Jankovácz, Mélykút, Szántova, Zombor, Gara (Gazza), Béreg (Berch), Kollut (Coluth), Monostorszegh (Monester), Bács, Bukin.[2]) Először is azon körülmény, hogy Ibrisimovics püspök azon hitközségeket látogatta meg, melyek lakosai később — a karlóczai béke után — szlávok voltak, azon következtetésre visz bennünket, hogy a lakosság ez időben

---

[1]) U. o. 89.

[2]) Monumenta Spectantia Historiam Star. Merid. Vol. XXII. Fermendzsin. Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica. Zagrabiae. 1892. 467. lap. — A pápa Ibrisimovits Marinus belgrádi püspök hatóságára bízta Magyarországot, ki 1649-ben el is jött ide és a megye területén számos községben bérmautat tartott. Jelentése Rómában a Congregatio de propaganda fide archivumában feltalálható. Az itteni adatokat egy terjedelmes munkában feldolgozta Fermendzsin Euzéb, Rómában lakó magyar franciskánus. A munka címe: Acta Bosnae, potissimum documentorum regestis ab anno 925—1752.

Ibrisimovits Marinus Szegedről jövé 1649. október 11-én bérmált Martonoson Szent-Márton templomában. Október 12-én Bajmokon. Október 14. és 15-én Jankováczon. Október 16-án Mélykúton. Október 17—22-ig Szántován és környékén. Október 23. és 24-én Zomborban. Megjegyezte, hogy akkor Zomborban volt 30 katholikus ház, de nem volt templomuk. Garán, Gákován 58 katholikus ház volt, templom hiányában, misére és bérmálásra Szántovára mentek. Többen jöttek — úgymond — prédikációra és bérmálásra Béregről és Kolluthról.

Monostoron 20 katholikus ház volt. Október 26., 27., 28-án Bács-Földváron volt a püspök. A szóntai templomban 180-at, Bukinban pedig Keresztelő-Szt-János templomában 428-at bérmált a püspök. Bukinból átment a püspök a dunántúli vidékre.

Nevezetes a dologban az, hogy Ibrisimovits Marinus nem volt a magyar király által kinevezett püspök, hanem olyan apostoli vicarius-féle, a minőket a pápa a Congregatio tanácsára oly tájakra szokott kiküldeni, hol a katholikus hierarchia nincsen szervezve. Innét van, hogy a püspök halála után I. Lipót magyar király a pápai kuriánál reclamálta az ő jogait és kéri a magyar királyok kinevezési jogát a jövőben figyelembe venni és az ő tudta, hire nélkül püspököket ide ki nem küldeni.

is szláv volt. A második figyelemre méltó momentum az, hogy a püspök szláv s ugyanezen hitközségek lelkészei a karlóczai béke után szintén szlávok: bosnyák ferenczrendűek. A harmadik és fő argumentum, melyet itt figyelembe kell vennünk az, hogy e községek nevei már el vannak szlávosítva. A mohácsi vész előtt Szántova Szántó, Zombor Czobor-Szent-Mihály, Béregh Berek, Kolluth Kölöd. Bukin szintén szláv nevű falu, később sokac lakossággal. Tehát jogos alapon áll azon nézetünk, hogy ezen községek lakosai már a török hódoltság idején katholikus szlávok voltak.

Ha már az Ibrisimovics lajstromában jelzett adatokat egyéb okiratokkal összevetjük, azt kell gyanítanunk, hogy a püspök ezúttal nem látogatta meg az összes katholikus községeket Bácskában, hanem talán csak a szláv ajkúakat. Vannak adataink, melyek azt tanusítják, hogy a török hódoltság idején például Plávnán is voltak katholikusok (magyarok); a török defterekben Nagy-Szóntát olvasok a XVI. század végén.[1]) A Canonica Visitátió tanusága szerint Baján az egyik plébánia ősrégi, mely még a török háborúkat megelőző időkből való.[2]) Tehát szórványosan voltak a török időkben egyebütt is katholikusok, magyarok. Ezeket Ibrisimovics azért nem látogatta meg, mivel a nyelvöket nem értette.

Immár összegezve a fönnebbieket, megállapíthatjuk a kalocsai egyházmegye tájképét a török hódoltság idején. Az itt maradt magyarok lassacskán összeszedelődzködtek s néhány faluban meghúzták magukat. A bunyevácok és sokacok szórványosan jöttek be és a fönnebb elősorolt falvakban letelepedtek. Ámde mily gyér népességűek és elhagyatottak voltak e telepek! Hogy a törökök iszonyatosságáról és a csekély számú falvak lakosainak saranyúságáról fogalmat alkossunk, olvassuk el Verancsics utazását a bácskai Dunán, kinek szerb hajósa — midőn a Bácska elpusztult falvait szemlélte — azt mondta: a régi boldog időben több ember lakott egy faluban, mint most

[1]) Vélics. Magyarorsz. Török Defterek. I. k. 336. és II. k. 277. l.

[2]) Visit. Canon. A. 1731. Kalocsai érseki levéltár. Baja rovat.

harmincban.[1]) A lakosság legnagyobb része gör. kel. szerb volt, kik épp úgy mint a katholikusok, hulladozva vándoroltak be és foglalták el a lakatlan téreket.[2]) A katholikusok kisebbségben voltak. Ez állapot így tartott a karlóczai békét követő évkörig.

7. Az egyházmegye visszaállítása.

A török rabság végórái elközelgettek, a szép Bácska áldott földén ismét élet fakadt. Monarkiánk seregei egymás után vívták a világraszóló diadalokat, a Bácska keresztény lakosai szabadokká lettek. Ámde az újjászületés munkája évtizedek hosszú sorát vette igénybe, a győzelmek csak híradói voltak a jövő fejlődésnek. Új hitközségek csak akkor alakultak itt, midőn a telepítés kezdetét vette. Baján, Zomborban, Bácsban és Szabadkán, mint a bunyevácság fő pontjain voltak ferenczrendű missio-állomások, honnét a szerzetesek a szomszédos községekbe jártak lelkészi teendőket végezni. Antunovics szerint ezen kolostorok 1686-ban már bizonyosan fennállottak.[3])

Ámde az elősorolt hitközségek csak kisded nyáját képeztek. A tulajdonképpeni lendület a bunyevácok tömeges betelepülésével kezdődik 1688-ban. Ezen évkör dícsőségteljes hadjáratai óriási csapásokat mértek a hanyatló török uralomra. A balkáni szláv népek — bunyevácok és szerbek — látva monarkiánk sikereit, készséggel szegődtek csapatainkhoz, hogy zsarnokaikon boszút állhassanak. A bécsi kormány látva vonzalmukat, sietett az

---

[1]) Magy. Tört. Eml. II. o. II. 290.

[2]) Az országos levéltárban lévő 1701. évi összeírásból megtudjuk, mely falvakban vagy pusztákon laktak katholikusok a török világban: Bács, Baskút, Baracska, Bajmok, Bassinada, Béreg, Bikics, Borsód, Bukcsinovics, Csatalja, Kúnbaja, Dautova, Gara, Hilda. Ivánka, Katymár, Kis-Jurics, Kis-Földvár, Kolut, Legyen, Madaras, Mélykút, Martonos, Alsó- és Felső-Monostor, Nagy-Militics, Nagy-Gyurics, Pandur, Ranyesa, Rasztina, Radonics, Ranyos, Rigica, Roglatica, Sterbác, Szántova, Szlakon, Sebesics, Szalasics, Sári, Töti, Tavankút, Zombor. Ezen puszták lakosai a török hódoltság ideje alatt a kalocsai érseket vallották uruknak. Pedig tudjuk, hogy a szerbek erősen tiltakoztak a katholikus főpapoknak való dézsma fizetése ellen. Különben is azon pusztákat, melyekről kétségtelen, hogy a jelzett időben katholikusok lakták, Baja, Jankovácz és Bukin kivételével, mind itt találjuk a kalocsai érsek pusztái közt. Orsz. levéltár. Eccles. F. 6. Nr. 12.

[3]) Razprava o podonavszkihi potiszanszkih bunjevcihi sokcih. Bécs. 1882. 92.

alkalmat megragadni s velük kedvező feltételek mellett szerződésre lépni az együttes hadakozás iránt. Bajor Miksa 1688-ban 6000 katholikus bosnyákot vezetett ki a zicsári táborból, kik Baja, Szabadka és Szeged környékén telepedtek le. Vezéreik: Vidákovics és Márkovics a telepítés alkalmával ígéretet tettek, hogy a nép fegyverfogható tagjai harcolni fognak a török ellen. Ennek folytán őket is, mint a szerbeket, beosztották a granicsár katonaságba. A Rákóczy-féle mozgalom megzavarta ugyan az új kolóniákat, de a lakosság egy része csakhamar ismét visszatért régi lakóhelyére, másik része Zombor környékén települt meg.[1]) Ime, ez volt a bunyevácok telepedésének második szaka. Iványi idézi a gyöngyösi ferenczrendű kolostor egyik följegyzését, mely szerint a bunyevácok 18 szerzetes vezérlete alatt *jöttek Szabadkára*, a jövevények egy része tovább ment Szegedre. Miután a szerzetesek missziójukat befejezték, visszatértek Boszniába; csak egy maradt itt: Sárcsevics Angelosz, utóbb ez is visszatért hazájába. Azután a szegedi kolostor szerzetesei végezték a lelkészi teendőket.[2]) A bunyevácok és sokacok betelepedésének harmadik korszaka a pozsárevácz béke idejére esik. Midőn Belgrád Savoyai Jenőnek 1717. évi fényes győzelme folytán a keresztények birtokába került, fegyvereink sikerei újabb mozgalmat keltettek a balkáni népek között. Bunyevácok és szerbek ismét tömegesen települtek le Magyarország déli részein.[3])

A mint a bunyevácok és sokacok betelepülésének, úgy a bunyevác hitközségek keletkezésének sem találjuk biztos nyomát írott adatokban. Mint említém, a török hódoltság idején kezdtek bevándorolni s velök jöttek a ferenczrendű szerzetesek. *Szabadkán* a szegedi ferenczrendűek végezték a lelkipásztorkodást. A bosnyák szerzetesek — a mint a nép letelepedett — csakhamar visszatértek hazájokba. A szerzetes álruhában járt hívei közé s ezernyi veszedelem közt teljesítette hivatását. A plébániai anyakönyvek írott adatait 1687-ben találjuk fel először, midőn a lelkész a

[1]) Kriegs-Archiv. Hof-Kriegs-Rath. Protoc. 1687. 1. Sept. Nr. 11.
[2]) Iványi. Szabadka története. I. 89.
[3]) Steltzer. Fr. Geschichte der Bácska. 79.

keresztelésekről rendes jegyzéket kezdett vezetni. Iványi szerint Gugánovics (Ludasi) Jeromos szerzetes 1695-ben Szabadkán lakott a Kúlá-nak nevezett régi vár vagy kastélynak egy kis szobájában; ugyan abban egy földszinti nagyobb szobát kápolnává alakított át. A kastély alsó részét 1686-ban Volkra gróf királyi biztos engedte át egyházi célokra. 1710-ben a kalocsai érsek véglegesen a ferenczrendű szerzeteseket rendelte lelkipásztorokul a szabadkai plébániára. 1717-ben paplakot építettek s a szerzetes tartományfőnök Gugánovics mellé három segédlelkészt rendelt.[1]) 1723-ban királyi rendelet folytán a kastélyt templommá alakították s ezzel a plébánia ügye rendezve lőn.[2]) Az 1729. évi Canonica Visitatio szerint a ferenczrendűek temploma azon kastélyból lett átalakítva, melyet 1723-ban III. Károly király ajándékozott az egyház céljaira.[3]) Utóbb a templomot kibővítették és célszerűen átalakították, mely célra a szerzetesek gyűjtést rendeztek. A nép szívesen adakozott s idővel úgy a templom, mint a kolostor épülete tetemesen megnagyobbodott a hívek áldozatkészségéből. A lelki pásztorkodást úgy Szabadkán, mint a szomszédos községekben a ferenczrendűek végezték mindaddig, míg a teljesen restaurált egyházmegye kormányzata a rendszerváltoztatást szükségesnek nem látta.[4])

A szomszédos bunyevác községek lelkipásztori teendőit szintén a szabadkai szerzetesek látták el. Így a *bács-almási* hívekhez az 1734. évi Canonica Visitatio szerint egy szabadkai ferenczrendű szerzetes járt ki vasárnaponként. Itt is egy kastély állott üresen, melyet a szerzetesek a kormánytól templomi célokra kieszközöltek és szép templomocskává alakították.[5]) Utóbb 1779-ben a kir. kamara új templomot építtetett, mely megfelelt a szaporodó hívek szükségleteinek. A templom Szent Lőrincz tiszteletére van szentelve.[6]) Végre 1823-ban a közbirtokosok

---

[1]) Antunovics, i. m. 99.
[2]) Iványi, i. m. II. 265.
[3]) Canon. Visit. 1729. Kalocsai érseki levéltár. Szabadka rovat.
[4]) Iványi. II. 267.
[5]) Visit.. Canon. 1734. Kalocsai érseki levéltár. Almás.
[6]) Visit. Canon. 1779. U. o.

— kikre a templom kegyurasága átszállott — tágas templomot építettek, mely ma is fennáll.[1]) Hasonlóképpen a *bajmoki* templom, mely 1817-ben épült Szabadka város, mint kegyúr költségén.[2]) *Bajsán* a lakosság vegyes, bunyevác, magyar, tót. A Vojnics család 1760-ban épített vertfalból kis templomot. A paplakot 1784-ben építették. 1791-ben a plébániát Orbán Mihály szabadkai ferenczrendű szerzetes adminisztrálta.[3]) *Csantavér* szintén Szabadka filiálisa volt. Lakossága magyar és bunyevác, 1789-ben Stajer János szabadkai ferenczrendű végezte a lelkészi teendőket. Az 1803. évi Canonica Visitatio szerint a templom földből paraszt ház formájára van építve. Nagyon régi épület. Utóbb 1815-ben Szabadka város hatósága emeltetett a célnak megfelelő templomot.[4])

A bácskai bunyevácok másik középpontja volt a bajai ferenczrendűek kolostora. Az 1731-iki Canonica Visitatio szerint *Baján* két katholikus plébánia van, egyik a dalmátoké, temploma ősrégi, még a török háborúkat előző időkből való. A templom elég tágas, Szent Antal tiszteletére van dedikálva. A plébániát a kolostorfőnök vezeti. A kolostort 1731-ben építették, előbb egy viskó-forma házban laktak a szerzetesek. A másik plébánia a magyaroké, németeké és tótoké. Temploma 1731-ben kicsiny volt, a hívek számának nem felelt meg.[5]) Utóbb 1765-ben a mezőváros közönsége tágas és célszerű templomot építtetett.[6]) A bajai bunyevác plébánia fiókközsége ezek voltak: *Felső-Szent-Iván*. A Grassalkovics-féle uradalom pusztája volt. A lelkészi teendőket a kijáró bajai páterek végezték. 1731-ben építették a templomot szilárd anyagból. A jelzett évben 25 bunyevác család lakott a pusztán.[7]) Grassalkovics grófnő 1778-ban tágasabb templomot építtetett. Akkor a lakosság a magyarok és tótok

---

[1]) U. o. 1823.
[2]) U. o. 1817. Bajmok rovat. Kalocsai érseki levéltár.
[3]) Kalocsai érseki levéltár. Visit. Canon. Bajsa. 1791.
[4]) U. o. Csantavér. 1815.
[5]) U. o. Baja. 1731.
[6]) U. o. Baja. 1830.
[7]) U. o. Baja. 1731.

letepedése által már tetemesen szaporodott.[1]) *Bikity* hasonlóképpen a bajai kolostor fiókközsége volt. 1731-ben egy nádkunyhó szolgált templom gyanánt, melyben a bajai kolostor szerzetesei végezték az istentiszteletet.[2]) A templomot 1780-ban építtette a fönnebb említett Klobusicky Grassalkovics Teréz grófnő.[3]) A *garai* hitközség, mint a Grassalkovics család tulajdona, bunyevác falu — illetőleg puszta — szintén ezen csoportba tartozott s a bajai konvent filiálisa volt. 1731-ben kápolnája betapasztott sövényből volt összeróva, náddal befödve.[4]) Négy év mulva a patronus célszerűbb templomot építtetett, melynek már fa-tornya is volt. Akkoriban a lakosság kizárólag bunyevác volt.[5]) Utóbb 1779-ben Grassalkovics herceg építtetett a szaporodó népesség számára alkalmas templomot. E század elején a németség kezdett tért foglalni Garán.[6]) — *Csávolyon* 1740-ben építettek templomot. Akkoriban a lakosság ott csupán bunyevác volt.[7]) *Béregh*, *Kolluth* és *Szántova* kezdetben egy hitközséget képeztek. A két előbbi filiálisa volt a szántovai anyaegyháznak, melyet egy bajai ferenczrendű szerzetes adminisztrált. Kezdetben mindhárom község lakosai sokacok voltak, kik — mint fönnebb láttuk — részint a török hódoltság idején, részint a felszabadulás után nyomban letelepedtek itt. A szántovai plébánia 1731. évi kánoni látogatási jegyzőkönyve említi, hogy a templom 6—7 év előtt épült a régi romjain.[8]) Az 1767-iki Canoni Visitatio szerint a templomot Berkovics Ferencz ferenczrendű szerzetes kegyes adakozásból építette fel egy ősrégi templom romjain.[9]) Béreg 1740-ben helyi káplánt kapott, midőn a hívek kisded templomot építettek, mely azonban csak ideiglenes jellegű volt.[10]) A plébániát 1757-ben

---

[1]) U. o. Felső-Szent-Iván. 1778.
[2]) U. o. Baja. 1731.
[3]) U. o. Bikity. 1791.
[4]) U. o. Baja. 1731.
[5]) U. o. Gara. 1762.
[6]) U. o. Gara. 1830.
[7]) U. o. Csávoly. 1762.
[8]) U. o. Szántova. 1731.
[9]) U. o. Szántova. 1767.
[10]) U. o. Béregh. 1762.

szervezték, a mostani templomot a kincstár, mint patronus, 1789-ben építtette.[1]) Régi hagyományok szerint Kolluthon is, — mint jobbára azon községekben, melyeket Ibrisimovics püspök meglátogatott — a mohácsi vész után megmaradtak az ősrégi egyház romjai. Midőn a község egyházi tekintetben önálló lett, a kincstár előzőleg 1752-ben templomot építtetett.[2]) *Katymár* kamarai birtok volt, utóbb a Latinovics család öröke lett. 1731-ben a bajai ferenczrendűek egy nádfedelű kunyhószerű kápolnában tartották az istentiszteletet.[3]) 1742-ben alkalmasabb templomot építettek.[4]) A mostani Latinovics János és József kegyurak bőkezűségét hirdeti.[5]) *Monostorszegh* sokac község, szintén a bajai konvent filiálisa volt. 1731-ik évben már volt templomuk, azt utóbb átalakították; a mult század végén a kincstár építtette a mostanit.[6]) Ily filiálisok voltak még *Csávoly* és *Vaskút*.

A *zombori* konvent már szűkebb körű tevékenységet fejtett ki. Pasztorális működése a zombori plébániára s néhány szomszédos községre terjedt. Még a török hódoltság idején volt a ferenczrendűeknek egy kápolnájuk, melynek — mint a török területen általában — nem volt tornya. A kápolna a sáncon kívül volt a plébánia épület mellett. 1717-ben a későbbi kolostor helyén (a mostani plébánia telkén) új templomot építettek a török házak tégláiból. Volt a templom mellett egy görbe ház, mely görbe cserepekkel volt befödve; három szobából és egy konyhából állott. Ezt használták a szerzetesek parochiális épület gyanánt. A mint a viszonyok konszolidálódtak, hozzá láttak a kolostor építéséhez 1743-ban. 1752-ben pedig letették az új templom alapkövét, mely közvetlenül a kolostor mellett épült fel.[7]) A ferenczrendűek kijártak a szomszédos községekbe s

---

[1]) U. o. Béregh. 1830.
[2]) U. o. Kolluth. 1791.
[3]) U. o. Baja. 1731.
[4]) U. o. Katymár. 1783.
[5]) U. o. Katymár. 1829.
[6]) U. o. Monostorszegh. 1731.
[7]) Extractus Protocolli Ven. Conv. L. R. Citt. Zombor. P. P. Ord. Min. 2.

főleg a bunyevác falvakban lelkészkedtek. Így az idézett zombori konvent-naplóban olvassuk, hogy 1752-ben a ferenczrendűek kezdeményezésére templomot építettek *Nemes-Militicsen.*[1]) A jelen század első felében újat építettek a régi helyébe.[2]) A másik bunyevác község volt Csonoplya, hol 1750-ben építettek nádfödelű templomot.[3]) Szent-Tamáson is zombori ferenczrendű végezte a pasztoráliát.

Bácsban a török háborúk ideje alatt és után szintén ferenczrendűek vezették a plébániát.[4]) Mint az 1767. évi Canonica Visitatio jegyzőkönyve előadja, a plébánia ügyeit előbb a ferenczrendűek vezették, kiknek a kolostort és templomot I. Károly király még 1301-ben ajándékozta. A szerzetesek a török háborúk ideje alatt és a felszabadulás után 1766-ig végezték a lelkipásztorkodást a sokac nép közt. Midőn a kalocsai érsek a plébániát világi papok kezére adta, egy betapasztott sövényház szolgált parochiális istentiszteleti célokra, mely előbb a szerbek temploma volt. Midőn az érseki hatóság a plébánia vezetésében a fönnebb jelzett módosítást megtette, a szerbeket a szomszédos Dérony pusztára telepítette s templomukat ideiglenes katholikus plébánia-templommá alakította. A szerzetesek megtartották régi templomukat, azt azonban parochiális célokra többé nem használták. Ők azontúl az aszkézisre és kisegítő pasztorációra voltak utalva. Volt a bácsi határban, Bukin felé az erdőben egy kápolna, melynek eredetéről mit sem tud a Canonica Visitatio; annyit azonban bizonyosnak állít, hogy az egy ősrégi templom romjain épült. A jelzett évben a bácsi plébánia filiálisai voltak: *Érsekújfalú, Dérony, Tovarisova, Szilbás, Parabuty, Paraga.*[5]) *Bukin, Vajszka, Szónta és Plávna* részint a karlóczai béke előtt, részint az után tartoztak a bácsi misszióhoz. Szóntán 1731-ben egy deszkabódé volt a templom, melyben Momcsilovics Márk bácsi

---

[1]) U. o. 36.
[2]) Kal. érs. levéltár. Visit. Can. N.-Militics. 1842.
[3]) U. o. Csonopla. 1762.
[4]) Antunovics, i. m. 95.
[5]) Kalocsai érseki levéltár. Vis. Con. 1767. Bács.

ferenczrendű végezte az istentiszteletet.[1]) Az 1767. évi kánoni látogatás jegyzőkönyve szerint a ferenczrendű lelkész 1774-ben a régi apáca-kolostor templomának romjai felett új templomot épített, mely azonban szintén ideiglenes jellegű volt.[2]) A mostanit a kincstár építette. Vajszkán és Bogyánban 1734-ben sövényből összerótt imaház volt.[3]) Még 1805-ben is csak ideiglenes kápolnájuk volt.[4]) Bukinban előbb egy viskóban tartották az istentiszteletet.[5]) 1762-ben templomot építettek.[6]) A mostanit 1813-ben építtette a kincstár.[7]) Hajdan Palánka a bukini plébánia fiókközsége volt. — Plávnán 1767-ben fabódéban tartották az istentiszteletet.[8]) 1813-ban a kincstár építtetett templomot.[9])

A mult század elején Bács-Bodrogh megye területén valóságos népvándorlás keletkezett. Új telepesek jöttek a puszta térekre; részint lassacskán, családonkint, részint tömegesen s új községeket alapítottak. Az új telepesek magyarok, németek és tótok. A tótok a magyarokkal együtt jöttek s együtt is telepedtek le; minek az lett a következménye, hogy idővel elmagyarosodtak. Az új gyarmatosok részint egészen néptelen vidékeken telepedtek le, részint oly helyeken, hol szerbek laktak. A telepedés nem történt zsörtölődések, súrlódások nélkül; a hol nem tudtak megegyezni, onnét a szerbek más helyre költöztek. A magyarok 1733-ban kezdtek telepedni jelentékenyebb csapatokban s három évtized leforgása alatt szép kolóniákat alkottak. Első telepük *Jankovácz* volt, hol a már előbb megtelepedett szlávokkal társultak. 1746-ban ideiglenes templomot építettek fatoronynyal. Innét népesült be idővel a szomszédos *Mélykút*, *Kis-Szállás*, *Tataháza*, *Madaras*, melyek a mult század közepén és végén lettek önálló plébániákká. A magyarok letelepülésének

---

[1]) U. o. 1731. Szónta.
[2]) U. o. 1767.
[3]) U. o. Vajszka. 1734.
[4]) U. o. 1841.
[5]) U. o. Bukin. 1762.
[6]) U. o.
[7]) U. o. 1839.
[8]) U. o. Plávna. 1767.
[9]) U. o. 1841.

legfontosabb momentuma a Tiszavidék benépesülése. A Bácska gyöngye, a gabnadús Tiszavidék épp a mult század közepén kezdett benépesülni magyarokkal. Ó-Kanizsa, Zenta, Ada, Ó-Becse tekintetre méltó telepei lettek a lefelé vonuló magyarságnak. Mind e telepítéseket a kir. kamara intézte, az előbb kizárólag szerbek által lakott nagy határú községek benépesítése céljából. *Kanizsán* 1750-ben telepedtek meg a magyarok, 1753-ban vertfalú templomot építettek.[1]) *Zentán* 1755-ben magyarok és tótok telepedtek a szerbek mellé s még azon évben templomot is építettek.[2]) A harmadik kolónia *Ada* volt, hová 1760-ban jöttek magyar lakosok. Még azon évben építettek nádfödelű templomot torony nélkül. Mohol és Petrovoszelló az adai plébánia fiókközségei voltak. A jelzett évben 116 katholikus házaspár lakott Adán 63 házban.[3]) *Ó-Becse* 1760-ban népesült be magyar lakókkal, kik 1763-ban építettek templomot. Petrovoszelló, Földvár, Csúrog, Goszpodincze, Túria és Szent-Tamás tartoztak az anyaegyházhoz.[4]) A település, a mint 1750-ben megkezdődött, folyt tovább; egymásután népesültek be a Tisza mentén *Petrovoszelló*, hol már 1767-ben 22 pár katholikus lakott, 1773-ban templomot építettek.[5]) *Martonost* 1776-ban szállották meg a magyarok;[6]) *Szent-Tamást* 1783-ban, 1791-ben templomot építettek;[7]) *Moholt* 1805-ben;[8]) *Földvárt* 1806-ban.[9])

Ezen községekben már a telepedés előtt is laktak elszórtan katholikusok, nagyon gyér számmal, kiknek pásztorációját a szegedi minorita kolostor szerzetesei végezték. Mint az ó-becsei plébánia Canonica Visitatioja említi, Ó-Becsén 1757 óta egy szegedi minorita működik állandóan, ki a kamarai provisor

---

[1]) U. o. Ó-Kanizsa. 1762.
[2]) U. o. Zenta. 1767.
[3]) U. o. Ada. 1762.
[4]) U. o. Ó-Becse. 1763.
[5]) U. o. Petrovoszelló. 1783.
[6]) U. o. Martonos. 1791.
[7]) U. o. Szent-Tamás. 1791.
[8]) U. o. Mohol. 1806.
[9]) U. o. Bács-Földvár. 1810.

házában lakik.[1]) Utóbb úgy a becsei, mint a többi tiszavidéki plébániák gondozását a szabadkai kolostor szerzetesei vették át. De nem csupán ezeket, az összes szomszédos magyar községeket Mélykútot, Topolyát, Bezdánt, Jankováczot, Hegyest, Tataházát[2]) ők látták el. A bácskai magyar kolonizáció megkezdődött 1733-ban s 1810-ig tartott, mely idő alatt úgy mint a Tiszavidéken, a megye egyéb vidékein is létesültek virágzó magyar hitközségek. Igy 1743-ban *Bezdánban*, hol Patacsics érsek a jelzett évben már szabályozza a plébánia jövedelmeit.[3]) 1749-ben *Kúlán*, 1750-ben *Topolyán*, hol a következő évben templomot építettek,[4]) 1749-ben *Baracskán*,[5]) 1752-ben *Doroszlón*, hol két év mulva építettek templomot, miután az előbb ott lakó szerbek heves ellenkezések után a községet elhagyták.[6]) Igy népesültek be a jelzett időközben magyar lakosokkal *N.-Militics*, *Báthmonostor*, *Bogojeva*, *Dautova*, *Mélykút*, *Tataháza*, *Hegyes*, *Temerin*, *Madaras*, *Ó-Kér*, *Borsód*, *Ó-Morovicza*, *Kuczura*, *Pacsér*. Némely községben, mint Bogojéván, Dautován, Temerinben szerbek laktak, kik a magyarok letelepedése után a községet elhagyták.

A magyarok telepedésével egy időre esik a németek bejövetele Bács-Bodrogh megyébe. Az első német plébánia a *Péterváradi Sáncz*ban (Ujvidék) volt, hol a karlóczai béke után azonnal szerveződött a katholikus hitközség. 1702 óta a péterváradi ferenczrendű kolostor szerzetesei látták el az újvidéki német és sokac híveket. A plébánia véglegesen csak a pozsoreváczi béke után lőn szervezve, midőn a lakosság ismét szaporodott. Végül Belgrád eleste alkalmával 1738 és 1739-ben jöttek nagyobb számmal német iparos családok a belgrádi víziárosból Ujvidékre, kiknek letelepedése folytán Ujvidéken virágzásnak indult a katholikus hitközség. 1767-ben ezen fiókközségek tartoztak az újvidéki plébániához: a futaki magtár a hozzá tartozó néppel,

[1]) U. o. Ó-Becse. 1763.
[2]) U. o.
[3]) U. o. Bezdán. 1743.
[4]) U. o. Topolya. 1762.
[5]) U. o. Baracska. 1763.
[6]) U. o. Doroszló. 1762.

Temerin, Káty, Kovil, Titel, Vilovó. Temerin és Titel csakhamar önálló egyházak lettek.[1]) A többi német plébániák 1734 után létesültek. *Csataaljáu* találjuk ezen évben az első német kolóniát. A pap, ki a hívek lelki szükségletét ellátta, eleinte magánházban végezte az istentiszteletet. Templomot 1744-ben építtetett számukra Patacsics Gábor kalocsai érsek.[2]) Ugyancsak 1734-ik évben létesültek a *novoszellói* és *futaki* német plébániák. A legnépesebb német plébánia *Apatin* volt, hol az 1750. évi kánoni látogatás jegyzőkönyve szerint kápolnája volt a hitközségnek, ugyanazon évben kezdték építeni a templomot. Ezen időben Mikos Jakab volt az apatini plébános, ki 5 év óta lakott Apatinban. A kir. kamara ott 1797-ben épített templomot.[3]) *Priglevicza-Szt-Iványon* előbb szerbek laktak, a németek 1748-ban telepedtek oda; eleinte az apatini plébániához tartoztak, 1764-ben vertfalú templomot építettek s lokális káplánt kaptak.[4]) Ugyancsak 1764-ben szerveződött a *karavukovai* hitközség is, ezen évben 792 katholikus lakott ott, kik sövényből ideiglenes templomot építettek. Ezen időben a régi Karavukován még szerbek laktak, kiket a királyi kamara már két év óta szorít az elköltözésre. Mint az idézett Canonica Visitatio megjegyzi, az új karavukovai temetőben már kijelölték az új templom helyét. Ugyanott az ásatások alkalmával egy hajdan ott létezett nagyobb templom romjai tűntek elő.[5]) 1748-ban nagyobb számmal jöttek német gyarmatosok *Hódsághra*, *Gákovára*, *Palánkára* és *Gajdobrára*, azonban hitközségeket csak utóbb, 1767 körül szerveztek. A német telepítést, illetőleg a telepítés alkalmával a németek és szerbek közt felmerült viszálykodásokat elintézte Cothmann, ki az egész Bácskát beutazta s eljárásáról a kormánynál jelentést tett. Az ő jelentésének és javaslatának következménye gyanánt tekinthetjük azon újabb telepítéseket, melyek 1763—1768. idő alatt történtek *Kernyán*, *Krusevlyán*, *Gákován*, *Prigl.-Szent-Iványon*, *Doroszlón*, *Filipován*,

1) Érdujhelyi. Ujvidék története. 200. lap.
2) Kalocsai érseki levéltár. Vis. Can. Csataalja. 1748.
3) U. o. Apatin. 1750.
4) U. o. Prigl.-Szent-Iván. 1767.
5) U. o. Karavukova. 1767.

Veprováczon, Kollathon, Bezdánban, Hódsághon, Gajdobrán, Bukinban, Palánkán, Karavukován és Apatinban.

Az áldott béke, mely meghozta a Bácska újjászületését, a kulturális fejlődésnek hatalmas lökést adott. A Bácska képe új alakot öltött, terei ismét benépesültek katholikus lakókkal, új plébániák keletkeztek évről-évre. Lassacskán a kalocsai szeminárium benépesült s az érseki hatóságnak világi papok állottak rendelkezésére. A főegyházmegyei kormányzat szükséglet szerint új plébániákat szervezett s azok vezetését világi papokra bízta. Azonban ily alkalmakkor a ferenczrendűek — kiknek ezen parochiák előbb filiálisai voltak — nehézségeket gördítettek a kormányzati intézkedések elé és privilégiumaikra hivatkozva, meg akarták akadályozni az ügyek fejlődését. Patacsics Gábor érsek 1735. évben a királyhoz írta panaszlevelét, melyben említi, hogy ő épp a lelkipásztorkodás céljaira neveli papságát s midőn egy új plébániát akar szervezni, a boszna-argentinai ferenczrendű provincia szerzetesei intézkedéseinek ellenállanak s törekvéseit meghiúsítani iparkodnak. Ez azon alkalommal történt, midőn az érsek Gara, Katymár és Vaskút fiókközségeket a bajai bunyevác parochiától el akarta szakítani s azokban önálló plébániákat akart szervezni világi papok vezetése alatt. Panaszlevelében felhozza az érsek, hogy a szerzetesek csak akkor alkalmazhatók a lelkipásztorkodás terén, ha nincs elegendő világi pap a plébániák vezetésére. Az érsek kérésének legfelsőbb helyen helyt adtak, 1735-ik évben már világi pap volt a garai község lelkipásztora.[1])

A megkezdett rendszer évről-évre nagyobb mértékben érvényesült a kalocsai egyházmegyében. A mint az érseki hatóság új plébániákat szervezett, azok élére következetesen világi papokat állított; mi annál könnyebben ment, mivel a kalocsai papnevelő évről-évre mindinkább benépesedett. De nemcsak az új plébániákat bízta világi papokra az érseki hatóság, a régieket is átvette a ferenczrendűektől. Patacsics érsek 1738-ban egyházmegyéjében a lelkipásztorkodást egyöntetű szabályzattal

[1]) Katona. Hist. Metr. Coloc. Eccl. II. 226–227.

szervezte, melynek megtartására a szerzeteseket épp úgy kötelezte, mint a világi papokat. Azzal szemben a ferenczrendűek épp úgy tiltakoztak, mint a fiókközségek elvétele s önállósítása ellen. Az érsek e miatt 1743-ban s utóbb is megintette őket és a szabályzat megtartására szigorúan utasította. Ennek folytán Szabadkán csakhamar kitört a konfliktus. A stóla-illetékek szabályellenes beszedése s az egyházi pénztár kezelése szolgált legközelebbi alkalmul az egyházi hatóság közbelépésére. A kalocsai főszentszék 1748-ban azon klauzula kiséretében hívta fel a ferenczrendűeket az egyházmegyei szabályok pontos megtartására, hogy ha ezt teljesíteni vonakodnának, a főhatóság kénytelen lesz tőlük a joghatóságot megvonni s a plébánia vezetését világi papokra bízni. Erre a szerzetesek csak annyiban ígértek engedelmességet, a mennyiben ezt tehetik. Az 1756-ik évi kánoni látogatás újra elrendeli a templom-pénztárnak a kolostorétól való elkülönítését; különben, ha ezt a szerzetesek teljesíteni vonakodnának, az érsek más módon fog gondoskodni a plébánia adminisztrációjáról; annál is inkább, mivel a királynő maga is óhajtja a plébániának világi papok által való ellátását. Az érsek ezekről a városi tanácsot is értesítette. A szerzetesek arra való hivatkozással, hogy ők a templomot alamizsnából építették s az egyházi szereket épp ily úton szerezték be, vonakodtak a rendeletnek eleget tenni. Mire Batthyányi érsek 1763-ban újabb kánoni látogatást tartott s a szabályok föltétlen foganatosítását követelte. A szerzetesek memorandumot írtak az érsekhez, melyben különleges helyzetükre hivatkozva, védelmezték eljárásukat. Az érsek most már végleg elhatározta, hogy a plébániát tőlük elveszi. 1763. évi november 29-én felszólította a városi tanácsot, gondoskodjék új templom és paplak építéséről s a lelkész javadalmazásáról. A tanács kérvényt nyújtott be az érsekhez, melyben a szerzetesek önfeláldozó munkásságát s érdemeit hangsúlyozza, kéri, hogy őket a plébánia vezetésében hagyja meg. A feliratok és leiratok egész sora keletkezett erre. A város a pénzhiányt hozva okul, kijelentette, hogy nem képes rendes plébániai javadalmat szervezni. Végre az érsek maga

jött Szabadkára ez ügyben a tanáccsal értekezni, mire május 19-én a tanács megkötötte a plébánia-javadalomra s a patronátusra vonatkozó szerződést. Az érseki hatóság s a város szerződését a királynő 1774-ben jóváhagyta s a város szabadalomlevelébe szóról-szóra átírva, nevével is hitelesítette. 1773. évi szeptember 28-án a rendkívüli tanácsgyűlés tudomásul vette a helytartótanácsnak a plébános bevezetésére vonatkozó leiratát, mire Gláser kanonok, mint érseki biztos, bemutatta az ideiglenes plébánoshelyettesnek kinevezett Ranics Istvánt 3 segédlelkészszel.[1]) Szeptember 30-án megtörtént a plébánia átvétele.

Símábban folyt le a zombori plébánia átadása. 1781-ik évi október 29-én Gaslyevics Antal kalocsai érseki helyettes Jagodics István kíséretében megjelent a zombori kolostorfőnök szobájában s bemutatta neki Jagodicsot, mint kinevezett zombori plébánost, kinek nov. 1-ig a plébániát át kell adni. Október 31-én a szerzetesek kihirdették a templomban, hogy másnap lesz a parochia hivatalos átadása s a hívek ezentúl lelki ügyeikben az új plébánoshoz forduljanak. Mint a zombori kolostor naplója előadja: november 1-én a zombori plébánia, melyet előbb a bosnyák, utóbb a kapisztránus rendtartomány szerzetesei *250 éven át* adminisztráltak, tőlük elvétetett és az új plébánosnak átadatott. Az érseki vikárius a temetőbeli Szent Rókus kápolnát jelölte ki ideiglenes plébánia-templomul. Némi elkeseredettség itt is volt; mert a kolostor naplója megjegyzi, hogy a nov. 4-én tartott installáció alkalmával a nép nagyon csekély számban jelent meg.[2]) Erre a ferenczrendűek a városi tanácshoz memorandumot küldtek, melyben hivatkozva eddigi működésükre, a tanácstól bizonyságtételt kérnek az iránt, hogy a plébánia vezetésétől nem képtelenségök vagy hibáik, hanem csupán az egyházi főhatóság intézkedése folytán lettek elmozdítva. A tanács meg is adta a működési bizonyság-levelet, melyben tanusítja, hogy a ferenczrendűek úgy a török hódoltság idején, mint az után jó és balsorsban mindenkor kiváló buzgalommal gondozták

[1]) Iványi. Szabadka története. II. 274—286.

[2]) Lásd a zombori kolostor naplójában. 127. l.

a rájok bízott híveket. Ezért a város közönsége hálával van eltelve irántok. Épp így a kalocsai érsek is adott még 1723-ban elismerő nyilatkozatot a rend működéséről, melyet a ház történetírója ezen alkalommal a naplóba szóról-szóra feljegyzett.[1]) A plébánia elvételét követte a ferenczrendű kolostor szekularizációja. Mint az idézett napló írja, 1785. évi junius 4-én Bachó János kir. biztos Zomborban jártában, inkognitó belépett a ferenczrendűek kolostorába, ott körül nézett és tovább ment. Hogy mi okból járt itt, megmutatta a következmény. 1786-ban julius 8-án délután 5 órakor Zomborba jött II. József s a kamarai adminisztrátornál megszállott. Másnap misét hallgatott a ferenczrendűek templomában s elutazott Szegedre. Az nap Bachó kir. biztos javaslatára eltörölte a zombori ferenczrendű konventet, azt vármegyeházul rendelte, a templomot pedig átengedte a plébánia használatára.[2])

Épp úgy, mint a zombori plébániát, a bácsit is elvette az érseki hatóság még 1766-ban a ferenczrendűektől s annak vezetését világi papra bízta.[3]) — A bajai bunyevác plébániát a zomborival egyidejűleg 1781-ben bízta világi papra az egyházi hatóság, mely alkalommal a bajai magyar és bunyevác parochia egyesítve lőn.

A restaurált egyházmegye fejlődésének egyik fontos momentumát képezi II. Józsefnek 1787. évi nov. 2-án kelt rendelete, mely úgy a plébániák, mint a helyi káplánságok és segédlelkészi állomások ügyét osztályozza. A rendelet szerint Krusevlyára, mely 601 lélekkel Gákovának fiókközsége, s melyhez N.-Militics filiálisa: Sztanisics is csatolandó lesz, egy helyi káplán tétessék. A kir. kincstár, mint patronus, gondoskodni fog arról, hogy a nem eléggé tágas templom kibővíttessék. A kincstár a lelkésznek is fog lakást építeni. — Vajszka, Plávnának 488 lélekből álló fiókegyháza, mely Bogyánnal egyesítendő, szintén helyi káplánt fog kapni. A paplak építését az uradalom fogja eszközölni. —

---

[1]) U. o. 136.
[2]) U. o. 179.
[3]) Visit. Canonica. 1767. Bács.

Parabuty, a hódsághi plébániának 506 lélekből álló fiókegyháza, szintén helyi káplánt kap, kinek fizetéséhez Lality és Pivnicza is hozzá fog járulni. — A Hódsághoz tartozó Rácz-Militicsre 156 katholikus települt; minthogy azonban a telepítés ideje a vármegyei jelentésben nincs felemlítve, azért nem volt kivehető, vajjon az 1785. év végén összeírt 402 lélek számában az imént említettek is benfoglaltatnak-e vagy nem? Ez okból ezen helység népesedési kimutatását a helytartótanács helyesbítés végett visszaküldi. — Csantavér a szabadkai plébánia filiálisa 816 lélekkel, helyi káplánságra emelendő. Szabadka város hatósága építtessen a lelkésznek lakást. Az érseki hatóság a szabadkai négy káplán közül egyet Csantavéren helyi káplánul alkalmazhat s a plébánost utasítsa, hogy az ezen község után járó jövedelmeit annak átengedje. — Új segédlelkészi állások szervezését rendeli el a királyi leirat: Zentán, Ó-Kanizsán, Hegyesen, Doroszlón, Garán, Kolluthon, Szántován, Vaskúton, Kupuszinán, Csonoplán, Bikityen, Baracskán, Szivaczon kis templom építendő, hogy a kernyai káplán az istentiszteletet itt tarthassa. — Bajsán az uraság építtessen a lelkész számára alkalmas lakást. Temerinben a kincstár építtessen templomot és paplakot. Szent-Tamás és Túria az ó-becsei anyaegyháztól igen távol vannak. Szent-Tamáson egy segédlelkész van a zombori ferenczrendűek kolostorából. Ámbár ez által a filiálisok ellátásáról gondoskodva van, mindazáltal szükséges azok célszerűbb beosztása. — A futaki plébániához több filiális tartozik, melyek attól igen messze esnek. A mely helységek egy óránál távolabb fekszenek, más lelkészségekhez csatolandók.

A jelentésből kitűnt, hogy a következő plébániák templomai: Baracska, Gákova, Bogojeva, Doroszló, Kupuszina, Szent-Iván, Plávna, Petrovoszelló, Új-Palánka, Gajdobra, Hegyes, Kernyaja, Martonos, Ada, Katymár, Ó-Becse tatarozásra szorulnak; Bezdánban, Monostorszeghen, Almáson és Csonoplyán pedig nagyobbítani kell azokat, Béreghen az összedőlt régi helyére újat kell építeni; ezen templomok célszerű helyreigazítására a megelőzött vizsgálat után a szükséges költségek a kegyuraktól, ha pedig ilyevek

nincsenek, a vallásalapból vétessenek. Bácsújfalú 894 lélekből biró filiális anyaegyházzá emelendő. A mi a szabadkai, bajai és bácsi ferenczrendű kolostorokat illeti, őfelsége elrendeli, hogy ezek jövőben is a plébánosok kisegítésére szolgáljanak, határozott létszámuk mindenik konventben 18 áldozópap és 2 fráter lesz. Minthogy a kalocsai egyházmegyében a rendes lelkészek száma a világi papságból 144-re van megállapítva, a szeminárium növendékeinek létszámát 36-ban állapítja meg a királyi leirat. Eddig csak 21 volt a növendékek létszáma; a jövő iskolai évre annyi növendéket kell felvenni, hogy a fönnebb jelzett létszám kiegészíthető legyen.[1])

8. A plébániák kegyuraságа.

A plébániák alakulásával s a hitközségek fejlődésével szoros összefüggésben van a kegyuraság kérdése. A török hódoltság idején a régi bácskai nemes családok részben elpusztultak, részben a birtoktulajdonaikat igazoló oklevelek elveszelődtek. A gazdátlan birtokok a törökök kitakarodása után a kir. kincstárra szállottak. Az 1701. évi összeírás magában foglalja a Bácska összes pusztáit, falvait és mezővárosait, a földesurak megjelölésével együtt. Ebből kétségtelen, hogy a bácskai birtokok legnagyobb része a kir. kincstárra szállott. A kincstár mellett még a kalocsai érsek nevét olvassuk a lajstromban legsűrűbben.[2]) Ennek oka az volt, hogy Szelepcsényi György kalocsai érsek-kancellár korában nyomára jött régi adománylevelek alapján a kalocsai érsekség hajdani birtokainak. 1665-ben kieszközölte ama kir. oklevelet, mely a kalocsai érsekeket ezen birtokukban megerősíti.[3]) Magán birtokosokat alig találunk itt a török háborúk után. Csak később kapott néhány előkelő úr itt birtokokat, mint pl. Grassalkovics herceg a bajai uradalmat, utóbb Rédl

---

[1]) A Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat évkönyve. VIII. évf. IV. füzet. 145—158. lap.

[2]) Orsz. levéltár. Urb. et Conser. F. 151. Nr. 39.

[3]) U. o. Eccl. F. 6. Nr. 12.

Ferencz kamarai igazgató a rasztinai; Odoyer, Nehem, Hadik, utóbb Chottek a futaki uradalmat. A viszonyok rendezése folyamán a kegyúri kérdések is tisztázódtak. A kincstár — mint láttuk — az elhagyatott térekre magyar, német, bunyevác, sokac és tót gyarmatosokat telepített s plébániákat szervezett. Ezen körülménynek kell tulajdonítanunk, hogy Bács-Bodrogh megyében oly sok helyen (37 községben) a királyi kincstár a patronus. A kalocsai érsek Bácsban, Bácsújfalun, Csávolyon, Déronyán gyakorol kegyúri jogokat. Egyes családok királyi adományozás folytán nyertek földesúri jogokat, melyekkel együtt járt a patronátus is. Így a Chottek grófok Futakon, Bezerédy Csében, Széchen, utóbb Fernbach Temerinben, Rédl Sztanisicson, a Latinovicsok Borsódon, Katymáron, Madarason; Rudics Kunbaján, a Vojnicsok Bajsára, Mayer Jankováczon, Kovács Rigyiczán, Zichy Topolyán, Grassalkovics Báthmonostoron, Bikityen, Garán, Felső-Szent-Iványon, Vaskúton;[1]) a közbirtokosság Almáson, Báthmonostoron, Moroviczán, Pacséron nyert kegyúri jogokat. Minthogy ezen községekben a kegyurak viselik a terheket, itt az autonom életről szó sem lehet, hitközségi autonomiák a szó szorosabb értelmében nem léteznek. Figyelemre méltó autonom életet csak ott találunk, hol vagy a városi képviselet katholikus tagjai, vagy a hitközségi képviselőtestület gyakorolja a patronátust. Szabadka és Zombor szab. kir. városok a szabadalomlevél alapján gyakorolják a patronátusi jogokat. Ezekben a városi képviselőtestület katholikus tagjai képezik a hitközségi képviselőtestületet, melynek főfeladatát az egyházi pénztárak kezelése és a plébános választás képezi. Újabb időben a zombori autonom hitközség kapott a kor viszonyainak megfelelő alapszabályzatot, mely azonban nem oly szabadon mozog, mint pl. az ujvidéki.

Ez utóbbit kell tartanunk a legteljesebb hitközségi autonomiának. Kezdetben Ujvidéken is a városi képviselet katholikus tagjai képezték az autonomiát, majd 1868-ban a hitközség

[1]) E család Baján és Tataházán is kegyúr volt; később Baján, Bikityen, Garán és Mélykúton a vallásalap lett a kegyúr. Vaskúton ma is függőben van a patronátus.

intéző férfiai hitközségi alapszabályokat készítettek. A kormány ezen szabályzatot még azon évi november hó 14-én jóváhagyta. E szerint 1868. évtől kezdve a hitközségi adót többé nem a városi tisztviselők, hanem a hitközség közegei szedik be. A hitközségi autonomia vagyonát a városi hatóság befolyása nélkül kezeli. A hitközség a patronátusnak minden jogát gyakorolja a városi hatóság befolyása nélkül. E célra saját kebeléből hitközségi képviseletet választ. Ezen képviselőtestület választja a plébánost. A képviselők száma 50.[1])

Az egyházmegye történetében korszakot alkotó a *tiszavidéki plébániák* kegyúri jogának rendezése, mely a tiszai koronai kerület felosztása alkalmával került szőnyegre. A tiszai koronai kerülethez tartozó községek (Ada, Bács-Földvár, Martonos, Mohol, Ó-Becse, Ó-Kanizsa, Petrovoszelló, Szent-Tamás, Túria és Zenta) 1870. évi február 26-án a m. kir. pénzügyminiszterrel váltsági szerződést kötöttek, mely alkalommal a kir. kincstártól a kegyúri terheket is átvállalták.[2]) A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1874. évi május 19-én értesítette Bács-Bodrogh vármegye alispánját őfelsége elhatározásáról, melylyel a kegyúri jogot az említett kerület 9 községében az ott létező r. k. hitközségeknek oly módon adományozza, hogy a lelkész a kalocsai érseknek a fennálló szabály szerinti hármas kijelölése alapján a politikai község képviseletének és előljáróságának r. k. része, valamint a r. kath. hitközségi képviselet választott tagjai presentálják. A kegyúri alapot a róm. kath. hitközségek kezelik.[3]) A miniszteri leirat után a hitközségek hozzáláttak autonomiájuk szervezéséhez. A dolog természetesen nem ment mindenütt símán. Nehézségek merültek fel, főleg az érseki hármas kandidáció miatt, melynek ellenében úgy a vármegye alispánja, mint a hitközségek vezérférfiai megpróbálták a jelölés nélkül való választás jogáért síkra szállni. Azonban siker nélkül. Törekvéseik sikertelenségét belátván, utóbb belenyugodtak a legfelsőbb elhatározásba és

[1]) Érdujhelyi, i. m. 204. l.
[2]) Kalocsai érseki levéltár. „Patronatus“ rovat.
[3]) U. o.

szervezték autonomiájukat. Valamennyi közt legjelentősebb *Zentának*, a bácskai Tiszavidék első városának r. k. egyházközsége, melynek szervezetét lényegesebb pontjaiban röviden vázolni célszerűnek tartom. A hitközségi képviselet 1884. december 18-án tartott ülésében alkotta meg alapszabályait, melynek 2. §. szerint a hitközségi képviselet Zentán áll: a lelkész elnöklete alatt 100 választott tagból és azon r. kath. városi előljárókból, kik a főnnebbi számba be nem választattak. A megalakult hitközségi képviseletnek van egyházi és világi elnöke, van egy — vagy ha a hitközségi képviselet jónak látja — két jegyzője. Egyházi elnöke a lelkész. A hitközségi képviselet világi elnöke választás nélkül mindig a polgármester, ha tudniillik ez római katholikus; ha a polgármester nem katholikus, úgy a legidősebb városi tanácsos a világi elnök. 30. §. A hitközségi képviselet gyakorolja a lelkész-bemutatási jogot az egyházmegyei hatóság hármas kijelölése alapján; megválasztja a kántort s megalakítja saját kebeléből az egyháztanácsot. 35. §. A plébános-választás érvényességére a hitközségi képviselők tényleges létszáma kétharmadának jelenléte szükséges. 36. §. Az egyháztanács gondozza a kegyúri alapot, templompénztárt, mise- és kegyes-alapítványokat. 55. §.[1])

A tiszavidéki hitközségek autonomiájához hasonló Baja, Bikity, Gara és Adorján egyházközségi szervezete, melyek szintén az utóbbi évkörben alakultak s az érseki hármas kandidáció alapján választják lelkészeiket. Az adorjáni plébánost az ó-kanizsai hitközség választja.

Az elősorolt patronátusi formák közül a kor viszonyainak legmegfelelőbb a hármas kandidációval korlátozott plébánosjogot gyakorló hitközségi autonom kegyuraság, mely míg egy részt a teherviselő hitközségeknek jogot ad a lelkész választására, más részt az illetékes főhatóságnak szabad kezet enged a

[1]) A zentai r. k. egyházközség alapszabályai. Kalocsa. 1885.

kevésbé alkalmas egyének kizárására. Azért az újabb időben szervezett hitközségi autonomiák joggyakorlatában — lászámítva a szab. kir. városok kevésbbé célszerű autonomiáit — mindenütt ezen rendszert látjuk érvényre jutni.

Érdujhelyi Menyhért.

2. A görög katholikus egyház.

A szláv eredetű rutén vagy orosz nép, némely történészek szerint, hazánkban már a honfoglalás előtt is létezett, azonban a honfoglalás alatt is sokan jöhettek be, s ezeknek száma, az újabb és újabb bevándorlások által — különösen I. Endre, Kálmán, IV. Béla és Kún-László királyaink alatt — még inkább gyarapodott; de a legnevezetesebb rutén immigráció Nagy Lajos idejére esik, a midőn Koriatovics Tivadar, litvániai herceg vezérlete alatt 40 ezeren jöttek át a határon s Munkács tájékán telepíttettek le.

Ezek számára alapította II. Ulászló 1491-ben a munkácsi rutén püspökséget, melynek szuffraganusai részint az egri püspökök, részint az esztergomi érsekek, tehát a latinok főnhatósága alatt állottak, míg nem XIV. Kelemen kanonizálása folytán a munkácsi diocesis 1771-ben önállósítást és függetlenséget nyert.

Éppen kétszáz éve, hogy a török uralomnak vége szakadt Bácskában. A zentai diadal visszaszerezte Magyarország Kánaánját s messze kiterjedésű, gazdag szántóföldeket hódított eke alá; de hiányzott a munkás erő, a mely megművelje.

Dzsingisz Khántól kezdve a hódító Szolimánig sok súlyos csapás érte a magyart; s hazánk lakossága, különösen a természet által is védtelenségre konstruált alföldi vidékeken annyira megfogyott, hogy a török hódoltság utáni időkben új kolonizációról kellett gondoskodni.

E nagy horderejű agrárpolitika III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt vette kezdetét, a midőn ugyanis királyi rendeletekkel biztosítva lett a jobbágyok szabad költözködési joga s

a kincstár tulajdonát képező lakatlan puszták kolonizációja az egész birodalomban publikálva lett.

Nem csoda hát, ha e hírek szint a Kárpátokig jutottak s hogy e nagyszabású telepítések, melyek hazánk gyéren lakta vidékeinek, különösen Bácska- és Bánátnak benépesedését célozták, vágyat keltettek a felső-magyarországi rutének egy kicsinyke töredékében is!

Az első karaván — cirka 200 család — 1744 körül indult meg Zemplén megyéből s Bács-Bodrogh megyének Nagy-Keresztúr nevű pusztáján megállapodva, ugyanide le is telepíttetett. Húsz évvel utóbb, 1765-ben, Borsod megyéből ugyanezt cselekedte 41 család, 1767-ben pedig újabb 42 család; ezek azonban mindnyájan Kuczurán nyertek új otthont, melynek akkori szerb lakossága a török háborúk folytán kipusztult vagy földönfutóvá lett.

Tehát e két község ide településével vette kezdetét az unitusok szereplése Bácskában.[1])

A XVII. században mindinkább szaporodó görög egyesült szláv hívek lelki gondozására alapíttatott 1611-ben a szvidniczi gör. kath. püspökség, melynek javadalma a zágrábi érsekség birtokaiból hasíttatott ki.

A szvidniczi püspökség hatásköre kiterjedt az egész határőrvidékre, vagyis Horvát- és Szlavonországokra; sőt aligha tévedünk, midőn a Bácskát is oda számítjuk, melynek akkoriban nagyobbára már szerb lakossága volt.

A szvidniczi püspökség később újjászerveztetett s a zágrábi érsektől függetlenné téve Kőrösön nyert székhelyet 1777-ben,

---

[1]) Megyénk egyik történésze Keresztúr telepítését 1748-ik, Kuczura telepítését pedig 1768-ik évre helyezi. (Steltzer: Geschichte der Bácska, 81. l.) Cothmann kamarai biztos 1763-ban Keresztúrt „nem rég“ telepített falunak mondja, melynek lakosai nagy részben ruténok (Iványi: Helynévtár I. 83.) Rédl kir. kincstári igazgató jelentése szerint 1763-ban bízta meg Kis Péter keresztúri lakost, hogy a felső megyékből Kuczurára ruténeket hozzon, a hol már ekkor is voltak ruténok. Könnyebb megélhetés végett ezeknek két évi adómentesség és Sztub nevű puszta adatott használatra. 1765-ben 41, 1767-ben 42 család jött Kuczurára. (Iványi i. m. I. 86.) Szerk.

homan kezdve e püspökség a *kőrösi* nevet viseli. Az első kőrösi püspök Bozsicskovics Vazul volt.

Bozsicskovics püspökségének ideje alatt, 1778-ban, a Bácskába letelepedett felső magyarországi rutének, a kik addig a kalocsai érseki megyéhez voltak beosztva, szintén a kőrösi egyházmegyébe kebeleztettek, minélfogva a diocesis két népes községgel, Keresztúr és Kuczurával, s számszerint 2—3 ezer lélekkel gyarapodott. A többi elszórtan élő unitus vallásúak összes száma 11,301 lélekből állott s 19 lelkész által adminisztráltatott.

A klérusnak ily csekély létszáma azonban kevésnek bizonyult, emiélfogva Bozsicskovics a munkácsi egyházmegyéből kért papokat, többnyire ruténeket, a kiket aztán Bácskában és a Szerémségben helyezett el. És miután időközben a pétervárади sáncok erődítési munkálatainál alkalmazva volt keresztúri és kuczurai ruténck közül sokan, állandó tartózkodásra, Ujvidéken telepedtek le: Bozsicskovics ezeknek, valamint a sidi és berkaszovói püspöki uradalmak unitus vallású béresei és egyéb cselédjei számára mind a három helyen új hitközségeket szervezett s új plébániákat alapíttatott. Igy például az ujvidéki görög katholikus plébánia, melynek alapítási éve 1781-re esik, az országos vallásalapnak, a sidi és berkaszovói parochia pedig magának a püspöknek patronatusa alatt áll. Sőt ugyanabban az évben sikerült Bozsicskovicsnak egészen új hódításokat is tennie, a mennyiben a varasdi katonai őrvidék schismatikus szerbei közül sokakat megtérített s ezekből öt új hitközséget s ugyanannyi plébániát alapított és szervezett.

Bozsicskovics 1785-ben meghalt s utódja Rasztasich Jozsafát 1788-ban, tehát három évi vakancia után, szenteltetett föl püspökké s ezen méltóságot 1794-ig viselte.

Utóda lett Bubanovics Szilveszter, ujvidéki plébános, 1794-től 1810-ig. Ennek halála után a püspöki szék 4 évig volt üresedésben és miután a zágrábi püspök kissé túlzott jelentést tett őfelsége, az apostoli király előtt, az unitusok nagy apadásáról,

már-már attól lehetett tartani, hogy a kőrösi püspökség be lesz szüntetve. És miután komoly tanácskozások is folytak már ez ügyben s az összes magyar- és horvátországi főpapság, a kormány közegeivel egyetemben, szükségesnek találta a felosztalatást s az egyes kerületeknek és vidékeknek a közel fekvő latin püspökségekbe való beolvasztást, — senki se hitte többé s az unitusok legkevésbbé, hogy a kőrösi püspökség ügye ez agoniában egyéb fordulatot is vegyen, mint örök elaluvást. Pedig nem úgy lett! Sztanics Szilárd, kőrös-egyházmegyei áldozár, 1810. évi márc. 27-én védiratot terjesztett fel a királyhoz, melyben rendkívüli tehetséggel és erélylyel védelmezte a kőrösi püspökséget. Védiratának, melynek címe „Apologia Graeco Catholicae Dioecesis Crisiensis," az lett az eredménye, hogy a feloszlatás elmaradt s 1814-ben maga a szerzője kőrösi püspök lett. — Meghalt 1830-ban.

Halála után a jelöltség egy rutén papra, a Keresztúron működő Kopcsay Jánosra esett, kinek országgyűlési és egyéb közügyi szereplése folytán nagy ismeretségei és összeköttetései voltak a magyar kormányférfiak körében. Kőrösi püspökké történt kinevezése de facto meg is történt már, a midőn az ország és egyházmegye legnagyobb ámulatára és sajnálatára híre ment, hogy a kinevezett ifjú magyar pap e méltóságot visszautasítja.

Kopcsay János Makón született, a hol atyja, a híres Kopcsay Péter egy ideig plébánoskodott, a míg hasonló minőségben Bács-Keresztúrra nem hivatott.

Keresztúri plébánoskodása idején, mint Bács megye követe, a pozsonyi dietákra is szorgalmasan ellátogatott s alkalmasint e réven jutott ama nagy kitüntetéshez, mely a felség legkegyelmesebb diplomájával püspöki méltóságra emelte őt.

Azonban kineveztetését el nem fogadta, okul hozván fel fiatalságát s nyugodt, kényelmes keresztúri állását, mely jobban illik emberszerető lelkületéhez s humanitárius hajlamaihoz.

Kopcsay leköszönése után négy évre, 1834. március 9-én, az általa ajánlott Szmicsiklász Gábor neveztetett ki kőrösi püspökké. Szmicsiklász Szosiczén született 1780-ban s feszentelése után egy ideig mint tanító, azután mint szemináriumi igazgató, majd pedig mint sidi, ujvidéki és bács-keresztúri plébános és kerületi alesperes működött s Kopcsaynak Keresztúron főnöke is volt.

Ő utána 1857-ben Szmicsiklász György neveztetett ki kőrösi püspökké, a ki 1815-ben Szosiczén született. Gymnasiumi tanulmányait Vinkovczén, a filozofiát és theologiát pedig Zágrábban végezte. Mint felszentelt pap, előbb a dalmácziai Vrlikán, később az ugyanott lévő krcskai plébánián működött s egyúttal Dalmáczia vikáriusa is volt. Utóbb a többet jövedelmező Bácskaságba került s Ujvidéken plébánoskodott, a honnét 1852-ben őr- és oldalkanonoknak hivatott meg Kőrösre, a mely állásában, alig öt évre rá, őfelsége apostoli királyunk által püspökké neveztetett ki és egy évvel utóbb Bécsben szenteltetett fel. Iastallációja 1858-ik évi március 28-án tartatott meg nagy ünnepélyességek között.

Szmicsiklász György, miután egészségi okokból egyházmegyéjét be nem utazhatta, hívei között, különösen nálunk a Bácskában, ellenszenvessé lett, mi által illetékes helyen több panasz merült fel ellene, a mit az amúgy is gyengélkedő öreg főpásztor annyira szívére vett, hogy elkeseredésében, nagy fájdalmak között, 1881-ik évi ápril hó 20-án jobblétre szenderült.

Utódja lett 1882-ben Hranilovics Illés, (született Szosiczén 1850.), ki minden eszközt és minden módot felhasznált arra nézve, hogy a bács-szerémi rutének nyugtalan kedélyét lecsillapítsa. E végből beutazta a bácskai parochiákat s a személyesen eszközölt kanonika viziták alkalmával orvosolni igyekezett minden bajt, minden visszaélést, melyet elégületlen hívei között tapasztalt. Keresztúri időzése alatt például látván az ottani iskolák rendezetlen s a célnak meg nem felelő állapotát, ő maga proponálta

a felekezeti jelleg elhagyását, azt tanácsolván a községnek, hogy tegyen lépéseket az iskolák kommunizálása ügyében, mi által a felügyelet közvetlenségét s a hatósági beavatkozások gyorsítását fogják eredményezni, a mi okvetlenül jobb hatással leend a népnevelés érdekeire és állapotára.

Hranilovics meghalt 1889. évi március hó 16-án.

Halála után a bács-szerémi rutének mozgalma még nagyobb dimenziókat öltött, mint annak előtte, a Szmicsiklász halála utáni vakancia idején. Most már egész vehementer megindult az akció, s emlékiratok s kérvények alakjában sürgetve lett, ha egyéb nem, hát legalább egy magyar születésű és magyar érzelmű püspöknek kineveztetése. És — a mennyiben a 284 évig fennálló szvidniczi, majd kőrösi püspökség egész ideje alatt csupa horvát férfiak váltakoztak a püspöki székben; a mennyiben továbbá konstatálva lett, hogy ruténeink a kőrösi egyházmegyének tekintélyes többségét képezik: végre két évi és nyolc hónapi árvaság után megmozdult a piramis s a magyar kormány energikus közbelépése folytán tényleg beteljesült az elégületlenek vágya s egy ifjú magyar pap, Drohobeczki Gyula (szül. 1853.), az ungvári gör. kath. praeparandia ambiciózus és jeles igazgatója neveztetett ki kőrösi püspökké.

1891. évi október hó 19-én püspökké történt kineveztetése általános örömet és lelkesedést okozott. Installációja 1892. évi augusztus hó 27-én tartatott meg Kőrösön, a legnagyobb ünnepélyességek között.

1893-ban, szeptember 20-án meglátogatta ó-verbászi híveit, hogy egy keresztelési aktusnál, a melynél egy nazarénus család a gör. kath. vallásra volt térendő, személyesen részt vegyen. 1894. aug. 25—28-án Keresztúron és Kuczurán időzött és mindkét helyen feledhetetlen kedves emlékezetet hagyott maga után. Legújabban pedig a dalmátországi unió állapotainak szentelte oda minden idejét s minden igyekezete oda hat, hogy az ottani zilált és rendezetlen állapotokon valamikép segítve legyen.

*

A gör. kath. egyháznak jelenleg öt plébániája van vármegyénkben, ezek: a *keresztúri* (1750-től), a *kuczurai* (1781-től), az *ujvidéki* (1781-től), az *ó-verbászi* (1860-tól) és a *gyúrgyevói* (1893-tól). Az összes hívők száma mintegy 9000.

Kuzmiák Sándor.

3. Örmény egyház.

Bács-Bodrogh vármegye területén egyik érdekes különlegesség az ujvidéki örmény katholikus plébánia. A templom és paplak jelzi, hogy valaha a mostaninál nagyobb számmal kellett lenniök az örményeknek, kiknek emlékét ma már csak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek őrzik. Az örmények hasonlóan az izraelitákhoz elszórtan élnek jobbára Ázsia és Európa országaiban. Hazájok temérdek viszontagsága, sokféle külső és belső háborúságai, kivándorlásra késztették a lakosság tetemes részét. A népet élénk kalmár szelleme forgalmas vidékekre terelte s ez az oka, hogy jobbára kereskedelmi pontokon találjuk őket; szeretik a tengerpartot, kivált oly vidéken, hol a nép kevesebb hajlandósággal bir a kereskedelem iránt, ily helyeken ők a kereskedelem közvetítői. Ujvidékre is a kereskedelem vonzotta őket, hova 1739-ben Belgrád veszedelme alkalmával telepedtek le.

A kalocsai érseki levéltárban őrzött 1831. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv[1]) ezeket írja az ujvidéki örmény katholikus egyház eredetéről: „Miután senki más nem akadt, ki ez ügyben felvilágosítást adhatna, felütöttük az örmény egyház jegyzőkönyvét (protocollum), mely örmény nyelven van írva s mivel e nyelvben jártas egyén más nem találkozott, kérésünkre az örmény plébánia lelkésze Vartan József páter Szent-Antal-rendű szerzetes latin nyelvre fordította a jegyzőkönyv ide vonatkozó részét, mely következőképpen hangzik :“

„Az Úr 1739. évének augusztus havában, midőn a törökök Belgrádot már-már elfoglalták, mi örmények Belgrádot elhagyva,

[1]) Visitatio Canonica Eccl. Armenicae Cathol. Neoplantensis anno 1813. Adie 20. Junii. Kalocsai érseki levéltár. Ujvidék.

valamennyien futottunk a barbár seregek elől misszionáriusunk Erzerumci Jakabbal, a velenczei örmény kolostor szerzetesével együtt s ide jövet, tanyát ütöttünk Ujvidéken, Pétervárádnak átellenében.[1]) Letelepedésünk első éveiben misszionáriusunk és lelkipásztorunk Jakab páter a latin katholikus plébánián lakott, hol mi részére lakásbért fizettünk s az istentiszteletet a latin szertartásúak templomában tartottuk. Minthogy azonban ezen állapot ránk nézve alkalmatlan volt, 1743. évi október hóban összejöttünk és elhatároztuk, hogy külön templomot építünk magunknak, mely célból elküldöttük misszionáriusunkat, Jakab atyát, Kalocsára Gábor érsekhez a templom-építésre való engedelem kieszközlése végett; ezt megnyervén, paplaknak megvettünk 200 frtért egy háztelket, rajta ódon házikóval, azon pénzből, melyet templomépítésre gyűjtöttünk; kertjét besövényeztük, fákkal beültettük, e célra tett összes kiadásaink 400 frtra mentek."

„1744-ben Erzerumci Jakab páter visszatért kolostorába Velenczébe, helyébe a kolostor apátja, Medjessi Tivadar, erzsébetvárosi származású szerzetest küldte hozzánk lelkészül. Ennek idejében 1746-ban mi örmények ismét tanácsra gyűltünk és közös akarattal elhatároztuk templomunk fölépítését a már beszerzett anyagokból. Május 4-én letettük az alapkövet s ugyanazon 1746. évi november 27-én meg lőn áldva új templomunk."

Így vették át ezen fontos följegyzést az örmény egyház jegyzőkönyvéből a fönnemlített egyházlátogatási jegyzőkönyvbe. Kerestem az eredeti okiratot, melyben — mint a Visitatio Canonica mondja — örmény nyelven volt mind ez leírva; az azonban ma már nem lelhető fel. Mindazáltal a fordítás teljes hitelű; mert a Visitatio Canonica hitelessége országos tekintélylyel bir, sőt ez okirat bizonyos tekintetben törvény erővel van felruházva.

1849-ben a régi örmény templom és plébániaház összes

---

[1]) „Anno Domini 1739. mense Augusto, dum Turcae jam jam occuperant Belgradum nos omnes Armeni derelicto Belgrado fugimus a Manu Barbarorum una cum nostro Missionario P. Jacobo Erzerumci ex Monasterio Armenico Veneto, et venientes sedem figimus Neoplantae ad Petri Varadinum".

irományaival együtt tűzláng martaléka lett; akkor ment veszendőbe azon irmány is, melyet a Visitatio Canonica jegyzőkönyvnek (protocollum) nevez s melyben az örmény plébánia keletkezése le van írva. Az aligha volt más, mint a plébánia naplója. Ugyanis szokásban van a szerzeteseknél minden rendház ügyeiről naplót vezetni; ezen naplók nem ritkán becses történelmi adatokat rejtenek a multnak viszontagságaiból; történetíróink számtalanszor igen jó hasznát veszik azoknak. Ily napló lehetett azon protocollum, melynek följegyzését az idézett egyházlátogatási jegyzőkönyv örmény nyelvről latinra fordítva átvette s melyet fönnebb magyar szövegben közöltem. Az 1849-iki katasztrófa egyéb iratokkal együtt ezt is elemésztette, csak a kereszteltek, elhaltak és eskettek anyakönyvei maradtak meg az örmény plébánia összes irataiból, ezekben azonban a plébánia keletkezéséről és az örmények idetelepedéséről szóval sincs említés téve.

Ezen anyakönyvek ránk nézve csak annyiban birnak érdekkel, a mennyiben megtudjuk belőlük, hogy az örmény hitközség 1732-ben szerveződött Belgrádban, midőn a bécsi kormány az örményeket oda telepítette a kereskedelem fejlesztése céljából. Mint a telepítés történetének fonalán láttuk, a belgrádi erőd átadásának közeledtét látva az iparos és kereskedői elem, sietett idejében megmenteni életét és vagyonát, Ujvidékre menekült a szerb és német iparos és kereskedői osztály, velük jöttek az örmények is. Tehát az ujvidéki szerb lakosság részben, a németség nagyobb részben, az örmény telep pedig egészben Belgrádból származott ide az 1739-iki veszedelem alkalmával. Az örmények papjuk vezetése alatt jöttek, ki magával hozta a plébániai anyakönyveket, melyek 1732-től, a mint Belgrádban irattak, mai nap is épségben vannak.

Lelkészük — mint az 1831. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv említi — rendesen a Mechitaristák kongregációjához tartozó szerzetes szokott lenni. Előbb a rendnek velenczei kolostorából volt kiküldve állandóan egy tag a plébánia vezetésére. Csupán 1762—65. volt világi pap a hitközség lelkésze; azután úgy mint előbb ismét a Mechitarista szerzett küldött lelkészt, kinek

gondozására vannak bízva a Duna mentén egész Konstantinápolyig elszórtan élősködő örmények.

Templomuk — mint fönnebb láttuk — 1746-ban épült, 1849-ben leégett és sokáig hevert romjaiban, míg végre 1872-ben Trandaphil Mária bőkezű áldozatkészsége kiemelte az enyészetből. Megújítva, ismét födél alá került, de hosszú ideig használatlanul állott belső díszítés nélkül. Míg végre 1891. év őszén a róm. katholikus hitközség a parochiális templom építése idejére átvette, fölszerelte és december 8-án megnyitotta az istentiszteletnek.

Már azon körülmény, hogy az örmény hitközség önerejéből templomot és paplakot épített, sejteti velünk, hogy valaha többen lakhattak itt az örmények, mint ma. Ez ügyben azonban legtüzetesebb felvilágosítást adnak az egyházlátogatási jegyzőkönyvek, melyekből mind a hívek számát, mind a plébánia állapotát időről-időre pontosan megtudjuk. A kalocsai érseki levéltárban őrzött egyházlátogatási jegyzőkönyvek szerint

1763. évben az örmény plébánia 36 lelket számlált.[1])
1767. „ „ „ „ 45 „ „ [2])
1798. „ „ „ „ 102 „ „ [3])
1806. „ „ „ „ 74 „ „ [4])
1810. „ „ „ „ 75 „ „ [5])
1813. „ „ „ „ 71 „ „ [6])
1849. „ „ „ „ 30 „ „ [7])

Mint ezen adatokból látható, a hitközség mindig csekély lélekszámmal birt, de hívei mind módos kereskedők voltak. 1849-ben egyszerre megcsappant a létszám, midőn a fenyegető veszedelem elől több család más vidékre költözött. S így a mint a belgrádi veszedelem volt oka Ujvidékre költözésüknek 1739-ben,

---

[1]) Kalocsai érseki levéltár. Visitatio Canon. Eccl. Paroch. Neoplantensis Ritus Armenici. 1763.
[2]) U. o. Visit. Can. 1767.
[3]) U. o. Visit. Can. 1798.
[4]) U. o. 1806.
[5]) U. o. 1810.
[6]) U. o. 1813.
[7]) U. o. 1849.

úgy viszont az 1849. gyásznapok okozták részben itteni pusztulásukat. Azóta egyaránt fogynak, úgy, hogy ma összesen csak 6-an vannak, különben ezek is németeknek vallják magukat. Minden esetre problematikus színezetű jelenség, egy életrevaló fürge népnek számszerint való apadása. Ennek megfejtése azonban igen egyszerű, ha figyelembe vesszük az örményeknél hazánkban mindenkor tapasztalható nemzetiségi beolvadást.

Az asszimilációt nagyban elősegítette azon körülmény is, hogy az örményeknek saját iskolájuk nem volt; a gyermekek jobbára németül tanultak, lassankint saját nyelvüket is elfeledték, s más nemzetiségét sajátították el. Így tűnt el az ujvidéki örmény gyarmat észrevétlenül. Mindenesetre figyelemre méltó etnografiai jelenség: egy életrevaló nemzetiség gyarmatának eltűnése.

Érdujhelyi Menyhért.

4. A görög keleti szerb egyház története.

I. A bácsi görög keleti szerb püspökségről.

Valószínű, hogy a mai kalocsai érsekség területén szórványosan már a török uralom előtt görög keletiek is laktak. Vajjon ezeknek a görög keletieknek saját lelkészeik és püspökeik is voltak-e ebben az időben, azt nem tudjuk. Csak 1543. év óta, a melyben a Bácska török uralom alá került, találjuk a bácsi püspököket is.

A kolostori emlékkönyvekben több bácsi metropolita és püspök, pl. Fülöp, Száva, Mardárius és Simon nevére akadunk, de nem tudjuk mikor éltek ezek és honnan jöttek el.

A karlóczai patriárkai levéltárban Blasteres szyntagmájának egyik kézirata őriztetik, a melyből látni, hogy 1579. évben a „bácsi területű Szeged várának metropolitáját“ Györgynek hívták. Ez a püspök volt az, a ki 1581. évi junius hó 20-án Petrovicza kolostorának egy írott evangéliumot adományozott, de a feliratban már „bácsi területű Szeged városa *volt* metropolitájának“ hívja magát és ugyanott arról tesz említést, hogy ugyanabban a kolostorban szerzetesnek avattatott fel.

A Kovil bácsmegyei helység kolostorának mai temploma előtt egy régi kis templom volt, a melyet 1651-ben Mihály bácsi metropolita festetett.

A Duna-pantheleimoni templomban volt — s talán ma is meg van — husvéti ünnepet mutató kép, a melyen egy felirat volt, a melyből láthatni, hogy a templomot Kyr György bácsi püspök 1667-ben festette.

Vajjon, ezen említett hét püspökön kívül még egyéb bácsi

püspök is létezett-e, Csarnojevics III. Arzén patriárka idejéig, nem tudjuk, sőt azt se tudjuk, hogy ez a hét honnan jött s ki küldte ide. Hihető azonban, hogy az ipeki (Ypek=Petj, Ó-Szerbia) patriárka küldte, mert 1557. Mardárius patriárka restaurálta az ipeki patriárkai széket s attól az időtől kezdve a görög keleti szerb püspökök Magyarország azon részeiben jelennek meg, a melyek a törökök által foglaltattak el, így Szerém megyében, Szlavóniában, Budán, Baranyában, Bánát és Bácskában. A mely hihetőséget az a körülmény is támogatni látszik, hogy György metropolita 1581. évben Czer (Szerbia) alatti Petkovicza kolostorba vonult vissza.

Csarnojevics III. Arzén patriárka, bácsi és egri püspöknek Drobnyák Euthimiuszt nevezte ki, a ki 1694-ik évben fel lett szentelve. Ugyanazon évben ezen kinevezéssel megerősítés végett Lipót királyhoz fordult. Lipót király azonban csak szegedi püspökké erősítette meg, egri püspöknek azonban Bányanin Jefrém nagyváradi püspök erősíttetett meg. Még 1700. évben van egy említés róla; hogy azonban Csarnojevics előtt halt meg, azt biztosan tudjuk, mert Csarnojevics 1707-ik bácsi püspöknek Gyákovics Izaia, gyulafehérvári püspököt nevezte ki. Miután azonban Gyákovics 1708. január hó 18-án karlóczai érseknek s szerb metropolitának választatott meg, Metohiácz István, szerémi metropolita kénytelen volt átengedni neki Szerémséget, maga pedig annak révén a bácsi püspökséget kapta. Gyákovics Izaia metropolita ugyanazon évi julius hó 20-án halt meg, s az üresedésbe jött metropolia helyettesének Metohiácz István püspök neveztetett ki, s ezen a helyen egészen haláláig, t. i. 1709. évi április hó 29-éig maradt meg.

Az elhalt Izaia metropolita helyébe 1710. évi május hó 4-én Krusedol klastromában Podgoricsanin Szofróniusz, pakráczi (szlavóniai) püspök választatott meg, a ki ugyanazon a napon Mitrovics Krisztifor, Csarnojevics patriárka hajdani exarhájának, őt a bácsi püspök méltóságában megerősítő levelet adta ki. Ez mindenesetre első bácsi püspök volt, a ki Ujvidéken székelt. 1711-ik évi január hó 18-án Podgoricsanin metropolita meghalt

s metropolitai helyettesnek Mitrovics püspök neveztetett ki, a ki haláláig, a mely 1712. évi november hó 16-án következett be, a metropolia élén állott.

1713-ban érsek-metropolitának janyevoi Popovics Vincze budai püspök választatott meg, a ki ugyanazon évben Dimitrijevics Gergely, Csarnojevics patriárka volt exarháját bácsi püspöknek szentelte fel, a kit Károly császár ugyanazon évi augusztus hó 2-án kelt leiratával bácsi, szegedi és egri püspöknek megerősített. Ezen püspök halálának idejét sem tudjuk.

Utána következett Tomasics Szofrón, Kovil kolostornak szerzetese. Bácsi püspöknek 1718-ban választatott meg, megerősítő püspöki levelét pedig Popovics Vincze metropolitától 1719. évi május hó 1-én kapta. Meghalt 1730-ik évben és Kovilon temették el.

Utána Pávlovics Viszárion, szent-endrei születésű, krusedoli archimandrita következett, a ki 1731-ik évi május hó 17-én püspökké szenteltetett fel. Két ízben a metropoliának adminisztrátora volt; első ízben IV. Arzén patriáka halála (1748.) után, második ízben pedig Antonovics Izaia metropolita halála (1749.) után. Pávlovics püspök 1756. évi október hó 22-én halt meg. 1740-ben Ujvidéken theologiai iskolát, az úgynevezett „duhovna collégia"-t alapította s saját költségén egészen 1750-ik évig tartotta fenn.

Utána Putnik Mózes következett, a ki Ujvidéken 1728. évi március hó 25-én született. Tanulmányait Karlóczán végezte s 1746. augusztus hó 15-én IV. Arzén patriárka diákonnak szentelte fel s ugyanazon évi november hó 1-én szerzetes lett Rakovácz nevű fruskagórai kolostorban. 1753. április hó 11-én syngell lett, május 12-én protosyngell, 1754. pedig karlóczai székesegyház archimandritája lett. 1757. julius hó 6-án életének 29 évében Nenádovics Pál metropolita által bácsi püspöknek szenteltetett fel. Nenádovics halála (1768.) után, úgyszintén Gyorgyevics János metropolita halála (1773.) után a metropoliának adminisztrátora volt. Mikor 1774. Jovánovics Vincze, temesvári püspököt metropolitának, Putnikot pedig temesvári püspöknek választották

meg, helyébe jött Radivojevics Arzén, a ki eddig szlavóniai meg budai püspök volt. Radivojevics szentendrei születésű volt, rakováczi szerzetes. Nenádovics metropolita által 1759. január hó 30-án pakráczi (szlavóniai) püspöknek szenteltetett fel. 1770. évi február hó 15-én Mária Terézia által budai, 1774. augusztus hó 24-én pedig bácsi püspökké lett megerősítve.

1777. évben az újvidéki városi tanács azt parancsolta, hogy a halottakat ne vigyék a temetőbe úgy mint eddig, t. i. nyitott koporsóban, hanem zártban. A püspök minden vonakodásának dacára, utoljára mégis kénytelen volt engedni ennek a parancsnak s megtiltotta alárendelt lelkészeinek az oly temetéseknél való részvételt, a hol a halottat nyitott koporsóban viszik. A püspöknek ez a parancsa nagy elégületlenséget szült. Ugyanazon évi október hó 8-án nagy tömeg vonult a püspöki palotába, a hol az agg püspököt tényleg insultálta, árúlónak is nevezvén őt. Ez az esemény ugyanazon nap folyamán még egyszer ismétlődött. A püspök kénytelen volt megígérni, hogy lépéseket fog tenni e célból, hogy ezt a parancsot visszavonják, addig pedig megengedte a nyitott koporsókban való temetést. Ennek az eseménynek felbújtói 6 évi fegyházra ítéltettek el, de az agg püspök elleni ellenségeskedések ezáltal még nem értek véget. 1780. évben tudniillik Mária Terézia királynéhoz egy váddal fordultak, a melyben a püspököt erkölcstelenséggel vádolták. Dacára a vád alaptalanságának, a püspököt megfosztották méltóságától és Bezdin kolostorába internálták. A szegény püspök mindezek folytán elmebetegségbe esett. Meghalt pedig Triesztben 1783. évben és pedig a legnagyobb nyomorban. Pár évvel halála előtt pört indított ártatlanságának kiderítése végett, de meghalt éppen a pör tárgyalása előtti napon.

Zsivkovics Athanáz, a ki Radivojevics püspök életében már bácsi püspök volt, Szegeden született, a hol előbb mint plébános, később azonban mint esperes működött. A kovili kolostornak főnöke volt s 1770. évben budai püspöknek választatott meg, de nem oda, hanem Pakráczra ment. 1782. évi január hó 23-án

bácsi püspöknek avattatott fel, de már ugyanazon évi március hó 11-én meghalt s utána

Sakabént Jovánovics József pakráczi püspök következett; Jovánovics Irregen született. Rakováczi kolostorfőnök volt. — Pakráczi püspöknek 1784. évben választatott meg s következő évben szenteltetett fel. Bácsi püspöknek, Putnik Mózes metropolita javaslatára, 1783-ik évi december hó 3-án lett megerősítve. 1786-ban verseczi püspök lett, utána pedig következett

Jovánovics Ján károlyvárosi püspök, a ki Karlóczán született, Jovánovics Vincze metropolitának növendéke volt, a ki hopovói klastromfőnöknek nevezte ki. 1783-ik évi nov. hó 2-án károlyvárosi püspöknek választották meg, honnan 1786. évben bácsi püspökségre tették át. Meghalt Zomborban 1803. évi ápril hó 24-én.

Utána *Petrovics Gedeon* következett. Petrovics Zomborban 1770-ben született s keresztelés alkalmával György nevet kapott. Atyját Tyirkovics Péternek hívták, a ki gyermek korában Törökországból Zomborba költözködött át, anyja szül. Masirevics Evdoxia volt. Elemi szerb iskoláit Zomborban végezte, a hol a tanítója Petrovics család neve alatt vezette, a mely nevet ő később is megtartott. A gymnasiumot Zomborban, Szegeden meg Pécsett végezte. 1788. évben Zomborba tért vissza, a hol a városi tanácsnál irnoki állást nyert. Két év mulva Petrovics jogásznak ment s 1794-ben, miután a jogi tanulmányait jelesen végezte, a budapesti kir. táblának jegyzője lett, a mely állásában két esztendeig maradt. Az akkori szerb metropolita Sztratimirovics István értesülvén Petrovics nagy tehetségéről, arra rábeszélni igyekezett, hogy szerzetesi rendbe lépjen. Miután Petrovics ennek a meghívásnak meg is felelt, 1797-ben presbyternek, január hó 30-án hyeromonachus (szerzetesnek) felszentelte Rajics Ján kovili archimadrita, a híres szerb történész. Ugyanazon évi március hó 25-én protosyngell, 1801. évi május hó 4-én pedig krusedoli archimandrita lett. Jovánovics Ján bácsi püspök halála után bácsi helyettes püspök lett, 1807-ik év junius hó 15-én pedig püspöknek szentelték fel s junius hó 28-án felavatták.

Petrovics nagy erényekkel birt s azokat alárendelt papságától is követelte. Szigorú fegyelmet vezetett be püspöki megyéjébe, különös tekintettel volt arra, hogy kit fog elfogadni a papi rend kötelékébe s joggal állíthatni, hogy a bácsi papság akkor a többi egyházmegyék papságától minden tekintetben különbözött.

Az iskolákra is nagy gondot fordított. Az ujvidéki gör. kel. szerb gymnasium jó hírnevét leginkább Petrovics püspöknek köszönheti. Neki kell különösen azt is köszönni, hogy oly erőkkel látta el, a milyenek Safarik és Magarasevics György voltak. Azonkívül 1826-ik évben a papi özvegyek meg árvák javára egy alapítványt létesített, a mely most 73,000 frtot tesz ki. Az ujvidéki gymnasium anyagi állapotára is nagy gondot fordított, a mennyiben különösen az ő gondjának köszönhetni, hogy a gymnasium alapítványa most 300,000 frtot tesz ki. Püspökségének ideje alatt, a mely 25 évig tartott, csak egyházának és az iskoláknak a javát viselte szívén. Meghalt 1832-ik évi november hó 10-én s utána következett 1834-ik évben

Sztankovics István eddigi budai püspök, a ki Karlóczán született. Sztratimirovics halála után a metropolitának adminisztrátora, míg 1837-ben metropolita is lett.

Sztankovics után 1839. évi bácsi püspöknek *Hradiszlav György* eddigi pakraczi püspök lett, a ki Ujvidékre ugyanazon évi szeptember hó 19-én érkezett meg s 1840-ik évi január hó 28-án avattatott fel. Fiatal korában a karlóczai gymnasium tanára volt, később a theologiában is ugyanazon minőségben működött. 1841-ben a metropolitának adminisztrátora lett, Rajacsics József metropolitának történt megválasztatása után Ujvidékre tért vissza, a hol 1843. évi junius hó 22-én halt meg.

Halála után a bácsi püspöki szék egészen 1849-ig üresedésben maradt, a püspökséget pedig Sztojkovics Arzén görgetegi archimandrita (későbbi szent-endrei püspök) igazgatta. 1848-ik junius hó 30-án kelt királyi leirattal erre a püspöki székre Athanaczkovics Plátó budai püspök helyeztetett át. Athanaczkovics Zomborban 1787. junius hó 29-én született. Miután a gymnasiumi meg jogi tanulmányait elvégezte, theologus lett Karlóczán és

midőn a theologiát elvégezvén, lelkész és tanitóképezdei tanár lett eleinte Szent-Endrén, azután pedig Zomborban. Neje halála után, Sztratimirovics metropolita meghívására szerzetes lett. 1839-ben budai püspöknek választották meg. 1843-ban, miután a bácsi püspöki szék üresedésbe jött, Athanaczkovics is folyamodott érte s meg is kapta. Miután pedig Rajacsics metropolita akkorában már minden viszonyt megszakított volt a magyar kormánynyal, rossz néven vette Athanaczkovicsnak, hogy a magyar kormány egyoldalú meghívására átvette a bácsi püspökség igazgatását, s nem akarta elismerni. Ezen két főpap közötti viszály 1849. julius havában érte el tetőpontját, a mikor a magyar országgyűlés honárulónak proclamálta s a szerb görög keleti egyház fölötti igazgatással Athanaczkovicsot ideiglenesen megbízta. Hiába hivatkozott Athanaczkovics a körülményekre, a melyek nála erősebbek voltak, s a miért azoknak engedni kénytelen volt; Rajacsics nem ismerte el 1850-ig, a midőn Athanaczkovics I. Ferencz József király által erősíttetett meg bácsi püspöki minőségében. A viszály azonban akkor sem szűnt meg, hanem egészen 1857-ig tartott. Athanaczkovics az irodalom terén is működött, a mennyiben 40 művet részint lefordított, részint pedig önállóan szerkesztett. Azonkívül Athanaczkovics hitsorsosainak nagy jótevője is volt. Az ujvidéki szerb gymnasiumnak nagy nyomdáját, az ujvidéki szerb jogi akadémia alapítására pedig 40,000 frtot adományozott. — A zombori „Platoneum"-nak is alapítója volt, a mely alapítványból 9 tanítóképezdei növendék eltartást kap. Meghalt 1867. ápril hó 9-én s általa az almási temetőben emelt kápolnában temették el. Halála után Masirevics Samu patriárka *Angyelics Germán* görgetegi archimandritát a bácsi püspökség adminisztrátorává nevezte ki, a ki Karlóczán 1822. augusztus hó 10-én született. Atyja karlóczai plébános volt. Elemi és gymnasiumi tanulmányait szülővárosában, a jogot pedig Pesten és Sárospatakon, a theologiát Karlóczán végezte. 1848-ik május 20-án szerzetes lett, azután a trieszti szerb elemi iskolában két évig mint tanár működött. Három év mulva a karlóczai szentszék jegyzője és archidiakon

lett, egyúttal theologiai tanár is volt. 1858-ban syngell, 1861-ben protosyngell, 1864-ben pedig görgetegi archimandrita lett. Plátó bácsi püspök halála után püspöki adminisztrátor lett s mint ilyen 1874. augusztus haváig működött. Már 1869-ben püspöknek választatott meg, Masirevics patriárka hirtelenül bekövetkezett halála következtében azonban csak 1874-ben lett felszentelve. Ivacskovics Prokop patriárka nyugdíjba helyezése után a metropolita adminisztrátoráva, 1882. január havában pedig őfelsége által patriárkának neveztetett ki. Meghalt Karlóczán 1888. évi november hó 26-án. Angyelics után Petrovics Bazilián következett, rövid ideig mint adminisztrátor. Petrovics Temesváron 1820. január hó 1-én született és ott végezte elemi és gymnasiumi tanulmányait. A jogot Pesten, a theologiát pedig Karlóczán hallgatta. Eleinte Zsivkovics Pantheleimon temesvári püspök udvari szerzetese volt, 1866-ban archimandrita lett, eleinte Hopovóban, azután pedig Beocsinban; 1891. évi január hó 17 és 18-ika közötti éjjel hirtelenül meghalt és az ujvidéki székesegyházban temették el.

Petrovics püspök halála után a bácsi püspökséget Brankovics György patriarcha igazgatta. Utána *Opacsics German* mai püspök következett. Opacsics püspök Szlatinán (volt horvát határőrvidéken) 1857-ben született, hol atyja esperes volt s hol az elemi iskolát végezte. A gymnasiumot Zágrábban s Ujvidéken végezte, a jogot pedig Bécsben hallgatta s a theologiát Karlóczán. 1888-ban szerzetesi rendbe lépett Kuversdin kolostorába, ugyanazon évben diakon is lett, 1890-ben protodiakon, 1891-ben archidiakon és syngell, 1892-ben protosyngell. Karlóczán udvari szerzetes lévén, eleinte gymnasiumi, később theologiai tanár volt s egyúttal az érsekségi szentszéknek, valamint a gymnasiumi gondnokságnak jegyzője volt. 1893. évi október hó 30-án tartott püspöki synodus bácsi püspöknek választotta s 1894-ik évi március havában történt megerősítése után Karlóczán április 23-án szenteltetett fel s május 22-én Ujvidékre vonult be, a hol felavattatott.

Opacsics püspök kiváló tudománynyal, erélylyel, jóakarattal

s nagy erényekkel biró püspök, úgy, hogy püspök-megyéjének hívei bizalommal nézhetnek a szép jövőbe, a melyet püspökük egyházuk s iskoláik terén előkészít.

II. Lelkészségek és plébániák a görög keleti szerb bácsi püspökségben.

A bácsi gör. kel. szerb püspökség lelkészségeinek történetét megírni mai napig lehetetlen, mert a bácsi püspökségnek nincs levéltára, a melyből tájékozást meríthetnénk, nincs pedig annál az oknál fogva, mert 1848-ik évben részben elégett, részben pedig elidegeníttetett. Azelőtt pedig szerfölött kis része hozatott napvilágra, a melynek legjobb bizonyítéka az ujvidéki „Szerb Maticza“ c. irodalmi egyletnek „Letopisz“-a (évkönyve), a melyből látható, hogy az 1848-as előtti időkben a levéltárra mily kevés gond fordíttatott. Azt a kevés anyagot is, a melylyel élni fogunk, a hatvanas években megjelent „Letopisz“-ekben találjuk, sőt ez az anyag sem meríttetett a püspöki levéltárból, hanem máshonnan. Ezen szerény anyag folytán nem vagyunk képesek a bácsi lelkészségek és plébániák hű és teljes képét nyújtani, mert ezek az iratok csak töredékek természetével birnak.

A „Letopisz“-ben (1861. I. köt. 131. l.) dr. Ivanovics Pál tolláből rajzolt „Baja városának multjá“-ból láthatni, hogy a bajaiak hajdan a véghatárőrséghez tartoztak. Mikor lett Baja városa határőrvidéknek alkatrésze, nem tudjuk, de annyi bizonyos, hogy I. Lipót egy 1695-ben kelt leirattal megszűntette, úgy, hogy azon lakosainak, a kik továbbra is határőrvidékieknek maradni óhajtának azon minőségben, a melylyel akkor birtak, a határőrvidékbe való költözködést megengedte, úgy, hogy sokan ezzel a jogosultsággal élve, elhagyták régi tájukat s Sajnovics nevű kapitányuk élén a határőrvidékbe el is költözködtek. A császár az otthon maradtaknak sokszor tanusított hűségük és bátorságuk jutalmául Baja városát 1696-ban a szabadalmazott mezővárosok

sorába emelte fel s a községi ügyekben a szerb nyelvnek, mint hivatalosnak való használatát ajándékozta, a mire vonatkozó okmányok mai napság is a bajai városi levéltárban őriztetnek.

Ha figyelembe vesszük, hogy 1695. tehát a bajai határőrvidék megszüntetésének évében, épen Drobnyák Jephtimius, Csarnojevics óta első bácsi püspök, bácsi görög keleti szerb püspöknek meg lett erősítve, akkor világos, hogy a bajai lakosság sokkal régibb keletű s hogy Csarnojevics ezeket a magyarországi szerbeket ott találta, mert biztosan hosszú idő kellett ahhoz, hogy ezek a szerbek a király iránti hűséget sok alkalommal bebizonyítsák.

A bajai levéltárban van egy összeírási jegyzőkönyv, a mely 1692. évből, tehát a határőrvidék fenállásának idejéből, ered, a melyből látható, hogy akkor — Drobnyák első püspök ideje előtt — a bajai szerbeknek három templomuk volt, a melyeknek egyike (Szt-Miklósnak szentelt) 1702-ben lebontatott. Ez a körülmény, t. i. a templomnak lebontása, még erősebb bizonyíték, hogy a bajai szerb elem régi keletű, mert csak régi templomok bontatnak le, a mely tényt különben a templomok száma is világosan bizonyít, mindössze pedig arra vall, hogy Bácsmegyében a szerb elem már rég óta lakott s hogy Csarnojevics előtti időkben is szerbek laktak görög keleti lelkészeikkel, sőt püspökeikkel is.

Baja városának már 1702-ben külön esperese volt, kinek a következő faluk voltak alá rendelve:

	templomok száma	felszentelés éve	lelkészek száma	házak száma
1. Baja	3	—	1 esperes, 6	—
2. Baracska	1	1715.	2	58
3. Dautova	1	1731.	3	49
4. Rigyicza	1	1731.	4	59
5. Szivacz	1	1754.	17	132
6. Sztanisics (puszta)	1	—	7	—
7. Kúla	1	1747.	10	132

8. Peta (kis falucska Baja mellett (ma Pető), a melyről bővebbet nem tudunk).

9. Panduri (a Duna mellett).

10. Borota (templomának romjai most is láthatók).

11. Jankovácz (az itteni levéltárban őriztetik egy 1744-ből eredő, Pavlovics Viszarion püspök által a jankováczi plébánosnak adományozott püspöki levél).

12. Monostor. Ebben a helységben Átváltozásnak szentelt görög keleti kolostor volt, a melyben 1723-ig egy zárdafőnök több szerzetessel lelkészi hivatalt viselt. 1723-ban a polgári háború idejében ezt a kolostort lerombolták; milyen kolostor volt ez, arról tanuságot nyerhetünk egy a bajai levéltárban levő jegyzőkönyvből: „Quod olim basilika sat sumptuosa, quadrata ex lapide constructa, ab imo usque adsumitatem templi longo 200 lata viginti passus; tribus altissimis turribus instructa et a 9. R. A. 4. Calugyeris usque an. 1723. possessa fuerit."

Néhai Nikolics Izidor, Bács-Bodrogh megyei volt császári főbiztos a „Letopisz"-ben (1859. II. 71., 1860. I. 51.) az 1733. évi bácsi gör. kel. lelkészségek és lelkészek statisztikáját kezdte közölni, de nem végezte be. Ebben a statisztikában 32 hitközségnek leírása foglaltatik bent s minden községnél a görög keleti házak, valamint a lelkészeknek a száma (az utóbbiaknál a vezér- és családi nevükkel együtt) ki van tüntetve.

Ezen statisztika szerint:[1])

1. Baja	a házak száma	178,	lelkészek száma	4 (1 esperes).
2. Rigyicza	„ „	120,	„ „	2
3. Sztanisics	„ „	113,	„ „	5
4. Szivacz	„ „	281,	„ „	15
5. Sztapár	„ „	236,	„ „	5
6. Bresztovác	„ „	150,	„ „	6
7. R.-Militics	„ „	160,	„ „	5
8. Bajsa	„ „	39,	„ „	2

[1]) Megyénk egyik történésze közli a szerb községek statisztikáját 1722-ből, melynek adatai majdnem egészen egyeznek ezen 1733. évivel. (Steltzer: Gesch. der Bácska, 79. l.) Szerk.

9. Kúla	„	„	251,	„	„	5	
10. Lalics	„	„	134,	„	„	4	
11. Parabuty	„	„	111,	„	„	4	
12. Déronya	„	„	126,	„	„	4	
13. Pivnicza	„	„	145,	„	„	6	
14. D.-Szt-Iván	„	„	130,	„	„	7	
15. Szilbás	„	„	109,	„	„	3	
16. Paraga	„	„	103,	„	„	3	
17. Tovarisova	„	„	127,	„	„	7	(1 esperes).
18. Obrovácz	„	„	126,	„	„	3	
19. Palánka	„	„	419,	„	„	7	
20. Cséb	„	„	115,	„	„	2	
21. Kulpin	„	„	105,	„	„	3	
22. Petrovácz	„	„	40.	„	„	2	
23. Begecs	„	„	105,	„	„	3	
24. Glozsán	„	„	95,	„	„	2	
25. Futak	„	„	461,	„	„	3	
26. Piros	„	„	85,	„	„	2	
27. Kiszács	„	„	110,	„	„	2	
28. Soóvé	„	„	82,	„	„	5	
29. Kuczura	„	„	65,	„	„	3	
30. Kér	„	„	141,	„	„	5	
31. Verbász	„	„	243,	„	„	7	
32. Temerin	„	„	185,	„	„	5	
Összesen	„	„	4888,	„	„	143.	

Ha a bajai esperesség 1702-ben vezetett statisztikájával összehasonlítjuk, szembetűnő, hogy a két statisztikában előforduló falvakban a házak számait illetőleg roppant nagy a különbség. Igy találunk pl. Rigyiczán 1702-ben 59, 1733-ben pedig már 120 házat, Szivaczon 1702-ben 120, 1733-ban 281 házat, Kúlán 1702-ben 120, 1733-ban pedig 251 házat.

Mind a három községben harminc évi rövid tartam alatt a házaknak száma több lett a kétszeresnél. A mely tünemény máskép fel nem fogható, mint úgy, hogy az 1702. évi statisztika nem egyéb, mint az őslakóknak a statisztikája, a kikhez később

Csarnojevics alatt beköltözködött szerbek csatlakoztak, mert csak ezen a módon szaporodhatott a házaknak száma oly gyorsan.

Az 1733. statisztika szerint a 32 községben lévő házak száma 4888 tesz ki. Ha azonban tekintetbe vesszük az akkori patriárkális életet, akkor azokban a házakban lakó személyek száma tekintélyesnek veendő. Ha azonkívül azt a körülményt is tekintetbe vesszük, hogy az idézett községek a szerb községeknek alig egy felét képezik, képzelhető mily magas volt a házaknak száma a bácsi püspökségnek egész területén. Erre a kérdésre nem könnyű a felelet. Ha azonban mégis felelni akarnánk, akkor a későbbi statisztikákat tekintetbe kellene vennünk. A karlóczai patriárkai levéltárban egy a bácsi püspökség híveinek 1785-ből származó összeírása őríztetik, a mely szerint abban az évben a híveinek száma 83,316-ot tett ki.

A görög keleti szerb karlóczai metropolita 1843—44. évből származó statisztikájából, a melynek szerzője Res Aloiz, látható volt, hogy a híveknek akkori száma 12,595 volt. Egy eddig kiadatlan 1864. évi sematizmus szerint a bácsi püspökségben 122,714, 1892. év végén pedig 130,383 lélek volt.

Ha ezeket a számokat összehasonlítjuk, szembetűnő, hogy 1785. évtől kezdve 1843—44-ig, tehát 59 év alatt a híveknek száma 38,279-el, 1843—44. évtől 1864-ig 1119-el, 1864-től pedig 1892-ig 7669-el szaporodott. Ennélfogva 1785—1892-ig, tehát 107 év alatt 47,067-el szaporodott, a miből kiviláglik, hogy a bácsi püspökségnek szerb lakossága 107 év alatt vagy 50 százalékkal nagyobb lett.

De itt az a kérdés támad, hogy ezeknek a mértékeknek melyikével éljünk az 1733—1785., tehát 52 év alatti időszakra nézve?

1843—44. évi összeírás ideje óta 1892. évig 48 év telt el s ezen idő alatt a híveknek száma csak 8788-al szaporodott.

Mindezek alapján úgy látszik, hogy 1733-ban a bácsi püspökség híveinek száma magas volt s hogy számuk Csarnojevics előtt is nagyra rúgott, annál is inkább, mert Ruváracz Hilárió, a hires szerb történetíró szerint, Csarnojevics alatt

beköltözött szerbek száma 70—80,000-nél magasabb nem volt (lásd „Javor“ 1891. 18., 19. és 20. sz.), a kiknek csak csekély része a bácsi püspökség területén telepedett le.

1742-ik évi november hó 24-én Bécsben minisztertanács tartatott, a melyben vitatták, hogy a szerb nemzetnek adományozott császári privilégiumokra vonatkozólag különbség teendő-e az őslakos szerbek és azok között, a kik Csarnojevics alatt 1690-ben és 1691-ben költözködtek be és arra a megállapodásra jutottak, hogy különbség mindenesetre teendő. (L. Schwicker Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest 1880. 200. l.)

A bajai esperességnek 1702-ik évből származó statisztikája a gör. kel. lelkészeknek nagy számát mutatja, ha szembe vesszük, hogy számuk a 7 első községben 41-et tett ki.

Ennek a számnak az 1733-ik évi statisztikának száma is megfelel, mert az idézett 32 községben 143 lelkész volt. Ennek a körülménynek az oka az akkori viszonyokban keresendő, t. i. a nemesek és jobbágyok egymáshoz való viszonyában. Nagy teher terhelte akkor az utóbbiakat s nem csoda, hogy ezek módot kerestek ennek a terhüknek könnyítése céljából. Gazdag és előkelő családok azon voltak, hogy legalább is egy sarjadékuknak lelkésznek való felszentelését kieszközöljék, a ki ezen a módon a nemesi jogokat szerezte, a mi annyit jelentett, mint a robot s állami adó alóli fölmentést. Ez volt az oka a lelkészek magas számának. Hogy ez tényleg úgy is van, ennek legjobb bizonyítéka a karlóczai 1769-ik évben tartott egyházi kongresszus. Mindjárt a második ülésen a lelkészek számának leszállítása és új lelkészeknek fel nem szentelhetése határoztatott el, úgy is számuk túlságos, a legmagasabb leirat értelmében pedig elegendő volna minden 100 ház után 1 plébános; hol azonban a házaknak száma 300-at túlhalad, többen is lehetnek, de abban az esetben is az illyr udvari kancelláriától engedély kérendő és az ő határozata bevárandó. A már felszentelt lelkészeknek egyike se fosztassék meg rangjától, hanem a meghaltak helyére neveztessenek ki. A ki ennek a parancsnak ellenére szenteltetnék

fel, az a többi alattvalókkal egyenlőnek tekintendő s mint ilyen, köteles az állami adót fizetni.

A plébániák száma azóta folyton redukálódott, úgy, hogy 1864-ik évben a bácsi püspökség egész területén a plébániák száma már csak 114-et tett ki. 1864—65-ben tartott egyházi kongresszus a plébánosok jobb javadalmazása végett a plébániák számát még kisebb számra szállították le, úgy, hogy a plébániák száma most 83-at tesz ki, a mit őfelsége 1868-ik évi augusztus hó 10-én kelt magas leirattal jóváhagyni kegyeskedett. Ezek a plébániák 60 községben vannak, a melyek között egy, t. i. az egri, Hevesmegyéhez tartozik.

Csirics Milán.[1])

[1]) Őszinte hálára kötelez engem főtisztelendő *Ruvárac Hilárion* úr görgetegi archimandrita, a hires szerb történész, a kinek ezen cikkeim legbecsesebb adatait kell köszönnöm. Cs. M.

5. Az ev. reformátusok Bács-Bodrogh megyében.

A reformációnak hazánkban való mozgalmait hasztalan kísérjük vissza annak keletkezéséig, a XVI. század második tizedéig, azzal a szándékkal, hogy a hitébresztés első terjedésének arányaihoz Bács-Bodrogh megye multjában is adatokat keressünk. A kutató, minden adat híjjával, kénytelen visszafordulni.

Lehetséges-e ez? Hiszen azok a közviszonyok, melyek a protestans vallásnak hazánkban való gyors elterjedését elősegítették: általánosak voltak az ország minden részében.

Tudjuk, hogy a mohácsi vész után három részre lett szakgatva Magyarország. A két ellenkirály már puszta eszélyességből sem háborgatta a protestánsokat. A török egyenesen oltalma alá vette őket; a mecsetek mellett a legjobb biztonságban állottak a protestánsok imaházai. Az ország hatalmas főurai közül számosan térve át az új vallásra, a protestánsoknak szintén nyilt védelmezői, erős pártfogói lettek.

S ha e mellett, a hazai egyháztörténet által igazolva látjuk azt, hogy Bács-Bodrogh megye közvetetlen szomszédságában, nevezetesen egyfelől Baranya megyében olyan fáradhatatlan reformátorok működtek, minő Sztáray Mihály, a baranyai kerület első superintendense, — a ki az ország déli vidékén hét év alatt százhúsz egyházat reformált; — minő Veresmarti Illés a hercegszőllősi püspök, a rettenthetetlen prédikátor[1]), másfelől

[1]) A nagy-harsányi halálos kimenetelű hitvita győztese. Ugyanis Alvinczy György, a tudós sociniamus hitvitára hívta ki a baranyai papokat, azon szigorú fogadással, hogy

itt és a Bánságban Szegedi Kis István a legtudósabb magyar reformátor, tevékeny paptársával Lippai Kristóffal; ha igazolva látjuk azt, hogy a protestántismus terjedésének ügyét, Bács megye szomszédságában, innen és túl olyan hatalmas világi urak támogatták, mint Török Bálint Szigetvár és környékének ura, Perényi Péter, a Bánság parancsnoka, vagy Petrovics Péter a temesi gróf; első tekintetre alig képzelhető az, hogy az ország minden vidékére kiterjedő reformációi mozgalom Bács-Bodrogh megyét teljesen érintetlen hagyta volna.

Csakhogy nem szabad elfeledkeznünk arról, minő veszedelmek és csapások látogatják Bács és Bodrogh vármegyét a XVI. század elejétől kezdve, szinte harmadfél századon át. A Dózsa-lázadás úgyszólván kipusztította. A mohácsi vész után hazatérő török hadak útján ismét vérben és hamuban fekszik a két megye. A török dúlás után írtják lakosait a „fekete cár" csordái. Akkora itt a pusztulás mérve, hogy ez időben még a két megyének politikai mesgyéi is eltűnnek szemünk elől. — A kiújuló török háborúk, a török hódoltság után a Rákóczy-mozgalmak söpörnek végig a megyén; a kit megkímél a kard és gyilok: írtja az évekig tartó döghalál.

Néptelen, puszta lett e föld, keselyűk, dúvadak otthona, kevés hazafi — annál több gonosztevő búvóhelye. A békés evangéliumi tevékenységnek itt se tere, sem állandó eredményre kilátása nem lehetett. A tény az, hogy Bács-Bodrogh megye a tulajdonképeni értelmében vett reformáció történetéhez, a saját területéről, semmi adatot sem szolgáltat.

De, ha van ebben, a történeti mult érdeke szempontjából valami sajnálatos, arra nézve, a ki a bácsmegyei reformátusok multját keresi, van benne megnyugtató is; mert föl van mentve azon szomorú kötelesség alól, hogy a protestáns egyháznak hazánkban való harmadfél százados hányattatását, a vallási versenygések — az ellenreformáció eltemetett kísérteteit, négy

a vitában legyőzendő fél akasztassék fel. Az élet-halálos vitára, mely a pécsi török bég tisztjének elnöklete alatt Nagy-Harsányban vivatott meg, Veresmarti Illés állott ki kalvinista részről. A győztes ő lett. Erre a török elnök Alvinczyt tényleg felakasztatta. (1572.)

békekötés rettenetes előzményeit újra fölidézze, a mikről: „animus meminisse horret, luctuque refugit.“

Bács-Bodrogh megyének ma már virágzó ev. ref. egyházai II. József szabadelvű gondolkozásának köszönik lételüket.

Azon szabadelvű mozgalmaknak, a felvilágosodás azon eszméinek, melyek a XVIII-ik század második felében, nyugat felől áromolva, mindenfelé bebocsáttatást követeltek: hazánkban II. József nyitott kaput, egyengetett utat, irányt adva egyúttal beteljesült jövendők fejlődésének. A katholicizmus élén álló Habsburg dinastia tagja, a római birodalom császára II. József volt az, a ki hazánkban a teljes vallásszabadság útját előkészítette.

Beutazta birodalmait, hazánkat is, minden irányban. Látta a kiváltságok nyűgében az általános emberi jogot, a lelkiismereti szabadságot és látott elhagyott pusztaságokat, különösen az alföldnek, megyénknek néptelen vidékeit. Benyomásaival egyidőben születnek eszméi, ezeket nyomban követi az elhatározás, az elhatározást az intézkedés.

1781. október 25-én megjelenik az „edictum tolerantiale.“ 1782. szeptember 20-án kihirdettetik a telepítési nyilt parancs.

A fejedelmi intézkedések nyomában népvándorlás keletkezik.

Egyfelől parlagon heverő kincstári birtokok külföldiekkel népesíttetnek be, — másfelől a hazai jobbágyok költözködnek ki földesuraik birtokáról termékenyebb vidéket keresve.

Az átköltözött ev. ref. magyar jobbágyokból települ: Feketehegy, Piros, Ó-Morovicza, Pacsér.

A Mosel és Rajna vize népes tájairól — mint egy új Etelközből — vándorolnak be új hazájukba a német protestánsok; s az így Bács-Bodrogh megyében betelepülő ev. ref. családok rajaiból keletkeznek: Torzsa, Uj-Verbász, Cservenka, Uj-Soóvé, Uj-Szivacz ref. egyházközségei.

Az elhelyezkedés és szervezkedés, a fejedelmi rendeletekben bőkezűen nyújtott kedvezmények nyomán serényen megkezdődik. A német egyházak szervezkedését hátráltatja ugyan kezdetben az, hogy e gyülekezetek számára, a német nyelv birtokában

levő lelkészeket találni és adni nehéz.[1]) De ez a nehézség is hovahamarább leküzdetik.

Megnyílnak mindenekelőtt a templomok előcsarnokai, az iskolák, majd emelkednek eleinte egyszerű imaházak, utóbb díszes templomok. A gyülekezetek buzgón munkálkodnak szellemi, erkölcsi és vagyoni előmenetelükön.

Utóbb már, a hazai ev. ref. egyház egyetemében, mint a nagy egésznek önálló tényezői küzdik át azokat a megpróbáltatásokat, melyeknek a hazai protestáns egyházak, a rájuk nézve új korszakot nyitó 1790. XXVI. t. c. és 1848. XX. t. c. meghozatala után is ki voltak téve.

Két esemény az, mely elől a bácsmegyei ev. ref. egyházak történeti vázlatának kitérni nem lehet.

Egyik az 1848—49-iki szabadságharc vihara, mely az ország általános békéjét felkorbácsolva, közelebbről Bács-Bodrogh megyét a testvéri vérontás rettenetes színhelyévé tette. A testvérárulás átka romlást hozott ugyan mindenre, a mit útjában talált, de a magyar ajkú ref. egyházakat csaknem elsöpörte. A pusztítás fejlődésük arányain ma is szembeötlő réseket ütött. Úgyszólván újra kellett kezdeniök az életet.

De alig kezdett az egyházak zsibbadt ereje visszatérni: beköszöntöttek az absolut kormány hirhedt intézkedései, kezdetben csak oly irányzattal, hogy a prot. egyház birtokából, annak törvényhozása alól, az általuk alapított és temérdek áldozatokkal fönntartott iskolák kiszakíttassanak. Következett azonban az 1859. szeptember 1-én kiadott császári nyilt parancs és ennek kíséretében a szeptember 2-iki miniszteri rendelet is. Ezeknek az intézkedéseiben, midőn az egyház minden befolyása nélkül

---

[1]) Cservenka, Ujverbász 1786-ban az egyházkerületen ismételve sürgeti a lelkészkirendelést. E tárgyban hozatik az 1788. április 10-én, Duna-Vecsén tartott egyházkerületi közgyülés következő határozata is: „3-tio: Szivaciensis, cui, ut linquae germanicae apprime gnarum praeficeremus per Inclytam Administrationem Zomboriensem via Agentiae summus requisiti. Adsignatus his fuerat praeattactus D. A. Kállay, qui tamen se mox imparem sensit. Oblata haec provincia est etiam proxime nominato Do. Méhes, qui pari ratione acceptam prius illico deprecatus est. Danda est opera, ut frequens haec Nationis Germanicae Ecclesia idones provideri queat Ministro."

jelöli ki az egyházkerületek határait, székhelyeit, midőn az állami közeg jellegével felruházott superintendens útján, magát az egyházat az állam gyámsága, önkénye alá helyezi, midőn az egyházhatósági gyűlések nyilvánosságát eltörli s az egyház önálló törvényhozási jogát confiskálja — ezen intézkedésekben az ev. ref. egyház már egyenesen évszázados egyházalkotmányának történeti fejlődését látja feldúlva.

Fölemelő az a lelkes egyértelműség, melylyel a hazai ev. ref. egyházhatóságok a sérelmes pátens ellen tiltakoztak, annak dacára, hogy a hazai sajtónak, a nyilt parancs ellen való minden felszólalás a legszigorúbban tiltva volt. A pátens ellen az „alsóbaranya-bácsi" ref. egyházmegye — melyhez a bácsmegyebeli egyházak akkor már tartoztak — 1859. évi november hó 10—11-én, Kölkeden tartott gyűléséből, szintén erélyes hangú föliratot intézett.

De a pátens ellen kifejtett ellenállásnak a bácsmegyei ref. egyházakat érdeklőleg, kivételes jelentősége is volt. A nyilt parancs ugyanis a tervbe vett hat ref. egyházkerület egyikének superintendentialis székhelyéül: Uj-Szivacz községét jelölte ki.

A dolog természetében fekszik, hogy a pátens ellenében elterjedt mozgalom leküzdésére a kormány minden megengedhetőnek vélt ellenhatást megkísérelt. Nem volt ezek között utolsó azon csáb sem, mely az állami javadalmazással ellátandó superintendensi állás előnyeiben rejleni látszott. De a megkísértett bácsmegyebeli ev. ref. lelkészek között nem akadt egy sem, a ki egyházának évszázados jogait elárulni hajlandó lett volna.[1])

[1]) Jegyezzük fel a kisértésnek csak egy érdekes esetét. A cservenkai ev. ref. egyháznak abban az időben Poor Zsigmond volt a lelkipásztora. Tekintélyénél fogva az állam őt szerette volna az új-szivaczi superintendensi székbe ültetni. A gazdag szivü, de szegény fizetésü kálvinista pap előtt, az állam közege fölemlegette az állás előnyeit, az állam bőkezűségét. Az ajánlat vissza lett utasítva. De a lelkész családos ember is volt, érző apai lélekkel. Megfenyegették őt olyképen, hogy a fenyegetéstől átfelhőzhetett lelki szemei előtt övéinek sanyarú sorsa is. És, ő — felölté az igazság mellvasát, felsarúzá lábait a békesség evangéliumával és templomi szószékről beszédett mondott hivei előtt a következő alapigékből: János ev. X. r. 1—5. v. „Bizony, bizony mondom nektek: a ki a juhok aklába nem az ajtón megyen bé, hanem másunnét hág be, lopó és tolvaj az! Idegen pásztort pedig a juhok nem követnek, hanem elfutnak attól; mert nem esmérik az idegennek szavokat".

Végre a sérelmes nyilt parancs visszavonatott. Majd a hatvanas években megindult alkotmányos átalakulások fokozatos fejlődésre segítették a protestánsok vallásszabadság ügyét is.

Ezen általános áttekintés után, illesszünk ismertetésünk keretébe a Bács-Bodrogh megyebeli egyes ev. ref. egyházak múltjából is annyit, a mennyi azok keletkezését és fejlődöttségének mai arányait, ha terünk szűkebb voltánál fogva, csak vázlatosan is, föltüntetni alkalmas.

Torzsa. Az első ev. ref. német telepítvény e megyében. 1784-ben vándorolt ide a Pfalz-i német protestansokból 125 ref. család 510 lélekkel. Ugyanazon évben már mint anyaegyház működik. A megtelepüléstől 1810-ig, a vele együtt települt, de népesebb ág. ev. felekezettel közösen használta azt az imaházat, melyet a telepesek számára a kincstár építtetett.[1]) A két felekezet első tanítóját Németországból hozta magával, a ki gyermekeiket egy irodában oktatta. Közös volt első lelkészük is: Török István ref. prédikátor. Különválásuk 1810-ben történt. Mai díszes templomát a ref. egyház 1811-ben építette. Orgonáját 1817-ben állította fel.

Vagyoni viszonyai 1894-ben: Bevétel 12,471 frt. Kiadás 1387 frt. Vagyonértéke 78,072 frt. Lélekszáma 1805-ben 667. 1895-ben 1570.

Leányegyházai: A. Deszp.-Szent-Iván, lélekszáma 154. B. Kuczura, lélekszáma 144.

Feketehegy. Az e célra kijelölt kincstári pusztákra 250 ref. magyar család költözik át Kun-Hegyesről s kisebb részben a hevesmegyei T.-Buráról 1785-ben, magával hozva első lelkészét is Kálmándi Pap János személyében.

Mai templomát, a homlokzaton olvasható chronogramm — „Haec aedes sancto est aedificata Deo“ — szerint 1803-ban építette.

A hívek áldozatkészsége kezdettől fogva munkás, mely övéin kívül ismételve kiárad idegenekre, sőt külföldi tűzkáro-

[1]) Az imaház közös rendeltetése, külsőleg is kifejezést nyert abban, hogy az épület tetőormának egyik végén kereszt, másik végén csillag volt föltüzve.

sultakra is. Egyes híve, saját költségén úrasztali kelyhet ad, harangot öntet az egyház számára. Az eklézsia tanácsa az egyház fegyelmet, különösen eleinte, vaskézzel gyakorolja; 1847-ben, mint hitetlent, magát a község jegyzőjét is följelenti felettes hatóságánál.

Szent edényei között ma is meg van az az ezüst pohár, melyet az átköltözöttek még Kun-Hegyesről hoztak magukkal; fölirata ez: „A kun-hegyesi ecclesiáé ez pohár 1713.“ A hívekben élő buzgóság számos bizonyítéka között van egy 150 frtos úrasztali készlet, melyet a helybeli nők, maguk között indított adakozás útján, az egyháznak ajándékoztak.

1849-ben a rátört szerbek által teljesen földúlatott. Akkori lelkipásztora Berhidai Keresztes József; híveinek vígasztalása végett nyája mellett maradván, nyilt utcán agyonlövetett. Utóbb az egyház vértanú papjának emlékkövet állított.

Vagyoni viszonyai 1894-ben: Bevétel 7572 frt. Kiadás egyházi szükségletre 1986 frt. Iskolai célokra 2958 frt. Leltári vagyona 73,125 frt. Alapítványainak összege 3505 frt. Lélekszáma 1805-ben: 1500. 1895-ben: 2874.

Németajkú leányegyháza van, melynek hívei a magyar anyaegyháztól 1850-ben váltak külön és azóta lelkészi gondozásban az anyaegyház papja által külön részesülnek.

Lélekszáma: 462. — Vagyona: 4261 frt.

Új-Verbász. 1785. tavaszán települ Pfalzból és Zweibrückenből bevándorolt protestánsokból; a beköltözött ref. családok száma 102, mintegy 500 lélekkel. Már 1786-ban rendes lelkésze van. Első, szerény, a kincstár által épített imaházukat a velük együtt települt ág. ev. testvérfelekezettel közösen használták 1823-ig. Ekkor különváltak. Mai templomát, mely a legszebb ref. templomok egyike, az egyház 1824-ben emelte.[1]) Orgonáját 1840-ben állította fel.

[1]) Az új-verbászi két prot. egyház közötti egyetértés állandósága érdekes kifejezést nyer a két felekezet toronyóráinak szerkezetében. A két templom a község főterén egymás szomszédságában áll. A két toronyóra szerkezete — földalatti vezeték alkalmazása mellett — oly módon van egymással összekapcsolva, hogy az ev. ref. torony harangján az órák negyedei, az ág. ev. toronyban pedig az órák üttetnek.

Vagyoni viszonyai 1894-ben: Bevétel 7186 frt. Egyházi kiadás 3683 frt. Iskolai kiadás 2092 frt. Vagyonértéke 40,208 frt. Lélekszáma 1805-ben: 600. 1895-ben: 1517.

Cservenka. 1785-ben a Rajna mellékéről települt be 150 ref. család. Kezdetben az együtt települt ág. ev. felekezettel közösen használtak imaházat, iskolát. Különválásuk 1811-re esik. Mostani templomában 1813-ban tartotta az első istentiszteletet. Orgonáját 1823-ban készíttette.[1])

Iskolái ma községiek. 1894-ben bevétele 993 frt. Kiadása 985 frt. Vagyona 34,300 frt. Van egy 400 frtos alapítványa. Lélekszáma 1805-ben: 738. 1895-ben: 1393.

Piros. 1786-ban T.-Rofról és T.-Derzsről költözött ide 63 gazda, majd 1787-ben Tetétlenről ismét 40 családfő. Az egyház alakulásakor lélekszáma 506. A település évében már tanítója van. Első lelkésze csak 1788-ban köszönt be. 1838-ban emelte, most is használt templomát. Az 1849-iki események minden átka érte a szeretetlen nemzetiségektől körülvett maroknyi magyar gyülekezetet. Vagyona, nyelve, vallása, hazája miatt szenvedett, küzdött, vérzett, majdnem elvérzett. A helyi nemzetőrség élén, a gyülekezet akkori lelkésze Kozma Lajos, egy ideig, mint választott kapitány működött, golyósebet is kapott. A növekvő veszedelem elől a hívek kicsiny serege végre is menekülni kénytelen; előbb azonban leszedi tornyából még megmaradt két harangját, föld alá rejti és csak aztán bújdosik el.

1894-ben bevétele 1425 frt. Kiadása 1380 frt. Vagyona 54,910 frt. Lélekszáma 1805-ben: 685. 1848-ban: 1400. 1895-ben: 925.

Új-Sóvé. 1786. év tavaszán települt ide, ugyancsak a Rajna mellékéről 54 család; de a telep, későbbi beköltözések folytán 1796-ban már 80 családot foglal magában, ezek közt 31 ev. ág. vallásút, kiket azonban a zömében ref. gyülekezet, csak azon írásba foglalt föltétel mellett fogadott be, hogy velük egy gyülekezetet alkotnak, ref. lelkészt tartanak, gyermekeiket a ref.

[1]) Brecht István által; kiről föl van jegyezve, hogy az orgonakészítés mesterségében autodidacta volt.

vallásban neveltetik és magukat a ref. egyház joghatósága alá vetik.[1]) 1796-ban már anyaegyház; első lelkésze a svájczi születésű Hederich Jakab volt. A helybeli ág. ev. felekezettől 1823-ban vált külön.

Most is használt „Vero Deo“ homlokföliratú temploma 1840-ben lett fölavatva. Orgonáját 1853-ban készíttette.[2])

1894-ben: Bevétel 9897. Egyházi kiadás 6238 frt. Iskolai kiadás 1806 frt. Leltári vagyona 75,326 frt. Lélekszám 1805-ben 560. 1895-ben 1487.

Ó-Morovicza. A részükre kijelölt kincstári pusztákon 1786-ban települt, a Jászság- és Nagy-Kúnságból, nevezetesen Kardszag, Madaras és Jász-Kisérről átköltözött ref. magyarokból. A lelkek száma a település idején 1700. A település évében már tanítója, lelkésze van. Egy tető alatt, egy-egy szerény szoba képviselte akkor a parochiát, a jegyzői lakot és a községházát. 1788-ban építette a gyülekezet első templomát, vályogból, egykorú följegyzés szerint, fizetvén az építéssel megbízott, egyaránt kebelbeli ácsoknak és sárműveseknek 24 kr napszámot és „eledelbeli intertentiot“. Ez volt Bács-Bodrogh megyében az első református templom. Ma is fennálló új templomát azonban 1822-ben emelte, melybe díszes orgonáját 1870-ben állította fel. Úrasztali készletei között ma is meg van az a három cinkanna, melyet a helység településekor, ennek, a raját kibocsátó nagy-kún-madarasi ref. eklézsia ajándékozott.

1849-ben: Bevétel 11,656 frt. Egyházi kiadás 3462 frt. Iskolai kiadás 4080 frt. Leltári vagyona 87,051 frt. Kegyes alapítványai meghaladják a 13,000 frtot.

Az egész egyházmegyének legerősebb egyháza. Lélekszáma 1805-ben 2595. 1895-ben 4992.

---

[1]) Az ebbeli, 1796. március 16-iki keletű okmány szavai szerint: „immer und ewig.“ Ez az örökkévalóság azonban csak huszonhét évig tartott.

[2]) Följegyzésre méltó, hogy az egyik, 1815. évben készittetett harangját itt a megyében, Bács-Feketehegyen, Fogarasi János öntötte 1441 rh. forintért, még pedig az egyház akkori lelkészének (Hederich Jakab) és gondnokának (Metzger Jakab) személyes jelenlétében. A harang körirata ez: „In gloriam Dei fudi curavit Eccla Ref. Soveiensis. Anno 1815.“

Pacsér. Települt 1786-ban, a Nagy-Kúnságból, nevezetesen Kisújszállásról, valamint Török-Szent-Miklósról átköltözött 200 ref. magyar családfőből és ezek hozzátartozóiból. Első otthonukból lelkészt és tanítót is hozván magukkal, mindjárt településük évében egyházzá szervezkedtek. A gyülekezet mostani templomának alapköve 1833-ban tétetett le, fölszenteltetett pedig 1835-ben; az építkezés — egykorú följegyzés szerint — „váltócédulában 19,260 forintokba s 22½ krba került.“ Orgonáját 1873-ban készíttette. Úrasztali készletei között ma is használatban van az a fedeles cinkancsó, melyet a települők még Kisújszállásról hoztak magukkal; rajta a következő felírás olvasható: „1772. Privilegiált Nagy-Kún-Kisújszállása Reform. szent Ekklésia készíttette“.

Iskolái községiek. 1894-ben: Bevétel 6483 frt. Egyházi kiadás 4389 frt. Iskolai kiadás 722 frt. Vagyona 66,891 frt. Az általa kezelt alapítványok összege 600 frt.

Lélekszáma 1805-ben 1474. 1895-ben 2700. Leányegyháza: Zombor. Lélekszáma 300.

Új-Szivacz. 1786-ban települt a Rajna mellékéről bevándorolt mintegy 500 lelket kitevő ref. vallású német polgárokból. Templomát 1811-ben építette, melyet utóbb orgonával is ellátott. 1894-ben: Bevétel 9236 frt. Egyházi kiadás 4494 frt. Iskolai kiadás 3369 frt. Vagyona 55,783 frt.

Újvidék. A város ref. vallású magyar lakosai a mult század végén és a jelen század elején szállingóztak ide, nem települési rajokban, hanem a városi élet sok nemű megélhetési föltételei által vonzatva, szórványosan és az ország különböző részeiből, leginkább mégis Piros, Feketehegy, Ó-Morovicza és Pacsér községekből.

1829-ben szervezkedtek anyaegyházzá. Mostani díszes templomát és hasonló paplakát az egyház 1865-ben építette. Pompás kivitelű orgonáját 1865-ben állította föl. Az utóbbi évtizedben, különösen a filloxera csapás miatt az egyháznak tönkre tett szőlőbirtokos és szőlőmunkás hívei közül sokan költöznek ki, áldottabb vidékeket keresve; helyükben a megyéből

beköltöző német ajkú reformátusok száma szemlátomást szaporodik.

Vagyoni viszonyai. 1894-ben: Bevétel 9632 frt. Egyházi kiadás 5265 frt. Iskolai kiadás 2440 frt. Vagyonértéke: 55,900 frt. Lélekszám: 1805-ben 350. 1895-ben 1928.

Ó-Szivacz. A ref. hívek nagyobb része Új-Szivaczról, kisebb része más megyebeli községekből költözött ide a jelen század első évtizedeiben. 1858-ban szervezkedett anyaegyházzá. Ma is használt imaházát és paplakját 1864-ben építette. 1874-ben: Bevétel 9471 frt. Egyházi kiadás 4523 frt. Iskolai kiadás 4446 frt. Vagyonának értéke: 41,923 frt. Lélekszám: 1895-ben 1851.

Baja. Az egyház 1811-ben alakult; híveinek zömét a Komáromból leköltözött fa- és gabonakereskedők képezték; alakulásakor mintegy 200 lelket számlált. Létesülésében legtöbbet első nagy jóltevőjének, Keresztesi Deák Jánosnak köszönhet, a kinek anyagi támogatásával imaházat és paplakot emelhetett; az ő általa létesített alapítványozás az egyháznak ma is egyik fenntartó oszlopa.

A gyülekezet javára utóbb is számosan adakoztak és alapítottak; kiválik köztük Ramocsai Markos Pál, özv. Gelléri Szabó Istvánné, Nagy szül. Kiss Eszter, Gál Péter stb., de kiemelkedik azok díszes sorában két bajai *izraelita* polgár is, névszerint Fischer Márk és Nikolsburger Károly egy-egy alapítvánnyal.

Új templomát és új lelkészlakát 1892-ben az orsz. ref. közalap segélyével emelte.

De azon nagy áldozatkészség mellett is, melylyel a gyülekezetet egyesek és testületek a multban és a jelenben támogatják: a más vallásúak nagy árjában hányódó kis egyház ma is az önfentartás gondjaival küzd és folytonosan segítő kezekre szorul.

Lélekszáma 311.

Tiszakálmánfalva. A nyolcvanas években szervezett anyaegyház és missziói központ, rendes lelkészi állomással, mely

már csinos imaházat, paplakot és iskolát is épített. Lélekszáma — sporaival együtt — 367.

Szabadka. Leányegyház, mely a halasi ref. anyaegyházhoz tartozik. Lélekszáma 655.

A Bács-Bodrogh megyében lakó ev. ref. hitvallásúak lélekszáma összesen 26,700. Ebből magyar ajkú 14,400, német ajkú 12,300 lélek.[1])

Azon szoros összeköttetésnél fogva, melyben a protestáns egyház saját iskoláival áll — noha ez ismertetésünk kimért keretén túl esik — nem szabad, ha csak általánosságban tesszük is, fölemlítés nélkül hagynunk azokat a nagy áldozatokat, miket a bácsmegyei ref. anyaegyházak, iskoláik létesítése, az azokban való oktatás és nevelés ügyének fejlesztése érdekében, az idők folyamán hoztak és ma is hoznak. Ezen, nem ritkán az egyházak anyagi erejét is meghaladó erőfeszítések eredménye az, hogy a ref. anyaegyházak iskolái, kivétel nélkül, a törvények és a kor által támasztott igények színvonalán állóknak mondhatók, akár intensivitását, akár pedig — a német ajkú egyházak iskoláira való különös vonatkozással — a magyar nyelv tanítását és a hazafias szellem fejlesztését keressük.

A haladás munkás szellemét kell fölismernünk abban is, hogy a bácsmegyei ref. anyaegyházak túlnyomó része — érezve azt, hogy az egyházi adózásnak, a patriarchális párbér alakjában, dívó módja sem a fejlett társadalmi igényeknek, sem az adóztatás igazságos elvének meg nem felel — az egyházi közteherviselés rendszerét, a birtokaránylagosság elve alapján már átalakították.

A megyebeli reformátusok hitélete példás. Lelkészeik a reájuk bízott munka terhét örömest hordozzák. A hívek az istentiszteletek látogatásában és általán a lelkiek gyakorlatában szorgalmasak és az e részben, utóbb, itt-ott, időnként mutatkozó lankadás eddig a múló baj jellegét viselte magán. Mivel pedig a ref. nép egyházias buzgóságának élesztésére — bibliája után

---

[1]) Az alsóbaranya-bácsi ref. egyházmegye, alsóbaranyai, azonkívül verőcze- és szerémmegyei egyházközségeket és missiói telepeket is foglalván magába, az egész egyházmegye lélekszáma összesen: 43776.

— énekes könyve a leghatékonyabb: meg kell emlékeznünk arról is, hogy a bácsmegyei ref. gyülekezetek még ma is azt az énekes könyvet használják, mely 1806-ban — régebbi énekes könyvekből kiválogatva és megigazgatva — hangjegyekkel együtt kiadatott. Ez a kiválogatás és megigazgatás azonban csak az u. n. „énekek"-re szólt, melyeket bizonyos ünnepi alkalmakra legnagyobb részben bibliai ihletű magyar ref. predikátorok, de világi férfiak is írtak. A zsoltárok érintetlen hagyattak és ma is abban az alakban énekeltetnek, a hogy azokat Szenczi Molnár Albert, a hírneves tudós 1606-ban lefordította.[1]) E zsoltárok azon államokra énekeltetnek, melyeket Goudimel Klaudius franczia zeneíró szerzett.[2]) Pár évtized előtt megindult a mozgalom ezen új énekes könyv megújítása ügyében is, de a véghatározat stádiumába máig sem ért, mivel a most használt zsoltárok a kálvinista magyar embernek, a ki ezekben született és nevelkedett, úgyszólván vérévé váltak.[3])

A német ajkú refor. egyházak egy 1830-ban, hangjegyek nélkül kiadott énekgyűjteményt használnak. Az egyes községi énekvezérek egyéni ízlésük és önkényük szerint választván és tanítván az énekekre alkalmazható dallamokat, a dolog úgy áll, hogy a német ajkú református — csak otthon tud énekelni; a mi az egyházias közösségérzetnek tapasztalható hátrányára van. Ezt elhárítandó, a megyebeli német református gyülekezetek lelkészei és tanítói immár a német énekeskönyv megújításával is foglalkoznak és pedig oly irányban, hogy az, főképen

---

[1]) A Marot Kelemen és Beza Tódor által írt francia szöveg után fordította, ezeknek versalakjaihoz, de fönségéhez is hiven.

[2]) 1562-ben. Ezen közel negyedfélszázados melódiákat éneklik ma is, az angolok és skótok kivételével, a föld kereségének minden nemzetbeli református. Éneklik még szerb nyelven is, épen az alsóbaranya-bácsi ref. egyházmegyéhez tartozó, szerémmegyei Tordincze község szerb ajkú ref. gyülekezetében. Ez, mint ilyen, tudtunkkal egyetlen a világon.

[3]) „Azt hiszem — irja Arany János 1882-ben, a zsoltárok újonnan tervezett szövegéről — Molnárt elég lett volna egészen szokatlan archaismusaitól megszabaditani, mert az ő szövegét a nép már szinte egyenesen Szent Dávidénak tartja s úgy tiszteli." A. J. hátr. próz. dolg. II. k. 527.

dallamaira nézve, a magyar énekeskönyvhöz lehetőleg közelebb hozassék.

A bácsmegyei ref. nép áldozatkészsége gazdag forrása a kegyeletes cselekedeteknek. A „jókedvű adakozók“ közt örök emlékezetben marad az egyházmegye történetében Korbai Károly neve. Már életében, 1877-ben a magyar nyelv terjesztése és a német ajkú ref. polgárok magyar szellemű nevelésének előmozdítása céljából 5000 frtos alapítványt bocsátott az egyházmegye kezelése alá. Ugyanő — „egyházának építő Nehemiása“ — végrendeletében, egyházi és iskolai célokat támogató rendeltetéssel, mintegy 60,000 frtos tiszta hagyatékának általános örökösévé az alsóbaranya-bácsi református egyházmegyét, illetve a bácskai ev. ref. egyházakat nevezte ki.

*

Egyházi igazgatás tekintetében a bácsmegyei ref. egyházak, megtörtént szervezkedéseik után, 1801-ig a dunamelléki kerülethez tartozó „kecskeméti tractus“ gondjai alá voltak helyezve. Innen, az 1801. évi szalkszentmártoni kerületi gyűlés ebbeli határozatával az „alsóbaranyai tractus“-hoz csatoltattak.[1])

E tractuson huzamos ideig csak mint „Bácsmegyében levő egyházak“ említtetnek; és éveken át érzik azon bánásmód hidegségét, melyben őket az alsóbaranyai tractus részesíti. S míg egyfelől az egyházhatósági felügyelet irányukban atyainak nem mondható, másfelől a bácsmegyei egyházak, nevezetesen a német kolóniák, az engedelmességet ismételve megtagadják; úgy, hogy a politikai vármegye nem egyszer kénytelen segélyével közbelépni, hogy az egyházhatóság rendeleteinek érvényt szerezzen.

Lassan szilárdultak meg az állapotok. 1805-ben lett az első bácsmegyei lelkész, nevezetesen Kozmai Sámuel feketehegyi predikátor az egyházmegyei consistorium ülnökévé, de szintén csak bizonyos körülményességgel. A bácsmegyei egyházak ugyanis alesperesükké kívánták őt megválasztani, az e. kerület azonban

[1]) 1801. Szalkszentmártoni cons. 14. „A kecskeméti tractusnak mód nélkül való elnyúlása változhatatlanul megkívánja, hogy a bácskai ecclák attól elszakasztassanak és a közelebb levő s kisebb kiterjedésű alsóbaranyai tractushoz ragasztassanak.“

csupán assessorként erősítette meg[1]) 1814-ben már az egyházmegye jegyzője is bácskai férfiú, Kertvéllesi Pál feketehegyi lelkész, ugyanaz, a ki 1822-ben, mint bácsmegyei pap, első lett esperessé megválasztva.

Végre az 1822. április 15-én Új-Szivaczon tartott egyházmegyei közgyűlés az egyesülés és cím kérdésében végleg határozott.[2]) E határozatnak megfelelőleg készül most már az „alsó-baranya-bácsi" egyházmegye első latin szövegű pecsétje, a zászlós bárányt körülvevő következő körirattal: „Sigil. ven. tract. inf. Baranya-Bacsiensis." Ezt 1844-ben magyar szövegű pecsét váltja föl, mely 1847-ben némi igazításon megy át.

Az egyházmegye esperesei ma, felváltva, majd a baranyai, majd a bácskai részben működő lelkészekből választatnak; az e. megye gondnokai mindig a közéletben kiváló férfiak.

A bácsmegyei ref. egyházakat hivatalos püspöki látogatásban először Báthori Gábor dunamelléki superintendens 1819-ben részesítette. Az utolsó ilyen jellegű látogatást 1885-ben Szász Károly, az e. kerület mostani püspöke végezte.

A dunamelléki egyházkerülethez tartozó reform. egyházak igazgatásának, egész az 1881-iki debreczeni zsinat által alkotott törvények meghozataláig, az 1576-ban készült, u. n. „herczegszőllősi kánonok" voltak irányadók; ezekhez járultak az 1626-iki „komjátii kánonok," az időnként hozott e. kerületi constitutiók, statutumok és rendeletekkel együtt. Ma az egyetemes magyar-

---

[1]) Érdekes az egyházkerületi határozat ebbeli rendelkezése, egyebek mellett, a tekintetben is, miként jut kifejezésre a rang és tekintély szempontja a consistorium tanácskozó asztalánál való helyfoglalás dolgában. Az 1805-iki pesti superintend-Consist. 6. pont alatt e tárgyban hozott végzése ugyanis így szól: „Proseniori candidatiora beküldötték a maguk votumaikat a Bácsvármegyében levő Ecclák; de mivel az Alsó-Bar. Tractusnak, a melyhez tartoznak ezek az Ecclák, Rendes Proseniora van, más Proseniornak a tétele szükségtelennek ítéltetett. E szerint a bácskai Ecclának nem Prosenirává, hanem az Alsó-Baranyai Tractus Assessorává denomináltatik tiszt. Kozmai Sámauel feketehegyi Predikátor úr; oly hozzáadással, hogy Tractuale Consistoriumban, a széke, a Rendes Prosenior után, a Tract. Notárius előtt lészen, és a respectivus Senior véle fog correspondeálni, de a can. visitatiot maga a Senior végezze."

[2]) 1822. e. m. gy. 20. p. „A Bácsi t. egyházi megye egyesíttetvén az Alsó-Baranyaival, hogy Nagy Tiszteletű Esperes Úr ezen egyesüléshez illő, díszes pecsétnyomót készíttessen, szükségesnek találtatott."

országi ref. egyházra nézve az 1891—93-ik évi budapesti ref. orsz. zsinat által alkotott és 1893. évi dec. 29-én királyilag megerősített egyházi törvények kötelezők.

Adjuk még a reformátusokról vázolt képhez az utolsó árnyékot. Emlékezzünk meg a nazarenismusról, mely a bácsmegyei magyar egyházak kebelében először 1866-ban mutatkozik, azóta azonban fejét már egyes németajkú egyházban is fölütötte.

Kétségtelen, hogy e rajongó felekezet ellenében a védekezés módszere ugyanott keresendő, a hol általában az egyházak ereje; abban nevezetesen, ha hivatását úgy a lelkész, mint a gyülekezet híven betölti, ha övéiben a buzgóság, a szeretet, az együttérzés tüzét éleszti, hamvadni nem engedi. Ez volt a ref. egyházak eddigi fejlődésének, ez lesz jövendőjének is leghatalmasabb biztosítéka.

Kozma László.

6. Az ágostai hitvallású evangelikusok.

A németországi Wittenbergből kiindult reformáció (1517.), mely rövid idő alatt elterjedt Európa legtöbb államaiban, csakhamar Magyarországban is talált hívőkre. Némethoni egyetemeket látogató tanulók, katonák és leginkább a Szepességben és Erdélyben II. Géza király alatt (1142.) letelepedett flandriai németek, kik Nagy-Németországgal kereskedelmi összeköttetésben állottak,[1]) hozták és terjesztették Magyarországon az evangélium ezen „új tanát," hol a titok leple alatt, hol nyiltan, üldözve az uralkodó katholikus vallás nagyjai és hatalmasai által. Már II. Lajos alatt 1522-ben számos híve volt. Miksa alatt (1564—1576.) pedig aranykorát élte Magyarországon a protestantismus — minden vármegyében voltak hatalmas védői és pártfogói — csak Bács-Bodrogh vármegyére vonatkozólag nincsen följegyezve a történelemben, vajjon voltak-e ezen, vagy a későbbi korszakokban, Mária Teréziáig, csak követői is.

Annyi föl van említve,[2]) hogy Perényi Péter a Bánságban és a „Bánság messze vidékén" a lutheránusok hatalmas oltalmazója volt. De ha ebből azt akarnók következtetni — a Bánság messze vidéke alatt mindenesetre Bács-Bodrogh vármegye is értendő lévén — hogy Bács-Bodrogh vármegyében voltak azon

---

[1]) Dr. Hase Károly Ágost. Kirchengeschichte-Zug der Reformation durch Europa. 1867. lta. 430. Rapcsányi János Magyarország története. Ladányi Gedeon Magyarország története. Fraknói Vilmos A magyar nemzet története. 372.

[2]) Tillisch János. Egyháztörténelmi jegyzetek. Linberger István. Geschichte der Ewangeliume in Ungarn. 1880. Hol a tolnai és baranyai hittérítőkről szól, fölemliti, miszerint Sztáray Mihály és Zigerikus Imre mellett, különösen a Tolnával és Baranyával szomszédos megyékben, Bornemisza (Abstenius) Péter és Erdősi Szilveszter János terjesztették Luther tanát. De ez — bár Bács-Bodrogh megye nincs kizárva — mégis leginkább a dunántúli szomszédos megyékre vonatkozik, hol Nádasdy Tamás volt a lutheránusok hatalmas pártfogója.

időben lutheránusok, annál inkább, mert — a mi döntőnek veendő — a lutheránus főurak közül, kik hitsorsosaikat mindenütt oltalmazták, Bács-Bodrogh vármegyében akkor éppen a hatalmas Perényi Péternek volt birtoka,[1]) úgy ez még sem valószínű, mert már a mohácsi vész után (1526.), tehát a reformáció terjedésének első éveiben — Perényi elvesztette Bács-Bodrogh megyei dominiumát — és azután a török uralom átka oly súlyosan nehezedett a megyére, hogy nagy kiterjedésének dacára, néptelen volt úgy, hogy akkor itt a római katholikusoknak is csak tizenkét plébániájuk létezett.

Hogy azért a II. Lajos uralkodásától Mária Terézia uralkodásáig terjedő korszakokban, Bács-Bodrogh vármegyében lutheránusok lettek volna, számosan, egyházilag szervezve, történelmileg még csak nem is valószínű.

Az első lutheránusok Bács-Bodrogh vármegyében Mária Terézia alatt telepíttettek le. Ugyanis 1740-ben, az azon időben bevándorolt szerbekkel, jött egy gazdag, előkelő Csernovics Mihály nevű „goszpodár," ki Futakon letelepedve, a gr. Cavriani-féle birtokot — mely később (1745.) tulajdonába ment át és jelenleg a Chottek grófé — bérbe vette.[2]) A bérszerződés egyik fontos föltétele lévén, hogy a bérlő az egész földbirtokot művelni, s így az esetleg hiányzó munkaerőt, ha kell, település által is előteremteni köteles: Csernovics, már bérletidejének első évében, tapasztalván, hogy a közellakó szerbek idegenkednek a munkától, felső Magyarországból lutheránus tótokat telepített Petrováczra, Kiszácsra, Glozsánba és ezen, körülbelül két ezerre menő, valamint

---

[1]) Linberger István. „Geschichte des Ewangeliums in Ungarn" című művében, mely nagy részletességgel ismerteti a reformáció terjedését Magyarországban, sehol sem történik egyenes hivatkozás a Bácskára. Csak azon megjegyzéséből, hogy Perényi Péternek a „Bodroghtól a Dráváig terjedő birtoka volt" — lehet következtetni — miután Bodrogh alatt mindenesetre a mostani Bácska felső része, akkor még önálló megye, értendő: hogy Bács-Bodrogh vármegyében voltak azon időben lutheránusok, miután egész Magyarországban mindenütt voltak, hol a lutheránus főurak oltalmára számíthattak. De számosan és egyházilag szervezve nem lehettek, legalább erről egy helyen sem tétetik említés.

[1]) Kutlik Félix: „Bács Sriemski Slován." Mrva György: „Petrovácz története" (Canoni Visitatio jegyzőkönyve) Cavriani helyett tévesen Brunszvik grófot említi. (Dudás Gyula: „A bácskai nemes családok". 22. l.)

a később 1768-ban Bácsújfaluba, 1780—90-ben Pivniczára és Bajsára telepített tótok képezték Bács-Bodrogh vármegyében az első ág. hitv. evangelikus gyülekezeteket. Magától értetődik, hogy ezen gyülekezetek egyházilag nem voltak szervezve, lelki gondozásuk hatóságilag a futaki katholikus plébániára bízatott.[1]) Később azonban, az 1760—70-es években, midőn a vallási türelmetlenség szűnni kezdett, nemcsak a kitűnő Stehló András pilisi ág. ev. pap, hanem a szelidlelkű Spannagel Sámuel is, ki előbbinek közbenjárására 1770-ben az ó-pázuai katonatelep ág. ev. predikátorává neveztetett ki, időnként meglátogatták Bács-Bodrogh megyei hitsorsosaikat és részesítették vallásuk vígaszában. Különösen Spannagel tűnt ki e tekintetben, annyira, hogy még évek multával, 1788-ban II. József császár a futaki kastélyban időzvén, maga elé hivatta és az egyházi téren hosszú éveken át kifejtett buzgó és sikeres működésének elismeréseül, megajándékozta egynéhány aranynyal.[2])

Ez időbe esik a protestáns németek telepítése megyénkben. II. József császár ugyanis, azon meggyőződés által vezérelve, hogy a Mária Terézia alatt történt telepítés dacára még mindig nem eléggé népes a megye, Frankfurtban székelő csász. biztosa által, 1782. szeptember hó 21-én kiadott, úgynevezett települési nyilt parancsban, fölhivatta a felső Rajna vidékén lakott alattvalóit, hogy településjenek le Magyarországban,[3]) hol még egész nagy, néptelen vidékek vannak, melyek német szorgalom által művelve, minden tekintetben könnyű megélhetést biztosítanak. Kedvezményképpen a nyilt parancs első pontjában fel volt említve, hogy a településnek teljes lelkiismereti és vallásszabadság biztosíttatik, hogy papjaikat, tanítóikat szabadon választhatják és hogy ezek a kincstár részéről kielégítő javadalmazást nyernek.[4])

---

[1]) Mrva György: „Petrovácz község története“ (Canoni Visitatio jegyzőkönyve.)

[2]) Stehló A. és Spannagel S.: Lelkészek életrajza. Bács-Szerémi esperességi levéltár.

[3]) Eimann J.: Der deutsche Kolonist. A német települők nemcsak Magyarországban telepittettek le, hanem Lengyelországban is. Onnan igen sokan átköltözködtek Déloroszországba, a hol jelenleg is számos virágzó német helység létezik.

[4]) A településnek építtetett a kincstár minden községben imaházat, iskolát, paplakot és tanitólakot. Ezen kivül kaptak az egyes egyházak, községek harangot, oltárt, ostya-

II. József ezt a többi kedvezmények mellett „császári parolájára“ ígérte és ezen ígéret, mely különben a már 1781-ben kiadott, úgynevezett türelmi parancsban gyökerezett — sokakat indított a Magyarországban leendő letelepülésre.[1]) Oly tömegesen vándoroltak be az egész Rajna vidékről, hogy rövid idő alatt — eltekintve a római katholikus vallású bevándorlóktól — 1784-től 1787-ig Uj-Verbász, Torzsa, Kis-Kér, Cservenka, Szeghegy, Bulkesz, Járek egyházközségek keletkeztek, túlnyomólag ágostai hitv. evangelikus lakosokkal.[2]) Ezek is egyházilag éppen oly kevéssé voltak szervezve, mint a tótok. — Voltak ugyan saját papjaik és tanítóik — ez időben már a tótoknak is — de egyházhatóságilag a pestmegyei esperességhez voltak csatolva. Csak 1791-ben,[3]) mely évben az összes magyarországi ág. hitv. evangelikusok Pesten első zsinatukat tarthatták, alakult a bácsmegyei német és tót egyházakból önálló esperesség, melynek főesperesévé, az akkor már petrováczi lelkész, Stehló András, világi felügyelővé pedig Kiss József kincstári mérnök, építészeti igazgató Zomborban és a telepítés kitűnő organizátora, választattak meg. Ez időtől fogva a megyei viszonyok rohamos fejlődést engedtek az ág. hitv. evangelikusoknak. — Terjeszkedtek is a megye minden irányában. 1808-ban[4]) Bajsán 521, Bácsújfaluban 1026, Glozsánban 959, Kiszácson 1380, Petrováczon 3347, Pivniczán 641, összesen 7874 tót; Bulkeszen 1104, Cservenkán 2022, Járeken 424, Kis-Kéren 1048, Szeghegyen 1305, Torzsán

---

vasat, ostyatányért, keresztelő-edényt, feszületet és a szükséges iskolafelszerelést. A pap javadalmazására kaptak egy úrbéri telek földet, a tanító javadalmazására két negyed telket. Végre pedig kapott minden pap az első három éven át tizenkét öl fát és az első tiz éven át kétszáz forintot, minden tanító ugyanezen időre kapott hetvenöt forintot, huszonnégy pozsonyi mérő búzát és három pozsonyi mérő kukoricát. Az egyes települő családok pedig házat, földet, lovat, munkaeszközöket, szóval mindent kaptak a nagylelkű császártól, a mi megélhetésüket biztositotta. Lásd Eimann J. Der deutsche Kolonist.

[1]) Decker Péter iskolamester és Bauer Radó kézmives beutazták, mint toborzók, az egész Rajnavidékét és buzditották a népet a kivándorlásra. Eimann J. Der deutsche Kolonist.

[2]) Egyházak története. (Canon. Visitatio.)

[3]) A bányakerület története. Egyetemes névtár, 1890. Haan Lajos.

[4]) Augsspurska Konfessy. Tabacc Bohuslav, 1808.

783, Uj-Verbászon 1048, összesen 7734 német, tehát összesen 15,608 ág. hitv. evangelikus lakott 13 anyaegyházban, melyekhez Lality, Uj-Szivacz, Palánka, Uj-Soóvé, Kuczura és Kulpin, mint leányegyházak tartoztak, körülbelül ezer lélekkel.

Autonomiájuk alapján választottak az egyes egyházközségek úgynevezett presbyteriumot — egyháztanácsot, — melynek élén a lelkész állott, s mely a lelkészszel egyetértve, vezette az egyházközség ügyeit. Az egyházközségek az egyházmegye, az esperesség, tisztviselőit választották, a főesperest, alesperest, világi felügyelőt, pénztárnokot, — dékánusokat — kik a lelkészekkel és a községekként választott világi képviselőkkel, az évente egyszer, szükség esetén többször, egybehívott esperességi közgyűlésen, az esperesség összes egyházainak összes odatartozó ügyeit tárgyalták.

Az ágost. hitv. evangelikusok állandóan két főirányban fejtettek ki buzgó tevékenységet. Egyrészről arra törekedtek — mindig békében élvén a más hitfelekezetűekkel — hogy mindinkább terjedve, templomokat építsenek, melyekben a hívek épülésére, vallás-erkölcsi életük fejlesztésére és megizmosodására, az evangelium hamisítatlan, tiszta tana hirdettessék, másrészről, hogy iskolákat építsenek, hogy ezen iskolák az egyháznak veteményes kertjei legyenek, melyekben a gyermekek hitben megerősödve, ismeretekben gazdagodva, az egyház hű tagjaivá, a hazának hű alattvalóivá és hasznos polgáraivá neveltessenek. Épített is templomot minden egyházközség, tót és német egyaránt, aránylag nagyon rövid idő alatt. Az 1820—30-as évek végén már nem volt anyaegyház, melyben a régi — német egyházközségekben a kincstár által épített — imaházak helyén szép, nagy templomuk ne lett volna az aránylag szegény, de áldozatkész, hitbuzgó ág. hitv. evang. híveknek. Szintúgy építettek iskolákat is. Ide nem számítva az új-verbászi algymnasiumot,[1]) melyet

[1]) Az új-verbászi algymnasium 1809-ben alapíttatott. Mint ág. hitv. evangelikus algymnasium, az esperesség vezetése és felügyelete alatt állott. 1871-ben pártfogósági felekezetnélküli alreálgymnasiummá változott. A vidék megmagyarosodása tekintetében nagy missiót teljesített. Jelenleg mint pártfogósági algymnasium a magas kormány által is subventionáltatik.

az ág. hitv. evang. felekezet papjai és tanítói alapítottak és a tanügy lelkes barátainak segélyezésével több mint félszázadon át fönntartották. Minden anya- és leányegyháznak volt népiskolája, melyben — mint azon időben más felekezeteknél is — vagy végzett hittanhallgatók, vagy legtöbb esetben harmad-negyedosztályú deákok, értelmes mesteremberek és kiszolgált katonák, különösen a filiákban tanították a gyermekeket olvasni, írni, számolni és bevezették a vallás-, földrajz-, physika-, egészségi káté-, baj- és segélykönyvecske, valamint az időjárástan mélységes titkaiba! Az iskola egyházi hatósága különben — az esperesség — nagy gondot fordított az elemi népiskolákra. A hívek anyanyelve szerint tót és német dekanátus — tankerület — alakittatott, melyek élén egy-egy dékán — tanfelügyelő — állott, kik az alig 5—6 hónapig tartó iskolaév alatt többször meglátogatták az évzáró, ünnepélyes vizsgákat és jelentést tettek az esperességnek. Az akkor még kezdetleges közoktatásügyi viszonyok között meglepően sokat tettek az ágostai evangelikusok iskoláik fejlesztésére. Az 1808-ban még csak 7874 lelket számláló tótok, 1846-ig 18,673-ra szaporodtak és tíz anyaegyházban tíz iskolát tartottak fenn, melyekben évi 16,024 frt 37 kr bevétel és 1059 frt 91 kr évi kiadás mellett tíz tanító 1883 gyermeket oktatott. Az 1808-ban még csak 7734 lelket számláló németek pedig 1846-ig 23,749-re szaporodtak s tíz anya- és három leányegyházban tizenhárom iskolát tartottak fenn, melyekben 16,543 frt évi bevétel és 15,422 frt 69 kr évi kiadás mellett tizenhét tanító és három segédtanító 3979 gyermeket oktatott.[1]) A németek és tótok száma tehát 1808-ban összesen 15,608 lélek, 1846-ig már 42,422-re növekedett, kik, kevés kivétellel, csinos falvakban lakva, templommal és iskolával voltak ellátva, békében éltek a más hitfelekezetűekkel és úgy vagyonosodás, mint művelődés tekintetében mindinkább előrehaladtak.

---

[1]) Dekanátusi évi jelentés. 1846. A német dekanátusba sorozott iskolákra vonatkozólag megjegyeztetik: „in omnibus scholis juventus scholastica in lectura et scriptura Magyarica exercebatur.“

A szabadságharc alatt az ágost. hitv. evangelikusok is, mint a haza hű fiai, búban és örömben egyaránt osztózkodtak többi magyar testvéreikkel. A férfiak legnagyobb részt „gárdisták", nemzetőrök voltak, kapitányuk legtöbb községben a pap volt, hadnagyuk a tanító. E tekintetben a kis-kéri Hajnóczy neve örökké hallhatatlan marad a vármegye történetében,[1]) számos más vagyonát és életét vesztette az üldözések és vérengzések alatt,[2]) de a templom nem pusztult el és az iskolák is csak néhány helyen használtattak rövid időre katonai raktáraknak vagy katonai kórházaknak.

A dicső szabadságharc lezajlása után a Hajnóczynak halálra ítéltetésével és későbbi megkegyelmeztetésével járó mozgalmakon kívül[3]) az ág. hitv. evangelikusok egyházi életének legnevezetesebb mozzanatai voltak az 1859. évi szeptember 1-én kiadott, autonomiájukat veszélyeztető, úgynevezett „Pátens" elleni küzdelmek. E küzdelmek alatt két nagy pártra szakadtak az ág. hitv. evangelikusok. Míg egyes, különösen tót, egyházközségekben, Kuzmányi[4]) titkos agitátorai izgatták és félrevezették a népet, addig az esperességi közgyűléseken buzgó vezérférfiak, lelkészek és világiak egyaránt, a bécsi és linczi békekötésekre, valamint az 1790—91. évi XXVI-ik t. c.-re hivatkozva, a Pátens elfogadói ellenében tántoríthatlanul az autonomiák sértetlen fenntartásához ragaszkodtak. Ez alatt a vallásügyi kormány

---

[1]) Hajnóczy Sámuel kis-kéri ág. hitv. evang. lelkész a szabadságharc vezérférfiaival folytonos összeköttetésben állott. 1849. február 4-én elfogatott, előbb N.-Kikindán, Rajacsics szerb patriárka által, később N.-Becskereken, tömlöcbe vettetett, honnan, egy kis-kéri küldöttség kérelmére és jótállására, csak hetek mulva bocsáttatott szabadon. 1852-ben február 5-én ismét fogságba került, Bécsben 1855. junius 13-án kötéláltali halálra ítéltetett, mely ítélet azonban, őfelsége kegyelme által, tizenkét évi börtönbüntetésre változtatott. 1857. május 8-án amnestiát nyert. Meghalt Kis-Kőrösön 1872. május hó 21-én. (L. Koch József. Kis-Kér. Eine geschichtliche darstellung Leben Hajnóczy. 1882.)

[2]) Pongrácz Antal esperességi felügyelő ötven botbüntetés következtében meghalt.

[3]) Hajnóczy halálraitéltetése után, lelkészi hivatalát megürültnek tekintette az esperesség és választás útján betöltette. Kiszabadulása után Hajnóczy visszakövetelte hivatalát és e célból pert folytatott 1857-től 1867-ig, a mikor 300 frt évi járadék fejében utódjával kiegyezett. L. Koch József. Kis-Kér. Eine gesch. darstellung. 1882.

[4]) Kuzmányi, nagyhírű bécsi theologiai tanár, a bácsmegyei nyilt és titkos patentalisták élén állott és személyesen jött ide szervezni az autonomia elleni mozgalmakat.

Új-Verbászon egy patentális püspökséget alapított, püspöki adminisztrátornak Karner, temesvári lelkészt, s annak korai halála után Tessényi János torzsai lelkészt nevezte ki, de a döntő pillanatban, az 1860. május 18-án tartott esperességi közgyűlésen mégis a Pátens húsz szavazattal, 18 szavazat ellenében, elvettetett.[1]) Így győztek az autonomista pártiak, de győzelmük a tótok és németek között teljes szakadást idézett elő, a mennyiben ugyanazon és a később, szeptember 5-én tartott közgyűlésen az esperesség kettéosztása határoztatott el, alakíttatván egy teljesen önálló tót és egy teljesen önálló német esperesség. E szakadás azonban csak egy évig tartott. Székács püspök, az országhírű szónok, az 1861. május 2-án Új-Verbászon tartott esperességi közgyűlésen kibékítette az ellenfeleket, mi által a két esperesség ismét egyesíttetett és megalkottatott az esperességnek azon szervezete, melylyel az utolsó napokig birt, t. i. az esperesség főesperese fölváltva, a tót és német egyházak lelkészei sorából választatik három évre úgy, hogy a tót főesperes mellé mindig alesperes — és viszont — a német esperességi jegyző mellé pedig mindig tót jegyző is választandó. A jegyzőkönyvek azonban, már a hatvanas évek közepe óta, kizárólag magyar nyelven szerkesztettek, az esperességi közgyűlések, úgyszintén az esperesség közigazgatási nyelve a magyar és az egyes egyházközségek anyakönyvei is, a nyolcvanas évek eleje óta, mindenütt magyar nyelven vezettetnek.

Az esperesség ezen szervezete, ideértve az egyes egyházközségek szervezetét is, az 1893-ik március hó 18-án őfelsége által szentesített és ugyanazon év május 4-én kihirdetett zsinati törvények értelmében — odáig a Székács József által 1871-ben kiadott „bányakerületi utasítások“ voltak irányadók — sok tekintetben változást szenvedett. Nevezetesen az egyes egyház-

[1]) A Pátens már 1860. május hó 15-én hatályon kivül helyeztetett, de oly értelemben, hogy az egyes egyházközségek nem kötelesek a Pátenst elfogadni, ha annak határozmányait sérelmeseknek találják. A mely egyházközség azonban a Pátens határozmányai szerint szervezkedni kíván, az ebbeni szervezkedésében a Pátenst ellenző egyházi hatósága által, nem gátolható. Lásd az 1859—61. évi esperességi gyülések jegyzőkönyveit. 26. sz. Hornyánszky Victor, „Fahrbücher“.

községek élére, az egyházi elnök mellé, világi elnök is választandó, ki az egyházi ügyek vezetésében egyenjogú a pappal. E mellett az egyházközségek több világi képviselőt küldenek az esperességi közgyűlésekre. Az esperességben pedig a főespesres és alesperes mellé felügyelő és másodfelügyelő választandó, kiknek társelnöksége alatt az esperességi consistorium (bíróság) a pénzügyi-, számvizsgáló- és iskolai bizottságok, úgyszintén az egyházi tanfelügyelők vezetik az összes esperességi ügyeket. A nyelv és nemzetiség szerinti megkülönböztetés az egész egyházi szervezetben többé nem engedtetik meg stb. Tehát jóformán egész új szervezet, de a régi, történelmileg kipróbált alapon.

Az ág. hitv. evangelikusok száma jelenleg 18 anyaegyházban, 19 nagyobb és 48 kisebb leányegyházban 36,951 német és 11 anyaegyházban és 12 leányegyházban 26,986 tót, összesen 63,937 lélek.[1])

Van 29 lelkész, 8 segédlelkész, 76 tanító, 20 templom, 17 imaház és 65 iskola, melyek az az iskolafentartó egyháztagok anyanyelve szerint összesen öt tankerületbe vannak sorozva, s melyekben 7894 mindennapi és 1803 ismétlő tanköteles nyer oktatást.[2])

A lelkészek évi fizetése összesen 45,827 frt, a tanítóké 39,332 frt — a lakást ide nem számítva. Az összes egyház-

---

[1]) Ezzel csupán csak a Bács-Bodrogh megyei ág. hitv. evangelikusok száma van kitüntetve. A bács-szerémi esperesség Szerémben, Horvátországban és Szlavóniában lakó hívei, kik különösen a hatvanas évek óta kivándoroltak megyénkből és csak a szokásjog alapján tartoznak az esperesség kötelékébe, Ó-Pazuán, Új-Pazuán, Beskán, Kresedin, Neudorf, Bingulán stb. virágzó egyházközségeket alapítottak. Létezik ott 9 anyaegyház, 12 nagy és 114 kis leányegyház, összesen 21,804 — legtöbbnyire német — lakossal. A bácsmegyei missióhoz — vándorlelkészi állomás, melynek székhelye Szabadka — hasonlóan a Szerémségben is létesített missiót az esperesség, melynek székhelye Szurcsin s melynek hivatása a Horvát- és Szlavónországban elszórtan lakó összes ág. hitv. evangelikusok lelki gondozását viselni. L. Esperességi jegyzőkönyv, 1892. Zelenka Pál püspök, „Igénytelen javaslat".

[2]) E számmal csak az anyaegyházakban működő tanítók, illetőleg létező iskolák vannak kitüntetve. Magától értetődik, hogy a nagy leányegyházakban mindenütt, sőt egyes kis leányegyházakban léteznek iskolák, melyekben azonban legtöbbnyire csak mesteremberek az írás, számolás, olvasás és valláson kívül mást nem igen tanítanak és ezt is csak — hol a másfelekezetűek iskoláit nem látogatják a tankötelesek — a téli hónapokban.

községek egyházi vagyona, templomok és imaházak értékében, 696,025 frt, paplakok és melléképületek értékében 96,320 frt, iskolák, tanítólakok és melléképületek értékében 159,937 frt, temetőházak értékében 3,850 frt, bérházak értékében 6,800 frt, kertek, szántóföldek, rétek, faiskolák, temetők értékében 349,253 frt, alapítványok, kötvények, készpénz 99275 frt, összesen 1.411,460 frt.[1])

Az esperesség alakulása óta (1791.) az egyes egyházközségekben négy püspöki kánonszerű vizsgálat tartatott és pedig az első 1798-ban Hamaliar Márton, a második 1810-ben Lyci Kristóf, a harmadik 1836-ban Szeberényi János és a negyedik 1874-ben dr. Szeberényi püspökök által. Ugyanazon idő alatt voltak főesperesek: Stehló András, Laukenidesz Mihály, Rohonyi György, Stehló János, Scultéty József, Tessényi János, Tessényi Károly, Becker Jakab, Stehló József, Stur Dániel és Belohorszky Gábor. — Világi felügyelők voltak: Kiss József, Csaplovits Mátyás, Trattnyaki Miklós, Tárvi Samu, Asbóth János, Kiss Ferencz, Pongrácz Antal, Görgey István, Kubinyi Ágost, Mártonfy Károly, Scultéty Ede és Rohonyi Gyula.

Az esperességnek van papi özvegy- és árva-segély-egylete, melynek tőkéje 15,726 frt; tanítói özvegy- és árva-segély-egylete, melynek tőkéje 8,740 frt; könyvtára és levéltára sok becses könyvvel és kézirattal.

Az ágost. hitv. evangelikus német szorgalmas, tiszta, takarékos. Szeret terjeszkedni, meggazdagodni; türelmes, békeszerető, engedékeny; haragot nem tart, boszút nem áll. Családi élete példányszerű. Gyermekeiért sokat áldoz, ha jómódú, úri módon nevelteti. A szép, jó és nemes eszmék iránt fogékony, különösen ha azok megvalósulása előnyökkel jár. Ha gazdag, sokat tart önmagáról. Különben kedélyes, de bizalmatlan és ingadozó. Kisszerűségekhez ragaszkodik, tudákos, elővigyázó, vállalkozó és a vallás külsőségeinél előbbre teszi a munkát.

---

[1]) Zelenka Pál püspök, „Igénytelen javaslat". E vagyoni kimutatás azonban nem felel meg a valóságnak. Különösen a templomok, iskolák és szántóföldek ára oly alacsonyan van véve, hogy bizvást 2—300 ezerrel magasabbra tehető.

Az ágost. hitv. evangelikus tót tiszta erkölcsű és vallásos. Ragaszkodik ősi szokásaihoz, újításoktól az egyházi és családi élet terén irtózik, takarékos a fukarságig. Fényűzést nem ismer, vállalatokba nem bocsátkozik, eszmék fölött nem tépelődik, de haladni szeret. Könyörületes, elnéző, türelmes, az apa korlátlan hatalommal bir és határtalan tiszteletben részesülnek az öregek.

A német ágost. hitv. evangelikusok és a tótok is, egyaránt hű fiai a magyar hazának.[1]) Szeretik a magyar nyelvet és ha elsajátították, szívesen beszélik, különösen az ifjabbak, a kiknek erre bő alkalmat nyújt a népiskola. Házaik csinosak, leginkább földmíveléssel foglalkoznak, de űznek marhatenyésztést is, és különösen a németek az ipar és kereskedelem egyes ágaira is kiterjesztik tevékenységüket.

Főjellemvonásuk: vagyon utáni törekvés és műveltség.

Koch József.

[1]) Az úgynevezett pánszlávizmus, — mint a magyar állameszme elleni izgatás, — a bácsmegyei tótok között nem talált hívőkre. Radvánszky felügyelősége alatt ugyan titkos följelentés tétetett erre nézve a miniszteriumnál, hanem a megejtett vizsgálat bűnös pánszlávizmust nem deritett ki. A hírhedt, azóta elitélt, de Amerikába vitorlázott, Marschalnak glozsáni szereplése pedig, mint egy fékevesztett, exaltált siheder ostobasága, a környékbeli tótok lelkében nem talált visszhangra.

7. Az izraelita vallásfelekezet története.

Semmi kétségünk sem lehet az iránt, hogy a zsidók Bács-Bodrogh vármegyében már a mohácsi vész előtt is laktak. Tudva van ugyanis, hogy e vallásfelekezet hívei hazánkban az Árpádok kora óta mindenfelé találhatók voltak,[1]) s mint a kereskedelem közvetítő közegei, bizonyára megyénk területén részét képezték a lakosságnak.

Okleveles emlékek Bács és Bodrogh vármegyében a zsidókról a mohácsi vész előtti időből nem szólnak. Ez nem is csoda, mert a zsidók e korban ingatlan jószág tulajdonjogával egyáltalában nem birtak, sem pedig a közéletben politikai jogokat nem gyakoroltak. Hogy azonban az egész országban és így vármegyénkben is el voltak terjedve, mutatják hazai törvényeink, melyek Szent László király korától, tehát a XI. századtól fogva a zsidókkal több ízben foglalkoznak.[2])

A mohácsi vészt követő török hódoltság korában szórványosan szintén laktak zsidók e vármegyében, mert a török uralom őket itt megtűrte. E korszakban is kizárólag kereskedés volt foglalkozásuk s úgy látszik nem annyira a vidéki falvakban, mint inkább a nagyobb várak mellett levő helységekben laktak.

Így kétségtelen, hogy a Pétervárad átellenében alakult szerb községben, a mai Ujvidéken a XVII. században a zsidók állandóan űzték a kereskedelmet, mert ott 200 éves zsidó sírköveket födöztek fel az újabb időben.[3]) Hol laktak még e korban megyénk

---

[1]) Dr. Kohn. A zsidók története Magyarországban. I. 47–61.

[2]) Corp. Jur. Hung. I. (Összesen hét izben hozattak országgyülési végzések a zsidókról a mohácsi vészig.)

[3]) Érdujhelyi M. Ujvidék tört. 236. l.

területén, pontosan megjelölni képesek nem vagyunk, mert őket sem a török adóösszeírások, sem az úrbéri lajstromok sehol nem említik.

Az 1699-ik évben létrejött karloviczi béke értelmében vármegyénk területe a török uralom alól felszabadulván, ettől fogva vidékünk telepítése megkezdetett, sőt ugyanezen tájban Bács és Bodrogh vármegyék politikai szervezete is megújíttatott.

A vármegyék újjászervezése és az itt lakó szerbeknek a tiszai és dunai határőrvidékbe való áttelepítése után (1700—1702.) vidékünk csakhamar egészen új arculatot nyert, a mennyiben a kir. kincstár, mint az itteni földbirtokok legnagyobb részének tulajdonosa, új lakosok beköltöztetése és új községek alapítása útján kívánta Bács és Bodrogh vármegyéket felvirágoztatni.

Az első bácskai települők mellett mindjárt ott találjuk a zsidókat is, a kik részint még a török uralom alatt jöttek ide, részint pedig a törökök kiűzetése után költöztek át szórványosan az ország más vidékeiről.

Megyénkben a legrégibb hitközségeket Baján és Ujvidéken alkották, de elszórva más községekben is bizonyára laktak e században. A rájuk vonatkozó legrégibb emlékeket a megye levéltárában őrzött összeírások képezik, a melyek első felvilágosítást nyújtanak a zsidókról. Az összeírások Bács és Bodrogh vármegyék másod ízben való újjászervezése, vagyis az 1712-ik évtől fogva készültek a vármegyénél, még pedig azon célból, hogy a zsidó lakosság, mely sem jobbágyi, sem polgári beszámítás alá nem vétetett, az országos törvények értelmében az u. n. izraelita adó (taxa judeorum) fizetésére köteleztessék.[1]) Ily adóösszeírások bizonyára 1712-től fogva, sőt talán az előző években is léteztek a két vármegyében; azonban a legrégibb összeírás, a melyet ismerünk, csak 1736-ik évből való.[2])

Ezen összeírás szerint a zsidók mindössze három helységben laktak, t. i. Baján, Szivaczon és Ujvidéken. Baján 6, Szivaczon

---

[1]) Ezen adót a zsidókra még az 1595. évi X. t. cz. vetette ki. (Corp. Jur. Hung. 1751. kiad. I. 580.)

[2]) Eredetije Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

1, Ujvidéken 15 zsidó család iratott össze. E családok a következők:

I. Baján.

1. Mayer Ábrahám bőrkereskedő, (magyarországi).
2. Lebel Izsák pálinkafőző, (morvaországi).
3. Flesch Mójzes uradalmi pálinkafőző, (magyarországi).
4. Prosznicz Ábrahám katonai szállító, (morvaországi).
5. Hirschl Volf mészáros (sakter), (magyarországi).
6. Jakob Izsák vaskereskedő, (morvaországi).

II. Szivaczon.

1. Niszim Sámuel fűszerkereskedő, (Belgrádból).

III. Ujvidéken.

1. Marx Fülöp, pálinkafőző (magyar).
2. Schneider Volf, szabó (morva).
3. Lázár Ábrahám, (lengyel).
4. Polák Ábrahám, kocsis (lengyel).
5. Izrael Jakab, vas- és ruhakereskedő, (morva).
6. Deutsch Izsák, vaskereskedő (magyar).
7. Schachter Lebel, (morva).
8. Deutsch Jakab, (magyar).
9. Jakab Gotl, kocsis (lengyel).
10. Schneider Lebel, szabó (morva).
11. Lebel Jakab, szabó (morva).
12. Benedik Mihály, vaskereskedő (magyar).
13. Michel József, (magyar).
14. Mayer Mózes, kocsis (cseh).
15. Mislecz Izsák, gabonakereskedő (morva).

A zsidók ezen korbeli állapotáról keveset tudunk. Ujvidéken e tájban azonban már szervezett testületet képeztek s bizonyos autonomiát élveztek. 1743-ban itt már bírájuk, rabbijuk és tanítójuk volt, bár a zsidók száma még mindig csak 17 családból

állott.[1]) Ez évben Kohn József bíró és 16 társa az iránt folyamodtak Bács vármegyéhez, hogy az őket illető rendes adón felül ne zaklassák.[2]) Ugyanezen évből birunk egy összeírást a bajaiakról is, a kik ekkor már mindössze 7 családot számláltak.[3])

De míg azt látjuk, hogy Baján és Ujvidéken a zsidók rendes adófizető lakosai a megyének, addig Szabadka kamarai város 1743-ban a földesurával kötött szerződésében csak mint lehetőséget fogadja el a zsidók betelepedését. A kir. kamarával kötött szerződés 20-ik pontja ugyanis a városi tanács tetszésére bízza, vajjon akar-e a városba zsidót (görögöt, örményt vagy cigányt) befogadni.[4]) Az 1749. évben kötött újabb szerződés pedig a zsidók befogadását egyenesen eltiltja.[5])

E tájban Szabadkára Baja-, Paks- és Jankováczról jártak át a zsidó kereskedők, a kik itt és a pusztákon kisebb kereskedést űztek s leginkább gyapjút, bőrt és dohányt vásárolgattak. Innen fogva e városban nem is laktak zsidók egész 1773-ig, a midőn Szabadka tanácsa augusztus 7-én Herschel Jakab paksi és három Löbl nevű bajai zsidóval szerződést kötött. E szerződés szerint egyiküknek családostól megengedtetett a városban laknia, de csak zsellérként, a ki minden ide jövő zsidó kereskedőtől naponkint 3 krt szedhetett s nekik a maga lakásán koser ételeket és bort árulhatott.[6])

Mivel e század elejétől fogva Bács vármegye területére mind több és több izraelita vallású család költözött, a m. kir. helytartótanács nem mulasztotta el a vármegye hatóságát rendeletek útján a zsidók szabályszerű összeírására és megadóztatására utasítani. Így 1745. február 23-án, majd pedig 1752. szeptember 15-én és 1752. dec. 18-án kelt rendeletekben van e dologról szó,[7]) a minek folytán az újabb összeírások meg is történtek.

---

[1]) Eredeti összeírás Bács-Bodrogh vm. ltr.
[2]) U. o.
[3]) Bács-Bodrogh vm. levéltár.
[4]) Iványi I. Szabadka tört. II. 332.
[5]) U. o.
[6]) Iványi, i. m.
[7]) Eredeti iratok Bács-Bodrogh vm. levéltárában.

Az 1753-ik évi megyei összeírás már Ujvidéket figyelmen kívül hagyá, mert e helység időközben Zomborral együtt kir. várossá lett. Szabadka, mint kamarai szabadalmazott város, szintén nincs az összeírásokban. Érdekes azonban, hogy mely megyei községekben laktak zsidók. Ezek a következők:

Baja 10 családdal.
Csataalja 1 családdal.
Kolluth 1 családdal.
Monostorszegh 1 családdal.
Kupuszina 1 családdal.

Ezen összeírást a vármegye hatósága Zomborban 1753. évi január 11-én tartott közgyűléséből terjesztette föl a királyi helytartótanácshoz.[1])

A másik legközelebbi megyei összeírás 1759-ben történt, a midőn a megyebeli zsidóság úgy látszik már két rabbiság alá tartozott. E két rabbi székhelye Ujvidék és Hajós volt. Sámuel Mózes ujvidéki és Izsák Mihály hajósi rabbi aláírásával lett megerősítve vagy hitelesítve az 1759. évi összeírás, mely szerint az egész vármegyében 19 zsidó család lakott s ezek már mind kereskedők. A 19 család a szülők- és gyermekekkel együtt összesen 93 tagot számlált. Adóba e 19 család a következő összegeket fizette: a földesuraságnak 300 frtot, a megyei házipénztárnak 39 frt 45 krt, türelmi adóba 103 frt 16 krt, rendkívüli adóba 130 frt 19 krt, vagyis összes adótartozásba 573 frt 20 krt.[2])

A türelmi adót azonban, úgy látszik, nem valami pontosan hajtotta be a vármegye, mert már 1760. április 17-én és 1762. február 19-én a kir. helytartótanács 224 frtnyi hátralék beszedésére utasítja a törvényhatóságot.[3])

Baján 1768-ban a zsidók részéről újabb térfoglalás történt, ugyanis az uradalommal kötött szerződés szerint Márkusz József

---

[1]) Bács-Bodrogh vm. ltr.
[2]) U. o.
[3]) Bács-Bodrogh vm. ltr.

rabbi és 16 zsidó család engedélyt nyert egy zsinagóga építésére, a melynek fejében 340 frt fizetésére köteleztettek.[1])

A bajai zsidók ettől fogva önálló hitközséget képeztek s Lipkay Zsigmond bácsmegyei alispán 1773. október 18-án kelt jelentésében Baját és Ujvidéket szintén önálló hitközségeknek deklarálja, midőn a megye törvényhatóságának a zsidók összeírása ügyében előterjesztést tett.[2])

A *bajai* hitközség szervezetéről nincsenek adataink, bár valószínű, hogy az újvidékiével többé-kevésbbé azonos volt. *Ujvidéken* 1773-ban a hitközség a várostól valóságos autonomiát élvezett. Az idevaló izraeliták évenkint bírót választottak, a ki polgári és peres ügyeiket intézte. A bíróválasztás évenkint az előljáróság által kitűzött napon történt, a midőn az összegyűlt izraelita adófizetők egy városi tanácsos, mint hatósági megbizott jelenlétében gyakorolták szabad választási jogaikat. A restauráció úgy történt, hogy rendes szavazással két jelöltet választottak, illetőleg proponáltak, kik közül a városi hatóság egyiket a bírói tisztben megerősítette. A bíró mellé négy esküdtet és két gondnokot választottak, a kik törvényt ültek és beszedték az adót. A bírói állásra csakis újvidéki lakos volt választható.[3])

Szabadkán a zsidók csak lassabban birtak megerősödni. Föntebb említők, hogy 1775-ben még csak egyetlen családnak engedtetett meg a városban letelepedni. Midőn 1779-ben a város szabad királyi szabadalmat nyert, a kir. privilegium 4. és 18. pontjai értelmében már azon kedvezményben részesültek, hogy Szabadkán mint zsellérek tetszés szerint letelepülhettek és házaló kereskedést űzhettek. Házat örökáron még nem volt szabad venniök. Az első boltot a városban Hajduska Salamon topolyai származású zsidó 1794-ben nyitotta, kivételes királyi engedélylyel, 1798-ban pedig egy Khun József nevű egyén ruhakereskedést nyitott. Az első zsidó szabó Löbl Jakab almási zsidó volt, a ki hitsorsosai kérelmére 1805-ben települt le itten.[4])

[1]) U. o.

[2]) U. o.

[3]) Érdujhelyi. Ujvidék tört. 236. l.

[4]) Iványi. Szabadka tört. 332—333. l.

E közben Mária Terézia királynő 1778-ban újabb szabályzatot adott ki a zsidók összeírása és adóztatására nézve, minek folytán vármegyénkben is fölmerült a kérdés, vajjon a zsidóknak megengedtessék-e az, hogy a községekben házakat és telkeket vásárolhassanak. Bács vármegye hatósága e kérdésben való véleményadással Adamovics Mihály tiszti ügyészt bízta meg, a kinek elaboratumát a vármegye 1778. évi szeptember 1-én Bácsban tartott közgyűlésén magáévá tette s oly értelmű fölterjesztéssel fordult a kir. helytartótanácshoz, hogy a zsidóknak, a kik eddig e vármegyében csak Baján és Ujvidéken tűrettek meg, a ház- és telekvétel továbbra is megtiltassék. Az ügyészi jelentés összesen tizenegy pontba foglalja össze a zsidókra vonatkozó észrevételeket s ezekben jobbára ama hátrányokat iparkodik kimutatni, a melyek a zsidók befogadásával járnának.[1])

A Mária Terézia királynő korabeli állapotát a zsidóknak az 1779. évi megyei összeírás tünteti fel egész teljességben, a mely bizonyára a föntebb érintett előző évi kir. rendeletre történt. Ezen eredeti összeírás szerint a zsidók e tájban már meglehetős számmal laktak e megyében, nevezetesen:

1. a felső járásban: Baján 20, Apatinban 9, Jankováczon 6, Csataaljján 1, Vaskúton 1, Dautován 1, Báthmonostoron 1, Baracskán 2, Csávolyon 1, Nemes-Militicsen 1, Csonoplán 1, Kernyaján 1, Rigyiczán 1, Szivaczon 1, Sztanisicson 1, Almáson 1, Tataházán 1, Mélykúton 1, Katymáron 2, Béreghen 1, Bikityen 1, Szent-Iványon 1, Krusevlyán 1, Gákován 1, Bezdánban 1, Kolluthon 2, Szántován 1, Monostorszeghen 2, Kupuszinán 1, Hrasztina pusztán 1;

2. az alsó járásban: Bácsban 1, Bácsújfaluban 3, Futakon 1, Karavukován 2, Kulpinban 1, Doroszlón 1, Bogojeván 2, Rácz-Militicsen 1, Plávnán 1, Veprováczon 2, N.-Palánkán 1, Bukinban 1, Parabutyon 1, Szóntán 1, Deszp.-Szent-Iványon 1, Filipován 1, Bogyánban 1, Petrováczon 1, Kuczurán 1, Keresztúron 1, Lalityon 1, Pivniczán 1, Déronyán 1, Obrováczon 1;

---

[1]) Bács-Bodrogh vm. ltr.

3. a tiszai járásban: Kúlán 1, Verbászon 1, Topolyán 2, Bajsán 2, Pacséron 1, Hegyesen 1, Szabadkán 1.

Ezen összeírás szerint a megye egész területén levő három járásban 105 család létezett,[1]) a kikre a kir. helytartótanácsnak 1779. évi február 9-én kelt leirata szerint összesen 2215 frt türelmi adó esett.[2])

Hogy a megye területén fekvő s ekkor fennálló tiszai koronai kerületben, továbbá Ujvidéken és Zombor szabad kir. városokban mennyi lehetett a zsidók száma, adatok hiányában nem tudjuk. De kétségtelen, hogy itt is tetemesen felszaporodott a számuk s mire a József császár aerája beköszöntött, itt is rákerült a sor a zsidók ügyeinek rendezésére.

II. József császárnak 1780-ban történt trónralépte korszakot alkot a magyarországi és így a bácskai zsidók történetében. Ez uralkodó több nevezetes rendeletet adott ki e vallásfelekezetűekre nézve, a mely rendeletek részint a vallási, részint a társadalmi és magánjogi viszonyokat voltak hivatva szabályozni.

Bács vármegyének első sorban 1781. évi november 5-én küldte le a kir. helytartótanács a császár szabályzatát, mely több pontban érinti a zsidók vallási, jogszolgáltatási, iskolai, kereskedelmi és ipari foglalkozásbeli, végül népszámlálási és adóztatási ügyeit.[3])

Az 1783. évi újabb rendelet a zsidó nyelv kérdését szabályozta, kimondván, hogy e nyelv csak a zsinagógai szolgálatra szorítkozhatik.

Az 1787. évi rendelet végül megkövetelte, hogy a következő év kezdetétől fogva minden zsidó családnak állandó *német* vezetékneve legyen. Ekkor a megyénkbeli családok közül bizonyára szintén sokan vettek fel német nevet.[4]) Szabadkán pedig

---

[1]) Eredeti összeírás Bács-Bodrogh vm. ltr.

[2]) U. o. A leirat csak 102 családot említ.

[3]) Bács-Bodrogh vm. ltr.

[4]) A magyarországi régi zsidók nevei a mohácsi vész előtt rendszerint magyarosak voltak. Ezt számos egykorú adat igazolja. (Kohn. A zsidók tört. I. 377—83.)

egykorú hiteles adat szerint az ott lakó 20 zsidó család a nevét mind megváltoztatta.[1])

József császár utasítására a kir. helytartótanács ugyancsak 1781-ben külön rendeletet küldött Bács vármegyének is a türelmi adó nyilvántartása, a zsidók költözködésének ellenőrzése és az ezen adó alapját képező összeírások elkészítése érdekében.[2])

Az újabb összeírások 1782-ben el is készültek s az adóbehajtás nem kevés fáradságba került, mert a zsidók többször emeltek kifogást vagy panaszt a vármegyénél a lefizetésre szabott idő rövidsége, vagy éppen a rájuk kivetett adó nagysága miatt. Ily panaszos kérelmeket nyújtott be a megye hatóságához 1782-ben a bácsi kamarai uradalmak területén lakó zsidók testülete, kiknek feje és bírája Czeizel Jónás volt, továbbá Ujvidék zsidó hitközsége 1783-ban.[3])

Bács vármegye 1784-ben behatóbban foglalkozott a zsidók ügyeivel s a járási szolgabíráknak még az 1783. évi december hó 2-án Baján tartott közgyűlésből meghagyta, hogy róluk kimerítő jelentést tegyenek. E jelentések a vármegyei levéltárban ma is megvannak és sok tekintetben igen érdekesek.

A tiszai járás szolgabírája: Latinovits Tádé jelentése szerint (1784. február 10.) zsidók az egész tiszai járásban, továbbá a tiszai koronai kerület községeiben nem léteznek, kivéve a kamarai helységeket: Topolyát, Pacsért, Kúlát, Hegyest és Verbászt, a hol mindenütt egy-egy család lakott, továbbá Bajsát, a hol két család volt. Iskoláik sehol nem voltak, maguk közt a zsidó nyelvet használták, vallási dolgokban zsidó könyveket használtak, de más zsidó könyveik nincsenek és nem is nyomatnak. Zsidó előljáróságok vagy hitközségek e járásban sehol nincsenek; földet bérbe sehol nem birnak stb.[4])

A közép járás szolgabírája: Neszmér Antal (1784. január 18.) jelentése szerint a zsidók maguk közt zsidóul beszélnek,

---

[1]) Iványi, i. m. II. 335.
[2]) Bács-Bodrogh vm. ltr.
[3]) U. o.
[4]) Bács-Bodrogh vm. ltr.

de közokirataikat nem ezen a nyelven készítik, zsidó könyveket csak egyházi célokra használnak; külön iskoláik nincsenek, sőt Apatinban a zsidó gyermekek a róm. kath. iskolába járnak; földeket nem birnak, az ipart űzik, sőt a céhekbe is befogadtatnak, vallási jelvényeket, a szakált kivéve, nem viselnek stb.[1])

A felső járás szolgabírójának, Rudics Máténak (1784. febr. 7-én kelt) jelentése szerint a zsidók az egész vidéken németül beszélnek, irataikat zsidó nyelven nem szerkesztik; mivel pedig Baját (a hol 14) és Jankovácot (a hol 7 család lakik) kivéve, a többi helységekben csák nagyon ritkán laknak a zsidók, elemi iskolákat sehol sem birnak felállítani; Baján a róm. kath. iskolában 3 zsidó gyermek sikerrel tanul. A családok zsidó könyveket nem használnak; földet csupán Gákován bir egy család.[2])

Végül az alsó járási szolgabíró, Ódry András (1784. évi február 10-én) jelentése szerint e kerületben zsidó hitközségek nincsenek, Bács, Bácsújfalun és Plávnán 2, Petrováczon, Kulpinban, Déronyán, Kuczurán, Parabutyon, Deszp.-Szent-Iványon, Új-Palánkán, Lalityon, Tovarisován, Paragán, Bukinban, Bogyánban és Szilbáson pedig csak 1—1 házat birnak. Egymás között a zsidó nyelvet használják, de más irataikat az országban dívó nyelven szerkesztik. Iskoláik sehol nincsenek, zsidó könyveket csak egyházi célokra használnak, különben zsidó betűkkel nyomott más könyvek nem léteznek, sem nem nyomatnak a járás területén. Hitközségeik és előljáróságaik nincsenek; iskoláik nem lévén, 5 helységben magán tanítók működtek eddig, de ezeket a tanítástól a szolgabíró eltiltotta. A járásban a zsidók általában nem birnak földet bérbe, kivévén Bácsújfaluban Mójzes Lőrincz kereskedőt és az uradalmi pálinkafőző bérlőjét, a ki bir valamit a külső földekből és attól adót is fizet. Az ipart csak ott űzik, a hol céhek nincsenek, s gyermekeiket csupán Ujvidék szab.

---

[1]) U. o.

[2]) U. o.

kir. városban taníttatják mesterségre. Szakált viselnek, más feltűnő jelvényt csak a ruha alatt hordhatnak, stb.[1])

Ugyancsak II. József császár korától ismerjük a megyebeli zsidók által fizetett adó mennyiségét. E szerint Bács megyében az 1789. évben a bácskai zsidók adóhátraléka kitett 1237 frt 41 krt, az ez évi adójuk pedig 330 frt 46 kr, összes tartozásuk tehát 1568 frt 28 kr volt. Ezt az adót ők a kir. sóhivatalnál Baján fizették Müller Miksa adószedőnek.[2])

Ugyancsak ezen korból mint a megyét jellemző adatot kell felemlítenünk, hogy Szabadkán a zsidó hitközség 1786-ban alakult meg, miután 12 család lett befogadva a városba. A városi tanács itt is úgy, mint Ujvidéken, autonomiát adott nekik s rendesen előljárót vagy bírót is választhattak. A választások itt 2 évre szóltak. Első bírájuk Herschel, második 1788-ban Geiger Lőrincz volt. Templomot építeniök a város eleinte meg nem engedte, mire azok a kir. helytartótanácshoz folyamodtak, a mely 1789-ben Szabadka városának megparancsolta, hogy a zsidók számára szükséges imaház építését ne akadályozza. A zsidók ekkor azonban Szabadkán nagyon szegények lévén, nem birtak zsinagógát építeni s még 1798-ban is privát házban tartották isteni tiszteleteiket. Zsinagóga építésére 1794-ben újból nyertek engedélyt a királyi helytartótanácstól, de hogy az mely évben épült fel, nem tudjuk kimutatni. A jelen század elején Szabadkán csak bíró, zsinagóga-szolga és sakter szerepeltek, rabbijuk és tanítójuk csak 1803 óta említtetik.[3])

Az 1790—1848. évek közötti újabb korszakban a zsidóság sorsa vármegyénkben is hasonló volt az ország többi részeiben lakókéval. A zsidók polgári jogokat egyáltalában nem élveztek s ámbár az 1790—91. évi országgyűlés bizonyos polgári jogokat adni s rájuk a katonakötelezettséget róni törekedett, mégis minden a régiben maradt. 1807-ben az országgyűlésen újból szóba került a zsidók ügye s a most alkotott törvény értelmében

[1]) U. o.
[2]) U. o.
[3]) Iványi. Szabadka tört. II. 347.

rájuk a katonakötelezettség kimondatott. Ugyanez évben a zsidók türelmi adója 50, majd pedig 100 százalékkal lett országszerte fölemelve.[1])

Az 1839. évi országgyűlés a zsidókat ugyanazon előnyökben akarta részesíteni, a melylyel az ország nem nemes polgárai birtak; azonban a bécsi befolyás e szabadelvű törekvést meghiúsitotta. Annyi mégis ki lett víve, hogy az 1840. évi 29. t. c. a zsidóknak a letelepedést, a bányavárosokat kivéve, mindenütt megengedte; kimondá továbbá, hogy polgári telkeket örökáron csak ott szerezhetnek, a hol ez eddig is szokásban volt, ipart űzhetnek stb.[2])

Ilyen volt a zsidók állapota 1848-ig Bácskában. A szabad kir. városokban és a megyei helységekben e csekély kedvezmények dacára gyorsan emelkedtek számban, mert bár megyei részletes adataink nincsenek, elég ha a rendelkezésre álló szabadkai és ujvidéki számadatokat tekintjük. Ujvidéken 1806-ban 400, 1813-ban 592 és 1848-ban 1320 volt a zsidók száma.[3]) Szabadkán 1805-ben 67 egyén, 1809-ben 47 család, 1820-ban 64 család (375 lélekkel), 1830-ban 81 család (464 lélekkel), 1844-ben 117 család (623 lélekkel), 1849-ben 119 család volt.[4]) Zombor városról nincsenek adataink, itt azonban a zsidók csak 1840 után kezdettek tért foglalni.

Ugyan e tájban kezdtek a zsidók a tiszai koronai kerület tiz községében: Martonoson, Kanizsán, Zentán, Adán, Moholon, Petrovoszellón, Becsén, T.-Földváron, Túrián és Szt-Tamáson, valamint az u. n. *csajkás kerületben* (Titel és környékén) megtelepedni, mert e jobbára szerbek által lakott helységekben nem igen szerettek lakni, de meg a koronai kerület kiváltságai értelmében 1840-ig csak helységi engedélylyel költözhettek be egy-egy községbe. Az imitt elsorolt tiz koronai községben 1751-től

---

[1]) Dr. Kohn. A zsidók tört.
[2]) Dr. Kohn, i. m. Bergel. Gesch. d. ungar. Juden. 89—92 l.
[3]) Érdujhelyi. Ujvidék tört.
[4]) Iványi, i. m. II. 339—44. l.

fogva 1800-ig zsidók állandóan nem laktak. A kereskedést itt görögök űzték s innen van, hogy a tiszai kerület 1751. évi, továbbá az 1774. évi és végül az 1800. évi privilegiumokban zsidókról sehol nincsen szó s kereskedők gyanánt mindig csak görögök és törökök említtetnek.[1]) Községi engedély folytán e helységekben utóbb szintén települtek le zsidók, a kik itt lassankint önálló hitközségeket alkottak, ezekre nézve azonban részletes adataink nem léteznek.

Az 1840. évi 29. törvénycikk a magyarországi zsidók történetében korszakalkotó eredményeket idézett elő, mert eleddig a zsidók befogadása a kir. városok és részben a községek tetszésétől függött, most pedig bármely városban megtelepedhettek. Ez természetesen jótékonyan hatott a zsidók térfoglalására, de nagyot lendített a városok és községek kereskedelmi forgalmán is.[2])

E kiváló kedvezményt csakhamar újabbak követték egyes helyeken, a mennyiben Szabadkán pl. már ugyanezen évben nemcsak a házaló kereskedés volt nekik megengedve, hanem az ottani zsidók kérelmére a kir. helytartótanács azt is megengedte, hogy a keresztényekkel egyformán árulhatják vásárokon portékáikat, sőt boltokat is nyithatnak. Ugyan e tájban kezdenek a zsidók nemcsak belső, hanem külső földbirtokokat is vásárolni. Szabadka 1845-ben felfüggesztette ugyan a vásárlást, de a kir. helytartótanács ezt a zsidóknak újból megengedte.

Általában vidékünkön jólétnek indultak e tájban az izraelita családok, a mit az is mutat, hogy midőn a pesti hitközség a zsidók sérelmeinek az országgyűlés elé való beterjesztésével foglalkozott s a vidéki zsidóságot is hozzájárulásra hívta fel: a szabadkai zsidóság 1846. december 10-én kijelenté, hogy ők békében élnek és nincsenek panaszaik.[3])

A javuló közviszonyok és a törvényhozás által megteremtett

---

[1]) Tört. Társ. Évkönyv. 1894. évf. 133. és 1895. évf. 36. l.

[2]) Dr. Popper A. A debreczeni izr. hitközség eredete. (Debreczen szab. kir. város egyetemes leírása 399. l.)

[3]) Szabadka tört. II. 337.

kedvezőbb helyzet bizonyára nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a magyar zsidóság e tájban hazafias szellemben is öregbedett, s hogy ennek folytán akkor, a midőn az 1848-as mozgalmak kitörtek, megyénkben is számos zsidót lehetett látni a küzdők soraiban.

A szabadságharc folyama alatt a zsidók nálunk is általában jó hazafiak gyanánt mutatták magukat s ezért később a világosi fegyverletételt követő absolutismus idején meg is lakoltak. Haynau ugyanis nálunk is a hazafias érzelmű zsidók ellen fordult s 1849. augusztus 6-án rendeletet adott ki, mely szerint a *szegedi* és *szabadkai* zsidó község hűtlensége miatt 25 ezer bakancsot tartozott büntetésül két hó alatt beszolgáltatni, a mit midőn a szabadkaiak teljesíteni nem birtak, 69,000 frt büntetéspénzt rovatott ki rájuk.[1])

A szabadságharcot követő időszakban, a szerb vojvodina és a provisorium korában lassankint nemcsak kiheverte a megyei zsidóság a háború szenvedéseit, de sőt számban és vagyonban egyaránt öregbedett. Anyagi és szellemi gyarapodásuk, főleg pedig a gabona- és árúkereskedelem lassankint csaknem az egész megyében az ő kezükben összpontosult s mivel az absolut időszak alatt az osztrák kormány németesítő törekvései dacára a zsidók általában csaknem mindenütt a magyarság mellett állottak, már 1861-ben méltányosnak találtatott nálunk is az az indítvány, hogy a zsidók polgárilag egyenjogosíttassanak. A mit azonban ezen évben el nem értek, elérték a magyar alkotmány helyreállítása után 1867-ben, a midőn a törvényhozás (1867. 17. t. c.) kimondá a zsidók politikai egyenjogosítását.

Valamint országszerte, úgy Bács-Bodrogh megyében is nagy örömet szerzett e törvény, mert ezzel végleg ledőltek a válaszfalak, melyek a zsidóságot az ország többi polgáraitól századok óta elkülönítették, beleolvadtak a nemzet testébe és csak vallás dolgában képeznek most már külön testületet.

---

[1]) U. o. I. 488.

Vármegyénkben a zsidóság úgy, mint az ország más részeiben is számos egymástól független hitközséget alkot, mely egyházi és iskolai ügyeket vezeti, rabbit stb. választ. A zsidók összes létszáma e megyében jelenleg 19,115,[1]) mely népesség összesen 19 önálló anyakönyvi kerületre oszlik.

Dudás Gyula.

[1]) Az 1891. évi népszámlálás adata. (Orsz. Statiszt. Közl. I. 161.) Az országban és így a megyénkben lakó zsidóság jelenleg háromféle u. n. hitközségeket képez: 1. *congressista*, mely az 1868. évi országos congressus alapszabályai szerint van szervezve; 2. *orthodox*, mely a régi szervezet álláspontjához ragaszkodik; 3. *statusquo*, mely nem fogadván el sem a congressusi, sem a régi szervezetet, a congressus előtti álláspontot tartja fenn.

II. Tanügy.

A pusztításnak azt az iszonyatát, mely megyénket a török uralom alatt érte, mi sem igazolhatja meggyőzőbben, mint az a történeti tény: hogy a törökök kiűzetése után az az előtt külön Bács és Bodrogh vármegyéknek még egykori határait sem lehetett többé biztosan megállapítani; helyneveink is általában nemcsak megváltoztak, sőt több nevezetes helységünknek nyomára még ma is alig akadhatunk.

A XVII. század végén és a XVIII. folyamán egy második honalapítás munkája megy végbe megyénk térein. Az égtáj minden szakáról sokféle népfaj igyekszik ide új hazát alapítani; mert a régi megalapítóit, szép magyar népét a mohácsi vész elsöpörte. Új nép támadt a kidőlt helyén!

Az egyes pontokon tömörülni kezdő lakosságot sietnek az egyházak felkeresni s szellemi életét a vallás tanainak segélyével ébreszteni, működésének irányt adni úgy, hogy tárgyalandó korszakunk művelődése egészen az egyházak dajkáló karjain indul és halad; az állami hatalom kezdetben munkájukba nem avatkozott, elég gondot adott neki az anyagi élet rendezése.

Mívelődésünk alakulása követeli tehát tőlünk, hogy a fölvett korszak mívelődéstörténetének tárgyalásában az egyházak, hitfelekezetek munkáját külön-külön méltassuk s mintegy szemlélhetővé tegyük: hogy minden egyes felekezet mennyivel járult és járul megyénk értelmi súlyának növeléséhez. Ehhez képest iskoláink keletkezésének sorrendjében az I-ső fejezet tárgyalni fogja művelődésünk alapját: a népoktatást hitfelekezetek szerint, befejezésül a mai állapotok összesített felmutatásával. A II-ik fejezetben előadjuk középiskoláink — magasabb mívelődésünk —

történetét. A III-ik fejezetben szólni fogunk e század új alkotásáról, a kisdedóvó intézetekről és a IV-ik fejezetben szakiskoláinkról.

1. Népiskolák.

a) Katholikus elemi iskolák.

Bács és Bodrogh vármegyék területén iskolák már a mohácsi vész előtt léteztek.[1]) A mohácsi vész után következett, majdnem teljes két évszázadban nem találkozunk iskolák nyomaival e megyék területén. A karloviczi béke után megindult békés fejlődésnek már 1703-ban véget vetett Rákóczy hadainak megjelenése a Bácskában. Hét évig tartott a pusztítás tűzzel, vassal, míg végre a szatmári béke 1711-ben hosszú időre megadta megyénknek a békés fejlődhetés feltételeit.

A mint a fegyverek zaja elcsendesül, mindjárt elsőül megjelenik a kath. egyház, hogy híveit számba vegye, rőzsefalból emelt templomai körül maradásra birja, mintegy újból átéli megyénk a Szent István korabeli átalakulást. Hitbuzgó barátok az egy-egy ponton összeverődött népet vigasztalják, alamizsnából formaszerű lelkészségeket alapítanak, gyóntatnak, esketnek, temetnek, keresztelnek, prédikálnak.

A kalocsa-bácsi érsekség még a 18. század első tizedeiben más megyés püspökök címében él; mert az elpusztult Kalocsa főpásztorának nem adhat megvonuló helyet, de a távolból is elküldik megbizottaikat, hogy az egyházmegye szervezését megindítsák. Így küldi gróf Csáky Imre nagyváradi püspök és egyúttal kalocsai érsek 1715—1728-ig Barbatsy Ferencz és 1731-ben Fábry Jakab nagyváradi kanonokokat az egyházmegye látogatására, kik a nagy egyházmegye területén alig találnak 11 egyházközséget; iskolának sehol semmi nyoma, még Baja, Zombor is iskolák nélkül vannak, csupán a Pétervárádi Sánczról, a mai Ujvidékről találunk annyit feljegyezve, hogy 1726-ban szerveztetett az első

[1]) Lásd e mű I. köt. 144. lapjait.

kántor-tanítói állás és iskolaházat 235 frtért vettek, melynek felét 1727-ben ki is fizették. Úgy látszik tehát, hogy az első kath. iskolát a mohácsi vész után itt találjuk. Csak az egyházközségek megalakulása és a papi javadalmak megállapítása után kezdenek egyházlátogatási jegyzőkönyveinkben a „ludi magisterek“ említtetni, addig a lelkészkedő papok és barátok végzik a kisdedek tanítását, melynek egész körét a vallástanítás képezte s így népiskoláink, mint egykor a hittérítés korában, kizárólag vallási, úgynevezett kathekhumen, vagyis a keresztény vallásra előkészítő iskolák voltak.

Így volt ez még 1731-ben is, a mint ez gróf Csáky Imre kalocsai érseknek ugyanazon év január havában kelt leveléből kitűnik.[1])

Gróf Csákyt 1733-tól báró Patachich Gábor váltotta fel az érseki székben, a ki gondjai között a legelsők közé számította új egyházközségek szervezését s azokkal együtt az iskolák szaporítását. Az egyházi élet fejlődése szükségessé tette ugyanis kántorok alkalmazását, a kik egyúttal született tanítók voltak, nem ugyan a tanítói pályára előkészült egyének, de a kik ennek hiányait legtöbbször egyéni reátermettségükkel pótolták. E fejlődéshez képest 1734 után már az oktatás belső köre is tágul, a vallástanításhoz egyéb tantárgyak is csatlakoznak, mint ezt a Bácson 1734-ben eszközölt egyházlátogatás jegyzőkönyvéből látjuk. Nem találván ugyanis a jelzett évben az egyházvizsgáló Bácson tanítót, elrendeli, hogy a községi lakosok gyorsan tanító után nézzenek, javadalmazására nézve megállapodjanak és a mint a megegyezés történt, pontosan fizessenek; a tanítónak pedig kötelessége legyen az ifjúságot Istenfélelmében, a szülők és fölebbvalók iránti engedelmességben, a keresztény hittanban, *olvasásban, írásban és fokozatosan a számvetésben* szorgalmasan tanítani, a szentségek kiszolgáltatásánál a lelkésznek segédkezni, temetések- és egyéb egyházi végzendőknél a szükségeseket teljesíteni; növendékeiket naponta páronként a templomba vezetni. Ebben a keretben maradt népoktatásunk ügye, helylyel-

[1]) Lásd Katona. Hist. M. Coloc. eccl. II. 179.

közzel ettől hátra is maradva, magasabbra sehol sem emelekedve egész a „Ratio educationis“ életbe léptéig, majdnem 1780-ig.

Ilyen volt közoktatásunk állapota legalsóbb fokán, midőn Mária Terézia uralkodása harmadik évtizedében a legfontosabb állami ügynek jelentette ki a közoktatást, mely nem az egyes egyházak, hanem az összes haza legszentebb ügyei közé tartozik. Ennek rendezésére fordítá tehát figyelmét és a hét éves háború befejezte után a tanulmányi ügyek igazgatását ismét a helytartótanácsra bízván, annak kebelében gróf Pálfy Miklós országbíró elnöklete alatt külön bizottságot állított fel, melynek a tanulmányok célszerű rendezése iránti javaslat készítését hagyta meg. Mielőtt a bizottság feladata megoldásához fogott volna, a helytartótanács útján felhivattak a megyék közoktatásuk állapotára vonatkozó adataik előterjesztésére. A népiskolákat, vagy mint ekkor nevezték, triviális iskolákat illetőleg 1770-ben a következő öt pontra kért felvilágosítást a helytartótanács a megyéktől: 1. Ki a község tanítója? 2. Hány és mily vallású gyermeket tanít? 3. Mit és mily módon (qua methodo) tanít? 4. Kitől és mily javadalmazással bir? 5. Miben és miként lehetne a tanító munkáját sikeresebbé tenni? Az összeírást megyénk felső részében Pavianovits Mihály táblabíró, a közép járásban Bajalics Antal esperes és Csiba Gáspár táblabíró, az alsó járásban pedig Körmendy János megyei esküdt végezték összesen 55 községben. Legérdekesebb reánk nézve a fenti kérdések 3-ka, mely iskoláink belső életének feltárását célozza. Sajátságos, hogy a városokban fejletlenebb állapotokat találunk, mint egy-egy törekvő faluban. Baja szab. mezővárosának, noha a szerbeken és zsidókon kívül, három nemzetiségű a lakossága, csak egy német tanítója van a németek számára, ki a magyar gyermekek tanítására egy praeceptort tart, az illyreknek (bunyevácok) bár az összeírás szerint többen vannak, mint a németek és magyarok összesen, nincs tanítójuk. E német tanító magyar praeceptorával együtt fiút, leányt, összesen nem tanít többet, mint 41-et, a kik között egyetlen bunyevác sincs. A szülők a tanításért hetenként fizetnek minden sillabizáló és olvasó gyermekért egy polturát; írás- és

tanulásért 2 krajcárt. Tanterve szerint tanít e ludi magister sillabizálni, olvasni, írni, declinálni, comparálni; az írók megszabott időben betűket formálnak, sőt néha számolnak is. A tanító egyszersmind kántor s az ő dolga éjjeli takarodóra esti 9 órakor harangozni, mely műveletért a várostól évi 12 frt jár neki. Szabadka — akkoron szabadalmas Szent-Mária — mezővárosban is egy-egy tanító, egy magyar és egy bunyevác tanítja pontosan az olvasást; az írás és számvetés mesterségének szükségét itt még nem érzik; a mindkét nemű ifjúság száma 351, ünnepnapokon azonban sokkal többen összejönnek hittani oktatásra; ugyancsak a vallástanításra, de csak a leányok számára két éltesebb nőt alkalmaz a város, a tantermek szűkek, padok, asztalokról kellene gondoskodni az összeírás szerint.

Zombor szab. kir. városban egy bunyevác és egy német tanító működik, amannak télen 75 növendéke van, nyáron és őszszel egy sincs; a német tanító 28 fiút tanít, ezek közül is 8 gör. kel. vallású; a gyermekek sillabizálnak, olvasnak, s ha vannak köztük olyanok is, kik írni tanulnak, írnak is naponta kétszer a leckefelmondás alatt; s péntek és szombat délelőttjeit a vallástan tanítása foglalja el. Az iskolaházak düledező állapotban vannak, kényszeríteni kellene tehát a kath. közönséget, hogy a köztük élő szerbeknél ne legyenek alábbvalók, kik a gyermekek számára elég bőkezű költséggel emeltek iskolaépületet; ezen kívül havonként egy garas büntetéspénzt kellene szedetni a hanyagul iskoláztató szülőktől, mondja az összeírás.

A városok után nézzünk be a falvakba. A hol gondosabb az iskola iránt érdeklődő lelkész, az igazgató: rendezettebb az iskolai élet menete és mind a tanítás, mind az iskolalátogatás szempontjából, valamint a kántortanító ellátása is közelebb esik a tisztességes megélhetés fogalmához. Csak igen kevés ilyen helységet találunk az összeírásban s azok közt is legelső Topolya, akkoron kincstári község, melynek kántortanítója Forrai Simon. Télen 120 gyermek látogatja iskoláját, kik közül 40 leány; de nyáron is van mindkét nemű tanulója 80. A plébános rendelése szerint tanít sillabizálni, olvasni és írni a következő methodus

szerint. Ha a gyermekek reggel 7, délután 1 órára összegyűltek, a minden napra szükséges imákat mondják el; azután minden gyermek kihallgattatik s ennek végeztével az új leckék adatnak fel, melyek 9 óra körül felmondatván, a keresztény hittantanítása következik, a templomba menetelig, a hová páros rendben énekelve vonulnak, s a mise végéig a szent olvasót s a hit, remény és szeretet fogalmait fenszóval elmondván, ismét páros rendben és énekelve az iskolába vissza, 10 óra után pedig hazatérnek. Délután 1 órától 3-ig betűznek, 3—4-ig a vallástant tanulják; az írók közben naponta kétszer, reggel és délután betűket alakítgatnak, kivéve az oly napokat, melyeken számtannal foglalkoznak.

Ezt nevezték 1770-ben methodusnak! Minden hó végén a tanító kimutatást készít, melybe minden növendék előmenetelét bejegyezvén, azt a lelkésznek bemutatja, ki annak alapján iskolalátogatásokkor vizsgálatot rendez, hogy a gyermekek vetélkedését elősegítse. A kántortanító ellátása a 37 frt évi stóla részen felül volt: készpénzben 51 frt, marhahús 30 font, 1 öl tűzifa, 380 pár után egy-egy véka gabona, őszi-tavaszi vetés alá 6 pozsonyi mérős szántóföld; ezen felül 3 ökrös szekér széna, 3 kúp nád, vaj és 15 font só, mely javadalmazás fejében a ludi-magister segédet, praeceptort is köteles volt tartani.

Csonoplán reggel magyarul, délután bunyevácul imádkoznak; minden gyermeket anyanyelvén hallgatnak ki, de írni tanulók kevesen és ritkán találkoznak, különben a „methodus“ egészen a fentebb ismertett.

Nemes-Militicsen is hasonló az eljárás; az írás mestersége itt sem kedvelt, néha találkozik egy-kettő, legtöbbször egy sem.

Kernyaján nem tanítanak számolni.

Adán nincs tanító, mert a plébános és tanító között még 1770-ben valami viszály támadt s az még 1771-ben sem csillapodott le.

Ó-Becsén csak kántor van, ki egyúttal harangozó, mert a magyarok gyermekeiket dologra fogják, a németek pedig, kik kevesen vannak, maguk tanítják fiaikat.

Jankováczon a sillabizálás-, olvasás- és íráson felül declinálnak, comparálnak, sőt mondatokat is szerkesztenek, de számolni nem tanulnak.

Csataaljján is sillabizálnak és olvasnak németül, de 177 növendék közül csak 14 tanul írni, számolni meg éppen 6.

Nem folytatjuk tovább ez ismertetést, mert csak ismétlésekbe esnénk; kisebb-nagyobb mértékben és változatban mindenütt a vázolt keretekben és módon folyik népoktatásunk munkája.

Ez állapotokon segíteni, az iskolát minden fokán, tehát a legalsóbb fokon is, úgy az egyházra, mint a közéletre nézve egyiránt termékenynyé tenni volt célja Mária Teréziának, midőn kir. rendeletek útján kezdte meg az új szervezést.

Az előkészületek befejezése után 1777. augusztus 22-én kelt legfelsőbb leirat folytán a helytartótanács az országos tanulmányi rendtartást „Ratio educationis“ cím alatt ugyanazon év szeptember havában adta ki, illetőleg küldötte szét egy terjedelmes nyomtatott körlevél kíséretében.

A közoktatásunkat fővonásaiban majdnem háromnegyed századig szabályozó tanulmányi rendszer nyomtatott példánya 1777. évi szeptember 28-án érkezett Bácsmegyéhez, s annak ugyanaz évi november 10-én Ujvidéken tartott közgyűlésében hirdettetett ki.

A „Ratio“ az összes iskolaügyi felügyeletet a koronára ruházza; az országot 9 tankerületre osztja, minden tankerület élére egy kir. főigazgatót állítván, melléjök a triviális és normális iskolák számára egy-egy szakértő felügyelőt (inspector) adván. Az elemi iskolák tekintetében e tanulmányi rendszer három fokozatot állapított meg: falusi, mezővárosi és nagyobb városi iskolákat, melyek ez időben nemzeti iskoláknak neveztettek. A falusi és mezővárosi iskola a tulajdonképi népiskola, a nagyobb városi iskola célja növendékeit a latin iskolára előkészíteni.

A falusi iskola tantárgyai olyanokra osztattak, melyek mindenkinek egyformán szükségesek, s olyanokra, melyeket csak némelyeknek kellett tanulniok egy tanító vezetése alatt.

Mindenki köteles volt tanulni, a hittanon kívül a nyomtatás-

és írásbeli betűk olvasását, a helyes és tiszta írást, a számtan legelső elemeit a mezei gazdálkodásra alkalmazva, s a népnek szükséges házi foglalatosságra és az illendőség tudására tartozó dolgokat; csak a kitűnőbb tehetségűek és a nemesek gyermekei tanulták a latin nyelv elemeit és a német nyelvet.

Kisvárosi iskolák alatt oly elemi iskolákat értettek, melyekben két külön tanteremben két tanító működött; a hittanon kívül mindenki köteles volt tanulni a nyomtatott és írott betűk olvasását, a helyes- és szépírást, a háztartásra és mesterségekre alkalmazott számtan alapmíveleteit, a német nyelvtant, az illendőség, takarékosság és kegyesség megtanulására tartozó szabályokat. A tanulási időszak a mezei munka idején kívül az őszi, téli és koratavaszi hónapokra határoztatott, s a falusi iskolákban a mezei munka idején a tanulók a télen tanultak ismétlése végett vasárnapi oktatásra köteleztettek.

A nagyvárosi elemi iskolában a vallás és latin nyelv tanítóján kívül három osztályban három tanító tanította az olvasást, a helyes- és szépírást, a kereskedelemre és kézműiparra alkalmazott számtant, a háztartás és mezei gazdaság elemeit, az anya és német nyelvet, az erény, a kegyesség és a polgári életre tartozó dolgok ismereteit, a mértant, természettant, vonalrajzot különös tekintettel azokra, kik tanulmányaikat ez iskolákban befejezték; a kitűnő tehetségű, vagy a latin iskolába készülő gyermekek pedig tanulták még a latin nyelv elemeit.

Megyénkben a tanügynek e keretben szervezése csak nehezen indulhatott meg, melyen annál kevésbé csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy épp ez időszakban még egyre tart a telepítés, e második honalapítás munkája megyénk minden pontján.

Mindemellett is a megye közönsége meleg ügyszeretettel karolta fel a tanügyi szervezés munkáját. Az 1780. évi március 15-én Baján tartott közgyűléséből felterjesztést intéz a helytartótanácshoz, melyben élénk színekkel ecseteli, hogy a megye úgy a kir. rendeletek, mint a közjó iránti tekintetekből mindent elkövet, hogy a nemzeti iskolák behozatalával a közmívelődés gyümölcsei napról-napra gyarapodnának; szomorúan kell azonban

bevallania, hogy minden igyekezetei dacára a nemzeti iskolák még oly helyeken sem haladhatnak előre, melyekben oly tanítók vannak, kik a tanítási módszert a megye költségén Szabadka és Zombor szab. kir. városokban már elsajátították. A hátramaradás okát csak abban találhatjuk, írják, hogy Mitterbacher Dániel kanonok és pécsi tankerületi főigazgató, mint a megye nemzeti iskoláinak is felügyelője, kerületének nagy terjedelme miatt s a Dunán való átkeléssel is akadályozva van a megye iskoláit gyakrabban meglátogatni. Hogy tehát a megye igyekezetei és anyagi áldozatai úgy a felség szándékainak, mint a közjó tekinteteinek minél előbb megfelelhessenek, legalázatosabban javasolják, hogy mint proinspector Rudics Máté megyei másodaljegyző neveztetnék ki, a ki a megye nemzeti iskoláinak vizsgálásában és szervezési munkálataiban a főigazgatónak segélyére lenne, eljárásáról úgy a megyének, mint a kerületi felügyelőségnek meghatározott időkben számot adván. A helytartótanács 1780. évi október 2-án, miután e közben Rudics Máté a kerületi főigazgató elnöklete alatt a nemzeti iskolák új módszeréből megvizsgáltatott és képesíttetett, egyelőre ideiglenes minőségű proinspectorrá a megye területére kineveztetett. Rudics haladéktalanul hozzá fog feladata megoldásához és már 1781-ben Ada, Ó-Becse, Ó-Kanizsa, Martonos, Petrovoszelló és Zenta községekben, illetőleg mezővárosokban az átszervezést végrehajtja. 1784-ben pedig Mitterbacher Dániel és Bachmann János ker. inspectorok Apatin, Almás, Béregh, Bezdán, Bogojeva, Baracska, Bukin, Csonopla, Csataalja, Doroszló, Gákova, Gajdobra, Hegyes, Hódságh, Jankovácz, Katymár, Kupuszina, Kolluth, Kernyaja, Kúla, Karavukova, Monostorszegh, Prigl.-Szent-Iván, Filipova, Új-Palánka, Plávna, Szántova, Szónta, Topolya, Temerin, Veprovácz, Vajszka, Bogyán községekben létesítik az új tanulmányi rendszer életbeléptét, úgy, hogy 1784-ben már 39 községben találunk az új rend követelményei szerint működni kezdő kath. iskolát.

E közben a megye is mindent elkövet a maga részéről, hogy a népművelődés fejlődhetésének akadályait tőle telhetőleg

elhárítsa. Rudics Máté még 1780-ban jelentvén, hogy az iskolaügy egyik legfőbb akadálya az iskolai épületek külső-belső fogyatékossága, fali és kézi abc-és táblák, kézikönyvek teljes hiánya, még 1780. évi junius 10-én Ujvidéken tartott közgyűlésében intézkedik, hogy a községek, a mennyiben iskolai épületük nincs, még azon év november haváig azok építését befejezzék, a nem kellő állapotban levőket pedig kifogástalanul helyreállítsák s hogy taneszközök hiánya miatt a tanulmányi rend oly üdvös intézkedési hátrányt ne szenvedjenek, meghagyja házipénztárnokának, hogy Rudics Máténak a fali és kézitáblák és egyéb könyvek szerzésére szükséges összegeket szolgáltassa ki.

Rudics szokott buzgóságával járt el mindezekben, a taneszközök megrendelésével sem késett, s azokat kezelés végett a zombori könyvkereskedőnek átadván, kiosztásukról községenként maga gondoskodott; sajnosan panaszkodik azonban 1782. évi szept. havában a községek közönyéről, hogy addig egy fillért sem térítettek vissza a taneszközök árából s büntetés terhe alatt kéri a községi bírákat kötelezni: hogy a hátralékot beszedjék s kötelezettségének úgy a megyei pénztárral, mint a budai könyvkereskedővel szemben eleget tehessen.

Látjuk ezekből, hogy megyénk közönsége. a régi jó táblabírák igaz hazafiúi gonddal karolták fel a megyei népoktatás ügyét, s minden módon igyekeztek a nép értelmi súlyának gyarapításán.

Mária Terézia utódja II. József folytatta tanügyi munkáját; de nagy lelkének átka: „összbirodalmi s abból folyó germanizáló törekvése, geniális conceptióinak sikereit csíráikban elfojták.“ Tanügyi intézkedései különben megyénk területén izgalmat nem keltettek, sőt 1781-ben kiadott türelmi rendelete megyei közművelődésünk tényezőit a katholikusokon és görög keletieken kívül a protestánsokéval szaporítá.

Az 1790—91. évi nevezetes országgyűlés a József által keltett nagy nemzeti visszahatás lángjában a nemzeti műveltség nagy érdekeiről sem feledkezett meg, elrendelte a magyar nyelvnek az iskolában való tanítását, s egy választmányt bízott meg az

új iskolai rendszer kidolgozásával, melynek munkálatát az első „Ratio“ szellemében való módosítás és átdolgozás után Ferencz király elfogadván, 1806-ban ugyanazon címmel mint az első, kötelező erővel kibocsáttatott.

Az iskolák fokozatát az új „Ratio“ sem változtatta meg, megmaradtak a falusi, mező- vagy kisvárosi és nagyvárosi iskolák, melyek nemzeti főiskoláknak is neveztettek. — Ily főiskolákat szerveztek Szabadkán, Zomborban, Baján, Ujvidéken 3—3 tanítóval. Mezővárosaink közül két osztályú iskolákat 2—2 tanítóval találunk Zentán, Ó-Becsén, Ó-Kanizsán, sőt Zentán 1828-ban már külön leányiskola is van. A leányok neveléséről a „Ratio“ külön intézkedéseket tartalmaz.

Ezek szerint a köznép leányait vallásra, olvasás-írásra, az anyanyelvre és számolásra kell tanítani. A polgári és nemesi leányokat: vallástanra, az anyanyelven való olvasás-írásra, számtanra, női kézimunkákra s Magyarország állapotának ismeretére; a nagyobb rangú leányokat ezeken kívül az írók olvasására; magyar, német, francia nyelvre, világtörténelemre, földrajzra. Ilyféle leányiskolák voltak megyénk városaiban az úgynevezett „Lehrek“ (magán leányiskolák), rendesen idegen nevelőnők által nyitva és fentartva, főleg a 40-es és 50-es években.

A falusi iskolákat illetőleg egy fenmaradt táblázatos kimutatásból a szóntai katholikus iskoláról megtudjuk, hogy abban 1827—28-ban tanultak: vallástant magyar, német és illyr nyelven heti 10 órában; betűztek 2 órában; szótagoltak heti 5, olvastak, írtak szinte heti 5 és számoltak heti 3 órában.

Meg kell még emlékeznünk a tanítóképzés módjáról, mely a nagyvárosi vagy a nemzeti főiskolák körébe tartozott, a mint azzal egyik-másik megbízatott. Ilyen volt a mi főiskoláink közül a szabadkai egész 1845-ig, a midőn az országban több tanítóképző, s nevezetesen egy Szegeden is nyittatván, a főiskolák képesítési jogosultsága megszűnt. A tanítóképzés különben e nemzeti iskolákban abból állott, hogy a jelöltek 2—3 hónapig, néha csak 6 hétig bejártak az illető iskolák tanóráira, a tárgyak tanítására figyeltek, illetőleg azokat maguk is elsajátítani igye-

keztek, s az úgynevezett képzőtanártól némi elméleti oktatásban részesültek. Előkészültségül legalább is egy latin iskolai osztály végzése kívántatott. Különben a jelöltek legtöbbször 2—3 évig praeceptorságot viselt egyének voltak.

A második „Ratio“ által körvonalozott alakban mozogtak kath. iskoláink egész 1848-ig. Az országgyűlés 1825-től időnként rá-rágondolt ugyan az oktatásügyre is; de határozatai nagyban és egészben papíron maradtak. 1848—1850-ig az iskolák zaját megyénkben a fegyverek zaja váltotta fel, 1850-ben pedig a győztes hatalma a multat minden irányban felforgatta. A mi különösen megyénket illeti, elszakíttattunk az anyaországtól; Bács-Bodrogh megye Szerém egy részével szerb vajdaságnak kereszteltetett új közigazgatási beosztással. Az elemi iskolák fő- és alelemi iskolákra osztattak, amaz négy külön osztálylyal és ugyanannyi tanítóval. Egy tanítóra 100 gyermek bízatott, a tankötelezettség 6—12 éves korig tartott. A tankönyvek kezdetben maradtak a régiek, de 1853-tól újak adattak ki; Magyarország, magyar király, magyar nemzet írmagul sem fordul elő azokban, hogy emlékezetük is kivesszen az ifjúságból. Hazánk az osztrák császárság, uralkodónk az osztrák császár, kinek csak egyenjogú alattvalói vannak, tanították ezek a könyvek; az iskolai térképekről is eltűnik Bács-Bodrogh megye neve, helyét „Szerb vajdaság“ foglalja el. Az önkényuralom nagy tevékenységet fejtett ki tanügyi téren, tudván, hogy azé a jövő, a kié az iskola.

A tanítóképzés is gondját képezte az absolut hatalomnak. Hogy az általa teremtett „Temesi bánság és Szerb vajdaság“ a magyar birodalom és nemzet testéből teljesen kiváljék, Verseczen hivatalos tanítóképzőt állított cseh és német tanárok vezetése alatt két évfolyammal; ide utaltattak tanítóink póttanfolyamokra, s a tanítójelöltek német tanulásra, kik fő- és altanítóságokra képesíttettek. Különben, ha mindezeket megbocsáthatnók, azt mondhatnánk, hogy e korszak tanügyi tekintetben sok jót is tett.

Nagy gonddal ápolta városokban a mesterinasok és kereskedők vasárnapi iskolázását s azoknak az ipari rajzban való

tökéletesítését; követelte a leánygyermekek gondosabb iskolázását s ahol csak lehetett, azoknak a fiúktól elválasztását.

Az 1860-ik év véget vetett az önkényuralomnak s a Vojvodinának, de az ország kormányát átvett helytartótanács a tankötelezettséget a kellő erélylyel nem követelvén, az iskolába járók száma csakhamar apadt, a felügyelet megszűntével. A visszaesés elmaradhatatlan volt, a nép kezdte itt-ott a második tanítót elbocsájtani, a fizetéseket leszállítani, a vasárnapi iskolákat megszüntetni. Mindezeknek a népnevelésről szóló 1868. évi 38. törvénycikkel, a halhatatlan báró Eötvös József e nagy alkotásával, vége szakadt. E törvény a tankötelezettség kimondása mellett a tanítási, iskolaállíthatási szabadság nagy elvét törvényileg kimondván, a kalocsai érsekmegyei hatóság a megyénk területén jogkörébe eső kath. népiskolák szervezését a törvény értelmében azonnal megkezdé.

Az iskolafentartó községeknek a törvény szabad választást engedvén, a felekezeti és községi vagyis közös iskolai rendszer között, Apatin, Szabadka, Zenta voltak az elsők, hol az iskolák községieknek nyilváníttattak; meg kell azonban jegyeznünk, hogy úgy e helyeken, mint később még néhányban a közös iskolák kérdését éppen nem egyházellenes irányzat vetette fel, mint inkább azon törekvés, hogy az érdekelt iskolafentartók az iskola igazgatását függetlenül önmaguk kívánták gyakorolni; magukban az iskolákban a nevelés továbbra is az egyház szellemében folyt és folynak ma is, mi annál természetesebb, minthogy az iskolák növendékeinek majdnem 99%-a katholikus.

A katholikus népiskolai tanügy szervezésének élére Kubinszky Mihály címzetes püspök állott. Ha valahol, e helyen kell emlékezetének megőrzésére legalább annyit feljegyezni: hogy annak a tekintélyes eredménynek, melyet kath. népiskoláink ma felmutatnak, a magját mind Kubinszky vetette el az ő apostoli buzgalmával. Serényen haladt a szervezkedés; s évről-évre új iskolaépületek keletkeztek; a régiek átalakíttattak, a tanítói állomások szaporodtak; a tantermek felszerelése a törvény követelményeihez mindinkább közeledett; a tanítási módszer

javult s nem félünk megkockáztatni az állítást: hogy a Bács-Bodrogh megyei tankerület kath. népiskolái ma már az ország ilynemű fejlettebb és legjobb iskolái közé tartoznak.

Fokozatosan a kath. tanügy igazgatása és kormányzata is kialakult; ma már szervezve vannak az iskolaszékek az egyes lelkészek elnöklete alatt; a megye területén létező 13 esperesi kerület ugyanannyi kisebb tankerületre oszlik, az esperesek, mint egyházi tanfelügyelők ellenőrzésével; ezeken fölül az egyházmegyei hatóság még 2—3 esperesi kerületet egy-egy nagyobb tankerületbe osztva, azokban hivatalos iskolalátogatókat alkalmaz az egyházmegye szakértő s az ügyért lelkesedő lelkészeiből s az összes róm. kath. tanítóságot vidékenként öt néptanító egylethez csoportosítja, mely egyletek évenként gyűléseket tartanak, vidékeik szükségeit nevelés- és tanítástani szempontból megbeszélik, legutóbbi időben különösen az irányban, hogy mikép lehet és kell a magyar nyelv tanítását s annak a tanításban alkalmazását minél kiterjedtebbé tenni oly helyeken, hol a tanulóság nyelve nem a magyar. Alig is van már ma megyénkben oly más nyelvű kath. népiskola, melyben a tanítás a növendékség anyanyelve és a magyar nyelv között megosztva nem lenne, sőt vannak immár kath. iskoláink, melyekben az eddig három nyelvű tanítás helyett az oktatás már csak magyar nyelven folyik, mint Bács-Almáson és Felső-Szent-Iványon; ott van Ujvidék, hol kath. népiskoláink szintén teljesen megmagyarosodtak.

A kath. népoktatás összes ügyei a Kalocsán székelő érseki főtanfelügyelői hivatalban központosulnak, mely mint legfőbb forum vezeti és kormányozza az összes megyei katholikus népoktatásügyet.

A munkát végül, melyet kath. népiskoláink végeznek, egész mérvben a következő számok világítják meg. 1—12 éves kath. tanköteles gyermek van megyénk területén:

fiú	. . . .	25,221
leány	. . . .	25,035
	összesen .	50,256 gyermek.

E számnak 91·66%-a az iskolába járó, mely százaléknak csaknem épen fele a leánygyermekekre esik. Eléggé megnyugtató adat nőnevelésünk újabbkori haladásának. 13—15 éves tanköteles gyermek van 11,769; mely számból 69·2% látogatja az ismétlő-iskolát. E körülmény azonban nem helyi vagy felekezeti természetű, hanem az intézménynek országosan lassú haladásában s a megyei életviszonyokból eredő akadályokban leli magyarázatát.

Kath. néptanítóink száma 442, kik közül 367 férfi- és 75 nőtanító s a kik 442 tanteremben folytatják üdvös és buzgó munkájukat az egyház, a haza és a magyar nemzeti népnevelés, népmüvelődés javára!

b) Kolostori leányiskolák, nevelő-intézetek és árvaházak.

Hazánk művelődéstörténetében az apácaiskolák egykorúak a magyarság keresztényhitre térésével. Már Szent István alapított apácazárdát nőnevelési célból a veszprémi völgyben.

Hogy megyénkben is lettek volna ily női monostorok a régi időkben, eddig nincs tudomásunk; de hogy nagy kiterjedésű birtokaik voltak nálunk is: arra már okiratos bizonyságaink vannak.

Megyénkben e század második felében kezdett meghonosodni s azóta folyton terjedni az apáca-zárdák és iskoláik intézménye a kath. nőnevelés előmozdítására.

A kulturális alapítványai által maga után szép emléket hagyott néhai *Kunszt József* kalocsai érsek 1860-ban Kalocsán oly célzattal alapított egy nőkolostort, mint egyházat, hogy abból az egyházmegye területén a kath. nőnevelés új, áldásos telepei keletkezzenek.

Az alapító nemes szándéka néhány év mulva teljesedésbe ment; mert a főegyházmegye legnagyobb részét tevő megyénk területén 1868 óta évenként szaporodnak a kath. nőnevelés céljaira rendelt kolostori leányiskolák, melyek mind a kalocsai

anyaegyháznak vannak alárendelve s azzal együtt egy nagy paedagogiai alkotást képeznek, mert keretében a kath. nőnevelés érdekei a kisdedkortól kezdve az életbe lépésig istápolásra szorulnak.

Mint az anyaház, úgy a megyénkben működő zárdaiskolák is a „Miasszonyunkról nevezett szegény iskolásnővérek“ vezetése alatt állnak. Társulatukat a vallás-erkölcsös nőnevelés előmozdítására még 1598-ban b. Fourier Péter alapította Lotharingiának Mattaincourt nevű városkájában, honnan idők folytán az egész művelt világon elterjedtek s 1765 óta törvényadta engedélylyel hazánkban is honosságot nyertek, mely idő óta alig van az országnak kulturális tekintetben kiemelkedőbb kath. lakosságú városa, melyből hiányoznának.

A társulat tagjai minden kolostorban két irányban működnek, mint iskolásnővérek és mint házinővérek; amazok feladata az ifjúság nevelése, emezeké a házi teendők végzése az *egy* családot képező kolostorban.

Midőn a népoktatási törvény életbeléptetése napirendre került, a kalocsai anyaház már annyira fejlődött, hogy tagjaival az alapító szándéka szerint a rajok kibocsátását megkezdhette. A politikai és társadalmi eszmék forrongása közepette azonban az intézmény terjedését kezdetben sokszerű nehézség, sőt nem kismérvű idegenkedés gátolta. Mindezeket Haynald Lajos bíboros érseknek, az iskolaügy geniális maecenásának támogatása fokról-fokra, főkép az által hárította el: hogy fejedelmi bőkezűséggel látott az alapítás munkájához, több mint 400 ezer frtot áldozván megyénkben e célra, az ügy élére pedig Kubinszky Mihály címzetes püspököt állította, ki a kath. nőnevelés emelését vallásos lelke legszebb eszményekép ápolta. Alkotó szellemének gyakorlati iránya, akaratának erélye oly eredményt ért el: hogy ma már megyénk 13 pontján találunk kolostori leányiskolákat a Miasszonyunkról nevezett iskolanővérek vezetése alatt s intézeteikkel, mint megyei nőnevelésünk egyik elsőrendű tényezőivel kell beszámolnunk akár növendékeik számát, akár működésük által elért eredményeket mérlegeljük.

Ez irányú iskoláink sorát Ó-Becse nyitja meg 1867-ben, mikor is a felszínre került állami és társadalmi kérdések között elsőrendű súlylyal emelkedett ki a népiskolák s azokban a tanulóknak nemek szerint való elkülönítése. E kérdések tárgyalásának hatása alatt nyerte meg Bende József a döntő köröket s az iskolásnővérek még ugyanazon év szeptember havában bevonultak Ó-Becsére. Az intézetet Szulik József 1881-ben óvodával bővítette, utóda Fonyó Pál pedig 6 osztályú osztott népiskolává fejlesztette.

Ó-Becsét 1869-ben Bács-Topolya követte, hol gróf Zichy N. János és neje b. Kray Irma, mint kegyuraság ajándékozták meg a községet a Miasszonyunk önfeláldozó leányaival, emeltetvén számukra iskolai és zárdaépületet kápolnával, 1885-ben ezt óvodával is kibővítve, melyek örökös fenntartására 30 ezer frt alapítványt tettek.

A következő 1870. évben Haynald Lajos 20 ezer, Kubinszky Mihály 8 ezer s Latinovics Aranka úrhölgy több ezer frtnyi alapítványából Baján ad hajlékot nőnevelésünknek az iskolásnővérek háza, melynek iskolája 1876-ban már a 6 elemi osztályon felül felső népiskolai 2 osztálylyal is kibővül alapításától kezdve óvodával, melynek fenntartásáról a bajai nőegylet gondoskodik. Ez az első teljes leányiskola megyénkben, mely a kisdedkortól az életbelépésig kalauzolja növendékeit az elme- és szívképzés összhangzatos munkájával.

Baja után Szabadkán keletkezett mozgalom 1873-ban az itteni I. nőegylet által indítva. Bár a nagyközönség nem fogadta rokonszenvvel a mozgalmat, Haynald érsek az ügyet magáévá téve, a bajainál is teljesebb kath. leánynevelő intézetet alapított, a mennyiben 20 vidéki leánygyermek számára abban, az elemi és felső népiskolákon kívül, internátust is berendeztetett s árvaházat is csatolt hozzá, mely utóbbi fenntartására a nőegylet alaptőkéje szolgál, azt a nagy elől méltó utóda Császka György érsek székébe való beiktatása emlékeül 10 ezer forinttal gyarapítván.

Haynald Lajos a történelmi emlékezetek megőrzésében is

gyönyörködő lélek volt. Óhajtotta, hogy *Bács*, mint az érsekség egyesítve levő székhelye el nem évülő jótéteményében részesüljön a kalocsai érseki széknek s Bácsban is alapított kolostori leányiskolát óvodával kapcsolatosan, melyhez 1884-ben őfelsége Erzsébet királynénk 30 éves házassága emlékére 25 alapítványi helylyel „Elisabethinum" név alatt árvaházat is csatolt 61 ezer forintnyi alapítványnyal. A 25 alapítványi helyből 13 fiúké, 12 leányoké, kik közös étkezés mellett külön neveltetnek 4 éves koruktól 12 éves korukig, midőn elemi iskoláikat befejezvén rokonaiknak, vagy ezek nem létében, illetőségi helyük előljáróságának adatnak át.

Az ujvidéki zárdaiskola alapját is Haynald Lajos vetette meg közel 40 ezer frt adományával. Az iskolásnővérek ellátását a kath. hitközség, az óvoda fenntartását pedig alaptőkéjének átengedésével a magyar nőegylet biztosítja. Az iskola működését 1878-ban kezdte meg, belső életében szinte rohamos fejlődésű élénkséggel. A 6 tanteremben ugyanannyi tanítónővel működő iskolának II. és III. osztályai már is párhuzamosak s így sem képes az a jelentkezőknek helyet adni.

A zárdaiskolák keletkezési időrendjében Kunbaját kell említenünk. Élt e községben egy buzgó pap, Freydinger Antal, ki e célra 3300 frtot hagyott, melyet Haynald érsek 2000 frttal megnövelvén, miután a néhai br. Rudics-család az intézetnek házat adott s kápolnát építtetett, 1880 óta két iskolásnővér gondozza két tanteremben a leánykák nevelését, óvoda helyett ma még csak nyári menedékházzal kapcsolatosan.

A népiskolai törvény végrehajtása folyamán a katholikus lakosságú községek figyelmét iskolaügyük fejlesztésében több helyütt az iskolásnővérek felé terelték részint elért sikereik, részint a fenntartás olcsóbbsága miatt. 1881-ben megyénk két törekvő községe: Jankovácz és Temerin alapítanak leánygyermekeik számára kolostori iskolákat, amott Boromisza Tibor, emitt Zittl Róbert segítvén a községek áldozó készségét erőre emelni, melyet Haynald érsek 6000, Kubinszki püspök pedig 1600 forintos adományaikkal növeltek mindkét helyen. Ez iskolákat látogatott-

ságra csak az ujvidéki éri el 500-at meghaladó növendékeivel, annál nagyobb a szükség: hogy minél előbb óvodákkal is elláttassanak. 1882-ben Moholy község alapított zárdaiskolát óvodával és 3 tanteremben a 6 évi népiskolai tanfolyammal. 1885-ben Bács-Almáson is a kalocsai anyaháztól kér a felekezeti buzgóság iskolásnővéreket s ma már a népes óvodával egybekapcsolt 5 tantermű iskola egyike a legvirágzóbb zárdaiskoláknak kizárólag magyar tannyelvvel, melyben még néhány év előtt is három nyelvű tanítás volt.

A következő 1887-ik· évben már ismét Haynald érsek egy nagyszerű alkotásával találkozunk Zomborban. — Kezdeményezőleg ez irányban a zombori magyar nőegylet lépett fel; de törekvését nemcsak a városi közönség, hanem maga a kath. hitközség is rideg ellenszenvvel fogadta. Évek multak, míg a kedélyek a kolostori nőnevelés eszméjével lassanként megbarátkoztak, mire Haynald érsek 50 ezer frtot haladó költséggel megyeszerte párját ritkító palotaszerü épületet emeltetett óvoda, 6 osztályú osztott elemi és 2 osztályú felső leányiskola számára az iskolásnővérek vezetése alatt s midőn 1887-ben a kolostort rendeltetésének személyesen átadta, egyházfejedelmi fénynyel rendezett fogadtatásának hatása alatt még 80 ezer frtot ajánlott fel egy az intézettel kapcsolatos árvaházra, mely 12 árvával 1891-ben nyilt meg. Az árvák számát 1892-ben az emberszeretet másik apostola, *Császka György*, érseki székének elfoglalása emlékére 10 ezer frt alapítványával 16-ra emelte, kik a bácsi árvaház rendszerében neveltetnek itt is. Az óvoda fenntartására a nőegylet 7000 frt tőkéjét átadván, s ezáltal fennállása örök időkre biztosíttatván, az elemi leányiskola, a III. osztály párhuzamos lévén, 7, a felső-leányiskola 2 tágas és szépen felszerelt tanteremben 12 iskolásnővér buzgó munkájával szolgál megyei nőnevelésünk nagy érdekeinek, örömére az alapítás körül sokat fáradt és áldozott Fejér Gyula apát-plébánosnak és mindazoknak, kik a női műveltség terjedésében hazánk boldogabb jövendőjét látják. Az intézetet a mult évben még egy nagykihatású gyarapodás érte Császka György főpásztori buzgóságából, ki

ahhoz ugyancsak az apácák vezetése alatt óvónőképzőt csatolt, mely által a zombori kolostor működési ágainak kiterjedésében a megyei összes zárdák között mintegy vezérszerephez jutott.

Kolostori leányiskoláink sorozatát ez idő szerint Petrovoszelló zárja be, a hol, midőn az iskolák szaporításának kérdése felmerült, a megoldás itt is azon irányban történt, hogy a fiúktól a leánygyermekek elválasztatván, azok vallásos nevelése és főleg a női kézimunkákban való oktatása az iskolásnővérekre bízatott. Az áldozatkész község 50 ezer frt költséggel emelt e célra mintaszerű szép épületet, melynek belső felszereléséhez Haynald érsek 3000 frttal járult. Óvodáján kívül négy tanteremben van a népiskolai 6 évi tanfolyam beosztva.

Több más helyen is megnyitásra várnak még kolostori leányiskolák, mihelyt a kalocsai anyaház oly helyzetbe jut: hogy számukra kellően képezett tanerőket adhat.

Ez iskolák kormányzatukat illetőleg — az érsek és megbizottai felügyelete mellett — közvetlen a kalocsai egyetemes főnöknő, úgynevezett fejedelemasszony főigazgatása alatt állnak. Ő vezeti a társulatot egységes szellemben: hogy az *egy* szív, *egy* lélek legyen; kell, hogy mint társulat anyja ismerje leányait látogatásai által, velük azon kívül is összeköttetésben legyen; szükségeik felől gyakran tudakozódjék, hogy segélyükre lehessen s őket haszonnal alkalmazhassa: szóval az egész társulat mindig szeme előtt és szívében legyen. E fontos tisztséget már több mint egy negyedszázad óta Franz Mária Terézia tölti be.

A megyénk területén levő kolostori iskolákban ez idő szerint 80 iskolásnővér működik, kik közül már 41-en Bács-Bodrogh megyei születésűek. Egytől-egyig mind képesített tanítónők, a népiskolai törvény követelményei szerint berendezett kalocsai óvó-, elemi- és polgári iskolai tanítónőképzőből.

Tantervük kivétel nélkül a törvényben megszabott tanterv alapján 1876-ban készült püspöki tanterv. Iskoláik tannyelve, Kunbaja kivételével, mindenütt *kizárólag* a magyar s e tekintetben, mint Ujvidéken, Bács-Almáson a magyarosodás ügyének is szolgálatot tesznek.

Iskolai nevelésük rendszerének lényege és alapja: a vallás. A tanítást — rendeli szabályzatuk — a legnagyobb lelkiismeretességgel kell végezni; nem szabad egyetlen tantárgyat sem felületesen, vagy csak pillanatnyi tudás kedvéért tanítani s addig egyik tárgyról a másikra átmenni, míg azt a növendékek mindnyája lehetőleg el nem sajátította; nem szabad főleg a tehetségesebb gyermekek előnyére a gyengébbeket elhanyagolni; minden tüntetési eszköz legszigorúbban kerülendő.

Ennyiben számolunk be a Miasszonyunkról nevezett iskolásnővérek intézeteiről. Iskoláik külső-belső tekintetben kiállják a versenyt megyénk legkifejlettebb hasonló fokozatú iskoláival; a 6 évi teljes népiskolai tanfolyamot a kisdedóvással kapcsolatosan mindenütt felölelik s a nagyobb értelmiséggel biró városokban a magasabb nőnevelés igényeinek is eleget tenni törekszenek. Iskoláik látogatottság tekintetében is az elsők között vannak s jellemző, hogy azokat nem katholikus vallásúak is felkeresik, a mennyiben hely marad számukra. Igy Zomborban 52 nem kath. növendék volt 1894-ben is. Óvodáikban 2000 felé jár a kisdedek száma; elemi népiskolás növendékeik megközelítik a 6 ezeret; 142-en tanulnak felső leányiskoláikban s 700-on fölül vannak ismétlő iskolásaik.

c) Görög katholikus népiskolák.

Megyénk görög katholikus vallású lakosságát kizárólag a ruthének képezik. Vallásfelelekezeteink csoportjában a legkisebb, mindössze 8500 lélekszámmal két nagyobb népszigetet alkotván Keresztúron és Kuczurán s három kisebbet Ó-Verbászon, Ujvidéken és Gyurgyevón.

Eleik Keresztúron már 1744-ben megszállottak; Kuczura azonban csak 1765-ben települt s e két anyaközségből alakult a három kisebb egyház Ujvidéken, Ó-Verbászon, Gyurgyevón.

Iskolát legelőször Keresztúr alapított. Első tanítója: Nagy János, kinek javadalma 1771-ben 25 rh. forintban és 30 font húsban állapíttatott meg egy évre.

Buzgó vallásossága, erkölcsi tisztasága, munkaszeretete e kisded népfajt nemcsak a beolvadástól óvta meg, hanem számban, vagyonban megnövelte s az értelmesség megbecsülésére szoktatta. Innen magyarázható, hogy a bácskai ruthén templomra, iskolára, anyagi erejéhez képest, áldozni szűkkeblűség nélkül tud. Keresztúr és Kuczura görög kath. templomai, iskolaépületei akármelyik felekezettel kiállják az összehasonlítást.

Iskoláik közül kiemelkednek a keresztúri községi iskolák, hol hat tanteremben szépen halad a népnevelés munkája két tágas, világos, szellős épületben s mindegyikben keresztülvive a népiskola hat évi tanfolyama. Van tehát Keresztúrnak két berendezett teljes népiskolája, 6 tanító között egy nőtanítóval. Érdemük ez iskoláknak, hogy a magyar nyelv elsajátítására nagy súlyt fektetnek.

Nagy gondot fordítanak különösen az egyházi énekek tanulására; minthogy templomi szertartásaiknál semmi hangszert sem használnak; de énekelnek magyar dalokat is ismert magyar dallamokra. A keresztúri iskolák taneszközbeli felszerelése szintén dícséretes; a községi iskolaszék hazafias buzgósággal gondozza és gondoztatja a község által a tanügyet; tanítóit különösen a magyar nyelv tanításában e célra gyűjtött alapból kitüntető jutalmakkal buzdítja, köztük a testületi életet, a tanítás menetének egységét ápolni törekszik.

Úgy itt, mint többi egyházközségeikben ruthéneink gyermekeiket szorgalmasan iskoláztatják; tantermeik junius elején még sűrűn látogatottak; az évvégi vizsgálatokon szívesen megjelennek, hogy gyermekeik előhaladásáról meggyőződjenek. Tanköteleseik száma fölülhaladja az ezeret s tanügyük ellátására az elmult tanévben Keresztúrt is ide számítva 5700 frton fölül áldoztak.

Összes iskoláik tanitóinak száma 12, kik közül 1—2 még mindig járatlan a magyar nyelvben. Hazafias érzületükre nézve, kivált a felvidék tanítóképzőiből alkalmazottak, a magyar állam és kultura szilárd hívei; de a zágrábi nevelésűeken nyomot

hagyott az ismeretes horvát szellem, legújabban pedig már kizárólag Zágráb szállítja tanítóikat.

Nagy akadálya e különben törekvő, hazafias népfaj kulturai haladhatásának s különösen a magyar kultura áramlatába való bevonhatásának papjaik horvát vonzalma s idegenkedése mindattól, a mi magyar nemzeti. Magyarul alig vagy éppen nem tudnak, a fiatalabbak csakis horvát szellemi táplálékkal élnek, minek legfőbb oka, hogy egyházilag a kőrösi püspökség hatáskörébe tartoznak, noha ez idő szerint onnan várunk ez irányban üdvös változást.

d) A görög keleti szerb hitfelekezetűek iskolái.

A XVII. század végén Csarnojevics Arzén, ipeki patriárka alatt beköltözött szerbség, midőn megyénk területén letelepíttetett, a török rabszolgaságban, majd később a kalandozó harci élet viszontagságai között erkölcsileg, mint szellemileg annyira elvadult volt, hogy kulturális intézmények teljes hiányában csak szerfelett erélyes fegyelemmel lehetett közöttük bizonyos rendet fenntartani. Katonai gyakorlatokon kívül földmívelés, baromtenyésztés és némi ipari foglalkozás is csak annyiban volt náluk ismeretes, a mennyit e népség atyáitól tanulhatott; nevelése, oktatása csak annyiból állott, a mennyiben tanultságban szintén elmaradott papsága a szószékről részesíthette a vallás tanainak magyarázatával. — Csak midőn a duna-tiszavidéki határőrség Palánkától Péterváradon át Titelig. és Szegedtől a Tiszamentén szintén Titelig belőlük német tábornokok alatt felállíttatott, kezd életviszonyaikban némi rendezettség beállani, s midőn a határőrség szerveztetett (1686—1703.) a bécsi kormány a határőrvidéki helységek papjairól és tanítóiról is gondoskodott. Ezért egyházi és iskolai célokra a bécsi udvari haditanács három sessio földet — kettőt a lelkészek, egyet a tanítók számára — rendelt kihasíttatni; miután tisztjeik között is sok volt, kik írni, olvasni nem tudtak, midőn pedig 1703-ban a határőrvidék végleg szerveztetett, a hadikormány minden községben 1 telek földet

hasíttatott ki a tanító számára. Ez intézkedés folytán is csak a tiszai vonalon találunk itt-ott a mult század elején iskolát; de ezek is német iskolák voltak, nem népnevelési célból, hanem hogy azokból alkalmas altisztek és fourierek kerüljenek ki a zászlóalji és ezredi irodák számára.[1])

A határőrség 1751-ben megszűnvén, a katonai szervezetet felváltó polgári élet berendezésével megindult a kánonszerű egyházközségek, s velük együtt a népiskolák, vagy mint az időben nevezték, a triviális iskolák szervezése is, melyekben az oktatás és nevelés kizárólag az egyház szükségei- és körülményeihez alkalmazkodott, egyéb az életre szükséges ismeretek mellőzésével.

A kath. egyház után tehát a gör. kel. egyház kezdte, de csak a mult század második felében, az iskola gondozását működése körébe vonni.

Midőn Mária Terézia magát az iskolaügy országos rendezésére elhatározván, 1770-ben a helytartótanács által az akkoron létezett iskolák összeírását elrendelte, az e célra kiküldött megyei közegek már 39 helyen találtak gör. kel. triviális iskolákra vagy legalább azok nyomaira. Az összeírás adatai város- és faluszerte mindenütt a legnagyobb kezdetlegességre vallanak az oktatás külső-belső ügyeiben egyaránt. Több helyen nem volt tanító; ily esetekben a pap vagy azt helyettesítő diakon tanított legalább néhány fiút a szertartások igényei szerint, kiknek segédkezésére az isteni szolgálat tartásánál szükség volt; legtöbb helyen külön iskolaépület sincs még, a gyermekek a tanítók lakásában vonulnak meg; az iskolábajárók közül a leányok rendszerint hiányoznak s a hol kivételkép 5—6 leánytanuló találkozik is, számuk a városokban sem igen mulja fölül a 10—12-őt. Az iskolák tanterve kizárólag oly tárgyak tanulására szorítkozik, melyek

---

[1]) Újvidéken szerb iskola 1725-ben már létezett, magyar pedig ez évben alakult. (Érdujhelyi: Újvidék története. 271. l.) Egy 1836. évi összeírás szerint Zentán már 1697-ben volt a szerbeknek triviális iskolájuk, a mi úgy látszik, azt mutatja, hogy a határőrvidéki községekben már az első szervezésnél (az 1690-es években) iskolákról is gondoskodtak.

nélkül a vallási és templomi élet el nem lehet. Tanulnak cirill betűkkel sillabizálni, olvasni és írni: hogy Dávid zsoltárait énekelni, az epistolákat és evangéliumokat olvasni képesek legyenek; ritka helyen tanulnak még valami számvetést, leginkább a számjegyek ismeretét 1—10-ig; a tanítás nyelve egy-két iskola kivételével legnagyobb részben az egyházi ó-szláv nyelv.

Az iskolai teendőkön kívül kötelessége volt a tanítónak a templomban segédkezni, a népnek előimádkozni, a házi védszentek ünnepein — szvecsárokon — a nagyobb tanulókkal bizonyos díjért megjelenni, temetéseken növendékeivel kíséretet képezni, több helyen isteni szolgálatra s nyári zivatarok alkalmával a fergeteg elhárítására harangozni.

A tanítók ellátása még nyomorúságosabb volt, mint a katholikusoknál ez időben. Így pl. a szabadkai szerb tanító fizetése volt: 40 frt, egy mázsa hús s 6 pozsonyi mérő búza; a kulpini szerb tanító kapott egy évre 32 frtot, 15 pozsonyi mérő búzát, 10 font sót, 5 font gyertyát és egy pár csizmát. Szegényebb helyeken csizma helyett csak bocskor járt ki; nobilisabb helyeken, mint Sztapár, két pár csizma vagy bocskor s hús helyett hol kövér, hol sovány disznó járult a fentebbi arányú ellátáshoz egy szoba- s konyhából álló lakással, de a mely legtöbbször tantermül is szolgál.

Ebben az állapotban maradtak a gör. kel. iskolák egész 1786-ig. Az 1777-ben megjelent „Ratio“ javulásukra nem hatott; József császár azonban, ki a telepítéseknek, mint már anyja is, a kincstár jövedelmeiben is hasznát akarta látni, egész erélylyel hozzálátott, hogy a letelepített szerbség értelmiségének fejlesztése mellett az állam jövedelmeinek gyarapításához is hozzájáruljon. A „Ratio“-n változtató tanügyi intézkedései közül való, hogy az általa szervezett 5 tankerületi főigazgatók alá az elemi, akkoron nemzeti iskolák felügyeletére részben az egyes és különösen a kath. és gör. kel. egyházak iskoláira nézve külön felügyelőket rendelt, kiknek feladatuk volt ez iskolákat az ő rendszere szellemében rendezni. Megyénk ez időben a pécsi tankerülethez tartozván, e munkát nálunk Mrazovics Ábrahám

végezte, mint a gör. kel. egyház nemzeti iskoláinak inspectora. Mrazovics nagy buzgalmat fejtett ki feladata teljesítésében; a tanítók számára póttanfolyamokat rendezett, melyeken az új tanmódszerbe személyesen igyekezett a tanítókat bevezetni. Ily póttanfolyam volt már 1780-ban Ujvidéken a környékbeli szerb tanítók számára; majd erélyesen sürgette a megyénél a tankötelezettség, illetőleg szorgalmas iskolalátogatás végrehajtását a megyei hatóság által. 1785—86-ban pedig a tanítói állomások rendszeresítését és illőbb ellátását foganatosította a megyei hatóság közreműködésével. Erre nézve községenként szerződésileg állapította meg a tanítói fizetéseket; a tanítók számára az iskolától külön álló s szoba-, konyha- és kamarából álló tanítói lakásokról gondoskodott; a roskadozó tantermeket helyreállíttatta, vagy újakat építtetett: hogy a tanító egész lelkével iskolájának élhessen; az egyházi szolgálat terhét azonban továbbra is rajtuk hagyta, mindazáltal népesebb községekben a tanítói fizetést akként szabta meg, hogy abból a tanító, szükség esetén, kellőleg képzett segédet, praeceptort tarthasson maga mellett.

Maga az oktatás azonban még több mint 3 évtizeden át régi selejtes állapotában maradt a csak szükségből alkalmazott képezetlen tanerők miatt, kik inkább úgynevezett egyházférfiak, mint tanítók voltak. Csak midőn 1812. nov. 3-án Szent-Endrén az első gör. kel. tanítóképző megnyilt, kezdődött gör. kel. elemi iskoláink oktatási viszonyainak némi javulása főleg 1815-től, midőn a képzési idő két évre szabatott s az intézet a magyar udvari kancellária engedélyével Szent-Endréről megyénkbe, Zomborba helyeztetett át.

1814—1826-ig mintegy 176 szerb ifjú képesittetett ez intézetben; ezeknek egy része azonban a lelkészi és egyéb polgári pályán keresett magának alkalmazást. 1826. utántól ismét lankadt az intézet kiható élete, noha 1834-ben Mihajlovics Miklós, a későbbi kúriai tanácselnök is önkéntes tagja lett a tanárkarnak, még pedig mint a magyar nyelv tanára. A tanerők folytonos változása azonban egész 1857-ig állandó akadálya volt az intézet fejlődhetésének.

Az 1857. év a tekintetben is nevezetes; mert ez évben lett dr. Natosevics György a gör. kel. szerb iskolák főtanfelügyelőjévé, a felekezet ítélete szerint a legtekintélyesebb szerb paedagog és az új szerb iskola megalapítója, ki személyes oktatásával is igyekezett az új tanmódszerekkel és taneszközökkel a tanítóságot megismertetni. Döntő befolyással volt a tanítóképző tökéletesedésére az 1868. évi országos népoktatási törvény, mely fokozatosan megkövetelte a szakszerű fejlettséget, majd később a magyar nyelvi tanulmányoknak is oly mérvű bevitelét az intézet tantervébe, hogy a belőle kikerülő tanítók iskolájukban a magyar nyelvet alapos sikerrel taníthassák, mely tekintetben az intézet a kir. állami tanfelügyelőség ellenőrzése alatt áll.

Az országos népiskolai törvény hatásául jelentkezik az a körülmény is, hogy 1869. óta a tanítóképző tanítónők képzésével is foglalkozik s utóbbi időben tanulói között már majdnem még egyszer annyi a nőtanítójelölt, mint a férfi.

Kissé talán hosszasabban foglalkoztunk a szerb tanítóképző ügyeivel; de ezt azért tettük, mert fejlődése csaknem lépést tart a megyei gör. kath. tanügy fejlődésével.

A gör. kel. vallású népiskolák száma az utolsó 50 év alatt éppen megkétszereződött. 1843-ban 68, 1864-ben már 103 és ma 132 gör. kel. vallású szerb iskola van a megye területén, melyek közül még csak 32 a fiú- és 22 a leányiskolák száma, 76 iskolában pedig még mindig vegyesen folyik a tanítás, a mi arra mutat, hogy ez iskolák a fejlődésnek még csak kezdeténél vannak, a fiú- és leányiskolákra való oszlás azonban fokozatosan halad a nőtanítók által a leányiskolákban eddig elért eredmény hatása folytán. Legelőhaladottabb iskoláik közé számíttatnak az ujvidéki, zombori, ó-becsei, szent-tamási, moholi és ó-szivaczi iskolák. A népesség arányát tekintve legtöbb iskola van az ó-becsei gör. kel. esperességben, melyben az iskolalátogatás is legjobban megközelíti a törvény követelményét. Az iskolák felszerelése is haladást mutat; építkezés tekintetében pedig a népiskolai törvény életbe lépte óta éppen nagy haladás mutatkozik, sőt némely helyen, mint Ujvidéken, Ó-Becsén palotaszerű épületek

emeltettek, melyek belső berendezésükkel is elárulják a modern iskola iránt való érzéket. Sok, nagyon sok mindazáltal még a teendő szemben a törvény követelményeivel minden irányban, főleg pedig az iskolalátogatás terén, mert a gör. kel. vallású mindkétnemű gyermekeknek még mindig csak 68%-a látogatja az iskolát.

Nagyon hátra van e felekezet különösen a kisdednevelés tekintetében; mert még ma is csak 3 óvója van: Ujvidéken, Zomborban és Moholon.

Magasabb népiskolája is csak kettő van, u. m. Ujvidéken és Zomborban egy-egy leány felsőbb népiskola, küzködve mindkét helyen a kezdet nehézségeivel.

e) Protestáns tanügy.

A katholikus és gör. kel. egyházakon kívül a protestáns egyház is jelentékeny részt vett ki megyénk újkori művelődésének munkájából.

Megyénk területén a protestáns lakosság képződése az 1741. évre esik, midőn Csernovics Mihály a futaki uradalom területére felső-magyarországi ág. ev. vallású tótokat telepít, kik mintegy két ezeren Petrovácz, Kiszács és Glozsán községek megalapítói lesznek. Bár, főleg Petrováczon, ismételten is megkísérlik a prot. autonom egyházi és iskolai szervezkedést, arra az akkori idők szigorú kath. felfogása s abból folyó kormányi intézkedések folytán egész József császár trónra léptéig várniok kellett.

József császár által 1783-tól a német birodalom egyes vidékeiről Bácskába telepített németség kisebb fele a mindkét protestáns egyház híveiből állott, kiknek már a császár telepítési pátense szabad vallásgyakorlatot s papjaik-, tanítóikról való gondoskodást ígért, a Magyarország számára 1781. december 21-én kihirdetett türelmi rendelete pedig biztosított. A németek telepítésének nagyban való rendezése után a még üresen maradt néptelen pusztákra legnagyobbrészt a Kúnságból protestáns magyarok is befogadtatván (!) Pacsér, Ó-Morovicza, Feketehegy és Piros községeket alkották, míg a tótság a Bácsújfalu-, Pivnicza- és Bajsával gyarapodott.

Az elhelyezkedés befejeztével rögtön megindult az egyházközségek alakulása s egyben ezzel az iskolák alapítása.

Noha nem hiányoznak mindkét protestáns egyház szervezetéből a közös vonások, mindazáltal egymástól különvált és önálló egyházi és iskolai kormányzatuknál fogva, de egyéb belső okokból is, külön kell tárgyalnunk úgy az ev. reformátusok, mint az ág. evangelikusok tanügyét.

1. Az evang. reformátusok.

A vallás- és egyházkormányzat közössége mellett is bizonyos határvonal fejlődött ki e felekezet magyar és német hívei között. Mindjárt kezdetben magyar és német egyházakká alakulván, amazok a magyar református egyház rendelkezései, emezek a német birodalomból magukkal hozott hagyományaik szerint rendezték iskoláik ügyeit közös protestáns szellemben ugyan, de egymástól mégis annyira különváltan, hogy nem érdek nélküli iskoláikba is különváltan tekinteni be.

Magyar reformátusaink jórészt magukkal hozták tanitóikat, sőt Piroson két évvel előbb volt tanitó, mint pap. Pacsér kisújszállási kúnjai már a telepedés első évében, 1786-ban két, egy fiú- és egy leányiskolát nyitnak két tanitóval, hogy gyermekeik a berendezkedés első napjaiban se nélkülözzék az iskolai nevelést.

Feketehegynek is már a telepedés korában két és külön fiú- és leányiskolája van; míg Ó-Morovicza 1786-ban először is jegyzőt választ. Az egyházi jegyzőkönyv szerint ugyanis „legelső gondjok és kötelességük szerint nótáriusról gondolkoztanak, ki a falunak szája lenne mindenütt, a hol ő néma. Mentek azért, másoktól utasíttatván, Nagy-Kőrösre és ott akadtak egy nőtlen Tóth József nevű emberre, ki magát ajánlotta és el is jött nótáriusi hivatalra, hozván magával egy ugyan oda való ifjat, Daru Istvánt, oskolai tanitónak. A ki is, minekutánna azon nyáron oskola készült volna, mind a gyermekek körül való foglalatosságban, mind a gyülekezetben való éneklésben és imádságban maga volt minden, míg aztán a rendes praedikátori hivatalra közéjök érkezett Halasi Gózon József.“ A jegyzőkönyv

e néhány sora egész korképet fest magyar reformátusaink művelődési viszonyairól, melyből megtudjuk még, hogy 1789-ben már Ó-Moroviczán is két tanitó van: külön fiú- és külön leánytanitó.

A fiúk tanitói 3 évenként változó, úgynevezett akademikus rektorok voltak, Pacsér, Ó-Morovicza, Feketehegy és Piros „academica promotio“ volt. Theologiát végzett papjelöltek ugyanis, hogy első sorban maguknak tudományszerzés végett külföldi egyetemek látogathatására a szükséges költséget biztosíthassák, a gazdagabb egyházak által fenntartott, jól fizetett tanítóságokat foglalták el 3 éven át 1870-ig. Meg volt ez intézkedésnek jó haszna annyiban, hogy minden ref. pap gyakorlatilag is értett a tanításhoz s vezethette az arra szoruló tanitót; de másfelől a 3 évenkénti változkodás az egyes iskolák belső fejlődését lassította.

Ez akademikus rektorok jobbára a debreczeni collegiumból kerültek ki; a leányok tanítói azonban állandóan alkalmaztattak s rendszerint gymnasiumi képzettséggel biró egyének voltak. Az akademikus rektorság megszűnte után a nagykőrösi református tanítóképző látja el magyar ref. iskoláinkat képzett tanitókkal. Az iskolák és tanitók első sorban a helyi presbyteriumok, másod sorban az egyházmegye által kinevezett „iskola-inspector“-ok felügyelete alatt állottak, kik a nyilvános vizsgálatokon rendesen megjelentek s azok eredményét egy arra rendelt jegyzőkönyvbe beiktatták.

Úgy a fiúk, mint a leányok iskolája négy évi tanfolyamban négy csoportból állott s azokban az összes tantárgyakat egy-egy tanitó tanította. Évenként két nyilvános vizsgálat tartatott: az őszi december hóban s a tavaszi Szent-Györgynap táján. A gyermekek iskolába adásának ideje is Szent-Györgynapja volt; ekkor kezdődött tehát a tanév s ekkor változtak 3 évenként a rektorok. S mivel a tavaszi vizsgálat szintén Szent-Györgynapja körül volt, valószínű, hogy rendes iskolai nagyszünet, legalább a mai értelemben nem is volt.

Magyar ref. iskoláinkban már 1804-től rendszeresen kidol-

gozott tanterv és módszer szerint tanítottak. A tanítás tárgyai voltak: 1. A betűknek megismerése; több betűknek együtt való kimondása, olvasás. 2. Vallástani tárgyak a vallás históriájával. 3. Az írás mestersége. 4. Az éneklés mestersége. 5. Magyar- és Erdélyország históriája és földrajza a „Kis Tükör" szerint s Európa nevezetesebb országai 2—3 nevezetesebb városokkal. 6. Természeti história. 7. Az embernek polgári és társaságbeli kötelességei. 8. Ethika, vagy erkölcsi tudomány. 9. Arithmetika. 10. Magyar s ha kívánják, deák grammatika. Mindezeket leginkább Látzai „Iskolai Tanitókönyve" alapján tanulták a gyermekek a terjedelmet és sikert illetőleg a tanitók egyéni buzgósága- és tanultságához képest azok szóbeli közléseiből, itt-ott írott füzetekből, mert a gyermekek egyedüli tankönyve a biblia volt: ez volt az abc-és, ez az olvasókönyv.

Az ev. ref. hitfelekezet által 1804-től életbe léptetett tanulmányi rendszer a tanfelügyeletet is rendezi. „Az iskolába járható gyermekeket felszámláltatni, és ha önként nem járnának, azokat bírói hatalommal kényszeríteni rendeljék a visitatorok." Az iskolai rendtartást illetőleg „hagyják meg a tanitónak, hogy a classis mindennap legalább egyszer, a falak, a padlás gyakran kisepertessenek; az ablakok kinyithatók legyenek s napjában kinyittassanak mind télen, mind nyáron; a gyermekek sárt, vagy havat a classisba ne vigyenek, zsírral a hajukat megkenni ne próbálják."

Az 50-es évek nyugodtan haladtak el a magyar egyházak iskolái felett; a prot. egyházi és iskolái autonomiát megtámadó pátenst tárgyalták ugyan az egyházközségek; de mindenütt kimondatott, hogy a régi egyházigazgatóság mellett kívánnak maradni s ügyeikben saját hitvallásuk felsőbbjeihez ragaszkodnak. Ez időből leginkább a vasárnapi ismétlő iskolázás megkezdése említendő.

Az 1868. évi népoktatási törvény végrehajtása e felekezet magyar körében a kellő készséggel indult meg. A felekezeti főhatóságok által a törvény rendelkezéseinek megfelelő tantervek, tankönyvek készíttettek, a tantermek szaporíttattak úgy, hogy

a népiskola 6 évi tanfolyama ma már mindenütt érvényesül; leányok, fiúk majd mindjárt kezdettől, majd néhutt a felsőbb osztályoktól kezdve elkülönzötten tanulnak; az iskolák felszerelése is fejlődő haladást mutat s mindnyáját tős-gyökeres magyar nemzeti szellem lengi át.

A német ref. egyházak körében is megindult mindjárt az első berendezkedéssel az iskolák működése, ha belső fejlődésükben nem is oly teljességgel mint a magyar egyházakban, noha a német telepesek kész iskolaházakat kaptak. A legelső tanitók maguk a telepesek soraiból kerültek ki, régibb hazájukban elemi iskolát végzett egyénekből, nem ritkán értelmesebb iparosokból. Beállították tanitónak rendesen azt, ki e tisztre vállalkozott, ha olvasni, írni, énekelni tudott.

A mult század vége felé már a számolás is az iskolai tantárgyakhoz sorakozik s ez állapotok maradnak csaknem a jelen század közepéig német ref. iskoláinkban uralkodók, minek oka részben az is volt, hogy a főbb egyházi hatóságok kezdetben nem igen törődtek azzal, mi történik a német egyházakban. Mindazáltal ez egyszerű tanitómesterek önképzés s még inkább a gyakorlat segélyével elérték azon célt, hogy a reájuk bízott gyermekek a vallástani szükséges tudnivalókon kívül írni, olvasni, számolni megtanulván, értelmes nemzedékekké fejlődtek s úgy a szentírást, mint egyéb jó könyveket haszonnal olvasgathattak. Némely családokban a tanitói hivatal öröklődővé lett, pl. Schenkenberger, Stock és Jung családokban; némelyek egyéni hivatottságuk erejével a többi német ref. egyházak iskoláira is befolyást gyakoroltak, sőt e befolyásuk a megye határait is túllépte.

Leginkább kitűnik e tekintetben a század elején Schuch János új-szivaczi tanitó. 1807-ben hívták meg Bajorországból Uj-Szivaczra kántortanitónak, hol 33 éven át volt az egyházközség lelkes, hű tanitója. Hozzája zarándokoltak a megyéből a tanitóságra aspiráló egyének, köztük tehetségesebb mesterlegények is, kiket fél vagy egy év alatt ügyes, gyakorlati tanitóknak, orgonista-kántoroknak képezett ki. Az ő háza volt a ref. német

egyházak praeparandiája; az ő tanítványai látták el Tolna, Baranya német ref. iskoláit is az ő kora szerint való értelmes és képzett tanitókkal, mely munkájában, főleg az elméleti képzésben Mészáros Ferencz és Gózon Zsigmond új-szivaczi lelkészek is segélyére voltak.

Az egyházvizsgálati jegyzőkönyvek több érdekes feljegyzést tartalmaznak Schuch János működéséről. Így 1813-ból: „Tanítványait nemcsak nappal, hanem valamikor az időjárás engedi még késő este is fizetés nélkül legalább két óráig szorgalommal tanítja.“ Előhaladt korában megtanulta a magyar nyelvet s annak tanítását iskolájába is bevitte. „A honi nyelv tanításában kitüntetett szorgalma dícséretet érdemel; mert azon kívül, hogy magyarul olvastak gyermekei, még igen sok tárgyat tudtak magyarul megnevezni s kimondásban fellyülmúlták mestereket“, mondja 1835-ből a jegyzőkönyv. Kitünő katecheta volt; a heidelbergi kátét az ó- és újszövetséget, állítólag, könyv nélkül tudta. Jeles mondásai még ma is közszájon forognak a nép körében s nevét a községben ma is hálás emlékezet őrzi.

A német ref. iskolák tanitói képzésére befolyást gyakorolt még Stock Henrik torzsai tanitó is, korának híres szépírástanitója. Az 1819. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv így emlékszik meg róla: „A praeceptorok körül való foglalatossága, a kiket muzsikára tanított, fogták el idejét; azonban az írásban kipótolódott, mert ebben fellyül haladtak minden német oskolát, sőt az az elegantia az írásban a magyaroknál sem találódott. Mondhatni, hogy egynehányan sok Nótáriust fellyülhaladnak az írásban.“

Mindazáltal e század első három tizedében a német iskolák belső állapota a magyar egyházakéihoz képest jóval visszamarad. Még 1819-ből is panaszolja az egyházlátogatási jegyzőkönyv: „Nyári cursus a németeknél teljességgel nincsen, mivel ők a legkisebb gyermekeknek is hasznukat veszik és azokat a tavasz nyiltával dologra fordítják. Ennek következése lehet az, hogy a rectoroknak nem levén idejek, a Docendi Methodusban előadott tudományos tárgyakat nem taníthatják.“ Az iskolalátogatást

illetőleg általában nagy a panasz, Soóvé épen híres volt arról, hogy ott legrövidebb a tanév, pedig egyebütt is csak novembertől márciusig tanítottak.

Századunk 30-as éveitől több évtizeden át jelentékeny befolyással volt a német egyházak belső fejlődésére Poór Károly torzsai ref. lelkész. Különösen mint körlelkész 15 éven át tevékeny részt vett a népiskolák emelésében úgy kormányzati intézkedéseivel, mint főleg kézirati tankönyveivel a földrajz, természettan és illemtan köréből, melyeket sokáig vezérfonalul használtak német ref. tanitóink.

Az országgyűlések 1825-től a magyar nyelv tanítását egyre hangosabban követelvén, német ref. iskoláink is bevonattak a nagy nemzeti ébredés áramlatába. 1833-ból jelenti Poór Károly: „Királyi kincstár ügyvéde, Paukovics Márton úr január 7-én kelt futó-levelében minden *nem* magyar tanitókat felszólít, hogy tanítsanak magyarul; mert ha nem tanítanak: a Felséges kamara tőlök az oskolai földeket elveszi. Kezek írását is vette tőlök: hogy önként lemondanak a földről, ha nem tanítanak. Nem különben sürgeti a magyar nyelv taníttatását a vármegye is. A német mesterek, kik hivatalukat szeretik, maguk tanulnak és tanítanának is; de magyar alkalmatos könyvek oskoláinkban nincsenek."

Haladt azonban a magyar nyelvtanítás ügye; mert már 1842-ből a torzsai iskolákban kiemeli Stock Henriket: „Vajha minden tanodában ily sikerrel tanítanák a honi grammatika szerint alaposan a honi nyelvet." Hasonló dícsérettel emlékszik meg Jung Péterről 1843-ból, „ki nemcsak a tökéletes olvasással, de még a számolással is az arany-reguláig meglepett és kiskorú tanítványainak ebbéli ügyességek szinte kisdedóvó intézetbe varázsoltak." 1845-ben pedig így nyilatkozik: „Honunk nevében bátor vagyok hálámat nyilvánítani ezen iskoláknak, különösen honunk nyelve körül tett gyökeres, alapos előhaladásokért, miszerint örömmel tapasztaltam, hogy a grammatikán végig menve, a növendékek resolválnak, rövid mondatokat fordítanak."

Hogy a magyar nyelv tanítása Szivaczon is szépen haladt, már fentebb említettük.

Az 50-es évek absolut kormánya egyenesen nem avatkozott be a ref. iskolák beléletébe; talán hogy a hangulatot ne rontsa, a pátens idejére halasztotta ereje kifejtését. Iskolai rendeleteit a politikai községekkel közölte, melyek azokat az egyházi hatóságoknak adták ki. Kimondván, hogy a gyermekek képzése állami érdek, sürgette a pontos iskolába járást a szülők büntetésével is; követelte a tanitóktól, hogy a gyermekeket tisztaságra szoktassák; ne engedjék, hogy a leányok az iskolában bekötött fejjel üljenek; mert csak így láthatják, hogy mindennap megfésülködnek-e?

A magyar nyelv tanításának, a 40-es évek e szép vonásának azonban mégis nyoma vesz. Hazafiúi fájdalommal panaszolja az egyházlátogatási jegyzőkönyv 1856-ból: „hogy németajkú iskoláinkban szép magyar nyelvünk oktatása végkép kiküszöböltetett, a nélkül, hogy valami hatalomparancs követelte volna. Úgy tartom, nem létezhet oly törvény, mely követelné tanodáinkban egy élő nemzetnek nyelve háttérbe szoríttatását, vagy ok nélküli megvettetését.“

Az 1859-ben megjelent Thun-féle pátens volt volna hivatva az akkori csász. kir. temesi bánság és szerbvajdaság református egyházait a magyar haza kebeléből egyházilag is kiszakasztani „uj-szivaczi superintendentia“ név alatt, de a kísérlet hajótörést szenvedett, s 1860-ban a politikai viszonyok változtával a tervezett „Uj-Szivaczi Superintendentia“ a Vojvodinával együtt egyszerű történeti adatnak maradt.

A 60-as években, a politikai szabadság viszatértével magyar és német egyházak tanitói *együttes* munkához fognak; a Bácska ref. iskoláiban egyöntetű művelődési alap létesítésén fáradoznak: hogy a nép művelődési folyamata magyar és német egyházakban *egységes* legyen. Ez üdvös horderejű mozgalomnak eredménye lőn a bács-bodroghmegyei ref. „Tanitói Egyesület“ megalkotása, mely már 1865-ben kötelezőleg kimondja, hogy a magyar történet minden ref. iskolában taníttassék; a kezdőknél a

beszéd- és értelemgyakorlatok, az írva-olvasás az ütenyírással kapcsolatban mindenütt behozattassanak; a magoltató rendszer a tanításból kiküszöböltessék s helyét az értelmet és szívet fejlesztő magyarázatos oktatás alkalmaztassék; az 1866. szept. 5-én Uj-Verbászon tartott gyűlés pedig a német iskolákban a magyar nyelv rendszeres tanításának szükségét mondja ki. Ily irányban folytatja nemes munkáját ma is az egyesület, melynek ez idő szerinti elnöke a megyei ref. tanitóság egyik legtekintélyesebb és legérdemesebb tagja, Máthé László ó-moroviczai, alelnöke Stock Henrik uj-verbászi, főjegyzője Fröhlich Adorján torzsai néptanitó.

Az 1868. évi 38. t. c. a magyar és német egyházak iskolái között addig észlelhetett határvonalat végkép eltüntette. Az egyházak nyelvi különbség nélkül a törvény talapzatára helyezkedvén, annak kívánalmai szerint rendezték be a ref. egyház szellemében iskoláikat, csupán Pacsér nyilvánítá iskoláit községieknek. Ez időtől megyei ref. népiskoláinknak új korszaka kezdődik; a tantermek és tanitói állomások száma megkétszereződött; az iskolák taneszközbeli gyarapodása egyre bővül, tantervükben a törvény által kötelezett minden tantárgy bennfoglaltatik s jobbára az állam által kiadott tankönyvek használatával taníttatik; az iskolalátogatás az iskolások 100%-ka körül jár s a szorgalomidő 9—10 hónap között váltakozik; Uj-Szivaczon, Uj-Soóvén tanitói könyvtárak létesültek, sőt Soóvé és Uj-Verbász még ifjúsági könyvtárt is alapítottak. Megyei ev. reformátusaink 23 ezernyi lélekszámából 6—12 éves fiú-tanköteles 2349, leány 2295, összesen 4644; mindkét nemű 13—15 éves ismétlő iskolás 4423, kiket 43 tanteremben 42 férfi és 1 nőtanitó oktat. Mintha a felekezet a nőtanitói intézménytől idegenkednék? Pedig az leánynevelésünk keretében már csak a női kézimunkák tanítása szempontjából is figyelmet érdemel.

E korszak művelődéstörténeti fontosságú momentuma a magyar nemzeti kulturának német ref. egyházaink iskoláiba behatása s annak minden időkre biztosítása Korbai Károly alapítványa által.

Ezen 5000 frtos alapítványt az alsó-baranya-bácsi ref. egyházmegye kezeli, melynek kebeléből évről-évre egy érdembíráló bizottság küldetik ki a német egyházak iskoláiban a magyar nyelvi haladást s a magyar szellemben ápolt nevelést megítélendő. E bizottság már évek óta Uj-Soóvé lelkészének, *dr. Venetianer Sándornak* elnöklete alatt áll. Az 1895. évben a bizottság szívességéből e sorok írójának is alkalma volt a német egyházak iskoláinak úgy általános, mint különösen magyar szellemű haladásáról meggyőződni.

A bizottság jelentését megyénk művelődéstörténetének teljessége okáért is ismertetnünk kell e helyen. „Nagy okunk van — mondja a jelentés — a tapasztalt eredménynyel elégedetteknek lennünk; mert a tanitó urak *általában* oly munkásságot és szorgalmat fejtettek ki, mely a nagylelkű alapító által óhajtott célt mindinkább megközelíti. De habár általában dícsérettel és elismeréssel szólhatunk német tanitóink működéséről, még *különösen* is kiemeljük *Jung Károly* új-soóvéi, *Stock Henrik* új-verbászi és *Schank Henrik* ó-szivaczi tanitó urakat, *kik a célt nemcsak megközelítették: de jó részben el is érték.* A bizottság megszokta már évek óta Jung úr iskoláját magyar iskolának tekinteni s olyan mértékkel mérni. Őszinte lelki örömmel mondhatjuk, hogy ez valóban magyar iskola is, melyben a gyermekek nem csupán beszélnek magyarul, *de magyarul gondolkodnak is.* Méltán sorakozik mellé Stock Henrik úr iskolája, melynek növendékei minden tárgyban értelmes és szabatos magyar feleleteket adtak. Kellemes meglepetésben részesült a bizottság Schank Henrik úr iskolájában is, hol a legszebb reményekre jogosító haladást konstatálhatta.“ Ezek alapján az I. 100 frtos pályadíjt Jung Károly új-soóvéi, a II. 60 frtos Stock új-verbászi s a III. 40 frtos pályadíjt Schank Henrik ó-szivaczi tanitónak ítélte oda az egyházmegye közgyűlése.

Hazafiúi örömmel használjuk fel az alkalmat a fentebbi soroknak e helyen való közlésére: hogy ama derék tanférfiaknak az egyházmegye elismerésén kívül Bács-Bodrogh megye nagy közönségének erkölcsi elismerésében is részük legyen többi buzgó

társaikkal együtt. Mert valóban áldozatkész és lelkesült munka kívántatik ahhoz, hogy például ma Új-Soóvén, Új-Verbászon, Új-Szivaczon a vallástanon kívül minden tantárgyat magyarul tanítanak; Torzsán, Ó-Verbászon, Ó-Szivaczon a tanulmányok nagyobb részében magyar nyelvű a tanítás, mely okos és követésre méltó berendezkedés mellett mind a magyar állam, mind a ref. egyház érdekei, mind a családi élet fajbeli hagyományai megnyugtató kielégítést nyernek.

2. Az ág. ev. hitfelekezet iskolái.

Megyénk ág. ev. népének művelődése is, híveinek anyanyelve szerint, két csoportban alakult és fejlődött, külön a német és külön a tót egyházak iskolái által. Ez elkülönödés a közös vallás és közös egyházi szervezett dacára még ma is fennáll s ez okból művelődésük menetét is külön kell tárgyalnunk.

József császár az ő német telepeseit azon kiváló gondozásban is részesíté, hogy mindjárt elhelyezésükkor tanitóiknak fél sessio földet adatott s számukra kész iskolai épületeket s tanitói lakokat emeltetett úgy, hogy az egyházközségek iskoláik szervezését azonnal megkezdhették. A tanitói hivatalra készült egyének velük nem jövén, maguk a telepesek közül választottak ki egy-egy írni, olvasni tudó egyént, kit aztán a tanítással megbíztak; a további tanitói szükségletet pedig a praeceptori intézmény meghonosításával pótolták. Értelmesebb és ügyesebb ifjak ugyanis egy-két évig a tanitók mellett segédkezvén, gyakorlatilag a tanitás mesterségébe beleokultak. Később Németországból is jöttek be ily készültségű tanitók, ki mellett praeceptorokból egy kis praeparandia is képződött. 1830 és 1840 között praeceptorokul már csak oly egyének vétettek fel, kik legalább néhány gymn. osztályt végeztek, sőt itt-ott már egy-egy theologus is alkalmaztatott; a 40-es években pedig több német községbe Tolna megyéből hivattak meg ott gyakorlatilag képzett ily praeceptorok, kiknek utódai a népnevelés terén ma is buzgón és sikerrel működnek.

Az 50-es években kezdődik hivatásszerűleg képzett tanitók alkalmazása a Felső-Lövön szervezett felekezeti tanitó-képzőből; ez időben jönnek többen át a megyébe a volt határőrvidéki ezrediskolákból is ott képesített tanitók. Tudniillik az akkoron határőrvidéki Zimonyban és Pétervárадon az ezredi iskolák számára képezendő tanitó-jelöltek a nyári szünidőben paedagogiai cursusokat hallgattak s az ezeket követő vizsgálatokon katonai és polgári vegyes bizottság előtt tanitóságra képesíttettek. Ma már természetesen csak állami vagy felekezeti nyilvános tanitóképzőkben képesített egyének nyerhetnek meghívást a tanitói állomásokra.

Német ev. iskoláink életében a jelentékenyebb fejlődés az 1820. évvel indult meg.

1820-ig a vallástanon kívül az írás, olvasás és némi számolás az egyedüli tantárgyak. Ez időtől, midőn a körlelkészek az iskolák felügyeletével azokra mind érezhetőbb befolyást gyakorol, kezd az oktatás köre is mind tartalmasabbá lenni; felvétetnek a tantervbe a reáliák: a föld- és természetrajz, a hazai történet, egészségtan. Különösen az utóbbi tantárgyakra a gyermekeknek kézikönyvük is volt, míg a többit csak hallásból, a tanitók szóbeli előadásából, vagy néhol irott füzetekből tanulták. 1835-től már a magyar nyelv is, mint rendes tantárgy taníttatott minden német iskolában; a körlelkészek a magyar nyelv tanulását ellenőrizték s vizsgálataik alkalmával az ez irányban számonkérést buzgalommal alkalmazták. Térképek használata csak a 40-es években kezd jelentkezni, a mint t. i. már a hivatásszerűleg képzett tanitók száma szaporodni kezd; az 50-es években pedig a tanterv a természettan elemeinek tanításával is bővül.

A Bach-korszak önkényuralma az iskolák autonom helyzetét nem bolygatta s egészen a prot. egyházi szervezet körében maradhattak. Látogatták ugyan a vojvodina cs. kir. iskolafelügyelői az ev. iskolákat, de csak jóakaratú utasításokra szorítkoztak; a magyar nyelv tanítása elé sem gördítettek akadályokat, mert habár némely községben meg is szüntették azt, Verbász, Cservenka, Kuczura hazafias tanitói e szomorú időszakban sem

szűntek meg a magyar nyelv tanításával az anyaországra emlékeztető ez egyetlen kapocs fenntartásán munkálni.

A bácskai ev. egyházak a Thun-féle pátenst 1859-ben elfogadták ugyan s ennek alapján Tessényi János akkori torzsai lelkész és főesperes adminisztrátorságával az „Uj-Verbászi superintendentia" meg is alkottatott, mindazáltal az iskolák helyzetét e körülmény sem érintette. Csupán egy olvasókönyvet akart a kormány az ev. iskolákba behozni; az egyházak azonban azt visszautasították. Különben az egész pátensügyet az 1860. év napirendről törölvén, az előbbi törvényes állapot csakhamar visszaállott.

A 60-as években az iskolák szervezete nem tért ugyan el az előző évtizedéétől; azonban a magyar nyelv tanítása kivétel nélkül minden iskolában belterjes ápolásban részesült, mely nem elégedett meg egyszerűen a magyar olvasás- és írással, hanem a németből magyarra és viszont való fordításokkal is tápláltatott, sőt a magyar nyelven való iskolai beszélgetés is meghonosodik; az iskolák szaporításának kezdete is ez évtizedre esik, főleg a már két iskolás helyeken, hol a tantermek száma 3—4-re emelkedik ugyanannyi tanitóval.

Az ez iránybani nagyobb arányú fejlődés mindazáltal a népoktatási törvény élesztő, részint buzdító, részint kényszerítő hatásával következett be úgy, hogy például ma Cservenkán a a népiskolai 7 évi tanfolyam beosztásával 4 fiú- és 4 leányosztályban összesen 8 tanitó működik; Új-Verbászon 5 tanteremben ugyanannyi tanitó a 6 évi tanfolyamot szintén érvényre emeli az 5. tanteremben az V. és VI. osztályok egyesítésével; Szeghegyen a 6 évi tanfolyam ugyanannyi tanitóval akkép van keresztül víve, hogy az I—IV. osztályok vegyesek; míg az V. és VI. osztályokban nemek szerint elkülönözve érvényesül a népiskolai 5. és 6. osztályok tanterve; míg a hol csak 3 tanterem van, ott fiúk és leányok együttes oktatása mellett minden tanteremben 2—2 évfolyam tanulmányait öleli fel a tanterv, mint Torzsán, Járeken, Bulkeszen, Kis- és Ó-Kéren, mely iskolák e szerint már mind a népoktatási törvény értelmében kifejlesztett népiskolák.

Ó-Kér noha csak 1850 óta anyaegyház, nagy buzgalommal ápolja tanügyét, melyben kiváló érdeme van Bierbrunner Gusztáv ev. lelkész úrnak, ki mint körlelkész is fáradhatatlan a népnevelés fejlesztésének előmozdításában.

De nemcsak az iskolák szaporodásában, azok belső fejlődésében is korszakos haladást mutat az 1868. évi 38. t. c. rendelkezéseinek foganatosítása. — A szemléleti és térképek, természetrajzi és természettani táblák és eszközök, földgömbök, számoló-gépek mind a népoktatási törvény végrehajtásával vonulnak be s állandósúlnak meg ev. iskoláinkban. Ekkor kezdődik az olvasó-könyvek behozatala s azok nyomán a népiskolai reáliák tanítása, itt-ott külön szakfüzetkék használatával is, míg az előtt egyedüli tankönyvek az abc-és könyv, a káté, biblia és énekes könyv voltak. Taneszközökkel leggazdagabban felszerelt iskolák vannak Új-Verbászon és Kis-Kéren, melyek után Bulkesz és Torzsa következnek. A beszéd- és értelemgyakorlatok ugyan már 1868 előtt is taníttattak oly iskolákban, melyekben tanitóképzőt végzett tanitók működtek: 1868-tól azonban a népiskola ez alapvető tantárgya mindenütt behozatott. Ugyanez évvel kezd terjedni az írva-olvasás módszere is.

Elhatározó befolyással volt e fellendülésre, hogy b. Eötvös miniszter által több tanitó külföldi tanulmányútra küldetett, Weimárba, Svájczba, Oldenburgba s visszatérve, úgy iskoláikban, mint tantársaik körében dúsan kamatoztatták tapasztalataikat.

Az iskolák tankönyvei részint az állami kiadványok, részint a felekezet által kiadott kézikönyvek.

A fiúk iskolai elválasztása a leányoktól már a század elején kezdetét vette ugyan a tantermek szaporodásával; több helyen vegyesek azonban még ma is az osztályok. A nőtanitók alkalmazása csak az újabb időben indult meg Ujvidéken, Cservenkán, Szeghegyen, mely okból a többi helyeken a leányiskolák tantervébe a női kézimunka tanítása sincs felvéve. Noha több községben vannak magán női kézimunkaiskolák, melyekben a leányok egy része oktatást nyerhet; mindazáltal a nőnevelés e fontos ága követelőleg várja az egyházak minél előbbi gondozását.

A megyei ev. népiskolák belterjes emelkedésére mutat az iskolai könyvtárak alapítása; ifjúsági könyvtárak is vannak s pl. az új-verbászi már 300 kötetnél többet számlál.

A mi már német ev. egyházaink iskoláinak tannyelvét illeti, az ma még általában véve *német-magyar*.

A német egyházak tanügyi kormányzatából megemlítendőnek véljük, hogy a népoktatási törvény óta, Szeghegy kivételével, az iskolák gondozására a presbiteriumoktól külön álló felekezeti iskolaszékek szerveztettek. Több helyen már az iskola tanügyi szakdolgainak intézésére s a tanítás menetének ellenőrzésére a tanitók kiválóbb tagjai igazgató-tanitói címmel és hatáskörrel ruháztatnak fel, kik a tanitói kar által saját kebelükből választva egyúttal az iskolaszékekben mint tanügyi előadók képviselik a gondozásaikra bízott iskolák érdekeit.

A helyi iskolaszékek felett van az egyházmegyei iskolaszék, melynek elnöke az alesperes. Hozzá intéztetnek az egyes iskolaszékek előterjesztései, ki azokban mint egyházmegyei tanfelügyelő intézkedik s a tanügy állapotáról az egyházmegye közgyűlésének évenként jelentést tesz.

A Bács-Bodrogh megyei ev. német egyházak tanitói 1882 óta tanitó-egyletté is tömörültek. Egyesülésük célja: továbbképzés, módszertani előadások tartása, újabb paedagógiai elvek vagy művek ismertetése és az évi tagdíjakból egy központi egyesületi szakkönyvtár alapítása.

Van munkaképtelen tanitók, özvegyek és árvák számára önalkotta nyugdíjintézetük is, melynek tőkéje közel 10 ezer frt. Ez összeg egész évi jövedelméből $^3/_4$ rész osztatik ki évi segélykép az arra szorulók számának arányában. Tagjai az intézetnek az esperességi tanitók nagy része; a fiatalabbak azonban ma már csak az országos nyugdíjintézetbe lépnek be.

*

A tót nyelvű egyházak iskolái teljesen elvált életet élnek a német egyházak iskoláitól; egyedüli érintkezési pont közöttük, hogy amazok is az egyházmegyei iskolaszék hatáskörébe tartoznak iskolai ügyeikre nézve. Tanitóik is elkülönzik magukat a német

egyházak tanitóitól, ezek tanitó-egyletében részt nem vesznek; nem úgy mint a ref. és magyar egyházak tanitói, kik kezet fogva munkálkodnak hivatásuk teendőiben.

Tanitóik a régibb időben gymnasiumi 5—6 osztályt végzett tanulók voltak rendesen a felvidékről, kik között időnként egy-egy theologust is találunk; ma azonban már csak tanitó-képzőt végzett egyéneket alkalmaznak állami és felekezeti intézetekből egyaránt, kik magyarul mindnyájan beszélnek és értenek. A tanítási nyelv iskoláikban mindamellett kizárólag tót, tantervükben a magyar nyelv csak mint tantárgy szerepel, még nem haladtak annyira, hogy legalább a felsőbb osztályokban egy-két tantárgyat tanítanának magyar nyelven, pedig ez a mi jó bácskai tót népünk vonzódik a magyar nemzethez, a magyar nyelvet könnyen és szívesen tanulja meg, csak ha alkalmat adnak neki reá. Tanitóik között is többen vannak, kik a mai tantervükben oly mostohán juttatott tér mellett is szép sikert tudnak felmutatni a magyar nyelv tanításában.

Reméljük, hogy már a legközelebbi jövőben oly intézkedésekkel fogunk találkozni az úgynevezett tót egyházak köréből, melyek arról fognak tanuságot tenni: hogy részükről is megindult a törekvés híveiket a magyar művelődés kapcsával minél szorosabban az őket éltető magyar államhoz fűzni.

f) Zsidó iskolák.

A zsidó iskolaügy megyénkben is épp azon fejlődési változatokon ment keresztül, mint országszerte. Mihelyt egy-egy helyen néhány zsidó család összekerülhetett, felfogadtak egy u. n. előimádkozót, ki, midőn az imaházban az előimádkozást elvégezte s a zsidó rituáléból származó szolgálatokat teljesítette, a gyermekek oktatására köteleztetett. A gyermekek összejöttek egy szobában, hol a tanitó nekik a héber nyelv és biblia elemeiből adott oktatást, a fősúly arra lévén fektetve, hogy a gyermekek a bibliát eredeti héber nyelven olvashassák és németre fordíthassák. Sőt még a népoktatási törvény életbe lépése után

is voltak izr. iskolák, melyekben a nyelvtan- és számtanon kívül a törvényben megszabott tantárgyakat a tanitók vagy nem tudták vagy nem akarták tanítani.

Az előimádkozó tanitók közönségesen ágról szakadt szegény egyének voltak, kik a minimumnál is kisebb díjazás mellett naponként felváltva más-más családnál nyertek élelmezést, úgy nevezett „napokat“ kaptak. Ezeket legtöbbnyire még a 70-es években is egyik budapesti kisebb kávéházban fogadták fel, majd tetszés szerint bocsátották el, míg végre a megyei tanfelügyelők előterjesztésére Trefort miniszter 1878. évi ápril hó 18-án 8330. számú rendelettel a képesített zsidó tanitókat az iskola fenntartók önkénye ellen biztosította, mely rendelet segélyével megyénkben több zsidó tanitó kenyerét visszakapta.

Köztudomású dolog továbbá az, hogy Bács-Bodrogh megyében az izraelita hitközségek belszervezete is nagy befolyással volt az iskolákra és a tanitók ügyeire; mert például a mely hitközségek az 1869. évi julius 14-én kelt és l. f. jóváhagyást nyert szabályokat elfogadták, ott a tanitók végleges alkalmazása ellen nehézség kevés helyen fordult elő; míg ellenben az orthodox hitközségekről általában ily kedvezőleg nyilatkozni nem lehet; ámde a felsőbb iskolai hatóság ezen a bajon is segített, a mennyiben a törvény követelményeinek meg nem felelő zsidó iskolákat megintette, esetleg a zúgiskolák módjára bezáratta. A hitközség és tanitók közt felmerült vitás kérdéseket pedig, különösen a fegyelmi ügyeket, a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányának elbírálása alá bocsátotta.

Az előimádkozói kezdetleges iskolákat „chéder“-eknek nevezték, melyeken kívül voltak magasabb fokú hittani intézeteik is: a „jesibá“-k, melyekben a zsidó vallási tudományok magasabb regióiba vezettettek be a növendékek, a „bachur“-ok, kikből aztán rabbinusok lettek. Ilyen „jesiba“ volt már a mult században Baján, mely 1810—12 körül a hírneves Gőcz Kohn Sverin rabbi alatt virágzott.

Általában Baján találjuk megyénk területén az első zsidó népiskola nyomát. Midőn ugyanis 1771-ben megyénk iskolái

összeirattak, a küldöttség azon okon is sürgeti a bajai kath. illyrek számára iskola nyitását, minthogy azzal *már ott a zsidók is birnak.*

Különösebb gondozásban részesítette a zsidók iskolázását maga a kormány és főleg II. József, ki valószínűleg germanizáló törekvéseinek erősíthetését vélte bennök. 1783-ban jelent meg kir. rendelet alakjában az országos zsidó „regulatio", mely eltiltja az oly zsidó iskolákat, melyekben csak héber nyelvet és írást tanítottak, a zsidóságot is a keresztényekéhez hasonló nyilvános iskolák tartására kötelezi s a mennyiben saját ilyen iskolájuk nincs, a fönnálló községi vagy városi iskolákba utasítja őket. Nevezetes szigorral mondatott ki reájuk a tanulási kényszer 1786-tól kezdve, ismételten egész 1843-ig, mely szerint zsidó ifjú sem űzérkedéshez nem foghatott, sem meg nem nősülhetett iskolai bizonyítvány nélkül. Szabadkán még 1846-ban is több felnőtt zsidó ifjú tett ily célból a városi elemi iskolában utóvizsgálatot.

Azonban mindez intézkedések keveset lendíthettek zsidóságunk felekezeti tanügyén; alárendelt és csak tűrt polgári helyzetük nem engedett náluk erőteljesebb hitközségi fejlődést s maradtak továbbra is a „chéder"-ek, minőkkel még a 70-es évek elején is találkoztunk például Martonoson, Szántován. Mindazáltal zsidóságunk művelődése nem akadt fenn; e népfajnak vele született tanulékonysága és tudós vágya mindenütt felhasználta a keze ügyébe esett bármely hitfelekezetű iskolát művelődésére, hitfelekezeti tudni valóit pedig a „chéder"-ek útján pótolta.

Az első rendezettebb zsidó iskolát Ujvidéken találjuk, hová a győri tankerületi főigazgató izraelita tanitóul 1806-ban Königstädtler Ábrahámot nevezi ki. Tény, hogy e tanitó által 1810—13-ból kiadott iskolai bizonyítványok még ma is léteznek. Königstädtler Ábrahám ez iskolát 1830-ig vezette, s őt fia Dávid követte 1861-ben bekövetkezett haláláig.

Ma az ujvidéki zsidó népiskola mintaszerű épületben 3 férfi és egy nőtanitó vezetése alatt működik.

A bajai és verbászi nyilvános zsidó népiskolák majdnem

egykorúak; az előbbi 1836-ban, az utóbbi 1838-ban keletkezett s utánuk következtek: a zombori, palánkai, topolyai és szabadkai iskolák. A vezérszerepet köztük mindig Baja vitte s a bajai izr. hitközségé az ma is azon valóban nagy áldozatkészségnél fogva, melyet e hitközség felekezete művelődési céljaira évente kifejteni igyekszik. Az iskola neve kezdetben „*Bajaer izr. deutsche und magyarische primärschule*“ volt 4 osztálylyal; a tanitás nyelve általán német volt ugyan, de a magyar olvasást, írást, nyelvtant, fogalmazást, a beszéd- és értelemgyakorlatokat és a magyarok történetét már 1846-ban magyarul tanították. Ma a bajai zsidó iskolák: egy óvodából, 4 vegyes osztályú népiskolából, egy teljes polgári fiú- és leányiskolából állanak. A tanitó-testület 11 tanitót és 3 tanitónőt számlál; az iskolák évi fenntartása 11,822 frtba kerül; az iskola céljaira meglevő alapítványi tőkék pedig 30,000 frtra rúgnak.

Mint felső Bácskában a bajai, épp úgy vezérszerepet visz közép Bácskában az új-verbászi izr. népiskola. 1838-ban mint három osztályú népiskola rendeztetett be ugyanannyi tanitóval *Blum* Joachim, a bonyhádi izr. iskola jóhírű tanitójának vezetése alatt. Tantárgyai voltak a vallástaniakon kívül német és héber nyelv, számtan, szépírás, földrajz. A magyar nyelv tanításnak naponta 2 órát szenteltek s olvasás-, nyelvtan-, fogalmazás- és társalgási gyakorlatokból állott, míg a többi tantárgyakban a tanítás nyelve német volt, melyet már 1868 óta kizárólag a magyar váltott fel.

Az 1874—75. tanévben nyugalomba vonult Blum Joachimtól az iskola vezetését fia Blum Salamon vette át, kinek buzgó és magyar hazafias érzületű működését a legszebben jellemzi az a körülmény, hogy iskoláját a mult tanévben is 40 részint német, részint szerb gyermek látogatta főleg a magyar nyelv elsajátítása végett. A jó iskola hódít.

Kitűnik az új-verbászi zsidó népiskola az által is, hogy jelenleg már 1100 kötetből álló tanitói és tanulói könyvtára van, mely 1864-ben keletkezett s gyarapítására minden tanuló évente 40 krt fizet.

A szabadkai zsidó iskolák csak az utóbbi években kezdtek fellendülni; berendezésük szépen megindult, virágzásukat új igazgatótanitójuktól várják.

Jó iskolák hírében állnak még: a kúlai, palánkai, ó-becsei, adai, moholi, apatini, ó-moroviczai, jankováczi, almási, bezdáni, monostorszeghi zsidó iskolák.

A zsidó tanügy általában az alkotmányos korszak beálltával kezdett megyénkben fellendülni. A Bach-uralom alatt iskoláikba befészkelődött német szellem gyorsan és önként kivonult tantermeikből, tisztán magyar nemzeti művelődésnek adva helyet, úgy, hogy ma már a megyénkbeli újabb zsidó generatio nyelvben mint szellemben a magyar értelmiség kiegészítő része.

Volt pedig a megye területén az 1894—95. tanévben 41 elemi nép- és 2 polgári iskolájuk, egy a fiúk és egy a leányok számára Baján, melyekben 69 képesített és pedig 60 férfi és 9 nőtanitó működött, kik a magyar nyelvet szóban és irásban teljesen birták. Tanköteles gyermekük volt az elmult tanévben: 4128, kik közül csak 261 nem járt nyilvános iskolába leginkább oly helyeken, hol csak egyes zsidó családok laknak s az ottani szerb, tót vagy orosz iskolákba gyermekeiket küldeni nem akarják, mivel az azokban nyerhető oktatásnak hasznát nem látják.

Iskolái fenntartására e felekezet az 1894—95. tanévben mindent egybevéve 70,638 forintot fordított. Tekintve megyénk zsidó lakosságának számát, oly összeg és áldozatkészség ez, mely a legélénkebben megmagyarázza e törekvő népfaj előnyomulását és előmenetelét közéletünk minden terén.

g) Népnevelésünk 1868—1895-ig.

(Tanitóképzés. Polgári iskolák. Elemi tanügy. Tanügyi administrátió. Statisztika.)

Népünk művelődésének menetét az egyes hitfelekezetek körében keletkezésétől maig előadván, kisértsük meg most az egyes részletekből megyénk népműveltségi egységes és egész képét megrajzolni úgy általános műveltségi, mint nemzeti szempontból.

Mindnyájan tudjuk már, hogy népnevelésünk fejlődésének a népoktatásról szóló 1868. évi 38. t. c. határköve. E törvény, mely az általános tankötelezettség és a tanítási szabadság nagy elveire helyezkedik, egyaránt megadta a jogot és kiszabta a kötelességeket államnak, községeknek, hitfelekezeteknek, egyesületeknek s magánosoknak: hogy egymással versenyre kelve a *népnek* megadhassák a boldogulásához szükséges értelmi fejlettséget; egyszersmind azt biztosítandó, rendezte a közvetlen állami felügyeletet kir. tanfelügyelők által.[1])

A törvény végrehajtása 1869-ben megkezdetvén, annak munkáját, a megyét maguk közt két egyenlő részre osztva, Dimitrievics Milos első és Frankl István másodtanfelügyelők végezték.

Munkájuk könnyű nem volt. A törvény által a tanfelügyelők intézkedési joggal fel nem ruházva, úgy szólván csak tanácsadó szerepük volt s jobbára személyes tulajdonságaik súlyára és tekintélyére támaszkodhattak. Mindazáltal buzgóságukhoz hozzájárulván a társadalomnak a népnevelés ügye iránt ez időben nyilvánult élénk érdeklődése, majd az állam alapvető áldozatkészsége, megyénk népoktatásának törvényszerű berendezése a későbbi felvirágozhatás biztos jeleivel indult meg. Mindenek felett való volt ugyanis az állam azon intézkedése, mely Bajának 1870-ben *férfi-*, Szabadkának pedig 1872-ben *nőtanitóképző intézetet adott*. A bajai képezde Czirfusz Ferencz igazgató avatott kezei alatt csakhamar mintaintézetté lőn[2]) s nemcsak a mutatkozott

---

[1]) Kimondhatlan fontosságú volt az 1868. 38. t. c. meghozatala a magyar nemzetre nézve; mert Mária Terézia rendeleti intézkedéseit leszámítva, tanügyünket a törvényhozó testületek évszázadokon át figyelmükre sem méltatták. De alig született meg a népoktatási törvény, a felsőbb körök intézkedtek, hogy még azt a törvények is gyámolítsák. Igy pl. az 1871. évi XVIII. (községi) törvény 22. §. f) betűje utasítja a községeket, hogy iskoláikról és más rokonintézeteikről gondoskodjanak. Hasonlóul az 1872. VIII. és az 1884. évi XVII. (ipar) törvények számos §-ai foglalkoznak az iparos növendékek oktatásával. Ide számíthatjuk az 1876. évi VI. t. c. 30. §-át, főleg pedig az 1876. 28. tcikket stb. és a törvények végrehajtására kiadott terjedelmes miniszteri utasításokat, melyek végrehajtásáról Bács-Bodrogh vármegye közig. bizottsága lelkiismeretesen gondoskodott.

[2]) Rövid három év alatt kivitte azt, hogy az intézet palotaszerű épületet nyert, a gazdászat és a kertészet gyakorlati tanítására pedig egy 7 holdas kert vásároltatott, melynek költségeihez Baja város nagyérdemű közönsége is hozzájárult.

tanitóhiányon segített, hanem a kebelében több éven át tartott szünidei póttanfolyamokon a régibb szabású tanitókat is bevezette a tanitás újabb és helyesebb módszerének és taneszközeinek gyakorlati ismeretébe.

Ezt követték a magyar nyelvi póttanfolyamok, melyeket a délvidéki nem magyar ajkú tanitók nagyszáma felkeresett. Az előadásokat egy alkalommal boldog emlékű Trefort Ágoston miniszter is meghallgatta.

Türr István tábornok külföldről hazaérkezvén, Czirfusz Ferencz igazgatóval egyetértőleg a „Népnevelési“ egyletet megalakította, melynek folyománya volt Baján a felnőttek oktatása, s az ezzel kapcsolatos felolvasások és szabad előadások, melyeket a művelt közönségen kívül az írni-olvasni nem tudók is seregestől látogattak. Az előadások 1871. évi február hó 2-án vették kezdetöket, melyeken Tóth Kálmán s a tanárkaron kívül más jeles férfiak is közreműködtek.

A szabadkai nőtanitó-képezde Frankl István sürgető felterjesztéseire Szabadka város közönségének áldozatos hozzájárulásával jött létre. Nevezett tanfelügyelő egyik legnagyobb gondjává tette a megyénkben elhanyagolt nőnevelés kiemelését pangásából s minden módon igyekezett a nevelés-tanítás munkájába a nőket bevonni. A buzdító példát csakhamar megadta Szabadka, hol 1869-ben 16 új elemi osztály nyittatván, azokban mind nőtanitók alkalmaztattak, kik egy év alatt a bajai képzőben maguknak tanitói oklevelet is szereztek úgy, hogy 1870-ben Zentán, Prigl.-Szent-Iványon s megyénk több helyén is terjed a nőtanitói intézmény, vele karöltve a fiúiskolák elválasztása a leányokétól s a tanítás keretébe bevonása a női kézimunkáknak. Ez irányban folytatja működését a szabadkai nőtanitó-képző ma már nemcsak megyénkre, hanem az egész délvidékre kihatólag, míg másfelől az üdvös fejlődést a kolostori leányiskolák szaporodása is nem kis mértékben fokozza.

Ez időbe esik a törvény által körvonalozott „községi iskolák“ alakulása. Más helyen is érintettük már, hogy ez iskolák kelet-

kezése távol volt minden egyházellenes irányzattól, hanem az iskolai kormányzat teljesítésére életképes értelmiség kívánta egyes helyeken az iskolák vezetését kezébe venni s csak itt-ott a falvakban játszott belé az ügybe némi személyes momentum. Elsők voltak e téren Szabadka, Zenta, Apatin, Prigl.-Szt-Iván, Cservenka, majd Pacsér Karavukova, Monostorszeg és Baracska. E helyeken alakultak az első községi iskolaszékek: Szabadkán, Zentán, Apatinban, Prigl.-Szent-Iványon és Cservenkán, melyeknek hazafias tevékenysége mindenütt maradandó nyomokat hagyott, míg a gyakorlati iskolai igazgatásban Zentán *Samu József*, Szabadkán *Peacsek Jakab* és Apatinban *Rauschenberger János* tűntek ki.

Midőn a kir. tanfelügyelőség 1869-ben működését megkezdte megyénk területén, 468 tanteremben folyt népünk oktatása s midőn 5 év mulva működéséről jelentést tett, 624 tanteremre hivatkozhatott, tehát a népünk művelődésére szánt hajlékokat 156-tal gyarapította, mely számból közel 100 felső Bácska vidékeire esik; a régibb tantermek az egészségügyi követelményeknek megfelelőleg átalakíttattak, taneszközökkel felszereltettek, számos néptanító az állam költségén külföldi tanulmányútraküldetett, a gazdaságtanban és tornászatban kiképeztetett. Megindult a polgári iskolák alapítása is, mely téren Zentáé az elsőség dicsősége; 1870—71-ben már két, t. i. polgári fiú- és polgári leányiskolát szervezett. Polgári fiúiskolája ugyan később gymnasiummá fejlődött, de polgári leányiskolája ma is egyike e nemű kitünőbb iskoláinknak. Általában megyénk egész területén *Zenta* városa az egyik legáldozóbb hely tanügyi célokra.

1876-ban mind *Dimitrievics Milos*, mind *Frankl István* megváltak állásaiktól, az első országgyűlési képviselővé választatván, utóbbi pedig az ujvidéki kir. kath. magyar főgymnasium igazgatását vévén át.

Helyeiket Czirfusz Ferencz és Gräff Nikáz foglalták el s velük ismét új korszak kezdődik, a mennyiben a népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi 28. t. c. értelmében a népiskolai

állami tanfelügyelet a közigazgatás keretébe illesztetvén, a tanfelügyelők a közigazgatási bizottságok kebelében szakügyeikre nézve a végrehajtó hatalom részeseivé lőnek.

Köztudomású dolog, hogy a volt határőrvidék csajkás kerületi része a zsablyai és a titeli járás 14 községe (most már 15) az 1873. évi XXVII. t. c. meghozatala után csatoltatott Bács-Bodrogh megyéhez, tanügyileg azonban csak 1877. év végén, midőn t. i. „A volt határőrvidék területén levő népiskolák részére alkotott szabályrendelet“ ő cs. és apostoli kir. felsége 1877. évi október hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával jóváhagyta. Ezen majd öt nyomott ívre terjedő szabályrendelet irányítja a volt határőrvidéki iskolák ügyeit.

Történeti hűség szempontjából nem hallgathatjuk el, hogy az 1871. évi junius hó 8-án kiadott és a most említett szabályrendelet életbeléptetése közti időt egyes hitközségek a felsőbbség tudta és beleegyezése nélkül a katonailag szervezett iskolákat csakhamar felekezetiekké átváltoztatták; a hol lehetett, az iskola ingatlanait elidegeníték; a nevelési alapokat rendeltetésük ellenére felhasználták; az iskola falai közé a tiltott tankönyvek és a hazaellenes irányzatú térképeknek bevitelét megengedték; sőt hatósági engedély nélkül a tantermekben politikai értekezleteket is tartottak stb.

Elvitázhatlan igazság, hogy a midőn egyrészről a hitfelekezeti birtokba átvitt, de a politikai községet megillető ingatlanoknak, valamint az iskolai alapoknak visszavétele, a községi iskolaszékek megalakítása és általában a megzavart iskolai ügynek az 1877. évi szabályrendelet intencióinak megfelelő rendezése nagy körültekintéssel párosult tapintatos eljárást követelt, s a kir. tanfelügyelő és a vármegyei közig. bizottság vállaira terhes feladatokat rótt: másrészről azt is be kell vallani, miszerint voltak józanul gondolkozó férfiak is, kik a hatóságot hazafias törekvésében hathatósan támogatták. Maga a szabályrendelet is segédkezet nyújtott a megzavart rend helyreállításához, a mennyiben a közig. bizottság ajánlatára a tanitókat a miniszter nevezi ki és a szabályrendelet III. 38. §-a értelmében nemcsak a tanitók,

hanem még a községi előljárók és iskolaszékek bármely tagja ellen is fegyelmi vizsgálat indítható, ha megsértik az iskolaügy iránt megszabott kötelességeiket.

Ily és hasonló küzdelmek után megyei népoktatásunk fejlődése gyorsabb és úgy extensive, mint intensive nagyobb mérvű haladást mutat, melyet az alábbi számok legfényesebben igazolnak.

Egybevetésünk 20 évi időközt fog felölelni 1875—1895-ig. Elég idő arra, hogy a jövő tekintetében népünk műveltsége iránt alaposan tájékozódhassunk.

Az 1874—75. tanévben tanköteles gyermek volt 6—12 éves	77,321.
13—15 éves	28,966.
Összesen	106,287.
Az 1894—95-ik tanévben tanköteles gyermek volt 6—12 éves	103,949.
13—15 éves	45,349.
Összesen	149,298.

A tanköteles gyermekeknek 20 év alatt 106 ezerről 149 ezerre felszökkenése nemcsak művelődési szempontból fontos és érdekes adat, hanem megyénk lakosságának szaporodására nézve is; miután ez utóbbira köztudomásúlag a műveltségi viszonyok hatása kétségtelen.

Az 1874—75. tanévben mindennapi elemi iskolába járt 6—12 éves gyermek	59,676.
Ismétlő iskolába 13—15 éves gyermek	7,812.
Más intézetekbe	1,193.
Összesen	68,681.
Az 1894—95. tanévben mindennapi iskolába járt 6—12 éves gyermek	89.338.
Ismétlő iskolába, iparos tanonc- és alsófokú kereskedelmi iskolába 13—15 éves gyermek	28,217.
Felső nép- és polgári iskolába	1,984.
Középiskolákba és felső kereskedelmi iskolába	1,742.
Összesen	121,281.

Vagyis 20 év alatt megyei ifjúságunknak iskolai nevelésben és oktatásban részesülő száma csaknem éppen megkétszereződött.

Nem lesz érdektelen megtudni, hogy az iskolába járók száma mint oszlik meg az egyes hitfelekezetek közt. Volt ugyanis közülök római katholikus . . . . . 78,628.
Görög katholikus . . . . . 1,721.
Görög keleti . . . . . 20,025.
Evang. református . . . . . 4,772.
Ágostai evang. . . . . 12,209.
Izraelita . . . . . 3,926.
Összesen 121,281.

Az iskolalátogatás mérvére nézve megnyugtató haladást jeleznek a következő számok: 1874—75-ben 106 ezer tanköteles gyermekből nem járt iskolába 37 ezer; míg 1894—95-ben a 149 ezer tankötelesből csak 28 ezer maradt iskolázatlanul. Elég nagy szám ugyan még mindig; de az az előtti állapotokhoz képest mégis haladás, melyben része van közigazgatásunk erélyesebb eljárásának is.

Lássuk immár iskoláink számát. 1874—75-ben 346 iskolában 623 tanító működött; 1894—95-ben már 477 iskolában[1]) 1107 tanító foglalkozik megyei ifjúságunk nevelésével, kik között csak 20 már a *nem* képesítettek száma. Nemre nézve 841 férfi-, 266 nőtanító; nyelvre nézve 395 született magyar; a magyar nyelv teljes birtokában van még 634 tanítónk; csak kevéssé dicsekszik azzal még mindig: 73 és teljesen járatlan nemzeti nyelvünkben: 5.

Iskoláink szaporodásában örvendetes jelenség mindkétnemű polgári iskoláink számának növekedése. Míg 1874—75-ben csak a zentai két polgári iskola állott fenn, 20 év alatt e szám 19-re felszaporodott. Ezek közül 3 állami, 8 községi, 2 görög keleti,

---

[1]) E számba a középiskolák nincsenek beszámítva. Az „iskola“ elnevezés akkép értendő, hogy csak a népiskolai tanfolyamot egészben magában foglaló szervezetet nevezünk „iskolá“-nak, melyben az egész népiskolai tanfolyamot egy vagy több tanító láthatja el a szerint, a mint egyes iskolák egy vagy több tanteremre, illetőleg külön osztályokra osztódnak. Ez fejti meg az iskolák és tanítók száma közötti különbözetet.

A tanítási nyelvre nézve tisztán magyar iskolánk volt mult tanévben 234, német 56, tót 12, szerb 99, sokac 4, ruthén 2, német-magyar 38, tót-magyar 2, szerb-magyar 1, bunyevác-magyar 18, ruthén-magyar 3, bunyevác-német 1, magyar-bunyevác-német 7.

Nem magyar tannyelvű elemi iskoláink közül a magyar nyelv *sikerrel* taníttatott 179-ben; *siker nélkül* — fájdalom — 64-ben.

Népoktatási intézeteink fenntartásáról is méltó szólanunk. Iskoláink ingatlan vagyonának, természetesen a középiskolákat ide nem értve, átlagos becsértéke: *3.763,122 frt; tőkepénzekben: 391,142 frt;* melyeknek átlagos évi jövedelme volt az 1894—95. tanévben 145,375 frt. Iskoláink ugyanazon tanévi személyi és dologi *kiadásai pedig: 835,344 frtra* rúgtak. Ennek fedezetéhez járultak az ingatlanok és tőkepénzek jövedelmein fölül: *az állam 33,673 frttal; az egyházak 125,469 frttal;* a még *hiányzó 530,827 frtot* pedig a *községek* áldozatkészsége adta.

Ezekben állítjuk össze megyei népnevelésünk állapotát az 1895. évben, a millennium záró-évében.

A nyert kép a jövőre nézve megnyugtató, elég vígasztaló.

A szép eredmény tényezői között szívesen emlékezünk meg *Czirfusz Ferencz* és *Gräff Nikáz* kir. tanfelügyelő urak lankadatlan közreműködéséről. Közművelődésünk minden igaz barátját hálára kötelező munkájuk érdemét minden szónál ékesebben bizonyítják a fentebb közlött számadatok.[1])

És elismeréssel adózunk városaink és községeink áldozatkészségének is, hiszen nagyrészben nekik köszönhetjük, hogy alig 20 év alatt megyénkben egy milliónál többet költöttek iskolai épületekre, hogy a tanitók száma a mai napon már

[1]) Czirfusz Ferencz 1894. évi julius hó 1-én nyugalomba lépett s miután mint gymnasiumi tanár, részben képezdei igazgató és mint kir. tanfelügyelő majd félszázadon át szakértelemmel és odaadó buzgalommal szolgálta Bács-Bodrogh vármegye tanügyét, a közoktatási miniszter leiratban, az öt törvényhatóság közig. bizottsága pedig meleg hangon tartott jegyzőkönyvekben ismerték el a nevezett férfiú bokros érdemeit. Ezen kivül volt tanitványai, barátai, a tantestületek egész serege vett búcsút a nyugalomba lépett tanfelügyelőtől, a megyei tanitók pedig „Czirfusz-alapra“ gyűjtést rendeztek, hogy annak kamataiból szegénysorsú tanitók gyermekeit segélyezhessék.

megkétszereződött és hogy azok fizetése a törvényes minimumot mindenütt nemcsak eléri, hanem több száz tanitónál messze túl haladja, mely áldozatkészség záloga a jövendő tovább fejlődésének, a közművelődési úton megteremtendő nemzeti egységnek megyénkben.

2. Tanyai iskolák.

A tanyai iskola a magyar Alföld culturális különlegessége. A tagosítás folytán előállott birtokelkülönzések egyes pontokon a lakosság jelentekeny részét állandó künnlakásra birják családjaikkal együtt, hol kisebb-nagyobb birtokaikon gazdaságilag, mint házilag teljesen berendezett pusztai életet élnek, néha több ezernyi lélekszámból álló csoportokat képezve. Minden ily célból berendezett birtok: *a tanya*, vagy mint Bácskában inkább nevezni szeretik: *a szállás*.

Ez állapot nem kis akadálya népünk egyenletes művelődhetésének; miután az elszigetelt tanyai élet mellett a városok és községek iskoláit részint a távolság miatt, részint neveltetési költségek hiányában főleg a szegényebbek igénybe nem vehetik, sőt legnagyobbrészt még az egyházak nevelő hatását sem érezhetik oly mérvben, mint a városi vagy községbeli lakosok.

Az ebből származó culturális bajok némi enyhítésére szolgálnak a tanyai iskolák. Szervezésüket 1855 óta a volt vojvodinai kormány is sürgette s az első rendszeres tanyai iskola tudtunkkal Szabadka ludas-bíbichátí pusztáján nyilt meg 1860-ban a város által alapítva, melyet pár évi időközökben még más három követett az alsó-, felső-csikeriai és kelebiai pusztákon.

Akadtak ugyan már a 40-es, sőt a 30-as években is néha a pusztákon majd egy katonaviselt ember, majd egy elzüllött írástudó oktatása mellett olyan helyek, melyeken a gyermekek a szülők által fizetett heti vagy havi bérért imádkozni és sillabizálni tanulgattak; de e helyek inkább csak zúgok, mint iskolák voltak.

Nagyobb lendületet ez ügynek is az 1868. évi 38. t. c.

adott úgy, hogy ma már megyénk területén a tanyaiskolák száma fölül van a 80-on. Nem dicsekedni akarunk e számmal; mert hisz az e téren való tevékenységünknek csak igen szerény kezdete, mindazáltal a további fejlődésnek alkalmas kiinduló pontja.

Legtöbb tanyai iskolát tart fenn ez idő szerint Szabadka város, számszerint 19-et s 14 célszerű tanyai iskolai épület felállitására még a mult évben vett fel nagyobb kölcsönt. — Szabadka után Zombornak van legtöbb tanyai iskolája: 11.

Megyénk egyes vidékei szerint a Tiszamentén fekvő módos magyar községek tűnnek ki. A Martonostól Ó-Becséig terjedő pusztákon ma 28 tanyai iskolát találunk az egyes községek határaiban megoszolva. Első helyen áll köztük Zenta városa 10 tanyai iskolával egymaga, melyek belső fejlettség tekintetében is az összes megyei tanyai iskolák között elsők, arra nézve legalább kétségbevonhatatlanul, hogy azokban a leánygyermekek a tanitók nejei által a női kézimunkákban is oktatást nyernek.

Felső Bácskában Rasztina, Sári puszta, Jankovácz, Csávoly, Kelebia birnak tanyai iskolákkal, míg közép Bácskában azok alig fordulnak elő s déli Bácskában is csak Ujvidék határában találunk kettőt.

Egyébként tanyai iskoláink legnagyobb része még igen kezdetleges állapotban van. Egy kis íráson, olvasáson és számoláson túl nem igen mennek. Ez is jobb ugyan a semminél; de hogy a nép javára egész haszonnal működhessenek, szervezetükről törvényhozási úton kellene speciális *tanyai iskolai törvény* által gondoskodni akkép: hogy azok az egyes puszták gazdasági ágai szerint egy-egy kis gazdasági népiskolákká alakulhassanak, melyekből a kertészet, gyümölcsészet, méhészet, selyemgubó és kerti magvak termelése sehol se hiányozzék. Ilyen tanyai iskolák bizonyára jó orvosszerül szolgálnak az úgynevezett szegénység körében elég fenyegetőleg terjedő szociálismus ellen is.

S mindenek fölött gondoskodni kellene ez alkotandó törvényben speciális tanitók képzéséről, kik e tisztet állandó célra törő hivatással töltenék be. A mai tanyai tanitóság jórészt csak oda szorult egyénekből áll; ideig-óráig tartó munkakörnek tekintik

állásukat s alig várják, hogy valamely falu vagy város iskolájába bekerülhessenek. Nem szemrehányáskép mondjuk ezt; mert elismerjük, hogy egy mai tanyai tanitó helyzete éppen nem vonzó; de érintetlenül sem hagyhattuk, ha azt akarjuk: hogy tanyai iskoláink minél előbb valódi népoktatási intézetekké váljanak!

3. Magániskolák.

Megyénk egész területén ez idő szerint összesen csak 9 magániskola van, közöttük Cservenkán egy egyesületi magyar óvodával.

A népoktatási törvény a 70-es évekig fennállott, jobbára űzleti természetű s idegen szellemű magánintézeteket csakhamar feleslegesekké tette, főleg a leányiskolák gyors szaporítása által, mely ideig a régibb, úgynevezett „Lehr"-ek itt-ott még némi jó szolgálatot is tettek az egyes intézetek tulajdonosainak egyéni minősültsége szerint legalább a városokban; míg kisebb helyeken inkább csak a zúgiskolák számát szaporították, minők ma már egyáltalában nem tűretnek.

Mai magániskoláink között mint magánvállalkozás: két elemi nép- és három polgári iskola szerepel felsőbb hatóságilag engedélyezve; az elemi iskolák Petrováczon és Ujvidéken; a három polgári iskola közül egy polgári fiúiskola Szabadkán, a két polgári leányiskola Baján és Német-Palánkán; az elemi népiskola Ujvidékén Moser Emilia vezetése alatt s a szabadkai polgári fiúiskola internátussal is egybekötve.

Ezeken kívül van még három elemi magánnépiskolánk: Szeghegyen, Kiszácson és Zsablyán, mindhárom „magyar iskolai társulat"-ok által fenntartva. Legrégibb ezek között a szeghegyi magyar iskola, melyet még 1880-ban egy az ottani *német* családokból, gyermekeiknek magyar nyelven taníttatása végett, alakult szövetkezet alapított s tart fenn mai nap is dícséretes áldozatkészséggel s magyar hazafias törekvéssel.

A kiszácsi és zsablyai magyar iskolai társulatok által fenn-

tartott népiskolákat az e községekben élő zsidó lakosság alapította és tartja fenn részint felekezeti érdekeire való tekintetből, részint mert a nevezett két község egyéb iskoláiban gyermekeinek a magyar nyelv teljes elsajátítását nem biztosíthatja.

Mindez iskolák természetszerűleg állami felügyelet és ellenőrzés alatt folytatják munkájukat, kivétel nélkül magyar tannyelvvel, nagyobbrészt okleveles tanerőkkel, kivéve négyet, kik közül három a polgári magániskolákra esik.

Az elemi népiskolákat 147, a polgári iskolákat 80, összesen 227 gyermek látogatja; a fenntartási alapot pedig a társulatokat alkotó családok hozzájárulásán felül a tagdíjak képezik, kivéve a magánvállalati iskolákat, melyek kiadásait tisztán a szülők által fizetett elég magas tan- és évdíjak fedezik.

4. Kisdedóvó intézeteink.

Az emberszeretet s paedagógia egyik legnemesebb s bizonyára legkedvesebb alkotása a kisdedóvás intézménye. Nyomaira akadunk már a régibb századokban is, de leginkább a 18. században Németország, Anglia, Hollandia, Francziaország, Svájcz és Olaszország egyes helyein. Ezen „kisdediskolák“ tanitónők vezetése alatt álltak, kik e hivatásra a női természet gyöngédségénél fogva is a legalkalmasabbaknak látszottak s akkoriban dajkáló tanitóasszonyoknak neveztettek.

Magyarországon a kisdedóvó intézetek alapítása gróf Brunszvick Terézia lelkes kezdeményezésével indult meg. — 1828-ban nyilt meg Budán az első óvóintézet nagy lelkesedés és részvéttel. A szép példát Bécs csak hét évvel később követte, tehát hazánk Ausztriát e téren is megelőzte. A kezdet nehézségei nem hiányoztak főleg az uralkodó hatalom részéről, mely a reformoktól még közmüvelődési téren is idegenkedett; Ferencz császár hagyományos mondása szerint a népnek nem fejlesztésére, hanem engedelmességben tartására kellvén törekedni.

Azonban az első sikerek csakhamar felköltötték a társadalmi körök érdekeltségét az intézmény iránt s már 1836-ban országos

egyesület alakult a kisdedóvó intézetek terjesztése céljából, melynek körében mindjárt a falusi menedékházak eszméje is felmerült. Az egyesület pártolásra az ország összes törvényhatóságait felhívta s a pártolók közt találjuk megyénket is szab. kir. városaival. Névszerint a megye részéről Szucsics Károly főügyészt és Zákó István táblabírót; Szabadkáról Mukics Simon, Ujvidékről Joannovics Euthym és Zomborból Józics Mátyás főbírókat.

Mindazáltal még néhány év múlik el, míg megyénk területén az *első* óvoda 1843-ban Makk György vezetése alatt mint magánvállalat, a város által is segélyezve, Szabadkán megnyílik. 1847-ben Baján Pacskiné Elio Amália nyit magán óvódát, mely 1870-ben szűnt meg, mert tulajdonosa a magyar nyelvet ily hosszu idő alatt sem sajátította el.

Az 50-es évek közepén 1855-ben nyilt meg Baján a második óvoda, melynek alapítása céljából Latinovits Benjaminné úrhölgy elnöklete alatt „Asszonyi egylet“ — ez volt akkor a nőegylet címe — alakult. Minden egyleti hölgynek volt az előkelőbb családok ifjú leányaiból egy-egy segéde, kik bizonyos alkalmakkor a szegény gyermekek részére gyűjtéseket eszközöltek, ők maguk pedig az óvodát hetenként látogatták. Első vezérlője Lajthai János okl. óvó volt Szegszárdról három éven át haláláig. Szakavatott és buzgó működése nagyban hozzájárult az intézet felvirágoztatásához, mely később az ottani apáca-iskolához csatoltatván, ma is annak kiegészítő része.

Szabadka elsőségét a kisdednevelés fejlesztésében mind máig fenntartotta. 1858-ban Czorda Bódog indítványára saját költségén egyszerre 4 óvodát nyitott, azok számát maig 8-ra emelte s számukra épp most készül mintaszerű épületeket állítani.

1867-ben nyitotta meg óvodáját az előbb egy évvel Ujvidéken alakult I. nőegylet, szegényebb sorsúak gyermekeinek, kik kenyerüket a házon kívül kénytelenek keresni, „asylumot nyújtani, hol szerencsétlenségektől megóvassanak s testi és erkölcsi gondozásban részesülhessenek.“ Ez intézet később főleg a

szépemlékű Fülessy Fanni úrhölgy buzgó vezérlete alatt, kit őfelsége ezért az arany érdemkereszttel is kitüntetett, igen szép eredményeket ért el. A kisdedeket vallás különbsége nélkül gondjaiba vette s e sok nyelvű városban a magyar nyelv ismeretének terjesztésével is jótékonyan hatott. Ma a Miasszonyunkról nevezett iskolásnővérek vezetik a teljesen magyarrá vált intézetet.

Ez óvodát nemsokára az ujvidéki szerb nőegylet által Obrenovics Mihály szerb fejedelem 300 drb arany alapítványából létesített óvoda követte szerb nemzetiségi jelleggel.

Ugyancsak 1867-ben Zentán a boldogemlékű Benedek Elek apát-plébános nyitott nagy áldozatkészséggel egy magánóvodát, melyet a város 1869-ben saját kezelésébe vett s hozzá 1870-ben „a közlakosság kisdedeinek testi és lelki gondozása érdekében“ szintén saját terhére a második óvodát is felállította.

Ez alapítások után a kolostori leányiskolák szaporodó keletkezése adott lendületet kisdednevelésünknek, a mennyiben azokkal rendszerint óvodák kapcsoltattak össze, mint Ó-Becsén, Topolyán, Moholyon, Bács-Almáson stb., míg más helyeken községek és egyletek áldozatkészsége növelte a kisdedek hajlékai számát úgy, hogy az 1887. év végén már megyénk 24 helyén 36 működésben levő óvodát találunk.

Kisdednevelésünk történetében az 1891. év korszakot képez, a midőn az azon évi XV. törvénycikkel a kisdedóvás ügye államilag rendeztetett s az óvóintézetek látogatása kötelezővé tétetett.

A kisdedóvás feladata törvényünk szerint a 3—6 éves gyermekeket egyfelől ápolás és gondozás által a szülők távollétében érhető veszélyektől óvni, másfelől rendre és tisztaságra szoktatás, valamint ügyességük-, értelmük- és kedélyüknek korukhoz mért fejlesztése által őket testi, szellemi és erkölcsi fejlődésükben elősegíteni. Ezen célra szolgálnak: I. képesített óvónők, vagy ilyenek hiányában óvók vezetése alatt álló kisdedóvodák. II. Erkölcsileg és értelmileg alkalmas dajkák

gondozása alatt álló, egész éven át fenntartott menedékházak. III. Csak ideiglenes, vagy nyári menedékházak.

Ily intézeteket állíthatnak s fenntarthatnak: az állam, községek, hitfelekezetek, jogi személyek és magánegyének.

Mindazon helyek, melyek állami egyenes adója a 15 ezer frtot meghaladja, kisdedóvodák, a hol az egyenes állami adó 10—15 ezer frt között váltakozik, állandó menedékházak, a 10 ezer frtnál kevesebb állami egyenes adóval terhelt községek pedig nyári menedékházak állítására köteleztetnek, melyekbe minden szülő vagy gyám köteles 3—6 éves gyermekét járatni, ha csak nem igazolja, hogy a gyermek különben kellő gondozásban részesül.

Az 1894—95. tanévben összeiratott megyénk területén 46,854 mindkétnemű óvodaköteles gyermek. Volt pedig megyénk községei közül óvóintézet: 64-ben és pedig: 34 községben kisdedóvoda; 2 községben állandó menedékház és 28-ban csak nyári menedékház.

A kisdedóvodával biró 34 községben volt összesen: 53 óvoda, melyek közül jellegre nézve: 2 állami Titelen és Kulpinban, hol azok valódi küldetést képeznek. Községi óvoda volt: 29; egyesületi: 5; róm. kath.: 9; gör. kel: 6; izraelita: 1; magánintézet: 1; a hódsághi államsegélyes egyesületi óvodán kívül mind államsegély nélkül.

A kisdedek foglalkozási nyelvére nézve *magyar* volt az 53 óvoda közül: 42; a magyarral vegyesen *német:* 2; magyarral vegyesen *szerb:* 9, melyeket összesen: 7213 mindkétnemű kisded látogatott.

Óvóintézeteink II. csoportjában a két község összesen 4 állandó menedékházát 713 mindkétnemű kisded látogatta mind *magyar* foglalkozási nyelvvel; a 28 nyári menedékházban pedig 3058 kisdedet gondoztak, 17-ben tisztán *magyar* nyelven, a többiben a magyarral vegyesen német, szerb és tót nyelven.

Az összes I—III. csoportbeli óvóintézeteink 1894—95. tanévi fenntartására személyi és dologi kiadásokat egybevéve:

állam, községek, felekezetek, egyesületek, magánosok: 43,780 frtot áldoztak.

Mind e számok, ha a kisdednevelés terén még nagy tevékenységre intenek is, kir. tanfelügyelőségünk ismeretes buzgósága mellett a kezdet sikerei után a tovább fejlődés tekintetében a legszebb reményeket táplálhatjuk!

5. Középiskolák.

A mint a törökök uralmának elmultával a még egy ideig védelmi szempontból fennállott s megyénk nagy részét behálózó határőrség katonai rendszere is megszűnt s főleg egyes pontokon, mint Baja, Szabadka, Ujvidék, Zombor úgy a népesség, mint a városi elemek szaporodtával a polgári és városi élet igényeit, szükségeit a köz- és társadalmi élet minden fokán érezni kezdték, önként megnyilatkozott a magasabb művelődés vágya, mely a triviális iskolák ez időben nyújtott eredményeivel be nem érhette; e mellett mind élénkebben tért foglalt a felfogás, mely a fejlődés folyamában megyei benszülött erők nyerése után kívánkozott a megye szellemi és anyagi ügyeinek vezetésére.

A tanügynek Mária Terézia által megindított országos rendezése előtt (1777.) azonban igen nehéz helyzetben volt megyénk. Mária Terézia országos rendezéséig a kath. egyház szellemében, a jezsuiták akkor már országszerte virágzott tanulmányi rendszerének előképe gyanánt kelt ki megyénk földén a magasabb, illetőleg a középfokú oktatás és nevelés csírája a fentebb említett négy helyen, melyek már alakulásuk kezdetén méhökben hordták a jövendőt, mint földrajzi helyzetöknél és összeverődő lakosságuk elemeinél fogva a megye leendő fő kulturtelepei.

A helytartótanács 1776. március 11-én a megyét úgy a katholikus, mint a nem katholikus iskolák állapotára nézve jelentéstételre hívván fel, a megye ugyanezen év április hó 14-én jelenti, hogy a nem katholikusoknak e megye területén eddig nincsenek alapított középiskoláik; sőt a katholikusoknak sincs,

kivéve Zombor szab. kir. várost s Szabadka és Baja mezővárosokat, melyekben a szent ferenczrendűek vezetése alatt a syntaxisig bezárólag terjedő grammatikális iskolák vannak; a katholikusok többi iskoláiban a kisebb gyermekek csak kántortanitók által oktattatnak, a nem kath. pedig éppenséggel alig vannak ilyen iskoláik is.[1])

Ezen grammatikális iskolák 3 osztályból állva, főleg a latin nyelv érdekeit szolgálták, azért latin iskoláknak is neveztettek.

Mindazáltal ezen iskolák megyénk tanügyi történetében a fejlődés fokát jelölik, a mennyiben ezen latin iskolák képezték kiinduló pontját a megyénk területén később alakult gymnasiumoknak s egyelőre ezen intézetek tették könnyebbé elődeinknek a máshol való magasabb iskolázhatást.

Elsőnek nyilt meg ezek közül 1747-ben gróf Csáky Miklós, kalocsai érsek engedélyével a *szabadkai*, s így Szabadka nyitja meg a sort megyénkben a magasabb iskolázás megalapításában. Porubszky Tamás, ferenczrendű atya az iskola első professzora, ki három év alatt a principiáig vezette és oktatta a latin nyelv elemeiben növendékeit s három évi fáradságáért a városi tanács részéről 40 rh. frt tiszteletdíjban részesült. 1750-től Závodszki Dániel atyát találjuk a szabadkai latin iskolában, ki már a harmadik, vagy a legfelsőbb osztályt is megalakítja, minthogy már voltak oly tanítványai, kikkel a harmadik, a grammatika és syntaxis osztályt megnyithatta. Ehhez képest a városi tanács is az évi tiszteletdíjat 100 rh. frtra emeli. Ez időtől 1759-ig folyton egy tanitó egy tanteremben, igazabban csak szobában oktatta mind a három osztályt; azonban 1759-től állandóan két tanitó működik: egy a parva-principiában és egy a grammatika-syntaxisban két külön tanteremben, sőt 1772-től három tanár ugyanannyi tanteremben tanítja az ifjúságot; miután a városi tanács a tanulók számának gyarapodásával 1772-ben a latin iskola számára három tanteremmel keresztes tornyú iskolaházat építtetett, az 1776. évi tiszti fizetések lajstromában pedig a gymnasiumi professzorok 100 frtja mellett egy gymn. praeceptor

[1]) Megyei levéltár.

40 frt évi fizetése is szerepel. Ez a praeceptor vezette a parvát vagy kezdő osztályt, mint ez a kath. iskoláknak az 1774. évi eygházmegyénként eszközölt országos összeírásából kétségtelenül bizonyos, melyben az 5., 6., 7. pont alatt Szabadkára, akkoron Szent Máriára, vonatkozólag az mondatik, hogy a mezőváros a községi pénztárból a két ferenczrendű tanár után a szerzetesháznak 100 frtot fizet, azonkívül egy segédet is tart, ki már 20 év óta szolgál, a kezdők számára és ki e működéseért a mezővárostól évi 40 frtot és egy mázsa marhahúst kap. Alapította pedig az iskolát, mondja tovább ugyanazon pontok alatt az összeírás, a község a kalocsai érsekek engedélyével, hogy ez által azon kiadásoktól, melyek a helybeli ifjúságnak máshol való taníttatásából nehezednének reá, magát megkímélje.

Az iskola szervezete különben és az iskolai könyvek a jezsuiták tanulmányi rendszere szerint voltak megállapítva s a tanítás nyelve a szükséghez képest latin, magyar, illyr és német volt. Az iskola igazgatásával Ránics István helybeli plébános bízatván meg.

A tanulók összes száma 1774-ben 150-re emelkedett s így mint látni fogjuk, a szabadkai latin, vagy grammatikális iskola volt ez idő szerint a legnépesebb latin iskola megyénk területén.

Baja Szabadkát egy évtizeddel később követte a latin iskolák felállításában. 1757-ben kérte a város Klobusitzki Ferencz akkori kalocsai érsektől az engedélyt az iskola felállítására. Még ugyanazon év október 27-én engedélyezi az érsek a kérelmezett iskola megnyitását azon kikötéssel, hogy a tridenti zsinat határozatai a város által megtartassanak. (Infrascriptis conceditur facultas erigendarum scholarum, dummodo observentur decreta concilii Tridentini. Colocae, d. 27. okt. 1757.) Az alapító város e rendelkezésben megnyugodván, a maga részéről szintén kikötötte, hogy a) az iskolát a helybeli tanulókon kívül a környék ifjúsága is látogathassa s b) hogy a tanítás nyelve csak latin és *magyar* legyen; a tanárok pedig, kikkel kezdettől a szent ferenczieik Capistranus tartománya látta el az iskolát, rendszerint a hitszónokok és a szerzetházakban levő rendi tanintézetek

philosophiai lectoraiból választassanak. Szépen jellemzik e föltételek az alapító város művelődési célzatait, nyilván való lévén azokból, hogy a város akarata volt a magasabb művelődés áldását minél szélesebb körben terjeszteni, a még mindig uralkodó latin nyelvvel a nemzeti nyelvet a tanításban egyenjogúsítani s az iskola várható eredményeit a kor viszonyaihoz képest, képzett, jó tanerők által biztosítani.

Külön iskolai épület hiányában a tanítás kezdetben a kolostor falai közt folyt, míg 1761-ben, valószínűleg a növendékek szaporodása miatt, a város a kolostor északi részén iskolául külön épületet vásárolt, a hová az összes iskolák áthelyeztettek, az elemi oktatás világi tanitókra bízatván.

Bár e latin iskolákban a rendes iskolák rendszere alkalmaztatott, mindazáltal az nyilvánossági joggal nem birt. 1774-ben azonban már a bajai latin grammatikális iskola a nyilvános tanintézetek sorában említtetik.

A tanulóság száma 1774-ben következő volt: az egyik tanár vezetése alatt 15 syntxista és 6 grammatista; a másiké alatt 12 principista, 18 maiorista és minorista és 24 declinista és legista, ez utóbbiak, kik olvasni tanultak, összesen: 75, tehát csak fele mint Szabadkán.

A tanterv és tankönyvek tekintetében már az érseki engedélyből kifolyólag és természetesen a jezsuiták tanulmányi rendszere volt irányadó.

Zombor latin grammatikai iskoláját a városi tanács kérelmére gróf Batthyány kalocsai érsek engedélyével nyitotta meg az 1763. évben.

Berendezése, mind a tantervet, mind az iskolai könyveket illetőleg a jezsuiták tanügyi szervezetén alapult s a három osztály itt is két szerzetes tanár combinativ oktatói munkájával folyt a Kapisztrán Jánosról nevezett szent ferencziek rendjéből. A grammatika és syntaxis együttes oktatója 1774-ben Jamesich István, a principia-parváé pedig Novák Péter, kik még ez évben is *minden díj nélkül* tanítottak, itt is mint Szabadkán latin, magyar, illyr és német nyelven. A tanulók száma 1774-ben

közeljárt a bajai latin iskoláéhoz. Volt ugyanis Zombor latin grammatikai iskolájában akkor: 14 syntaxista, 4 grammatista az egyik tanár vezetése alatt, 7 principista, 7 parvista, 9 coniugista és 9 declinista és különböző anyanyelvű legista 19 a másik tanár kezei alatt, összesen: 69.

Ujvidéken találunk még nyomára a latin iskoláknak; de hogy az ezen kor értelmében létezett latin grammatikális iskolák voltak volna, arra bizonyító adataink nincsenek. Érdujhelyi Menyhért Ujvidék monographiájában a kalocsai érs. levéltárból nyert adat szerint 1765-ből egy sokac-latin iskoláról emlékezik. Ez azonban bizonyára csak triviális iskola lehetett, melyben ezen korszak rendszere szerint a latin olvasást, talán még a declinatiókat is tanították; de már ezen iskola is 1774-ben a szab. kir. város kath. triviális iskolái között mint illyr-magyar iskola említtetik.

Közelebb áll azonban a latin grammatikális iskolák szervezetéhez az ugyanezen évi összeírásban előforduló illyr-latin iskola egész a syntaxisig terjedő fokozattal, egy tanár vezetése alá vonva az egyes osztályokat csoportokban, melyet a gör. n. egyesült hitközség az összeírás állítása szerint már 40 év előtt, tehát még 1734-ben alapított volna s a melynek tanitója, majd gör. kel., majd az ágostai ev. egyházhoz tartozó egyén volt, valószínűleg ahhoz képest, hogy a midőn a gör. n. egyesült hitközség saját egyházából való képzett tanerővel nem rendelkezett, akkor más vallású alkalmas egyéntől sem idegenkedett, s hogy ily esetekben az összeírás tanusága szerint rendesen az ág. ev. egyház tanférfiai közül választott, annak magyarázását abban kell keresni, hogy a szláv nyelvek ismerete leginkább ezen hitfelekezet rétegeiben van elterjedve, továbbá hogy az iskolánkra vonatkozó időszakot, illetőleg már megyénkben és egész Ujvidék közelében ág. ev. tót telepedők a többi között Petrováczon erős fejlődésnek indult községet képeztek s ez irányban e körülmény is segélyére lehetett. A katholikus hitközség külön latin gram. iskolát nem alapított; valószínű, hogy gyermekei Pétervárадon a rend feloszlatásáig (1773.) működött jezsuita Missio-házban

létezett ilynemű iskolát látogatták; a rend távozása után pedig a kormány által Ujvidéken alapítandó kir. gymnasium megnyiltát, mint látni fogjuk, nem remény nélkül várták. Ezek voltak megyénk legmagasabb fokú tanintézetei, az egyes, ferenczrendi kolostorokban a rend növendékei számára létezett hittani s részben philosophiai tanfolyamokon kívül, melyek ismertetése feladatunkon már túl esik.

1760—76-ig Batthyányi gr. volt a kalocsai érsek, egyszersmind Bácsmegye örökös főispánja s e méltóságból kifolyólag is közelebb érezte magát hozzánk, mint mindjárt látni fogjuk. A nagy-műveltségű főpásztor éles szemeit nem kerülhette ki az a sivár szellemi állapot, melyben érseki székébe léptekor megyénket s az egész délvidéket látta. E szomorú helyzeten segíteni: nagy-lelkének állandó gondjává vált s már érseksége harmadik évében Hajóson 1763. junius 12-én kiállítja alapító-levelét egy Kalocsán minél előbb megnyitandó főiskolára nézve.

Ez elhatározást azonnal a tett követte s még azon évben megkötötte a szerződést a kegyesrendiek magyarországi tartományának főnökével, melynél fogva a rend tagjainak állása megállapíttatván, a tanintézetnek tanulmányi rendszerét is legnagyobb részben a piaristák ez időbeli „Ratio studiorum"-jának alapján maga a főpásztor állította össze. Az alsó három osztály a piaristák rendszere szerint az olvasás és írás elemeinek tanulásán kezdve a grammatikai osztályokat képezte, melyhez a 4. poezis és 5. rhethorikai, vagyis az úgynevezett humaniorák csatlakoztak. Ez osztályok tanárai egyikének kötelessége volt az erre alkalmas és vállalkozó ifjakat a zene különféle nemeinek elemeiben is oktatni.

A humániorákat egy-két évre terjedő bölcsészeti tanfolyam (physica, logica) tetőzte be 3 tanár vezetése alatt, kiknek egyike a logikát, metaphysikát és ethikát, másodika az általános és részletes természettant, harmadika pedig a polgári építészeten kívül a mennyiségtannak különösen geometriai részét adta elő.

Az érseki consistorium 1765. évi augusztus végén értesíti Bácsmegye rendeit az iskola tantervének csatolásával azon

célból, hogy a megye tanulni vágyó ifjai és szülői minél bővebb tájékozást szerezhessenek maguknak a már azon évi november hóban megnyitandó iskolának reájuk háramló jótéteményeiről. A megyei levéltár az új iskola tantervének egy a főpásztor sajátkezűleg írt példányát is őrzi, melyen szintén sajátkezűleg írva, a következő végmegjegyzés olvasható: „A kalocsai iskolák tanrendszere ezen alakban közöltessék mind a szomszédos vármegyékkel, mind a temesi administratióval s a kikkel a vármegyének jónak fog látszani. Magában Bácsmegyében pedig amennyire csak lehet, anyanyelven hirdettessék ki. Ezt adtam át mintául Latinovics Pál alispán úrnak és Liptay bácsmegyei főjegyző úrnak. Hajóson, 1765. julius 24-én. Gróf Batthyányi József, kalocsai és bácsi érsek."

Szükségesnek láttuk ezt szó szerint közölni, mint bizonyítékát azon meleg szeretetnek, melylyel a főpásztor-főispán úgy egyházi, mint polgári megyéjének szellemi javai iránt viseltetett.

Közörömet keltett megyeszerte az érseki főiskola megnyilásának híre, mint az a megye rendeinek 1765. szeptember 2-án Baján tartott közgyűlésében kelt köriratából is kitűnik, melylyel a szomszédos megyéket az érsek-főispán rendelkezése szerint ez ügyről értesíti. „A mit a multban nem is reméltünk s a jelenben is csak óhajthattunk, a kalocsai érsek és a mi főispánunk őkegyelmességének örök emlékezetre méltó bőkezűségéből szomszédságunkban épp most létesült, a midőn a piarista atyák vezetése alatt ez év november hó 1-én Kalocsán nyilvános humanior és bölcsészeti iskola fog megnyittatni. Ezt a mi nagy örömünket (haud vulgare solatium) szomszédaink és barátaink előtt titkolni nem akarván, közöljük másolatban a nekünk átküldött tanrendet, hogy a kik az intézet gyümölcseit élvezni akarják, magukat idejében tájékozhassák." Az iskola 1765. évi november hóban csakugyan megnyittatott s már az első tanévben az intézet 208 tanulójából 28 bácskai ifjú.

Egyáltalában 1799-ig 522 bácskai ifjú látogatta az 1780-ik évtől fogva még csak 6 osztályú kalocsai iskolát s ez 522 ifjúból maga Baja 145-öt szolgáltatott ez iskolának, a mint

hogy Baja később is állandóan kitűnik gyermekeit iskoláztatni szerető hajlamával.

Mint már fentebb láttuk 1777-ig Baja, Szabadka, Ujvidék, Zombor voltak az egyedüli helyek, hol a triviális iskolákat meghaladó tanultságot megyénk gyermekei egyedül az azokban létezett latin gramm. iskolákban szerezhettek.

Az 1777. év forduló pontot képez hazai tanügyünk történetében. Mária Terézia királynő úgy vélekedék, hogy a közoktatás nem az egyes hitfelekezetek, hanem az alattvalók egyetemét képező állam legfontosabb· ügye.

Terveinek keresztülviteléhez a 7 éves háború befejezése után (1764.) azonnal hozzáfogott.

Az előkészületek befejezése után 1777. aug. 22-én kelt legfelsőbb leirat meghagyásából a helytartótanács ugyanazon évi szept. 9-én adta ki az országos tanulmányi rendtartást „Ratio educationis“ cím alatt, mely az összes tanügy szervezetét a falusi iskoláktól kezdve egész az egyetemig szabályozta.

El kell ismernünk, hogy az állami hatalom befolyásával iskolaügyünk rendezése s különösen középiskoláink, vagyis úgynevezett gymnasiumaink a „Ratió“ rendelkezései folytán, legalább a katholikusoknál, egészségesebb szervezetet nyertek. Nevezetesen a latin iskolákat ezen szabályzat *grammatikára és gymnasiumra* osztja fel; az előbbi 3 grammatikális, vagy nyelvtani osztályból áll, melyhez ha még a két humanior osztály, a poesis és rhetorika járul, gymnasiumnak neveztetik.

Megyénk középiskolai fejlődésének azonban az új szervezeti szabályzat nem hogy kedvezett volna, sőt hosszabb időre megzsibbasztotta azt, többször egy-két évig Baján és Szabadkán is a középfokú oktatás teljesen szünetelt, Zombor pedig, főleg miután II. József az ottani szent ferenczrendi zárdát feloszlatta, teljesen elhallgatott s Ujvidék is csak reménységből táplálkozott egy ott megnyitandó gymnasium iránt, noha nem szűnt meg kérvényeivel ez ügyben a helytartótanácsot ostromolni.

A „Ratio“ ugyanis névszerint is felsorolván azon városokat, melyekben gymnasiumok nyittathatnak, azok sorában megyénk

városait nem találjuk. Noha kimondja a rendelet, hogy más városok is nyerhetnek kir. engedélyt gymnasiumok alapítására, ha kellő fenntartási alap kimutatása mellett az iskola felállításának szükségét is igazolni tudják.

Baja is, Szabadka is ezen rendelkezés folytán 1778. évi aug. és szept. havaiban eddig birt latin grammatikai iskoláikat elvesztették, a helytartótanács mindkét iskola bezáratását elrendelvén.

Mind Szabadka, mind Baja város tanácsai (Szabadka 1779-ben szab. kir. városi rangra is emeltetvén) rögtön megindították, hacsak a grammatikai osztályokból álló kisgymnasium felállíthatása iránt is a helytartótanácsnál a tárgyalásokat, illetőleg a kérvényezést. E magas kormányhatóságnál azonban hiányzott még az érzék is a délvidék művelődésének magasabb fokra emelése iránt s a mi tüzetesen minket bácskaiakat illet, nem voltak ez időben még sem itt megtelepült főurak, sem befolyásos földesuraink, kiknek befolyásos közreműködésével ez ügyben támogatásra számíthattunk volna, az uradalmakat birtokban tartó kincstár, a kir. kamara pedig minden gondját a telepítések minél előbbi véglegezésére fordította, hogy az új községek adóképességét biztosíthassa.

Egyedüli támaszunk a kalocsai érsekek lehettek és voltak, a kik egyes esetekben nem is késtek a megye egyik-másik pontjáról hol a trónhoz, hol az országos kormányhatóságokhoz intézett esedezésekhez főleg középiskoláink ügyében állásuk egész súlyával csatlakozni; azonban Kalocsa megyénk területén kívül esvén, ez irányban valódi szükségeink felől hiányzott a közvetlen tájékozottság, az 1780-ik évvel beállott absolutisztikus állami omnipotentia pedig a főpapság befolyását is gyengítette.

Mind e mellett városi tanácsaink nem szűntek meg 1778-tól kezdve a magasabb művelődés utáni vágyakozás nyugtalanságával sürgetni, hogy minél előbb magasabb rendű iskolák birtokába jussanak, s hogy ez által gyermekeik nagyobbfokú nevelését, a társadalmi élet finomítását s a maguk és a megye közügyeinek ellátására szükséges képzett erők nyerhetését saját rendjükből biztosíthassák.

E szép és dicséretes buzgalom azonban, mint majd az egyes tanintézeteknél látni fogjuk, nem talált a kormányszéknél hasonló meleg istápolásra s végre is csak *1788-ban nyílik meg az első teljes gymnasium Ujvidéken* városi hozzájárulás mellett, a jezsuiták vagyonából Mária Terézia által alkotott tanulmányi alapból.

S ezzel egyes középiskoláink történetéhez értünk, melyet azon idő- és sorrendben fogunk tárgyalni, a mint középiskoláink már mint teljes gymnasiumok kezdik munkájukat megindítani.

I. Ujvidéki kir. katholikus főgymnasium.

A török hódoltság megszűnte után Ujvidéket kell tartanunk culturalis tekintetben egyik legelőkelőbb pontnak megyénk mai területén.

A már 1748-ik évben szab. kir. várossá lett Ujvidék képviselőtestülete a város szervezése után még ugyanazon évben a királyi felségnél a város szab. kir. rangra emelése által okozott nagymérvű kiadásainak tekintetéből egy a piaristákra bízandó hat osztályú gymnasiumnak *a kir. kincstár költségére* leendő szervezéseért esedezik.

A helytartótanács 1775. febr. 13-án kelt leiratából kitetszőleg azonban a város kérelmével elutasíttatott. Sokkal nagyobb volt azonban Ujvidék polgárságában a cultura iránt való szeretet és lelkesedés, hogy sem e rideg visszautasításban megnyugodhatott volna.

Kedvező alkalmat nyújtott 1778-ban az ügynek újból való feleleventése a pécsi tankerület főigazgatójának azon sürgetése, hogy a város a „Ratio“ rendelkezése szerint magyar, német és szerb főelemi iskolákat létesítsen.

E sürgető főigazgatói megkeresésre a városi tanács azon meggyőződését juttatta kifejezésre, hogy a város gyermekeinek kimüvelésére nem tartja elegendőnek a főelemi iskolák által nyújtható kiképeztetést; hogy azonban az ez irányú követelésnek és szükségletnek elég tétessék, úgy óhajtaná ez ügy rendezését,

hogy a város egész iskola ügye a kegyesrendűek vezetésére bízatnék akkép, hogy négy kegyesrendi tag a főelemi iskolát, öt tanár pedig, a kiknek egyike igazgató is lenne, a gymnasiumot a rhetorikáig bezárólag látná el, a kik az ifjúságot vallásának sérelme nélkül egyenlő szeretettel oktatnák, fizetésüket pedig a város közpénztárából kapnák, egyúttal azt is kijelentvén, hogy a katholikusoknak ezután ne legyenek külön tanitóik; a szerbek azonban külön egyházi ritusuk tekintetéből két külön elemi iskolájuk fenntartására két tanitó fizetését a városi közpénztárból nyerjék. Ezeknek kegyelmes kir. jóváhagyását kérte a város a főigazgatótól, majd e közben azon kéréssel is esedezett a felség előtt, hogy báró Pejacsevics Márknak Ruma város iskolái javára tett 15,000 frtos alapítványát, melyet örököse Pejacsevics József Ujvidék gymnasiumának alapjául akart átengedni, e célra megnyerhesse. A helytartótanács azonban, mely főleg e században megyénk városai magasabb fokú tanügyi haladásának inkább kerékkötője, mint előmozdítója volt, kivéve, ha a szerbekről volt szó, a város buzgó kérelmét mindkét irányban ismét elutasította. Az elutasításban kitartó helytartótanácsnál csak a város közönsége volt még kitartóbb minden alkalom felhasználásában arra, hogy középiskolája legyen. Ily alkalmat hozott számára az 1782. év, midőn a helytartótanács a város területén levő kath. lelkészi állásokra nézve véleményes jelentést kér a várostól.

E felterjesztés után ismét 6 év mult el, midőn végre annyi küzdelem után a polgárság óhaja teljesült s Ujvidék 1788-ban a tanulmányi alap terhére öt osztályú nagygymnasiumot kapott, melynek fenntartásához a város 400 frt évi segélylyel volt köteles járulni.

Az ujvidéki középiskola volt tehát megyénk területén az első teljes középiskola vagyis nagygymnasium. Ekkor is a mit a helytartótanács egyik kezével Ujvidéknek adott, másik kezével Szabadkától vette el, a hol az ezen évben szintén a tanulmányi alap segélyével fennálló 3 osztályú kisgymnasiumot megszüntette s annak tanárait Lang Mátyást és Subányi Ignáczot Ujvidékre helyezte át.

Az intézet megnyitása 1789. évi szept. 1-én ment végbe iskolai ünnepélylyel. Igazgatóvá Lang Mátyás, tanárokká Mandik András, Subányi Ignácz, Gregus Tamás, Jankovits József és Gemza András neveztettek ki, az igazgató 500, a tanárok 400 és 350 frt fizetéssel.

Az öt osztályú nagygymnasium azonban már 1794-ben kisgymnasiummá zsugorodott le, *állítólag* a tanulmányi alap kímélése (!) szempontjából s így az igazgatói állás és a humaniorák két tanszéke megszünt.

Alább látni fogjuk a lefokozás valódi okát is, melyet azonban a helytartótanács 1794-ben jónak látott elhallgatni.

Ujvidéken az 1816—17. tanévtől kezdve két gymnasium volt, t. i. egy kir. kath. kisgymnasium és egy gör. kel. nagygymnasium, melynek tannyelve szerb.

A helytartótanács mindazáltal egyelőre békében hagyta az általa alapított kir. kath. kisgymnasiumot; még nem volt alkalom, melybe kapaszkodva, fölötte a halálos ítéletet kimondhatta volna. Ez is nemsokára elkövetkezett. Már fentebb említettük, hogy a kir. kath. gymnasium fenntartásához évi 400 frttal volt köteles a város házipénztára járulni. E járulék befizetése 1817-től kezdve egyszerre csak elmaradt 1821-ig, midőn a helytartótanács ugyanazon évi május 15-én az összes hátralék rögtöni befizetését rendeli el.

S noha a város az említett hátralékot az 1819. és 1820. évekre befizette, de mert még mindig hátralékban volt, ennek ürügye alatt a helytartótanács az intézetet 1822. évben megszüntette.

Többször tettek ugyan kísérletet a gymnasium visszanyerhetése ügyében, sőt a kath. hitközség 1836-ban saját erejéből és teljes anyagi biztosítékok kimutatásával kérte az engedélyt egy kath. gymnasium felállíthatására, kifejtvén, hogy kath. gymnasium hiányában Ujvidék és környékének ifjúsága a középiskolai tanulmányoktól elesik, minek folytán a közélet magasabb pályáiról leszorulnak s így a szerbekkel szemben

rövidséget szenvednek, kiknek Ujvidéken és Karlóczán két gymnasiomuk is van.

De a helytartótanács makacsul és ridegen utasított vissza minden áldozatot; hasztalan kérvényezett a katholikus városi polgárság, az érsek, a megye, célhoz jutni a legszebb törekvésnek sem sikerült, míg végre elérkezett az 1870-ik év, midőn *Bende Imre*, akkoron Ujvidék apát-plébánosa és *Alföldi Flatt András*, hitközségi felügyelő, majd 1873-tól ujvidéki főispán, és 41 bácskai és szerémi, akkoron még határőrvidéki község lépett ez eszme zászlaja alá. — S e községek lakossága még ugyancsak 1870-ben benyújtotta kérvényét a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz egy Ujvidéken felállítandó magyar állami főgymnasium ügyében.

Ő cs. és apostoli kir. Felsége egy Ujvidéken a tanulmányi alapból fenntartandó kir. kath. főgymnasium felállítását 1872. évi december hóban szentesítette.

Az intézet első szervezésének fontos munkája *Mészáros Nándor* budai főgymn. tanárra várakozott, kit ő felsége 1873. január 26-án nevezett ki az intézet igazgatójává.

Az első tanév befejezte után Mészáros Nándor főigazgatói minőségben Szegedre távozván, őt az igazgatói székben Frankl István, akkoron Bács-Bodrogh megye kir. tanfelügyelője váltotta fel.

Frankl 1890. évben vonult vissza s az igazgatói tisztségben utóda Városy Tivadar lett, a kinek vezetése alatt áll ma is az intézet.

2. Szabadkai községi főgymnasium.

Az 1777-ben megjelent „Ratio“ a Szabadkán létezett 3 osztályú latin iskolát megszüntette. A város 1779-ben szabad királyi városi rangra emeltetvén, decoruma is megkívánta, hogy kebelében középfokú tanintézet állíttassék, melyre a kir. engedély 1781-ben meg is érkezett; személyeskedő viszályok miatt azonban csak 1782. évi dec. 12-én nyilhatott meg az I. osztály. Ranics

István volt ugyanis az időben Szabadka róm. kath. plébánosa, ki természetes jogköréhez számította a városi iskolák igazgatói tisztét: míg a tanács a grammatikális iskolák igazgatását egy tanácsbeli tagra óhajtotta ruházni. A személyi természetű küzdelem vége, mely az iskola jó hírnevét is aláásta, az lett: hogy a tanintézet az 1788—89. tanévvel kir. rendelettel megszűnt.

A város jobbérzelmű férfiai érezték ez eset szégyenét s már 1790-ben mozgalom indult meg egy teljes gymnasium, vagy legalább 3 grammatikális osztály felállíthatása iránt. A helytartótanács 1791-ben az iskolaügy új országos rendezéséig megengedi két grammatikális osztály felállíthatását, melyet a barátok vezetése alatt meg is nyitottak fokozatosan. Ez alatt a városi tanács néhány tagja fokozódó buzgalommal munkálkodott a teljes gymnasium létesítésén, melynek szükségességét a város növekedő szellemi igényei is úgy szólván napról-napra jobban sürgettek.

A város jobbjainak törekvését siker koronázta; az 1795—96. tanévben már a II. humanior (rhetorica) osztály is megnyilván, a teljes gymnasium az V. osztályban mindjárt 89 tanulót számlált.

Ily állapotban maradt a gymnasium egész az 1706—1807. tanévig.

1806-ban a szabadkai gymnasium is 6 osztályúvá lesz. E hat osztályú gymnasiumok kiegészítését a „Ratio“ szerint két évi philosophiai tanfolyam képezte „lyceum“ nevezett alatt; ennek hiányában megyénk ifjúsága már ez időben Szegedet kereste fel sűrűn. A hat osztályúvá lett gymnasium igazgatójává, noha ez állásra a város egyik tanácsnokot óhajtotta, kir. jog alapján Sümegi Ferencz szent ferenczrendi szerzetes neveztetett ki, utódai pedig csekély kivétellel szintén szerzetesek voltak.

Azonban a város közönsége később minden áron világi igazgatót akar. 1848-ik december 12-én pályázatot hirdet, Furdek igazgatónak eddigi működéséért jegyzőkönyvi elismerést szavaz s tudatja vele, hogy alapítói jogánál fogva világi egyént óhajt gymnasiuma igazgatójának.

A világi igazgató választása azonban elmaradt, az 1848—49. év eseményei másfelé fordíták az elméket. A szabadságharc

befejezte után Bács-Bodrogh megyét még az a szomorú sors is érte, hogy az anyaország kebeléből kiszakíttatott s az újonan alakított szerb vajdaság és temesi bánság alkotó részévé tétetvén, a temesvári cs. kir. helytartóság alá helyeztetett. Ide menekült Furdek Kelemen is visszahelyeztetéseért.

Az 1851—52. tanév már nem találta Furdek Kelement a gymnasiumban, nyugalomba vonult a közeledő „Organisations Entwurf“ követelményei elől. Ez volt a címe annak a közép iskolai tanrendszernek, mely még 1849. okt. havában birodalomszerte meghirdettetvén, a magyar kultura és nemzeti művelődés kiirtását tűzte ki céljául gróf Thun Leó bécsi cs. kir. közokt. miniszterrel és a „Concordatum“ segélyével.

Az új tanszervezet 4 osztályú al- és 8 osztályú főgymnasiumokat állapítván meg, a szabadkai 6 osztályú teljes gymnasiumot a város akkori képviselőtestülete financiális szempontból magyar tannyelvvel s a barátok megtartásával 4 osztályra szállította le.

A temesvári cs. kir. helytartóság felhívta ugyan a várost, hogy gymnasiumát 8 osztályúvá emelje, a főgymnasium ügye azonban egész 1860-ig a jegyzőkönyvben pihent.

Az 1851—52. tanévben nyilt meg az új algymnasium Kovács Vazul ferenczrendi atya igazgató vezetése alatt 6 szerzetes társával, s a tanintézet még azon tanévben a cs. kir. nyilvános gymnasiumok sorába iktatottnak hirdettetik ki.

1854. augusztus 29-én jelenti a cs. kir. helytartóság, hogy a rend gymnasiumokat nem láthat el s az intézetben ekkép világi egyének alkalmazandók. A város mint iskola fenntartó ez időben szinte szokatlan bátorsággal tör lándzsát a barátok mellett, még a gymnasium megszüntetésével is fenyegetődzik.

Az 1857-ben ide folyamodott három világi egyén közül kettőt kinevezett.

Az 1858—59. év politikai mozgalmai már előre vetették árnyékukat s a szerb vajdaság és temesi bánság temesvári tartományi kormánya sem sürgette már annyira iskolatanácsosa néhai Kümmer Henrik által ez ügyet.

A politikai látóhatár derengése élénkebbé kezdte tenni a a közéletet; eddig hallgatagon félrevonult jobbjaink fel-felemelték szavukat egy jobb jövő reményében. Igy volt ez Szabadkán is. A politikai éledezés e napjaiban ragadta meg Szabadka lelkes fia, azóta a magyar igazságügy országosan ismert és tisztelt vezérfia, Czorda Bódog az alkalmat egy 8 osztályú főgymnasium felállítása iránt 1859. szept. 19-én. Az egyhangú lelkesedéssel fogadott indítvány az 1861—62-iki tanévben ment teljesedésbe, midőn az 5., 6., a következő tanévben pedig a 7. és 8. osztály is megnyílott, élén mint igazgatóval Jámbor Pállal, kit politikai és irodalmi érdemeinek méltányolásául 1861-ben választott meg a város. Jámbor Pál nyugalomba vonulása óta (1882.) Haverda Mátyás igazgatása alatt áll az intézet, mely mint teljes főgymnasium folytatja munkáját a város és megyénk magyar művelődésének úgy kül- mint belterjes hasznára.

3. Bajai ciszt. rendi katholikus főgymnasium.

A Mária Terézia által megindított tanügyi reformok életbe léptetése a közoktatás érdekeit mindig szívén hordó Baja városát is Szabadka sorsára juttatta. 1778-ban tudtára adatott, hogy a felség legmagasabb akarata szerint Bajának csak elemi iskolával kell megelégednie. A város buzgó polgárai azonban nem csüggedtek, majd a felségnél könyörögnek, majd a szent Ferenczrend kormányával tárgyalnak s 1791-ben legalább odáig jutnak, hogy ez évben az elemi iskola elkülönítve világi egyénekre bízatik, a gymnasium, mint *magániskola* vezetésére pedig két ferenczrendi tagot nyernek, kiknek száma 1805-ben egy igazgató vezetése alatt már háromra szaporodik. Nem szűnt meg e közben a város törekvése az iránt sem, hogy iskolájának a nyilvánossági jogot megszerezze; mivel azonban a kormány követelte fenntartási alapot kimutatni nem birta, az intézet a helytartótanács által 1814. évi novemberben bezáratott. S most Bácsmegye rendei veszik pártfogásukba a hazai művelődésért lelkesülő bajaiak ügyét. A vármegye nemes közönsége gyors futárt meneszt a

helytartótanácshoz, mely a bezárási rendeletet még ugyanazon évi november havában további legfelsőbb intézkedésig feloldja és a várost az iránt is tájékozza, miként juthatna egy nyilvános hat osztályú gymnasium, mint kir. intézet birtokába. Siet is a város a kormány jóakaratát felhasználni; szerződést köt a Ferenczrend kormányával, mely évi ezer ezüst forintért a hat osztályú gymnasiumot az igazgatón s hitszónokon kívül hat alkalmas tanárral köteles ellátni, továbbá intézkedik, hogy a még 1813-ban építtetni kezdett nagyobbszerű iskolai épület minél előbb elkészüljön, egyben pedig hódolattal kéri a felséget, hogy az intézet a nyilvános kir. gymnasiumok sorába felvétessék. 1815. március 17-én kelt a kir. rendelet, mely a város régi vágyát teljesítette, mikorra az új épület is elkészült s 1815. junius 14-én céljának nagy ünnepélyességgel átadatott a kiküldött királyi biztos által, kit a katonaság díszben, az ifjúság sorfalat képezve, az összes szenátorok s nagy néptömeg fogadott az új épületben.

Mindjárt az első évben 326 tanuló sereglett egybe, kiket a Kapisztrán Jánosról címzett ferenczrendi szerzetesek oktattak s a kik működésüket az intézetben 1850—51-ig folytatták. A szomorú emlékezetű 1850-ik évben Baja is elszakíttatott az anyaországtól s az újból alakított szerb vajdaságba jutott, de csak földrajzilag, szívében, törekvéseiben ápolta szeretetét a tőle elszakított anyaország iránt. Természetes, hogy az új korszak első sorban érintette a város gymnasiumát. Az „Org. Entwurf“ értelmében a városnak 4 vagy 8 osztályú gymnasium között kellett választania.

Baja város sorsának intézői érezték mivel tartoznak gyermekeik jövőjének; az 1850—51. év már előre vetvén az idők árnyékát, érezték, hogy az ifjú nemzedék számára gondoskodniok kell egy oly központról, mely reá nézve a hazafiság, magyar nemzeti művelődés melengető fészke legyen s 1851. év augusztus 2-án tartott városi közgyűlésben egyértelműleg 8 osztályú főgymnasium alapítása mellett nyilatkoztak, fenntartásának biztosítására a szükséges alapot is kijelölvén. A megye

részéről hálás elismerés illeti Baját nem éppen fényes anyagi viszonyai között áldozatos elhatározásáért, mert a Vojvodinába kebelezett egész Bácska területén egyedül ő gondolt egy oly erőd építésére, melyből az 50-es évek magyarírtó politikai rendszere ellen (hol nyiltan, hol rejtve) védekezni lehetett; Szabadka szűkkeblűsége IV osztályúra szállította le gymnasiumát, az ujvidéki IV osztályú szerb gymnasium pedig saját exclusiv céljai után törekedett.

Maga az „Entwurf" különben, mely a középiskolák tanrendszerét megszabta, paedagogico-didactikai tekintetben a legjelesebb művek egyike s főérdeme: hogy a mi középiskoláinkba is a szaktanítás rendszerét hozta be, csakhogy egyetlen egy betűje sem volt a magyar nemzeti kultura érdekében és javára írva. A bajai főgymnasium alapításakor feltétlenül tűzte ki a temesvári helytartóság, hogy a tanítás nyelve a német legyen; de a hazafias alapítók kimondták, hogy a tanítás nyelve *csak* magyar lehet, mire a kormány egyidőre a felsőbb osztályokban egy-két tantárgy német tanításának ígéretével is megelégedett, noha a hazafias tanári kar nem is ment tovább az ígéretnél s az abszolut kormány megdőltéig, jóllehet ez iránt több sürgetvény s fenyegetés küldetett a gymnasium igazgatóságához, ennek dacára a tanárkar megőrzé az intézet magyar nemzeti jellegét. A megyénk területén ekkép alakult egyetlen főgymnasium az 1853—54. tanévben lett fokozatosan VIII osztályúvá és e tanévben volt megyénkben az első érettségi vizsgálat.

Ez időtől ide seregel Bács-Bodrogh megye virága, ifjúsága, hol egy meleg hazafias érzésű tanári kar fogadja gondjaiba, melynek tagjaiból a magyar tanügy és irodalom nem egy büszkesége támad később. E tanárkar tagja volt Klamarik János középiskolai tanügyünk vezetője; az emelkedett szellemű történelem tanár Csamáry József; a tudós latin-görög philologus Holub Mátyás; az irodalmi téren is jónevű Kolmár József; a bajai főgymnasiumban szerezte tanári babérait Czirfusz Ferencz, jelenleg megyénk nyugdíjazott érdemes tanfelügyelője; itt kezdte tanári pályáját a később országos hírű magyar nyelvtudós:

Szarvas Gábor. A tanárkar együttes működése segélyével legmélyebb hatást gyakorolt az ifjúságra Kolmár József, a magyar irodalom tanára, ki tantárgya körében minden módot és alkalmat felhasznál, hogy az ifjúságban a magyar nyelv és irodalom szeretetét megörökítse; tanítványai jelesebb dolgozatait, hogy őket az írásra serkentse, „Emlény“ című füzetbe foglalja s hogy napvilágot láthasson, gyűjtést rendez, a vállalat hasznából „Vörösmarty-ösztöndíj“ alapítványt hoz létre a magyar irodalomban jeles előmenetelű ifjak kitüntetésére, majd a politikai láthatár derengése kezdetén magyar lapot indít és szerkeszt, mely igyekezeteit a temesvári cs. kir. helytartóság, mint a Vojvodina főhatósága végre is megsokalja s 1860-ban Kolmár Józsefet Klamarik Jánossal tanári székétől megfosztja; „mert nem lehet immár tőlük várni, hogy nevezettek a bajai főgymnasiumnál a tanítás és vallás-erkölcsi nevelés előmozdítására működhessenek.“ Pedig bizony még most is működnek éppen a magyar tanügy és az ifjúság vallás-erkölcsi nevelésén, Kolmár ugyan már nyugalomban mint író és Klamarik országos közoktatásunk kormánya kebelében.

Az intézet ez időbeli tanítványai közül is sokan váltak a közélet kimagasló alakjaivá.[1]) De a mi a bajai főgymnasium legnagyobb érdeme, hogy a szomorú emlékű Bachkorszakban annyi hazafias érzésű magyar szellemben nevelt ifjút készített elő megyei közéletünknek, hogy a Vojvodina dicstelen letűntével alkotmányunk helyreállíttatván, minden téren magyar nemzeti szellemben nevelt, alkotmányos érzésű férfiakra bízhattuk megyei közügyeink ellátását. Alkotmányunk helyreállítása után b. Eötvös József az intézetet a várostól átvette s a tanulmányi alap gymnasiumai közé sorozta.

Az 1879. évtől a bajai gymnasium a magyarországi

[1]) Egyházi téren: Szulik József, Eigel József, Ronay István, Kopper György, Kleiner Lajos, Zittl Róbert; világi pályákon: Parcsetich Félix, Schmausz Endre, Sándor Béla, Szutrély Lipót, Pertits Mihály, Matkovits Lajos, Piukovics Józon, Koczkár Zsigmond, Karácson Gyula, Szondy Mátyás, Jusics Lajos, Devits László, Thury Mátyás; mint tanférfiak: Szóhl Sándor, Bajai (előbb Utry) Ámánd, Korény-Schech Vincze, Vidovics Bónó, Petrovácz József; az irodalomban: Dömötör Pál, Milassin Vilmos stb.

cziszterczi rend gondos kezeibe kerül. Ugyanis a magyar alkotmánynak 1867-ben visszaállításával a Vasmegyében létező szentgothardi cziszterczi apátság az alsó-ausztriai szentkereszti apátságból kikebeleztetvén, az a magyarországi cziszterczi rendnek oly feltétellel adományoztatott, hogy annak fejében a rend egy főgymnasium ellátását vállalja magára. A tanulmányi alapnak ez időbeli szorult anyagi állapotán Trefort Ágoston miniszter segítendő, megegyezés útján a bajai főgymnasiumot adta át a rendnek s ez időtől „A cziszterczi rend bajai kath. főgimnasiuma“ nevet veszi fel és jelenleg Szenczy Győző igazgatása alatt áll. A név változott, de az intézet a magyar cziszterczi rend hagyományos szellemében megmaradt a magyar nemzeti művelődés egyik tűzhelyének megyénkben.

4. Ujvidéki gör. kel. szerb főgymnasium.

Az egyedüli középiskola megyénk területén, mely a magyar kultura érdekeit nem kizárólag szolgálja. Alapítása körülményeit már az ujvidéki kir. kath. főgymnasium történetével kapcsolatban ismertettük. Az 1816—17. tanévvel nyilt meg mint 3 osztályú kisgymnasium s fokozatosan 6 osztályú teljes gymnasiummá fejlesztetett. Az intézet fővédnökei a patriarcha s a bácsi püspök, kik mellé két szentszéki ülnök s négy világi férfiu adatik a védnöki teendők végzésére. Alapító-levelében ki van mondva, hogy az intézet gör. kel. jellegű és szerb tannyelvű; jóváhagyása azon kikötéssel történt, hogy az intézet tanrendje, igazgatása és ellenőrzése az ország többi gymnasiumaihoz alkalmazandó s meghatározott időben a kormánynak mindezekről jelentés teendő. Azonban e kikötések nagyrésze papiron maradt. Mindjárt az intézet 6 osztályúvá tételével az ág. ev. vallású Safarik Pál József, a híres szláv tudós állíttatott élére, ki azt a Sturm-féle rendszer szerint szervezte, tanrendjébe a görög nyelvet is fölvette; de a magyart kifeledte s csak 1825-ben kormányi sürgetésre került a rendes tantárgyak sorába.

Az 1848—49. év eseményei a szerb gymnasiumot is

néptelenné tették, épülete leégett s 1849. nov. 1-én nyilt meg újra mint 4 osztályú algymnasium. A diplomák és autonomiák értékét nem sokra becsülő absolutkormány a szerb gymnasiumra is felemelte kezét, az Organisations Entwurf-ot tette törvényévé; a tanárok kinevezését magának követelte, sőt az ezt ellenző védnökséget 1858-ban a gymnasium bezárásával fenyegette. A politikai viszonyok változását érző védnökség 1859-ben a felséghez fordul, ki ismételt könyörgésekre 1860-ban utasítja a kormányt, hogy a gymnasiumot eredeti jellegének fenntartása mellett államsegélylyel nagygymnasiummá fejlessze.

Az államsegély évi 6293 forintban állapíttatván meg, csakhamar megnyilt 1865-ben az V. és VI. osztály, azután pedig miniszteri engedélylyel 1867-ben 8 osztályú főgymnasiummá egészül ki.

A magyar alkotmány helyreállítása után hazai közoktatásügyünk önálló és független rendezése az országgyűlésre visszaszállván, ez államsegély kérdése elhatározó fordulatot idézett elő a szerb gymnasium újabbkori történetében. A törvényhozó testület az időközben 8000 forintra emelkedett államsegélyt megadta ugyan, de kikötötte az állam részére a tanterv megállapítását és a tanárok kinevezési jogát azon arányban, a melyben az állam által adandó összeg az intézet költségeihez viszonylik. A patronatus e föltételeket visszautasítván, az államsegély egészben megszűnt s azóta az intézet fenntartási költségeihez évi 10—12 ezer frttal a gör. kel. szerb nemzeti alap járul. Az intézet saját alapja 1891-ig 85,018 frtot tesz ki. Az alapítók után a gymnasium legnagyobb jóltevői közé számíttatnak Athanaczkovics Platón, néhai bácsi püspök, ki az intézetnek 40 ezer frt értékű házat ajándékozott; továbbá Osztoits János és Teréz szabadkai lakósok, Vujin Trifun, Vukovics György, kik 2—2 ezer forintot és Tekovics Tamás, ki 5000 frtot hagyományozott az intézet céljaira; ide járul még az ujvidéki volt görög iskola-alap 4757 frtja azon kötelezettséggel, hogy a görög nyelv a gymnasiumban mindenkor taníttassék.

A 70-es években a délvidéki szerbség körében forrongó

nemzetiségi áramlat hatása alatt az intézet teljesen exclusiv szerb irányt követett, szellemét nem érintették sem a hazai kultura érdekei, sem a magyar tudományos irodalom, úgy hogy az előkelő, higgadt elmével gondolkodó szerb családok is az ország közéleti tereire nevelendő gyermekeiket az ujvidéki kir. magyar gymnasium megnyiltáig Kecskemét, Szeged, Kőrös intézeteiben helyezték el.

A Trefort fényes nevéhez fűződő 1883. évi XXX. törvc., az úgynevezett középiskolai törvény mind ennek véget vetett. Megszabja ugyanis e törvény, hogy a nem magyar tannyelvű felekezeti középiskolák is kötelesek a használandó tankönyvek jegyzékét jóváhagyás végett bemutatni, megszabván a tantervet s kötelezővé tévén abban a magyar nyelv tanításának felvételét akkép, hogy a ki immár ez intézetet érettségi vizsgálattal elhagyja: a magyar nyelvet szóban és irásban birnia kell. Ugyanezen törvény a felekezeti intézetekhez kormánybiztost rendel, ki a törvény rendelkezéseinek végrehajtása felett őrködik, mely tisztet az ujvidéki gör. kel. szerb főgymnasiumnál évek óta dr. Asbóth Oszkár, egyetemi tanár végez körültekintő, hazafias gonddal; az érettségi vizsgálatoknál is a magyar kir. közoktatási kormány egy meghatalmazott biztosa őrködik a felett, hogy megfelel-e az iskola szerb tannyelve mellett a törvény és hazai kultura követelményeinek.

A törvény jótékony intézkedéseinek hatása már is érezhető; magában az intézet körében mindinkább ritkul a magyarul nem tudó tanárok száma s mind intensivebb kezd lenni a belátás, hogy a magyarországi szerbség e hazára levén utalva, tehetségeit voltakép csak úgy érvényesítheti, ha a hazai kulturával testvériesen együtthalad és szerb nyelvének, irodalmának szeretete mellett a magyar tudományos haladás útjait maga előtt el nem zárja.

5. Uj-Verbászi községi algymnasium.

Közép-Bácska egyetlen magasabb fokú tanintézete. A véletlen

felekezeti érdek, ügyszeretet és jótékonyság műveinek köszöni létét. A bányakerület közgyűlése ugyan már 1807-ben ajánlja a bács-szerémi esperességnek területén gymnasium állítását; azonban az intézet helye fölött támadt vita az ügy kifejlődését elodázta.

E közben a véletlen műve volt, hogy e század elején Mokry András, előkelő uj-verbászi lakos figyermekeihez Blászy Jánost nevelőül alkalmazván, jóságánál fogva megengedte, hogy saját gyermekeivel az algymnasiumi tantárgyakra, mások gyermekeit is oktathassa. Midőn Blászy János 1809-ben Mokry János gyermekeivel feladatát befejezvén, távozni készült, Uj-Verbász és vidéke jobb családai a kitűnő nevelőt azon célzattal birták maradásra, hogy Uj-Verbászon egy négy osztályú algymnasiumot alapítson. A marasztók élén Skolka András, előbb maga is gymnasiumi tanár s ez idő szerint uj-verbászi ev. lelkész állott. E férfiú tevékeny szelleme és Blászy vállalkozási kedve sikert aratott, 1809-ben megnyilt az uj-verbászi algymnasium, mint magániskola. De nagymérvű ügyszeretet kellett ahhoz, hogy az új vállalkozás tartós életnek örvendhessen; mert az új intézetnek első tanára Blászy, egyszersmind *egyetlen* tanára is volt. Az elsők, kik mellé kisegítő tanárokul állanak: Skolka András ev. lelkész, baranyai Buzás János szintén uj-verbászi ref. lelkész s Nagy József kuczurai ev. lelkész, ki gyalog járt be hetenkint néhányszor Verbászra tanítani, s kik megelégszenek 100—100 váltó forint tiszteletdíjjal, csak Blászynak jusson rendes évi fizetés. Így folydogált csendes mederben az iskola élete 1816-ig, midőn Skolka és Kis gymnasiumi felügyelő, az intézet két főpártfogójának, halálával megszűnt.

Az Uj-Verbászt, mint központot körülvevő, vagyonban és műveltségben egyre gyarapodó protestáns községek figyelmét azonban már nem kerülhette el az a haszon, melyet egy kebelükben működő protestáns intézet felekezeti kulturájukra gyakorolhat. Így találjuk, hogy a bács-szerémi ág. hitv. esperesség hosszú fontolgatás után 1822-ben Uj-Verbászon elhatározza, hogy a megszűnt magániskolát „ág. hitv. evang. esperességi

algymnasium“ névvel életre támasztja s fenntartására mindazon segédeszközöket igénybe veszi, melyeket a protestáns autonomia csak adhat. Első senioralis gymnasiumi tanár és igazgató volt 1822-ben Szlavkovszky Mátyás, a kinek utódai alatt a rendes tanári létszám egyről háromra emelkedett; mert azelőtt mindig csak *egy* rendes tanára volt az intézetnek s a helybeli lelkészek ügyszerető közreműködésével lehetett kombinált módokon a négy osztályt ellátni.

A 60-as évek követelőbb igényei arra birták a fenntartó esperességet, hogy 1870-ben az intézetnek állami kezelésbe vételét kérte; de sikertelenül s az intézetet 61 évi fennállása után az elmúlás veszélye fenyegette. A középiskola előnyeit azonban már 60 év óta közvetlen érző Uj-Verbász és környéke nem tudott megbarátkozni az elvesztés gondolatával; társadalmi úton mozgalom indult meg annak megmentésére s rövid idő mulva az iskola fennállását évi járulékaikkal biztosítók egyeteme „pártfogóság“ nevezete alatt 1871-ben az intézetet „pártfogósági 4 osztályú elreálgymnasium“-nak declarálta, remélvén, hogy az intézet tanulmányi körének tágulásával annál többen fogják azt felkeresni. Az új reálgymnasium 1872-ben nyilvánossági jogot is nyert és élére Halasi Gyula állíttatott, ki 1875-ben távozván, igazgatói tisztségét Kovalszky Lajos vette át, az időtől maig tapintatos, ügybuzgó és hazafias vezetője az intézetnek. Az ő működése határozott magyar nemzeti szellemet s általában reményt keltő elevenséget hozott az iskola életébe, főleg új és modern készültségű tanerők tekintetében.

Elérkezett az 1883. év a középiskolákról szóló ez évi XXX. törvénycikk, mely reálgymnasiumot nem ismervén, az intézet ismét a „gymnasium“ nevét veszi fel. Ámde az új törvény a tanerők szaporítását, a tanintézet felszerelését és megfelelő új épület emelését is követelte. Mindezek teljesítésére sokkal nagyobb anyagi erő kívántatott, mint a mennyit előteremteni a pártfogóság remélhetett s a meg nem szűnő kormányi sürgetések során az 1885—86. tanév vége felé a pártfogóság már a beszüntetés kérdésével foglalkozott. Azonban Ó- és Uj-Verbász

községek mintha érezték volna, hogy ők tartoznak legtöbb hálával az intézet iránt, útját állják az enyészetnek; lehetővé teszik az ötödik tanerő alkalmazását, majd új pártfogók is csatlakozván hozzájuk, fokozatosan az iskola felszerelése is megindult. Mindez a már-már csüggedő pártfogóságot annyira felbátorítá, hogy az új épület megteremtését is reményleni merte.[1])

A ma már tisztán magyar nemzeti szellemben működő tanintézet hatásáról és befolyásáról is meg kell emlékeznünk, melyet nemcsak Verbászra, hanem környékére is gyakorol.

Ezen helyzetéből és hatásából folyik az a legújabb kormányi intézkedés, mely szerint a vallás és közokt. miniszter az az intézetet évi 3000 frttal segélyezi, ez összeg erejéig őt illetvén meg a tanárok megfelelő számának kinevezése. E jogi helyzetet jelzi az algymnasium legújabb neve, melyet a szép új épület e feliratban tüntet fel: „*Államilag segélyezett községi algymnasium.*“

6. Zentai községi algymnasium.

Megyénk magasabb művelődési fájának legifjabb, de erőteljes hajtása a zentai községi algymnasium.

Nem annyira a közszükség, mint inkább Zenta intelligens elemeinek a magyar kultura iránt való szeretete s a város szebb jövőjének biztosítása, hite hozta létre.

Midőn 1867-ben alkotmányunk visszaállíttatott, 1868-ban pedig a népoktatásról szóló törvény is meghozatott, Zenta azonnal a legelsők közt lobogtatja megyei közművelődésünk zászlaját. Az átalakulás e korszaka már itt találta Samu Józsefet, ez ismert tanférfiút, ki Ujházi Menyhért iskolaszéki elnök, Babócs György főbiró, Szárics Bertalan főjegyző s az ősz Benedek Elek apát-plébános, Mihálkovics István, dr. Révay János és Szabó László együttes törekvéseiknek az iskola falai között életet ad. Őt helyezi a közbizalom érdemei jutalmául az 1870. évi junius hó 10-én hozott határozattal felállítandó 6 osztályú polgári iskola élére is mint igazgatót.

---

[1]) 1888. évi nov. 8-án ülte Új-Verbász az új épületben a zárkőbetételi ünnepélyt.

Az 1874—75. tanévben a polgári iskola már 4 osztályú, midőn a közönség körében váratlanul mozgalom támad annak gymnasiummá alakítása ügyében.

Időközben Samu Zentáról eltávozván, a város tanügyeinek vezetését ért veszteség csakhamar szerencsésen pótoltatott dr. Kúthy József személyében, kinek hivatalba lépésével a polgári iskola átalakításának ügye gyors léptekkel haladt előre.

A miniszter 1876. évi augusztus havában megengedi, hogy a polgári iskola egyelőre két évi nyilvánossági joggal 4 osztályú algymnasiummá alakíttassék.

Megérte tehát Zenta hő vágyának teljesülését, gymnasiuma az 1876—77. tanévvel működését megkezdette; de teljes 7 év kellett hozzá, hogy az intézet élete nyugodt mederbe juthatott. Ez idő alatt nem egyszer az elmulás veszélye is lebegett felette; de Zenta kulturájának sorsa fölött híven őrködő polgárai mindannyiszor megmentették. E helyzet szülő oka az az áldatlan és évekre terjedő társadalmi háború volt, melyben Zentát épp ez időben az úgynevezett „járás per“ sodorta s oly társadalmi pártviszályt teremtett, mely nemcsak a közügyekre hatott bénítólag, hanem a társadalmi kötelékeket is szétszakgatta.

Utóbb sikerült a kormány részéről támasztott követelések kielégítését létesíteni úgy, hogy az 1879—80. tanév már képesített tanárokkal nyittatott meg; a felszerelés és a fenntartási alap okmányszerű kijelölése megtörtént, mire Trefort Ágoston vall. és közokt. miniszter a zentai 4 osztályú algymnasiumnak 1881—82. tanév kezdetétől a nyilvánossági jogot végleg megadta.

Ezzel állandóság állott be az intézet életében is egész 1887-ig, midőn Kúthy József a székesfehérvári állami főreáliskola igazgatójává léptettetett elő. Az intézetet jelenleg Szűcs Lajos igazgató vezeti.

A nyolcvanas évek közepe (1884—87.) az intézet belső életében is nyomot hagyó. Ez időre esik ugyanis a tanári fizetések megállapítása az állami fokozat szerint, mely az intézetnek állandó és képzett tanerőket biztosított; ez időbe esik a gymnasium közigazgatását tárgyazó szabályrendelet

alkotása, mely egyfelől az állam, másfelől a fenntartó város közti viszonyt s ez utóbbinak — patronusi — kegyúri helyzetéből származó hatáskörét állapítja meg az intézettel szemben; ez időszak jelentős tette a tanári nyugdíjügy rendezése, melyet végül a város az állami nyugdíjintézetbe való belépéssel oldott meg.

Az 1894—95. tanévben az intézet tanulóinak száma 204-re emelkedvén, önkéntelenül alakot öltött a régi törekvés: az algymnasiumnak főgymnasiummá kiegészítése, melyet a szükséghez képest az alapító város már az algymnasium alapításakor kimondott. Az ügyet a városi képviselet, mint kegyuraság 1895. február 9-én elvben egyhangúlag magáévá tette. A végrehajtással megbízott gymnasiumi bizottság sietett is ez ügyben a közoktatási kormánynyal érintkezésbe lépni s Wlassics Gyula közoktatásunk jelenlegi vezetője kijelenté, hogy a híres zentai csata színhelyén egy állami főgymnasium felállítását ő maga is országos fontosságúnak tartja.

Zenta megszokott áldozatkészsége dícsérendő törekvéséhez nem hiányzik; az állam kormánya törekvésének fontosságát elismeri, kételkedhetünk-e hát, hogy Zenta hő vágya teljesedik?

7. Zombori állami főgymnasium.

Zombort középiskola alapításában többi városaink mind megelőzték. Hogy állandó megyei székhely lesz, e körülmény sem költi fel benne a vágyat, hogy részt vegyen városaink magasabb kulturális munkájában. Latin iskolája megszűntétől majdnem egy század telik el, míg Zombor ismét megmozdul. Az ötvenes években egy 3 osztályú német alreáliskolát alapít az osztrák Thun-rendszer germanizáló szellemében, hol 1864 körül kezdik a magyar nyelvet egy-két osztályban, de csak mint tantárgyat tanítani. Nem lehet tagadni, hogy e kis reáliskola a gyakorlati élet igényeinek igen alkalmas volt megfelelni; de mint germanizáló fészek a politikai viszonyok változtával elveszté jelentőségét, a közönség rokonszenvét; 1869-ben a város megszünteti s helyébe magyar-szerb gymnasiumot alapít, mely az

1869—70. tanévben Radulovics Szilárd igazgatása alatt meg is nyilt; de nem sokáig folytathatta életét; mert az országgyűlés 1872. évi január 23-iki határozatának megfelelően Pauler Tivadar közoktatásügyi miniszter a szerbek számára contemplált állami főgymnasiumot Zomborban helyezte el, mely 1872. november 11-én 1—4. osztálylyal meg is nyilt, a következő években pedig fokozatosan 1—1 osztálylyal bővülvén, 1876—77-ben teljes főgymnasiummá lőn.

Az intézet megnyiltakor a tanítás felesen magyar és szerb nyelven folyt, mely eljárás' nehézségei az első évben még csak legyőzhetők voltak; mert a tanulóságnak majdnem fele szerb anyanyelvű volt; a második tanévben azonban a szerb anyanyelvű tanulóság a létszám harmadára, majd a 3—4-ik évben pedig már csak negyedére szállván alá, az oktatás érdekeinek érzékeny kára nélkül a kétnyelvű tanítás annál kevésbbé foganatosíttathatott, minthogy magyar és szerb nyelven egyenlő képességgel előadni tudó tanerők sem voltak alkalmazhatók. Kimondatott tehát egységes tannyelvül a magyar s hogy az országgyűlés szép intentiójának is elég tétessék, a nemzetiségi törvény ide vonatkozó rendelkezése alapján a szerb nyelv és irodalom számára külön tanszék rendszeresíttetett, a szerb nyelv és irodalom tanulmányozása pedig a szerb nemzetiségű tanulókra nézve kötelezőleg elrendeltetett. A tanulmányozás heti 6 órában három csoportban folyva, minden szerb anyanyelvű tanulónak alkalma van az első és második csoportban anyanyelve nyelvtanával, a harmadik csoportban pedig annak irodalmával a legújabb korig alaposan megismerkedni. E rendelkezésben éppen annyi a bölcseség, mint a hazafiság és igazság; meg van általa jelölve az út, melyen haladva a jó szerb és jó magyar hazafi fogalma a közéletben érvényesülhet.

Kezdetben a fontos állami feladat megoldására hivatott intézet személyzeti belső ügy-bajok, legfőképpen pedig kellő tanépület hiánya miatt nem fejthette ki teljes mértékben erejét. Trefort nevéhez fűződik mind e bajok elhárítása. Az országgyűlés a magyar állam méltóságához illő palotaszerű épület

előállítására a legnagyobb áldozatkészséggel megszavazta a költségeket. Szép épületébe 1886-ik évi április hó 1-én költözött be az ifjúság.

Ez időtől minden eszköz birtokában biztos lépésekkel halad a fontos intézet nagy céljainak elérése felé.

Visszatekintés középiskoláinkra.

Az egyes középiskolák történetének rövid vázolása után, lássuk immár azok összes képét s vonjuk le belőle következtetéseinket megyénk magasabb művelődési menetére. Következtetéseink megállapítására az 1894—95. tanév adatait használjuk. Középiskoláink száma: 7, melyek az ujvidéki szerb főgymnasiumot kivéve, mind a szegedi tankerületi főigazgatóság alá tartoznak s melyek közül, mint láttuk, 5 fő- és 2 algymnasium; reáliskolánk egy sincs, mely körülmény sajnosan mutat megyei középfokú oktatásunk egyoldalúságára.

E középiskolák területi elosztása, a megye északi, déli, keleti és nyugati határain és a Közép-Bácskában, elég arányos; mindnyájában tisztán magyar és erőteljes nemzeti szellem hatja át úgy a nevelést, mint az oktatást minden irányban a szerb tannyelvű ujvidéki gör. kel. gymnasium kivételével; de az utóbbi években tantervével ez intézet is a hazai kultura keretébe illeszkedett, a magyar nyelv tanítására osztályaiban heti 28 órát fordít s több tantárgy kezelésében magyar tankönyveket használ. E gymnasiumokon kívül azonban elsőrendű szükséget képez egy főreáliskola technikai és közgazdasági haladhatásunk szempontjából egyaránt.

Összes középiskoláinknak az elmult tanév végén 2021 tanulója volt, mely számból a szorosan vett megyebeliek csak 525-öt tesznek ki; 1496 növendék a helybeliekre és egy csekély részben más vidékiekre esik; fölötte csekély tehát a szorosan vett megyei ifjúság száma középiskoláinkban, még ha azon körülményt figyelembe vesszük is, hogy protestans ifjaink nagyrészben a megyén kívül levő felekezetökbeli iskolákat keresik

fel részint felekezeti érdekből, részint mert azokban az iskolázás hasonlíthatatlanul olcsóbb, mint a mi tanintézeteinkben. S ha még hozzávesszük, hogy polgári fiuiskolánk sincs több nagy megyénk területén 5—6-nál, annál inkább fel kell tűnnie szorosan vett megyebeli középiskolás tanulóink csekély számának, a mint hogy láthatólag növekszik is utóbbi időben az okleveles intelligens elemek importja.

Érettségi vizsgálatot intézeteinkben helybeli és szorosan vett megyebeli ifjaink közül együttvéve is mintegy 60-an tettek, tehát a tanulóság összes számát véve minden 100 tanulóból csak 3 nyert képesítést egyetemi tanulmányokra, a mi fölötte csekély százalék, még ha a megyén kívül érettségi vizsgálatot tett fiainkat számba vesszük is.

Az anyanyelvi viszonyok tekintetében kiemelendő középiskolai tanulóságunk számában a *magyarság túlsúlya*. A 2021 tanulóból ugyanis 1262 volt magyar; 468 szerb anyanyelvű; — de e számból 98 Horvát-Szlavónországra esik — továbbá 268 német, 6 tót és 17 egyéb anyanyelvű.

Vallás szerint róm. kath. volt: 990; gör. kath.: 12; gör. kel. vallású: 442; ágost. ev. 78; ev. ref.: 77; zsidó vallású: 422, tehát a számilag leggyöngébb felekezet az összes tanulóság egy ötödét teszi. Intő példa többi felekezeteinknek a tudományos műveltség nagyobb becsben tartására.

Jellemző vonása intézeteink belső működésének az egyesületi élet elevensége, önképző- és dalkörök, majd segélyző-egyletek alakjában. Az ujvidéki szerb gymnasium kivételével mind a 4 főgymnasiumnak van egy-egy nemzeti jelesünk neve alatt működő munkás önképzőköre a magyar nyelv- és irodalombeli jártasság fokozására, a magyar nemzeti érzés erősbítésére s egyáltalán az önmunkásság fejlesztésére. A szívművelés gyöngéd munkáját végzik a zene finomító erejével a dalkörök, mely irányban főleg a mindkét ujvidéki, bajai és zombori főgymnasiumok tűnnek ki nemcsak ének-, hanem szépen fejlődő iskolai zenekaraik által is. Végül a segélyző-egyesületek jótékonyság gyakorlásával igyekszenek a szegényebb sorsú tanulókat pályájuk küzdelmeiben

támogatni. Ez egyletek által rendezett iskolai ünnepélyek magyar nemzeti tartalmuk mellett jelentékeny összegű tőkét szereztek eddig is az egyes intézetek kebelében fennálló ily egyesületeknek. Az 5 főgymnasium segélyalapja ma már meghaladja a 30 ezer frtot, melynek kamatjövedelme könyv, pénz, ruha, gyógyszer alakjában nyújt segélyt az arra szoruló érdemeseknek.

A tudományok kincstárát képezik intézeteink könyvtáraik által, melyek befolyását művelődésünkre annál becsesebbnek kell tartanunk, mert közkönyvtáraink, a zomborit kivéve, még a jövő méhében vannak; e könyvtárak a tudományok minden szakát képviselik s nemcsak a tanárok művelődésének fontos tényezői, hanem a tudománykedvelő közönség részére is hozzáférhetők lévén, a tudományos műveltség gyarapodását eszközlik. Középiskolai könyvtáraink állománya közel 40 ezer kötet; oly szellemi tőke, melynek kamatai magasabb általános művelődésünk állományát gazdagítják.

Intézeteink a szabadkai és ujvidéki gör. kel. gymnasiumok kivételével a paedagogia mai körülményeinek egészségügyi tekintetben is megfelelő új, palotaszerű épületekben vannak elhelyezve, az oktatás érdekeit minden szakban hatékonyan támogató és elég gazdag taneszközbeli gyűjteményekkel; az eddiginél több figyelem fordítandó azonban a helyi és megyebeli főkép természeti, történelmi és régészeti termények és leletek gyűjtésére; ifjaink szeretete ez úton nemcsak a tudományok, hanem e megye földje iránt is csak növekedhetik.

Középiskoláink évi fenntartásának költsége 172,000 frtra tehető. Ennyivel járulnak állam, hitfelekezetek, községek megyénk magasabb művelődési szükségleteinek kielégítésére. Nem sok, de elég tekintélyes összeg; semmiesetre sem elegendő azonban, ha azt akarjuk, hogy megyénk, mint hazarész, hazai magasabb művelődésünk munkájában vagyoni és lélekszámi erejéhez képest részesedjék és ha azt akarjuk: hogy a nemzeti egység megteremtésében számot tevő tényező legyen.

A nemzeti egységre törekvő munkájukban pedig középiskoláink mindaddig csak fogyatékosan működnek közre, míg internátusokkal

ellátva nem lesznek és ez úton ifjúságunk úgyszólván együttes házi nevelése is nem biztosíttatik. Sok nyelvű és felekezetű viszonyaink között ifjaink egy irányú gondolkodása és érzülete csak így lesz létesíthető; csak így lesz biztosítható az iskolai nevelés által elérni szándékolt eredmény az iskola falain kívül működő, romboló hatások ellen. A jó példát, bár szerény eszközökkel csak szerény mérvben, ez irányban is megmutatta az ujvidéki kir. magyar főgymnasium a kebelében szervezett internátus által. A tanintézet e célra használt helyiségei oktatási célokra nélkülözhetetlenekké válván, a tanügyi kormány azt azon ígérettel szüntette meg 3 év előtt: hogy általa állami internátus fog alapíttatni. Az ígéret ma, 3 év után is még mindig csak ígéret. A nemzeti egység nevében várja minden jó hazafi az ígéret beváltását és általában középiskolai internátusoknak megyeszerte teljes erővel leendő megindítását.

Végül még csak azt jegyezzük meg, hogy megyénk, mint erkölcsi testület, magasabb művelődésünk érdekében eddig nagyon keveset tett. Ideje volna, hogy egy főreáliskola, vagy egy magasabb gazdasági intézet alapítása iránt, ha kell, az állam segélyét is igénybe véve, a kezdeményezés terére lépne!

6. Szakiskolák.

Alkotmányunk visszaállításával 1867-ben állami újjá alakulásunk munkájában minden téren előtérbe nyomult a haladás, művelődés kérdése úgy az általános, mint a szakműveltség körében. Az általános népművelődés keretét az 1868. évi 38. törvénycikk csakhamar meg is adta s a 70-es évek elején a kormány habár csak rendeletileg a szakiskolák ügyeinek rendezését szintén munkakörébe vonta az ipar, kereskedelem és földmívelés szempontjai szerint.

Megyénk szakbeli művelődését e rendelkezések teljesen elhagyatott állapotban találták s abban van az részben ma is a földmívelést illetőleg; mert még ma sincs több, mint egyetlen *földmíves iskolánk*.

Volt ugyan Ujvidéken és Zomborban az 50-es években keletkezett, de a 60-as évek végén már elsenyvedt két alreáliskolánk, melyek sok hasznot hajthattak volna, ha hatásukat a beléjük fészkelődött nemzetiségi irányzatok meg nem bénítják vala. Fennállott még ezeken kívül a 70-es években Baján két német kereskedelmi iskola, mint magánvállalat; de a vezetésüket átlengő idegen szellem életet azoknak sem engedhetett. Majd 1881-ben találkozunk még Ujvidéken Schreiber Nándor ottani német polgár vezetése alatt egy hasonszellemű egyleti ipar- és kereskedelmi iskolával; hamaros elmulásának magva azonban már keletkezésében meg volt, miről a kir. tanfelügyelői irattár tesz tanubizonyságot.

Ennyiből állnak megyénk szakoktatásának történeti előzményei, hacsak a század első felében dívott *vasárnapi mesterinas iskolákat* ide sorozni nem akarjuk, melyek egyedüli tantárgya az ipari rajz volt.

Csak a 80-as évek elején kezdünk kibontakozni szakoktatásunkban az addig uralkodni akaró idegen szellem békóiból nemcsak megyénkben, hanem országszerte is, melyhez egyes hazafiak törekvései mellett elhatározólag járult az új ipartörvény megalkotása. E törvény szerint ugyanis iparos és kereskedelmi tanoncok számára a községek alsófokú kereskedelmi és ipariskolákat kötelesek állítani.

A magasabbfokú szakoktatás is megindul azonban. Ujvidéken a város kérelmére 1882-ben magyar állami *ipar- és kereskedelmi iskola* nyittatott, mely ma már kapcsolatban egy 4 osztályú polgári iskolával, mint „felső kereskedelmi iskola“ folytatja üdvös és kiható működését úgy szakbeli, mint magyar állami szempontból.

Mennyire megfelel ez intézet fontos hivatásának, legjobb bizonyítéka az: hogy e kereskedelmi iskolából 1888 óta érettségi vizsgálattal kikerült 73 növendék 5—6 kivételével mind mint gyártelepi, kereskedelmi, biztosító és egyéb pénzintézeti alkalmazottak működnek a megyében, Budapesten és az ország előkelőbb helyein.

Felsőbbfokú szakoktatásunknak még csak Zomborban van hajléka a város áldozatkészége által alapított szintén *felső kereskedelmi iskolában*, mely az elmult tanévben fejezte be működése 7-ik évét. Sokkal rövidebb idő, hogy sem eredményeit megítélni akarhatnók; nincs azonban kétségünk az iránt: hogy ez intézetünk is méltó versenytársa lesz az ujvidékinek. Erre mutat az a körülmény, hogy látogatottságban ma sem marad már el attól.

A mint felsőfokú szakiskoláinkban a kereskedelmi irány látszik túlsúlylyal megindulni, akkép az alsófokúakban az ipari irány az érvényesülőbb, a mennyiben itt a tanulóságot legnagyobb részben iparos tanoncok képezik természetszerűleg már azon oknál fogva is, minthogy főleg a községekben az iparosok száma messze túlhaladja a kereskedőkét.

Az *iparos tanonciskolák* száma megyénkben a mult tanév végén 5317 tanulóval 20-ra ment. Az önálló törvényhatóságot képező négy városunkon kívül ily iskolákat találunk: Adán, Apatinban, Bezdánban, Cservenkán, Hódsághon, Kúlán, Német-Palánkán, Ó-Becsén, Ó-Kanizsán, Szent-Tamáson, Ó-Szivaczon, Uj-Verbászon, Topolyán, Titelen, Zentán. Fejlettség tekintetében első helyen állnak a bajai iparos tanonciskolák. Jelentékeny sikereket értek el: Apatin, Cservenka, Hódságh, Ó-Szivacz, Titel, Zenta iskolái. Kiemelendők a bajai és zentai ipariskoláknál az *iparos segédek* számára újabban berendezett továbbképző tanfolyamok, melyek már is szép látogatottságnak örvendenek s az igazgatók szakértő vezetése alatt a legjobb reményekre jogosítanak.

Ipari haladásunk hatékony eszközét képezik az ezen iskolák által a tanév végén rendezni szokott iskolai iparkiállítások.

S van ez iskoláknak még egy fölötte becsülendő vonása: a magyar nyelv ismeretének terjesztése, melynek értéke csak nagyobbodik, ha meggondoljuk, hogy ez iskolák tanulóságának $^9/_{10}$-ed része nem magyar ajkú; de a magyar tannyelv alkalmazásának útján csaknem észrevétlenül jut egyik, űzleti szempontból is főszükséglete kielégítéséhez: a magyar nyelv megtanulásához.

S most szóljunk ma még a maga nemében egyetlen szakiskolánkról, mely a

Magyar kir. földmíves iskola Adán.

Még 1880-ban pendült meg az eszme egy földmíves iskola felállítása iránt Adán s annak hasznát a polgárokkal megértetvén, a község a földmíves iskola céljaira a város alatt 100 hold földet és 8000 frtot ajánlott fel, tanerők és minden egyéb szükségletek ellátását az állam vállalván magára mintegy viszonzásul a község áldozatkészségének.[1])

Feladata ez iskolának nem gazdatisztek képzése, hanem a *kisebb gazdák* gyermekeinek megtanítása arra: hogy birtokaikból a talaj termőerejének megóvása és fokozása mellett minél nagyobb és állandó tiszta jövedelmet nyerjenek, vagyis a termelésnek oda emelése: hogy a hol eddig *egy* kalász termett, *kettő* teremjen. Feladata továbbá az intézetnek, hogy alkalmas egyéneket neveljen, kik nagyobb uradalmakban a birtokos vagy gazdatisztek rendelkezéseit végrehajtani képesek legyenek; minél fogva a tanítás gyakorlati s a munkában való ügyesség kifejtésére igyekszik nagy súlyt fektetni. Az elmélet a mezőgazdasági szaktárgyak tanítására, a gyakorlatban történők megmagyarázására, írási és számolási dolgozatok készítésére terjed ki. Kiképeztetnek továbbá a növendékek az állatok tenyésztésénél előforduló teendőkben,

[1]) Az adai földmíves iskola keletkezésének történetét pro memoria ide iktatjuk. Ugyanis: Czirfusz Ferencz kir. tanfelügyelő az adai iskolákat hivatalosan meglátogatván, azon alkalommal Kelemen János bíró és az előljárók nevezett tanfelügyelőnél tisztelegtek s egyúttal tanácsot kértek tőle, hogy mi módon állíthatnának ők fel egy magasabb intézetet, például gymnasiumot. A tanfelügyelő a gymnasium felállítását részint azért, mert a megye területén már úgy is 7 gymnasium működik, s ezek közül a tőszomszédságban a zentai épp akkor tájban nyittatott meg, semmiképpen sem ajánlotta, hanem igen meleg és meggyőző hangon szólt a földmíves iskolákról, mely szerinte Ada viszonyainak leginkább megfelelne, kijelentvén egyidejűleg, hogy a földmíves iskola céljaira a legjobb minőségű földből 100 katasztrális holdat kihasítani, az épületek felállításához pedig pénzbeli áldozattal kell járulni. Opicz Sándor plébános úr hozzászólása után az előljáróság még az nap bemutatta a kihasítandó földterületet, ezen kívül az épületre — a képviselőtestület jóváhagyása reményében — nyomban felajánlott 8 ezer forintot, mit a tanfelügyelő elfogadván, erről a megyei közig. bizottság útján a miniszteriumnál jelentést tett, minek folytán az intézet elállítására a földmivelési miniszterium intézkedett.

a beteg állatok ápolásában, hogy képesek legyenek az állatorvos működését kiegészíteni.

A bennlakó növendékek száma 28, egy növendék évi kiképzési díja 150 frt, melyért az intézetben lakást, élelmezést, mosást, tanítást nyer. Egyes községeknek, mint Zenta, Zombor, Petrovoszelló, Ó-Becse, Mohol örökös alapítványaik vannak egy-egy általuk kijelölendő növendék kiképzésére s néhai id. Latinovics János is tett bács-bodrogh megyei szegény sorsú ifjú kiképeztetésére örökös alapítványt.

Az iskola a gazdaság központján fekszik a város mellett. Földje televény gazdag, áramlási talaj őstermőerővel. A gazdaság 10 táblára van osztva, melyből egyet az intézeti és gazdasági udvar foglal el a szérűs kert- és kisérleti térrel együtt.

A mívelés alatti terület két fő út által 4 részre van osztva, a főutak gyümölcsfákkal szegélyezve, melyek idővel nem csekély mértékben fogják a gazdaság jövedelmét fokozni.

A vetésforgó a bácskai viszonyok között legjövedelmezőbb *négyes* forgó, egy forgón kívüli lucerna-nyomással oly formán, hogy míg az egyes táblákból minden forgóbeli növénynek 2—2 tábla jut, egyúttal a takarmánytermelésre is fősúly fektettetik.

Az iskola hatása már rövid tíz évi fennállása óta is észlelhető. A helyesebb eljárást szívesen ellesi a kisgazda, egyik-másik meg is kísérli azt utánozni, de a nagy tömeg marad a kényelmes búza- és tengeritermelésnél. Hosszabb idő s a hasonirányú gazdasági iskoláknak a megye területén tervszerű szaporítása kívántatik ahhoz, hogy a többoldalú gazdálkodás s különösen a magfélék s takarmánytermelése kisgazdáink által nagyobb mértékben felkaroltassék s a gazdaság jövedelme az állattenyésztéssel jelentékenyen emeltessék.

A gazdasági munkában minden tanuló kivétel nélkül köteles részt venni, kik a gazdasági munkákat mindig felügyelet alatt végzik, melyben az igazgatót a segédtanár és a kertész támogatják.

Az iskola a lefolyt 10 év alatt számos alaposan képzett kisgazdát és értelmes munkavezetőt bocsájtott már ki, sőt azok

közül néhány nagyobb intelligenciával és előkészültséggel kilépett növendék nagyobb gazdaságokban gazdatisztkép is alkalmaztatott. Különben a felvételhez megkívántató előkészültség: az írni, olvasni, számolni tudás. Nem egy oly növendéke is volt azonban már az intézetnek, kik egy-két gymnasiumi osztályt végeztek.

7. Művészeti iskolák.

A művészeti oktatás megyei közművelődésünknek még csaknem egészen hiányzó tényezője. A művészetek összes ágaiból egyedül a zenészet részesült eddig valamelyes figyelemben. Van ugyan ez állapotnak megyei közviszonyainkban némi magyarázata; mindazáltal legalább a jövőben akár társadalmi, akár állami tevékenységgel, de oda kell törekednünk: hogy hazánknak e téren magasabban álló részeivel egyenlő műveltségi fokot érhessünk el.

Egyetlen zeneiskolánk ez idő szerint a *szabadkai zenede*, míg Zomborban csak most készülnek zeneakadémia felállítására.

A szabadkai zenedét a város Frankl István gymn. igazgató indítványára és tervezete szerint 1868-ban alapította. Alapítására elhatározó befolyással volt, hogy *Allaga Géza*, megyénk derék fia 1866-ban mint színházi karnagy Szabadkára jövén s akkoron már „Szeretlek én egyetlen egy virágom“ című örökszép dalával országos hírre emelkedvén, mint zeneíró s jeles előadó gordonka-művész zenészeti kitűnő talentumának továbbra is Szabadkán óhajtott tért nyerni. Az akkori dalegyesület vezetését is átvévén, úgy a nyilvános, mint a magán zenetanítás körében elért sikerei teljesen megnyerték a város közönségét egy rendszeres zeneiskola alapításának, mely a fentebb jelzett évben működését meg is kezdte három, u. m. ének-, hegedű- és gordonka-tanfolyammal.

Az iskola azonban Allagának 1870-ik év vége felé távozta után 1872-ben megszűnt, 1874-ben ismét megnyilt Sousek N. igazgatása alatt, míg végre 1882-ben annak élére *Gaal Ferenczet*, a budapesti országos magyar zeneakadémia

kitűnő növendékét s azóta már a magyar zeneirodalomnak is egyik szép hírnévvel biró tagját állította a fenntartó város közönsége, ki az iskolát az ének-, hegedű- és fúvóhangszerek tanszakain kívül még zongoratanszakkal is kibővítette s 1888-ban az igazgatón kívül még 3 tanerővel látta el.[1])

A zongoratanszak magasabb folyamát, mint különben is kitűnő zongoraelőadó maga az igazgató Gaal Ferencz vezeti s a többi tanszakokban mellette még négy zenetanár működik.

Ez iskola ma komoly irányánál s szakszerű vezetésénél fogva az országban létező összes vidéki zenedék legjobbjai közé tartozik. Tantervéül a budapesti nemzeti zenede tanterve szolgál s különösen a zongoratanszak az említett intézettel is kiállja a versenyt, miről a szabadkai növendékeknek a budapesti nemzeti zenedében eddig tett kitűnő magánvizsgálataik tanuskodnak. Igen hasznos szolgálatot tesz ez iskola a zenei műízlés terjesztésére az általa minden évben rendezni szokott zenereggélyével és záróvizsgálataival, midőn alkalmat nyújt a nagy közönségnek is komolyabb irányú magyar és klasszikus zeneművekkel megismerkedni s ekkép a zeneművészet iránti vonzalmat éleszteni, fenntartani.

A szabadkai zenedén kívül zenei rendszeres oktatás még csak a bajai és szabadkai állami tanitóképzőkben van hegedűn és zongorán; nem annyira művészi célból, mint inkább a tanitóképzés gyakorlati szempontjából. A megye területén ezen kívül számos magán zenetanitó működik, nők és férfiak egyaránt főleg zongorát és hegedűt tanítanak.

Iskolaszerű és inkább csak műkedvelési szempontokból, szép gondozásban részesül a zene az ujvidéki kir. magyar, a gör. kel. szerb, és a zombori állami főgymnasiumokban is, melyek tanulóiból állandó zenekarokat tudnak összetanítani nevezett intézetek egyes, e téren buzgó tanárai.

---

[1]) Iványi: Szabadka tört. II. 456.

8. Bács-Bodrogh megye tankerületi községi nép- és polgári iskolai tanitóinak egyesülete.

Az 1868. évi 38. törvénycikk az országot vármegyék szerint azoknak megfelelő számú tankerületekre osztván, a törvény ezen rendelkezéséhez képest megyénk is önálló népoktatási tankerületet képez.

Ugyanezen törvény zárószakaszainak intézkedése szerint minden tankerület községi nép- és polgári iskolai tanitói tankerületi tanitói testületet köteleztetvén alkotni, a törvény életbe léptével megyénk területén keletkezett községi iskolák és állami tanitóképzők tanférfiai már 1872. évi október hó 14-én megalakították Zomborban 88 taggal a megyei „községi tanitóegyesület"-et.

Az egyesület törvényszabta szervezetéből folyólag járási körökre oszlik. Községi iskoláink helyei szerint az egyesület jelenleg 7 járási kört képez: Apatin, Baja, Szabadka, Titel, Ujvidék, Zenta, Zsablya székhelyekkel s mindenik székhelyhez a földrajzilag hozzájuk legközelebb eső községi tanintézetek tanitóival.

Köteles tagjai az egyesületnek a megye területén levő állami és községi óvodák-, állami és községi elemi-, felsőnép- és polgári iskolák, az alsófokú kereskedelmi, valamint az iparos tanonciskolák tanitói s tanitónői, valamint az állami tanitó- és tanitónőképzők tantestületei. Tagjainak száma 1895-ben 302 volt s az egyesület népességére nézve is az ország legtekintélyesebb egyesületei közé tartozik.

Célja és feladata az egyesületnek az iskolai nevelés és oktatás előmozdítására tartozó ismeretek gyarapítása; a tanitási módszerek javítása; a fegyelem helyes gyakorlását célzó értekezések tartása; a tanitási eszközök szaporítása, javítása és terjesztése s a munkaképtelenné vált tanitók s azok özvegyeinek, árváinak segélyezése. E feladat megoldásában az egyesület vezéreszméi: kitartó fejlesztése a szakképességnek; a magyar nemzeti

törekvések ápolása az iskolában s a tanitó határozott befolyása társadalmi érintkezés útján a nemzeti tömörülés munkájában.

A egyleti működés súlypontja a járási körökre esik, ezek kebelében folyik főleg a szakmunkálkodás, melynek eredményeiről a körök az évi közgyűlésnek gondosan beszámolnak, míg a közgyűlések inkább a felmerülő fontosabb tanügyi mozzanatok és irányeszmék fejlesztői és terjesztői.

Az egyesület közgyűléseit rendesen augusztus hóban tartja a megye különböző helyein, hol azok mindig valódi kulturünnepet képeznek polgári, iskolai hatóságok és a nagy közönség részvételével. E közgyűlések értékét nagy mérvben fokozzák a velök összekapcsolni szokott ismeretterjesztő kirándulások, hangversenyek és tanszerkiállítások. Ez utóbbiakból különösen kiemelendő az 1887. évi tanszerkiállitás Bezdánban, melyen a megye jobb berendezésű tanintézetei s a főváros tanszerkereskedői s tankönyvkiadói is részt vettek. E közgyűlések elvi határozatai közül legfontosabbak az 1892. évi következő megállapodások: 1. A magyar nyelvet nemcsak ápolni, hanem terjeszteni is kell. 2. A magyarosodás ügyét leghathatósabban az iskola viheti előre. 3. Nemcsak nyelvre, hanem érzületre nézve is magyarrá kell nevelni az idegen ajkú ifjúságot. 4. A magyar állam területén levő iskoláknak kötelességük a nem magyar ajkú polgárokat az állami nyelv birtokába juttatni. 5. A magyar nyelvnek tannyelvül bevezetése által a nem magyar ajkú népiskolák tancélja nincs veszélyeztetve. 6. Az a tanító, ki a magyar nyelvet nem beszéli, ki a magyarosodás eszméjét az iskolában és társadalmi érintkezésben nem képviseli: az nem lehet a magyar tanitói karnak tagja s mint ilyen oklevelétől megfosztandó.

Az egyesület ügyeit a központi tisztviselőség s a 12 tagból álló választmány intézi, mely évenkint egy rendes és egy előkészítő ülést szokott tartani ez ideig rendesen Zomborban.

Nagy elismerés illeti mindazon férfiakat, kik az egyesület úgy szellemi, mint anyagi érdekeit hazafias buzgósággal ápolni fáradhatatlanok; mert hogy ez egyesület úgy paedagógiai, mint didaktikai tekintetben megyei népoktatásunknak nemcsak számot

tevő, hanem több tekintetben alapvető tényezője: azt eddigi sikeres működésével is fényesen bebizonyította.

Központi könyvtárt az egyesület a kezelés nehézségei miatt nem létesített ugyan; de a járási körök úgy szak-, mint iskolai és népkönyvtárak alapításán tőlük telhetőleg buzgólkodnak. Legrendezettebb könyvtárral a zentai kör bir.

Az egyesület szellemi tevékenységére élénk világot vet különben, hogy eddigi 22 közgyűlésében 78 tételt tárgyalt le; melyek közül 10 a neveléstanra; 17 az oktatástanra; 14 a módszertanra; 3 a fegyelmezésre; 7 a társadalmi nevelésre; 3 a tanitói állásra; 5 iskolaszervezésre; 5 a testületi életre; 3 az iskolai egészségügyre; 11 pedig a gazdaságtani és iparoktatásra esik; nincs tehát népnevelésünknek olyan ága, melyet az egyesület figyelmen kívül hagyna. — Sőt a nemes munka versenyének élesztésére 1893 óta pályadíjakat is tűz ki s e címen már eddig is 100 arany frankot és 220 koronát csatolt elismerése koszorújához a pályázatok győzteseinek, noha összes vagyona ez idő szerint készpénzben és követelésekben csak: 1372 forint. A munkálatok részint az egyesület „Évkönyv"-ében, részint tanügyi és megyei lapokban láttak napvilágot. „Millenniáris Évkönyv" kiadását is elhatározta az egyesület s annak költségeire 600 frtot utalványozott. Nincs kétség benne, hogy ez Évkönyv az egyesület tagjai s népnevelésügyünk barátai számára értékes millenniumi emlék lesz.[1])

---

[1]) Fel kell említenünk, hogy a 70-es évek elején Gräff Nikáz zombori tanitó létrehozta a „Zombor-vidéki tanitó egyesületet", mely majd 200 tagot számlálván, vándor gyűléseiben üdvösen működött. Midőn azonban Kalocsa-főegyházmegye 1875—76-ban az öt fiók tanitó-egyletet Bácskában megalakitotta, Gräff elnöklete alatti egyesület részint a községi, részint a röm. kath. felekezeti tanitó egyletek közé beolvadt. A későbbi években más hitfelekezeti tanitók is szerveztek egyleteket, kivéve a gör. keletieket, kik tudtunkra ma sem birnak jóváhagyott alapszabályokkal, ámde azért tartanak tanitói értekezleteket, sőt Ujvidéken felállitandó convictusra már jelentékeny összeget gyűjtöttek, hogy annak kamataiból a tanitók gyermekeit neveltethessék.

Ugyancsak itt illőnek tartjuk megemliteni, hogy az 1881. évi ország. tanitói képviseleti közgyűlésen, melynek 170 tagja volt (13 tanfelügyelő, 24 képezdei igazgató s tanár és 133 tanitó) Bácska is részt vett. Nevezetesen: Czirfusz Ferencz kir. tanfelügyelőt a miniszter hivta fel, a két állami képezdét dr. Barts Samu és Fábián Károly tanárok, a tanitóegyleteket pedig Fonyó Pál hitelemző, Jauch Ferencz és Radics Jakab tanitók képviselték.

Szakirodalmi becses dolgozataikkal az egylet fennállása óta leginkább: dr. Bartsch Samu, Bakodi Márton, Burkovics Lajos, Czehe Győző, Czehe-Samu Matild, Fauszt János, Gubicza Kálmán, Gurcsán István, Szántóné-Hahn Róza, Heller Rikhárd, Harsányi János, Molnár Ferencz, Móra István, Nágel Sándor, Novoszel János, Oláh Károly, Oppenländer Gyula, Petonszky József, Pozsonyi Béla, Rauschenberger Adolf és János, Samu József, Steiger Frigyes, Treer János, Walder Jakab, Veigang János, Vida Sándor és Zorkóczy Lajos tűntek ki.

Azok, kik kezdet óta szóval, tettel, jó példával igyekeztek elüljárni megyei tanitóságunk szakbeli és társadalmi súlyának növelésében a következők, u. m.: Samu József (†), Czirfusz Ferencz, Rauschenberger Adolf, majd később Gräff Nikáz, Molnár Ferencz, Czehe Győző, Petres János, Heller Rikhárd, Bakodi Márton és Jószits Kuzman, kik mint az egyesület tisztviselői is buzgó munkásai voltak megyei népnevelésünk nemzeti irányban való emelésének.

Kiemelkedő szép ténye az egyesületnek a „Czirfusz-alap“ létesítése, melyet ősz vezérének emlékezetére nyugalomba vonultakor kebelében megindított gyűjtés útján alkotott. A szeretet és tisztelet fillérei 1373 frtot tesznek ki s az összeg kamatai az egyesület kezelésében mindig valamely megyebeli kevésbbé javadalmazott tanitó közép-, esetleg főiskolát látogató fiának fognak segélyül szolgálni.

Az egyesület elnöki tisztségét 20 év óta szakadatlanul hazafias lelkesedéssel Schmausz Endre, jelenleg Szabadka szab. kir. város főispánja s megyénk népnevelési ügyeinek régi bajnoka tölti be, ki a tanitóság állandón és egyértelműleg réá ruházott bizalmát nem mint magas állásához tapadó címet, hanem egy számára kijelölt hivatásos munkakörnek tekinti, melyben a kötelességteljesítés- és ügyszeretetnek, a beható, alapos munkál-

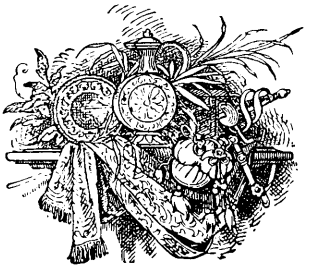

Mondanunk sem kell, hogy a fent érintett tanférfiak a közgyüléseken tevékeny részt vettek. Czirfusz Ferencz a VI. szakosztály elnökévé lőn megválasztva. Ezen szakosztályhoz két igen fontos tétel utasittatott, u. m.: 1. „A tanitó egyletek szervezete“. 2. „Az országos tanitógyülés szervezete“.

kodás- és tapintatnak, a tanitóság iránt való szeretet és nagyrabecsülésnek mindenkor annyi és oly fényes jeleit adja, hogy éppen nem csodálkozunk, ha látjuk, mint rajongják körül léptennyomon az egyesület tagjai, mint követik tanácsait s munkában, ügyszeretetben mint igyekeznek hozzá hasonlók lenni.

Az egyesület eddigi sikerei méltán feljogosítják megyénk közönségét azon várakozásra, hogy immár a közönség tiszteletét és bizalmát birva, az egyesület a jövőben is meg fogja oldani mindazon feladatokat, melyek a *magyar nemzeti népmüveltség és a nemzeti egység* megalkotásának munkájából reá háramlanak!

Frankl István.

III. RÉSZ.

A vármegye népessége.

1. A népesség szám-, nyelv- és vallás szerint.

A megyének az 1890-iki népszámláláskor jelenlevő polgári népessége 716,488 főre ment úgy, hogy Bács-Bodrogh megye lakosainak számát tekintve közvetlenül Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún megye után következik; és a sorrendben harmadiknak következő Torontál megye lakosai számánál 125,188 és a negyediknek jutó Bihar megyéé 199,784 lakossal többet mutat fel.

Lakosai anyanyelvükre nézve magyarok, németek, szerbek, tótok, ruthének, horvátok, de találunk kevés számban oláhokat, vendeket, olaszokat s más anyanyelvűeket is.

Anyanyelv szerint következőleg oszlik meg a lakosság:

Magyar	288,521.
Szerb	197,104.
Német	189,051.
Tót	29,025.
Ruthén	9,063.
Horvát	1,253.
Oláh	372.
Vend	80.
Egyéb nyelvűek	2,019.
	716,488.

A magyarok leginkább a Telecskán s a Tiszának Bács-Földvárig tartó szakasza és a Duna mellett egészen Bogojeváig laknak és a többi részeken is egyes községekben, a szerbek a

megye déli részein, s a németek a Telecska alján s a Duna mellett laknak nagyobb számmal.

A lakosság sűrűsége négyszög kilométerenkint 64·67 úgy, hogy megyénk ezen tekintetben csak a 14-ik helyet foglalja hazánk 71 megyéje közt. Ezek szerint minden lakosra 2·687 kat. hold terület jut.

Mivel a mívelés alatti terület csak 1.769,499 kat. holdat tesz, azért fejenként 2·468 kat. hold terület jut.

Ezen népesség három sz. kir. város, egy törvh. joggal felr. város, egy r. t. város és 126 községben lakik, 1892-ben összesen 114,308 lakóházban. A 126 község között ez idő szerint csak két kisközség van és pedig Vajszka és Bogyán, a többi mind nagyközség.

Községeink igen népesek. Magyarországnak olyan városa és községe, melyben a lakosok száma 5000 és annál több, mindössze 325 van. Ezek közül 44 Bács-Bodrogh megyére esik.

Hogy mily fontossággal birnak ezen nagyközségek, kitűnik abból, hogy ezek közül három szab. kir. várossá, egy törvényhatósági joggal felruházott várossá vált és egy rendezett tanácsú város van köztük, pedig egész Magyarország 71 megyéjének területén csak 46 szab. kir. város és törvényhatósági joggal felruházott város van.

Megyénk területén legtöbb híve a római katholikus egyháznak és másod sorban a gör. kel. szerb egyháznak van.

A lakosság vallására nézve a következőleg oszlik meg:

Római katholikus	461,027.
Görög keleti	131,303.
Ágostai evangelikus	64,810.
Evang. reformált	27,934.
Izraelita	19,115.
Görög katholikus	9,883.
Örmény katholikus	3.
Unitárius	37.
Egyéb keresztyén felekezetűek . . .	2,275.
Egyéb nem keresztyén	1.
	716,488.

A római katholikusoknak 91 anyaegyháza, a kalocsai római katholikus egyháztartományban, a kalocsai érsekséghez van csatolva.

A görög keletieknek 63 anyaegyháza, a karlóczai görög keleti szerb egyháztartomány, bácsi püspökségéhez van csatolva.

Az ágostai evangelikusoknak 28 anyaegyházuk van megyénk területén és a bányai egyházkerülethez tartoznak.

Az evang. reformátusoknak 13 anyaegyháza, a dunamelléki egyházkerületbe van beosztva.

A görög katholikusok négy anyaegyházzal birnak és egyházi tekintetben a zágrábi gör. kel. egyháztartomány kőrösi püspökségéhez tartoznak.

Az izraeliták 19 önálló anyakönyvi kerülettel birnak.

Roediger Lajos.

2. Bács-Bodrogh megye néprajza.

Gazdag tere van a mi szép megyénkben az ethnographiának; hisz az államalkotó magyaron kívül a német mellett a szláv elemnek is öt válfaja: szerb, bunyevác, sokac, ruthén, tót éli itten boldog világát, a magyar törvény és szabadság oltalma alatt, mindenik híven megőrizve vallását, nyelvét, ősi szokásait.

Egymást követve szállotta meg a szép Alföld ez arany kalásztól rengő rónáit a déli szerb után a bunyevác, a kárpátalji tót és ruthén, majd a Rajnamellék németje. Volt olyan időszak is, midőn az ide *hivottakat* kész házakba, gazdaságilag felszerelt udvarokba várta szabadalmakkal a császár s utoljára jött ide, a hova már idegen nem jutott, magyar is . . . . !

I. A magyar.

A törökvilág elpusztulása után inkább csak hullongott, mint települt megyénk egyes vidékeire a magyarság; de munkaereje, szívóssága, családi életének tisztasága számát úgy felszaporította, hogy ma már az összes lakosság nagyobb felét képezi s a megye területe minden pontján nemcsak számban, de értelmi erőben is a megye vezérlő eleme. Szaporodásának mérvét mutatja

Zenta, hol Katona István szerint 1800-ban hat és fél ezeren voltak, míg ma nem is egészen egy század mulva számuk fölözi a 20 ezeret.

Vallásra nézve a bácskai magyar Pacsér, Ó-Morovicza, Feketehegy és Piros református kúnjai kivételével mind katholikus. Vallásos érzülete mindennapi életében is visszatükröződik. Ha munkába kezd: „Isten segíts“ a jelszava; evés előtt és után az imát el nem mulasztja s erre gyermekeit is gondosan szoktatja. Szereti a templomot, búcsújárást, Radna, Mária-Gyűd, a bajai és doroszlói szent-kutak fő zarándokló helyei, melyeket főleg az aratás utáni munkaszünet idejében sokszor több községből összeverődve seregestől keres föl, falujában pedig ájtatos társulatokban elégíti ki szíve vallásos vágyát.

Testalkatra nézve ritkán haladja fölül a középmagasságot; de azért erő és délcegség jellemzi tagozata nyugodt harmoniáját. Színét megmondja népdala: „Akármilyen kormos tőke, szebb a barna, mint a szőke“; szabályos fejének sűrű haja, arcának szakál nélkül barkóval kiegészített bajusza alakjára felkölti figyelmed. Csontozata, izmai nagy életerőre mutatnak, meg is mutatja aratáskor a bácskai magyar, hogy mit bir el. A nap 24 órájából, az evési rövid időt leszámítva, alig alszik 4 órát; éjjel-nappal peng a kasza kezében, „akkor van sora megkeresni a téli kenyeret s egy kis gúnyára valót.“ De egyébkor sem hagyja el munkakedve; dolgozik kora reggeltől késő estig, ha napszámban van is, kifakadás nélkül, csak az őt illendő járandóság- és bánásmódban részesítsék. Minden dolgában kellő értelmiséget árul el, sőt a legtöbb esetben leleményes is, mi a magyart általában jellemzi. Mindamellett ha másnak dolgozik is, nem okoskodó, a gazda véleménye előtt meghajol, legfölebb ha annak helyességében kételkedik, úgy bajsza alól megmosolyogja; de azért megteszi a mit parancsolnak s ez a tulajdonsága emeli értékét a katonaságnál is, hol az engedelmességbe még jobban betanul. Szóval a mennyire szeret parancsolni, éppen úgy tud engedelmeskedni is.

Alig van az országnak oly vidéke, a hol a mi szép, zengő

magyar nyelvünket oly tisztán, az irodalmi nyelvet oly megközelítőleg beszélnék, mint a bácskai magyar. Bajától Titelig, Ó-Becsétől Apatinig a hol csak magyarra akadunk, tájszólásilag is alig eltérő, egyazon szép romlatlan magyar nyelvet halljuk beszélni, menten minden befolyásától a körülözönlő idegen nyelveknek úgy kiejtésben, mint hangsúlyozásban. Ó-Morovicza, Pacsér és Feketehegy református kúnjai őriztek meg valamennyi tájszólási ízt beszédjükön; míg a Tisza melletti vidék jórészt jászsági kath. telepítvényén ma már inkább csak a nyelvész veszi észre a jászsági nyelvjárás maradványait főleg Zentán és vidékén, éppen mint a Duna mellett Báthmonostor, Baracska stb. magyar népén is a somogyi és baranyai tájszólásnak sajátosságait. Csak a Szegeddel határos puszták magyarsága viszi Szögedébe eladni a szömet s ott vösz magának ögygyet-mást. Felső Bácska északi részének Bajától Szabadkáig terülő kath. magyarságának nyelve egészen városias, a magyar köznyelvhez legközelebb álló.

A bácskai magyar éles esze látszik meg a rokon fogalmak külön-külön szóval való megjelölésében.

Kifejezései is értelmesek, világosak; előadásában szereti a hasonlatot, példázó képeket, sőt egyszer s másszor az elmésség, az élc sem hiányzik társalgásából, sőt sajátszerű jellemvonása egymás gyengéit viccekkel ostorozni, egymásnak gúnyneveket adni és visszaadni.

Családi élete a bácskai magyarnak tiszta; rendre, erkölcsre a család feje gondosan ügyel; regulás ember ő s ez a regula az asszonyra is kiterjed, mert „asszonynak, macskának otthon a helye“. Ha közte, vagy a gyerekek közt néha egy kis zenebona akad: „rövid úton“ végez. Nem hiányzik azért náluk bizonyos gyöngédség sem. A gyermek apját „édes apámnak“, anyját „éd's szülémnek“ szólítja. A nő férjét „az én uramnak“, vagy „az én emberemnek“ címezi, ez meg a feleségét „az asszonyomnak“. A gyermek nincs terhökre, mert „szegény embernek gyerek a vagyona“; a tiszaparti magyar meg azt tartja, hogy „a bögre meg a gyerek sohsem sok“. Ha fia születik, az

a „gyerek“, a leány: az csak „lány“. Ki is használja a gyermekeket a gazdaságában; mert a mint fölcsöpörödtek, kezükbe adja az eke szarvát, ő maga korán szeret a nehezebb munkával felhagyni. Ha 50-ik évét elérte, inkább csak intézkedik, a ház körül rendezkedik, a gyerekeké a dolog, vagy azok nem létében a cselédségé. Ez is oka, hogy vagyonilag nem bir a némettel lépést tartani.

A katonasor a magyar legényt nem igen búsítja, mert hát „oda is ember kell“.

„Császár lesz az édes apám,
Felesége édes anyám“,

szokta dalolni a bevált magyar „regruta“. Mindig bizonyos önérzettel emlegetik, hogy — miként volt akkor, mikor a császár kenyerét ették. Annál jobban siratja katonafiát az édes anyja, kit leveleivel szokott meg-megvígasztalni, elküldvén neki arcképét, a mint azt manapság katonáéknál a fegyvernemek szerint szokták készíteni.

A bácskai magyar nyáron kevésbbé jól él, mint télen; nyáron sem hiányoznak ugyan a módosabbaknál a jó paprikások; azonban átlag véve mégis inkább télen szereti a magyar munkája gyümölcseit élvezni, a mikoron, vendégszerető lévén, a vendégségek sorra jönnek, karácsonyig a disznótorok, farsang alatt a lakodalmak. Hát az a karácsonyi kalács- és töltött káposztamennyiség, sonka, a mit a bácskai magyar asszony az ünnepekre süt-főz? Bizony elég lenne egy nagyobbacska német fejedelemséget megvendégelni.

Szoktak a fiatalok külön táncmulatságokat is rendezni télen-nyáron, melyeket újabban már báloknak neveznek. Vannak „rózsa-bálok“ és „páros“ bálok egy-egy éjre kibérelt helyeken; amazokat a leányok és legények, emezeket fiatalabb házasok rendezik, de a leányok és legények részvételével is, kikből több esetben ily alkalomból lesz „egy pár“. Mulatságaiból a cigány kezd kimaradni s helyét a tamburás foglalja el.

Tánca? Az a természetét is oly híven jellemző csárdás; az a lassan kezdődő, de fejlődésében egyre tüzesedő, ropogós

csárdás, melynek tomboló hevében született a mondás: „Kicsiny nekünk ez a ház, kirúgjuk az oldalát“.

Aztán milyen dalos ez a mi szép magyar népünk! A minek örül, a mi szívének fáj, azt mind dalba önti, melynek tartalmát s igen sokszor dallamát is maga szövi. Dalol mulatság közben, dalol házi dolga mellett; versenyt dalol künn a mezőn a pacsirtával; zengi a szerelem búját, bánatát, míg búsongását helylyel-közzel egy-egy vídámabb, gyorsabb lengésű dallal váltja fel. Éneke is olyan, mint tánca: lassan kezdi, annál hevesebben végzi.

A bácskai magyarnak, mint általában a magyarnak, van történeti emlékezése. Tud a magyarok eleiről, ide jövetelök-, vitézségökről; de legtöbbet Mátyás királyról, kinek emlékét lelkében száz mese, monda őrzi. Mindazáltal önalkotta dalaiból hiányzik az epikai elem; annál több a dal minden alanyisága mellett is a párbeszédhez hajló drámai vonás, mint e néhány töredékből is látszik:

El kell mennem katonának messzire,
Itt kell hagynom a rózsámat, nincs kire;
Terád hagyom legkedvesebb pajtásom,
Éljed vele világodat — nem bánom!
Haza jöttem édes, kedves pajtásom,
Add vissza a szeretőmet — sajnálom,
Kilenc falu, tizediket most járom,
A rózsámnak párját fel nem találom!

Mily szépen festi a magyar legény szerelmi gyöngédségét e néhány sor:

Végig mentem a tompai nagy utcán,
Betekintek a rózsámnak ablakán.
Épen akkor vetette fel az ágyát,
Rozmarinnal söpörte a szobáját!

Vagy a midőn kedvese búját ekkép vigasztalja:

Kedves rózsám kiállt a kis kapuba,
Sírva néz, hogy szeretője katona.
Eredj haza kedves rózsám, ne sirass,
Van még otthon kisebb öcsém: szeresd azt!

Építkezésében nincs fényűzés. Portáján hosszában épít vastagon vert falra nádtetővel; így biztosítja magának télen a meleg, nyáron a hűvös szobát. A módosabb magyar a közbeneső

konyhával elkülönzött egy nagyobb és kisebb szobából álló lakást épít; a nagyobb szoba az utca felőli rész, vagy a mint ő nevezi a „nagy-ház“, aztán jön a „pitvar“ szabad kéményével s a kisebb szoba, vagy a „kis-ház“, mely a rendes tartózkodó hely. A padlatot egész hosszában a termetes mestergerenda tartja, arra vannak felrakva a „kalendáriom“, a porciós könyv, a Jóska gyerektől küldött katonalevelek, meg a nyáron a jövő esztendőre gyűjtött magvak. Minden szobában főkellék az öblös, padkás banyakemence, folytatásul a „nagy-házban“ a padlatig érő párnás, dunnás ágyak; a két ablak közt a háromfiókos almáriom, szép fehér abroszszal leterítve, rajta az asszony üveg és porcellán poharaival, csecsebecséivel; s ha lány van a házban a poharakon formás sári tökökkel, fölötte a tulipános festett fogas fénylő tányérokkal, virágos mázos kancsókkal s körös-körül szent képekkel. A háznak egyetlen pompája a tisztaság, kívülbelül ragyog, fénylik annak hófehérre meszelt fala, de a „pitvart“ virágosra meszelik.

Kedves házi állata, őre a kutya, e nélkül egy család sincs; kedvelt madara a gólya, nem szabad azt portáján bántani, mert a nélkül nem áldja meg az Isten a házat gyerekekkel; a dalos fecske meg éppen szent madara, az ott rakhat fészket, a hol neki tetszik, szeretetet, vídámságot hoz a házba. Van azonban még az alföldi magyarnak másik háza is: a *tanyán*, vagy mint a Bácskában nevezik: a *szálláson*. A földes gazda távolabb eső birtokocskáján is épít házat a földmíveléshez szükséges gazdasági épületekkel, ólakkal. Itt igazi úr ő, hanem csak vasár- és ünnepnapokra rándul be a városba, vagy a falujába, ottani dolgait is eligazítani, — földjéből él, azon szeret is legjobban tanyázni; kereskedésbe, cincárkodásba most kezd beletanulni elég biztató sikerrel. Némely vidéken, mint Szabadka téres pusztáin nagyban űzik a haszonkertészetet, ezek az úgynevezett „gányók“, ők látják el jobbára a felső és közép Bácskát zöldségféle terményeikkel.

Sokat tudnék és szeretnék még rólad írni én szép magyar

népem! Örül a lelkem, Téged mindenfelé gyarapodni, terjeszkedni látván. Terjeszkedjél is mindörökké, míg ez a világ, világ lesz!

2. Németek.

A bácskai német a szorgalom, takarékosság, jólét, számítás és haladó népélet képviselője megyénkben. A német birodalom legkülönbözőbb tájairól összeverődött gyarmatosoknak nemcsak szokásaik és erkölcseik, hanem nyelvjárásaik is oly különbözők voltak, hogy kezdetben az egy községbeliek is csak nehezen érthették meg egymást, míg az együttélésből kifejlődött társadalmi és községi új életmódjuk a különbségeket el nem enyésztette.

Bácskában a más népfajok a németet egyszerűen sváboknak nevezik, noha csak részben tartoznak sváb néptörzshöz, míg ők maguk kizárólag a német nevezetet használják.

A bácskai német erős, középmagasságú, jól táplált, gömbölyded alak, az öregje csupasz képpel, a fiatalabbak azonban már nagyobbára bajúszszal szakál nélkül. Öltözetük, ha zsinórozott volna, a magyar gazdáéhoz hasonlítana. Ruházatában fő: a kényelem és célszerűség; elmaradhatatlan nála nyáron a papucs, télen a klumpa. A nők jobban megőrizték öltözetük eredetiségét, melyet egyszerűsége mellett is csin jellemez. Bokán valamivel fölül érő viganóban járnak, kivétel nélkül barna, vagy fekete kelméből; a színtarkaságot kerülik. A fényes fekete bő kötény alig enged valamit láttatni a viganóból. Hajazatát a leány kettős fonadékú koszorúban tűzi fel; idősebbek és asszonyok kontyba csavarva fésűvel tartják össze. Asszonyt hajadon fővel, vagy világosszínű ruhában írmagul sem láthatsz; a fekete fejkendő, sötét ruha, fekete harisnya természetesen meg is fosztja őket a festőiségtől s vasárnap együtt látva őket a templomban, inkább gyászoló, mint ünneplő közönségre emlékeztetnek. Szépítő szert sem az asszony, sem a leány nem ismer, szégyen annak használata. Nagy azonban a nő szerepe a német nép életében; mint anya s háziasszony a vallásos és erkölcsös nevelés mellett korán szoktatja gyermekeit, főleg leányait a háziasságra, rendre, dologra és takarékosságra s mindezekben ő maga igyekszik

példát adni. Nyáron már hajnali 3 óra előtt talpon van, pedig csak esti 10 órakor tér nyugovóra. Aratásban, gabnahordáskor gyermekeivel együtt a mezőn dolgozik férje oldalán s hazatérőben a kévékkel magasan megrakott kocsi tetején is szorgosan köti a harisnyát, ezt a kis időt sem engedi haszon nélkül elröppenni. Meg is becsüli őt a német; úgy tekinti mint legjobb, leghűbb tanácsadóját; sem nem ad, sem nem vesz, sem másféle vállalatba nem bocsátkozik, míg azt feleségével meg nem beszélte.

A német gazda magát egyszerűen parasztnak „Bauer," szereti nevezni; a földbe valóságosan szerelmes; belterjesen gazdálkodik, a mívelést gépekkel végzi; a földből a lehető legnagyobb hasznot igyekszik mintegy kierőszakolni, de trágyával bőven kövéríti is, ha a magáéból nem telik, azt a szomszéd nem német falvakban is összevásárolja. Főleg alsó Bácskában, vagy mint a feketehegyi magyar nevezi, a lapos Bácskában, a a kender legkedveltebb terménye; a termeléssel és kikészítéssel járó nehéz munkáját nem sajnálja; mert gazdagodásának főforrása a kender; ő a vagyon és pénz embere s annak megszerzésében nem ismer fáradságot.

Legkedvesebb állata a ló; szarvasmarhát vagy egyébféle jószágot csak a háztartás szükségleteire tenyészt. A német istállója nemesvérű szép lovaival egy-egy értéket képvisel; pénzzel is belőlük, de gondozza és kíméli is mint gazdasága büszkeségét; a soóvéi sváb, ha csikója születik, pontosabban feljegyzi napját, óráját, mint gyermeke születéseét.

S van a bácskai németben jókora űzleti szellem is. Építési vállalatoknál például Cservenka, Kúla, Uj-Futak kőműves-, ács- és asztalosiparral foglalkozó németjei nem szoktak hiányozni. Híres Apatin a hangszerek és cserépkályhák előállításában, kosárfonásban stb.; Bulkesz, Német-Palánka a kendergyártásban, Cservenka a sok ezerre menő szelelőrosták s fedélcserepek, műtéglák készítésében, mely cikkekre nézve kiterjedt kereskedelmi összeköttetésekkel is birnak. Kereskedik, spekulál a német mindennel, a miből hasznot, vagyoni gyarapodást remél. Az ipar- és kereskedelem hullámzó viszonyaiban óvatos és tájékozott,

hírlapokat olvas szorgalmasan. Megesik, hogy egy-egy vakmerőbb rohamos gazdagodási vágyának áldozatául esik és modern módon csődöt mond. Ez a szokása a németnek csak újabb keletű. Ez előtt, ki vagyonában sülyedt, eladta azt s hitelezőit kielégítette; most az ilyen a csőd segélyével kiegyezkedik hitelezőivel s a faluban azt mondják rá: „er mach so, wie die Herre“, — az urak módjára cselekszik. De mint mondók, az ilyen esetek még mindig csak kivételek; mert a német a becsületességre igen igen sokat tart, gyermekeinek is könnyebben megbocsájt bármily erkölcsi botlást, mint ha az a becsületesség ellen vét.

Gyermekeiket gondosan iskoláztatják; régebben ugyan az volt az elvük, hogy a német gyerek előbb dolgozni tanuljon, aztán menjen az iskolába. Ma már a törvény ez irányú intézkedései folytán alig van német tanköteles, ki iskolázatlanul maradna. Hazafias tanitóik, lelkészeik közreműködésével a magyar nyelv tanítását nemcsak nem ellenzik, hanem követelik. Szeghegyen, Német-Palánkán társulati szövetkezet útján tartanak fenn magyar iskolákat, Uj-Soóvé derék németjei ide telepedésük 100 éves jubileuma alkalmából egy magyar állami iskolára 2000 forintos alapítványt tettek s ezeken kívül is nem egy helyen magyar már a német iskolában az oktatás nyelve. De magasabb kiképeztetéstől sem vonja el gyermekét a bácskai német. Kalocsa, Ujvidék, Baja, Uj-Verbász, Halas, Kecskemét, Szarvas középiskoláiban számos bácskai német ifjú nyer kiképeztetést a tudományos pályákra, kik aztán a megyei magyar intelligenciának válnak hasznos tagjaivá. Megyénk közigazgatási, ügyvédi, bírói, tanitói, egészségügyi, jegyzői karában nagy számmal vannak e derék népfaj ivadékai, nem ritkán magas polcokon.

A kik a népiskolával befejezik tanulmányaikat, fiúk, leányok egyaránt a gazdaságban találnak elfoglaltatást, segítik a család vagyonát szaporítani; a leányok emellett a női kézimunkára is nagy gondot fordítanak: kötnek, hímeznek, varrnak; ritka német leány az, kinek nincsen varrógépe.

Fiúk, leányok a mint az iskolából kikerülnek, 5—6-an páros összejöveteleket rendeznek; nyári szalónjuk felváltva a

szülői házak előtti pad, télen a „Spinnstube“. Az itt kötött ismeretségek azonban nem mindig végződnek házassággal, ezt a szülők maguk végzik el; mert a német kizárólagos szempontja a házasságkötésnél is az anyagi érdek, hogy a vagyon lehetőleg egy kézben összpontosuljon. A szülők egyszerűen parancsolnak s az egymásnak szánt fiatalok az öregek akaratában megnyugosznak. Ha a szülők a vagyonra nézve kölcsönösen megegyeztek, az eljegyzés és leánykérés úgyszólván egy napon történik. A legény apja, vagy anyja, ellátogat a lányos házhoz ezzel a kérdéssel: „Hát ide adjátok a lányotokat a fiunkhoz?“ s igenlő választ nyervén, mennek a paphoz, azaz az anyakönyvvezetőhöz kihirdetés végett. Elég gazdag kelengyéjét a német leány maga fonja s a helybeli takács szövi meg; bútorfélét a leendő menyecske csak egy szobára valót kap, mely ágy-, díván-, asztalból egy pár szék- és szekrényből áll konyhai felszereléssel.

Az esketőre a gazdag menyasszony hófehérbe öltözik fején koszorúval s virágcsokrokkal; kisebb helyeken a menyasszonyi öltöny is fekete. Eskövő előtt a vőlegényért a menyasszony apja zenével megy, kit ünneplő fekete ruhába öltözötten bokrétás kalappal hoz el a lányosházhoz, honnan a nászmenet kiindul, ma már persze előbb a faluházához s onnan a templomba. Menet közben s a templomnál a menyasszonyt lánypajtásai vállán, derekán teleaggatják hosszan lecsüngő szalagokra kötött csokrokkal, egy-egy búcsúcsókot is nyomván arcára. Érdekes látványt nyújt a vőlegény, ki a két násznagytól kísérve oly egykedvűen megy a sorban, mintha nem is esketőre, hanem függetlensége temetésére menne kezében rozmarinnal díszített citromot szorongatva. A citromtartás kitüntetésében a násznagyok is részesülnek, kik a citromot aztán is sokáig megőrzik a szekrény tetején, a rozmarint pedig virágcserépbe ültetik s ha megfogamzik, sok boldogságot jósolnak az ifjú párnak.

Az esküvőt sokszor két-három napig tartó lakmározás követi a gazdagoknál; esznek, isznak a rogyásig. Az igaz, hogy

még a búcsún kívül másféle vendégeskedést a német nem is igen tart.

Trombitás banda nélkül a bácskai sváb el nem lehet. Azt mondják, hogy még kiköltözködésükkor sem indultak meg előbb, míg a kivándorlóknak zenészük nem volt, pedig nincs valami nagy zenei érzékük, nem is viszik valami nagy tökélyre játékukat Apatint kivéve, melynek zenekara már megyeszerte jó hírnévvel bir. Indulók-, polkák-, keringőkből s néhány elsanyargatott magyar dalból áll repetoirjuk. Legkedveltebb táncaik az u. n. „tour"-táncok; a csárdást is próbálgatják, de nem igen tudnak magyarosan belemelegedni. Népköltészetük szintén meg van és dalaik különben elég csinosak, némely nótáikat megyeszerte ismerik és játszszák a zenekarok.

A katonasorból nem csinálnak nagy dolgot; erős munkában edzett idegzetük, fegyelmezett természetük a katonaélet terhét elviselhetőbbé teszi nekik. Igen sok esetben önként állnak be már 18 éves korukban, hogy annál hamarább házasodhassanak. Megtörténik, hogy a legény ma nősül s pár nap után három évre bevonul; könnyen búcsúzik övéitől, mert azt tartja, hogy katonáéknál lenni: jó iskola. Összeköttetéseiket az otthonnal nem szakítják meg; megírogatják élményeiket, csinjaikat stb.

1848-ban is szívesen mentek a honvédek közé.

A német, ha nem is szeret politizálni, attól egészen nem is idegenkedik; sokkal jobban érdeklik azonban községe és vármegyéje ügyei. Különben politikában mindig a magyarral tart s azon párttal, melytől többet remél; a magyar természetes politikai felsőbbségét elismeri s okos tapintattal elveihez csatlakozik.

A német helységek megyénk legcsinosabb községei közé tartoznak, egyenes, szellős és befásított utcáikkal. Példa rá Apatin, Torzsa, Palánka, Uj-Verbász. A német is a telek hosszában építkezik; az utcáról egy pár lépcső vezet a különben zárva tartott festett utcaajtón át az épület egész hosszában elnyúló oszlopos folyosóba.

A folyosóról az első ajtó a díszkonyhába torkollik, melyben rendszerint nem főznek; e célra az udvarban külön helyiség van berendezve. A díszkonyha inkább előszoba, hol a háziasszony szép edényei, üvegei s fénylő evőeszközei pompáznak a falakon. Ebből jobbra nyílik a vendégszoba, úri kényelemmel kidíszítve. Festett falak, fényezett padló, tollgazdag ágyak, pamlag, svájczi óra, a középen diófaasztal nádfonatú székekkel egészítik ki a bútorzatot. A falakon katholikusoknál szent képek; a protestánsoknál Luther, Zwingli, Kalvin arcképeik s minden módosabb házban őfelségeik aranykeretekben. A falaknál körös-körül állnak a szekrények vásznakkal és fehérneműekkel; ezek a háziasszony kincsei, melyeken ő a téli estéken és éjeken éveken át dolgozgatott s leányai számára gyűjtögetett. A díszkonyhából balra nyílik a tulajdonképi lakószoba a család számára, mely után a gazdasági helyiségek: éléstár, istállók stb. következnek.

A háztelek utca felőli másik sarkában sűrűn láthatunk apró kis házikókat, rendesen egy szobával, konyhával és éléskamrával. Ez a német „Pensionshaus“. Ide vonul nyugalomba az öreg német feleségével, ha már nem dologra valók s a vagyont gyermekeik közt felosztották, biztosítván, újabban már közjegyzőileg is, abból az ő ellátásukra valót. Egyik-másik faluban nagy ritkán láthatni még egyet-egyet a József császár által építtetett kolonistaházakból is. Kár, hogy ezeket történelmi emlékül meg nem őrzik. Telkeiket a németek három részre osztják; első a tiszta udvar léckerítéssel; utána jön a gazdasági udvar s végül a veteményes, gyümölcsös kert. A német a méhészetet, gyümölcsészetet és szőlőszetet is buzgón műveli; nem veti meg a bort, de saját termését szereti inni.

3. Szerbek.

A Bácska mai lakosságának legrégibb töredéke a szerbség, mintegy hatodrésze a megyét alkotó népességnek; de annak tagozatában nagyon különváltan él. Sok szép képességgel megáldott népfaj; inkább a kényelemre, mint dologra hajló; régibb

harcias életmódjára emlékeztet bátorsága. Hirtelen hevülő természetéhez képest jóra, roszra könnyen rávehető; tud szeretni, de gyűlölni is s mindkettőben szenvedélyes; a földmívelést nem nagy kedvvel űzi, az iparnak is csak egy-két népies ága vonzza, de kereskedőnek élelmes, előzékeny, takarékos, noha már ezen a téren is erős versenytársai vannak a többi népfajokban. Szépen jellemzi szeretete vallásához, nemzetiségéhez s ragaszkodása ősi szokásaihoz, hagyományaihoz, noha e két utóbbi erős gátja is haladásának, fejlődésének.

Külsőleg a szerb barna színű, elég magas és arányos termetű, gömbölyű arcán a bajúszszal összefolyó barkó némi katonás kinézést kölcsönöz neki. Öltözetüket illetőleg a férfiak nyáron bő vászongatyában s ingben járnak derekukon övvel; kék posztómellény és újjas, télen ködmön, fejükön karimás kalap, vagy bárányból-sapka, lábukon bocskor, vagy hosszúszárú csizma egészítik ki ruházatát. Felső öltönyük a suba, szegényebbeknél fehér szűr. Városokban csizmába szorított kék posztó nadrágot, ezüstgombos mellényt s csípőig érő kabátféle dolmányt viselnek zsinór nélkül.

A nők viselete a fényűzésig díszes. Ruhakelméjük kiabáló színe dacára is öltözetök egész összeállításában van ízlés és csin, bizonyos városiasság, melynek hatását a fehér ing aranyhímzése s a pregacsa (kötény) rojtozott szegése csak emeli, kivált ha ide gondoljuk a bácskai szerb nő karcsú termetét, harmonikus vonásait és égő szép-szemeit. Haját a leány símára fésülve konytba köti; a fiatal asszony vasár- és ünnepnapokon aranycsipkés fejkötőben jelenik meg, míg köznapokon fekete selyemkendővel is megelégszik. A szerb női viselet kiegészítő része még a gazdag nyakék, leginkább félkörbe fűzött nagy aranypénzekből, szegényebbeknél többszörös gyöngysorból.

Építkezésében a szerb a többi megyei népfajoktól nem sokban különbözik; kisszerű házakban lakik s csak a gazdagabbaknak van vendégszobájuk. Bútorzatuk is igen egyszerű; egy asztal, néhány szék, láda, ágy s a kemence környékén fapad:

Magyar. (Ó-Morovicza.)

ebből áll az egész; az asztal a két ablak közé van helyezve, fölötte a falról a ház védőszentje nem hiányozhatik.

Közgazdasági szempontból a szerb ember munkája kevésbé jelentékeny; földmívelési és házi eszközeiben is szeret a régihez ragaszkodni s azokat jobbára maga készíti. Sokkal szorgalmasabb a nő s a tisztaság nagy kedvelője. A szerb nő szereti a szépet s ennek kézimunkáiban ízléssel tud kifejezést adni, a házi ipar egyik-másik ágában egészen a műipari tökély fokáig emelkedik, mint például a kendők hímzésében, melyhez arany-, ezüst- és selyemszálakat használ, majd külön-külön, majd vegyítve, de mindig az ízlés finomságával.

A családi élet körében talán egy népfajunknál sem találunk annyi melegséget, mint a szerb családi életében, melyet különösen a szülők és gyermekek közötti viszony gyöngédsége tesz kedvessé. Szinte feltűnő az a kedveskedő nyájas bánásmód, melyben a különben marcona szerb apa főleg leánygyermekeit részesíti: szóval van házi életükben kedély, tiszteletadás s egymáshoz való ragaszkodás.

A szerb leány korán siet fejkötő alá, hogy mint asszony minél előbb ő is némi önállósághoz jusson; mert az apai házban mint leánynak, legfőbb erénye csak az engedelmesség volt. A párokat legtöbbször a szülők válogatják össze. Szokásban van náluk is a leánynéző, főleg ősszel s ha a leány megtetszik: kész a megegyezés. A házasságkötésnél elmaradhatlan szerepet játszik az alma, jabuka. A lakodalmat ugyanis gyűrűzés előzi meg, mely alkalommal a kérő a leányt egy szép piros almával ajándékozza meg, melybe közönségesen a módhoz képest egy vagy két darab aranypénzt rejtenek menyasszonyi ajándékul; jabuka a neve a többi ajándéknak is. A lakodalomba a vőfély fölvirágozva, fölcifrázott kulacscsal jár hívogatni. „Köszöntet a vőlegény, légy jelen holnap a lakodalmán“ s miután a kulacs körüljárt s hiányát a gazda visszapótolta, tovább áll.

A lakodalmaknak meg vannak a maguk tisztviselői. Első a „debeli kum“ az esküvői tanú; aztán a „sztári szvat“ a násznagy; a „vojvoda,“ vagy vezér; a „dever“ vagy vőfély; az

esküvői tanu segédje a „prikumak“; aztán a násznép mulattatója a „csaus“ és a dudás s a nászmenetet kísérő dalos lányok.

A esketés alkalmával a nyoszolólányok egész vég selyem vagy más szövettel takarják le az új párt, melyeket a kúm, sztári szvat és a vőfély vesznek. Midőn a pap az esketés szertartása közben e szavakat mondja: „Az asszony félje férjét“, a vőlegény a mennyasszony lábára lép annak jeléül: hogy ezután már ő neki az ura és gazdája. A lakodalomban a Kúm a legnagyobb úr, ő a parancsoló s ha valaki őt netán megsértené, annak a vigalomból pusztulni kell.

Az ízletes, jó ebéd után elviszik kocsikon a menyasszonyt a vőlegény szülői házához is, hol szintén vígan foly a mulatozás fáradhatatlanul járva a kólót. Ez nemzeti táncuk.

Régi idők még ma is előforduló szokása náluk a leányrablás. Legtöbb esetben nem is annyira rablás ez, mint inkább a szülök beleegyezésének kierőszakolása; miután igen gyakran a leány is egyetért a dologban. Maga a rablás akkép megy végbe, hogy ifjúsági táncmulatság alkalmával öt-hat legény az egyikök számára a kiszemelt leányt hirtelen körülveszi s elröpülnek vele. Néha egész hétig elbujkálnak s miután nem találnak összeesketö papot, a rablólegény önként jelentkezik a leány szülőinél s ha azok, mint legtöbbször, utólag megegyeznek, csakhamar megtörténik az egybekelés; ha azonban tovább is ellenkeznek, visszatér a leány. Van olyan rablási eset is, hogy a kosarat adó leányt rabolják el, vagy a ki jegyesét másért cserben hagyta. Ilyenkor pör támad a dologból, mert a sértett szülők a rabló megbüntetését követelik.

A szerb legény, ha házasodik, az apai házhoz viszi a leányt s az öregekkel való közös gazdálkodásban folytatják az életet. Csak ha egyetlen gyermek volt a leány, költözik a legény annak szüleihez.

A lakodalmat a maga idejére természetesen a keresztelő követi. A babonára különben is hajlandó szerbeknél az áldott állapotú nőnek nem szabad elmulasztania, hogy azt a család valamely tagjának hamarosan meg ne mondja; mert máskép a

kis csecsemő néma lenne. Keresztapául rendesen a volt násznagyot hívják, kinek azt nem szabad visszautasítani. Mikor a kisdedet először fürösztik, vizébe pénzdarabokat dobnak, hogy majd életében se legyen pénzhíjával; némely helyütt tollat is tesznek a fürösztő teknőbe, hogy, ha fiú, jó diák legyen; majd sót, vagy hagymát kötnek szalagban a kicsike kezére, hogy szemmel meg ne verjék.

Több mindenféle szellemben is hisz a szerb, kivált a nő. Ilyen szellemek a „vilá"-k, szép, fiatal, hófehér tündérek. A ki egyszer a vilát énekelni hallotta, nem kell annak többé emberi szó; s a ki egyszer meglátta, búskomorságba esik és elsorvad.

Legdalosabb népe megyénknek a szerb; a dalt nemcsak szereti, hanem termeli is s vendégszerető lévén, gyakori vendégeskedései alkalmával vendégeit is szívesen mulattatja dalaival, melyekben szerelmet, barátságot, hűséget, bátorságot zeng a népköltészet üde közvetlenségével. Több nagyon szép népdaluk megyeszerte el van terjedve; ők maguk főleg az alkalmi dalokat (pl. köszöntő dal a híres: „Mnogajah lyeta.") Vannak s szájról szájra, nemzedékről nemzedékre szálló régi hősi dalai a régi dicsőségről és vitézekről. E nemű balladaszerű énekeik a naiv eposz számot tevő termékei a világirodalomban és több művelt nyelvre le vannak fordítva. Az ilyen dalokat nemzeti hangszerük a „*guszla*" kísérete mellett énekelték régente.

A szerb nagyon vallásos s ebből folyólag igen sok ünnepe van. Nagy buzgósággal és sokféle házi szokás megtartásával üli meg a karácsonyt. E szokások egyik megható részlete, hogy a midőn a reggeli misén a pap e szavakat énekli: „Krisztus megszületett" s a nép ráfeleli: „Valóban megszületett," a jelenlevők egymást megölelik, haragosok egymást fölkeresik s e szent pillanatban kibékülnek; haza menvén pedig, otthon az egész család összeölelkezik.

Nagy és nemzeti vonású ünnepe a szerbnek a „*szvecsarsztvo.*" T. i. minden, még a legszegényebb háznak is van védszentje s annak napját ünneplő lakomával ülik meg. A szvecsárra mindenkit hívás nélkül is szívesen látnak, arra a család távol-

levő tagjai is haza sietnek, főleg a szomszéd városokban tanuló diák gyerekek. Az ily vendégség, melynek rendesen részvevője a pap, a tanitó, dalolás, felköszöntőkkel fűszerezett vídám poharazás mellett eltart másnap reggelig is.

Szerbjeink legsűrűbben a volt csajkás kerületben laknak; kisebb-nagyobb csoportokban a Tisza partján Titeltől fel Martonosig, Zombor környékén s alsó Bácska községeiben élnek. Tiszta szerb község ma már alig is van megyénkben, a szorgalmas német és törekvő magyar feltartózhatatlanul nyomul közéjük. Számra és vagyonra nézve egyik legtekintélyesebb pontjuk Szent-Tamás; kulturájuk és értelmiségük gócpontja Ujvidék.

A szerb világnézlete vallás, erkölcs és a mindennapi élet köréből igen szépen visszatükröződik nagyszámú szép és okos közmondásaiban. Igen érdekesek közülük a következők: Lassan jár az Isten, de utol ér. A hol üres a templom, de teli a kocsma: ott a szentek sem segíthetnek. Jobb a korpán nyerni, mint az aranyon veszíteni. Jobb a fekete kalács is, mint az üres tórba. Igen szép közmondása ez is: Ha a mások baját ismernéd: a magadét megölelnéd. Aranykulcs a vasajtót is kinyitja. A kinek egy *szekérre* való esze van: annak *két* szekérre való bolondsága is van. A nyelv jobban sebez, mint a kard. A mit az álomtól elrabolsz: a halálnak ajándékozod. A beteg keveset eszik, de sokat költ. Rövid vacsora: hosszú élet. A ki bort ebédel, vizet vacsorál. Ha farkashoz mégy ebédre, kutyát is vigy magaddal.

Frankl István.

4. Bunyevácok.

Megyénk népcsaládfájának a magyar után legszebb ága a bunyevác. Férfiainak szálas, majdnem öles termete ráfordítja figyelmedet, ha velök találkozol. Tagozatában aránylag hosszú lábszárakon kissé rövid derék nyugszik inkább kifejlett háttal, mint mellel, a mit valószínűleg a földmívelés nem könnyű munkája okoz. Erős testalkatukkal arányos fej, szabályos vonású szakáltalan, de bajszos arccal, sötétbarna dús hajzattal egészíti

ki alakjukat. Nőik gyakran tojásdad arccal kissé alacsonyabbak a férfiaknál; szépek, csak kár, hogy arcuk természetes szépségét mesterségesen is igyekeznek növelni, mi korai vénülésüknek egyik oka.

Eredetök s ide költözések körülményei történetileg még mindig nincsenek végleg tisztázva, csak annyi bizonyos, hogy a délszláv fajhoz tartoznak s hogy eredeti hazájuk Bosznia és Herczegovina, honnan a török uralom idején a XVII. században költöztek a bácskai részekre.

A bunyevác kivétel nélkül katholikus s minden ízében vallásos nép; erkölcsi, családi és gazdasági életét egyaránt vallásos motivumok hatják át.

Nagy napja a bunyevácnak a vasárnap „nedilja," mely *szünetet* jelent. E napra rendesen berándul a *szállásról* városi vagy falubeli házába, ünnepi módon kiöltözködik s a bunyevác mise és prédikáció meghallgatása után ügyes-bajos dolgait végzi, majd egy kis sörözés után lát. A vasárnap délutánja a rendes látogatási idő, ilyenkor szokták különösen fiatal menyecskék szüleiket látogatni, míg a többi fiatalság kólóval, labdázással, tekézéssel mulatja magát.

A tulajdonképeni családi élet ideje az adventi időszak s az őszszel szerzett menyecske képezi közönségesen az élet központját. Advent elején vannak a disznótorok, majd később a „matericák" és „ocák." Különös buzgósággal szeretnek az adventi rorátékra, hajnali misére járni, mely után vastag tartalmú reggelihez látnak, banyakemencében sült kolbász-, véreshurka-, „veszelyácsá-" és „uzliváncá"-ból, mely két utóbbi zsírosan készült s tepsiben sütött tésztanemű eledel. Ez erős reggelizés folytán az adventi időtől kezdve naponta csak kétszer esznek, míg nyáron háromszor, aratás idején pedig négyszer étkeznek.

Az adventi időszak főünnepe a „materice"; kezdete a karácsonyi ünnepkörnek a karácsonyt megelőző utolsó előtti vasárnapon, a rákövetkező vasárnapon pedig az „ocák" napja.

A *materice* első sorban a napák ünnepe; e napon fogadják ünnepélyesen a fiatal vőt, ki zeneszóval köszönt be napájához

s úgy mulat az egész ház. Igen gyakran e napon szokta először meglátogatni anyját az őszszel férjhez ment leány is a lakodalom után; majd a gyerekek, unokák veszik sorba a rokonság házait a matricákat köszönteni, mely látogatókból dióval, almával terhelt tórbákkal — tarisznyaféle — térnek haza.

Az *ocákat* inkább a korosabb férfiak tartják csendes borozás mellett, mialatt az asszonyok a karácsonyi előkészületek felett tanakodnak.

Karácsony bőjtje, a „badnji dán" sok szép és érdekes szokással biró napja a bunyevácnak. A szent este egész bethlehemi színhelylyé változtatja a házat. A gyermekek örvendezve hintik be szalmával a konyhát, szobát, asztalt, melyet fehér abroszszal terítenek le. Az asztal főhelyére teszik a „bozsitynyák"-ot, melléje a zöld buzába illesztett karácsonyi gyertyácskákat. A karácsonyfa modern alakja ismeretlen előttük; kezdik ugyan itt-ott használni, de nem igen megy át a népéletbe.

A *bozsitynják* valódi bunyevác különlegesség; egy kettős kereszt alakú fonott kalács, mely egy vagy két lepényszerű kalácstészta fölé helyeztetik s kisütése után gyakran aranyozott aszalt megygyel vagy szilvával díszítttetik fel, néha a gyermekek örömére pénzdarabot is rejtve belé dagasztáskor. A *bozsitynják*, melyet bizonyos áhítattal fogyasztanak el, a bunyevác asszony főbüszkesége, ennek sikerültétől függ legnagyobb öröme az ünnepek alatt.

A karácsonyi zöld buzát dec. 13-án, Luca napján vetik; tálkákba egy liternyi búzát tesznek, mely meleg helyen naponként öntözgetve karácsonyra szépen kizöldül. A belé helyezett három ágú karácsonyi gyertyákat az áldáspohárban maradt borral oltják el; a kire a füst száll, az hal meg leghamarabb. A cseléd, ha különben nem szokott volna gazdájával étkezni, a szent estén a családdal együtt vacsorál, mely alatt a ház örege áldást mond az asztal fölött; az asztal alá mindenféle házi eszközt, szerszámot összehordanak, hogy a velök való munkán is áldás legyen. Szent estén a jószágot is bőven szokták ellátni eleséggel, hogy egész évben jó erőben legyenek.

A szent éjszaka különben a virrasztás éjszakája; egész éjen át kell a házban gyertyának égni. A gyermekek ez éjjel a szobában elhintett szalmán alusznak, az idősebbek pedig az éjféli misére látogatnak el, mely után jól bekocsonyáznak.

Karácsony napján szokásos a bunyevácoknál a *„bukarica“*. Ez egy borral megtöltött kisebbszerű kancsó, ma jobbára egy díszesebb üveg. Egyik ház örege küldi azt leánya vagy legényfia által a másik ház öregének azon tisztelet jeléül, melylyel a két ház öregei egymás iránt viseltetnek. A bukaricát a megtisztelt ház kiissza s örege saját borával megtöltve küldi vissza viszonttisztelete kifejezéseül.

Vízkereszt után mindjárt megkezdődik a *prélózás* farsang végéig, melynek utolsó napjaiban a család minden egyes tagja otthon igyekszik lenni. A „préló“ ősi bunyevác családi mulatság, melyet férjhez adott leánygyermekei, idősb-fiatalabb menyecskéi számára rendez a család. A leány férjhezmenetelekor kevesebb hozománynyal is beéri; de megköveteli, hogy ezért atyja és fivérei örökké lekötelezetteknek érezzék magukat iránta s tőle a karácsonyi és husvéti kalácsot, valamint az évenkénti *prélót* meg ne tagadják; ágról szakadt bunyevác menyecske az, ki ezekben nem részesül.

A menyecskét a *prélóba* férje családjának nőtagjai kísérik s az ünnepélyes ebéden férje is megjelenik, sőt férjhezmenetelének első évében ipja és napája sem hiányoznak a vendégségből, mintegy tiszteletkép menyük iránt.

A *„préló“* különben *fonót* jelent s régibb időkben, minthogy e vendégeskedés a nappali órák munkaidejében történik, ebéd után körülülték a kályhát és tréfás társalgás, mesélés és „groktanicák“ közben fonogattak; ma azonban már az ebédet csak mulatozás, kólózás követi. Elmaradhatatlan járuléka a *prélónak*, hogy abból a menyecskének kendőt vagy ehhez hasonló ajándékot kell okvetlenül hazavinnie; régente ilyenkor vitte haza a menyecske utólagos kelengyéjét, melyet a jelenvolt női vendégek együtt — *móvában* — készítettek. Legújabban a *prélók* már nyilvános mulatság, az úgynevezett bálok alakját

is felölteni. Szabadkán például több év óta tartatik ilyen nyilvános „*veliko prélo*“ a városi bálteremben, melyen ezrivel szokott a mindkétnemű bunyevácság megjelenni.

Egy másik eredeti bunyevác mulatság a „*diván*“, mely nemcsak farsangi, hanem egész évben előforduló *társas* szórakozás. A diván szó török eredetű, mely *beszélgetést* jelent s általánosságban minden összejövetelt divánnak neveznek, melynek beszélgetés, szórakozás a célja. Sajátlag azonban a diván a felnőtt leányok gyülőhelye, hol azok tízen, húszan egy öregebb anyóka — *nana* — ügyelete alatt a legények látogatásait fogadják. A diván estéli mulatság, mely a késő éji órákba is benyúlik zene és tánc mellett. Itt ismerkednek meg a leányok a legényekkel; itt történnek a szerelmi vallomások. A legény, ki valamely diván látogatására megy, köteles magával zenét vinni, ugyancsak zenével szokták magukat a legények divánról-divánra kísértetni.

A „*kóló*“ legények által rendezett mulatság szintén az év minden szakában. A kóló szónak általános értelemben vett jelentése ugyan: kör s nemzeti táncuknak is kóló a neve; mindazáltal sajátlag azon helyet jelenti, hol a legények vasár- és ünnepnapok délutánjain, legtöbbször kocsmákban, összegyűlni szoktak, hogy maguknak a leányokkal találkát adjanak s vígan folyó tánc mellett öreg estig elmulassanak. Ezeken a kólókon főleg a divánokat rendező leányok szokták visszaadni látogatásaikat a legényeknek, még pedig a tőlük telhető díszben. Érdeklődéssel szoktak különben ily kólókon az asszonyok is megjelenni a leányok fölött szemlét tartani, főleg ha egyiknek-másiknak házasítandó fia van.

Hamvazószerda vet véget a mulatozásnak. E napot a bunyevác „*csiszta szridá*“-nak, tisztító szerdának nevezi. Van is a házban nagy tisztogatás; a hús- és zsírfélék félretétetnek, az edények lúgos vízzel kifőzetnek; mert a bunyevác a bőjtöt keleti szigorúsággal megtartja; az újabban pápailag engedélyezett bőjti szabadalommal nincs is kibékülve s az erre vonatkozó intézkedéseket *új hitnek* nevezi. Egész nagybőjtben szünetel a zene, dal, kártya, némely férfi még a pipát is félreteszi.

Husvét reggelén, sőt már nagyszombaton tengernyi kalács, sonka, sült bárány, torma, foghagyma lepi el a templomot és környékét megszentelés végett. A szentelt eledelek az ünnep fényét emelik s a husvéthétfőn öntözködni jövő legényeket is azokkal vendégelik, kiknek még piros tojásokkal kedveskednek. Az öntözködés egyúttal alkalom a lányos háznál a leendő vő kiszemelésére, kinek a legszebb piros tojás szokott jutni.

A pünkösdi *„kraljica“*-járás más népfajoknál is előjövő népszokás, a pünkösdi királynőnek megfelelőleg.

A bunyevác vendégszerető. Van ugyan egy közmondása, mely azt tartja, hogy „mindenféle vendég, három napig elég“; mindazáltal a vendégszeretetet az idegennel szemben is szívesen gyakorolja. Ha rokonbeli a vendég, az egész család együtt van, főleg annak rokonsági ága; idegen vendéggel rendesen a férfi népség van együtt; de ha valamely tekintélyes úr a ház vendége: akkor csak a családfő van jelen a szobában s a legfiatalabb meny szolgál fel az asztalnál. Néha a többi népség is megjelenik a szobában a vendég üdvözlésére; de rövideden észrevétlenül eltávoznak. Az öregek parancsára vagy a vendég kívánságára ilyenkor a menyecskék egy-két dalt is elénekelnek; mert a bunyevác, hangulatos, kedélyes, dalos nép.

A kedvesebb vendégeket hazakísérik vagy kocsin vitetik haza; ilyenkor esik meg a *„pratizás“*, mely abban áll, hogy egyfolytában egyik családtól a másikhoz mennek — *pratiznak* — vendégeskedés végett, míg annak reggel vagy másnap véget nem vet.

De nemcsak mulatozni szeret a bunyevác, szemébe néz a dolognak is, mikor annak ideje van. Kizárólagos foglalkozása a földmívelés. Éppen úgy szereti ezt a kánaáni természetű bácskai földet, mint a német. Pénzét is egyedül földbe fekteti, kereskedés, ipari vállalatok nincsenek inyére.

Gazdasági gépek használatában eléggé előrehaladnak. Sorvetők, morzsolók, magtisztítók, újabb szerkezetű ekék, cséplők minden tekintélyesebb gazdánál találhatók.

Eleme a bunyevácnak a vagyonszerzés; nem is ritkaság

köztük az 50—60 ezer frtig álló gazda, Szabadkán pedig a 100—300 ezer frtos sem.

Sok pénzt szerez a bunyevác a lótenyésztésből. Nemes vérből oltott tüzes, gyors és délceg lovakat nevel, melyekért ma már külföldi lókereskedők is egyre nagyobb számban keresik fel istállóikat.

Minden módosabb bunyevác legénynek van hátas lova, melyet huszáros bravourral tud megülni. Lakodalmakkor, melyek rendesen őszkor tartatnak, ilyen lovas legények járják sorba fölkendőzött paripáikon a meghívandó vendégek házait, mint vőfélyek; — musztulundsiák — az esküvőkor pedig a menyasszony díszőrségét képezik, mely szokás még a török időkből származik,[1]) mikor ugyancsak kellett a menyasszonyra vigyázniok. Közvetlen esküvő előtt a lányosházhoz még külön őrzők is mennek, kiknek „kúm", „sztatyela" — násznagyfélék — a nevök s kiket a leány rokonai rendesen azzal tréfálnak meg, hogy keményen leitatják őket, hogy a leányt tőlük esküvőre elvihessék.

Esküvő után kétfelé szakad a násznép s külön van az ebéd a lányos- s külön a legényesháznál, honnan csak ebédelés után mennek a lányosházhoz a menyasszonyért s csak miután kocsikon a városban vagy faluban körülhordozták, viszik a legényesházhoz, hol aztán együttesen megindul a lakmározás. Van ilyenkor kelete a *„trojanicá"*-nak, mely szintén régi bunyevác szokás. T. i. a gazda kedves vendégére három pohár bort köszönt, melyet annak elfogadni tisztesség számba megy; az elfogadó, mielőtt a három pohárt kiinná, szintén tartozik a trojanicát a társaságból valakire köszönteni, mit ha elfeledne, újból köteles három poharat üríteni, hogy mulasztását kipótolhassa és a szokást megtanulja.

Gyermekeit a bunyevác szívesen iskoláztatja s gondja van rá, hogy azok magyarul megtanuljanak. Legnagyobb öröme, ha

[1]) Szintén a török időkből maradt fenn a bunyevácoknál a lányoknak *alma* adása által szokásos eljegyzése. Ennek emlékét Zomborban az évente okt. 4-ére eső Ferencz-nap utáni vasárnapon tartatni szokott „leányvásár" tartja fenn.

fiát papnak vagy barátnak nevelheti. Hagyományos ragaszkodással viseltetnek a franciscanus atyák iránt; meg is töltik udvaraikat szent Antal és Portiuncula napjára libákkal, bárányokkal Szabadkán, Baján. Magyar földre költözésük vezetőit tisztelik bennök, egyéb történeti emlékezéssel ma már nem is birnak.

De más tudományos pályáktól sem vonja el a tehetősebb bunyevác gyermekét, kik aztán testben-lélekben a magyar értelmiség tagjaivá válnak.

Szép nép, jó nép a bunyevác; munkabiró és munkaszerető: tehát vagyonos is; nagyon megérdemli köztünk a helyet. A magyart testvéri szeretettel öleli; a magyar államhoz hűségesen ragaszkodik, intézményeitől nem idegenkedik.

Frankl István.

5. Sokacok.

Bács-Bodrogh vármegye nyugati szélén, a Duna mocsarai mellett és között sorakoznak észak-déli irányban a sokac községek; Szántova, Béreg, Monostorszeg, Szónta, Vajszka, Bogyán, Plávna és Bács. Az ezek által jelzett vonaltól kelet felé végtelen sík, az Alföld termékeny lapálya terül el, míg nyugat és dél felé a dunántúli és szerémségi hegyek kéklenek a távolban. A községek határának egy része rendesen kanaáni gazdagságú termőföld, a Dunához közelebb pompás füvű kaszálók terjednek a védtöltésig, melyen belül széles övben füzes erdő táplálkozik az áradványos vizekből s csak itt-ott engedi látni a fakó nádast vagy a Duna felcsillanó habjait. A kaszálók és szántók tengerét itt-ott egy-egy erdő tarkítja hatalmas fákkal, majd kisebb foltokon kopár szikre vág le a nap.

Mind a nyolc község egykor ősi magyar fészek volt s a birtokosok is mind magyarok voltak. A tatárjárás ugyan elsöpört mindent, de a XIV. és XV. században ismét benépesült a Bácska s erős gyökeret vert a tisztán magyar művelődés, birtokosai közt pedig a legelőkelőbb magyar nemzetségeket találjuk s a

betelepüléskor átvett ősneveken kívül magyarok a puszták és helységek nevei is.

A XVI. és XVII. század folyamán ezt az egész magyarságot megsemmisítette a török áradat; a mohácsi vész először, majd Bécs ostromától visszatérőben másodszor felégetett minden községet, felkoncolta vagy rabszíjra fűzte az egész lakosságot, míg csak Buda visszafoglalása és a második mohácsi ütközet ismét meg nem hozta a szabadulás idejét.

De akkor már a Bácska lakossága egészen más képet öltött magára: szlávvá lett. A rigómezei csata után 1390-től kezdve, majd a XV. és XVI. század folyamán a szerbség — a töröktől kergetve — átmenekült Magyarországba és itt maradt. A szerbség zaklatott sorsa azonban a Bácskában még jó ideig nem szűnt meg s csak a század végén, elsőben 1687-ben, mikor az első római katholikus szerbek, a dalmata bunyevácok letelepednek Szabadkán s még ugyanazon évben megkezdik anyakönyvüket, majd később 1690 táján, mikor Csernovics Arzén hozott Magyarországba 39 ezer görög keleti hitű szerb családot, melyek nagy része a Bácskában telepedett meg, kezdődött némileg a Bácska nyugalma.

Erre az időpontra, vagy talán néhány évvel későbbre, a XVII. század legvégére kell tennünk a sokacoknak a betelepedését is a fent elősorolt községekbe, hol az anyakönyvek mind a mult század elejével (vagy még később) kezdődnek. E községek akkor teljesen elhagyott, elpusztult helyek voltak; neveik és így természetesen határneveik is a mohácsi vészig magyarok voltak.

A sokacok jelleme, testi és lelki tulajdonságai, alig-alig térnek el általában a szerbekétől. Többnyire barnák, barna a testszín, barna a haj, barna a szem; a haj gyakran göndör s fekete, a szem mindig mély tüzű; ezen szerb jellegek mellett azonban nem ritka a szőke haj és kék szem sem; a fej formája kerekded, csak kevéssé hosszúkás, jellegzetes a sasorr, a mélyen ülő orrtő és a nyilt domború homlok. Termetük magas, izmos, a nőké és férfiaké egyaránt, a nők idomai teltek, erősek, később hízásra hajlók. Mindebben a szerbtől miben sem tér el.

Mint igazi pásztor nép bátor, multja a harciasságra szoktatta, vére a fegyvert gyorsan nyomja a kezébe, pásztorélete a szabadság imádását oltotta belé, törzsi szerkezete pedig a patriarchalis intézmény tiszteletben tartására szoktatta, egyszerű, nyiltszívű, természetes, van becsületérzése és tisztességtudása, tud nagylelkű lenni s mindig vendégszerető marad; minden cselekvését és érzését a hirtelen follobbanó heves indulat, a szenvedély jellemzi. Ezek pedig mind szerb jellemvonások is.

A nép egészséges, edzett; igaz, hogy a gyermekhalandóság nagy, de a szaporodás is jelentékeny s a magasabb korokban a halálozás feltűnően kevés.

A nemi érettség a sokacoknál sajátságosan lép fel; a nőknél átlag csak 16 éves korban áll be, noha nem ritkán 14 éves korban is konstatálható; feltűnő, hogy ezzel szemben a fiatal emberek nemi érettsége 16—18 év között lép fel, feltűnő, mert rendesen a két nem ivarérettsége között nagyobb különbség szokott lenni. E viszonyoknak megfelelően természetes állapot volt az, hogy régen 16—18 éves korukban a sokac férfiak megnősültek; s minthogy immár a katonai kötelezettség ezt lehetetlenné tette s a védtörvény természetellenes intézkedéseihez a nép fia alkalmazkodni nem tud, felburjánzott a félhivatalos vadházasság, mely ugyan sok rossz okozója s mindenekelőtt a nép erkölcsi hírének megteremtője, de az adott körülmények között a legtermészetesebb megoldás.

Ha a sokac férfi a házközösség fejének engedélyével megnősül, házassága a papi áldás nélkül is teljes érvényességű, az ily törvénytelen házasságban élő nő épp oly tisztességes asszony, mintha a templomban esküdött volna hűséget urának, a házasságkötés ünnepsége is teljesen egyező a törvényesével, csakhogy a pap és jegyző — kik rendesen tudnak róla — nem vesznek részt benne. S az ilyen házasság rendesen csak átmeneti állapot, mert a katonai évek leszolgálása után rendesen a templomban összekelnek s gyermekeiket törvényesítik. A válás a vadházasságban igen ritka, ha van oka, vagy az anyós, vagy a gyermek hiánya. Ha a menyecske kikapós s időközben mást szeret meg,

elég, ha a másik férfihoz költözik, ha egy éjjel két-három óráig haza nem megy, ha a kongyát visszaküldi, elváltak pap és jegyző nélkül; az ilyen válás vége azonban rendesen valami szramat, szégyendíj, melyet a csábító köteles fizetni az első férjnek. Ez azonban igen ritka eset s a válás a vadházasságban sem több, mint a törvényesekben. Szóntán 1895-ben 40 vad, vagy mondjuk ideiglenesen vadházasságban élő pár volt.

A sokac sohasem házasodik más nemzetiségből, még a szerbek közül is csak a róm. katholikus — tehát vele egy hiten lévő — bunyevácokkal keveredik, a szerbekkel soha sem. A leányért elmegy messze sokac falvakba, mint a hogy sokac falvaink leányait is messzire viszik feleségül. Ezt legjobban megvilágítja a házasság körének megállapítása. Így Szónta, Bogyán, Vajszka és Plávna házassági köre, vagyis azon terület, melyről a falvakba asszonyt hoznak, vagy a hová a falvakból asszonyt visznek, a következő községeket foglalja magába: Monostor, Zombor, Almás, Karlovácz, Bogyán, Pozsega, Erdőd, Plávna, Valpovo, Becse, Monostorszeg, Lovász, Vajszka, Szónta, Bács, Vukovár, Dálya, Bobska, Bukin, Bács-Újfalu, Novoszelló, Nushtár a mult században; és Szónta, Plávna, Bogyán, Vajszka, Doroszló, Bács, Bukin, Bács-Madaras, Novoszelló, Vukovár, Tovarnik, Zombor, Djelatovácz, Bács-Újfalu a jelen században; látjuk tehát, hogy a házassági kör a jelen század folyamán tetemesen összezsugorodott, s zsugorodik folytonosan a sokacság összezsugorodásával.

Még rámutatunk azokra a gazdasági okokra, melyek a bácsmegyei sokacságot kipusztítják; azok lényege abban áll, hogy a sokac, mint par excellence marhatenyésztő — pásztor — nép, nem tudja a modern gazdálkodásnak Bács-Bodroghban német iskoláját kijárni és az új viszonyokhoz alkalmazkodni; a legelő hiánya a marhatenyésztést megölte, a földmíveléshez pedig a sokacnak nincs földje. Ez a viszonyok mételyezik most meg a család életet, s a sokac a szerbektől megtanulja, hogy az egy gyermek rendszerrel földje nem fog eldarabolódni, persze arra nem gondol, hogy ezzel önmagát pusztítja ki.

A sokacoknak legtöbb sajátságot mutató szokásaik a házasodással kapcsolatban vannak. Házközösség lévén, a sokac leány férjét ritkán választja maga, viszont a legény sem rendelkezik ebben szabadon. Ez így van az egész szerbségnél általában. Két zadrugának fejei egyeznek meg a házasságban, közérdek az, melyben a legény vagy leány a dida határozatának aláveti magát. A leány kiszemeltetvén, rendesen a legény házától való két asszony elmegy a leányt megkérni egy almával, melybe 1—5 frtot tesznek ezüstben, mintegy foglalóul; ez alma neve jabuka. Ez teljesen így van a bunyevácoknál és szerbeknél is, de utóbbiaknál azt később, az elgyűrűzés alkalmával adják át. Megállapodva az eljegyzés napjában, ettől kezdve a legény minden este eljár a leányhoz.

A kötendő házasságot mindenek előtt bejelentik a papnál s ez a kis esküvő, malo vincsanje, melynél az érdekelt feleken kívül jelen van az atya, a koma, és egy diverusa, koszorúlány. A kihirdetés utáni első szombaton hozzák a diverusák a lányos házba zapojke bort, birka vagy egyéb húst és pogácsát a gyűrűzésre. Ez a pogácsa 2 újjnyi vastag, ½ méter átmérőjű édes kenyér, mely a délszlávoknál sok ünnepi alkalommal használatos. E pogácsa tetejére tört sót tesznek s abba felül a jegygyűrűt s az egészet az asztalra helyezik. A fiatal pár erre feláll az asztal két oldalán, a leány kinyújtja kezét, a legény a sóból kiveszi a gyűrűt, ráhúzza a leány újjára; a későbbi hívogatóként szereplő buklijás felveszi az asztalról a pogácsát, a leány köténye fölött ketté töri, mire a só a leány kötényébe hull, ki azt onnan a szobában szétszórja, míg a pogácsát darabokra törik s a jelenlevők közt szétosztják. Az elgyűrűzés neve prszten vagy burma.

A lakodalomra való hívogatást a buklijás végezi, de hívogató legény is, sőt hívogat az apa is egy vagy más öregebb rokon kíséretében. Esküvő napján azután a legényes háztól a rokonok elmennek a lányos házba s elviszik a kelengyét. Ez alatt azonban őrizetül ott maradnak az engék, a férfi házából való menyecskék s 1—2 leány, a legény nővérei ebédre.

A legény és társai csak délután mennek a menyasszonyért, persze nem eresztik őket be addig, a míg váltságot nem fizetnek. A lányos háztól — persze muzsika szóval — a templomba mennek; a menyasszony a diverusákkal előre, utána a vőlegény, a kúm és sztári szvat közt; mindannyian kis újjuknál fogva vezetik egymást. A templomban az esküvő a róm. katholikus szertartás szerint folyik le s utána ugyanígy mennek vissza a vőlegényes házhoz. A templomi szertartásra a menyasszony tyurdijába megy; ez persze csak egy van egy utcában s lakodalomkor kézről-kézre jár.

A vőlegény házához érve, a koma 1 frtot ad ajándékba a menyasszonynak, az ipa kétszer annyit, hogy a kocsiról leszálljon. Erre a prikúmok a kocsiról lesegítik a menyasszonyt, most már ifjú férje karján belép a tornácba; a konyhaajtónál megállanak, az új asszony háromszor megfordul férje karja alatt, miközben férje kis újjánál fogja s egy pillanatra sem ereszti el. A konyhaajtóban a menyasszonynak egy kenyeret és egy üveg bort adnak, mit bevisz a szobába s „dícsértessék"-kel az asztalra tesz. Azután férjével együtt kezet csókol az öregeknek, majd letérdelnek az asztal elé, a koma virágot, rendesen bazsaricskát márt a szentelt vízbe s megáldja őket: „a ki teremtett, az áldjon is meg, az atya, fiú és szentlélek." A prikúmák az asztalon lévő kenyérrel mindegyiket gyengéden hátba üti, mire felkelnek.

Ekkor mutatják be a kranályt, a koma gránáját (ág), ilyenkor hozzák a pogácsárok, pogácsás asszonyosk is ajándékaikat, ilyenkor osztják ki a menyasszony ajándékait is. A koma gránája egy 1 méter magas, alul kerékbe erősített ág, melyen almák, pattogatott kukorica, száraz körte, aszalt szilva, dió, vörös paprika, tükröcske és loksice, zsírban sült négyszögletes tésztácska van. A menyasszony ajándékát egy kötélre rakják rá s a buklijás a nagy csengetyű zaja mellett fennhangon szólva mindenkinek odadobálja a magáét, a vőlegénynek, az atyának, komának üngöt, a házban lévő asszonyoknak spletyakot, a többiek pedig 1—1 pár szélvásznat, ehhez vagy törülközőt vagy kendőt kapnak.

Német. (Hódságh.)

A szerb lakodalmak palivacsinájának nyomára a sokacoknál szintén ráakadtam, noha nagyon csökevényesen, alig felismerhető alakban. A menyasszony, mielőtt visszavonulna férjével, intésére a tányérra eleven tyúkot tesznek, ennek a nyakára dukatityet kötnek plánticsicára, fülébe obocsityet, szájába krajcárt tesznek, a tányért így körülhordják, abba minden vendég ajándékot tesz, mely a menyasszonyé. E szertartásból a szerbek szokásos mosakodása elmarad. Ennek neve a sokacoknál pijet.

A sokac lakadalom részletei és abban szereplő személyek nevei teljesen egyeznek úgy a szerb, mint a bunyevác nép hasonló szokásaival, a mi változás van, a mi különbség észlelhető, az mind annak tulajdonítandó, hogy a szerb, sokac és bunyevác közt a sokac a legszegényebb, s kénytelen 3—4 napig, sőt egy hétig tartó dáridót egy napba beszorítani.

A sokacok egyéb szokásaiból, még a következőket jegyeztem fel.

A babona, különösen erősen a nők közt burjánzik, nincs az életnek olyan jelenete, melyhez egy vagy más babonás szokás ne fűződnék. Különösen a gyermekeket féltik a szem megveréstől s ellene a starcsac sövényt használják gyógyszerül; de szemmel nemcsak az embert, a marhát is meg lehet verni s ez ellen védekeznek a szarvakra aggatott piros bojttal. A vila boszorkány, a mora, a szugyenice, vukodlak a szerbséggel általában közös babona-alakok.

Mulatságaiknál szerepel a guszla és a duda, ezek hangjánál járják a kólót, s éneklik a mélabús, majd emelkedőbb dalt. Bámulatos az a kitartás, melylyel a kólót órákon át táncolják.

Az aratás ünnepe egyszerűbb a sokacoknál, mint a szerbeknél, oka a szegénység, de meg a sokac soha sem volt földmívelő nép. Aratás után az egyik fiú fejére búzakalászból font koszorút tesznek s így mennek haza; a kik a fiút otthon fogadják, vízzel lelocsolják, a koszorút pedig elteszik s új vetéskor a többi mag közé keverik, hogy a termés jó legyen. A locsolásnál ez a felköszöntő: „Élj, légy egészséges s legyen termékeny évünk.“

Ha soká nincs eső, egy kis leány felöltözik dodolának, vagyis társnői 15—16-an úgy elhalmazzák bodzagalyakkal, hogy csak a szeme látszik ki. A dodola azután a többi lány vezetése mellett házról házra jár, a házak előtt énekelnek, mire a gazdasszony leönti a dodolát vízzel, majd ad a leánynak tojást és szalonnát, a mit a kíséret vesz át; a dodola járás után a társaság a dodola lakásán lakomát csap, s ha a kapott pénzből telik, még dudást is fogadnak. Ma már e szokás is kihalóban van. Kitűnő képet ad a szerb dodoláról az Oszt. Magy. Mon. írásban és képben II. k. 645. lapján, míg énekeik zörejét Bellosics B. közli az „Ethnographia" 1895. évfolyamának 418. lapján. A dodolát azonban az imént közlött arató ünnepélylyel nem szabad egynek vennünk, mint azt Bellosics a 419. lapon Hermann A. nyomán teszi.

A szüretet, melyet a szerbség általában az átalakulás ünnepének tart (berba) megsemmisítette a pyylloxera; valamint a fonókat (préló) eltiltotta az egyház és közigazgatás. A kirbályt (a németek Kirchweiheját) a sokacok is megtartották s ilyenkor vendéget mindenféle nemzetiségből szívesen látnak. Ilia napján, noha ez különösen gör. keleti szokás, a róm. kath. sokacok sem dolgoznak. A nagyhéten mindenki fehérbe öltözik, de kerülik a tarka hímzéseket, általában csak az öreges színű ruhadarabokat öltik magukra, még a leányok is; ilyenkor a fejet két rétbe hajtott, dvojodke, terítővel, prosztivacse, burkolják be.

A pünkösd a királyicék ünnepe. A királyicék pünkösd első napján délután és másodnapján járnak, ma már csak szokásból s nem határozott céllal, sem az egykori cél tudásával. Tíz-tizenöt leány öltözik ilyenkor fel; fejükre kalapot, klabúr, tesznek, azt megrakják koszorúkkal, virágokkal, tollakkal, tükröcskével, szent képecskékkel; az első két leány jelvényt visel még pedig a király és királynő pántlikákkal felcifrázott (s rendesen a jegyzőtől, domin, vagy kalugyertől kölcsön kért) kardot, párja pedig a zászlótartó, barjaktár, egy nádszálon lengő kendőt. Néhol a zászlótartót nevezik királynak s ilyenkor a másik a királynő. Utánuk ketten a prve pivacsice azaz első énekesek, majd druge

pivacsicek, másod énekesek, szintén ketten következnek, ezeket követi 4 fokhagyma, csetir bila luka, majd két vörös hagyma, dva crna luka, aztán a koszorú lány, diverusa, mellette a sznása, menyasszony, egy a többinél fiatalabb és kisebb leányka némi jelmezben s végül a két kosárvivő követ. Ez a menet házról-házra jár s minden rangú családtagnak kedveskedik valami kis dalocskával. Az ajándékokat pünkösd harmadnapján azután közösen elmulatják. Idézett forrásaink a királyicéknak csakis két vezér alakját ismerik névleg és szerepében, Popovics szerint pedig a bunyevácoknál már ezek jelvénye is eltűnt, a mint hogy az hiányzik az Oszt. Magy. Mon. írásban és képben II. k. 653. lapján közölt királyice-képen is.

A karácsony, bozsity, ünnepe a sokacoknál rövidebb időre van összevonva, mint a szerbeknél. A gazda karácsony estéjén szalmát visz a házba, szétszórja a szobában a földön, az asztal alatt, sőt az asztalra is, a szoba szalmájából visznek a ház minden más részébe is a konyhába, szobicába, vajátba, pincébe, padlásra és istállókba a jószág alá. Az asztal abrosza alá egy almát tesznek, melyet három mizevére, az éjféli, pásztor és a nagymisére visznek el, harmadnap aztán darabokra szelik, szétosztják a marhának, hogy jobban egyék. Az asztal alatt zab vagy kukorica van, a zsákban, harmadnap megetetik azt a baromfival. A kötelet, melylyel a szobába hozott szalma össze volt kötve, az asztal lábai közé kötik, harmadnap kört húznak belőle s abban etetik a baromfit. Az asztalra szórt szalmát harmadnap gyümölcsfára teszik, hogy a fa ne vesse el éretlenül a gyümölcsöt. Végül az asztal alatt van még az ekevas, lószerszám és ostor is. A szalmát szétszórván, abból kiválasztanak három kalászt, melyben még benne van a szem, azt három kis gyertya közé teszik, melyet egy fiú tart keztyűvel eltakart jobbkezében. A fiú hármat fordul sarka körül, miközben azt mondja: „Dícsértessék a Jézus," mire mind azt mondja: „Vígadjunk tehát!" aztán ugrik egyet s eloltja a gyertyákat. Az öreg most előveszi a badnyacsát, az ezen alkalomra készült kis kenyér alakú fonott kalácsot, az alsó haját keresztbe vágja,

majd ráteszi a hallevessel telt tálra, erre mindnyájan imádkoznak, az amen után összecsókolóznak és kibékülnek. Az öreg azután a kalácsot előveszi, fiával azt ketté töri, majd ismét mindenik darabot ketté töri, végül szétszakgatják darabokra s megeszik a bőjties vacsorához. Az éjféli mise után pedig húst sütnek és kocsonyát esznek.

Ezek után még csak a különböző nevekről kívánok néhány adatot közölni. A sokacoknál sajátságos egyes neveknek általános és az idők folyamán sem változó elterjedése. A magyarságnál kimutatható, hogy a keresztnevek időről-időre változnak s e változások már húsz év határán belül is csaknem évtizedenként változók. Nem így a sokacoknál; itt húsz év bőséges anyagában mi változás sincsen. Hogy adott példát lássunk, közöljük a szóntai összeírás eredményeit; Szóntán 1875—76-ban 290 újszülött fiú kezül volt: István 40, József 31, János 29, Antal 24, Ferencz 21, Máté 17, György 14, Márk 12, Pál 11, ezek törzs keresztnevek.

Természetesen a keresztneveknek eredeti, naptári alakját a sokac, mint általában a nép sohasem használja, hanem sokszor a felismerhetlenségig megváltoztatja, átalakítja, rövidíti, alkalmazza nyelvéhez és szívéhez egyaránt.

E neveken kívül azonban minden családnak, minden nemzetség különböző ágának, sőt minden egyes embernek is meg van a maga mellék- vagy gúnyneve. Ezeket épp úgy alkalmazza a sokac, mint a magyar; személyek lelki vagy testi tulajdonsága, valami komoly vagy különösen ügyetlen tette, szavajárása, viselkedése, félszegsége stb. mindmegannyi oka az ilyen gúnynevek megteremtésének. Az ágakat sokszor az apák vagy a nagyapák keresztnevéről nevezik, de sokszor ezek gúnynevét egész nemzedékeik öröklik 4—5 generáción át, noha ez utolsók már éppen nem tudják, hogy őseik ama gúnynevet miért kapták.

*

Összegezve immár az egybeállított adataink eredményét, a határnevekből, a családok származási statisztikájából, a costume és tárgyi ethnographiából azt kell következtetnünk, hogy a

sokacok Bácsmegyében legelőször mintegy 200 éve telepedtek meg, hogy az egyes falvakat különböző időszakokban, s különböző vidékekről, de mindig nyugatról és délről szállották meg, hogy e sokacság az egyes falvakban a mult század végéig tisztán más nemzetiségek nélkül lakott, hogy a falvakba a többi nemzetiségek csak a jelen század elejétől húzódtak be, hogy az idegen nemzetiségek a század első felében még a sokacságba beolvadtak, második felében azonban nem, hogy a sokacok costumejökben maig megőrizték a magukkal hozott ősi alaki jelleget, valamint a házba is, melyet a német mintára építettek, belevitték szerb nemzetiségök egyik legsajátosabb intézményének a házközösségnek jellegét; egyben láttuk azonban, hogy noha az erre vonatkozó jegyzeteink vázlatosak, hogy a szokásokban a sokac sem a szerbtől, sem a bunyeváctól nem tér el, ha csak nem abban, a mit a szegénység parancsol reá, ellenben láttuk azt is, hogy sok szokásban maig sokkal több ősit őrzött meg, mint akár a szerb, akár a bunyevác. Mindezek együttvéve pedig megállapítják azt, hogy a szerb és sokac, a bunyevác és sokac egymástól lényegesen különböznek, hogy a sokacsággal, mint külön ethnografiai egyeddel kell számolnunk.

Nem állapíthatom meg azonban a bács-bodroghmegyei sokacság viszonyait a többi — torontáli, dunántúli, Dráva-Száva-közti sokacsággal, szükséges ehhez első sorban a bács-bodroghmegyei sokacoknak az általam főleg történeti és tárgyi alapon megindított kutatást hasonló tüzetességgel a népszokások, folklore és nyelvre is kiterjeszteni, a melyből én csak vázlatos jegyzeteket közölhettem, miután a nyelvet alaposan nem ismerem, de szükséges a torontáli, dunántúli és horvátországi sokacságnak, továbbá a szerbségnek és horvátságnak hasonlóképpen tüzetes leírása, csak akkor tudjuk pontosan kijelölni a sokacságnak a délszláv ethnographiában való helyét. Óriási munka ez és az, melyet én végeztem, csak porszem ahhoz képest, mely az ethnographia előtt áll.

Jankó János.

6. Ruthének.

Közép-Bácskában járva, ha középnagyságú, erőteljes alkotású, gesztenyebarna alakokkal találkozol, kik a nap minden szakában „Dáj Bozse“ köszöntéssel üdvözölnek, biztosra veheted, hogy oroszokkal, köznyelven rusznyákokkal találkoztál. 1744-ben jött le Zemplén megye terebesi vidékéről az első csapat s Keresztúron telepedett meg, melyet ma is rusznyák Rómának neveznek. A második csapat mintegy 80 család Abauj és Borsod megye tájékairól 1765—67 között költözött le s Kuczurán szállott meg. Mind a zempléni, mind a borsodi településekhez Makó és környékéről magyar gör. kath. családok is csatlakoztak, az utódaikban ma is élő Dorogháziak, Böszörményiek, Ujfalusiak stb. Oroszaink általában tősgyökeres szép magyar neveket viselnek: mint Sós, Árvai, Gubás, Kecskés, Pásztor, Szilágyi, Munkácsi, Nyárádi, Szabados, Erdélyi stb. Vannak, kik állítják, hogy e magyar nevekkel településükkor egy kincstári ispán látta volna el őket, ami annál valószínűtlenebb, mert Zemplénben és Borsodban a mi oroszaink családi neveit mind előfordulóknak találjuk. A Borsod megyei Mucsonyban ma is emlegetik, hogy testvéreik, rokonaik lementek a rácokhoz az Alföldre. Tehát a mi ruthénjeink is a felsővidéki kis-oroszok származékai, nyelvjárásuk az u. n. orosz-tót dialektus.

Egyediségét e népfaj, dacára hogy csak két helyen települtek, nemcsak megőrizte, hanem magából Ujvidék-, Ó-Verbász- és Gyurgyevóra még rajokat is bocsátott ki, mely helyeken önálló egyházközségeket képeznek; sőt a hol más nemzetiségekkel keverve él, mint Kuczurán, fajának nyelvi fölényt is tudott szerezni. Kuczurán a német is és a magyar is tud oroszul s a közös társalgás csak e nyelven folyik.

Jellemére nézve e népfaj nyugodt, békés; de ma már nem oly bizalmas, mint egykor; szorgalmas, azért munkásokul is szívesen fogadják fel őket; kevéssel megelégszenek, türelmesek, urakkal szemben tiszteletadók; vídámhangulatúak, főleg a katonaviseltek szeretnek nagymondásaikkal tréfálkozni; eléggé barátságos,

búcsúkor, nagy ünnepein vedégül hívja más vallású szomszédját is, kinél hasonló alkalmakkor ő is szívesen megjelenik; becsületes és megbízható, mindenek felett vallásos, a németet nem szereti, sem a szerbet, leginkább rokonszenvez, valószínűleg a vallás révén, a kath. magyarral.

Főfoglalkozásuk a földmívelés. Főtermányeik: a búza, zab, kukorica, az asszonynépnek a kender. Az állattenyésztést nem űzik közgazdasági jelentőséggel, csak a ló részesül náluk némi figyelemben; nem büszkeségük sem a sok, sem a jó marha; a fiatal állatokat kinevelés előtt igába fogják s így áruk sem ér el jelentékenyebb fokot; nem is pénzzel a rusznyák csak gabonájából s a selyemgubó termelésből, mely utóbbi emelkedőben van; az eperfát gyümölcseért is szereti, utcáit is azzal szegélyezi; gyümölcsészet, kertészet különben csak házi szükségleteikre szorítkozik.

A kézműipart illetőleg magukból telik ki: ács, csizmadia, kovács, szűcs, szabó és az asztalos; az asztalosok egyúttal a falu borbélyai, mert a különben bajúszos rusznyák szakált nem visel; iparral inkább csak télen foglalkoznak, a nyár a mezei munkáé; a molnárkodást a ruthén a németre bízza, szerinte a kereskedés is a német és a zsidó dolga, csupán a lókupeckodástól nem idegenkedik s ezt csalárdság nélkül űzi.

Vagyonát az apa késő vénkoráig maga kezeli; fiai, ha kiházasítja őket, egy ideig az öreggel laknak, aztán ad nekik valamennyi vagyont, s kiköltöznek a szülei házból. Házi ipar tekintetében az asszonyok jelentékenyebb számot tesznek; saját termesztésű kenderüket maguk fonják, szövik, fehérítik; ebből látják el a család fehérnemű és ágybeli szükségletét, a fennmaradó készletet vásárra viszik, vagy a gyolcsos tótnál cserélik be. Piros, fehér, fekete sávokkal beszőtt abroszokat, törülközőket, ágyterítőket készítenek; az utóbbiak széleit piros rózsákkal s tulipánokkal hímezik ki; abroszaikat az asszonyok esős időben esernyőül használják. Általában a rusznyák asszony életének fele a rokka és szövőszék mellett telik el. A fonás ideje

novembertől februárig tart, midőn a szövés munkája áll be; a nyarat a nők is a mezőkön töltik.

A fonóházi élet tán egy bácskai népfajnál sincs úgy kifejlődve, mint a rusznyákoknál. Leányok, asszonyok 15—20-an egy csoportban pajtásságokat képeznek egymástól függetlenül. A lánypajtások télen sorra járják egymás házát s reggeli 9 órától délutáni 3-ig fonnak, míg a háziasszony mindenütt süt, főz s egy kis vendégséget igyekszik számukra csapni. Esti 7 órakor mennek a tulajdonképi fonóba, hol már a legények is megjelennek. E célra a leányok kibérelnek egész télre egy szobát s felváltva mindennap más-más visz petroleumot. Sajátos, hogy a fiatalság ilyenkor inkább horvát dalokat énekel, mint oroszokat; meséknek, dévajkodó játékoknak sincsenek híjában, főleg a legények részéről, hogy a lányokat mulattassák; szombatesténként pedig egy kis lakmározás is esik, melyhez a lányok viszik a fogyasztani valót; rendesen 11 órakor vége a mulatságnak, midőn előbb a legények, utánuk pedig a lányok is hazatakarodnak. A 10—12 éves fiúknak és lányoknak is van ilyen fonókájuk; fiatal menyecskék és éltesebb asszonyok szintén egyes pajtásságokra szakadva alkotnak maguknak a lányok módjára fonótársaságokat, azonban férfiak nélkül; mert ezek fiatalabbak, öregebbek külön-külön bérelt helyeken jönnek össze a téli estéken 10—11 óráig, mint mondani szokták „*ülni*“, hol pipázva kártyázgatnak, beszélgetnek.

A rusznyák férfi öltözete: pörge kalap, ráncostorkú csizmaszárban zsinóros magyar nadrág, pruszlik, szabatlan hátú kék posztókabát, térden alul érő szűr és bunda. Nyáron a nadrág pihen; magyarosan ráncozott gatyában járnak csak; vasár- és ünnepnapokon azonban a köznapi kétszárú gatya fölött a fiatalabbak még egy térdig érő gazdagon ráncolt egyszárú s azért inkább szoknyaféle bő gyolcsgatyát viselnek; ez az úgynevezett parádés ruhadarabjuk. Az öregebbek öltözete leginkább abban tér el, hogy fekete selyemnyakkendőt s huszáros attilla szabású ködmönt viselnek kicifrázott szélekkel. A férfiak hosszú körhajat kedvelnek középválasztékkal; a katonaviselt fiatalabbak azonban

rövidre nyiratkoznak választékul balhalánték fölött. Egészben véve a rusznyák férfi megjelenéséből nem hiányzik a magyaros jelleg.

A női viselet sem nélkülözi főbb vonásaiban a magyaros motivumokat. Ünnepeken lakktopán, hétköznap papucs a lányok lábbelije színes harisnyával; míg köznapokon három, ünnepeken 6—10 szoknyára borul a valamivel rövidebb gazdagon ráncozott bő kötény. A rusznyák leány karcsú derekát selyempruszlik övezi, mely elül kivarrott mellű ingét szabadon láttatja, erre jön a rózsákkal beszőtt fekete selyem nyakkendő a derékon hátul megbogozva. Nyakékül félkörbe fűzve aranyszívek, színes üveggyöngyök függnek nyakán, de fülbevalók viselése szokatlan náluk, annál gazdagabban felékítik szalagokkal gondosan befont, hátul lelógó hajukat. A menyecskék is a lányok módja szerint öltözködnek, csakhogy kontyra fésülködnek, melyet a ház körében fekete fejkötő borít, kimenetelkor pedig a fejkötőre még két fejkendőt is kötnek, hogy a konty hegyesebben álljon. Az öreg asszonyok viseletében csak a virágok hiányoznak a ruhakelmékből; de ők meg ünnepeken piros csizmákban járnak, mi régebben általános szokás volt.

Dalaik mélabúsak; népköltészeti termelésük a Bácskában szünetel; vannak ugyan balladaszerű elbeszéléseik a helyi és napi nagyobb eseményekről, ezt leszámítva azonban jobbára a szerbektől kölcsönzik dalaikat.

Kedvelt virágaik a basarózsa, rozmarin s leginkább a bazsalikom, melyet ruháik közé is rakogatnak, — ez az ő parfümjök.

A ruthén vallásos buzgósága rendkívül nagy. Néhány év előtt Kuczuráról és Keresztúrról mintegy 12 nő és férfi zarándokolt a szent-sír látogatására Jeruzsálembe, honnan a templom számára szent ereklyéket s egy Jézus halálát ábrozoló festményt hoztak. Különösen nagy áhítattal ülik meg a husvéti ünnepeket. Husvét napján az orosz asszony nem főz, nem rak tüzet; még nagyszombaton összekészítik a szentelni valókat s husvét reggelén a templom körül egész asszonytábor gyülekezik; mindenik előtt

egy öblös kosár, melyből zöld foghagymával élénkítve szép, fehér fonott kalácsok és piros sonkák mosolyognak ki, melyeket a pap mise után imák és zsolozsmák zengedezése között szentel meg. A szertartás végeztével sietve iramodnak hazafelé, hol már éhezik a szentelt eledeleket; mert az orosz e napon, mint általán vasár- és ünnepnapokon, mise előtt nem eszik, csak annak befejeztével ebédel. Husvéthétfőn vídám locsolás közben erős reggelizés folyik a szentelt étkek maradékaiból. Délben az ebéd: tyúkleves (marhahúst nem igen fogyasztanak), továbbá tyúkhús mártás nélkül, káposzta hússal, túros rétes, mely nemzeti eledele. mint a túrós haluska is, de ez utóbbi csak köznapi étele. A rusznyák ugyan a bort sem veti meg, de főitala a pálinka, mely minden háznál található. Étkezésnél az öregek és a család férfi tagjai az asztalnál ülnek, menyecskék, leányok, gyermekek ellenben állva veszik körül asztalt, mindnyájan egy tálból esznek, kivéve, ha vendég van a háznál. A búcsú is nagy ünnepük; ilyenkor minden háznál van vendég, rokon vagy jóbarát; gazdag lakoma mellett töltik a napot, míg az ifjúság a kocsmákban táncol. Nemzeti táncuk nincsen, egészen a magyar csárdáshoz hasonló táncot járnak, közben élénk kurjantásokkal.

Hétköznapokon rosszul élnek, akármivel megelégszenek, mert a fösvénységig takarékosak. Csak az asszony szokott cséplésкor és kukoricatöréskor az ura tudta nélkül egy-egy kicsit félregazdálkodni, hogy legyen miből a nagy lányok pántlikáit, selyemkendőit beszerezni, mert az ilyenekre az orosz apa nejének pénzt nem ad. Bevet az asszonynak tavaszkor vagyonához képest egy darab földet — legtöbbet egy holdnyit — kenderrel s ebből kell annak a ház összes ruhaszükségletét előállítani. Az apa látja a cifra ruhát, de sohsem kérdi, honnan került a rávaló. Különben az asszonyok is úgy végeznek minden nehéz munkát, mint a férfiak: kapálnak, szántanak, vetnek, nyomtatnak, hogy minden haszon a házban maradjon. Meg is látszik rajtuk a jólét, főleg öltözködésükben; az orosz asszony különösen ágytoll dolgában nagyon gazdag; a szegényebb házban is van

3—4 vetett ágy s szekrényeik csak úgy feszülnek a szépen kifehérített, saját kezük fonta, szőtte végvásznaktól. Ez a gazdagodási vágy többeket kicsalt már a szegényebb néposztályból Amerikába is, de két-három év mulva ismét visszatérnek, hozván magukkal kisebb-nagyobb összeg pénzt, melylyel itthon új boldogulásukhoz fognak.

A sok gyermeknek nem örülnek; a kisdedeket nem részesítik nagy ápolásban; teher az nekik, mert akadályozza őket a dologban. Különben gyermekeiket vallásosan nevelik, iskolába gondosan küldik; örülnek, ha tudnak azok valamit. Gazdagabbak úri pályákra is neveltetik gyermekeiket, leginkább pap-, kántor- vagy tanitónak; az a legboldogabb rusznyák anya, a ki paphoz, vagy tanitóhoz adhatja leányát férjhez.

Szokottabb közmondásaik: „Isten nélkül a küszöbig sem, Istennel túl a tengeren is . . . A jó vízhez taposott út vezet. Kis szikrából nagy tűz támad. A szükség megtanít imádkozni. A kutyát, ha veszettnek mondják, ha nem igaz is, agyonütik," stb.

Hazafiság dolgában a magyarokkal tartanak; 1848-ban sem voltak a magyar ügynek árulói s ma is élnek még Kuczurán ketten, kik mint 48-as honvédek nyugdíjt kapnak. Politizálni nem szeretnek, választásokkor a magyar intelligenciát követik, különben legjobban szeretik, ha ilyesmikkel békét hagynak nekik.

Frankl István.

7. Tótok.

A bácskai tótság felvidéki tótjaink származéka, azonban másfél századot meghaladó itt tartózkodásuk alatt éghajlat, életmód külső typusán észrevehető változásokat okozott. Testalkatra nézve általában középtermetű, ritkán szálasabb növésű. Tagozatában arány uralkodik; erős, izmos vállain legtöbbnyire kerekded, arányos a fej gesztenyebarna hajzattal, szakáltalan, nyírott bajszú egészséges arccal. Öregebb férfiak hajukat minden választék nélkül, mint régebben a barátok, koronára nyírják; a fiatalabbak azonban, főleg a katonaviseltek rövidre nyírt hajat

viselnek a balhalántékon választékkal. Csont- és izomrendszerök jól fejlett; az erős munka miatt ritka közöttük az elhízott alak. Időviszontagságok ellen edzettek, betegségekkel szemben szívósak.

Jellemére nézve a bácskai tót csendes, békés, munkabíró, szorgalomban még a németet is fölülmúlja. Tisztaságszerető, vagyongyűjtő; külső viszonyaiban alázatos, de a maga portáján önérzete néha szinte a gőgbe csap át. Házi, családi életében jámbor, erkölcsös s noha a fösvénységig takarékos, bizonyos alkalmakkor a vendégszeretetnek is szívesen áldoz. Lakodalmi, keresztelői, halotti és disznótori lakomáin gazdag asztallal fogadja vendégeit. Az úri osztálylyal szemben gyanakvó, legnagyobb tekintély előtte az ügyvéd, a „Pán fiskál". De bizalmatlan egymás iránt is, s e tekintetben papja és tanitója közt sem tesz különbséget, noha a külső tiszteletet jobbára megadja nekik. Nagyon vágyakozik községi és egyházi hivatalok után; bírónak, esküdtnek vagy templomgondnoknak lenni: előte a legnagyobb tisztesség s ilyesmivel még az unokák is szeretnek dicsekedni. Polgári jogait nagyon hajlandó a tót a maga javára bővíteni, de a törvényt, kivált ha magán érdekeinek nem kedvező, nehezen tűri. Szeret végrendelkezni, de csak fiairól gondoskodik. Azt tartja, hogy a fiút illeti a vagyon, mert az segített keresni s annak a hivatása azt fenntartani. A leánynak meg kell elégednie a ruhaneművel, tehénnel s a nehány forinttal, miket férjhez menetelekor kapott; a törvényes részt is ritkán kapja meg s ily esetekből származnak leginkább pereik.

A tudást, ismereteket csak bizonyos alsóbb fokig becsüli. Fődolog a kátét és zsoltárok éneklését tudni. Az a legjobb tanitó, a ki ezekben excellál. Írni, olvasni, számolni a tótnak elég tudomány, többet tudni úrnak való: az pedig előtte mindig gyanus.

Ruházatuk, főleg a férfiaké s a fiatalabb nőké egészen magyarosba hajló. A férfiak nyári öltözete: gatya, ing mellénynyel, a tót férfi viseletet jellemző kötény és bocskor. Vasár- és ünnepnapi díszben hosszúszárú csiszmába fulasztott zsinóros magyar nadrágot s állig gomboló pitykés mellényt, szabott hátú

evalasztin kabátot viselnek, a derékon alul alig egy araszny kivarrott lebbentyűvel. Télen a csizmát gyakran fekete bőrpapucs helyettesíti, térdig érő fehér, felső részén kicsipkézett szőrharisnyával. A férfi népség kiváló ruhadarabja télen a fekete báránybőrgallérral ellátott sárga suba, a vállakon testhez állva, a boka körül azonban 2—3 ölnyi bő kerülettel, a vállakon és a gallér alatt színes rózsákkal hímezve, melyekből szintén színes sugarak futnak lefelé, térden alul virágcsokrokban végződve. A fiatalabbak pörge magyar kalapot, míg az öregek inkább a felvidéki tót kalapokra emlékeztető föveget kedvelnek és télen fekete báránybőrkucsmát. Tót ízlés a kalapszalag csattját elül viselni.

Leányoknál és fiatal menyecskéknél 3—4 tarka vagy piros szoknya, rövid kabát, színes fejkendő, fekete harisnya kék kötővel és papucs a köznapi viselet. Annál fényűzőbbek ünnepeken, midőn 10—12 szoknyát sem sokallanak, az alsó fehéreket kifodrozva és keményre vasalva a lábikrákat eléggé látható rövidségben. E szoknyatömegre jön a tulajdonképi ünneplő selyem- vagy bársonyszoknya elül ezüst sávokkal díszített ráncozatlan kék köténynyel. Derekukat piros pruszlikba szorítják, melyet gazdagon kisújtásoznak; a nagy fekete selyem válkendő derékon átkötve végeivel a szoknyák alját éri. Erre jön a selyemszerű fekete szövetből készült kabát a férfiakéhoz hasonló szabásban, melyet „leves“-nek neveznek. Nyáron azonban leves nélkül rövid, de széles ingújjban járnak köz- és ünnepnap egyaránt. Nyakukat több sor gyöngy, újjaikat rézgyűrűk díszítik, fejükre alul fehér kendőt kötnek, s csak erre jön a drága felső kendő, egyáltalában a drága fej- és nyakkendőket igen kedvelik, csak félcipőt, leggyakrabban azonban formás cifra papucsot hordanak. Nem hiúk a kis lábakra, azért bő cipőket viselnek; mert a legények a munkabirásra célozva azt tartják: hogy „nagy láb az erős láb.“

Templomba a leányok rendesen hajadon fővel járnak, középen elválasztott hajukat hátul szalaggal hosszú tekercsbe fonva a fonat végén szalagcsokorral. Vasár- és ünnepnapokon

fejükre a fonat tövébe pártaszerű szalagkoszorút tűznek, melyről 20—30 szál virágokkal átszőtt piros szalag borúl a derékon alulérő hajfonatra.

Idősebb asszonyok rendesen fekete vagy sötétkék felső ruhát viselnek; hajukat ritkán fonják, hanem egyszerűen kontyba csavarják fekete fejkendőt használva s papucsot, cipőt minden dísz nélkül. Legszembeötlőbb téli ruhadarabja a tót asszonynak a prémes fehér ködmön, hátán, oldalain, újjain piros rózsacsokrokkal kivarrva. Ködmön nélkül épp úgy nem lehet el a tót asszony, mint a férfi sárga suba nélkül. A tót fehér nép a szépek közé tartozik, csak kár, hogy arcuk rózsáit erős festéssel korán elhervasztják. Általában a mindkétnemű tót nép külső megjelenése az idősebbeknél: komoly, tisztes; a fiatalabbaknál: élénk, kellemes és kackiás, jó módra és minden megyei népfaj között a magyarra leginkább emlékeztető.

Családi élete a tótnak erkölcsi tisztaságon, szervezete régi patriarchális alapokon nyugszik. A család feje a ház legöregebb férfia, ki korlátlan hatalommal igazgatja a gazdaság ügyeit néha 5—6 házas gyermekével egy födél alatt. Nem ritka tótjainknál, hogy 50 éves házas fiú is még mindig apai hatalom alatt él az öreggel házközösségben, mert a tót törzsfő haláláig ragaszkodik vagyonához s késő vénségében is ernyedetlenül dolgozik, nem úgy, mint a német, ki 50 éves korában már rendesen kidűl a munkából s ő maga nyugalomba vonulva, fiainak adja át a vagyont.

A tót, mint említettük, a mily alázatos és szerény házán kívül, épp úgy szeret uralkodni a maga területén; feleségét is tegezi, míg ez őtet magázni köteles s az utcán férj és feleség együtt menve, férjét a nő csak 2—3 lépésnyi távolságban követheti. Azért a tót asszony szereti és tiszteli férjét, kinek mindenben alárendeltje. Mint nő, erényes, mint anya, gondos, gyermekei iránt telve szeretettel; kisdedét két évig is emlőin táplálja. Az anya kötelessége a gyermekek ruházása, melynek költségeit fonásból, apróbb gazdasági cikkek: tej, tojás, vaj, túró, baromfi eladásából szerzi össze. A gazdaság ez ágai után

nem számoltatja a tót feleségét; de nem is ad neki ruházatra egy fillért sem azon a félhold kenderföldön kívül, melyet számára megmunkál és bevet. A tót asszonyok, mint gazdasszonyok is dícséretre méltók: sütnek, főznek, fonnak, varrnak, minden jobbmódú házban van már varrógép; nagyon ügyes szövők; a mely házban több a fiatal menyecske, két szövőszék is van; nyáron pedig a férfiakkal versenyt dolgozva végzik a mezei munkát.

A leányok télen 12 éves koruktól férjhez mentökig csoportokban reggeltől esti 9 óráig bérelt házakban fonnak. Esténkint az ily helyeket a legények is felkeresik s tamburaszó mellett tánc fejezi be a napi munkát. A fonóbeli leány, ha menyasszonynyá lesz, előtte egy este pajtásai virágokkal díszített gyertyát gyújtanak, a leendő vőlegény pedig pénzt osztogat szét a fonó legifjabb tajai közt.

Gyermekeit a tót korán házasítja, azt tartja, hogy csak így van a gyermekről igazán gondoskodva. A 15—16 éves leány már menyasszonya valamely 18 éves legénynek, azért a 40 éves tót gyakran nagyapa s nem ritka, hogy a 70 éves öreg negyedik ivadékában gyönyörködhetik.

A fiú számára az anya s valamelyik komaasszony közös megállapodása választ jegyest s ismerkedés végett azon fonóházba küldik, melybe a leány szokott járni. Ha a fiú kedvező választ visz anyjának, ez ellátogat a leány szüleihez s ha azok is megegyeztek, zálogul egy kendőt kap tőlük vőlegény fia számára, hogy a kötés megtörténtét igazolhassa, mire meg a fiú visz másnap 3—4 frt ajándékot jegyesének. Közösen megállapított napon s a legközelebbi rokonság jelenlétében a ház öregе a „stareju“ kijelenti, hogy a gyermekek jegyesek s mindjárt egy kis lakomát is csapnak.

A lakodalomra hívogató vőfélyek lányos háznál rendesen szalagot kapnak botjukra, melyet a leány köt fel arra. A lakmározás már az esküvő előtti este megkezdődik; a menyasszony lánypajtásai ablaka alá gyülve, szomorú népdalokkal búcsúznak el tőle. Esküvő napján a gyülekező vendégek, mintegy a gazda szíves-

sége viszonzásául egy-egy tyúkkal és süteményekkel érkeznek, majd a vőlegény rokonai énekszóval a menyasszony házához mennek a vőlegény felbokrétázott kalapjáért, honnan visszatérve mindkét lakodalmas házból megindul a menet esküvőre zene- és énekszó mellett, melyen csak az idősebbek vannak jelen, míg a fiatalság nem messze a templomtól táncol. Az esküvőt azonnal követi az avatás, mely alatt a férfiak a templomból eltávoznak. Az avató után az összes násznép oly irányban indul, hogy az épület eleje felől jusson a vőlegény házába, hol a fiú anyja a fiatal párt mézes kenyérrel fogadja a boldog házasélet jelképeül. Ebédig pálinkáznak pohár nélkül; az ételeket a vőfélyek szolgálják fel. Szokottabb lakodalmi ételeik: borsos metéltleves, marhahús tejfölös tormával, káposzta vagy rizs aprólékkal, vajas sütemények, szárnyas sültek savanyú paprikával vagy befőttel, melyet az örömanya saját gyümölcséből készített. Az étkezést imával kezdik és fejezik be gyűjtéssel a templom számára; az öregebbek iddogálnak, a fiatalság pedig táncra perdül. Járják a rezgő csárdást minden zenei gondolat után mártogatva. A körtáncot nem igen kedvelik s azt „tajcs"-nak (deutsch) hívják. Éjfélkor a násznagy, ki az egész mulatságot rendezi, leveszi a menyasszony fejéről a koszorút s bekötik a fejét. Nagy szerencsétlenségnek tartják, ha a menyasszony koszorújából hiányzik valami. Ez alatt az új menyecske ajándékokat tart ölében, melyeket a vőlegény rokonsága közt oszt szét s megkezdődik menyasszonytánc, melyet pénzért kell kinek-kinek megváltani; 15—20 frtot is összetáncol a fiatal menyecske, mely összeg kizárólag az övé, azzal kezdi első gazdaságát. Éjfélre a lányos háztól a násznagynak egy nagy kalácsot is hoznak, melyet az felvagdalva gondosan szétoszt, hogy mindenkinek jusson belőle; holtig haragosa lenne az új párnak, ki nem kapna belőle.

Kereszteléskor sok komát hívnak. A disznótoron a rokonság valamennyi gyereke ott van, vacsorára pedig a szomszédság is hivatalos; érzékeny sértést követ az el, ki a meghívást el nem fogadja.

Halotti tort a legszegényebb is tart, melyre a harangozót

Szerb. (Ó-Sztapár.)

és sírását szintén meghívják. Ez utóbbinak fontos szerepe van ilyenkor, ő énekel, imádkozik s tart beszédeket, ő vágja fel a húst, mely minden vendégségnél egész darabban kerül az asztalra.

Mindennapi táplálkozásuk egyszerű; de elég tartalmas, noha nem élnek oly jól, mint a német. Télen háromszor esznek: reggel pálinkás kenyeret, délben tejet, túrót vagy szalonnát, savanyúpaprikát s csak este főtt meleg ételt. A nyári nagy munkaidőben azonban délben, este húsos meleg ételekkel táplálkoznak, szomjukat s a nap hevét napközben is olcsó könnyű pálinkával oltva. Kedvelt eledelük: a bab, lencse, krumpli, káposzta, főtt tészták; marhahúst keveset fogyasztanak, annál több sertést, módosabb családokban évente 10—12 darab disznót is ölnek. Étkezéskor az asztalnál csak a férfiak ülnek, míg az asszonynépség állva, a gyermeksereg pedig a kályha körüli padon eszik. Ételt tányéraikba kor szerint szednek, először a férfiak s csak azután az asszonyok. Ha vendégük van, azt az asztalfőre ültetik. A gazda iszik először köszöntve vendégét; mit nem udvariatlanságból tesz, csak megakarja győzni, hogy nem mérgezett itallal kínálja, pohár ilyenkor is ritkán kerül az asztalra.

A bácskai tót főfoglalkozása a földmívelés, melyet munkabiró természetének egész erejével és szorgalmával űz. Legfőbb vágya a tót embernek minél több földet szerezni s azt családja kezeivel művelni, mi miatt gyermekeit sem nevelteti az úgynevezett értelmiségi pályákra, sőt a kivételkép ezt tevőket azzal szólják meg, hogy „az is szégyenli már az apját.“ Mezei munkák idejében a tót csaknem családostól földjén lakik, alig néhány órai alvásra s a másnapi dologhoz szükségesek elintézésére jönnek haza lakaikba.

Gazdálkodási rendszerét a tótnak búza-, kukoricavetés és takarmánytermelés meríti ki; zabot, árpát, burgonyát csak házi szükségletre termeszt. Noha gazdasági gépek: sorvetők, cséplők, morzsolók, vágók, magtisztítók mind jobban terjednek köztük, mindazáltal a modernebb gazdálkodási rendszer, a földnek

intensiv kihasználása iránt bizalmatlanok. Ugarrendszert sem űz a tót, de szorgalmasan trágyáz s kapásnövények termelésével igyekszik javítani talaját. Gyakran előforduló eset, úgyszólván tót szokás, hogy a gazda egy-egy darab földet oly feltétellel enged át másnak egy évi haszonélvezetre, hogy ezért az illető ezt kövéren megtrágyázza. Talajjavítás szempontjából veti a tót a bükkönyt is, melyet más oldalról előnyösen használ fel mint takarmányt az állattenyésztésnél. A föld alapos mívelésében különösen kitűnik Petrovácz, hol ennek folytán oly minőségű termést érnek el, hogy terményeik a piacokon, sőt a vidék kereskedelmében is előnyben részesülnek.

A szőlőt, gyümölcsfát előszeretettel tenyésztik, alig van tót udvar gyümölcsfa, különösen körtefa nélkül.

Az állattenyésztést illetőleg a ló képezi a főrovatot, kivált Petrováczon. Bácsújfalun és Lalityon még a juhtenyésztés is eléggé virágzóban van; kitűnő birkasajtjaik a környék piacain kapósak. A szarvasmarhatenyésztés a legelők felosztása óta csökkent ugyan s ma már csak a házi szükségletre szorul, de azért jó apaállatokról gondoskodni a tót nem fösvény.

Közgazdasági szempontból nem fejtenek ki jelentékeny tevékenységet sem a kereskedelemben, sem az iparban. Szoros értelemben vett kereskedői szellem nincs a bácskai tótban, noha asszonyaik a kofaságban serények: vásznat, baromfit, tojást, vajat s gyümölcsöt a szomszédos piacokon, főleg Ujvidéken űzletszerűen árusítanak s ez úton szépen pénzelnek.

A kisiparban némi számot tesznek, a helyi úgynevezett kisiparosok: szabók, szűcsök, csizmadiák, kovácsok, kalaposok, bognárok mind tótok s ők látják el a munkakörükbe eső házi és gazdasági cikkekkel a községeket, sőt egyesek munkáikkal vidéki vásárokon is megfordulnak. A szűcsiparban subáival éppen versenyképes a tót, míg egyebekben kezdetleges, ámbár ipari termelésük helyi szükségleteiknek megfelelő, a népies szokásoktól függő iparágakban pedig, mint öltözetben, kalapokban csakis helybeli iparosok elégíthetik ki a tót embert. Ipari fejlődésüknek nagy akadálya különben, hogy iparosaik nagyrészt

csak télen űzik mesterségüket, nyáron mezőgazdasággal foglalkoznak.

Házi iparukban fő a vászonszövés. Önkezük fonta-szőtte vászonból készülnek fehérneműik, gazdasági cikkeik mint zsák, ponyva stb. Petrovácz és Bácsújfalu nevezetes vászonmennyiséget adnak el megyeszerte és Torontálban, míg olykor szerbiai kereskedők is összevásárolják vászonkészletüket. Házi iparilag készítenek még cirokseprűket, szakajtókat, kosarakat, melyekkel az asszonyok a környéken keresnek maguknak piacot. Ezeken kívül télen a férfiak csak a ház és istálló körüli munkával foglalkoznak és kötélmadzagot fonnak, melyből saját használatukra ügyesen tudnak cipőket horgolni, melyekre hidegebb időben facipőket húznak.

Építkezési modorukra, hogy ne mondjuk, styljükre a bácskai németség gyakorolt befolyást; de a német lakházak kényelmének s egészségügyi kellékeinek kevésbbé figyelembe vételével. A tót is a telek hosszában épít s háza lakrészeinek beosztására, használatára, sőt még a bútorzatra nézve is majdnem teljesen megegyezik a bácskai rusznyákkal, mely körülmény kétség kívül a közös tót eredetre vall, míg az egymástól eltérő vallások szét nem választották őket. A tót építkezés sajátossága a telek utcai vonalában egy vagy két emeletre téglából épített és cseréppel fedett magtár. Ez a tót ember kincstára, büszkesége; abban halmozza fel a családja munkás kezeivel s verítékével nyert termését.

Vallásra nézve a bácskai tót egy kis kath. töredék kivételével Bácsújfalun,[1]) mind lutheránus; a katholikus tótok Jankováczon,

[1]) A bács-újfalui róm. kath. és lutheranus tótok között a nyelv, szokások és egyéb elvi dolgokban igen nagy a különbség. És ez nagyon természetes is, mivel jóllehet egy községben laknak, de semmiféle téren nem érintkeznek egymással. Eddigelé nem fordult elő eset, hogy házasságot egymásközt kötöttek volna. A nyelvre nézve a két felekezet között az a különbség, hogy a katholikusok a Nagyszombat vidéki nyelven beszélnek, míg ellenben a lutheránusoknál a túrócz-szent-mártoni dialectus és kiejtés van divatban. De a mi legjellemzőbb, a katholikusok igen sok magyar szót használnak és kevernek a tót beszédbe, a lutheránus pedig ragaszkodik anyanyelvéhez. A mi pedig a bács-újfalui kath. tótok szokásait illeti, azok úgy társadalmi, mint pedig egyházi vonatkozásaikban a bácskai magyarokéval azonosak. Innét van a nagy előszeretet és vonzódás a magyar nyelv meg-

Kupuszinán, Topolyán már rég mind megmagyarosodtak. Az ev. tótot mély vallásos érzület jellemzi; templomba télen még köznapokon is szorgalmasan jár; adventben és nagybőjtben, mint a katholikus, a zajos mulatságoktól visszatartja magát; lakodalmat, vendégséget nem tart s asszonyaik, lányaik karácsonyig, rikító színű ruhák helyett barna vagy fekete kelmékbe öltözködnek. Luthert bálványozzák, azt tartják róla, hogy a tótok számára alapította vallását s nem is lehet igazi, jó lutheránus: csak a tót. A vallási és nemzetiségi érzés az erős egybeforradására alapítják szellemi vezetőik munkájukat, hogy őket a magyar kultura hatásától tellietőleg visszatartsák s a magyar állam követelményeivel szemben exclusiv tót irányban neveljék.

Vallási szokásaikhoz tartozik a „Koleda". Tudniillik új év más napjától kezdve 15—20 napon át a pap, egy-két kántor, a templomgondnok, pénztárnok a harangozóval és egy csapat iskolás gyermekkel sorba látogatnak minden házat, hol őket a háznép a vendégszobában várja és fogadja ünnepélyesen. A koledárok már a konyhában uj évi dalokkal üdvözlik a családokat, majd a pap fejezi ki rövid beszédben újévi jókívánatait s a család tagjait az egyház híveinek nyilvántarthatása végett összeírja, a mint a tót különben maga is megkívánja, hogy papja, mint a családi élet főgondozója, háznépe körében megjelenjen s azt megismerje. A fehér abroszszal leterített asztal egyik sarkára helyezi a családfő kegyes adományát, míg némely helyen terménnyel elégítik ki a látogatókat. A begyűlt adományok kétharmada a papé, egyharmada a tanitóké szokott lenni. A koledálókat a házigazda — még a legszegényebb is — megkínálja egy ital borral vagy pálinkával, a módosabbak pedig egész lakomát csapnak, melyre a koledárokon kívül a rokonság és előljáróság is hivatalos. Az ilyen házakat a koledálók rendesen már estére keresik fel, hogy ott, mint végpontokon,

---

tanulása és elsajátítása iránt; mire nézve konstatálható, hogy az ottani kath. nép közös óhaja és akarata folytán lett a róm. kath. iskolákba behozva a magyar nyelvi tanitás és előadás, s ma már kizárólag minden magyarul tanittatik. Tehát az ottani kath. iskolákban a tanitási nyelv magyar, míg ezt a lutheránus iskolákról állitani nem lehet.

annál tovább mulathassanak. Legújabban erősen terjed köztük a nazarenismus. Követői elszigetelten élnek a többiektől, alázatosak, kötelezettségeiket pontosan teljesítők, evésben, ivásban tartózkodók s minden politikai jogokról lemondók.

A bácskai tót nem eléggé tudvágyó; szeret ugyan olvasni s mondogatja, hogy jó nyelveket tudni, de ily irányban főleg a magyar nyelvet illetőleg éppen nem mutat hajlandóságot. Minden tót községbe jár a felvidéki maszlagos „Narodni Novini“ és a „Narodni Hlasnik“, ez utóbbi csak Petrováczra több mint száz példányban. Ezek hatása, hogy ők *csak* tótoknak tartják magukat s minden intézményt s intézkedést csak tótul szeretnének látni. E lapok hatása, hogy az 1895. évi augusztus 10-én Budapesten tartott úgynevezett nemzetiségi kongresszuson 23 petrováczi gazda vett részt, köztük néhány tanitóval és iparossal.

A bácskai tót dalos nép, szereti a zenét, költészetet; a községben felmerülő nagyobb eseményeket megénekli s nagyobb bűnesetek alkalmából dalaival mintegy népítéletet tart a bűnösök fölött. Zenészeik a nép köréből származnak; de csak húros hangszereket használnak, minden bandának van cimbalmosa is; családi, házi hangszerük: a tambura. Dallamaik, mint a szláv népeknél rendesen, mélabúsak, az utolsó ütemeknél hosszúra nyúlók, mely szokással énekeik átérzését akarják jelezni.

Van néhány a felvidékről került tót nemzeti műdaluk is, milyen a „Hej Slovaci“ kezdetű, melynek első versszaka körülbelül ekkép hangzik:

Szlávok föl! ha hű utódok keblében hű szív dobog,
Édes anyanyelvünk hangján zendüljön meg dalotok!
Él még a szlávok szelleme és mindörökké élni fog:
Ördög vagy pokol ármányai, mi nekünk ti nem ártatok!

Szintén igen kedvelt nemzeti műdaluk a következő is, mely nemkülönben a felvidékről került:

A havas Tátrából
Szlávok vagyunk mi mind,
Orosz, lengyel, illyr,
Cseh, mind testvéreink.

Megirta azt nekünk
Kollár, Safárik, Mladen:
Nem pusztithatja el
A szlávot senki sem!

Tanítsák bár szánkat
Magyarul motyogni,
Azért szívünk csakis
Tótul tud dobogni!

Csak az anyánk nyelve
Leszen nekünk kedves,
Minden hű szláv szájban
Csak az lehet édes!

Ezeket a dalokat tudja a mi tótunk apraja, nagyja; fiatalja, vénje. Nincs az az összejövetel vagy vendégség, hol ezeket s főleg a „Hej Slováci"-t imaszerű lelkesedéssel el nem énekelnék mindjárt az evést követő ima után! No de elég ebből ennyi. Többet írni erről nem az ethnographia dolga; azzal a kis költészeti mutatványnyal mi csak egy fontos és érdekes népéleti tünetre kívántunk figyelmeztetni.

Frankl István.

8. Cigányok.

A cigányok a XV. században jöttek Európába s földrészünk majd minden országának jutott belőlük.

Kezdetben azt hitték, hogy Egyptomból származnak s innen nálunk ma is Fáraó népének nevezik őket; azonban a tudomány már végleg megállapította, hogy cigányaink India fekete fiai.

Némely országban gyakran üldöztetéseknek voltak kitéve; Magyarországban mint zenészek csakhamar megkedveltették magukat.

Az 1893. évi január hó 31-én történt országos cigányösszeírás alkalmával megyénk területén 2393 férfi és 2316 nő, összesen 4709 cigány találtatott.

A cigánytársadalomnak, a mennyiben t. i. a „társadalom" szó reájuk alkalmazható, három rendje ismeretes. — Vannak ugyanis állandóan letelepedett, huzamosabban egy helyen tartózkodó és vándor cigányok. Megyei cigányságunk létszámából az 1893-iki összeíráskor állandóan letelepedett cigány volt: 4022, huzamosabban egy helyen tartózkodó: 519 és vándor cigány: 168, mely számokban a férfiak a nőknek körülbelül a felét képezik.

Az állandóan letelepedett cigányok közül a tisztességesebb és rendesebb foglalkozásúak rendszerint a többi lakosság közt szétszórva, míg a rendetlenebb vagy tisztátalanabb foglalkozásúak

külön laknak az úgynevezett cigány végben vagy cigány soron. Rendes e külön lakás különösen a német községekben.

Az állandóan megtelepedettek házainak legnagyobb része a többi polgárokéitól nem igen különbözik, míg a csak huzamosabban egy helyen tartózkodók putrikban, kunyhó- vagy odúkban húzzák meg magukat, a vándor cigányok pedig hordozható sátrak alatt tanyáznak télen is.

Általában a cigányság intelligentiáját a zenészek képezik, kik között tanult, képzett egyének, igazi művészek is vannak, mint pl. a zombori Herczenberger Sándor és a szabadkai Piros Józsi, József kir. herceg udvari prímása, ki zenekarával nemcsak a fővárosban ismeretes, hanem Amerikában is babérokat aratott egy évi ott tartózkodása alatt; végül a bajai Vajda Ferkó és főleg ennek veje Dankó, kinek zenekara szintén szerepelt külföldön.

Az értelmiségi szolgálat alsóbb köreiben találunk még a zenészek után leginkább cigányt alárendeltebb községi teendők végzésében, milyenek a levél- és sürgönyhordók, hajdúk, éjjeli őrök, mert a cigány szereti a libériát, az egyenruhát, a hivatalos tekintélyt, ezzel tudja legjobban megmutatni: hogy ő nem „parast.“

A mit mint kézmívesek egyes gazdasági és házi eszközök előállításában termelnek, közgazdasági szempontból nem nagy figyelmet érdemel, költözködő, főleg vándor cigányaink pedig egyáltalában minden termelés nélkül kizárólag csak fogyasztók kevésbbé vagy sokszor éppen meg nem engedett módon.

Az ipart illetőleg természetéhez képest a cigány csak a vándoripar, a házi és népipar körében mozog. Legtöbben vannak a kovácsok, kik a zenészek mellett a faj legtöbbet érő és leginkább helyhez kötött elemei. A kovácsok után számra nézve az üstkészítők és üstfoltozók következnek, kiknek több mint fele vándoréletet él, a miért iparuk is egészen a vándoripar jellegével bir. Kedvelt foglalkozása a cigánynak, de nem nálunk, a szénégetés is, mert a szén előállítása nem sok időbe kerül, s ha elkészült vele, jó alkalmat nyújt neki az eladással járó kóborlásra. Nagyobb

terjedelemben űzik még a faipart; teknőkkel, faedényekkel és fakanalakkal egyes vidékeket ők látnak el, ezentúl a vályogvetéstől és tapasztástól sem idegenkednek, de e foglalkozásuk már inkább a napszámosság, mint az ipar jellegével biró. A női iparágak között a kefefélék, madzag és meszelőkötők foglalnak helyet; e nemű termékeiket leginkább házalás útján értékesítik, a mikor nem ritkán a házi viszonyok kikémlését sem mulasztják el. Legfőbb mestersége azonban a cigányasszonynak a varázslás, bűbájoskodás, kártyavetés stb. Vándor cigányaink hite szerint vannak asszonyok, kik természetfeletti erőkkel birnak, melyeket vagy maguk szereztek, vagy anyjuktól örököltek. E hitükben a falusi nép is könnyen osztozik. Megyénkben a leggyakrabban előforduló varázslásuk, hogy a cigányasszony az új épületbe egy téglát ás el, mert akkor a házat a villám elkerüli. Ha tűz üt ki közeliben, e téglát kikeresik s az égő házba dobják, hogy a tűz tovább ne terjedjen.

Földmívelési tekintetben sem igen számot tevő ugyan munkájuk, mégis van már megyénk állandóan megtelepedett cigányai között 26 földbirtokos 113 holdnyi földbirtokkal s 85 kertbirtokos 17 hold kertbirtokkal. A földmíveléshez éppen nehezen szokik a cigány; nyugtalan vére nem bir a földmíveléshez szükséges kitartással. Csak könnyű, hamar véget érő, változatos foglalkozást tűr meg a cigány természet. (József főherceg, a cigányok e nagy barátja, mindenképen a földmíveléshez akarván őket szoktatni, egy alkalommal maga ment ki velök versenyt kapálni s mikor az ügyeletes tisztek a kapáló főhercegre figyelmeztették a morékat, biz azok ezt felelték: „könnyű neki; ő megszokta a munkát; de mink nem“.)

Családi életüket illetőleg a cigányok korán nősülnek; de a költözködő és vándor cigányok közt töméntelen a vadházasság. A polgári házasság egy fajtáját a vándor cigányok már rég ismerik, a vajda előtt ősi szertartásokkal kötni szokott házasság formájában.

Vallásukra nézve ősi vallásuknak alig van már köztük valami maradványa. Életmódjukban, szokásaikban erősen őrzik

faji jellegüket; de vallás tekintetében azokhoz szabódnak, kiknek körében megtelepednek vagy huzamosabban tartózkodnak. Legtöbb közöttük a katholikus és gör. kel. vallású.

A cigányok nagy része, főleg a városokban letelepedettek fiatalsága, már nem beszéli eredeti nyelvét. A cigány könnyen és gyorsan tanul nyelvet; de bármelyiket sajátságos cigányos kiejtéssel beszéli. Úgy van különben a cigány a nyelvvel is, mint a vallással. Annak a nyelvét fogadja el, kinek a közelében él s a kikre a mindennapi érintkezés utalja. Így van ez megyebeli cigányainknál is. A szláv fajok közt élő cigány közönségesen a szerb nyelvet sajátítja el, a magyarság közt élő pedig a magyart, jó részük mind a kettőt. Legritkábban találkozunk németül tudó cigánynyal, minek nyilván az lesz oka, hogy a németek közt legkevésbbé forgolódik a cigány, nincs is a cigány és német természet közt talán egyetlen érintkezési pont sem.

Élénk, eszes, találékony faj a cigány, s ha természetének megfelelő módon sikerülni fog őket a társadalmi életbe beolvasztani: számuknál és természeti képességeiknél fogva úgy nemzeti, mint közgazdasági tekintetben erőgyarapodásul szolgálhatnak. Pedig hogy a cigányok társadalmi és kedélybeli műveltségre képesek, legjobban igazolják a magyar nemzeti zene kultiválásában elért sikereik, a mely zenét nem magukkal hozták, hanem itt tanulták és tanulják, a mint hogy ez a zenészeti képesség és sajátosság is csak a magyar cigányban van meg.

Frankl István.

IV. RÉSZ.

I. Mezőgazdaság.

1. Mezőgazdaságunk a multban.

Bács és Bodrogh vármegyék a mohácsi vész előtt a legjobb talajul szolgáltak a földmívelésre, mely itt az ezzel kapcsolatos állattenyésztéssel nagyban virágzott.[1])

A török korszak alatt sem a földmívelés, sem az állattenyésztés nem lett elhanyagolva, sőt arra a török földesurak által annál nagyobb gond fordíttatott, mert az adózás tized alakjában a mezei gazdaság terményeiből természetben lett beszedve.[2])

Hogy a mohácsi vész előtt vidékünkön mely gabonanemeket termesztették, ennek részletes jegyzékét nem birjuk. A török korszakból, az adótefterek nyomán már vannak részletes adataink. Így tudjuk, hogy a *búzát*, *kétszeres búzát* a XVII. században állandóan termesztették, a kukoricának ekkor még nincsen nyoma.[3]) A gabnán kívül e korban a *kendert* is termesztették, a kerti gyümölcs és *szőlőmívelés* is kiváló gondozásban részesült. Igy például 1579-ben a zombori kerület adódefterében Kollut helységben a lakosok adófejében kert után 250, kendertermelés után 320, szőlő után 10,000 akcsét fizettek.[4]) A kerti vetemények

---

[1]) Lásd e mű I. köt. 130—131. l.

[2]) L. e mű I. k. 240—241. l.

[3]) *Velics-Kammerer:* Török defterek I. köt. A kukoricát (török buza) pedig a törökök importálták hozzánk.

[4]) U. o.

közül 1579-ben említtetik Veprovácz falu adódefterében a *lencse*, *borsó* és *bab*, melytől tized fejében a lakosok 30 akcsét adtak.[1])

Az állattenyésztés a török korszakban (1540—1686.) nálunk nagyon virágzott, mert a nagy pusztaságokon letelepült szerb, bunyevác stb. lakosok jobbára csak ezzel foglalkoztak. Legnagyobb volt mindenesetre a *juhtenyésztés*, azután a *ló*, *szarvasmarha*, *kecske*, *sertés* stb. Hogy juhot legtöbbet tenyésztettek, az mutatja, hogy pl. az ezen korból egyedüli részletes adódefterben (a zombori kerületé 1579-ből) csupán a juh-tized fordul elő állandó adózási tétel gyanánt a községeknél.[2])

A *méhtenyésztés* is divatban volt e korszakban, így például Kollut helység 1579-ben e címen 2500 akcse adót fizetett, a mi a méhészet virágzó állapotára mutat.

Erdő és legelő vagy kaszáló-mívelésre is gondot fordítottak a törökök, mert a *fa-* és *széna-adó* szintén állandóan fizettetett, így Kollut az említett évben 4000, Nagy-Szónta 1750, Veprovácz 750 akcsét adott a defterek szerint.[3])

A törökök kiűzetése után (1686.) a mezőgazdaság lassankint egészen átalakult vidékünkön, mert az új telepesek (szerbek, magyarok stb.) nagyobb mérvben fogtak hozzá a földmíveléshez s a gazdaság többi ágaihoz.

Hogy a XVII. század végén Bács vármegye e tekintetben mennyire haladt, azt legjobban mutatja az 1699-ik évi megyei összeírás.

A vármegye akkori három járásában (összesen 47 községben) 2256 gazda lakott, a kik összesen 3776 hold *búzát* és *kétszeres búzát*, 1467 hold *árpát* és 497 hold *kölest* termeltek; *szőlejük* mindössze 1164 kapányi volt. Az állatok közül a *juh* és *kecske* (4397 darab), *ökör* (2055 drb), *ló* (1509 drb), *tehén* (1750 drb), *borjú* (1747 drb), *sertés* (2118 drb) fordul elő; *méhkas* 2804 drb találtatott.[4])

---

[1]) U. o.

[2]) Kollut község e címen 1579-ben 1200, Nagy-Szónta község 870, Veprovácz község 150 akcsét fizetett. (U. o.)

[3]) U. o.

[4]) Bács-B. vm. tört. társ. Évk. 1885. évf. 30—31. l.

Mivel ezen összeírás a két vármegye újjászervezésével éppen egy időbe esik, láthatni, hogy e tájban nemcsak a lakosság volt itt kevés számban, hanem a földek mívelése is csak a közszükséglet födözése szempontjából a legkisebb mértékben történt, az állattenyésztés azonban tetemesen nagyobb.

A XVIII. század folyamán történt tömeges telepítések után a megye lakossága mindinkább növekedett s ez a mezőgazdaságnak új lendületet adott. Különösen a kir. kincstár járt elő jó példával, mely a vidékünkre telepített idegen elemeknek minden segédeszközt megadott a földmívelés és állattenyésztés előmozdítására. A telepesek nemcsak adómentes földet, de háziállatokat és gazdasági eszközöket, vetőmagvat is kaptak a kincstártól, így azután gyors fejlődésnek indultak.

A mezőgazdaság fejlődését ezen kívül az is előmozdította, hogy főleg Mária Terézia királynő korában a parasztok úrbéri viszonyai rendeztettek, a tiszai katonai határőrvidék polgári lábra állíttatott s egyes gazdasági ágak (kukorica termelés, dohány, selymészet) meg lettek honosítva. Az erdészetre is több gond fordíttatott, kincstári erdőket ültettek, azonkívül a folyók mentén a nyárfa és fűzfa ültetése több helyt elrendeltetett.[1])

Érdekes tudni e korból, hogy a rendes gabnanemeken (búza, rozs, árpa, zab, köles) a kukoricát az 1740-es években kezdik nálunk sűrűbben termeszteni. A dohányt 1750 körül honosították meg a Szabadka melletti ludasi kertész telepesek, kikre nézve a város 1754-ben elhatározta, hogy minden lánc után fél mázsa dohányt szolgáltassanak be adó gyanánt.[2]) Ugyancsak e tájban honosodott meg megyénk területén a *selyemtenyésztés*, melynek előmozdítása céljából a kir. helytartótanács és a kincstár selyempetéket osztatott ki, az eperfa ültetést pedig szintén elrendelték. Legrégibb adataink az 1780-as évekig nyúlnak e tárgyra vissza. A vármegye kimutatása az epreskertekről 1788-ból való.[3]) — Szabadka városnak már előbb,

[1]) Bács-B. vm. levéltár.

[2]) Szabadka határában 1788-ban már nagyban termesztették a dohányt, mert 604 holdon mintegy 5500 mázsa termett. (L. Iványi I. Szabadka története II. köt. 214. l.)

[3]) A vármegye levéltárában.

1780-ban volt eprese, de a tenyésztés lassan haladt itt épp úgy, mint megyeszerte.

Mária Terézia királynő korától fogva a jelen századig Bács-Bodrogh vármegye közgazdasága évről-évre emelkedett, a mit legjobban mutat az a körülmény, hogy az adó mennyisége mily nagy arányokban fokozódott. A lakosok számának s a műveltségnek emelkedésével kapcsolatban a mívelés alá vett földek mennyisége is több és több lett; midőn pedig az 1830-as és 40-es években az újabb úrbéri szabályozások megtörténtek, a lakosság anyagi jólétben még inkább öregbedett.

A vármegyének 1848 előtti gazdasági állapotát érdekesen tünteti fel Bauer Antal megyei mérnöknek e század első feléből való hivatalos összeírása, mely egyetlen ilynemű jegyzék ebből a korból és a mely annál becsesebb, mert e tájban még telekkönyv nem létezett. Ezen jegyzék szerint Bács-Bodrogh vármegye területén 1826-ban volt:

községi szántóföld . . .	379,000	hold,
„ legelő és rét . . .	762,500	„
„ szőlő	22,500	„
uradalmi szántóföld . . .	195,500	„
„ erdő és füzes . .	81,300	„
„ rét, nádas . . .	76,600	„
„ mocsár . . .	31,100[1]	„

D. Gy.

2. Mezőgazdaságunk a jelenben.

a) Földmívelés.

Bács-Bodroghmegye területéből 1.538,008 k. hold a termő terület, miből $94{,}019^{1475}/_{1600}$ k. hold földadó alá nem eső területet képez. A fennmaradó területből 1895 végén:

---

[1]) *A. Bauer:* Repertorium U. T. Com. Bács-B. 24. l.

Szántóföld	1.113,841 $^{1321}/_{1600}$ k. hold[1])
Kert	11,526 $^{754}/_{1600}$ „ „
Rét	65,178 $^{526}/_{1600}$ „ „
Szőlő	16,966 $^{1307}/_{1600}$ „ „
Legelő	142,601 $^{971}/_{1600}$ „ „
Erdő	76,451 $^{999}/_{1600}$ „ „
Nádas	17,422 $^{1}/_{1600}$ „ „

Ezen területből 45,724 $^{960}/_{1600}$ katasztrális hold a kincstár tulajdonában van.

A megye lakosságának jó nagy százaléka hazánknak és a külföldnek sokféle vidékéről telepíttetett ide és mindenik magával hozta szülőhelyének sajátos gazdálkodási módját, és így nem csodálható, ha mai napság se találunk egyöntetű mívelési módokra. Annyi azonban elvitázhatatlan tény, hogy a lakosság régi idők óta számot vetett éghajlatunk megbízhatatlanságával, és egymástól a mi jót és helyeset látott, eltulajdonítva, — általában véve talaj és éghajlati viszonyainknak megfelelően űzi gazdálkodását. Megfontolandó az is, hogy a terület nagyságához mérten érezhetően kevés a munkás kéz. Gazdáink a miatt hovatovább nagyobb arányokban használják a gazdasági gépeket, minek bizonyságául álljon itt, hogy megyénk területén 1200 gőzcséplőgép segít betakarítani a termést. De nagyban használják ezek mellett a vető-, kapáló- és a többvasú forgató-ekét, sőt újabban a gőzekéket is.

A gazdászat ügyének fejlesztésére már 1872-ben megalakult a megye központján, a bács-bodrogh megyei gazdasági egyesület, a mely egylet évről-évre intenzivebb működést fejtve ki, úgy szaklapja, mint az általa rendezett kiállítások, lódíjazások, lóversenyek által mindinkább előbbre vinni van hivatva gazdászatunkat.

Mivel Bács-Bndrogh megye lakossága leginkább a földmíve-

---

[1]) E területben foglaltatik a lecsapolási munkálatok által 1882—1895-ig ármentesített földterület is. A vármegyében ezen idő alatt 666·2 kl. hosszú lecsapolási árokhálózat készült, az ez úton mentesített terület pedig 69,441 holdat tesz ki. (A bpesti VIII. ker. kir. kulturmérnökség szíves közlése.)

lésre van utalva, nem lesz érdektelen, ha teljesebb képet nyújtandók, az egyes mívelési ágakra kissé részletesebben is kiterjeszkedő leírást adunk.

A mívelési ágak megoszlásának feltüntetésére álljon itt a részben közép, részben gyenge termést adott 1894-ik évre szóló kimutatás.

A termény neve	Bács-Bodrogh vármegye közgazdasági előadójának 1895. évi jelentése. Kat. hold	A szegedi keresk. és iparkamara 1894. évi jelentése[1])	
		kat. hold	métermázsát hozott
Búza	461,651	461,650	2.963,057
Rozs és kétszeres	31,056	16,820	107,518
Őszi és tavaszi árpa	51,324	53,868	380,165
Zab	192,768	186,913	1.168,717
Tengeri	291,500	338,265	1.849,677
Burgonya		22,455	424,396
Köles		2,187	8,193
Repce		3,595	17,562
Kender		12,111	66,312
Paprika		87	399
Dohány		420	1,579·4

A rozs és a tengerinél mutatkozó különbség, jórészt annak tudható be, hogy az 1893—94-iki télen egy része kipusztulván a kétszeresnek és rozsnak, azok területe tavaszszal tengerivel vettetett be.

Látni lehet ezen kimutatásból, hogy mily nagy arányokban termel megyénk gabnaneműeket. A másfajta haszon növények termelése csak az újabb időben, a megélénkült kereslet s az újabban lábra kapni kezdődő belterjes gazdálkodási kedv folytán indult fejlődésnek.

Első sorban ilyen haszonnövényünk a kender. Ennek termelésével s nyers termékké kidolgozásával főleg az alsó Bácska népe foglalkozik. 1894-ben a 28 községben 200,000 lakos

[1]) A szegedi keresk. és iparkamara, 1894. évről szóló jelentésében.

foglalkozott.[1]) Nagy hátrányára szolgál még ma is kendertermelésünknek, hogy nincs megfelelő számban jó szerkezetű kenderáztatónk.

Komló termelésünk csekély mérvű, pedig elég jó minőségű a komló, mely nálunk termeltetett. 1887-ben 32 hold területen volt komló ültetvényünk.

A megyei gazdasági egylet az 1889. évtől kezdve nagyobb akciót fejtett ugyan ki, hogy megyénk birtokosaival megkedveltesse a cukorrépatermelést, de fáradozásai mind ez ideig nem vezettek a kellő sikerre.

Újabb mívelési ág megyénkben a rizstermelés, jóllehet az a vélemény is mutatkozott, hogy már a török uralom idejében termeltetett rizs hazánkban, de csak 1773-tól tudjuk először kimutatni, hogy hazánkban rizstelep létesíttetett és pedig Temes megyében az olasz Limoni által.[2]) Megyénkben az 1882. évben létesíttetett az első rizstelep és pedig a kincstár tulajdonát képező Puszta-Pékla területén, a hol a m. kir. földmívelési miniszterium mintagazdaságot létesített volt. Ezen telepen nem csak az európai, de a Raugon és Carolina rizsfajok termelése is szép sikerrel jutalmazta a telep vezetőinek fáradozásait.[3]) Mai napság bérlők kezelése alatt igen nagyszabásúvá fejlődött a kis telep.

A rizstermelés fellendüléséről tanuskodik, hogy 1894-ben a puszta-péklai mintagazdaságban (Birnbaum és társa) 367 k. hold, a deszpot-szent-iváni Birnbaum-féle telepen 230 k. hold, a Kriegner-féle telepen 230 k. hold, az ó-futaki gr. Chottek-féle telepen 10 k. hold, összesen tehát 837 kataszt. hold területen termeltetett rizs[4]), a melynek termése a kis-sztapári rizshántoló malomban dolgoztatott föl. A termelt rizs minden tekintetben jó minőségűnek bizonyult, a mi nemcsak a termelés kitűnő

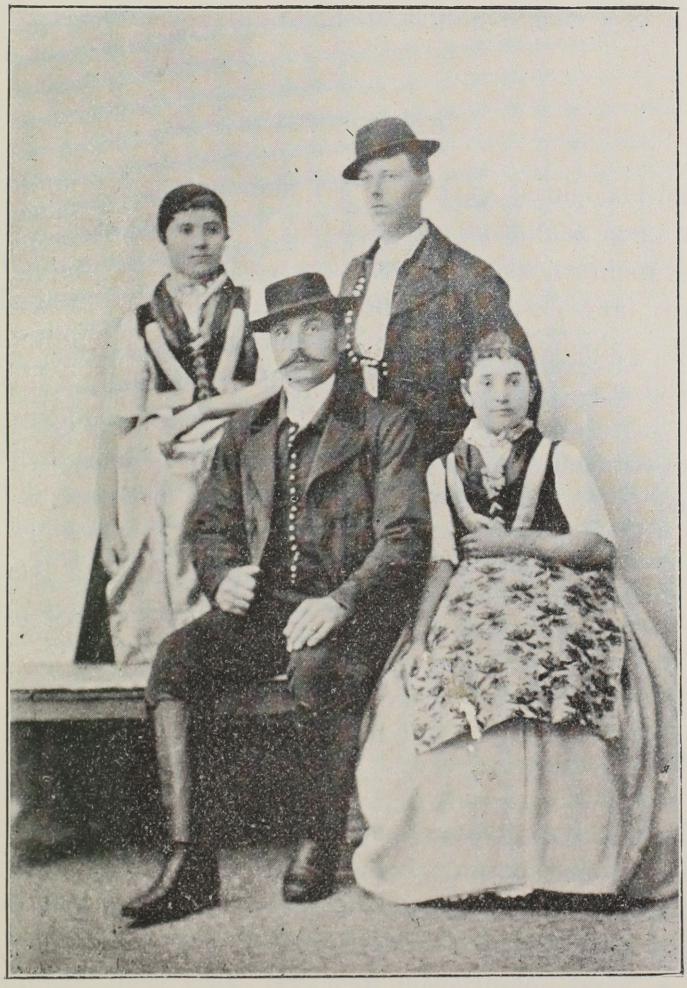
---

[1]) A szegedi keresk. és iparkamara jelentése 1894-ről.

[2]) A rizstermelés meghonosítására tett kísérletek Magyarországban. Bodola Lajos. Gazd. Ért. 1885. 7. sz.

[3]) A puszta-péklai rizstelep. Gazdasági Értesitő 1885. 1 sz.

[4]) A szegedi keresk. és iparkamara jelentése 1894-ről.

Bunyevác. (Bajmok.)

vezetését, de a rizshántoló malom szakférfiainak lelkes buzgalmát is eléggé illusztrálja.

Ezen mívelési ág évről-évre nyer terjedelmében és mivel még a legrosszabb termésű évben is majdnem oly jövedelmet hoz mint a búzavetés, kilátás van arra, hogy a Ferencz-József-, és a Ferencz-csatorna mentén minden alkalmas telek nem sokára rizsteleppé fog alakulni.

b) Szőlőtermelés.

A szőlőtermelés csak nem régen is nagy területeket foglalt volt le, de a phylloxera és a perenospora pusztítása igen nagy területeken tette volt tönkre a szőlőket. Újabban azonban ismét föl kezd lendülni a szőlőtermelés, főleg a megye északi részén elterülő immunis homok területeken. Egymaga Szabadka városa 2200 k. hold szőlőterületet létesített 1890-ben, s azóta is folyton gyarapítja szőlőinek területét.

A termelt szőlő ugyan nem ad kivitel képes bort, de mivel igen sok téli csemege is termeltetik, ebből van már némi kivitelünk is, noha az nem fedezi a behozott bor értékét.

Az 1894. évben a szőlővel beültetett 22,618 k. hold területen 138,591 hl. bor termett.

c) Állattenyésztés.

Ezek után áttérhetünk a hasznos háziállatok állományának méltatására.

Midőn ezt tenni szándékoljuk, nem szabad figyelmen kívül hagynunk azon igen fontos tényt, hogy a megye lakosságának egyik része — a magyarok — inkább szarvasmarhával, a másik rész pedig — a németség és a szerbek — inkább lóval végzik a mezei munkát, mert csak így lesz megérthető, hogy a ló-állomány éppen olyan nagy, mint a szarvasmarháé.

A statisztikai adatok tanusága szerint igavonóállataink száma újabb időben apadásban van.

1894-ben a ló- és szarvasmarha-állomány a következő volt:

ló és csikó 131,117 drb, szarvasmarha 137,772 drb, míg pl. 1889. év végén: ló és csikó 149,909 drb, szarvasmarha 148,487 drb számláltatott össze.[1])

Újabb időben igen sok történt lóállományunk nemesítésére. Nemcsak az állam, de magánosok és egyletek is sokat tettek.

A fajképzésre szolgáló mének a bajai ménteleposztályból adatnak a községek használatára.

Megyénk területén állami ménes nincs, de a magán ménesekből számos jeles paripa kerül ki.

Magán ménesek vannak: Borsód, Cséb, Kis-Szállás, Irmovapuszta, Rasztina, Roglaticza, Szabadka, Temerin, Zobnaticzán és még számos általam nem ismert helyen.

A lóállomány minőségének emelésére a földmívelésügyi miniszterium a lódíjazások és a katonai lóvásárok rendezése, a „Bács-Bodrogh vármegyei gazdasági egyesület" szintén lódíjazások, lókiállítások és lóversenyek rendezése, a szabadkai „Lóverseny-egyesület" lóversenyei, az „Ó-Becsei gazdasági egylet" és Bács-Bodrogh vármegye számos intézkedésével igen sokat tettek.

A Bács-Bodrogh vármegyei gazdasági egyesület 1883-ban lódíjazást tartott Kúlán, 1884-ben Szent-Tamáson, 1885-ben Baján, 1886-ban Zomborban, 1887-ben Rigyiczán, 1890-ben lódíjazást és lóversenyt Verbászon, 1891-ben Zomborban, 1892-ben Szent-Tamáson, 1892. és 1893-ban lóversenyt Zomborban, 1894-ben lódíjazást Ó-Moroviczán, lóversenyt Zomborban, 1895-ben lóversenyt Zomborban és lódíjazást Kis-Hegyesen.[2])

A „Szabadkai lóverseny-egyesület" 1892-ik év óta tart lóversenyeket.

Állami gulya nincsen megyénk területén, de annál több és elég jelentős magán gulya található. Magán gulya van tudomásom szerint: Alpár-pusztán, Bács-Almáson, Baján, Borota-pusztán, Borsódon, Bulkeszen, Csében, Irmova-pusztán, Kis-Szálláson, Mária-udvar pusztán, Ottó-major pusztán, Felső-Roglaticzán,

[1]) A szegedi keresk. és iparkamara 1894. évről szóló jelentése.

[2]) Gazdasági Értesitő. Összes évfolyamok.

Szabadkán, Szőregen, Temerinben, Zobnaticza pusztán. Ezen magán gulyák közül nem egy messze földre menő hírnevet szerzett.

A juhtenyésztés ez időszerint, legalább minőségileg, stagnál. Az állomány javarésze magyar birkából áll. 1889-ben 294,582 drb juh találtatott megyénkben.[1])

A sertéstenyésztés annyival inkább is halad, mivel birtokosaink hizlaldákat állítottak föl.

Míg 1889-ben 160,996 drb, addig 1894-ben 266,322 drb sertés találtatott megyénkben.[2])

Az állategészségügyre már régebben is nagy gond fordíttatott, de újabban messzemenő intézkedések történtek ez irányban. Megállapíttattak a marhahajtó útvonalak, belépő állomások. Az állatorvosi intézmény újra szerveztetett.

A megye területén 1 kerületi állami állatorvos van. A megye szolgálatában 2 megyei-állatorvos, és 25 megyei körállatorvos működik. A városok területén 5 városi, 2 közvágóhídi állatorvos, a községekben pedig 6 községi állatorvos teljesít szolgálatot. 4 magán állatorvos is működik. Összesen tehát 47 állatorvos óvja érdekeinket.

Baromfi tenyésztésünk éppen csak a szükségletet képes födözni, kivitelre még alig jut valami.

d) Erdők.

Erdőgazdaságunk évről-évre kisebb területekre szorul. Az erdőterületek túlnyomóan a kincstár tulajdonát képezik, és részben azért, hogy a terület gazdaságosabban értékesíttessék, újabban pedig telepítvények létesítése céljából is, mindig több területről írtatik ki az erdő.[3])

---

[2]) A szegedi keresk. és iparkamara 1894. évről szóló jelentése.

[3]) U. o.

[3]) Az erdőügyek felügyeletével a szegedi m. k. erdőfelügyelőség van megbízva. Vezetése alatt, az apatini erdőhivatal útján az apatini, bezdáni, doroszlói, német-palánkai, ujvidéki erdőgondnokságok által történik az erdőügyi szolgálat.

Az 1894-ik évben Baja t. j. f. város területéhez 268 k. hold erdő, Szabadka sz. k. város területéhez 9,510 k. hold erdő, Ujvidék sz. k. város területéhez 7,602 k. hold erdő, Bács-Bodroghm. többi területéhez 69,392 k. hold tartozott, összesen: 86,772 k. hold erdő volt tehát megyénk területén, a miből a túlnyomó rész a Duna árterein és mellékén terül el és legnagyobb részben kincstári birtokot képez. Erdőink területe az egész megye területének $4^1/_2\%$-át teszi. A kincstári erdők faállománya kissé gyors tempóban írtatván ki, némely évben még kivitelre való fölösleg is mutatkozik, a mi ilyen erdőkben szegény megyében, elég feltünő jelenség. Megyénknek amúgy is szélsőségekre hajló klimája aligha kárát nem fogja vallani az erdők felhagyásának.

e) Selyemtermelés.

Meg kell emlékeznünk még az újabb időben újból virágzásnak induló selyemgubótermelésről is, annyival inkább, mivel e néven népünknek egy egész rétege igen tisztességes jövedelemhez jut, s a mi leginkább méltánylandó, éppen olyan időpontban jut számára ezen mellékkereset, melyben más keresetmód nem igen kínálkozik.

Megyénkben már a 40-es években meg volt honosulva a selyemtermelés és változó szerencsével folytattatott a 70-es évekig. A megye intéző köreinek mindig kiváló gondját képezte a közutaknak szederfákkal való befásítása is; minek bizonyságára felhozom, hogy csak az 1880—1894. évi időközben 326,022 szederfa ültettetett ki a községek által a közutak mellé.[1])

A m. kir. földmívelésügyi miniszterium által 1872. évben létesített és 1880-ban újjászervezett „Országos selyemtenyésztési felügyelőség“ számot vetve a kész viszonyokkal, minden tekintetben mintaszerű intézkedései által példátlan gyors sikerre juttatta megyénkben a selyemgubó termelését. Ebben a tekintetben szépen beszélnek a számok.

[1]) Selyemtenyésztésünk és selyemiparunk az 1893. és 1894. évben, különös tekintettel Bács-Bodrogh megyére. 1895. Orsz. selyemtenyésztési felügyelőség.

A termelés menetét 1880-tól 1894-ig a következő táblázat tünteti fel:[1])

Évszám	Községek és puszták	Termelő családok	Az egész megyében összesen termeltetett		A termelők keresete gubóik után	
	s z á m a		kgr.	deka	frt	kr
1880	4	76	1,011	35	1,169	43
1881	53	897	10,439	78	10,461	86
1882	61	1,230	9,152	95	9,677	76
1883	100	3,497	40,511	17	42,626	14
1884	105	4,821	60,431	90	64,175	09
1885	114	5,886	84,035	50	89,168	41
1886	118	7,195	105,318	61	110,747	83
1887	126	12,159	201,943	14	212,176	97
1888	124	15,567	272,481	87	280,301	55
1889	126	17,548	275,263	72	266,735	68
1890	125	20,166	319,926	33	310,055	07
1891	126	20,962	346,457	29	337,851	89
1892	127	22,482	295,910	40	266,319	96
1893	127	20,775	291,819	05	337,807	56
1894	129	27,310	387,383	72	374,639	18
Összesen			2.702,086	78	2.714,614	38

de mivel a gubók kezelése és feldolgozása is nagyobb számú munkáskezet foglalkoztat, a megye népének tényleges bevétele a selyemtermelésből még nagyobb és pedig a fennt jelzett 15 év alatt 997,093·38 frttal úgy, hogy az ezen 15 év alatt elért eredmény összesen 3.711,707·76 frtot tett.

Az 1894. év folyamán az egész országban 1.127,617·14 kgr. gubó termeltetett 1.091,536·66 frt értékkel, miből megyénk 387,383·72 kilogrammot, tehát az egész mennyiségnek $^1/_3$-át termeli, a mi elég bizonyíték haladásunk mellett.

A selyemgubók beváltására megyénkben 14 beváltási állomás létesíttetett és pedig Apatin, Bács-Almás, Báth-Monostor, Bogojeva, Német-Palánka, Ó-Becse, Ó-Kér, Titel, Topolya, Uj-Verbász,

[1]) Selyemtermelésünk és selyemiparunk az 1893. és 1894. év végén különös tekintettel Bács-Bodrogh megyére. 1895. Orsz. selemtenyészt. felügyelőség.

Ujvidék, Zsablya és Zomborban. Ezen helyek fele részén gubóraktárak is vannak, Ujvidéken pedig selyemfonó-gyár dolgozza fel a hulladékot és a csekélyebb értékű gubót.

Roediger Lajos.

f) Méhészet.

A méhtenyésztés vidékünkön ősi foglalkozás, melylyel a lakosok már a török korszakban, sőt előbb is foglalkoztak.[1])

A törökök kiűzetése után vármegyénkben 1699-ben egyetemes összeírás rendeltetvén el, a hivatalos közegek fennmaradt lajstroma szerint a *bácsi* járásban 542, a *zombori* járásban 1778 és a *bajai* járásban 484, vagyis az egész megye területén 2804 méhkas találtatott.[2])

A mult században a telepítések és új községek létrejövetele folytán vármegyénkben a szorgalmas kezek mindinkább szaporodtak, mi természetesebb tehát, minthogy a többi gazdasági ágak kultiválása mellett, a méhtenyésztés is mindinkább jobban lett felkarolva. Sajnos azonban, hogy részletes adatokkal sem a mult, sem a jelen század elejéről nem rendelkezünk; hogy a méhészet el volt terjedve, mutatja Szabadka városa példája, hol 1702-ben 26 méhkas említtetik az összeírásokban, 1758-ban pedig a város külön méh-felügyelői állást szervezett rendes évi fizetéssel. Ugyan e város 1780-ban 36 frt dézsmát szedett a méhkasok után.[3]) Ujvidékről tudjuk továbbá, hogy 1722-ben kelt összeírása szerint már 362 méhkas volt a lakosok birtokában.[4])

Ilyen részletes adataink a vármegye egész területéről az újabb korból nincsenek. Bizonyos azonban, hogy a méhtenyésztés csaknem minden községben meghonosult s tetemes jövedelmi forrást képezett.

---

[1]) A mézzel foglalkozó iparágakat (méhser készítés és mézeskalácsos) hazánkban az Árpádok kora óta mindenfelé ismerték, de a Bácskára vonatkozó adatok e korszakból nincsenek. A török korszakból azonban már van positiv adatunk, így pl. a török adó-defterek említik a méhkas-adót. Kollut község 1579-ben méhkas tized címen 2500 akcsé-vel adózott. (L. Vélics-Kammerer: Magyarorsz. török kincstári defterek. I. köt. 49. l.)

[2]) Az eredeti összeírás közölve van Bács-B. vm. tört. társ. Évk. I. 25—31.

[3]) *Iványi I.:* Szabadka tört. II. 217.

[4]) *Érdujhelyi:* Ujvidék tört. 128. l.

Ma is sok mézet termel vármegyénk, de erre nézve részletes statisztikai adataink nincsenek.[1])

D. Gy.

g) Halászat.

A halászat, mint nomád foglalkozás, már az ősmagyarok által nagyban űzetett vízdús vidékeinken. Vármegyénk folyók által lévén övezve, bő alkalom kínálkozott a halászatra úgy a folyó vizekben, mint a hozzájuk tartozó erekben és az azok által táplált tavakban. Őseink számos halászó tavat és még több úgynevezett tanyát tartottak birtokukban vidékünkön már az Árpádok kora óta, a melyek mind földesúri kezelés alatt állottak.[2])

A mohácsi vész után a halászat éppen nem pangott vidékünkön, mert mint tudva van, a török uralom idején is sok gondot fordítottak e vidék lakosai arra, hogy az egyes területeket gazdaságilag kizsákmányolják.

A török hódoltság megszűnte (1697.) és Bács vármegye újjászervezése után, a többi gazdasági ágakkal együtt a halászat is tetemes felkarolásban részesült, bár a folyóknak e században bekövetkezett szabályozása, nem különben a hajózás miatt, a Tisza és Duna halállománya tetemesen apadni kezdett s jelenleg már majdnem a minimumra szállott.

Legújabban a halászat folyóinkon és belvizeinken iparszerűleg űzetik, jobbára egyes bérlők által. A Tiszamentében legtöbb halászattal foglalkozó egyén s legnagyobb halpiac van Zentán; a dunamelléki halászat leggazdagabb központjai Apatin, Ujvidék és Baja.[3])

---

[1]) A szegedi ipar és keresk. kamara 1894. évi jelentése. 44. l.

[2]) A mohácsi vész előtt a halászóhelyekre vonatkozó királyi adományok, nem különben a halastavak miatt folyó perek nagy számban fordultak elő Bács és Bodrogh vármegyében. (L. e műnek I. köt. 131. lapján.)

[3]) Érdekes tudni, hogy megyénk területén legkorábban *Apatin* kapott céhszabadalmat a hálófonásra 1770-ben; halászati céhszabadalmat e község 1830-ban nyert; *Bajának* halászati céhszabadalma 1815-ben kelt, Monostorszeghé 1825-ben, Futaké 1826-ban, Kupuszináé 1834-ben. A többi bácsmegyei helységeknek nem volt szabadalma 1848 előtt. (L. Szádeczky: A céhek tört. Akad. Ért. 68—70. l.)

A megyénkben most folyó halászatról külön statisztikai adatokkal nem rendelkezünk. A szegedi iparkamara 1894-ik évben mindössze 1 iparengedélyt adott ki e célra,[1]) a mi azt mutatja, hogy a halászati ipar ma már nem valami keresett foglalkozás. De oka ennek az is, hogy folyómelléki helységeinkben a halászat családi foglalkozás, a melyet a fiú az apjáról örököl és nálunk a legtöbb halász csak mint albérlő működik, külön iparengedélyre tehát nincs szüksége.

Halgazdasága megyénknek ma is tetemes. A halászatot a két folyón (Dunán és Tiszán), a csatornákban, a tavakban, erekben és mocsarakban (csik-halászat) egyaránt mindenfelé űzik s halkivitelünk (főleg Apatinból) Budapest felé igen nagy.

D. Gy.

h) Gazdasági kiállítások.

Bács-Bodrogh megye gazdasági egyesülete a földmívelés ügyeinek előmozdítására mindjárt megalakulása óta számos gazdászati kiállítást rendezett. Így például: Állattenyészkiállítást Zomborban. Termény- és méhészeti kiállítást Szabadkán. Szántó- és ekeversenyt tartott Palánkán, Kúlán és Bács-Almáson.

1886-ban: Gazdasági gép- és eszközkiállítással egybekötött szántó- és ekeversenyt tartott Topolyán.

1887-ben: Sorvetőgép versenyt tartott Palánkán.

1888-ban: Szántó- és ekeversenyt tartott Ó-Becsén. Szántó- és ekeversenyt és gazdasági gép- és eszközkiállítást, virág- és kertészeti kiállítást tartott Zomborban.

1889-ben: Baromfi kiállítással összekötött szarvasmarha-, juh- és sertéskiállítást tartott Baján.

1891-ben: Termény-, gyümölcs-, konyha- és virágkertészeti kiállítást tartott Zomborban.

1892-ben: Baromfi kiállítást és vásárt és vadászati kiállítást tartott Zomborban.

Az egylet, mint ezen pár adatból is látható, igyekszik feladatának magaslatán állani.

[1]) Évi jelentés 1894. 72. l.

i) Birtokváltozás.

A gazdasági élet fejlődésének némileg hátrányára válik a túlságosan gyakori birtokváltozás. Megyénkben 1894-ben az ingatlanok forgalma a következő volt:

	Esetek száma	Frt érték
A szabadkai kir. törv. telek. hat. területén	1,709	5.161,000
A zombori „ „ „ „ „	2,826	3.456,000
Az ujvidéki „ „ „ „ „	1,212	1.774,000
A bajai „ járásb. „ „ „	3,308	2.372,000
A hódsághi „ „ „ „ „	1,158	1.662,000
A kúlai „ „ „ „ „	915	2.826,000
Az ó-becsei „ „ „ „ „	1,736	1.588,000
A palánkai „ „ „ „ „	989	1.607,000
A titeli „ „ „ „ „	1,666	1.023,000
A topolyai „ „ „ „ „	1,613	1.676,000
A zentai „ „ „ „ „	3,418	4.197,000
Összesen	20,550 eset,	27.342,000

frt értékkel.

Roediger Lajos.

II. Ipar.

1. Régi iparunk és a céhek.

A vármegye újjászervezése után (1698.), a midőn a gazdasági élet nálunk is fellendült, a városokban és községekben az ipar is fejlődésnek indult. És ez annál könnyebben történt, mert itt az ipari élet elemei már a török korszak alatt megvoltak. A házi ipar a törökök uralma alatt is ki volt itt fejlődve, sőt önálló iparműhelyek is léteztek az egyes községekben, ezt mutatják a ránk maradt adókönyvek és a magyar dézsmalajstromok, meg urbáriumok.

Hogy a mezőgazdasági eszközöket előállító ipar (kovács, bognár stb.), az építő ipar (kőműves, ács stb.) és az egyéni szükségleteket előállító (szabó, szűcs, lábbeli készítő stb.) ipar itt is létezett a török korban, az a dolog természetéből folyt, de van adatunk arra is, hogy fegyverkovácsok, takácsok és molnárok stb. is szintén léteztek.

Így e korból fennmaradt érseki dézsmalajstromokból látjuk, hogy a házi iparágak között a *lábbeli készítés* nagyon el lehetett terjedve, mert például csizma és papucs igen sok községben mint rendes adónem szerepel. Így az 1543. évi kalocsai érseki urbárium szerint Bács és Bodrogh megye területéről 51 helység adott (készpénzen kívül) csizmát vagy papucsot adó gyanánt.[1])

Az 1650. évi dézsmalajstrom szerint 25 helység, az 1678. évi lajstrom szerint 6 helység fizetett a kalocsai érseknek csizmával és papucscsal.[2])

---

[1]) Eredeti összeírás az Orsz. Levéltárban. (Urb. et Cons. F. 103. nr. 47.)

[2]) U. o.

Ugyancsak az ipar fejlődöttségéről tanuskodik e korból a Wesselényi-féle 1652. évi urbárium, mely szerint az uradalmi helységek szintén jó részben ipari cikkekben rótták le adójukat. A fennmaradt jegyzék szerint ugyanis gróf Wesselényi Ferencz bácskai uradalmának községei közül a legtöbb nem is fizetett más úrbéri járandóságot, mint valami iparcikket. Így az uradalom 30 helysége összesen (egyéb járandóságon kívül) 48 pár karmazsin csizmát, 13 pár papucsot, egy skarlát szőnyeget és egy aranyos patyolatot fizetett.[1])

A lábbeli készítő és szövő ipar tehát nálunk tetemesen ki lehetett fejlődve s a többi gazdasági iparágakon kívül a *malom* ipar is meg volt megyénkben, még pedig úgy a vizi, mint a száraz malmok. A törököknek a malmoktól rendes adó járt, ezt mutatja pl. a zombori adókerület deftere 1579-ből, a helyben egy 4 kerekű malom adója 200 akcsével van felszámítva.[2])

De bár e korszakból az adataink nagyon hiányosak, mégis bizonyos, hogy a nagyobb községekben nagyobb iparműhelyek is léteztek. Így látjuk, hogy Baján 1696-ban már a csizmadiák annyian voltak, hogy céhbe álltak és céhszabályzatot is készítettek, mely királyi megerősítést nyert.[3]) Ugyanígy voltak Baján már e tájban a kereskedők, takácsok, szűcsök és szabók, melyek három év mulva szintén külön céhekbe álltak össze.

De legjobban mutatja a megyei ipar fejlődését az az összeírás, mely 1699-ben, tehát a török korszak végén és az újjászervezés kezdetén készült, s mely szerint Bácsmegye (összes) 47 községében 298 kézmű iparos műhely találtatott. Így Baján 199, Zomborban 31, Bácsban 10, Péterváradsánczban (Ujvidék) 13 stb.[4])

Ugyanezen összeírás tanuskodik arról is, hogy az e korban már a kézműiparon kívül a kocsma, serfőző, pálinkaégető és

[1]) Orsz. Levéltár. Kincst. oszt. F. 24. nr. 80.

[2]) *Velics-Kam.*: Török defterek. I. i. h.

[3]) Megyénkben ez volt az első céhszabadalom. Kelt 1696. jun. 13-án. (Másolata Bács-B. vm. lvtrban.)

[4]) Tört. Társ. Évkönyv. 1885. 25—31. l.

malomipar is fejlődésnek indult, mert Bácsmegye községeiben (bár ezekhez Szabadka, és a tiszai határőrvidék községei nem tartoztak) összesen 16 malom, 10 pálinkaégető, 14 serfőzőműhely és 29 kocsma volt.[1])

A Bács és Bodrogh vármegye újjáalakítását követő korszakban, vagyis a XVIII. század elejétől fogva itt megindult telepítések a községek és a lakosság létszámát, ezzel együtt pedig az ipari szükségletek fokozódását idézték elő; mi természetesebb tehát, hogy az ipari élet is fokról fokra emelkedett. Ez idézte elő azután, hogy az iparosok száma tetemesen növekedvén, az egyes helységek és városok kézművesei, a bajaiak példájára, szintén céhekké alakultak. Legalább a XVIII. század első felében már az iparosokat a céh testületekben látjuk csoportosulni, mert a midőn Baja (később szabadalmazott község) 1696-ban magának céh-privilegiumot szerzett, attólfogva a többi helységek iparosai is erre törekedtek.

A céhek története nálunk is a messze középkorba nyúlik vissza. E mű más fejezetében már szóltunk arról, hogy Bács és Bodrogh megyében már a mohácsi vész előtt is voltak céhek.[2]) A török korszakban ezek megszüntek s csak a XVIII. század elején szervezkedtek újból. Ez a szervezkedés azonban többnyire magán úton történt, az egyes községek iparosai maguk alkottak céhszabályzatot vagy a gyakorlati szokás alapján, vagy valamely más város szabályzatának mintája után. Királyi megerősítésre csak rendkívüli esetekben gondoltak vagy akkor, ha valami különös előjogok biztosításáról volt szó.[3])

Bajának 1696-ban kelt céh kiváltságától eltekintve, nálunk ily szabadalmak Mária Terézia koráig nincsenek; Ujvidék például 1743-ban szervezte a gombkötők céhét és hogy ezt tehesse, a pécsi mesterektől kért szabályzatot.[4]) Így volt ez a többi iparágaknál is a legtöbb helységben.

---

[1]) U. o. 31. l.

[2]) Lásd I. köt. 133. l.

[3]) *Dr. Szádeczky L.:* A céhek tört. Akad. Ért. 19. l.

[4]) *Érdujhelyi M.:* Ujvidék tört. 300. l.

Mária Terézia királynő a céhek rendezését fontos feladatnak tartá s tőle ered a rendelet, mely a céhszabályoknak királyi megerősítésére utalta az iparosokat. Innen fogva a céhszabadalmak csak királyi jóváhagyással válhattak érvényesekké.[1])

A bácskai iparosok tehát Mária Terézia koráig szintén rendezetlen állapotban voltak, az első céhszabadalmak pedig rendszerint e kortól fogva származnak.

Az alábbi lajstromban összeállítva közöljük a megyénk területén kiadott céhek szabadalmait, melyek a céhek eltörléséig (1872.) érvényben voltak.

2. Céhszabadalmak.

Ada. Takácsok 1815. Csizmadiák és szabók 1815. Kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok és kötélgyártók 1819.

Almás. Takácsok, szabók és mások 1815.

Apatin. Ácsok, kőfaragók, cserepesek, asztalosok, esztergályosok üvegesek, puskaművesek, fürdősök, csizmadiák, vargák, lakatosok, nyereggyártók, kádárok, kerékgyártók, szegművesek, kovácsok, magyar és német kalaposok 1770. Kötélverők 1829. Mészárosok, serfőzők, szappanosok, szíjgyártók, tímárok 1770. Molnárok 1817. Bádogosok, önöntők, rézművesek, tűcsinálók, posztócsinálók, takácsok, harisnyakötők, hálófonók, festők, nyírók, szabók, gombkötők, szűcsök és keztyűsök 1770. Molnárok és pékek, vargák, csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, kádárok, mészárosok, serfőzők, szabók, gömbkötők, szűcsök, keztyűsök, takácsok, posztósok, harisnyakötők, festők, posztónyírók, ácsok, kőművesek, asztalosok, és lakatosok 1817. Kötélgyártók 1829. Halászok 1830.

Bács. Szabó, csizmadia, fazekas, szíjgyártó, szűcs, varga, gombkötő egyesült magyar céh, német kádár, kerékgyártó, kovács, lakatos, asztalos, kalapos, harisnyakötő, tímár, üveges,

---

[1]) Szabadka első céhszabadalmát (szabók) 1763-ban nyerte. (Iványi I.: Szabadka tört. II. 234.)

kőmíves, varga, takács, szabó, szappanos, pék, kötélgyártó, festő és molnár 1828.

Baja. A bajai iparosok közül az első céhszabadalmat 1696-ban a csizmadiák, azután 1700-ban a szűcsök, szabók, kereskedők I. Lipót királytól nyerték, ugyancsak 1700-ból való a bajai mészárosok szabadalma, melyet ők maguk alkottak a pécsi céh mintájára, ezt Bácsmegye 1714-ben hirdette meg. A takács céh 1701-ben a kir. kamarától nyert céhszabadalmat. Csizmadiák, szabók és szűrszabók 1765. Kádárok, kerékgyártók és kovácsok 1779. Szappanosok, tímárok, szűcsök, kőmívesek, ácsok, takácsok, kötélverők, kádárok, lakatosok, kovácsok, süvegesek, mészárosok, asztalosok, vargák, német szabók, halászok, csizmadiák, molnárok és magyar szabók 1815. Harisnyakötők és fésüsök 1817. Kéményseprők 1819.

Bajmok. Kovácsok, ácsok, kőmívesek, szűcsök, csizmadiák, szabók, kötélverők, takácsok, asztalosok és szíjgyártók 1829.

Bezdán. Csizmadiák, vargák, takácsok 1815. Vegyes céh 1815., 1825., 1830. Szabók, szíjgyártók, és szúcsök 1815. Tímárok, festők, asztalosok, bodnárok, esztergályosok, pékek, fazekasok, szappanosok, bocskorkészítők, vargák, kalaposok, üvegesek, harisnyakötők, fésüsök, szitakötők, ácsok és molnárok 1830.

Bresztovácz. Vegyes céh 1834. Kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, kádárok, kötélverők, kalaposok, harisnyakötők, üvegesek, csizmadiák, vargák, szűcsök, szabók, festők, esztergályosok, asztalosok, takácsok 1834.

Csantavér. Kovácsok, lakatosok, ácsok, kádárok, takácsok, csizmadiák, szűcsök, szabók, vargák, kalaposok, szíjgyártók, festők, kötélverők, asztalosok, esztergályosok és szűrszabók 1829.

Cservenka. Kerékgyártók, kovácsok, vargák. szabók, szűcsök, takácsok 1822.

Csonopla. Szabók, takácsok stb. 1840.

Doroszló. Takácsok 1818. Szabók, csizmadiák stb. 1832.

Feketehegy. Kovácsok, lakatosok stb. 1826.

Filippova. Csizmadiák, vargák, szabók, szűcsök stb. 1827.

Földvár. Takácsok, asztalosok, lakatosok stb. 1818.

Futak. Szűcsök, csizmadiák, kalaposok stb. 1818. Kovácsok, lakatosok, kőművesek, halászok stb. 1826.

Gákova. Kovácsok, kerékgyártók, asztalosok, csizmadiák, szabók stb. 1829.

Hegyes. Kovácsok, takácsok stb. 1815. Kéményseprők 1819.

Hódságh. Kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok stb. 1818. Kalaposok, szappanosok stb. 1826.

Jankovácz. Takácsok 1822. Kovácsok, kerékgyártók, szabók stb. 1841.

Kupuszina. Mészárosok, takácsok, halászok stb. 1834.

Kernya. Kádárok, kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, asztalosok, molnárok stb. 1827.

Kollut. Kovácsok, lakatosok, asztalosok, kerékgyártók, takácsok stb. 1827.

Kúla. Szabók, vargák, csizmadiák 1815. Gör. keleti szűrszabók 1819. Takácsok, szabók, szűcsök, vargák stb. 1827.

Martonos. Kovácsok, kerékgyártók, szabók, csizmadiák stb. 1827.

Mélykút. Takácsok, kovácsok, lakatosok, csizmadiák, szabók stb. 1829.

Monostorszeg. Kovácsok, lakatosok, kerékgyártók, molnárok, halászok stb. 1825.

Nemes-Militics. Lakatosok, ácsok stb. 1815.

Ó-Becse. Szabók, szűcsök, vargák, csizmadiák, kovácsok, kerékgyártók, takácsok 1815. Kalmárok 1820. Kőműves, ács, asztalos 1829. Gombkötők, üvegesek és szitakötők 1837.

Ó-Futak. Több iparból alakított úgynevezett „ó-futaki céh“ 1818.

Ó-Kanizsa. Szűcsök, szabók, csizmadiák, takácsok, kovácsok stb. 1815. Asztalosok, fazekasok, vargák stb. 1826. Kalaposok 1830.

Ó-Morovicza. Takács, kovács, lakatos, szabó, csizmadia, kerékgyártó, szűcs, kádár stb. 1838.

Ó-Palánka. Szűcs, varga, kovács, lakatos, szabó stb. 1840.

Pacsér. Kovács, lakatos, kerékgyártó, asztalos, ács 1829.

Palánka. Kőmívesek, ácsok, molnárok, pékek stb. 1818.

Parabuty. Asztalos, lakatos, ács, kovács, szabó, takács stb. 1840.

Petrovácz. Csizmadia, kovács, szabó, kerékgyártó, kalapos, szűcs, ács stb. 1841.

Petrovoszelló. Lakatos, bognár stb. 1815.

Prigl.-Szent-Iván. Lakatos, kovács, kerékgyártó, kádár, asztalos stb. 1822.

Rácz-Militics. Asztalos, ács, bádogos, csizmadia, kovács stb. 1842.

Szabadka. Szabó 1763. Szíjgyártó, köteles stb. 1777. és 1815. Takács, kőmíves, ács stb. 1779. Varga, mészáros stb. 1815. Német szabók 1821. Molnárok 1822. Asztalosok 1827. Kalaposok 1841.

Szeghegy. Kovács, kerékgyártó, lakatos, asztalos 1823.

Szent-Tamás. Szabók, szűcsök stb. 1815.

Szivacz. Csizmadia, varga, szabó, szűcs, takács stb. 1827.

Sztanisics. Kovács, ács, lakatos stb. 1815.

Temerin. Kovácsok és ácsok 1815.

Topolya. Kovács, szűcs stb. 1815.

Torzsa. Kovács, lakatos, kerékgyártó, kádár stb. 1818.

Új-Palánka. Szűcsök 1816. Rézművesek, pékek 1817. Bocskorkészítők, mézeskalácsosok, kalmárok, ácsok stb. 1822. Borbélyok 1824. Szűrszabók 1827. Kádárok 1830. Kalaposok 1832. Tímárok 1833. Szappanosok 1834. Asztalosok, lakatosok stb. 1837. Vargák, halászok 1839. Német szabók 1841. Magyar szabók 1843.

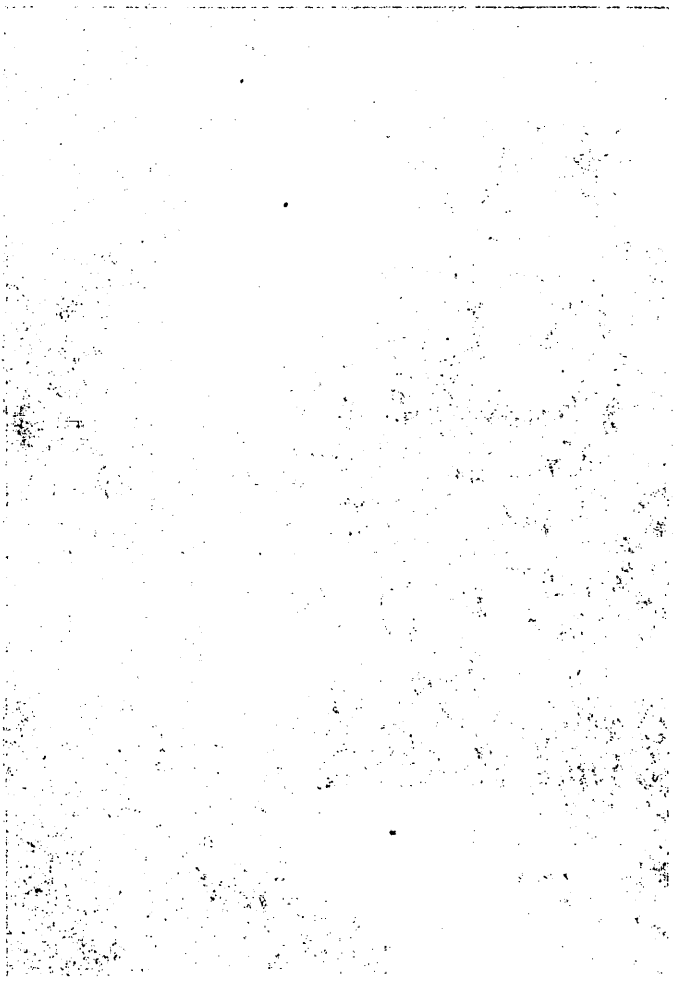
Új-Verbász. Kőművesek, asztalosok, lakatosok, kovácsok, ácsok, kerékgyártók 1821.

Ujvidék. Gombkötők 1743. Borbélyok 1748. Szűcsök 1770. Kőművesek 1807. Kovácsok, kerékgyártók 1817. Borbélyok 1824. Gör. kel. papucsos 1822. Gombkötő, bocskorkészítő, magyar-, német- és szűrszabók 1822. Csizmadiák 1847.

Vaskút. Kovácsok, ácsok stb. 1818.

Sokac. (Szónta.)

Zenta. Csizmadia, szűcs, kovács, ács, takács 1815. Lakatos, asztalos, üveges, esztergályos 1823.

Zombor. Kerékgyártó, kovács, lakatos és ács 1765. (Megerősítve 1777. és 1780-ban.) Bognárok 1774. Takácsok 1815. Kalapos, mészáros, szappanos 1816. Szabók 1817. Kénységyártók 1819. Szíjgyártók, asztalosok, lakatosok 1820. Csizmadiák (kath. és gör. kel.) 1820. és 1821. Kőművesek, kádárok, ácsok 1821. Szűcsök 1822. Német szabók 1824. Gör. kel. bocskorkészítők 1825. Kötelesek 1827. Kalmárok 1828. Róm. kath. szabók és szűrszabók 1834. Magyar szabók 1840. Harisnyakészítők 1841.

Dudás Gyula.

3. Iparunk a jelenben.

Az ipar megyénkben a mezőgazdasági termények feldolgozására van utalva, másfelől a mezőgazdaság állásától függ; de semmi esetre se fejlődött iparunk annyira, a mennyire az adott viszonyok közt fejlődhetett volna.

Éppen mezőgazdaságunkra van pedig nagy hátránynyal a megfelelő mezőgazdasági iparnak hiánya, mert nyerstermékeinket képtelenek lévén itthon feldolgozni, a feldolgozás jelentékeny hasznától mi elesünk.

Van ugyan egy pár kivitelre dolgozó malmunk, sőt már keményítőgyárunk is, van egy pár szeszgyárunk és sörfőzdénk, van még szalámi gyárunk is, sőt egy fonó-szövő gyárunk az itt termelt kender értékesítésével is próbálkozik; rizshántoló malmunkkal is dicsekedhetünk, de mindez csak éppen kezdet.

A nagyobb gazdaságokban is csak itt-amott látunk egy gazdasági szeszfőzdét. Cukorgyárra éppen nem találunk megyénkben. Malmaink éppen a fogyasztást födözik, mert a mennyi lisztet kiviszünk, majdnem annyit be is hozunk. Kenderünket más országok lakói dolgozzák föl értékes anyaggá; selymünket az olasz és francia szállítja vissza megsokszorozott értékű alakban. Gyapjúnkból más nép szövi számunkra a drága posztót.

A kisipar már nem nyújt szomorú képet. Megyénk jómódú lakosai közt az élet és a kényelem szükségleteit előállító tehetségesebb iparos elég nagy számmal települt le, a mint azt az alább adott hivatalos kimutatás bizonyítja.

Bács-Bodrogh megye ipartestületei 1894-ben.[1])

Az ipartestület székhelye	Bejegyzett tagok száma	Belajstromozva volt	
		segéd	tanonc
Ada	222	244	107
Apatin	403	320	246
Baja	715	696	699
Bezdán	304	63	36
Cservenka	270	62	108
Hódságh	229	165	206
Kúla	254	145	59
Palánka	389	169	219
Ó-Becse	340	360	113
Ó-Kanizsa	264	201	176
Petrovácz	158	36	64
Petrovoszelló	130	17	8
Szabadka	1025	866	711
Szent-Tamás	220	91	145
Szivacz	273	50	80
Temerin	164	45	51
Topolya	228	171	98
Uj-Verbász	323	148	233
Zenta	454	201	180
Zombor	659	470	576
Zsablya	105	24	39

Nem könnyű feladat annak megállapítása, hogy hány iparos működik egy-egy pályán. E helyen, a pontosabb iparstatisztika hiányában, mintegy megközelítő kép gyanánt elég lesz fölemlíteni,

[1]) A szegedi kereskedelmi és iparkamara 1894. évről szóló jelentése.

hogy az általánosabban elterjedt iparágak mellett még a következő iparágak is találtak megyénkben képviselőkre:

Szeszgyár volt 4, termelt 12,739·83 hl. borszeszt.
Szeszfőzde volt 713, termelt 2,214·64 hl. borszeszt.
Sörfőzőgyár volt 6, termelt 35,575 hl. sört.
Szárított moslékot gyártott 1 szeszgyár.
Sajtolt élesztőt gyártott 1 szeszgyár.
Ecetgyár majd minden nagyobb községben található.
Gőzmalom 26 van megyénkben. Keményítő gyár 2.
Kenderkikészítő és kötélgyár 1.
Kenderfonó és szövőgyár 1.
Kendertörő van 4.
Selyemfonógyár van 1, selyem szalagszövő 1.

Olajgyár van 1. Szalámi gyár 2. Kocsikenőcs és fénymázgyár van 5. Gyufagyár, fecskendőgyár, toronyóragyár van 1—1. Hangszerkészítő 9. Világítógázgyár van 3, villamoserőátvitel 1 helyen. Szikvizes üvegek felszerelésével, tentakészítéssel foglalkozik 1—1 iparos.

Cementárúgyár van 1. Gőzfűrész van 3. Téglagyár van 40. Gépgyár van 1 és gépjavítóműhely 5.

Nyomda van a megye területén 29.

A házi- és népipar megyénk területén nem csekély arányokat öltött. Főleg a kenderkészítés az, melylyel különösen a Ferenczcsatornától délre eső népesség foglalkozik. Ezen tájon, mint már említve volt, 28 község lakossága foglalkozik a nevezett iparral.

Másik ilyen fontos és szintén nagy arányokban űzött ipar a kosárfonás, mely főleg Apatinban van elterjedve. Innét jelentékeny mennyiségű árú kerül kivitelre.

Ujvidék környékén most honosul meg a cirokseprű készítés.

Nem csekély jövedelemre tesz szert földünk népe az u. n. szerb vászon készítéséből is. Mindig szélesebb körökben kedvelik meg e lenge szövetet és kellő fejlesztés mellett igen jövedelmező háziiparrá nőheti magát ennek előállítása.

Végül meg kell említenünk, hogy az ipar fejlesztésére újabban nálunk is mozgalom indult az úgynevezett *ipar-raktári szövetkezetek* alakítása iránt. Zomborban már 1890. óta áll fenn egy ily szövetkezet „A zombori iparosok készítményeinek árúcsarnoka“ cím alatt, mely élénk fejlődésnek örvend. Újabban Szabadkán és Ó-Becsén vannak ily szövetkezetek alakulóban.

Roediger Lajos.

III. Kereskedelem.

1. Kereskedelmünk a multban.

Az iparcikkekkel és a föld terményeivel való kereskedés Bács és Bodrogh vármegyék területén már a mohácsi vész előtt is nagyban dívott.[1])

A török hódoltság korában, a közbiztonság hiánya miatt, a kereskedés csak szűkebb körre szorult, bár vidékünkön e tájban állandóan voltak a helységekben elszórva lakó kiskereskedők, sőt az országot beutazó görög, zsidó és török űzérek is ellátogattak hozzánk.

A török korszaknak kereskedői jobbára görög eredetű egyének, a kik itt a szerbek között legjobb sikerrel kötöttek űzleteket. Ezek a görögök idő folytán csaknem kizárólag foglalkoztak nálunk kereskedéssel, mert az itteni szerb lakosság csak földmíves, állattenyésztő és katona volt. A boltosok is csaknem mind görögök voltak, úgy, hogy a kalmárokat a hivatalos összeírások is csak „görög“ néven említik a mult században.

Zsidók és törökök szintén laktak megyénkben a hódoltság alatt, a kik kereskedéssel foglalkoztak; de a törökök 1686. év után eltűntek innen és csak a zsidók és görögök maradtak meg, ez utóbbiak is jobbára a szerbek közé olvadtak.

A török hódoltság végén és Bács-Bodrogh vármegye újjászervezése idején keletkezett összeírások s egyéb írott adatok alapján tudjuk, hogy e korszakban sok görög és zsidó kereskedő lakott községeinkben. Így Baján, midőn e helység 1696-ban mezővárosi szabadalmat nyert, a kereskedőkre való tekintetből,

[1]) Lásd erről e mű I. köt. 134—136. lapon.

a város kiváltságába iktattatott az is, hogy idegen kereskedők ne merészeljenek a városban árulni. Ugyanekkor már a kereskedelem fejlődésére mutat az is, hogy ez évben nyert privilegium szerint Baján évenként három vásár tartására engedély adatott.[1]) Ugyan erre mutat végül az is, hogy a bajai boltos kereskedők már e tájban külön céhet alakítottak, a melynek szabályzatát a király 1700. évi április 20-án megerősítette.[2])

Szabadkán, Ujvidéken és a nagyobb községekben szintén voltak már e tájban kalmárok, bár Szabadkán a zsidóknak még a század elején megtelepedniök nem volt szabad s csak a vidékről jártak be a városba, nevezetesen Bajáról, Jankováczról, Paksról gyapjút, bőrt és dohányt vásárolni.[3]) Ujvidéken a zsidók ekkor már szintén laktak, mit az ott található 200 éves sírkövek is bizonyítnak.[4])

Még több volt a görög kereskedő megyénkben. Így Baján 1700-ban a kalmárok céhében 9 boltos soroltatik elő; ugyanitt a város 1714. évi összeírásában 6 marhakereskedő és 54 boltos és kereskedő szerepel. Ujvidéken az 1717. évi megyei összeírás szerint 2 marhakereskedő, 1 fakereskedő, 1 bőrkereskedő és 9 boltos létezett. Szabadka legrégibb összeírása szerint 1748-ban 10 boltos és 13 marhakereskedő fizetett adót.[5]) A boltosok közt voltak többen oly görögök és törökök is, a kik török alattvalók lévén, csak török árúcikkeket árulhattak s ezért külön adóztak.

A megye területéről a zsidó kereskedőkre nézve szintén részletesebb adataink vannak. Így az 1736. évi megyei összeírás szerint Baján 6, Szivaczon 1 és Ujvidéken 15 zsidó lakott, a kik közül Baján: 1 bőrkereskedő, 1 vaskereskedő, 1 katonai szállító volt; Szivaczon 1 fűszerkereskedő; Ujvidéken 1 vas- és ruhakereskedő, 2 vaskereskedő és 1 gabonakereskedő volt, a többi iparral foglalkozott.[6])

---

[1]) Bács-Bodrogh vármegyei tört. társ. Évkönyv. 1887. évf. 171. lap.

[2]) A céh-levél másolata Bács-Bodrogh vármegye levéltárában.

[3]) Iványi I. Szabadka tört. II. 332.

[4]) Érdujhelyi M. Ujvidék tört. 236. l.

[5]) Szabadkán az első zsidó boltot csak 1794-ben engedélyezték.

[6]) Bács-Bodrogh vármegye levéltárából.

A XVIII-ik század közepétől fogva, midőn a megyebeli kincstári telepítések mind nagyobb arányokat öltöttek s ennek folytán a lakosság száma is emelkedett, a kereskedelmi forgalom is élénkebb lett. A kereskedés ezen korban nem annyira gabonával, mint más cikkekkel űzetett, a mit csak előmozdított az, hogy e században több helység, mint Zombor (1749.), Ujvidék (1748.) kir. városi, továbbá Szabadka előbb 1743-ban szabadalmazott kamarai mezőváros, utóbb 1779-ben kir. városi rangra emeltetett és vásári szabadalmakat is nyertek és ide a kereskedők is szívesebben telepedtek meg. A tiszai u. n. koronai kerületben is lendített a kereskedelem ügyén az a körülmény, hogy Mária Terézia királynő Ó-Becse, Zenta és Kanizsa helységeket mezővárosi rangra emelte és vásári szabadalmakkal látta el 1751-ben.

Nagy hátrányára volt azonban itt a kereskedelemnek a közlekedés hiányossága, mert a megyei és országos közlekedés csak szekéren és a folyami vontatott hajókon történhetett. Ugyancsak akadályul szolgált a meglehetősen gyenge lábon álló közbiztonság és a belső vámok, mit a Dunán és Tiszán át közlekedő kereskedőknek minden portékájuktól törvény szerint fizetniök kellett.

E korban ugyanis az 1715. évi 91. t. c. értelmében a Dunán és Tiszán a következő vámszedő helyek (u. n. harmincad hivatal) létezett u. m. Martonoson, Zentán, Kanizsán, Zsablyán, Titelen és Ujvidéken.

Mária Terézia királynő uralma alatt mindazáltal a kereskedelem is tetemesen haladt elő, mert főleg a közlekedés javítása, az utak kiigazítása, a folyók szabályozása és a folyókon közlekedő kompok szervezése körül sok intézkedés tétetett.

Kiviteli kereskedelmünk ennek dacára a jelen századig nagyon csekély volt. Csak a jelen század 20-as és 30-as éveiben lendült fel a gabonakereskedelem, melynek fő piaca itt Baja volt, honnan a gabonát Győrbe vitték. A dunai (1834.), majd a tiszai gőzhajózásnak az 1844-ik években történt megnyilta után még inkább fokozódott kivitelünk, s ekkor már nemcsak gabonával, de állatokkal, bőrrel és kenderrel is nagyban folyt

a kereskedés, mely utóbbit jobbára egy trieszti angol cég vásárolta.[1]) Ennek folytán az ipar és földmívelés is jobb fejlődésnek indult s az anyagi jólét nálunk 1848-ig csak fokozódott.

Dudás Gyula.

II. Kereskedelmünk a jelenben.

Bács-Bodroghmegye kiviteli kereskedelme leginkább nyers, vagy félig kikészített terményekre vonatkozik, a behozott árúk pedig leginkább a gyarmatárúk, a szövőipar, gépipar termékei.

Árúforgalmunkról legélénkebb áttekintést akkor nyerhetünk, ha a vasúti, a hajóforgalom adatait vesszük szemügyre, és a vámhivatalét. Erre vonatkozó adatot csak 1893-ra találtam, és pedig a szegedi keresk. és iparkamara 1893. évi jelentésében.

Ebből a megyénkre vonatkozó adatok a következők:

Vasúti forgalom.

A vasútvonal megnevezése	A vasúti állomás	Föladás métermázsákban	Leadás métermázsákban
Budapest-Belgrád	Szabadka	324,561	206,601
	Csantavér	41,841	9,258
	Bács-Topolya	172,177	19,588
	Hegyes-Feketehegy	52,545	15,850
	Verbász-Kúla	141,471	9,566
	Ó-Keér	99,497	8,732
	Kiszács	19,475	3,875
	Ujvidék	360,839	80,015
Szabadka-Dálja	Bajmok	177,904	24,588
	Nemes-Militics	57,248	7,922
	Zombor	132,836	31,968
	Prigl.-Szt-Iván	78,028	7,689
	Szónta	32,209	8,376
	Gombos-Bogojeva	127,992	11,722

[1]) A kenderkereskedés már az 1820-as évek-ben tetemes volt nálunk (l. e mű I. köt. 507. l.), 1832-ben pedig a helytartótanács e hasznos növény termelésére külön rendelettel is buzdítá megyénk hatóságát. (Megyei jegyzőkönyv 1832. nr. 580.)

A vasútvonal megnevezése	A vasúti állomás	Föladás métermázsákban	Leadás métermázsákban
Szabadka-Baja	Bács-Almás	114,530	17,544
	Bikity-Borsód	240,000	110,430
	Baja	173,058	13,696
Szabadka-Ó-Becse	Szabadka	7,197	
	Békova	12,366	590
	Zentai szállások	6,450	1,094
	Zenta	80,574	31,580
	Ada	20,433	8,136
	Mohol	5,109	3,151
	B.-Petrovoszelló	10,585	5,613
	Ó-Becse	18,566	18,270
Szeged-Rókus-Zenta	Bács-Martonos	5,410	5,610
	Ó-Kanizsa	13,545	8,488
	Adorján	359	213
	Összesen	2.526,805	670,166

A hajóforgalom adataira a Ferencz-csatorna forgalmából meríthetünk megközelítő tájékoztatást. A csatorna forgalma 1894-ben 2.257,872 métermázsára rúgott.

A megyénk területére eső vámhivatalnál — Ujvidéken — 580,979 kgr. árú vámoltatott el.

Az állatkereskedésről némi képet nyújtandó, a megye területén 1893-ban tartott nagyobb vásárok kimutatását közlöm, szintén a szegedi keresk. és iparkamara jelentése (1893-ról) alapján.

Lóvásárok.

A VÁSÁR HELYE	Felhajtatott	Eladatott	Az eladásból befolyt ár frtban
Szabadka	11,000	2,775	721,500
Baja	9,353	3,885	427,350
Zombor	1,090	510	51,000

A VÁSÁR HELYE	Felhajtatott	Eladatott	Az eladásból befolyt ár frtban
Ujvidék			
Zenta	2,250	1,640	82,000
Ada	531	238	18,350
Almás	1,950	400	28,000
Bács	900	183	12,810
Bács-Földvár	660	155	4,650
Bajmok	3,800	1,300	110,500
Baracska	480	96	7,190
Bezdán	760	760	121,600
Csantavér	706	84	2,772
Csúrog	5,880	3,080	246,400
Feketehegy	550	140	14,000
Jankovácz	760	410	36,900
Katymár	817	147	23,520
Kernyaja	90	90	13,400
Martonos	300	50	1,000
Mohol	360	46	1,840
Német-Palánka	170	43	4,300
Ó-Becse	1,800	270	40,500
Ó-Futak	2,730	1,131	50,895
Ó-Kanizsa	1,750	621	49,680
Ó-Morovicza	162	61	4,880
Pacsér	50	2	160
Pivnicza	1,800	450	90,000
Petrovácz	1,430	632	85,220
Szent-Tamás	615	271	16,260
Sztanisics	548	182	16,380
Temerin	1,826	1,050	120,750
Titel	160	44	3,300
Topolya	3,000	898	89,800
Torzsa	351	74	8,880
Uj-Szivacz	270	76	7,600
Uj-Verbász	1,850	974	146,100

Lókivitelünk a Balkánfélsziget és Olaszország felé irányul, a mennyiben az ottani államok katonai kormányzása a hadi

célokra szükséges lóállomány egy részét megyénkből szerzi be. A lóvásárterek és lóvásárok célszerű rendezésével, a megye intézőkörei egyik vitális érdekünkről gondoskodtak.

Az adott kimutatás csakis némi tájékozást nyújt, hiszen inkább becslések eredményei vannak azokban feltüntetve.

Éppen ilyen értékűek a szarvasmarha vásárokat feltüntető kimutatások is, de némi becscsel ezek is birnak, azért ide mellékelem.

Az 1893. évi vásárokon, az alább jelzett helyeken felhajtott és eladott ökrök és tehenekről szóló kimutatás a következő:

A vásár helye	Felhajtatott ökör és tehén darab	Eladatott ökör és tehén darab	Az eladásból befolyt ár frt
Baja	4,590	2,695	346,600
Szabadka	9,623	3,414	454,860
Ujvidék	643	395	31,600
Zombor	600	475	51,900
Zenta	1,165	840	78,900
Ada	752	372	38,928
Almás	1,330	416	27,600
Bács	669	190	9,925
Bács-Földvár	1,040	295	11,650
Bajmok	1,480	890	60,750
Baracska	464	130	4,395
Bezdán	720	285	22,900
Csantavér	630	168	25,170
Csúrog	5,500	2,345	199,150
Feketehegy	480	115	7,950
Jankovácz	286	171	11,820
Katymár	782	282	18,080
Kernyaja	30	30	1,500
Martonos	150	56	4,500
Mohol	370	46	3,260
N.-Palánka	75	37	2,705
Ó-Becse	3,040	833	98,970
Ó-Futak	823	353	23,310

A vásár helye	Felhajtatott ökör és tehén darab	Eladatott ökör és tehén darab	Az eladásból befolyt ár frt
Ó-Morovicza	136	30	2,240
Ó-Kanizsa	1,103	452	33,855
Pacsér	55	4	360
Petrovácz	938	351	22,580
Szent-Tamás	1,150	470	57,750
Sztanisics	959	298	21,310
Temerin	3,650	2,110	262,600
Titel	224	69	4,960
Topolya	3,000	860	67,450
Torzsa	212	73	3,890
Uj-Szivacz	145	48	3,650
Uj-Verbász	2,260	1,157	77,250
Zsablya	1,380	330	31,300
Pivnicza	2,190	795	42,000

A sertés kereskedés mindig elég élénk volt ugyan, de mióta földbirtokosaink hizlaldákat állítottak, nagy lendületet vett. 1893-ban egymaga Szabadka 107 ezer métermázsa disznót vitt ki, mintegy 5.000,000 frt értékben.

Roediger Lajos.

IV. Hitelügy. Pénzintézetek.

1. Hitelügyünk és pénzintézeteink a multban.

Hazánkban a pénz- és hitelügy a multban csak kevéssé volt kifejlődve, mert népünk naturál gazdálkodást űzött s általában kevés készpénzzel rendelkezett. Ki van mutatva, hogy már a mohácsi vész előtt is kevés készpénz volt nálunk forgalomban, sőt királyaink is kevés pénzt verettek, azért az idegen pénznemeknek itt mindig nagy keletje volt.

A mohácsi vész előtt hazánk pénzemberei az izmaeliták, zsidók és más nemzetiségű kereskedők voltak, míg a magyar nemesség javai földbirtokokban, lábasjószágban és arany, ezüst kincsekben feküdtek.

A hitelezés ősi idő óta divatban volt, de csupán csak zálog útján. Bács és Bodrogh megyékben is számos adattal rendelkezünk arról, hogy a megszorult birtokos nemesek jószágaikat adták más birtokosoknak pénzért zálogba.

A török korszakból ilyen adatokkal nem rendelkezünk, bizonyára azért, mert a folyton tartó háborúság az egyéni hitelt nagyon megingatta.

A török hódoltság megszűnte után Bács és Bodrogh megyében is rendeztettek a birtokjogok, ettől fogva tehát a hitelképesség itt is növekedett. Itt helyben azonban hitelezők nem igen akadtak, azért például a bajai uradalom tulajdonosa, a gr. Czobor család, mely a mult század elején folyton pénzzavarban volt, bécsi bankárokhoz fordult. Zombor városa pedig ugyancsak a mult század közepén, hogy adósságait tisztázza, összes birtokait volt kénytelen egyik hazai főúrnak zálogba adni.

A mult században, sőt a jelen század első felében is a sok pénzzel rendelkező birtokosok vagy legott újabb birtokokat vásároltak, vagy a rájuk szorult ismerősöknek adták betáblázás mellett kölcsön. Némelyek pénzüket megőrzés végett kereskedőknek adták át, mások a klastromokra bízták, mint az pl. Szabadkán történt, hol a Szucsics család 1774-ben 18,000 frtnyi készpénzét megőrzés végett az ottani franciskánus szerzetesekre bízta.[1])

Pénzintézetek ebben a korban teljesen ismeretlenek voltak. Nálunk a hitelképesség emelése végett a nagy Széchenyinek kellett a 30-as években könyvet írni és társadalmi akciót kifejteni, mire azután (1839.) a pesti első hazai takarékpénztár is megalakult.[2])

Vidékünkön a szegedieknek 1845-ben alakult első (szegedcsongrádi) takarékpénztára után Szabadkán 1846-ban létesült az első pénzintézet, de ez, mivel az új intézmény iránt kellő bizalom nem nyilvánult, csakhamar megszűnt. Több siker koronázta a bajai pénzemberek törekvését, mert itt 1847-ben sikerült oly pénzintézetet létrehozni, mely (bajai takarékpénztár cím alatt) ma is fennáll.

Megyénk területén több pénzintézet a 40-es években nem is alakult, mivel pedig az 1848—49. évi mozgalmakat követő absolut korszak ez intézménynek nem kedvezett, csupán Ujvidéken keletkezett egy pénzintézet 1864-ben, mely ma is fennáll, a többi jelenleg is létező takarékpénztáraink csak az alkotmányosság helyreállta után (1867.) keletkeztek. Így jöttek létre 1868-ban a *szabadkai* (takarékpénztár és népbank), a *zentai* (takarékpénztár), a *zombori* (takarékpénztár) és a *bajai* (kereskedelmi és iparbank); 1869-ben az *ó-kanizsai* (ó- és török-kanizsai takarékpénztár) és a *palánkai* (takarékpénztár), a többi ma létező pénzintézetek mind a 70-es években, sőt legnagyobb részben az óta keletkeztek.

D. Gy.

---

[1]) *Iványi:* Szabadka tört. II. 240.

[2]) 1819. évben alakult Bécsben az első osztrák takarékpénztár, melynek voltak u. n. fiókjai hazánkban is. A pesti hazai első takarékpénztár tudvalevőleg Fáy András, a jeles író, úttörő fáradozásának köszöni létét.

2. Pénzintézeteink a jelenben.

Az ipar és kereskedelem főtényezői a pénzintézetek.

Bács-Bodrogh vármegyében 1895-ben összesen 74 pénzintézet szolgálta a vagyoni, ipari és kereskedelmi érdekeket.

Ezen 74 pénzintézetnél:

Az összes befizetett alaptőke	3.740,254 frt.
A tartalékalap kitett	1.540,876 frtot.
Alapok összege .	5.281,130 frt.
A betétek összege 1894-ben tett	23.551,666 frtot.
Jótékonycélokra fordítottak	5,062 frtot.
A tiszta nyereség volt	732,738 frt.
Jövedelmi adót fizettek	98,190 frtot.

Szabadkán, Zentán 4—4, Zomborban, Baján, Apatinban. Bezdánban, N.-Palánkán, Ujvidéken, Ó-Becsén 3—3, Adán, B.-Almáson, Uj-Verbászon, Filipován, Gajdobrán, Hódsághon, Ó-Moroviczán, Ó-Kanizsán, Cservenkán 2—2 pénzintézet működött. Bácson, Bresztováczon, Bukinban, Bulkeszen, Csantavéren, Csonoplán, Csében, Glozsánban, Jankováczon, Karavukován, Martonoson, Obrováczon, Ó-Kéren, Ó-Palánkán, Uj-Soóvén, Uj-Szivaczon, Petováczon, Pivniczán, Pr.-Szt-Iványon, R.-Militicsen, Szóntán, Sztanisicson, Szent-Tamáson, Titelen, Topolyán, Torzsán, Tovarisován pedig 1—1 pénzintézet szolgálta a forgalmat. Összesen 45 helységben található pénzintézet.

Átlagban: minden 149·72 km és minden 9682 lakóra jut egy-egy pénzintézet.

Az oszt. magyar banknak fiókintézete van Szabadkán.

Reediger Lajos.

V. Közlekedés.

1. Közlekedésügyünk a multban.

A régi időben hazánkban úgy, mint a külföldön csekély és silány forgalmi eszközök álltak a közlekedés szolgálatában. A legrégibb időktől fogva egészen 1848-ig a közlekedés nálunk csak szárazon (szekéren és lóháton) és vízen (hajókon) történt, de ha tudjuk, hogy megyénkben még 1755-ben a kocsik kerekeit és tengelyét nem vasalták, s hogy a vizeken csak a vontatott hajók s ezek is csak gyéren közlekedtek, csinált vagy műutak egyáltalában nem léteztek, úgy könnyen alkothatunk fogalmat a régi korszak forgalmáról.

A hajdankorban úr és paraszt, kereskedő és iparos egyaránt szekéren utazott, bár a bácskai vízdús és puha talajon az évnek legnagyobb részében könnyebb volt ennél a lóháton való utazás. Megyénk legfőbb közlekedési vonalát a régi időben úgy, mint újabban is, a Duna képezte; ezen az úton közlekedtek a külföldi kereskedők már a mohácsi vész előtt, a midőn itt a velenczei és görög árúsok sűrűn megfordultak, sőt Futakon a XV. században nevezetes vásárokat tartottak. Bács és Bodrogh vármegyék súlypontja éppen a dunai forgalmi vonal miatt ezen részre lett terelve, itt voltak a nagyobb kereskedő városok (Baja, Bács, Bodrogh) már a mohácsi vész előtt és a török korszakban is a Duna volt a fő útvonal.

A török hódoltság korában a közlekedés a mi vidékünkön is tetemesen alá szállott, mert a háborús idők s a mindenfelé barangoló rablók a közbiztonságot nagyon megingatták. Mivel pedig a vizek szabályozására s az utak fenntartására itt gondot

Ruthén. (Bács-Keresztúr.)

senki sem fordított, a bácskai terület a mocsárok miatt az idegen utasok számára csaknem teljesen megközelíthetlenné vált.

Midőn a XVII. század végén a törökök e vidékről kitakarodtak s a keresztény seregek 1686-tól fogva e vidéket megszállva tartották, a katonákra itt vajmi nehéz helyzet várt, mert egyrészt a mocsárláz nagyban pusztította őket, másrészt az úttalan, mocsáros vidéken nekik kellett utakat és hidakat készíteni, a vadon növő, gyakran embernyi magasságú bozótokat kiírtani, kutakat ásni stb. Hogy mily nehéz volt a bácskai részeken még az 1690-es években is a közlekedés, élénken mutatják Savoyai Eugen herceg tábornagynak a bécsi udvari haditanácshoz intézett jelentései, a melyek szerint seregei itt nagyon is sokat szenvedtek s ha a csapatok a menetet éjjel is folytatni voltak kénytelenek, azt csak úgy tehették, hogy az itt levő szerb lakosok az úttalan pusztaságokon, nádasokon és mocsárokon a csillagok állása szerint kalauzolták őket.

A hadjáratok megszűnte (1699.) után vidékünk rendezése részint az ekkor (1700—1703.) szervezett tiszai és dunai határvidék hatósága által, részint pedig a kir. kincstár és vármegye rendeletéből kifolyólag csakhamar meg lett kezdve. Bács vármegye hatósága 1712-től fogva szintén nagyon sokat tett az utak kijelölése s fenntartása, a vizek lecsapolása és szabályozása körül, a minek következtében az állapotok a közlekedés dolgában is javultak, bár a határőrvidéki szerb rablók 1751-ig a közbiztonságot sokszor veszélyeztették.

III. Károly és Mária Terézia királyok korától fogva az utak kiigazítása, fákkal való beültetése, a Duna és Tisza folyók medrének tisztítása és vizek szabályozása kir. helytartótanácsi rendeletek útján foganatosítva lett, az e korszakban és II. József császár korában létrejött új telepítések pedig szintén jó hatással voltak itt a városok és helységek közötti közlekedés élénkítésére, mert a kincstári mérnökök új utakat készítettek, mocsarakat szárítottak ki stb.

E században emelte nálunk a közlekedést az is, hogy a török háborúk az alsó dunai tartományokban folytak és így a

hadak tetemes része vármegyénken keresztül vitetett Pétervárad át Belgrád felé. A katonai fuvart (előfogatokat részint az élelem, részint a gyalogos had vagy a betegek számára) a megye adta s hogy a katonaszállítás akadálytalanul történjék, az utak és hidak javítása állandóan napirenden volt. Sőt éppen a közlekedés könnyítése céljából új községek is telepíttettek, hogy a fuvarszolgálat jobban megoszoljék, így jött létre például 1771-ben Bajmok és később Csantavér, Sándor helység is, melyeket Szabadka sz. kir. város telepített.

A folyókon át való közlekedés előmozdítása szempontjából jobbára kompok létesültek a főbb pontokon. Ujvidéknél volt a fő átkelő vonal és itt már az 1687-ik évtől fogva állandóan hajóhíd létezett. Bajánál, Kollutnál stb. komp közlekedett a Dunán, a Tiszán pedig Ó-Becse és Ó-Kanizsa már az 1751-ik évi koronakerületi szervezkedés alkalmával kiadott szabályzat szerint kompot tartott fenn a temesi részekkel való közlekedésre.

Ugyanezen korban a postai közlekedés szervezése is megindult, bár egészen 1848-ig nem valami kiválóan jó karban állott. A bácskai postaközlekedés központja Baja volt, mert a hivatalos rendeleteket a mult században Pozsonyból (később 1790-től) Budáról Szekcsőn át Bajára, mint a megye székhelyére küldözték. Baján 1697-ben már kinevezett postamester működött, mert ez évi julius 20-án gr. Paar Károly birodalmi főpostamester Bécsben kelt diplomájával a bajai bírót, Knezevics Györgyöt, a ki már előbb is teljesített a hadsereg részére postai szolgálatot, érdemeire való tekintetből postamesterré nevezte ki. Hasonló megbízatást a későbbi időből nem ismerünk,[1]) de a mult században, főleg miután az 1722. évi kir. rendelet, majd pedig az 1741. évi 31. t. c. a szervezést javította s a hivatalos levelek díjtalan szállítását elrendelte, a postai állomások száma megyénkben is tetemesen emelkedett.

A közlekedés előmozdítására szolgált továbbá ugyancsak a

---

[1]) Szabadka szabadalmazott kamarai város pl. 1758-ban is arról panaszkodott, hogy ingyenes küldöncei által kénytelen a kincstár hivatalos leveleit Szegedre, Katymárra stb. szállittatni. (Iványi: Szabadka tört. I. 211. l.)

mult században kezdeményezett Ferencz-csatorna-vállalat, melyet a királyi kincstár hozzájárulásával a Kiss testvérek, kincstári mérnökök 1797-ben kezdtek ásatni s melynek közgazdasági jelentőségéről e mű más fejezetében bővebben van említés téve.

Végül itt a dunai és a tiszai gőzhajózást kell mint a közlekedés jelen századbeli kiváló eszközét érintenünk, mely a Dunán 1834-ben, a Tiszán pedig 1844-ben indult meg, szintén tetemes forgalmi előnyt biztosítva vármegyénknek.

A forgalom többi eszközei mind újabbi keletűek.

D. Gy.

2. Közlekedésügyünk a jelenben.

Keskedelmünk és iparunk emelkedhetésének tényezői közül a közlekedési utak újabban igen intenziv fejlődésnek indultak. Vízi utaink pedig hazánkban a legfejlődöttebbek.

Bács-Bodrogh megyében útadó fejében befolyt 1894-ben:

1. Baja törv. joggal felruházott városban 6860·53 frt. 2. Ujvidék sz. kir. városban 18,498·25 frt. 3. Szabadka sz. kir. városban 26,201·84 frt. 4. Zombor sz. kir. városban 14,511·01 frt. 5. Bács-Bodrogh vármegye többi területén 370,412·03 frt. Összesen 442,483·66 frt, természetben pedig egyetlen egy leszolgálás mutatkozott.[1])

Az 1895. évre Bács-Bodrogh megye útépítésekre 237,000 forintot irányzott elő, Baja város 10,884·91 frtot, Szabadka 30,000 frtot.

Úthálózatunk igen terjedelmes ugyan, de abból csak 232·0 kilométernyi szakasz volt 1895-ig kiépítve és pedig a következő vonalak:[2])

A megye derekán átmenő és a meg volt vasútvonalakat keresztben vágó, bezdán-zombor-kernyaja-szivacz-cservenka-kúla-verbász-szent-tamási vonal, mely Ó-Becséig fog kiépíttetni és a

[1]) A szegedi kereskedelmi és iparkamara 1894. évről szóló jelentése.

[2]) Magyar királyi államépítészeti hivatal Zomborban.

melyből 14·6 km. klinkerút, 60·5 km. kőalappal biró kavicsolt út, 10 km. hasított kőút, összesen 85·1 km.

A Duna déli folyása mentén elhúzódó palánka-cséb-glozsán-begecs-futak-ujvidéki vonal, egészben véve kőalappal biró kavicsút, 38·1 km.

Ujvidéktől Járek-Temerin-Bács-Földváron át Ó-Becse és onnét a Tisza partja mellett Szegedig futó vonalon, Ujvidék-Járek-Temerinen túlig 12·5 km. vonalon klinkerút, 23 km. kőalappal biró kavicsút, összesen 35·5 km.

A gombosi vasúti Duna átjárótól R.-Militicsen át Hódsághnak húzódó vonal, melyből 18·4 km. kőalapú kavicsolt út.

Apatin-prigl.-szt-iváni útvonalon 7·5 km. kőalapu kavicsolt útrész.

Zombor-apatini útvonal 3·3 km. hasított kővel, 9·8 kőalapú kavicsolással kiépítve, összesen 13·1 km.

Bikity-borsódi útvonal 4·2 km. kőalapú kavicsolással.

Titeltől-Vilova felé klinkerút 3·1 km.

Vasúti feljáró utak leginkább a baja-zombor-ujvidéki vasút és a horgos-zentai, zenta-ó-becsei vonalak mentén levő községekből, mind kőalapú kavicsolással 36·9 km. Főösszeg 232·0 km.

De sok száz kilométerre rúg (766·3) a tervbe vett, de még ki nem épített törvényhatósági utak hossza.

Ilyen nevezetesebb törvényhatósági útvonalok: A zombor-gákova-vaskút-bajai vonal.

A jankovácz-mélykút-b.-almás-bajmok-pacsér-ó-moroviczatopolya-adai vonal.

A topolya-kis-hegyes-szeghegy-ó-becsei vonal.

A hódság-parabuty-paraga-szilbás-bulkesz-petrovácz-piros-ujvidéki vonal.

A parabuty-pivnicza-deszp.-szt-iván-új- és ó-soóvé-ó-kér-temerin-goszpodincze-zsablya-zsablyai-rév vonal.

Az ujvidék-káty-tiszakálmánfalva-kovil-szt-iván-vilovó-loktiteli vonal.

A hódság-bácsújfalu-tovarisova-obrovácz-palánkai vonal.

Az ó-becse-petrovoszelló-mohol-ada-zenta-adorján-ó-kanizsa-martonosi vonal.

A bács-almás-madaras-katymár-sztanisics-militics-zombori vonal.

A baja-csávoly-felső-szt-iván-tataháza-mélykút-kis-szállási vonal és több kisebb-nagyobb útvonal. Ezen utak ma is kellő szélességgel biró közlekedési utak. Jóváhagyva a kereskedelemügyi miniszterium által 1890. okt. 17-én.

A községi közlekedési utak is jelentékeny számban állapíttattak meg. Így

1. Bezdán-kollut-béregh-szántova-csataalja-vaskúti vonal 45·1 km.

2. Szónta-doroszló-bresztovácz-veprovácz-cservenkai vonal 34·7 km.

3. Rácz-Militics-filipova-keresztúr-kúlai vonal 28·1 km.

4. Bogojeva-karavukova-vajszka-bogyán-novoszelló-bukin-új-palánkai vonal 61·5 km.

5. Kúla-torzsa-deszp.-szt-iván-szilbás-gajdobra-palánkai vonal 41·3 km.

6. Vilovó-alsó-kovil-karloviczi rév 13·0 km.

Összesen 224·3 kilométerre rúg a községi közlekedési útvonalok hossza. A kereskedelemügyi miniszterium által 1893. évi junius 19-én hagyatott jóvá ezen tervezet.

Vasútvonalaink csak a legújabb időben kezdenek a megye anyagi viszonyaihoz mérten alakulni. 1895. végéig 6 vonalunk van kiépítve. Ezek közül fontosságra nézve ma már első, a nemzetközi forgalmat is közvetítő:

1. Budapest-zimony-belgrádi vonal M. Á. V. érinti először a megyét. Állomásai: Kis-Szállás, Kelebia, Szabadka, Csantavér, B.-Topolya, Hegyes-Feketehegy, Verbász-Kula, Ó-Kecr, Kiszács, Ujvidék. Közlekedik rajta 1 express-, 1 gyors-, 1 személy-, 1 vegyes-vonat, és 2 helyi vonat mindkét irányban. A pálya megyénkben lévő részének hossza 130·1 km.

2. Az alföld-fiumei vonal. M. Á. V. Régebben midőn még fővonal volt, nagyobb jelentőségű volt. Most csak másodrendű

vonal. Megyénket két vonalszakasza éri, a szabadka-szegedi, és a szabadka-dáljai szakasz. Megyénket Szabadka határán érinti először és Gombosnál hagyja el. Állomások a két szakaszon: Palics, Szabadka, Tavankút, Bajmok, Nemes-Militics, Zombor, Prigl.-Szent-Iván, Szónta, Gombos. Gombosnál vasúti gőzkomp közvetíti az átkelést a Dunán. Megyénk területén eső részének hossza 103·3 km.

3. A szabadka-bajai vonal. M. Á. V. Jelentősége a Dunának Bajánál tervelt áthidalása következtében emelkedőben van. Állomásai: Szabadka, Csikéria, B.-Almás, Bikity-Borsód, Baja. 2 személy- és 1 vegyesvonat közvetíti a személy forgalmat. Hossza 59 km.

4. Baja-zombor-ujvidéki vonal. Vicinális vasút. Legújabb vonalunk, mely a megye központját kapcsolja össze a távoli községekkel, és a mely úttalan vidékeken haladva át, megyénkre nagy fontosságú. Állomásai: Baja, Baja-Szállás-város, Vaskút, Gara, Rigyicza, Sztanisics, Gákova, Nenadics, Zombor, Zsarkovácz, Ó-Sztapár, Bresztovácz, Hódságh, Parabuty, Paraga, Gajdobra, Bulkesz, Petrovácz-Glozsán, Futtak, Ujvidék. 1 személyvonat és 1 vegyesvonat közvetíti a személyforgalmat. Hossza 145 km.

5. A szabadka-ó-becsei vonal. Vicinális vasút. A tiszamenti népes községeket kapcsolja össze a szabadkai vasúti gócponttal. Állomásai: Szabadka, Békova, Ó-Kanizsa szállás, zentai szállások, Zenta, Ada, Mohol, Bács-Petrovoszelló, Ó-Becse. 1 személy- és 1 vegyesvonat közvetíti a személyforgalmat. Hossza 77 klm.

6. A szeged-rókus-zentai vonal. Vicinális vasút. Állomásai megyénkben: Bács-Martonos, Ó-Kanizsa, Adorján, Zenta. 2 vegyesvonat szolgál a személyforgalomra. Hossza 30 klm.

Összesen 544·4 kilométer forgalomnak átadott vasútvonal szolgálja kereskedelmünket.

Régóta hangzó panasz, hogy a Duna Gombosnál nem lévén áthidalva, a téli teherforgalom Fiume-felé sokszor 3 hónapra is szünetel, mivel a gőzkomp, zajló jégnél, s midőn a Duna befagy, nem közlekedhetik. Eddig Fiume-felé irányuló teher-

forgalmunk télen vagy az ujvidéki, vagy a budapesti kerülő utakra volt kénytelen térni.

A közel megvalósulás stádiumában van a palánka-hegyesi és a zombor-szent-tamás-ó-becsei vonal.

A Dunán két társaság hajói közvetítik a forgalmat.

1. A „Magyar folyam és tengerhajózási társaság", a vukovár-ujvidéki szakaszon tart csupán hajóösszeköttetést, és pedig úgy fel, mint lefelé egy-egy vegyes szolgálatot teljesítő hajóval. Állomásai: Vukovár vasút, Vukovár város, Novoszelló, Palánka, Futtak, Ujvidék.

2. A „Dunagőzhajózási társaság", a budapest-kalocsa-mohácsi és a budapest-zimony-orsova-galaczi vonalokon tart fenn hajóközlekedést és pedig az elsőnek nevezett járatban naponta, a másodikban hetenként három személyhajóval. Állomások: Baja, Bezdán, Apatin, Drávatorok, Gombos, Palánka, Bács-Cséb, Futak, Ujvidék, Titel.

A Tiszán csupán a Dunagőzhajózási társaság tart fenn hajóforgalmat és pedig

3. a szeged-titel-zimonyi vonalon. Állomások: Ó-Kanizsa, Zenta, Ada, Ó-Becse, Titel. Hetenként háromszor teljesít vegyes szolgálatot.

A Dunán át csak Ujvidéken vezet híd és pedig egy vasúti vashíd, gyalogjárók átkelésére is berendezve és egy hajóhíd.

A vonatok átszállítására Gombosnál vasúti gőzkomp van berendezve.

Komp- vagy dereglyeátjárók vannak: Bezdánban (gőzkomp), Monostorszeghen, Plávnán, Novoszellón, Bukinban, N.-Palánkán (gőzkomp), Ó-Palánkán, Glozsán (csak személyek számára), Uj-Futakon, Ó-Futakon, Ujvidéken (propeller). A Tiszán át Zentánál Hauwe-féle falhíd, Ó-Kanizsánál és Titelnél hajóhídon át lehet közlekedni. Kompok vannak: Martonoson, Ó-Kanizsán, Moholon, Zsablyánál.

A közlekedés elsőrangú tényezője végül a posta, távirda és telefon.

Bács-Bodrogh megye területén 1894-ben kincstári posta-

távíró hivatal volt 12, szerződéses posta-távíróhivatal volt 33, szerződéses postahivatal volt 56, vasúti távíró állomás volt 52.

Ezen állomások forgalma a m. kir. keresk. miniszter által 1894-ről kiadott cím és névtár szerint a következő volt:

	Póstautalvány		Postatakp. és cheque forgalom
	darab	forint	
Feladatott	539;765	16.796,624	2.439,383
Kézbesíttetett	292,022	10.336,438	477,692
Összesen	831,787	27.133,062	2.917,075

A szegedi keresk. és iparkamara 1894. évről szóló jelentése szerint bérmentett és bérmentetlen levél érkezett 2.878,560 darab, levelezőlap érkezett 1.440,760 darab, nyomtatványok és árúminták érkezett 1.056,580 darab, portómentes egyszerű és ajánlott levél érkezett 929,220 darab, ajánlott díjköteles levél: érkezett 376,180 darab, feladatott 467,400 darab, összesen 843,580 darab; csomag: érkezett 437,840 darab, feladatott 284,040 darab, összesen 721,880 darab; pénzeslevél: érkezett 66,520 darab, feladatott 96,620 darab, összesen 163,140 darab; portómentes pénzes levél és csomag: érkezett 35,140 darab, feladatott 36,680 darab, összesen 71,820 darab; utánvétel: érkezett 147,260 darab, feladatott 66,640 darab, összesen 213,900 darab; távirat: érkezett 195,277 darab, feladatott 224,248 darab, összesen 419,525 darab.

Összesen 319 postaindítás történt naponként és 58 Morse gép működött.[1])

A forgalom élénkítésére 5 helyen rendezett be megyénkben a m. k. kereskedelmi miniszterium távbeszélőt 1894. végéig. Ezek forgalma a következő volt 1894-ben:

---

[1]) 18 állami és 1 nemzetközi vezetéken. Ezen kivül 9 vasúti üzleti vonal szolgálja a forgalmat, és a csatorna-társaságok birtokában 2 magán vonal.

	Az előfizetők száma	Az egész évben létesített összeköttetések száma	A távbeszélő által feladott és érkezett táviratok száma
Baja (1892)	36	25,756	651
Szabadka (1892)	85	85,714	2,068
Ujvidék (1892)	73	45,964	19
Zombor (1893)	56	30,116	
Ó-Becse (1894)	38		
Összesen	288	187,550	2,738

Szabadka város a helyközi forgalomba is be van kapcsolva.

Roediger Lajos.

V. RÉSZ.

Bács-Bodrogh vármegye közigazgatási és törvénykezési beosztása.

I. A közigazgatás és törvénykezés a multban.

Bács-Bodrogh vármegye a mohácsi vész előtt állandóan két külön vármegyét képezett s mint ilyen, külön közigazgatással és törvénykezéssel birt. Hogy milyen volt a megyék közigazgatása és törvénykezése e korban, arról más helyütt már bővebben szóltunk.[1])

A török hódoltság korában (1526—1699.) a két vármegye hatósága teljesen szünetelt s ennek helyét a török rendszer foglalta el, melynek részletezését szintén már az előbbi fejezetekben adtuk.[2])

Midőn tehát itt a megyei régi adminisztrátióról szólunk, ez alatt a Bács és Bodrogh vármegyéknek 1699-ik évben történt újjászervezésétől 1848-ig terjedő korszakban létezett közigazgatási és törvénykezési viszonyokat értjük, a melyeket a rendelkezésre álló adatok alapján fogunk röviden ismertetni.

A törökök kiűzetése után I. Lipót királynak 1699-ben kelt elhatározásával Bács és Bodrogh megyék mint egymástól külön közigazgatási és törvénykezési hatóságok visszaállíttattak, s a két vármegye működését azonnal meg is kezdte.

Bács vármegye (élén gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek-

---

1) Lásd I. köt. 2-ik rész, 111—117. lapon.

2) Lásd I. köt. 3-ik rész, 219—243. lapon.

főispánnal) alakuló közgyűlését 1699. évi december 14-én Baján tartván, itt Balog Ferencz alispánná, Osztrozaczky Imre pedig főjegyzővé választatott, a megye pedig mindössze véve 3 járásra osztatott be kellő tisztviselői személyzettel. Ez a három járás a *bácsi*, *zombori* és *bajai* volt. A bácsi járásba tartozott 14 község, a zomboriba és a bajaiba is ugyanannyi. Törvényszék csak egy volt Baján.

Bodroghmegye Pétervárad-sánc (a mai Ujvidék) székhelylyel gr. Thurnon főispán alatt szintén e tájban alakult meg, de 1699—1703-ig terjedő közigazgatási beosztását nem ismerjük.

Az 1703-tól 1711-ig tartó Rákóczy-mozgalmak következtében Bács és Bodrogh vármegyék ismét felbomlottak, a megyei szervezet egészen megszünt és a midőn az országban a béke 1711-ben helyreállott, mindkét vármegyét ismét újra kellett szervezni.

Az 1712. év után következő békés időben mind Bács, mind pedig Bodrogh vármegye az előző alapon lett újjáalakítva. Bács ismét a bajai, zombori és bácsi 3 járást foglalta magában, Bodroghmegye pedig 1714-ben gr. Nádasdy főispán alatt alakult meg egy alispánt, főjegyzőt, pénztárnokot, egy főszolgabirót, egy alszolgabírót, főbiztost és várnagyot választván. A megye területe kétséges lévén, ekkor mindjárt megkezdték a munkálatokat ennek megállapítása végett, de ez teljesen sohasem sikerült, s ez okozá, hogy Bácsmegyével a határpör 1714-től 1721-ig folyton tartott. Ez alatt az időszak alatt Bodroghmegye két járást foglalt magában, nagyon is ingadozó területtel, t. i. a *futakit* vagy péterváradit és a *titelit* két szolgabiróval.

A két vármegye között éveken át folytatott határperek és villongások miatt 1730-ban Bodroghmegye önállósága kir. rendelettel meg lett szüntetve és területe Bácsmegyébe osztatván be, a járások száma egygyel szaporíttatott. Még 1735-ben is azt halljuk, hogy Bácsmegyének 4 járása van; azonban pár év mulva, nem tudjuk mi okból, ismét három járásról hallunk egészen 1768-ig. Ez évben Baján tartott közgyűlésében határozta el a vármegye, hogy 4 járásra osztja területét, mit

a kir. helytartótanács utóbb szintén jóváhagyott azzal, hogy minden járásba egy fő- és alszolgabíró és 2—2 esküdt választassék rendes évi fizetéssel. E négy járás: *bajai, zombori, bácsi és tiszai*, majd pedig: *alsó, felső, közép és tiszai* néven neveztetett.[1])

A tiszai határőrvidékből 1751-ben alakított tiszai koronai kerületet külön tanács igazgatta, mely a községek által választott 12 ülnökből és a kamarai jószágigazgatóból állt. A kerület székhelye Ó-Becse volt s az itt tartott úgynevezett uriszékekben intézték a kerület közigazgatási ügyeit egészen 1848-ig. Bács vármegye járási beosztása változatlan maradt egészen a jelen század elejéig, a midőn 1811-ben a vármegye területe összesen öt járásra osztatott fel, t. i. a négy előbbi mellé még az u. n. *telecskai* járás vétetett. Ezen beosztás állott fenn 1848-ig, bár a 30-as években az egyes járások két-két részre osztattak fel, s így pl. az 1838. évi közgyűlésen 10 járás említtetik.

A mi a vármegye törvénykezését illeti, 1848-ig a megyei törvényszék joghatósága alá tartozott. Vármegyei törvényszék csak egy volt és ez a megye székhelyén székelt, feje az alispán, az ügyészszel és a táblabírákkal, ezen törvényszék polgári és fenyítői ügyekben egyaránt bíráskodott és pallosjoggal is fel volt ruházva.

A megyei törvényszék eleinte Baján (1699.), 1712-ben Kalocsán, 1713-tól állandóan Baján székelt, a börtönök pedig Bácsban voltak. A megyei levéltár szintén Baján volt.

A megyei törvényszéken kívül a vidéken az u. n. *úriszékek* bíráskodtak, mely a bíróság a megye által kirendelt táblabírákból, a szolgabírákból és esküdtekből állt és eredetileg a földesurak és jobbágyok, továbbá kizárólag az utóbbiak közt felmerült peres ügyeket intézte. A tiszai koronai kerületnek 1751—1848-ig külön úriszéke volt és pallosjoggal is el volt látva.

A vármegye közgyűléseit a mult században különböző helyeken tartotta. 1699-ben Baján, 1712-ben Kalocsán volt az alakuló közgyűlés. Innen fogva többnyire Baján tartattak a

[1]) Tört. Társ. Évkönyv. IX. évf. 172. l.

gyűlések, de közben másutt is. Így Bácsban (1713., 1728. stb.), Péterváradsánczban (1715.), Zomborban, Monostorszeghen stb.

A gyűlések kétfélék voltak, t. i. közgyűlések (congregatio generalis) és részleges gyűlések (congregatio particularis), amazok évenkint egyszer, emezek rendszerint évnegyedenkint egyszer, vagy a szükséghez képest többször tartattak. A közgyűlést rendesen a megye székhelyén, a részleges gyűlést azonban tetszés szerinti helyeken, például Szabadkán, Sztapáron, Szivaczon stb. is tartották. Később az 1790-es évektől fogva Zombor jelöltetett ki a megye állandó székhelyéül, hol már jóval előbb vásárolt telket a vármegye, melyen az állandó vármegyei székházat 1804-ben kezdték építeni.

A mi a megye kormányzatát illeti, az újjászervezés (1698) óta a főispánok állandóan a kalocsai érsekek voltak nálunk, a kik bácsmegyei örökös főispánoknak tekintették magukat,[1]) Bodrogh megye főispánjaiul pedig (1694—1730-ig) állandóan világi főurak szerepeltek. A kalocsai érsekek 1776-ig viselték a főispáni tisztet, a midőn Mária Terézia királynő gr. Hadik András személyében megyénknek is világi főispánt adott.

A régi megyei adminisztrációt legjobban jellemzi a sokoldalúság. A megye kezében összpontosult minden hatalom a közigazgatási, törvénykezési, adó-, katona-, rendőri-, árva-, gazdasági és nemesi ügyekben. Az országgyűlési követküldési jog szintén a megye közönségéé volt, melyhez 1848-ig tudvalevőleg a megyében birtokos főpapok, főurak, nemesek és később a hivatalnokok tartoztak. Ehhez a nagy munkakörhöz aránylag csekély számból álló és csekély javadalmazású tisztviselői kar volt alkalmazva.

Így: Bács vármegyénél 1715—16-ban tisztviselők fizetésére összesen csak 2020 frtot fordított, melyből az alispán 400, a főjegyző 150, az ügyész 100, a pénztáros 300 frtot kapott évi fizetés gyanánt.

---

[1]) Hogy az örökös főispánság mikor kezdődött Bácsmegyében, nem lehet tudni. Tény azonban, hogy a kalocsai érsekek a XV. század második felében kezdtek ily minőségben szerepelni. (Lásd dr. Hajnik I.: Az örökös főispánság, 49—50. l.)

1721-ben már két alispán volt alkalmazva 600 és 250 frt fizetéssel.

Bodrogh megyében 1715-ben egy alispán volt 300, egy főjegyző 300, a pénztáros 380 frt fizetéssel.

Bács megyében a főispán, a kit szintén a megye fizetett, 1727-ben 1000 frt, Bodrogh megyében 1719—20-ban a főispán 1500 frt fizetést élvezett.

Később a javadalmazás és a tiszti létszám emelkedett. 1753-ban királyi rendelet folytán a főispán 1500, az első alispán 600, a másod alispán 300, a főjegyző 300, ügyész 200, három szolgabíró egyenkint 200, hat táblabíró egyenkint 150, pénztáros 400, orvos 300 frtnyi fizetésben részesült, az összes tiszti fizetés pedig 7500 frtot tett ki.

A vármegye tisztikarának és szolgaszemélyzetének létszámáról és fizetéséről 1759—1768-ig a következő kimutatást ismerjük:

I. 1753-tól 1767-ig.

a) Tisztviselők:

Főispán	1500 frt.
Első alispán	600 frt.
Másod alispán	300 frt.
Táblabíró (6) egyenkint . . .	150 frt.
Főjegyző	300 frt.
Aljegyző	150 frt.
Főszolgabíró (3) egyenkint . . .	200 frt.
Alszolgabíró (3) egyenkint	130 frt.
Főpénztárnok	400 frt.
Ügyész	200 frt.
Esküdt (4) egyenkint	120 frt.
Biztos (6) egyenkint	100 frt.
Orvos	300 frt.

b) Szolgaszemélyzet:

Várnagy	90 frt.
Sebész	60 frt.
Másod sebész	40 frt.

Lovas pandur (9) egyenkint . . .	60 frt.
Pandur tizedes	60 frt.
Gyalogos pandur (14) egyenkint . .	52 frt.
Börtönőr	60 frt.
Börtönőrizetre rendelt pandur (6) egyenkint	52 frt.
Ács	15 frt.
Hóhér	152 frt.

II. Az 1768-ik évben.

a) Tisztviselők:

Főispán	1500 frt.
Első alispán	600 frt.
Másod alispán	300 frt.
Táblabíró (6) egyenkint . . .	150 frt.
Főjegyző	400 frt.
Aljegyző	150 frt.
Főszolgabíró (3) egyenkint . . .	200 frt.
Alszolgabíró (3) egyenkint . . .	130 frt.
Főpénztárnok	400 frt.
Alpénztárnok	150 frt.
Főügyész	150 frt.
Alügyész	100 frt.
Esküdt és biztos (12) egyenkint . .	120 frt.
Biztos	200 frt.
Orvos	500 frt.

b) Szolgaszemélyzet:

Várnagy	90 frt.
Sebész	70 frt.
Másod sebész	60 frt.
Lovas pandur (12) egyenkint . .	60 frt.
Pandurvezető	100 frt.
Gyalogos pandur (23) egyenkint . .	52 frt.
Egy más pandur	48 frt.
Egy portyázó	60 frt.
Börtönőr	48 frt.
Börtönőrizetre rendelt pandur (6) egyenkint	52 frt.

Ács . . . . . 15 frt.
Hóhér . . . . . 80 frt.

1773-ban szintén kir. rendeletre a főispán 1500, az első alispán 700, a másod alispán 300, a főjegyző 500 frt fizetésben részesült. Az 1780—85. években a megyei tisztviselők fizetésére 10,000 frtnál több lett fordítva. Az 1786. évben az alispán fizetését 1000 frtra, a másod alispánét 500 frtra emelték. 1809—1810-ben az összes tisztviselők száma már annyira szaporodott, hogy a fizetések összege 13,000 frtnál többet tett ki, a mely állapot 1848 előtt nem sokban változott.

Az 1850—61-ig terjedő időközben a megye közigazgatását és törvénykezését a szerb vajdaság császári tisztviselői látták el,[1]) 1861-ben pedig a megye ismét a régi módon szervezte tisztikarát. 1862-től fogva a provizórium korszakában a megyei tisztújítások ismét szüneteltek, mígnem 1867-ben az alkotmányosság helyreállával a megye régi jogaiba visszahelyeztetvén, egészen út tisztikar lett szervezve, mely az 1870. évi 42. t. c. életbeléptéig fennállott.[2])

D. Gy.

II. A közigazgatás és törvénykezés a jelenben.

A) KÖZIGAZGATÁS.

a) Közigazgatási szervezet.

A megye községei 13 közigazgatási járásba vannak beosztva.

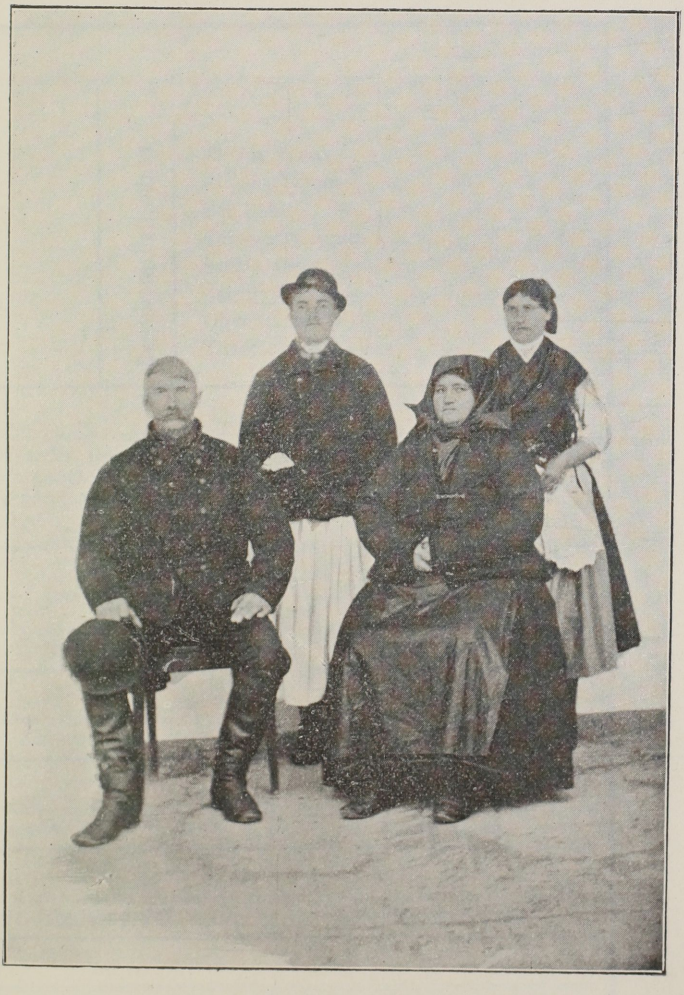
A megyei közigazgatás székhelye: Zombor.

A 13 járás a következő: 1. Apatini járás: 9 község, 47,627 lakos. 2. Bács-Almási járás: 11 község, 51,054 lakos. 3. Bajai járás: 13 község, 42,411 lakos. 4. Hódsághi járás:

---

[1]) Lásd erről bővebben e mű I. köt. 570—607. lapon.

[2]) Már 1863-ban szerveztetett a harmad alispáni állás, mely 67 és 69-ben is betöltetett. Azonban az itt idézett törvény értelmében a másod és harmad alispáni állások végleg törölve lettek.

Tót. (Petrovácz.)

Bács-Bodrogh vármegye központi és járási tisztviselői, továbbá segéd- és kezelőszemélyzete 1896.

I. Központi tisztikar, valamint a segéd- és kezelőszemélyzetnek névjegyzéke:

Alispán: **KARÁCSON GYULA.**

Főjegyző: Vojnits István.
I. al- s tb. főjegyző: Bertolino Sándor.
I. al- s tb. főjegyző: Lánczkor Antal.
II. aljegyző: Lederer Pál.
III. aljegyző: Bagó Géza.
Főispáni titkár: dr. Buday Pál.
IV. oszt. I. aljegyző: Szemző Károly.
IV. oszt. II. aljegyző: dr. Frank Mihály.
IV. oszt. III. aljegyző: Blumenthal Károly.

Főügyész: dr. Molnár Károly.
Főorvos: dr. Pavlovits Simon.
Főlevéltárnok s tb. főjegyző: Popovits Sehő.
Központi főszolgabíró: Hauke Imre.
Központi főszámvevő: Raab Béla.
Főpénztárnok: Bieliczky Gyula.
Alpénztárnok: Vuits P. ter.
Könyvelő: Kleiner Fábián.

Alszámvevő:
Főszámvevő: Késmárky Béla.
Halm Ervin.
Poppovits Mirko.
Türr Antal.
Pozsonyi Béla.
Schmidt György.
Kruscz János.
Mihályi Ernő.
Zottományi Mihály.
Közig. gyakornok: Gallé Dániel.

Árvaszéki ülnök:
Árvaszéki elnök: Mihályi János.
Maximovits Szilárd, elnök helyettes.
Trischler Ferencz.
Scultéty Ferencz.
Raics Miklós.
Ribiczey Béla.
Zsigmond Dénes.
Szücs Mihály.
dr. Hirrmann Ferencz.
dr. Csernyus Pál.
Jankovits Dusán.

I. al- s tb. főügyész: Pribil Ernő.
II. alügyész: dr. Horváth Ákos.
Főpénztárnok: Tápay István.
Alpénztárnok: Jakobtsits János.
Könyvelő: Trischler Gyula.
Főszámvevő: Városy László.

Alszámvevő:
Vécsey Károly, tb. főszámvevő.
Karváry József.
Szlávy Elemér.
Kulcsyber Lajos.
Késmárky Endre.
Horváth József.
Trischler Károly.
ifj. Mihályi János.
Közig. iktató: Bieber József.
Közig. számv. iktató: Hoffmann Károly.
Közig. kiadó: Szaich Lajos.

Közig. lajstromzó: Bolits Aladár.
Árv. iktató: Veszelovszky Károly.
Árv. kiadó: Staudacher József.
Árv. nyilvántartó: Stverteczky Aladár.
Árv. lajstromzó: Thész Gyula.
Levéltári segéd: Nickl János.
Levéltári segéd: Tóth István.
Számgyakornok: Szemző István.

Irnok:
Albrecht Kálmán.
Andrin Lajos.
Bán Géza.
Barak Antal.
Bereczkó Szilárd.
Bikár Milán.
Deszpi János.
Hambalek Jakab.
Hoós Ernő Győző.
Maicen Alajos.

Irnok:
Jadszkó Ede.
Mattyasovszky Dezső.
Mixits József.
Pencz Agoston.
Radicsevits Béla.
Soós Emil.
Utornik István.
Volurich Dániel, tb. alszámvevő.
Czillinger József.
Zombori Lajos.

Rendszeresített díjnok:
Alföldy László.
Alföldy Vilmos.
Édl Pál.
Kekezovits János.
Kustár Géza.
Zárubszky Gyula.
Oltványi István.
Theofánovits Voin.

II. Tiszteletbeli tisztviselők:

Főügyészek: Latinovits János Baja. Paukovits Andor Szabadka. Mezey Károly N.-Palánka. Rohonyi Gyula Újvidék. Szalay Lajos Újvidék. Dr. Schneider Károly B.-Kula. Grünbaum Pál Ó-Becse. Dr. Baloghy Ernő Zombor.

Ügyészek: Boromisza Tivadar Ó-Becse. Vincze Lambert B.-Topolya. Huszágh Nándor Zenta. Polgár József B.-Almás. Gráber Lajos Apatin. Dr. Legrand Ferencz Hódságh. Dr. Scultéty Jenő Hódságh. Szabó Mihály Titel.

Főorvosok: Dr. Rátai József Zombor. Dr. Spitzer Mór Zombor. Dr. Danninger Ádám Zombor. Dr. Hipp Antal N.-Palánka. Dr. Zalár István Borsód. Dr. Bernheim Samu Palánka. Dr. Révay János Zenta.
Főszámvevő: Szalay Károly Zombor.
Főlevéltárnok: Kulucsics Agoston Zombor.

Járásorvosok: Dr. Holländer Adolf Jankovácz. Dr. Kőszeghi Ferencz Mélykut. Dr. Weidemann Vilmos Apatin. Dr. Hannig György Vajszka. Dr. Gottlieb Ede Csantavér. Dr. Molnár József Feketehegy. Dr. Nagy Kálmán Mohol. Dr. Szabó János Keresztur. Dr. Káldy Sándor Ó-Verbász. Dr. Strone Frigyes Ó-Futak. Dr. Goldschmidt Dávid Bezdán. Dr. Burtik Győző Ada.

III. Járásbeli tisztikar névjegyzéke és községek beosztása:

SZOLGABÍRÓI JÁRÁS:

Bajai	Bács-Almási	Zombori	Apatini	Hódsághi	Német-Palánkai	Ujvidéki	Bács-Kúlai	Topolyai	Zentai	Ó-Becsei	Titeli	Zsablyai
FŐSZOLGABÍRÓ:												
Latinovits Gyula	*Vojnits Máté*	*Tárczay Dezső*	*Deák Zsigmond*	*Vissy József*	*Hipp Dezső*	*Mihajlovits Kornél*	*Dr. Széchényi Tamás*	*Császár Péter*	*Dr. Mikoserits Kanut*	*Gombos Béla*	*Szemző János*	*Nikolits Izidor*
SZOLGABÍRÓ:												
Ifj. Szutrély Lipót	Dr. Ritter Gyula	Vujevich Lajos	Jeisel Henrik	Kutassy József	Kleiner Lajos	Mezey Imre	Müller Béla	Tukats Fábián	Tripolszky Gyula	Dr. Balaton Gyula	Veszelinovits Milorád	Krudy Géza
JÁRÁSORVOS:												
Dr. Alföldy Lajos	Dr. Schoszberger Jakab	Dr. Thim József	Dr. Lang József	Dr. Holbauer Miklós tb. főorvos	Dr. Szommer Antal tb. főorvos	Dr. Kameniczky Sándor tb. főorvos	Dr. Thoman Jakab tb. főorvos	Dr. Koch Mór	Dr. Havel József	Dr. Milkó Ignácz tb. főorvos	Dr. Thurszky Pál	Dr. Fleischer Simon
ÁLLATORVOS:												
		Molnár József					Mokry Dezső					
KÖZIGAZGATÁSI GYAKORNOK:												
			HORVÁTH DEZSŐ						MATKOVITS BÉLA	KRUTELIK DÁNIEL tb. szolgabíró		
SZOLGABÍRÓI IRNOK:												
Herdlein Lajos	**Friedl Béla**	**Mayer Károly**	**Sinkó István**	**Hrubiány Illés**	**Fischer Pál**	**Kukinthai Sándor**	**Dudás József**	**Valik Imre**	**Pelle József**	**Bácskay József**	**Nagy Jenő**	

12 község, 38,702 lakos. 5. Kúlai járás: 9 község, 44,780 lakos. 6. Német-Palánkai járás: 14 község, 38,890 lakos. 7. Ó-Becsei járás: 5 község, 46,187 lakos. 8. Titeli járás: 10 község, 23,899 lakos. 9. Topolyai járás: 9 község, 48,616 lakos. 10. Ujvidéki járás: 14 község, 52,580 lakos. 11. Zentai járás: 4 község, 41,802 lakos. 12. Zombori járás: 11 község, 47,179 lakos. 13. Zsablyai járás: 5 község, 23,663 lakos.

Zenta r. tan. város: 25,725 lakos, 64,833 kat. hold.

A vármegye közigazgatási bizottsága 600 tagból áll.

A megye lakossága az országgyűlésre 17 képviselőt küld; a városok 6, a járások 11 képviselő által folynak be az ország ügyeinek intézésére.

b) Rendőrügy.

Megyénk területén hosszas időkön át a községek vagyonbiztonsága az úgynevezett felelősörökre volt bízva. Ezen intézmény több okból tarthatatlanná vált és megyénk volt alispánját, Schmausz Endrét illeti leginkább az érdem, hogy annak helyébe azon mintaszerű intézményt létesítette, melynek neve „községi rendőrség“ s a mely ezen alakban első az országban.

A felelősőri intézmény a m. kir. belügyminiszter által annak 66,558/1890., illetve 81,898/1890. szám alatti rendeleteiből folyólag Bács-Bodrogh vármegye területén megszűntettetvén, csupán az ezen szabályrendelet 5. §. alapján felelős „községi rendőrség“ állíttatott fel, melyet az 1886. évi XXII. t. c. 21. §. g) pontjából folyólag a község kezel.

A községek maguk szervezik rendőrségüket, de azon általános elv szerint, hogy minden 100 lakóházra legalább 1—1 rendőr jusson. Ily módon az egyes községekben a rendőrök létszáma nem egyenlő, van helység, melyre csak három s másik, melyre 18 rendőr is jut.

Az egyes községek rendőrsége a járási rendőrfelügyelő alá van rendelve, ki viszont a főszolgabíró mellé rendelt közege a megyének. A megye 13 járásában 13 rendőrfelügyelő működik.

Ma összesen 735 községi rendőr védi a vagyon- és közbiztonságot, de a jövő évre, a mezőrendőrségi törvény végrehajtására, számuk 300 rendőrrel fog emeltetni. A községi rendőrök között 174 lovas és 561 gyalogrendőr van. Az őrsvezető fizetése 250—300 frt, a gyalogrendőré 200—250 frt, a lovasé 250—300 frt közt változik.

c) Katonaügy.

A csász. és kir. közös hadsereg állományából 3 ezred törzse fekszik megyénkben, mind a három a budapesti hadtest-parancsnokság alá tartozva. Hadkiegészitő parancsnokságunk szintén 3 van és pedig:

1. Ujvidéki hadkiegészítő parancsnokság. Területe a hódsághi, palánkai, ujvidéki, kulai, titeli, zsablyai járások és Ujvidék városa. A 6. számú gyalogezrednek szolgáltat anyagot. Törzse: Ujvidéken.

2. Zombori hadkiegészítő parancsnokság. Területe a bajai, almási, apatini, zombori járások és Baja, Zombor városok. A 23-ik számú gyalogezrednek szolgáltat katonát. Törzse: Zomborban.

3. Szabadkai hadkiegészítő parancsnokság. Területe: a topolyai, ó-becsei, zentai járások, és Zenta, Szabadka városok. A 86. számú gyalogezrednek állít anyagot. Törzse: Szabadkán.

A magy. kir. honvédségnek 1 gyalogezrede fekszik megyékben, és kiegészítést ad megyénk a szegedi gyalog- és huszárezrednek, a következő renddel: A megyében levő honvéd csapatok, a szegedi kerületi parancsnokságnak vannak alávetve.

Az 5. számú szegedi honvéd gyalogezred 4. zászlóalja, az ó-becsei, zentai, titeli, zsablyai járások, és Zenta városból nyeri kiegészítését.

A 6. számú szabadkai honvéd gyalogezred 1., 2., 3. zászlóaljai pedig a megye többi városai és járásaiból.

A 7. számú szegedi honvéd huszárezred anyagának nagy részét a megye területéről nyeri.

Népfölkelési járás van három, és pedig:

A 17-ik népfölk. járás Szabadkán. I. koroszt. a 17, a II. koroszt. 118-ik népfölk. zászlóalját adja.

A 18-ik népfölk. járás Zomborban, az I. koroszt. a 18-ik, a II. koroszt. a 114. népfölk. zászlóaljat adja.

A 19-ik népfölk. járás Ujvidéken, az I. koroszt. a 19-ik, a II. koroszt. a 115-ik népfölk. zászlóaljat adja.

Megyénk szolgáltatja részben a szegedi 3. számú népfölk. huszárezred anyagát is.

Roediger Lajos.

d) Adóügy.

1. Adózási viszonyaink a multban.

Hogy a mohácsi vész előtt és a török hódoltság korában milyenek voltak az adózási viszonyok a két vármegyében, azt e mű előző szakaszaiban már részletesen előadtuk.[1])

A törökök kiűzetése után következő korszakban egészen új adózási rendszer lépett Bács és Bodrogh vármegyében életbe, mely főleg miután az 1715. évi országgyűlés az állandó hadi adót behozta, egészen 1849-ig nem sokban változott.

E korszakban ugyanis kétféle fő adónem létezett nálunk úgy, mint országszerte, t. i. a *hadi adó* (contributió) és a *házi adó* (domestica). A hadi adó a katonaság eltartására szolgált s a kir. kincstárba folyt be; a házi adó pedig a törvényhatóságok belső szükségleteire fordíttatott. A házi adóhoz többféle adók tartoztak, így a *katonai veszteség vagy deperdita*, mely a katonák eltartásából eredt; továbbá a birtoknélküli *nemesek* adója, a *zsidók* türelmi adója, a *görögök, cigányok* stb. adója vagy *taksá*-ja.

Az országos adót az országgyűlés évről-évre szabván meg, természetes, hogy a vármegyékre kivetett adó is változott. A hadi adót eleinte termesztményekben adták, 1722-től fogva pedig rendszerint pénzben. Az országgyűlés által megajánlott összeget az egyes törvényhatóságok között szintén az országgyűlés osztotta fel az azokra kivetett úgynevezett nádori vagy

[1]) Lásd az I. kötetben az illető korszakoknál.

palatinális *porták* arányában;[1]) a vármegyék pedig az illető összegeket kirovások vagy *dicá*-k szerint az egyes községekre és adóköteles személyekre s dolgokra részletezték (repartitió).

De lássuk a két fő adónem fejlődését egyenkint.

I. Az országos vagy hadiadó.

Miután az 1699. jan. 26-án kötött karloviczi béke következtében a török a Bácskát, a melyet Lipót király már eddig is tényleg birtokában tartott, most már végérvényesen engedte át neki; itt a régi Bács és Bodrogh vármegyék is újra kezdtek alakulni. Bács vármegye 1699-ben szervezkedett és október hóban írta össze a területén akkor található helységeket megadóztatás céljából. Az egész vármegye a bácsi, a zombori és a bajai járásokból állott összesen 47 helységgel, melyekből katonai részről ötöt összeiratni nem engedtek. Így az egész Tisza vidéke és Szabadka, mely határőri célokra volt fenntartva, szintén nincsen felvéve. Az összeírt 42 helységben mindössze 2256 adózó gazda volt.[2])

Bodrogh vármegye is 1699. december 2-án kapott főispánt, de a vármegye területe nem volt megállapítva, Bács vármegye területéből kellett volna kihasítani.

A Bácska összes területéből polgári hatóság alatt maradt helységekre és pusztákra az 1700. november 1-től 1701. október 31-ig terjedő adó-évre 54 porta volt róva, t. i. Bácsra 50 és Bodroghra 4 porta, úgy hogy a két vármegye együttvéve az országos két millió hadiadóból 15,279 frt 69 dénárt és 1183 frt 72 dénárt = 16,463 frt 41 dénárt tartozott fizetni. — A határőri szerb milicia nem járult hozzá az adófizetéshez; sőt a szegedi és a pétervárади várparancsnokok sok tehetős vármegyei adófizetőt is pártfogásuk alá vévén, az adófizetők számát igen érzékenyen megapasztották. S ezen körülmény folytonos panaszoknak szolgált okul a vármegyének.

---

[1]) A porta értéke gyakran változott. Bács megyében 1727-ben egy portára 4 ökröt, 4 tehenet, 3 lovat, 25 kecskét vagy juhot és 35 mérő gabonát számítottak.

[2]) Lásd a Tört. társ. Évkönyv I. köt. 2. füz. 25. lap.

1701—1702. évre Bodroghnak megmaradt a 4 portája. Bács vármegye pedig külön 64 portát kapott (á 445 frt 38½ dénár) = 1781 frt 54 denár + 31,504 frt 64 dénár, összesen 33,286 frt 18 dénár.

Ezen összegekről Bács vármegye számolt el, mert a bodroghi főispán csak 1702. január 28-án tiltja meg a magának vindikált 14 helységnek, nehogy adójukat Bács vármegyének adják be. Február 13-án pedig Pétervárad (a későbbi Ujvidék) székhelylyel még 18 helyet követel magának[1]) és áprilisban tartja installációját. — De azért az adószedés igen sok viszály közt folyt le, mert Bács vármegye szomszédját nem respektálva, ennek területén is hajtotta be az adót.[2])

Eközben Bodrogh vármegye területe nagyobbrészt véglegesen lefoglaltatott a most szervezett tiszai határőrvidék számára; másrészt a Rákóczy-féle mozgalmak már 1703-ban a Bácskába is átcsaptak és pusztítottak mindent, úgy, hogy a még alig feléledt Bodrogh, de még Bács vármegye is újra elpusztult, elnéptelenedett és a vármegyei élet teljesen megszűnt. A nép 1711-ben kezd ismét visszaszállingózni és a vármegyék is újból alakulnak.

Bács vármegye 1712. junius 2-án diplomát kap és dec. 1-én Kalocsán tartja újraalakulását. Bodrogh vármegye csak 1714-ben kapott újra főispánt; de ennek is előbb területét kellett keresnie. Ez hosszas pörlekedéssel, erőszakoskodásokkal és a szegény nép nagy megadóztatásával járt, s nem egy helységből mindkét vármegye erőszakkal szedte be az adót.

Egyelőre különben Bács vármegye számolt el az adóval és az 1715. november 1-től 1716. október 31-ig terjedő adó- vagy katonaévben összesen 27,650 frt 36 krt adott ki adó fejében és 494 frtot mult évi adóhátralék címén.

Különben Bács vármegye az adók elviselhetetlen nagysága ellen a királyhoz folyamodott, mire a magyar kir. udvari kamara Pozsonyban 1715-ik junius 26-án kelt ily véleményt adott e

[1]) Lásd Iványi: Az új Bodrogh vármegye, 8. lap.
[2]) Lásd Iványi: Az új Bodrogh vármegye, 9. lap.

tárgyban: Minthogy a vármegye az adóterhet úgy véli könnyíthetni, hogy vagy részben elengedtessék, vagy pedig a szerb nemzeti milicia adófizetésre szoríttatnék, a megszökött adófizető lakosság Szerém vármegyéből visszaparancsoltatnék és a szegedi, meg a pétervárади várparancsnokok a vármegyei adózó szökevények befogadásától eltiltatnának: mindezen ügyek nem a kir. kamarához, hanem a király kegyelméhez s újabb intézkedés szerint a kir. kancelláriához intézendők. Bács vármegye nagyobbrészt kir. kamarai birtokokból (bona fiscalia) áll és marhakereskedőkből; hogy tehát kárt ne szenvedjen, folyamodjék a vármegye a királyhoz a portaszám leszállításáért, a többiben pedig a kancelláriához.

1716—17. évre Bács vármegye 1717. február 28-án Baján tartott közgyűlésén az összes 53 helységre 35,260 frtot vetett ki, s ezen összegből Bodrogh vármegye területét 19,410 frt illette. Az akkori adó valami 23 ezer frt lehetett; a többi a vármegye adminisztrációjára kellett.

1717. szeptember hóban Bodrogh vármegye ismét önálló lett, területét Bácséból hasították ki. Erre októberben a nádori kongresszus a Bács vármegyei 64 portából négyet Bodrogh vármegye számára levont. Így az 1717—18. évre Bács vármegye 60 és Bodrogh külön 4 portával (25,752 frt és 4,500 frt) szerepel; Bács vármegye a Dunán inneni kerületbe tartozott, Bodrogh vármegye pedig Csongrád, Torontál és Békés vármegyékkel együtt a Tiszán túli kerületbe soroltatott.

Bács vármegye sokszori panaszára a nádor 1718. junius 7-én közli a már május 27-én kelt kir. rendeletet, mely az eddigi hibás adókivetés helyébe lelkiismeretes új összeírást és méltányos kivetést ígér.

1718—19-re Bodrogh vármegyének már 6 portája volt, a következő 1719—20-ra a portakiigazítás következtében Bácsnak 53 és Bodroghnak 13 porta adatott.

Bács vármegye hátraléka azonban 1719-ik április 30-án (1711. november 1-je óta) már 239,995 frt 56 krra emelkedett. A király a fennforgó körülményeket tekintve 190,459 frtot

elengedett, de reményli, hogy a vármegye a hátralévő 49,536 frtot annál biztosabban fogja befizetni. A vármegye azonban 1721. februárban is még 25,210 frt 19 krral volt adós és a király a vármegyének utánjárására (u. l. Baranyai László képviselte) újból 17,210 frtot enged el és a kancellária 1721. február 17-iki leirata szerint a vármegye a még hátralévő 8 ezeret siessen lefizetni. Csakhogy április 11-én katonai exekució is fenyegeti a vármegyét ezen összegért; s a katonaság előzékenységből újabb fizetési határidőt enged Bács vármegyének.

Az 1721. december hóban tartott nádori kongresszuson továbbra is megmaradt náluk a 66 porta t. i. Bács vármegye 53 és Bodrogh vármegye 13 portával.

Az 1722—23. évre Bodroghgal egyesített Bács vármegye a nádori adókivetés szerint 25,710 frt 56 krral szerepel. S a király 1723. október 16-án a szegény nép felsegélyezésére ezen összegből 1723—24. évre 3507 frt 3 krt elengedett.

Az 1723. november 13-án kelt kir. rendelet alapján az adóporták ideiglenes kiigazítása elrendeltetvén, 1723—24. évre Bács vármegye 50 portát kapott (á porta 389 frt 32½ krjával) = 19,477 frt 5 kr; a hozzákapcsolt Bodrogh vármegye pedig 7 portát = 2726 frt 48 kr. S így Bács vármegye mindkét vármegye után 22,203 frt 53 kr adóval volt terhelve.

A két vármegyének 57 portája 22,203 frt 53 kr adóval megmaradt 1726—27-ben is.[1])

Az 1728—29. évben Bácsnak 54 és Bodroghnak 7 portája volt, mindkettőnek tehát 61 portája (á porta 455 frt 30 kr). Eszerint Bács vármegye adója 24,596 frt 53 kr (v. 83 dénár), Bodroghé 3188 frt 29 kr (v. 60 dénár), mindössze 27,785 frt 22 krral járultak az országos 2 millió és 500 ezer frtnyi adóhoz. Így maradt 1729—30. évben is.

1730-ban új portakiigazítás volt, de a december 4-én kelt

---

[1]) 1727-ben a vármegyei helységekre 30,079 frt volt kivetve a dikák szerint, továbbá a kapitáció (fejadó) 3345 frt, végre nemesek taksája, malmok, görögök (boltosok) és zsidók után 300 frt.

kir. rendeletre Bács és Bodrogh vármegyékre továbbra is az eddigi 61 porta maradt; azonban ingyen munka címen (gratuiti labores) még Bács részére 250 frt 60 dénár, Bodrogh részére 32 frt 48½ dénár adatott hozzá, úgy, hogy e két vármegye 1730—31. évi egész hadiadója mégis 28,068 frt 45½ dénárt tett.

Ezen portaszám és adóösszeg megmaradt az 1745. évi október hóig. (Így 1738—39-ben Bács 24,596 frt 55 krt, Bodrogh 3,188 frt 29 krt = 27,785 frt 22 krt fizetett.)

Egy 1745. október 12-én kelt helytartótanácsi rendelet szerint az adók aránytalansága miatt országszerte emelt panaszok orvoslása végett az országgyűlésen kívül egy 3 évre érvényes új, ideiglenes portakiigazítás készült; s e szerint Bács és Bodrogh vármegyékre 67 porta (455 frt 30 krjával vettetett ki, a mi e két vármegye eddigi 27,785 frt 22 kr adóját 2,733 frttal 30,518 frt (22 kr) 36 dénárra emelte. — Ezen 2733 frt adószaporodást Bács vármegye a helytartótanács rendeletére 1746. junius 25-én kezdte a vármegye lakosságára kivetni. Az ingyen munkák fejében fizetendő adó egyelőre még nem állapíttatott meg, de már 1746—47-re e címen a két vármegye 311 frt 68 dénárt fizetett.

A vármegyei adónak 6 új portával való szaporítását az eddigi militáris helyek részbeni polgárosítása is indokolta. — 1743-ban t. i. megszűnt a szabadkai sánc és szabadalmazott kamarai mezővárossá lett; adóját azonban soha sem vitte be a vármegyéhez, hanem mindig függetlenül maga kezelte és vitte fel a hadifőpénztárba.[1])

1745. októberben Zombor, Palánka és Bresztovácz katonai sáncok adattak át a vármegyének, a mely ezeket 1747-ben iratá össze; de Zombor összeírását beszüntették, mert szabad királyi várossá tervezik emelni, a mi 1749-ben meg is lett. 1746-ban a pétervárади sánc lett polgárivá, de már 1748-ban Ujvidék néven szabad királyi várossá emeltetvén, a vármegye hatósága alól kivétetett. — Viszont Szabadka helyett 1746-ban Mosorin, Lok, Gardinovácz, Kovil, Túria, Goszpodincze és Temerinnek

[1]) Szabadka tört. II. köt. 95. lap.

egy részét kellett katonai hatóság alá adni; miért is az 1746—47. évi adóból az említett helyek után járó 1599 frt 24 dénár évi adót a vármegyei 30,518 frt 46 dénár adóból törölték. E szerint 1746—47. évre a két vármegyének adója volt (30,518 frt 36 dénár, ebből levonva 1599 frt 24 dénárt) = 28,919 frt 12 dénár, továbbá az ingyen munkák címén 311 frt 68 dénár, tehát összesen 29,230 frt 80 dénár.

1747—48. évre ama 6 új katonai helység címén 1880 frtot vontak le s így a vármegye adója 28,949 frt 88 dénár.

1748. évi október 8-án kelt helytartótanácsi rendelet szerint a királynő új porta kiigazítást készíttetett, de a mi két vármegyénknek ezután is megmaradt a 67 porta (455 frt 30 krjával) azaz 30,518 frt 30 kr. Ehhez járult az ingyen munkák címén 311 frt 50 kr és a kerületi hadibiztos (provinc. commisarius) fizetéséhez 138 frt 7 kr.

Ennyi volt a 2 vármegye adója, melynek törzsösszegéből 1748—49. évben a 6 csajkás hely a megszűnt Pasináda falu és a szabad királyi várossá lett Ujvidék után járó contributió fejében 3040 frt 33 krt levontak. 1749—50. évre az említett helyek és szab. kir. várossá lett Zombor után járó adó fejében 3654 frt 83 dénár vonatott le, mire a vármegyét az ingyen munkákért járó összeggel együtt 27,175 frt 50 dénár terhelte. Mult évi hátralék ezúttal a vármegyei lakosságnál nem volt.

1750. évi augusztus 15-én kelt kir. rendelettel végképpen megszűnt a tiszamenti határőrvidék és az ottani helységek ez év november 1-től adójukat már a vármegyének tartoztak befizetni. E szerint Martonos, Mohol Szent-Tamás, Túria, Csúrog, Goszpodincze, Ó- és Új-Kovil csak a vármegyéhez; Ó-Kanizsa, Zenta, Ada, Petrovoszelló, Becse, Földvár, mert lakosai részben még katonai életre határozták magukat, egyelőre részben Szegedre a katonasághoz, részben pedig a vármegyéhez viszik be az adót. Titel, Lok, Mosorin, Gardinovácz, Vilova, Zsablya pedig mint csajkás községek katonai hatóság alatt vannak.[1]) 1752-ik

[1]) Iványi: A tiszai határőrvidék. 116. lap.

évi január 13-án közli a helytartótanács a január 7-én kelt kir. rendeletet, hogy Bács vármegye a bekebelezett volt tiszai határőrvidék, most tiszai koronakerület adóját külön kezelje. S erre 1752—53. évre egy 1753. évi szept. 13-iki kir. rendelet értelmében 10,021 frt 67 dénár vettetett ki.

A tiszai militárisoknak tömeges elköltözése miatt azonban a vármegye nem volt képes a koronakerületet megillető egész adót (56 porta = 32,534 frt 8 krt) beteremteni, miért is a helytartótanács 1753. évi szeptember hóban ezen 1753. évre az adónak felét, 1754. évre a harmadát, 1755. évre pedig a negyed részét s így összesen 35,245 frt 18⅔ krt elenged, de a vármegye iparkodjék e három év mulva már az egész illetéket beszedetni.

1751. év óta Bács-Bodrogh vármegyékre 77 porta volt kivetve, továbbá Palánkára és Csonoplára külön 2¼ porta = 79¼ porta, azonkívül a tiszai kerületre is külön 34½ porta. Vármegyénk területén akkor Szabadkának is még külön 13½, Zombornak 12¼ és Ujvidéknek 8 portája volt. Egy-egy porta pedig 580 frt 58 krba számíttatott. A vármegyére tehát az akkori 3 millió 200 ezer frtnyi országos adóból 79¼ portája után 46,041 frt 36½ kr adó volt vetve, a tiszai kerület 14 helységére pedig külön 20,043 frt 21 kr.[1]) 1752. évi május 10-én a vármegye ideiglenesen ismét visszakapja ama 6 csajkás helységet 2708 frt évi adóval, a mely 1762—63-ik évben a vegyes címekkel együtt 3913 frtra emelkedett. 1763. évi májusban ama 6 hely újra a katonai hatóságnak adatott át.

Ezen adó megmaradt 1764. évig. Ekkor az országgyűlés az akkor felállított nemes kir. testőrség eltartására felvett 100 ezer frttal együtt az országos adót 3 millió 900 ezer frtban állapította meg. Az adóporták is újra kiigazíttattak és egyenkint 671 frt 10¼ krba számíttattak. Bács és Bodrogh vármegyékre akkor 86 porta jutott, 58,895 frt 25 dénár, a tiszai kerületre pedig mint azelőtt is 34½ porta, 23,164 frt 75 dénár. Utóbbi

---

[1]) 1762—63. évben e címen 22,751 frt 91 dénár volt az adó összege.

összeg kisebb lett (1766—67. évre 23,155 frt 24 kr), főképen midőn 1769. évi májusban ama 6 csajkás helyhez a kerületből még 4 helységet adtak (Csúrog, Goszpodincze, Ó- és Új-Kovil) és a vármegyéből is kettőt (Káty, Szent-Iván). Azért

1769—70. évben a vármegye adója 800 frttal kevesbedett, 58,076 frt 72 dénár. Hasonlóképen a tiszai kerület (most csak 10 helység) porta száma is megapadt, (1771—72. évben 18,564 frt 10 kr az adója és 3285 frt a domestikája, így 1773—74. évre is), legalább 1776—77. évben 27 portával szerepel és

1777—78. évben a vármegye $85^1/_2$ és a tiszai kerület $27^8/_{16}$, sőt később $26^3/_8$ portával. (Külön még Ujvidék 10, Zombor 13 és Szabadka 16 portával volt megadózva.)

Ezen portaszám ($111^7/_8$ porta 671 frt $10^1/_4$ krjával) 77,063 frt $13^6/_8$ kr adóval, melybe a vármegye 58,820 frt és a districtus 19,180 frtot adott, megmaradt 1802. évig.[1])

Az 1802. évi országgyűlés 5 millió frt évi országos adót szavazott meg, mire augusztus 7-én új kiigazítás is történt, egyenkint (688 frt 50 kr és új szaporítás címén még 94 frt $1^3/_8$ kr), összesen 782 frt $51^3/_8$ krba számítva. — Ez alkalommal Bács-Bodrogh most már törvényesen egyesült vármegyére 150 porta vettetett ki. A tiszai kerület külön nem említtetvén, a vármegye barátságos egyességre lépett azzal, mely szerint 1802. november 1-től kezdve a 150 portából 113 a vármegyére esett (88,462 frt $45^3/_8$ kr) és 37 a tiszai kerületre maradt, (28,965 frt $40^7/_8$ kr). Az évi adó a 150 porta után 117,428 frt $26^2/_8$ kr. — Azonkívül a szabad királyi városoknak önállóan jutott: Szabadkának 23, Zombornak 15 és Ujvidéknek $14^4/_8$ porta.

Ezen portaszám sokáig maradt meg, de 1825. december havában ismét kisebb összegben (688 frt 83 dénár) vétetett, így a 113 porta után 77,826 frt $8^4/_8$ kr és a 37 porta után 25,498 frt $51^4/_8$ kr, összesen a 150 porta után 103,325 frt.

---

[1]) Az 1795. évi Magyar Almanach 199. lapján Bács-Bodrogh vármegye 3 szab. kir. várossal, 8 mezővárossal és 86 faluval szerepel, 164,690 lakossággal, $84^1/_2$ portával = 77,131 frt $16^3/_8$ kr adóval.

1830-ban újra volt portakiigazítás, a nádor az eddigi 150 portához még 70 portát vetett ki s így Bács vármegyére összesen 220 porta jutott.

A vármegye 1831. junius 6. tartott gyűlésében (jk. 1371. sz.) ezekből 165 portát a vármegyére és 55 portát a tiszai kerületre osztott ki.

Az 1832—36. országgyűlés után azonban vármegyénknek már 290 portája volt (á 688 frt), évi 199,661 frt 40 kr hadiadóval.

S ezen összeg megmaradt 1849-ig. Ezen időben volt Szabadkának is külön 46, Zombornak 30 és Ujvidéknek 22 portája.

II. A házidó.

A vármegyére rótt országos hadiadó, mint láttuk, hosszabb rövidebb időszakokra változatlan maradt ugyan; azonban az itt állomásozó és az itt átvonuló katonaság ellátása s továbbítása, valamint az e körüli kisebb-nagyobb mellékadók és subsidiumok részint ingyen, részint igen csekély összegben felszámíttatni szokott természetbeli szolgálmányoknak árkülönbözetéből keletkezett deperditák, a melyek évről-évre nagyon szaporodtak, a hadiadó alapösszegét nagyon felrúgtatták úgy, hogy a vármegyei adózó népre a vármegye által részletezve kivetett évi adó sokkal nagyobb összeget mutat, némelykor majdnem kétszer annyit, mint amekkora az alapösszeg. Ehhez járult még a vármegyei adminisztrációra szükséges úgynevezett háziadó is. Az adókivetésben mindig a költségvetésben az illető évre kitüntetett összeget vették alapul és dikák szerint vetették ki az egyes adózó községekre és adózókra úgy, hogy gyakran néhány száz frttal többet is találunk a kivetésben. De ha mind befolyt és a pénztárban hátramaradt, a következő évben azt beszámítva ismét kevesebbet reparciáltak, mert a vármegyei pénztár fölöslegeset nem gyűjtött. De igen sokszor megtörtént, hogy a kivetett összeget nem birták mind behajtani és e címen mindig bizonyos összeg, mint behajthatatlan és elengedett adó szerepel.

Így 1715—16-ban 27,650 frt 36 kr hadiadóval szemben a

vármegye összesen 39,380 frtot szedett be s ezt 244 frt híával országos adó, valamint vármegye tisztviselők fizetése és egyéb célokra el is költötte.

1716—17-ben beszedtek 33,508 frtot, a mely adói túlfizetések címén visszakapott 5510 frttal és a pénztári maradékkal stb. 40,028 frt 18 krra emelte a pénztár állapotát. Ebből országos és háziadó címén összesen 37,895 frt 13 krt költöttek el.

1717—18-ban kivetnek 20,730 frtot, (1717. február 28. Bács vármegye, Bodrogh vármegye területét is beleszámítva, 35,260 frtot vetett ki.) Az összes kiadás volt 19,875 frt (t. i. contribució 10,350 frt, tisztviselők fizetése 1950 frt, napidíjak 1881 frt stb.)

1719—20-ban kivetnek 33,759 frtot s kiadnak 38,803 frtot. A kiadásban a Bodrogh vármegye elleni költségek vannak 6944 frt discreció címen és 3451 frt diurnum.

1720—21-ben kivetnek 45,443 frtot és kiadnak 46,075 frtot. Most a contribució 25,338 frttal szerepel, a salarium 2774 frt, diurnum 2421 frt, vegyes címek 10,384 frt.

1726—27. évre Bács és Bodrogh vármegyék contribuciója 22,203 frt 53 kr, a főispán 1000, a tisztviselők és szolgák fizetése 3694 frt stb., összesen 33,615 frt 15 krra van szükségük. Ennek fedezetére volt a pénztárban 3239 frt; a taksális nemesek, görögök (boltosok), zsidók, cigányok, molnárok, serfőző 297 frttal volt megadóztatva; a még szükséges 30,079 frtot pedig az egyes vármegyei helységekre osztották fel, a melyekben a vagyon arányát tekintve 10,025 dikát találtak (á 2 frt 40 kr) és 3346 házaspárt (capita), melyek 1—1 frtot fizettek. — A dika értéke itt nem volt állandó, hanem a szükségekhez képest változott, így 1728—29-ben 2 frt 35 kr és 1729—30-ban 2 frt 50 kr stb. Egy-egy dikát képezett ezen években: 4 ökör, vagy 4 tehén, vagy 3 ló, vagy 25 juh, vagy 25 disznó, vagy 25 méhkas, vagy 20 akó bor, vagy 25 mérő buza, vagy 40 mérő árpa, vagy 60 mérő zab, vagy 60 mérő cirok, köles, kukorica.

1730—31. évre a két vármegye adóján (28,068 frt 45 dénár) kívül 7630 frt 80 dénár volt előirányozva. Erre a vármegye

13,361 dikát az adóra 12 frt 1 dénár és a domestikára 55 dénár, tehát összesen 2 frt 66 dénárral adóztatták meg; ehhez a taksalisták is 307 frtot adtak.

1734—35. évre is kivetettek 28,068 frt 45 dénár contribuciót, 3608 frt 10 kr rendkívüli segélyt, 11,188 frt domestikát, összesen 42,864 frt 54 krt.

1738—39. évre a dikák szerint 28,068 frt contribuciót és 12,150 frt háziadót vetettek ki, a mi körülbelül úgy aránylik egymáshoz, mint $^2/_3$ az $^1/_3$-hoz.

A következő évben az országos adó ugyanaz maradván, a domestikára is rendesen 10—12 ezer forintot vetettek ki, 1740—42. évben pedig már 13 ezernél is többet, 1748—50. évben ismét 10—11 ezer frt. (1746—47. évben kivetnek 29,230 frt 80 dénár contr. és 8577 frt 24 dénár domestikát; és 1847—48. évben 28,949 frt 88 d. contr., meg 9072 frt 80 d. domest.)

Az 1750-es években kivetnek 46 ezer frt adót és 8—9 ezer frt domestikát.

1760—61. évben 10 ezer frt domestikát vetnek ki; utóbbi pénztárból, melyben régibb készpénz is volt, 14,583 frtot adtak ki ez évben, a többi között: salarium volt 7430 frt 58 dénár, szolgák fizetése 2149 frt, a főispáni installációra 1861 frt, kir. testőrségre 1666 frt és irodai kellékekre 34 frt 70 dénár. — 1762—63. évben a rendes 46,041 frt, adó mellett 12,696 frt domestikát vetnek ki, de utóbbihoz már Szabadka és a tiszai districtus is járul még 2399 frttal.

1764—65. évre 57,385 frt adón kívül 11,918 frt háziadót vetnek ki, ehhez járul még Szabadka és a districtus 7052 frttal.

1766—67. évben a vármegye adója 58,895 frt 15 dénár, a districtusé 23,155 frt 24 dénár, a kiadás volt 87,126 frt. A domestikába fizetett a vármegye, Szabadka és a dist. 11 ezer frtot; azonkívül a szabadkai kaszárnya (domus stabalis) építésére is 5152 frt stb. Ezen pénztár összes kiadása volt 14,034 frt, t. i. salarium 7474 frt, conventiók 2661 frt, deperdita milit. 1689 frt és irodákra 38 frtot.

Ezentúl a domestika jobban kezdett emelkedni. 1769—70.

évre 14 ezer, 1770—71. évre 18 ezer frt volt kivetve és a helytartótanács 1771. évi március 18-án elrendelte, hogy a vármegyék tisztújítás alkalmával semmiféle domest. költséget ne merjenek csinálni; mert nálunk is rendesen néhány száz frtot költöttek el e címen. — 1777. évben a vármegyére 61 ezer frt adót és 46 ezer frt domest. vetnek ki. — 1780—81. évben 49,850 frt kell a domestikába s ebből a distr. 15 ezer frtot ad.

1781—82-ben a költségvetés szerint 38,583 frt kell a házipénztárnak, e célra a vármegyére 30 ezer és a distriktusra 11 ezret vetnek ki. A felsorolt költségek ezek: salarium 10,283 frt, napidíjak 600 frt, szolgafizetés és ruha 5000 frt, irodai kellékek és irnokok 600 frt, rabtartás és börtönőrök 700 frt, hidak, épületek és utak javítása 500 frt, deperdita 12,800 frt stb. — A következő két évben 33 és 45 ezer frtot vetettek ki.

1784—85-re csak 27,283 frt kellett a domestikába, ebből a vármegyére esett 23,383 frt és a districtusra 3900 frt.

1797—98. évben 20,922 dika volt a vármegyében, melyeket 2 frttal adóztattak meg a domestika és 2 frt 50 krral a contributió részére (a districtuson kívül), s így 87 helységre kivetnek 57,830 frt 27 dénárt contributióra és 41,844 frtot domestikára. Ehhez azonban a districtus is adott 19,193 frt contributiót és 9902 frt domestikát, továbbá az új lakók 5340 frt contributiót és 3769 frt domestikát úgy, hogy domestika címen összesen 55,000 frtot vetettek ki. Ily összegek maradtak a következő évben is.

1802. óta a contributió is megszaporodott s azért 1805. és 1806-ra contributió címén kivetnek csak a vármegyére 90 ezer frtot és domestika címén 75,193 frtot.

Érdekes a házipénztár kimutatása 1809—10. évre. A pénztár állománya 308,193 frt, az év végén még visszamaradt a pénztárban jövőre 162,351 frt. Kiadtak tehát 145,842 frtot s pedig ily címekre: tisztviselők fizetése 12,983 frt, szolgáké 20,416 frt, napidíjakra 1616 frt, irodai költségek 5896 frt, rabtartás 7385 frt, épületek javítása 9109 frt, a zombori új vármegyeházra

66,390 frt, utak s hidak javítása 1502 frt, deperdita milit. 11,976 frt, különféle 7359 frt.

1811—12. évben 91,777 frtot vetnek ki contribució és éppen ennyit domestika címén, de csak a vármegyei helységekre. Így a következő években is. — 1815—16. években 94,190 frt a kivetés a contribució és 130,820 frt a domestika címén, azonkívül a districtusra is 30,202 frt és 32,965 frtot. E szerint a contribucióra 124,392 frtot, míg a háziadó sokkal nagyobb, 163,785 frt összeggel szerepel.

Iványi István és D. Gy.

II. Az adóügy a jelenben.

A megye jelenlegi pénzügyi adminisztrációját a zombori kir. pénzügyigazgatóság vezeti.

Alája vannak rendelve: a bajai, kúlai, ó-becsei, palánkai, szabadkai, ujvidéki, zentai és zombori kir. adóhivatalok; az ujvidéki fővámhivatal és az új-palánkai mellékhivatalok.

Pénzügyőrségi biztosságok vannak: Baján, Szabadkán, Ujvidéken, Zomborban, melynek 16 pénzügyőri szakasz van rendelkezésére.

Bács-Bodrogh megye adózási viszonyainak feltüntetésére álljon itt a zombori kir. pénzügyigazgatóságnak az 1894. évről kimutatása.

I. Bács-Bodrogh vármegyében 1894. évre kivetett és befizetett egyenesadó és hadmentességi díjról szóló kimutatás:

Előírás: Földadó 3.207,504·18 frt. Házadó 395,630·85 frt. I—II. osztályú keresetadó 549,119·43 frt. III. osztályú keresetadó 540,365·98 frt. IV. osztályú keresetadó 46,929·07 frt. Nyilv. számad. köt. váll. és egyl. adója 82,580·52 frt. Tőkekamat és járadékadó 69,031·70 frt. Fegyveradó 6,095 frt. Hadmentességi díj 101,308 frt. Általános jövedelmi pótadó 1.136,618·84½ frt. Összesen 6.135,193·57½ frt.

Befizetés: Egyenes adó 5.911,786·02 frt. Hadmentességi díj 83,075·59 frt. Összesen 5.995,861·61 frt.

Ezek szerint az egyenes adókból csak 139,331·96 frt nem folyt be, az egész kivetésnek 2·2%-a.

Az államháztartás vagyoni mérlegének emeléséhez még a következő címeken járult Bács-Bodrogh megye.

II. A fogyasztási adók és italmérésből elért jövedelem 1894-ben:

Befizetés: Boritaladó 736,841·67½ frt. Húsfogyasztási adó 150,722·51 frt. Cukorfogyasztási adó 137,768·60½ frt. Söritaladó 273,567·41 frt. Szeszitalmérési adó 322,995·63½ frt. Összesen 1.621,895·83½ frt.

III. Jogilleték és illeték-egyenérték 1894-ben:

Előírás: Jogilleték 1.346,506·99½ frt. Illeték-egyenérték 85,075·05½ frt. Összesen 1.431,582·05 frt.

Befizetés: Tőkére és késedelmi kamatokra 1.224,812·85 frt.

IV. Szeszfőzés.

Szeszfőzési adó 14,954·47 hl., 100% borszesz után á 35 frt, összesen 523,406·45 frt.

V. Bélyeg, váltóürlap, marhalevél, fuvarlevél, vadászati és halászati jegy után 1894-ben befolyt jövedelem:

Befolyt: Bélyeg elárúsításból a 8 adóhivatalnál 553,795·46 frt. Váltóürlap elárúsításból a 8 adóhivatalnál 70,755·30 frt. Marhalevél elárúsításból a 8 adóhivatalnál 14,773·12 forint. Fuvarlevél elárúsításból a 8 adóhivatalnál 2,628·75 frt. Halászati és vadászati jegy elárúsításból a 8 adóhivatalnál 496·50 forint. Összesen 642,449·13 frt.

VI. Királyi adományozások után befolyt díjak 1894-ben mintegy 20,000 frt.

VII. Só és dohány után befolyt bruttó bevétel 1894-ben:

Befolyt: Sóért 21,720 frt. Dohányért 915,472·37 frt.

e) Árvaügy.

A megyében levő árvák és gondnokoltak nagy számánál fogva — mintegy 15,000-re megy azok száma — az árvaügyek vezetése is nagyobb számú tisztikar által történik.

Az árvavagyon kezelése 1848 óta sok változáson ment át. Az absolutismus idején állami kezelésbe vétetett az árvavagyon, de az alkotmányos idő kezdetén átadatott az a megyének, de csak azért, hogy a megye által azonnal a községeknek adassék az át. Az árvaügyek rendezésére hozott újabb törvényeink értelmében azonban az árvavagyon ismét a központba rendeltetik, azonban e törvény csak a közeli jövőben fog teljesen végrehajtatni. Addig az árvavagyon egy része meghagyatott azon községeknél, melyeknél ezen vagyon helyes kezelésére nézve bizonyság szereztetett és a hol meg· van a teljes anyagi biztosíték ezen vagyonra nézve. Ilyen okokból ez idő szerint még csak 16 község kezeli maga a saját árvái vagyonát. Zenta rendezett tanácsú város szintén külön kezeli árvái vagyonát.

A gyámoltak és gondnokoltak pénzbeli vagyona 1894. végén:

A megyei gyámpénztárban			3.234,627·04 frt.
Zenta rendezett tanácsú városban			120,913·18 frt.
Községeknél:			
Apatinban	212,322·21	frt.	
Bács-Bresztováczon	80,751·75	frt.	
Csében	25,853·89½	frt.	
Gajdobrán	95,035·34	frt.	
Mélykúton	49,800·41	frt.	
Német-Palánkán	82,695·12	frt.	
Ó-Kanizsán	108,578·76	frt.	
Parabutyon	94,261·64½	frt.	
Rácz-Militicsen	91,173·30	frt.	
Szeghegyen	72,733·93	frt.	
Torzsán	37,975·64	frt.	
Uj-Futakon	15,635·80	frt.	
Uj-Szivaczon	34,645·24	frt.	
Uj-Verbászon	109,507·35	frt.	
Vaskúton	51,715·36	frt.	
Veprováczon	72,102·02	frt.	
			1.234,787·77 frt.
		Összesen	4.590,327·99 frt.

A gyámoltak és gondnokoltak ingatlan vagyonának értéke 1894-ik év végén:

Ház- és földbirtok	3.935,062·86 frt.
Csupán házbirtok	320,485·13 frt.
Csupán földbirtok	1.407,576·40 frt.
Összesen	5.663,124·39 frt.

Roediger Lajos.

f) Egészségügy.

Mivel a közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk, csak mai napság közeledik teljes végrehajtása felé, az előző idők közegészségi viszonyairól általánosságban, a megfelelő statisztikai adatok hiányában, igen kockáztatott dolog volna szólani.

E helyen csak azon tényt említjük föl, mely ismeretes volt rég időktől, hogy t. i. a megye szélein a váltóláz és újabban egész területén a trachoma a honos betegség; másfelől azonban azt is tudjuk, hogy megyénk lakossága a Telecska egészséges talaján és másutt is megfelelő jó táplálkozása és edző testi munkája következtében edzett egészségű és munkabiró.

Megyénk közegészségügyének felügyeletével egy tiszti főorvos, s a 13 járás és Zenta r. t. város orvosi kara, továbbá a városok tiszti orvosi karai vannak megbízva.

Orvostudor és sebész az 1894-ik évi miniszteri jelentés szerint a megye területén a következő számban találtatott:

Folyó szám		Orvos	Sebész	10,000 lakosra esik orvos
1	A 86 orvossal biró községben és Zenta rendezett tanácsú városban	95	36	2·1
2	Baja t. j. városban	13	—	6·7
3	Szabadka szabad királyi városban	25	—	3·4
4	Ujvidék „ „ „	14	1	6·0
5	Zombor „ „ „	13	—	4·9
	Összesen	160	37	2·7

A „tiszti orvosi“ állásokra évről-évre több megyénkben megtelepedett orvos szerzi meg a szükséges minősítéseket; így 1893-ban 1, 1894-ben 6, 1895-ben 7 orvos szerezte meg a tiszti orvosi oklevelet.

A községi orvost tartó községek száma 71, betöltött orvosi kör van 22.

2. *Az okleveles bábák* száma is örvendetesen gyarapodik. Az 1894-ik évi miniszteri jelentés szerint ugyanis volt:

	Okleveles bába	Hivatalos bába	10,000 lakosra jut
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város területén	316	114	5·6
Baja t. j. városban	13	1	6·7
Szabadka szabad királyi városban	31	12	4·3
Ujvidék „ „ „	26	4	10·5
Zombor „ „ „	12	4	4·5
Összesen	398	135	5·7

3. *A halottkémek* száma a fent többször említett jelentés szerint 1894-ben volt:

	A halottkémi teendőket		A halottkémi teendőket a községi előljáróság végzi
	orvos végezi	nem orvos végezi	
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város területén	91	26	5
Baja t. j. város	1	—	—
Szabadka szabad királyi város	1	—	—
Ujvidék „ „ „	2	—	—
Zombor „ „ „	1	—	—

4. *A gyógyszertárak* állása 1894-ben megyénk területén a következő volt:

	Nyilvános		Kézi gyógyszertár	Megvizsgáltatott		
	reáljogú gyógyszertár	személyjogú gyógyszertár		kedvező eredménnyel		kedvezőtlen eredm.
				személy- és reáljogú gyógysz.	kézi gyógyszertár	személy- és reáljogú gyógysz.
Bács-Bodroghmegye és Zenta r. t. város	13	37	42	40	42	6
Baja t. j. f. város	1	3	—	4	—	—
Szabadka sz. k. város	3	3	—	5	—	—
Ujvidék „ „ „	2	2	—	4	—	—
Zombor „ „ „	2	2	—	4	—	—
Összesen	21	47	42	57	42	6

Ezek szerint megyénkben minden 100·72 km²-re egy gyógyszertár esik, másfelől pedig 6509 lakosra jut egy gyógyszertár.

5. *A foghúzással* foglalkozók száma 1894-ik évben volt: 55 orvos, 14 sebész, 2 fogtechnikus, 95 borbély, 1 egyéb. Összesen: 167.

6. *Vérbocsátással* foglalkozott 1894-ben: 108 borbély, 1 egyéb. Összesen: 109.

7. *A kórházak* állapotát az 1894. évről az alábbi kimutatás tünteti föl.

Közkórház: Szabadka városi, 84 ágy.

Magánkórházak: Ada községi kórház 10 ágy, Kúla községi kórház 8 ágy, N.-Palánka Szt. Erzsébet kórház 8 ágy, Ó-Becse községi kórház 26 ágy, Ó-Kanizsa községi kórház 16 ágy, Titel községi kórház 10 ágy, Zenta városi kórház 32 ágy, Baja városi kórház 44 ágy, Baja izraelita kórház 12 ágy, Ujvidék városi kórház 50 ágy, Zombor városi kórház 48 ágy, összesen 274 ágy.

Kir. börtön-kórházak: Baja, Szabadka, Ujvidék, Zombor.

Járvány-kórházak: Bács-Bodrogh m. és Zenta r. t. város 66 községben 451 ágy, Szabadka 50 ágy, Zombor 4 ágy.

Újabban némely helyeken trachoma-kórházak létesítése is folyamatban van.

8. Megyénk területén az 1894. évben a *fertőző betegségek* előfordulásait és lefolyásukat a következő táblázat tünteti föl:

A KÖZSÉG NEVE	A fertőzött közs. sz.	Megbetegedett		A megbetegedettek közül		Ápolás alatt maradt
		lakos	1000 lakos közül	meggyógyult	meghalt	
I. Hólyagos himlő:						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	10	65	0·8	24 (37%)	40 (61·5%)	1
Baja t. j. város	—	—	—	—	—	—
Szabadka szab. kir. város	1	13	0·2	6 (46·1 „)	4 (30·7 „)	3
Ujvidék „ „ „	1	14	0·6	14 (100 „)	—	—
Zombor „ „ „	—	—	—	—	—	—
II. Bárány himlő:						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	—	—	—	—	—	—
Baja t. j. város	—	—	—	—	—	—
Szabadka szab. kir. város	—	—	—	—	—	—
Ujvidék „ „ „	1	14	0·6	14 (100 %)	—	—
Zombor „ „ „	—	—	—	—	—	—
III. Diphteria és torokgyík:						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	76	2280	5·9	1241 (54·4%)	1014 (44·4%)	25
Baja t. j. város	1	105	5·4	74 (70·5 „)	30 (28·6 „)	1
Szabadka szab. kir. város	1	308	4·2	143 (46·4 „)	159 (51·6 „)	6
Ujvidék „ „ „	1	130	5·3	92 (70·8 „)	36 (27·7 „)	2
Zombor „ „ „	1	102	3·9	59 (57·8 „)	42 (42·2 „)	—
IV. Vereshimlő. (Kanyaró.)						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	53	2556	8·4	2172 (84·9%)	362 (14·2%)	22
Baja t. j. város	1	191	9·8	168 (87·9 „)	23 (12·1 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	1809	24·9	1716 (94·9 „)	93 (5·1 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	200	9.1	195 (97·5 „)	5 (2·5 „)	—
Zombor „ „ „	1	18	0.7	16 (88·9 „)	2 (11·1 „)	—
V. Vörheny. (Skarlát.)						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	30	1248	6·3	835 (66·9%)	400 (32·1%)	13
Baja t. j. város	1	13	0·7	12 (92·3 „)	1 (7·7 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	125	1·7	120 (96·0 „)	5 (4·0 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	50	2·0	38 (76·0 „)	11 (22·0 „)	1
Zombor „ „ „	1	12	0·4	8 (66·7 „)	4 (33·3 „)	—

A KÖZSÉG NEVE	A fertőzött közs. sz.	Megbetegedett		A megbetegedettek közül		Ápolás alatt maradt
		lakos	1000 lakos közül	meggyógyult	meghalt	
VI. Szamárhurut.						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	34	1618	7·1	1393 (86·1%)	207 (12·8%)	18
Baja t. j. város	1	86	4·4	79 (91·9 „)	7 (8·1 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	1595	21·9	1547 (97·0 „)	48 (3·0 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	72	2.9	59 (81·9 „)	13 (18·1 „)	—
Zombor „ „ „	1	73	2·8	61 (83·6 „)	10 (13·7 „)	2
VII. Hasi hagymáz. (Typhus abdominalis.)						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	54	671	2·3	441 (65·7%)	229 (34·1%)	1
Baja t. j. város	1	39	2·0	35 (89·7 „)	4 (10·3 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	85	1·2	43 (50·6 „)	38 (44·7 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	27	1·1	17 (63·0 „)	10 (37·0 „)	—
Zombor „ „ „	1	7	0·3	—	6 (85·7 „)	1
VIII. Vérhas.						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	16	169	1·3	134 (79·3%)	35 (20·7%)	—
Baja t. j. város	1	9	0·5	8 (88·9 „)	1 (11·1 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	27	0·4	22 (81·5 „)	5 (18·5 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	3	0·1	1 (33·3 „)	2 (66·7 „)	—
Zombor „ „ „	1	2	0·1	2 (10·0 „)	—	—
IX. Járványos fültőmirigylob.						
Ujvidék szab. kir. város	1	4	0·2	4 (10·0%)	—	—
X. Gyermekágyi láz.						
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	35	105	0·5	41 (39·0%)	64 (61·0%)	—
Baja t. j. város	1	3	0·2	1 (33·3 „)	2 (66·7 „)	—
Szabadka szab. kir. város	1	21	0·3	9 (42·9 „)	12 (57·1 „)	—
Ujvidék „ „ „	1	3	0·1	—	3 (100 „)	—
Zombor „ „ „	—	—	—	—	—	—

9. *Trachoma.*

KÖZSÉG NEVE	Az 1894. év végén kezelés alatt maradt trachomások		
	a fertőzött községek sz.	trachomás	trachoma gyanús
Bajai járás	12	118	39
Almási járás	11	234	212
Zombori járás	6	53	74
Apatini járás	7	832	175
Hódsághi járás	10	77	41
Topolyai „	9	324	210
Zentai „	4	523	373
Kúlai „	9	363	152
Palánkai „	13	182	30
Ujvidéki „	14	299	27
Ó-Becsei „	5	846	235
Titeli „	10	236	270
Zsablyai „	5	553	153
Zenta r. t. város	1	63	—
Baja	1	27	—
Szabadka	1	560	85
Ujvidék	1	25	71
Zombor	1	12	18
Összesen	120	5327	2165

10. *A védhimlőoltásról* az 1894-ik évre a következő táblázat nyújt áttekintést:

	Oltó-orvosok száma	Először oltattak	Újra oltattak	Összesen oltatott	Eredménytelen oltások száma
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	95	19847	15094	34941	839
Baja	1	452	321	773	7
Szabadka	6	2665	2076	4741	—
Ujvidék	2	580	214	794	33
Zombor	1	691	538	1229	—
Összesen	105	24235	18243	42478	879

11. Az egészségre ártalmas *tápszerek és italok* és az egészségre veszélyes tárgyak megvizsgálása és ellenőrzéséről a következő kimutatás ad képet:

	Szemle eszközöltetett	Lefoglalás történt	Elkobzás rendeltetett el	Vegyvizsgálat eszközöltetett
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	1623	80	63	103
Baja	12351	476	410	1
Szabadka . . .	4133	46	43	5
Ujvidék . . .	473	12	8	6
Zombor . . .	145	5	6	—
Összesen	18725	619	530	115

12. *Ivóvíz.* Lényeges javulást idézett elő a közegészségi állapotban sok községünkben az ivóvíz szerzésének újabb megoldása. Míg eddig a majdnem minden községben a felső talajban összegyülő egészségtelen vízzel élt a közönség, addig ma már igen sok helyen találunk tiszta egészséges vizet szolgáltató és fúrt mély kutakra.

13. *A gyermekekről való felügyeletről* 1894-re a következőket jelenthetni:

	A hatóság által nyilvántartott		Hét évesnél fiatalabb gyermekek gyógyitásának elmulasztása	E miatt elmarasztalások
	lelencek	dajkaságon levők		
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	5	10	2377	1385
Baja	—	13	31	—
Szabadka . . .	3	58	109	50
Ujvidék . . .	25	1	55	1
Zombor . . .	—	94	102	20
Összesen	33	176	2674	1456

14. Ha még megemlítjük itt, hogy a *veszett állatok* által 1894-ben megmartak közül 22 községből 58 egyén vitetett fel

a budapesti Pasteur-intézetbe, akkor teljes képét adtuk az 1894. évre a fertőzőbetegségek előfordulásának.

15. *A prostituáltakra való felügyelet* 1894-re a következő táblázat nyújt képet:

	Prostituáltak	Orvosi megvizsgálások	A vizsgálatnál bujakórosnak találtatott
	s z á m a		
Bács-Bodrogh megye és Zenta r. t. város	114	hetenként kétszer	36
Baja	134	„ „	37
Szabadka . . .	188	„ „	59
Ujvidék . . .	58	„ „	71
Zombor . . .	56	„ „	24
Összesen	550		227

16. Fürdők. Megyénk területén csak egy nagyobb fürdő van, t. i. a Palics. Az ezen fürdőéhez hasonló vegyi összetételű vizek azonban megyeszerte több helyütt fordulnak elő, s ezeknek fürdői célokra való felhasználását néhol (pl. Nemes-Militicsen) már meg is kezdték. A Duna és Tisza, továbbá a Ferencz-csatorna mentében levő városok és községekben majdnem mindenütt van már fürdőházakról gondoskodva. Gőz- és kádfürdőnk csak a nagyobb városokban van.

Palics. Állandó vendégek száma: 96 férfi, 156 nő, 291 gyermek, 542 belföldi, 1 külföldi. Ideiglenes vendégek száma: 229 belföldi, 3 külföldi. Összesen 775.

Végül lássuk vármegyénk születési, betegedési és halálozási, továbbá a testi és lelki fogyatkozás statisztikáját, melyet itt az országos statisztikai hivatalnak 1891. évi (legutolsó) fölvétele szerint közlünk.

I. Születés. (Bács-Bodrogh megyében és a városokban együttvéve.) Élve született: 16,200 fiú, 15,317 leány, összesen 31,517. Halva született: 432 fiú, 315 leány, összesen 747. Többes született (ikrek és hármasok): 404 fiú, 414 leány, összesen 818. Összesen született: 16,632 fiú, 15,632 leány, összesen 32,264.

II. Betegedés. Betegségbe esett: Bács-Bodrogh megyében 2147 férfi, 2469 nő, együtt 4616. Baján 95 férfi, 227 nő, együtt 322. Szabadkán 52 férfi. Ujvidéken 158 férfi, 128 nő, együtt 286. Zomborban 108 nő. Összesen 2452 férfi, 2932 nő, együtt 5384.

III. Halálozás. Elhaltak: Bács-Bodrogh megyében 10,629 férfi, 10,575 nő, együtt 21,204. Baján 331 férfi, 310 nő, együtt 641. Szabadkán 1195 férfi, 1226 nő, együtt 2421. Ujvidéken 454 férfi, 382 nő, együtt 836. Zomborban 540 férfi, 494 nő, együtt 1034. Összesen 13,149 férfi, 12,987 nő, együtt 26,136.

IV. Testi és lelki fogyatkozás. (Bács-Bodrogh megyében és a városokban együttvéve.) Vak: 505 férfi, 400 nő, együtt 905. Süketnéma: 314 férfi, 261 nő, együtt 575. Elmebeteg: 196 férfi, 195 nő, együtt 391. Hülye: 338 férfi, 267 nő, együtt 605. Összesen 1353 férfi, 1123 nő, együtt 2476.

Roediger Lajos.

g) A megyei törvényhatóság vagyona.

A megyei törvényhatósági vagyon felügyelete és kezelése, a megye alispánjának közvetlen vezetése alatt áll.

A megyei törvényhatóság vagyonát 1895. végén a következő ingatlanok és ingóságok képezik:

I. Ingatlanok: A) Jövedelmező ingatlanok:			
	1. Katonai laktanya Szabadkán	50,000·00	frt.
B) Nem jövedelmező ingatlanok:			
a) Épületek.	1. Vármegyeház	800,000·00	frt.
	2. Szertárak	20,000·00	frt.
	3. Katonai laktanya Zomborban	40,000·00	frt.
b) Földek.	1. Egy drb szántó Zomborban	150·00	frt.
	2. A zombor-kernyajai út mentén levő útkaparóház telke	80·00	frt.
c) Utak.	1. 232 km. hosszú, átlag 15 öl széles kiépített törv. hat. útvonal, kilométerenként 15,000 frt becsértékkel	3.480,000·00	frt.

	2. 766·3 km. hosszú, átlag 15 öl széles kiépíttetlen törv. hat. útvonal kilométerenkét 1100 frt becsértékkel	842,930·00	frt.
Ingatlanok összege		5.233,160·00	frt.
II. Ingóságok.	A) Különböző felszerelési tárgyak, stb.	28,934·00	frt.
	B) Alapok:		
	1. Házipénztári alap	5,125·28	frt.
	2. Útépítési alap	297,562·67	frt.
	3. Betegápolási alap	8,052·21	frt.
	4. Jótékonysági alap	5,364·89	frt.
	5. Építkezési alap	67,374·04	frt.
	6. Laktanyai alap	18,602·41	frt.
	7. Árva-szeretetházi alap	21,491·43	frt.
	8. Ipari alap	2,866·15	frt.
	9. Lótenyésztési célra ford. bírság-alap	64·35	frt.
	10. Megyei nyugdíjalap	235,436·27	frt.
	11. Községi jegyzői nyugdíjalap	54,211·99½	frt.
	12. Kovách József-féle ösztöndíj-alap	15,924·58½	frt.
	13. Uj-Verbászi honvédszobor alap	888·04	frt.
	14. Állategészségügyi alap	2,861·86	frt.
	15. Ebadó (a 14-hez)	6,587·23	frt.
	16. Erdőkezelési alap	350·82	frt.
	17. Szarvasmarha és sert. tenyészt. alap	50·00	frt.
	18. Útadó alap	1.064,117·89½	frt.
	19. Bács-Bodrogh megye monographiai alap	7,292·65	frt.
	20. Pótadó-alap	10,231·07	frt.
	21. Megyei rendőri alap	842·73	frt.

Ingó vagyon összege	1.854,205·57¼ frt.
Az ingatlan és ingó vagyon összege	7.087,365·57½ frt.

A megyei közigazgatás költségeinek fedezésére szolgáló javadalmak 1895-ben.

Állami javadalmazás	168,900·— frt.
Cselekvő kamatok	171·08 frt.
Ingatlanok jövedelme	800·— frt.
Alapok járuléka	2,100.— frt.
Különféle előre nem látott bevételek . . .	100·— frt.
Számadási térítmények	790·44 frt.
Megyei 1%-es pótadó	43,424·— frt.
Összesen .	216,265·52 frt.

A megyei közigazgatás költségei 1895-ben.

Tisztviselő-, segéd- és kezelőszemélyzet fizetése	154,450·— frt.
Szolgaszemélyzet bére és lakpénze	14,986·— frt.
Szolgaszemélyzet ruházata és lótart. átalány .	4,543·42 frt.
Főszolgabírói hivatalos helyiségek és fogházak bére	1,650·— frt.
Irodai szükségletek, fűtés és világítás . . .	14,480·50 frt.
Napidíjak, útiköltségekre (részben visszatérítve)	10,750·— frt.
Épületek fenntartására	4,460·— frt.
Egyéb rendszeresített kiadások (adók, fegyverzet, gyógyítás stb.)	760.— frt.
Rabtartás	30·— frt.
Előre nem láthatókra	3,000·— frt.
Tartalékalapra	7,185·60 frt.
Összesen .	216,265·52 frt.

II. Törvénykezés.

A törvénykezést három királyi törvényszék és azok területén 14 kir. járásbíróság gyakorolja és pedig:

1. A *szabadkai* kir. törvényszékhez tartoznak: a szabadkai, almási, *bajai, topolyai, *zentai kir. járásbíróságok.

2. Az *ujvidéki* kir. törvényszékhez tartoznak: az ujvidéki, *ó-becsei, *palánkai, *titeli, zsablyai kir. járásbíróságok.

3. A *zombori* kir. törvényszékhez tartoznak; a zombori, apatini, *hódsághi, *kulai kir. járásbíróságok.

A *-al jegyzett jbíróságok egyúttal telekkönyvi hatóságok.

Az ezen törvényszékekhez kapcsolt 3 kir. ügyészség, a szegedi kir. főügyészség kebelébe tartozik.

Ezen törvényszékekre nézve felebbviteli fórum a szegedi kir. ítélőtábla.

A jogkereső közönség részére megyénk városaiban és községeiben mintegy 250 gyakorló ügyvéd áll rendelkezésére. Ügyvédi kamaránk székhelye Szabadka.

Megyénk három kir. törvényszékénél, az ügyforgalom nagyságára az azoknál elintézett kereskedelmi és váltóperek és csődügyek is némi felvilágosítást adván, alább közlöm azon tevékenység kimutatását, a szegedi keresk. és iparkamara 1894. évről szóló jelentése alapján:

A szabadkai kir. törvényszéknél elintézett jogeset: 5115 váltóper, 171 kereskedelmi per, 65 csődügy, összesen 5349.

Az ujvidéki kir. törvényszéknél elintézett jogeset: 1268 váltóper, 22 kereskedelmi per, 32 csődügy, összesen 1322.

A zombori kir. törvényszéknél elitézett jogeset: 477 váltóper, 17 kereskedelmi per, 9 csődügy, összesen 523.

Sajtóügyekben a budapesti sajtóbíróság, a pénzügyi kérdésekben pedig a szegedi pénzügyi bíróság ítélkezik megyénk területén.

A jogi ügyletek elintézésében 12 helyen segédkezik kir. közjegyzőség és pedig Szabadkán, Almáson, Baján, Zentán, Ujvidéken Ó-Becsén, Palánkán, Titelen, Zomborban, Apatinban, Hódsághon, Kúlán.

A törvénykezésnek, és a közbiztonságnak segédkező csendőrségnek elhelyezése a következő:

Csendőrségünk a II. kerületi csendőrparancsnokság szegedi törzsparancsnoksága alá tartozik.

Szárnyparancsnokság van Zomborban.

Csendőrszakaszok vannak Zomborban, Ujvidéken és Szabadkán. Van több őrsparancsnokság is.

Roediger Lajos.

II. A vármegye helynévtára.

1. Városok.

Baja. Törvényhatósági joggal felruházott város. Területe: 15,053 □ klm. Lakosainak száma 19,485. Hozzátartozó puszták: Mátéháza és Cserepes. Hadkiegészítési kerületi parancsnoksága: 23. sz. gyalogezred. Honvédkiegészítő parancsnoksága: 6. sz. gyalogezred. Hivatalok: kir. járásbíróság, kir. adóhivatal, főszolgabíróság. Főgymnasium. Posta, távirda, vasúti és gőzhajó állomás. Főispán: bajsai dr. Vojnits István.

Szabadka. Szabad kir. város. Területe: 166,077 □ klm. Lakosainak száma 72,737. Pusztái: Palics, Ludas, Radonovácz, Tompa, Kelebia, Sebesics, Tavankút, Györgyén, Vámtelek, Nagyfény, Zobnaticza és Verusics. Hadkiegészítő kerületi parancsnoksága: 86. sz. gyalogezred. Honvédkiegészítő parancsnoksága: 6. sz. gyalogezred. Hivatalok: kir. törvényszék, kir. járásbíróság, kir. adóhivatal. Főgymnasium, női tanítóképezde. Posta, távirda és vasúti állomás. Főispán: Schmausz Endre.

Újvidék. Szabad királyi város. Területe: 27,688 □ klm. Lakosainak száma 24,717. Pusztái: Csenej, Klisza, Alsó- és Felső-Szajlova, Weissfeld, Neugrund, Rivicza, Mertvályos, Kamendin és Szalasina. Hadkiegészítési kerületi parancsnoksága: 6. sz. gyalogezred. Honvédkiegészítő parancsnoksága: 6. számú gyalogezred. Hivatalok: kir. törvényszék, kir. járásbíróság, kir. adó- és vámhivatal. Kath. és szerb főgymnasium, kereskedelmi és polgári iskola. Posta, távirda, vasút és gőzhajó állomás. Főispán; alföldi dr. Flatt Viktor.

Zombor. Szabad kir. város. Területe: 56,785 □ klm. Lakosainak száma 26,435. Pusztái: Bukovácz, Csicsova, Ivanovoszelo, Karankoria, Nenadics, Sáponya. Hadkiegészítési kerületi parancsnokság: 23. sz. gyalogezred. Honvédkiegészítő parancsnoksága: 6-ik számú gyalogezred. Hivatalok: kir. törvényszék, járásbíróság, államépítészeti hivatal, pénzügyigazgatóság, adóhivatal, folyammérnökség. Főgymnasium, szerb tanítóképezde, felső kereskedelmi iskola. Posta, távirda és vasúti állomás. Főispán: bajsai dr. Vojnits István.

Zenta. Rendezett tanácsú város. Területe: 64,833 □ klm. Lakosainak száma: 25,725. Pusztái: Tornyos, Likas, Kalocsa, Kavia, Bogaras. Hadkiegészítési kerületi parancsnokság: 86. sz. gyalogezred. Honvédkiegészítő parancsnokság: 5. sz. gyalogezred. Hivatalok: kir. járásbíróság, főszolgabírói hivatal, kir. adóhivatal. Algymnasium, polgári nőiskola. Posta, távirda, vasút és gőzhajó állomás.

2. Községek.

a) Bajai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	melyhez a község tartozik: Törvényszek	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
Bács-Vaskút 5258 n. d. m.	**Szabadka**	**Baja**	**Baja**	**Zombor 23.**	**Szabadka 6.**	**Szabadka 17.**
Baracska 3720 m.						
Báthmonostor 2513 m.						
Béregh 2788 d. n.						
Bikity 4131 m. n. d.						
Borsód Ó-Legyen puszta 1729 m.						
Csatoalja 2042 n.						
Csároly Józsefháza puszta 3113 d. n.						
Dautova 3168 m.						
Felső-Szt-Iván 2787 m. d. n.						
Gara 4066 n. d.						
Rigyicza 3339 n. m. sz.						
Szántova 3357 d. m.						

13 község, 2 p. = lsz. 42,411

b) Bács-Almási járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	melyhez a község tartozik: Törvényszek	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
Bács-Almás 8458 n. d. m.	**Szabadka**	Szabadka **Almás**	Szabadka **Baja**	**Zombor 23.**	**Szabadka 6.**	**Szabadka 17.**
Bács-Madaras 5442 m.						
Bajmok 7151 m. d. n.		Szabadka **Baja**	Szabadka **B a j a**			
Jankovácz Kéles puszta 9116 m.						
Katymár 4684 n. d.						
Kisszállás 1794 m.						
Kunbaja 2586 n.						
Matheovics 791 d. m.						
Mélykút Tinójárás puszta 7919 m.						
Rém Borota és Dzsida puszta 1349 m.						
Tataháza 1764 m.		Almás **Baja**				

11 község, 4 p. = 51,054 lsz.

c) Zombori járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbiróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Bezdán 8366 m. n.	**Zombor**	**Zombor**	**Zombor**	**Zombor 23.**	**Szabadka 6.**	**Zombor 18.**
Csonopla Békova puszta 5125 m. d. n.						
Gákova 2503 n.						
Gyulafalva 2479 m.						
Kernyaja Kúla puszta 4609 n.						
Kolluth 2741 n.						
Kruserlya 1042 n.						
Nemes-Militics 3498 m. d.						
Ó-Szivacz Kis-Sztapár puszta 7264 sz. n. m.						
Sztanisics Rasztina puszta 7221 n. sz. m.						
Uj-Szivacz 2331 n.						
11 község, 4 p.			47,179 lsz.			

d) Apatini járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbiróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Apatin 12818 n.	**Zombor**	**Apatin**	**Zombor**	**Zombor 23.**	**Szabadka 6.**	**Zombor 18.**
B.-Bresztovácz Prekaja puszta 5203 n. sz.						
Bács-Doroszló 2911 m.						
Bodrogh-Monostorszegh 5424 d. n. m.						
Bogojeva 2528 m.						
Kupuszina 3444 m.						
Ó-Sztapár 5503 sz.						
Priql.-Szt-Iván 4824 n.						
Szónta 4972 d. n. m.						
9 község, 1 p.			47,627 lsz.			

e) Hódsághi járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	melyhez a község tartozik: Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
Bács 4504 d. n. m.	Zombor	Hódság	Palánka. Zombor	Ujvidék 6.	Szabadka 6.	Ujvidék 19.
Bács-Újfalu Szelencse puszta 3127 t.						
Bogyán 857 d. sz.						
Déronya Kletics puszta 2340 sz. n.						
Filipova 3225 n.						
Hódságh 4317 n.						
Karavukova 3423 n.						
Lality 2557 t. sz.						
Parabuty 4365 n. sz.						
Pivnicza 4969 sz. t.						
Rácz-Milítics 3428 n. sz.						
Vajszka Zsiva sziget 1590 d.						

Külla: Palánka, Zombor, Palánka

12 község, 3 p. = 38,702 lsz.

f) Német-Palánkai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	melyhez a község tartozik: Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
Bács-Bukin 3089 n. d.	Ujvidék	Palánka	Palánka	Ujvidék 6.	Szabadka 6.	Ujvidék 19.
Bács-Cséb Sarolta puszta 2423 n.						
Bács-Novoszelló 1746 n.						
Bulkesz 2969 n.						
Gajdobra 2395 n.						
Német-Palánka 5310 n.						
Ó-Palánka 5251 sz. n. t.						
Obrovácz 2901 n. sz.						
Paraga 1427 sz.						
Plávna 1890 d.						
Szilbás 3057 sz. t.						
Tovarisova 3745 sz. n.						
Új-Palánka 1774 n.						
Wekerlefalva 912 n.						

14 község, 3. p. = 38,890 lsz.

g) Ujvidéki járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Begecs 2259 sz.	Ujvidék	Ujvidék	Ujvidék	Ujvidék 6.	Szabadka 6.	Ujvidék 19.
Deszp.-Szt-Iván 2228 sz. n.						
Glozsán 2761 t. sz.						
Járek 2325 n.						
Kiszács 3920 t. sz.						
Kulpin 3194 t. sz.						
Ó-Futtak Ujmajor puszta és Rezső major 5520 sz. m.						
Ó-Kér 3975 n. sz. m.						
Ó-Soóvé 2136 sz.						
Petrovácz 7857 t.						
Piros 2250 m. sz.						
Temerin 8543 m.						
Új-Futak Alpár és Irmova puszta, Ottó, Henrika, majorokkal és Vizicspusztával 3351 n.						
Új-Soóvé 2260 n.						
14 község, 8 p. — 52,580 lsz.						

h) Bács-Kúlai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészítési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészítő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Bács-Kúla Béla puszta 8480 m. n. sz.	Zombor	Kúla	Kúla	Ujvidék 6.	Szabadka 6.	Ujvidék 19.
Bács-Keresztúr 5038 r.						
Cservenka 7429 n.						
Kis-Kér 3137 n.						
Kuczura 4074 r. m. n.						
Ó-Verbász 4252 n. sz. r.						
Torzsa Pékla puszta 3547 n.						
Új-Verbász 5859 n.						
Veprovácz 2964 n. m.						
9 község, 2 p. — 44,780 lsz.						

i) Topolyai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbiróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Bács-Feketehegy 5169 m. n.	**Szabadka**	**Topolya**	**Kúla**	**Szabadka 86.**	**6.**	**Zombor 18.**
Bács-Topolya Emusics puszta 10816 m.	Topolya	Szabadka	Szabadka			
Bajsa Duboka és Alsó Roglatica puszta 3848 m. t. sz.	**Kúla**	**Szabadka**	**Kúla**			
Csantavér 6212 m. d.						
Kis-Hegyes 5559 m.						
Ó-Morovicza 6285 m.						
Pacsér 4586 m. sz.						
Sándor 1513 sz. d.						
Szeghegy 4628 n.						
9 község, 4 p. = 48,616 lsz.						

k) Zentai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbiróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Ada 11074 m. sz.	**Szabadka**	**Zenta**	„	**Szabadka 86.**	**Szeged 5.**	„ **91.**
Bács-Martonos 5725 m. sz.						
Mohol 9509 m. sz.						
Ó-Kanizsa 15494 m. sz.						
4 község = 41,802 lsz.						

l) Ó-Becsei járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Bács-Földvár 5716 m. sz.	**Ujvidék**	**Ó-Becse**	„	**Szabadka 86.**	**Szeged 5.**	„ **91.**
B.-Petrovoszelló 8616 m. sz.						
B.-Szent-Tamás 11728 sz. m.						
Ó-Becse 16935 m. sz.						
Tária Szőregh puszta 3161 sz.						
5 község, 1 p. = 46,186 lsz.						

m) Titeli járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott divó nyelvek	Törvényszék	Járásbíróság	Adóhivatal	Hadkiegészitési kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Alsó-Kovil 1957 sz.	**Ujvidék**	**Titel**	**Ujvidék**	„ **6.**	**Szeged 5.**	**Szeged 91.**
Felső-Kovil 2766 sz.						
Gardinovcze 1514 sz.						
Káty 3890 sz. n.						
Kovil-Szt-Iván 2695 sz. n.						
Lok 949 sz.						
Mosorin 2717 sz.						
Titel 4314 sz. n.						
Tiszakálmánfalva 2002 n.						
Vilova 1094 sz.						
10 község = 23,899 lsz.						

n) Zsablyai járás.

A község neve, lakosságának száma és az ott dívó nyelvek	Törvényszék	Járásbiróság	Adóhivatal	Hadkiegészitesi kerületi parancsnokság	Honvéd kiegészitő parancsnokság	Népfelkelési járási parancsnokság
	melyhez a község tartozik					
Csúrog 7773 sz. m. n.	**Ujvidék**	**Zsablya**	**Ujvidék**	**6.**	**Szeged 5.**	**91.**
Goszpodinecze 2948 sz. r. n.						
Gyurgyevó 3915 sz. r.						
Nádaly 2330 sz.						
Zsablya 6697 sz. m. n.						

5 község = 23,663 lsz.

VI. RÉSZ.

I. Irodalom. Sajtó. Művészet.

I.

A mult század eleje (1712.) óta újjászületett Bács és Bodrogh vármegyékben az irodalom kifejlődéséről, a sajtó, továbbá a művészet virágzásáról kezdetben szó sem lehetett, mert a két megye lakossága részint benszülött idegen ajkú (szerb és bunyevác) családokból, részint pedig betelepedett német, tót, ruthén stb. nemzetiségű elemekből állott, az intelligens magyar nemesi családok pedig csak szórványosan kezdtek itt megtelepedni s legnagyobbrészt kincstári vagy megyei hivatalt viseltek.

A szatlmári békekötéstől Mária Terézia koráig (1711—66.) az egész magyar irodalom meglehetősen pangott, nem csoda tehát, hogy vármegyénkben e tájban még semmi szellemi mozgalmat nem tapasztalunk.

Első jelenségét annak, hogy e kettős megye az irodalmat méltányolni és támogatni akarta, abban láthatni, hogy a midőn egyik tudós hazánkfia, Bél Mátyás, kiadandó nagy történet-földrajzi művének támogatása végett a kir. helytartótanács útján az 1730-as években megyénkhez fordult, a vármegye hatósága a rendelkezésére álló történeti és helyirati adatokat hivatalból összeszedette és a szerzőnek Bács vármegyéről irandó művéhez felhasználás végett átszolgáltatta. Bélnek vármegyénkről 1735-ben megírt „Notitia Comitatuum Bach-Bodrogh“ című kéziratos művét a megye hatósága felül is vizsgálta és 1736-ban Baján

tartott közgyűlésében jóváhagyta, bár arról semmi értesülésünk sincs, hogy Bács vármegye Bélt anyagilag segélyezte volna.[1])

Bács megyében ebben a tájban, de sőt közvetlen Mária Terézia királynő kora után is, még senki nem foglalkozott irodalommal, a minek bizonyára az is oka volt, hogy a nyomdaipar ekkor még nem honosult meg vármegyénkben. Egyedüli irodalmi emlék ebből a korból *Körmendy István* bácsmegyei főjegyző hivatalos naplója 1736-ból, ki a megyénkben folyt táborozásokat latin nyelven írta le.[2])

Az első irodalmi kísérletek az 1760-as években megindult hazai hírlapok hasábjain jelentek meg Bács megyéből, de ezen részint tudományos, részint leíró vagy ismertető dolgozatok szerzőit nem ismerjük. Az általunk ismert legrégibb hírlapi közlemény az 1764-ik évben a már akkor fennálló pozsonyi „Pressburger Zeitung" című német lapban jelent meg Zombor város telepítéséről, de ennek szerzőjét sem ismerjük. Az első magyar nyelvű közleményt Ujvidékről a „Magyar Hirmondó" 1782-ik évfolyama hozta, szintén ismeretlen szerzőtől.

Innen kezdve a megyei irodalomnak kint és bent egyaránt sűrűbben akadtak munkatársai; a hírlapokban magyar és német nyelven mind gyakrabban jelentek meg egyes közlemények, sőt az 1790-es évek elején már itthon is jelentek meg egyes dolgozatok.[3]) E dolgozatok megjelenése természetesen összevág az első nyomdák felállításával. A nyomdaipar vármegyénk területén Ujvidék szab. kir. városban létesült legkorábban, a hol a szerbek már az 1760-as években iparkodtak nyomdát állítani, de az első nyomda mégis csak 1769-ben létesült. Ettől fogva Ujvidéken szerb és német kisebb nyomtatványok évről-évre

---

[1]) E mű talán épp ezért nem jelent meg nyomtatásban. (Kézirata meg van a M. Nemzeti Muzeumban, Cod. Lat. II. nr. 3382.)

[2]) Eredetije Bács-B. vm. levéltárában. (Fordításban közölte Dudás Gy. Bács-B. vm. Tört. Társ. Évkönyv. 1892—3. évf.)

[3]) E tájban a megyétől távol egy jeles földink tünt ki irodalmilag is. Ez *Baráts* Ádám budai egyetemi tanár volt, a ki 1742-ben Szabadkán született. Ő a többi közt 1790-ben az országgyülés alkalmából latin és magyar nyelven irt művet a király és királyné koronázásáról. (L. *Dudás Gy.:* Bácskai nemes családok, 16. l.)

jelentek meg, sőt 1791-ben megjelent az első tudományos német mű is egy ismeretlen szerzőtől a magyarországi szerbek történetéről.[1])

Ugyancsak az ujvidéki nyomdában jelent meg az első önálló magyar mű is, melyet Büky nevű orvos írt „Hivatalbeli oktatás a pestis alkalmatosságával" cím alatt 1795-ben.

E közben a megyére vonatkozólag szintén több dolgozat iratott külső és belső irodalmi férfiak részéről. Így e tájban írták: *Fischer Henrik* mérnök „Zustand der Donaustrecke des löbl. Bacser-Comitats auszeigend" című kézirati művét 1784-ben,[2]) *Bük Gábor* „Hymni votivi" című szintén kéziratos művét Ürményi főispán beiktatása alkalmával (Zombor) 1791-ben, egy ismeretlen szerző: „Der Stadt Baja" című kéziratos dolgozatát 1793-ból, végül Zomborban írt valaki a város nevében egy emlékiratot a főispánhoz intézve egy gymnasium felállítása iránt 1794-ben.[3]) Egy nyomtatott kis röpirat is jelent meg 1790-ben, gr. Kolonics László kalocsai érsek folyamodványa a bácsi örökös főispánság elnyeréséért, mely dolgozat a megye históriáját érinté.[4])

A Bács-Bodrogh megyére vonatkozó külső irodalmat *Katona István* kalocsai kanonoknak jeles műve nyitotta meg 1800-ban a kalocsa-bácsi egyházmegye történetéről (Hist. eccl. Coloc. etc.) 2 kötetben, a mely mű úgy egyházi, mint köztörténeti szempontból valóban korszakot alkotott vidékünk történet-irodalmában. Ugyan e tájban (1800.) írt Zombor város történetéről egy kéziratos dolgozatot *Szlatkovics Máté* zombori római katholikus plébános, mely azonban inkább csak irodalmi kisérletnek tekintendő.[5])

A jelen század első részében a nagy franczia háborúk kötötték le a mi vármegyénk lakosságának figyelmét, sőt nagyban

---

[1]) M. Nemz. Muzeum. Hung. Hist. VIII. nr. 10.

[2]) Nemz. Muz. kézirattárában, Cod. Germ. II. nr. 186.

[3]) Nemz. Muz. kézirattárában.

[4]) U. o. Hung. II. nr. 13. E dolgozat Budán jelent meg.

[5]) Forditásban közölte Grosschmid G. a Bács-B. vm. Tört. Társ. Évkönyv 1894. évfolyamában.

igénybe vették vér- és pénzáldozatát is; nem csoda tehát, ha e korban az irodalmi munkásság csak itt-ott a távoli sajtóban megjelent hírlapi közlemények alakjában nyilvánult. Csupán egyetlen mű jelent meg e tájban az éppen akkoriban épülő Ferencz-csatornáról, melyet egy szegedi mérnök, Vedres írt 1805-ben s „A Tiszát a Dunával összekötő új csatorna" cím alatt Szegeden látott napvilágot.

Ugyanitt kell említenünk, hogy a Ferencz-csatorna tervezője, *Kiss József* mérnök († 1813.) egy kötetnyi emlékiratot írt saját életéről és a csatorna építéséről s azt a nemzeti muzeumban letéteményezte.

A háborúk megszűnte után lassankint megindult a szellemi mozgalom is s már 1816-ban egy becses történeti dolgozatot írt *Ugróczy Ferencz* szegedi kegyesrendi tanár „Zentai ütközet" címen, melyben Eugen herceg 1697. évi világhírű zentai diadalát mondja el hiteles kútfők nyomán. Érdekes tudni, hogy e mű nemcsak bácskai történelmi vonatkozásánál fogva, hanem azért is közelebbről illet bennünket, mert mint a szerző előszavában kifejti, e dolgozat megírására a szerzőt főleg a Zentán évente szeptember 11-én tartatni szokott emlékünnepélyek és Mihálkovics Antal zentai jegyző buzdítása és anyagi segítsége birták.[1])

Az 1820-as években a költészeti irodalom is talált vármegyénkben művelőkre. Baján *Dömötör Pál* ügyvéd és táblabíró foglalkozott költészettel, a ki 1825-ben egy önálló ódát is adott ki Pesten nyomtatásban „Szűnő bánat" cím alatt gróf Győry bácsmegyei főispánnak beigtatási ünnepélye alkalmából. Dömötörnek több költészeti műve maradt kéziratban.[2])

Ugyanezen tájban 1822-ben Ujvidéken egy kis becses történeti munka jelent meg német nyelven *Eimann János* új-szivaczi jegyzőtől, a ki a II. József császár korabeli német telepítések sorozatát írta le 1783-tól 1787-ig „Der Deutsche Kolonist" etc. cím alatt. Eimann műve még ma is használható történeti kútfő.

---

[1]) Ugróczy: Zentai ütközet. Szeged. 1816.

[2]) *Szinnyei I.:* Magyar írók élete. *Dudás Gy.:* Bácskai nemes családok.

A tudományos irodalmat e korból *Zomborcsevics Vincze* szabadkai orvos műve képviseli, a ki 1832-ben Pesten egy latin művet adott ki „Medendi Methodus“ cím alatt. *Poór Károly* ref. lelkész (Torzsa) pedig 1830-as években néhány tankönyvet írt.

A megyebeli papság szintén kezdett e korban irodalommal foglalkozni, a minek világos jele, hogy többen a nyilvánosság előtt is csakhamar felléptek. Jó alkalom volt erre Rudics József főispáni helytartónak 1837. évi nagyszabású beigtatási ünnepélye, mely alkalomból két verses mű is jelent meg Ujvidéken.[1])

Az egyik történeti érdekű, mert szerzője a vármegye multját írta le: „Bács vármegye évszázadai“ cím alatt 1837-ben. Szerzője *Szép Ferencz* szabadkai katholikus lelkész, a ki utóbb több irodalmi dolgozatot is írt.

A másik tisztán az ünnepi óda jellegével birt s ezt „Alagyai hangok“ címen *Polereczky Bálint* bácsi apát-plébános és táblabíró írta szintén a Rudics beigtató ünnepélyére, mely Zomborban 1837. szeptember 11-én ment végbe.

Ilyen sporadikus és alkalmi művek jelentek meg az irodalom terén Bács-Bodrogh vármegyében a század első évtizedeiben, míg nem az 1840-es években a hazai irodalom és sajtó általánosabb felvirágzásnak nem indult. A 40-es évek irodalmi mozgalmai lassankint hozzánk is elhatottak s ettől fogva mind több és több irodalmi dolgozat látott napvilágot. Ujvidéken már volt, Szabadkán pedig (1844.) ebben a tájban létesült könyvnyomda s bár hírlapok még sem e városban, sem a megyében sehol sem jelentek meg, az írói munkásságra mégis tágabb tér nyilt főleg Kossuth „Pesti Hirlap“-jában és a többi országos lapokban.

Miután Szabadkán 1844-ben az első könyvnyomda (Bittermann Károly-féle) megnyilt, ez 1847-ben már egy naptárt adott ki „Szabadkai Naptár“ cím alatt, a mely első ilynemű nyomtatvány volt a vármegye területén. Ugyanez évben *Szép Ferencz* szabadkai róm. katholikus káplán két művet is írt, melyek szintén Szabadkán

[1]) Mindkét mű Jankovics Pál nyomdájában jelent meg 1837-ben. Szép F. műve hexameterben, Polereczkyé pedig distichonokban van irva.

jelentek meg „A gyümölcsfa tenyésztésről“ és „Kath. katekizmus“ címek alatt.

A hírlapirodalom terén szintén ekkor tájt tétetett első kisérlet *Szép Ferencz* által, a ki 1848-ban és a következő évben röpíveket adott ki „Honunk állapota“ cím alatt, melyből mindössze 5 szám jelent meg.[1])

Az 1848—49. évi szabadságharcot követő évtől fogva napjainkig terjedő újabb időszakban keletkeztek a megyebeli hírlapok s ugyanezen tájban lendült fel, főleg 1867 óta a szép és tudományos irodalom is, mely a közmüveltség terjedésével mind több és több művelőre akadt.

Már 1848-ban jelent meg Szabadkán egy bölcsészeti mű *Szárics Jenőtől* „Lélektan az agytani rendszer nyomán“ cím alatt, a mely első ilynemű munka volt a vármegyei irodalomban.

Az absolut időszak és az u. n. vojvodina korszaka alatt elnyomott kedélyek szintén a szép és tudományos irodalom felé fordultak, mintegy kárpótlást keresve azért, mert az osztrák kényuralom a politikai irodalmat drákói szigorral tilalmazta.

Ezen időszakba esik *Tóth Kálmán* (szül. Baján, 1831.) költői működésének tetemes része, bár itt a megyében br. *Rudics József* főispán maga járt ez időszakban e téren elől, midőn 1857-ben kiadta költeményeit „Hervatag fűzér“ című gyűjteményben.[2]) Egyetlen jogtörténelmi mű ebből a korból *Dudás Endre* „A tiszai koronai kerület“ jogviszonyáról szóló dolgozata (Szeged 1861.[3]), melyet szerzője, a ki akkoriban zentai rendőrkapitány volt, a koronai kerületnek e tájban a kir. kincstárral szemben megindult dézsmapere alkalmából írt. Ezt követte *rigyiczai Kovách József* „Rigyicza és környéke“ című (Baján 1862.) monografiai művecskéje.

Az 1861-ben beköszöntött alkotmányos aera, majd pedig az ezt követő provizorium korszaka alatt mások is kezdtek irodalommal foglalkozni, de ez jobbára csak a helyi hírlap-

---

[1]) *Iványi I.*: Szabadka tört. II. 557.

[1]) E mű második kötete csak 1870-ben jelent meg.

[2]) *Szinnyei I.*: Magy. irók élete i. h.

irodalmi sajtóban nyilvánult. A hírlapok mindenütt ébrentartói valának a közszellemnek s e tekintetben legelől jártak ama lapok, melyek e tájban keletkeztek.

Miután Baján 1853 táján az első könyvnyomda (Mederschitzky Ignácz-féle) felállíttatott, a megye irodalmi súlypontja majdnem egészen ide lett concentrálva. Ebben nagy része volt az itteni főgymnasium tanári karának, mert 1852-től fogva az intézet évi értesítőjében állandóan közöltek egyes dolgozatokat.[1]) Így megírták a gymnasium történetét (1852.), ezen kívül *Horváth* Ferencz tanár több neveléstani cikket, *Kolmár* József történeti, *Stoczek* György természettani, *Czirfusz* Ferencz helytörténeti cikkeket tettek közzé, melyek távolabbi körökben is figyelmet keltettek. *Holub* Mátyás tanár ugyanezen tájban az ó-klasszikai irodalom köréből írt az értesítőbe egy tanulmányt, Kolmár József pedig egy naptárt is szerkesztett, mely arról lett nevezetes, hogy a szerző abban a vojvodina-beli idegen származású hivatalnokokat gúnytárgyává tevén, ez által a felsőbbség haragját vonta magára s állásától el is mozdíttatott. Kolmár tanár különben a bajai tanulóifjúságra is hatott, mert ekkor kezdett az ifjúság is irodalommal foglalkozni s ekkor jött szokásba, hogy évenkint „Emlény“ cím alatt évkönyvet adtak ki, melynek jövedelméből Vörösmarty nevére irodalmi alapítványt hoztak össze, mely ma is meg van. *Bandl János* tanár 1853-ban az iparos-tanoncok számára német nyelven írt (Gegenstand der ersten Sonntagsschule) több füzetet, de a vállalat, mivel a német nyelvet kevesen értették, csakhamar megbukott. *Holub tanár* azonban latin-magyar szótárával szép sikert ért el, nem különben dr. *Horváth Ferencz* gymn. igazgató, aki „Unio, vagyis a hit és történelem szava a nem egyesült görögöknek a róm. kath.

[1]) A bajai gymnasium tanári kara az 50-es évek német világában hazafiságának az által is jelét adá, hogy a midőn az administratió nyelve gyanánt a német rendeltetett, a magyar pedig eltiltatott, az előbbit mellőzve, latin nyelven vezette jegyzőkönyveit és levelezéseit. Az intézet értesítőiben évente megjelent tudományos és társadalmi cikkek úgy szólva a bácskai magyar irodalom egyedüli képviselői voltak. Ez okozta azután, hogy Markovics Antal akkori vaskúti plébános (utóbb kalocsai kanonok) az értesítői dolgozatokat író bajai tanárok jutalmazása céljából 1000 frtos alapítványt tett, melynek kamatait ez intézet tanári kara ma is élvezi.

anyaszentegyházzali egyesülésére" című pályanyertes művét 1859-ben adta ki.

Az első hírlap szintén Baján 1859-ben indult meg „Aldunai Lapok" címen, mely 1860-ig fennállott.[1]) 1860-ban ugyanitt új lap indult „Bajai Közlöny" cím alatt; ez a lap tulajdonképp az előbbinek folytatása volt, mert Klamarik távozása után az „Aldunai Lapok" címe „Bajai Hírnök"-re változott (szerk. Szarvas Gábor). E lapot Bandl János és Kolmár József rövid ideig tarthatták és ugyanezen évben meg is szűnt. Baján újabb újság „Alvidéki Lapok" címen 1866-ban indult meg, nemkülönben „Bácskai Hiradó" címen egy másik is, de mindkettő még ez évben megszűnt. 1867-ben „Magyar Posta Közlöny" jelent meg, mely 1869-ig existált. 1872-ben „Bács-Bodrogh", 1874-ben „Baja", 1878-ban „Bajai Közlöny", 1882-ben „Bajai Figyelő", 1884-ben „Neven", 1885-ben „Baja és Vidéke", 1886-ban „Bajai Hiradó" című lapok indultak meg, melyek közül ma csupán a „B. Közlöny" létezik.

Szabadkán az 1848—49-ben megjelent hírlap után egész 1870-ig nem jelent meg semmiféle újság, de időközben annál több politikai röpirat és más irodalmi dolgozat látott napvilágot. Így 1861 óta *Jámbor Pál* (Hiador) jeles költőnk telepedvén le itten, számos költői művet adott ki. *Sárcsevits Ambrus* részint bunyevác, részint magyar nyelven írt a 60-as években politikai röpiratokat. *Rejnitz* Márk ügyvéd és író 1868-ban nyomatta ki „Uziel" című 5 felvonásos tragödiai költeményét. Az első hírlapot 1871-ben adták ki *Radics* és *Hoós* „Bácska" cím alatt (1871—73.). Ezt követték: 1873-ban „Szabadka" (1873—75. 1885—86), 1871—75-ig „Bácskai Hiradó", 1872-ben „Havi Krónika" politikai folyóirat, 1876-ban „Szabadkai Közlöny", 1877-ben „Szabadka és Vidéke", 1881-ben „Bácskai Ellenőr", 1886-ban „Szabadkai Hirlap" stb. Szakközlöny kettő is jelent meg az újabb időben itt u. m. egy tanügyi „Tanügyi Lapok"

[1]) Baján a tulajdonképeni első újság a német „B. Handelszeitung" volt, melyet Mederschitzky Ignácz 1857—58-ban adott ki. Az „Ald. Lapok" szerkesztője előbb Klamarik János, utóbb Bandl János főgymn. tanár volt.

cím alatt (szerkeszté Toncs Gusztáv 1885—6.), és egy gazdasági „Bácskai Gazdasági Közlöny“ (Rácz Vilmos szerkesztése alatt 1879—80.)

Zomborban 1865-ben jelent meg már egy magyar szaklap „Ipar“ címen. Az első társadalmi lap a maig is fennálló „Bácska“ volt 1878-ban, ezt követte a „Zombor és Vidéke“ 1882-ben, „Zombori Hirlap“ 1893.

Ujvidéken az első magyar lap 1876-ban indult meg, Frankl István főgymnasiumi igazgató szerkesztésében, mely azóta folyton fennáll; nem rég keletkezett a másik magyar ujság: az „Ujvidéki Hirlap“ (1891-től), azonkívül több szerb és német lap 1841-től fogva.

Zentán 1875-ben indult meg az első lap „Zentai Figyelő“ címen (1875—80.), „Alsó Tiszavidék“ (1881—82.), „Zenta“ (1882.), „Zentai Hiradó“ (1882.), „Zentai Ellenőr“ (1883—92.), „Zentai Hirlap“ (1886-tól), „Zentai Közlöny“ (1884-től).

Újabb időben keletkeztek: Ó-Becsén (Ó-Becse és Vidéke, Ó-Becsei Hirlap), Apatinban (Apatini Hirlap), Topolyán (Bács-Topolyai Hirlap), Uj-Verbászon (Telecska), Adán (Ada-Moholi Közlöny).

A hirlapok után a szak- és tudományos irodalom is újabb lendületnek indult a 70-es évek folyamán s azóta mindinkább tovább fejlődött.

Politikai folyóirat Szabadkán jelent meg először *Antunovics Mátyás* szerkesztésében 1872-ben „Havi Krónika“ cím alatt. Jelenleg mint politikai lapok jelennek meg a „Bácska“ (Zomborban), a „Zombor és Vidéke“ (Zomborban), a „Zombori Hirlap“ (Zomborban) és az „Ujvidék“ (Ujvidéken).

Gazdasági közlöny szintén Szabadkán jelent meg először 1879—80-ban *Rácz Vilmos* szerkesztésében. Jelenleg a megyei gazdasági egylet „Közlönye“ képviseli e genret és ezt előbb *Rombai Dezső* szerkeszté, újabban pedig *Halász Gyula* titkár szerkeszti Zomborban. Egy másik gazdászati folyóiratot Adán *Rottler József* indított (1891.) „Magyar Gazda“ cím alatt.

Tanügyi közlönyt *Toncs Gusztáv* főgymn. tanár adott ki

„Tanügyi Lapok“ cím alatt 1885—86-ban Szabadkán. Ugyan e szakba vág a megyei tanító-egylet által kiadott „Évkönyv“, mely 1872-ben indult meg.

Történelmi szakközlönyt megyénkben első ízben *Dudás Ödön* indított „Bács-Bodrogh“ (évnegyedes folyóirat) cím alatt 1878—79-ben Pacséron. Jelenleg a megyei történelmi társulat ad ki egy folyóiratot „Évkönyv“ cím alatt, melyet 1885 óta *dr. Margalits Ede*, *Iványi István*, újabban pedig *Grosschmid Gábor* szerkesztett Zomborban.

Tudományos és szépirodalmi művek az újabb időben szintén szép számmal jelentek meg, melyek közül itt csak a nevezetesebbeket említjük fel.

Nem szorosan bácskai, de első sorban bennünket érdekel az az irodalmi munkásság, melyet *dr. Henszlmann Imre* régész a kalocsai érsek megbízásából Kalocsán, Bátlmonostoron és Bácsban eszközölt régészeti kutatásainak feldolgozása által 1869., 1870—71-ben fejtett ki.[1]) Hozzácsatlakozik *dr. Römer Flóris* régészünk munkássága is, a ki a bácsmegyei római sáncokról s a vaskúti halmokról értekezett egyes műveiben a 70-es és későbbi években.[2])

A földrajzi irodalom terén *Radics Gy.* volt zombori főgymn. igazgató és *Fridrik Tamás* adai tanító tűntek ki. Az előbbi Bács-Bodrogh megye földrajzi ismertetését iskolai használatra adta ki, utóbbi „Bács-Bodrogh megye tört. földr. és statisztikai leírását“ írta meg 1878-ban. 1881-ben adta ki „Bács-Bodrogh megye rövid leírása“ című füzetét Zentán.

A gazdasági irodalom terén *Rácz Vilmos* működött első sorban, a ki 1884-ben adta ki „Közgazdasági viszonyaink a Bácskában“ című tanulmányát. Ugyanő még 1879-ben adott ki egy gazdasági dolgozatot Budapesten „Bács-Bodrogh vármegye mezőgazdasági viszonyai“ cím alatt, egy másik dolgozata pedig „Növénytermelési viszonyaink a Bácskában“ címet viseli. *Rombai*

---

[1]) Az „Arch. Értesítő“ folyóiratban 1869—70—72., továbbá a „Grabungen des Erzbischofs von Kalocsa“ című 1873-ban megjelent nagy művében.

[2]) „Mouvement Arch. en Hongrie“ című művében és egyes folyóiratokban.

Dezső „A cukorrépa és annak termelése“ cím alatt írt egy dolgozatot. (1890.)

A szépirodalom terén működnek a többi közt *Jámbor Pál* Hiador (megjelent több műve Szabadkán 1870—1880.) *Dömötör Pál*, zombori járásbíró, (számos költemény kötettel), a ki jelenleg a megye legtermékenyebb és legelsőrangú lantosa; *Csupor Gyula* volt palánkai főszolgabíró, *Forgács Endre* (Kajabusz), *Virter (Vértesi) Ferencz* és *Károly*, *Pozsonyi Béla*, *Trischler Károly*, *Matzitz Pál*, *Szalay Frigyes*, *Latinovits Stanczi* stb. részint a költészet, részint a hirlapirodalom terén működnek; továbbá *Szulik József* († ó-becsei plébános, *Popovics Döme* (†), *Sziklai Soma* (Mirza Shaffy dalai, Szabadka 1880.) *Milkó Izidor* (Mindenütt és sehol 1881. Divatok 1886. Egy kritikus albumából 1887.) *Molnár Gyula* (Babos kendő. Asszonyok bűne 1882. Rangkórság 1884. Feslő rügyek 1885. Első álmaim 1886. Drámai költemények 1887.) *Pataj Sándor* (Egy kritikus dalai 1892.) *Révész Ernő*, *Csillag Károly*, *Radics György* (A magy. tört. alakjai a délszláv költészetben. Rigómezei dalok. Tarkaságok.) *Pávlovics Jenő* (Rózsák), *Trencsény Károly* (Az én világom), *Türr Antal*, a szerbek közül *Hadzsits Antal* stb.

Tankönyv- és szótárirodalom terén kitűntek: *Holub Mátyás* bajai tanár (Latin zsebszótár, Hangmértan és verstan, Baján 1861—62.) *Mihálovics János* (Illyr nyelvtan és szótár.) *Dr. Bartsch S.* és *Kovacsics János* (A szépírás módszere.) *Fonyó Pál* (Kath. egyháztörténet, A hitelemzéstan elemei.) Az irodalomtörténet terén: *dr. Margalits Ede* (Párhuzam Vörösmarty és Arany mint époszköltők között), *dr. Horváth Cyril* (Nemzeti irodalmunk, Tóth Kálmán emlékalbuma), *Hoffmann-Kolmár J.* (Tell Vilmos). Egyházi irodalom terén: *Szeles Áron* (Centralismus a magyar ev. ref. egyház, A bajai ref. egyház multja). Természetrajzi irodalom terén: *Bandl János* bajai tanár (A gerinces állatok természetrajza). Neveléstani irodalom terén: *Babics Kálmán* (A néptanodai nevelésről). Költői gyűjtemény: *Kolmár J.* bajai tanár (Dalok könyve, Baja 1862.)

A szakirodalom terén működtek továbbá: *dr. Váli Ernő*

(A halandóság viszonyai Szabadkán 1883.), *dr. Pávlovics Simon* (Zombor város közegészségügye), *dr. Váli Béla* (A magyar színészet története, Vas Gereben élete), *Tormási Gábor* (A szabadkai főplébánia története 1883.), *Steltzer Frigyes* (Geschichte der Bácska, Pánszláv világ az alföldön), *Érdujhelyi Menyhért* (Ujvidék története, Péter és Bánk bán összeesküvése, A karlóczai patriarchatus és a gör. kel. egyház), *Jausz János* (Szeghegy története), *Famler Gusztáv* (Torzsa története), *Koch József* (Kis-Kér története), *Appel Ede* (Ó-Kanizsa tört. multja), *Czirfusz Ferencz* (előbb bajai tanár, utóbb megyei tanfelügyelő) királyi tanácsos számos történeti, régészeti és tanügyi dolgozattal, *Frankl István* főgymn. igazgató, az „Ujvidék" volt szerkesztője, szintén több tanügyi és történeti dolgozattal. *Iványi István*, a megyei történelmi társulat alelnöke, (Szabadka története I—II. köt. Az új Bodrogh vármegye. A tiszai határőrvidék története. Szabadka 1848—49-ben. Gr. Kollonics Lipót bibornok országszervező munkája. Bács-Bodrogh vármegye tört. és földrajzi Helynévtára I—II. köt. Cothmann kamarai biztos a Bács vármegyei telepítésekről stb.) *Grosschmid Gábor* volt megyei tört. társulati főtitkár (XIV. Lajos és La Rochefoucauld. Oesterreich-Ungarn und die Woiwodina. Az utolsó Kray báró. A szerb vajdaság keletkezése. A magyarországi telepítések története. A zombori olvasókör története stb.) *Dr. Thim József* (A szerbek története 2 köt. Délmagyarország önvédelmi harca 1 köt.) *Dr. Margalits Ede* (A bajai lövölde multja. Három év után.) *Dr. Simon József Sándor* (A szép mint agyideg tevékenység.) *Kármán Pál* (Anyag és szellem.) *Dr. Molnár István Lajos* (A zombori új templom.) *Dr. Badics Ferencz* (Fáy András élete.) *Danielovics Kálmán* (Vergilius.) *Dr. Baloghy Ernő* (A zombori takarékpénztár története.) *Dr. Kollár Viktor* (A zombori kaszinó-egylet története.) *Zomborcsevics György* (A hegyesi csata.) *Rónai István* c. kanonok (Három nép egy megyében.[1])

[1]) A bácskai származású, de nem megyénkben működő tudósokat (dr. Koch egyetemi tanár, Szarvas Gábor (†) nyelvész, dr. Schmitt bölcsész stb.) és írókat, (Ágai Adolf, Scossa Dezső stb.), valamint a közélet bármely terén kitűnt jeles férfiakat, minthogy működésük inkább országos jellegű, itt külön --- térszűke miatt --- nem soroljuk fel.

II.

A művészetek.

A művészetek fejlődése Bács-Bodrogh vármegyében a mult században vajmi lassan haladhatott, mert a művelt elemek teljesen el voltak forgácsolva s az egyes művészeti ágak, mint a zene, festészet, színművészet, csak a magán körök felkarolásából élhettek. Így volt ez nemcsak nálunk, de az ország legnagyobb részében is.

A XVIII. századból vármegyénkre nézve semmi adatokkal nem rendelkezünk, a melyekből a művészi élet nagyobb fellendülésére következtethetnénk. A művészetet itt a mult században csak az 1780-as évektől fogva megforduló vándor színtársulatok és a cigányzene képviselte, építészeti, szobrászati és festői művek pedig egyáltalán nem mutathatók fel, mert azok az épületek, (főleg a templomok), melyek e korban készültek, egyszerű mesterek művei, s a festészet és szobrászat, mely e tájban csak az egyházi díszítéseknél vétetett igénybe, mint azt a fönlevő maradványokból látjuk, sehol sem emelkedett a valódi művészet színvonalára. A mult század folyamán megyénkben számos köz- és magánépület, továbbá igen sok templom épült, de ezeknél, valamint a templomokban alkalmazott festészeti és szobrászati díszítésekben, hasztalan keresnők a művészetet. Egyszerű iparosok művei voltak ezek, a kik az építtetetők intenciójához képest, inkább célszerűségre, mintsem a fölösleges pompára és a művészies kivitelre fektették a fősúlyt.[1])

Ezen állapotok megyénkben a jelen század közepe tájáig kevéssé változtak. Egyedül a zene volt az, a mely mindig közkedveltségnek örvendett vármegyénk különben mulatni mindig sokat szerető közönségénél. A zene természetesen csak mint a mulatságok kiegészítő része szerepelt főleg a megyeszerte

---

[1]) A mult századbeli *templomok* mind renaissance stilben épültek, a szobrászati és festészeti díszítés pedig barock-rokkokó mindenütt, a hol erre egy kis gond fordittatott. A *házak* építésénél itt-ott a mansard-barock stil észlelhető (pl. Zomborban a megyeháza stb)

minden időben rendeztetni szokott farsangi mulatságoknál, melyeknek nyomait például Szabadkán már az 1780-as években megtaláljuk. Szervezett zenekarok a mult században már nálunk is voltak s ezeknek alkalmazása lassankint a templomi szertartásokon is meghonosult.

Mindaddig azonban, míg a zenét csak mint a mulatság és az egyház cerimóniáinak kiegészítőjét tekintették, természetesen nem lehetett magasabb művészi színvonalról szó, mert zenészeink egyszerű cigányok vagy polgáremberek voltak, a kik a közepes színvonalon soha felül nem emelkedtek.

Csak a legújabb időben, az országos zeneképzés fellendülése korában, kezdtek nálunk is mind többen a művészi zenével foglalkozni. A műzene iránti érzék lassankint kifejlődött s mind több lett a művelt család száma, a mely gyermekeit a zenére oktattatta. Zeneoktatással a legújabb időkig nálunk csak egyes emberek foglalkoztak s az első zeneiskolát Szabadka városa csak napjainkban állította. Remélni lehet, hogy e példát többi nagyobb városaink is követni fogják.

De bár a zeneművelésre eddig vármegyénkben nem sok tér nyilt, újabban többen foglalkoznak nálunk is zeneszerzéssel. Így *Allaga Géza* (szül. 1841. Ó-Becsén) kiváló nevű zeneművész és zeneszerző, kinek főbb művei „Szerelmes kántor“ és „Szakállas farkas“ operettek. Továbbá a szabadkai zenede tanári karából *Gaál Ferencz* említendő, a ki e téren már országos névvel bir. Említendők továbbá *Geiger A. Mór* (Szabadka), *Heggyei Géza* (Ó-Becse), *dr. Horváth Ákos* (Zombor), *Bergmann Ágost* (Zombor), *Beck* (Baja) stb. A cigány zenészet terén kitűntek: *Piros Józsi* szabadkai, *Herczenberger Sándor* (zombori) stb. zenekarmesterek.

A zenével kapcsolatos énekművészet terén is többen váltak már ki megyénkből, a kik közül nem egy, mint például *Odry Lehel* opera-énekes (Bajáról) és *Heggyi Aranka* operette-énekesnő (Szabadkáról), országos névre tett szert.

A festészet terén szintén csak az újabb korban tudunk felmutatni bácskai művészeket. A festészet ugyanis a mult és jelen század folyamán nálunk is csaknem kizárólag *az egyház*

szolgálatában állott. Egy-nehány családi arcképen kívül magán emberek nem is készíttettek nálunk festészeti műveket. A megyénkben a mult és jelen század folyamán épült róm. kath. és gör. kel. templomok azonban számos jobb képpel dicsekednek s ezek közül nem egy (pl. a zentai róm. kath. templom három oltárképe) kiválóbb hazai festőnktől származik s így művészeti belbecscsel is bir. Helybeli festőművészünk mindig kevés volt; ezek között első hely illeti *Than Mórt* a jeles történeti képírót (szül. Ó-Becsén 1828.), kinek híres képei: „Habsburgi Rudolf és Kún László a morvamezei csata után", „A mohácsi csata", „Imre király András herceg táborában" stb. Ezeken kívül ő festette a budapesti vigadó lépcsőházát, Lotzczal együtt a nemzeti muzeum lépcsőházát stb. *Eisenhut Ferencz* (Palánkáról) Münchenben élő festőművészünk, kinek nevezetesek keleti (török) vonatkozásu képei („Gül Baba halála"), a többi közt Bácsmegye részéről nyert megbízatás folytán a millennium alkalmára most készíti az 1697. évi zentai csata képét. *Szirmai Antal* (Szabadkáról), *Szárits Imre* (Zentáról), *Bilanics Ferencz* (Novoszellóról), *Radonics Novák* (Moholyról, 1824. † 1890. szerb egyházi festő), *Eder Kálmán* (Baja), *Kardos* (Baja) szintén szép tehetségű festők.

Szobrászat terén megyénk nem mutathat fel eredeti művészeket, de az emlékszerű szobrok emelése által újabban mindazáltal jelét adta közönségünk e művészeti ág iránt való fogékonyságának. Az emlékszobrok, miket egyesek, vagy a nagy közönség bőkezűsége hozott létre, vármegyénkben ma már több helyütt fordulnak elő; de emberi alakot ábrázoló szobormű csak egy van s ez a *bajai* Tóth Kálmán szobor (1892-ből) melyet Bezerédy Gyula szobrász mintázott. Szép mellszobbra van néhai Fratricsevits m. kir. gárdakapitánynak a zombori temetőben. Történelmi emlékszobrok sorozatába tartoznak: *a hegyesi csata* (1849) emlékszobra Hegyes-Szeghegy és Feketehegy községek határában; *a rácz-militicsi* honvédemlék, *Eugen savoyai herceg* 1697. évi diadalának emlékére emelt szobormű Zentán; *az 1849-ben elesett magyarok* emlékszobra Zentán; *Szulik József* pap és író emlékszobra Ó-Becsén stb.

Végül még itt a *színművészetről* kell szólnunk.

A színészet hazánkban az egész középkoron és az újkor első felében úgyszólva csak az iskolai drámákban és a német- és olaszországi mintára szervezkedett vándor komédiás csapatok által előadott silány dialogokban culminált, első rendezettebb színi társulatok azonban nálunk csak a XVII. század folyamán létesültek s I. Lipót király idejében 1696-ban, a mult század elején, kelt az első ismert színigazgatói szabadalom.[1])

Mivel a mult században írott színdarabok csak silány kísérletek voltak, másrészt pedig a latin nyelv mellett a magyar csak tengődött: természetes, hogy a színészet mindaddig nem emelkedhetett a valódi művészet színvonalára, mígnem jobb darabok nem keletkeztek s a színi pályára jobb tehetségek nem léptek.

Hazai színészetünk egyetemes fellendülése az 1790-es évektől fogva datálható, a midőn a német múzsa mellett[2]) Pesten a magyar is tért foglalt, s a midőn már íróink közül is mind többen foglalkoztak a drámairodalommal. E tájban azonban még csak két társulat, t. i. az erdélyi és a székesfehérvári színészek látogatták olykor-olykor a vidéki városokat. A tiszamelléki részekre először az erdélyi Ernyei-féle társulat látogatott el, midőn ugyanis 1803-ban Debreczenből először jött Szegedre. E városban 1803—1807 között ismételten megfordult e társulat, de a bácskai részekre ekkor még el nem látogatott.[3])

Bácsvármegyében, hol a lakosság soknyelvű volt, kezdetben szintén csak német színészek fordultak meg a mult században, s ezek is csak a nagyobb városokat, Szabadkát, Baját, Zombort és Ujvidéket látogatták. E városokban a német és magyar színtársulatok 1780. óta mind gyakrabban fordultak meg;[4]) sőt

---

[1]) *Bayer I.:* A nemzeti játékszín tört. I. 495.

[2]) A német színészet már ekkoriban több helyütt tért hódított hazánkban. Így Pozsonynak 1730-tól, Pestnek 1773-tól fogva volt állandó német színészete. (*Bayer*, i. m. II. 269—70.)

[3]) Bayer i. m. I. 351.

[4]) A német színtársulatok főleg 1785—1795 közt egészen elárasztották a vidékeket. (*Bayer* i. h.)

Szabadkán és Baján a jelen század elejétől fogva a gymnasiumi tanuló ifjúság is adott elő egyes kisebb iskolai drámákat.

Szabadkán 1818-ban a magyar szinészek a gymnasiumi épület termében tartották előadásaikat, a templomi zenészek kíséretével. A kir. helytartótanács ez évi egyik rendeletével őket a gymnasiumból kitiltotta, mire a színészek egyik kávéházban, majd pedig egy más vendéglőbe, a „Fekete sas"-ba, telepedtek át, mely innen fogva egész 1847-ig rendes helye volt a Szabadkán megfordult színtársulatoknak.[1])

Az 1820-as években vidékünkön az erdélyi és székesfehérvári színtársulatok többször megfordultak. E két társulat volt akkor az egész országban legelőkelőbb.

A székesfehérvári társulat már 1824-ben játszott Zomborban és Szabadkán. A következő 1825. évben ugyane társulat 19 férfi és 10 nő taggal volt Zomborban május és junius hó között (11 estén előadtak 12 darabot), Szabadkán jun. hóban (7 estén adtak 8 darabot), és Baján jun.—jul. hóban (5 estén 5 darabot adtak elő), honnan Székesfehérvárra tértek vissza. Szabadkán ez évben különösen jól fogadták a színészeket s azon igéretet nyerték, hogy jövő évre már játszóhelyet is fognak kapni. Ez a színház el is készült s 1826-ban a székesfehérvári Horváth-féle társulat által lett megnyitva.[2])

A következő 1827-ik évben az erdélyi színtársulat (Kilényi Dávid igazgatása alatt) járt megyénkben. Szegedről jött t. i. e társulat Szabadkára, hol hosszabban tartózkodott. Eltávozásuk előtt a szabadkaiak több évi pártfogást ajánlottak fel e társulatnak. E társulat Szabadka után Zomborban és Baján játszott, honnan Pécsre távozott.

Kilényi e társulata az „erdélyországi énekes társaság" címét viselte s jó előadásai által oly hírre tett szert, hogy az egykori „Hazai és Külf. Tudósitások" című lap nyilvánosan megdícsérte s bácskai és pécsi szereplése után a pestieknek is ajánlotta.[3])

---

[1]) *Iványi I.*: Szabadka tört. II. 539.

[2]) *Bayer* i. m. I. 588. és II. 563.

[3]) Haz. és Külf. Tud. 1827. évf. I. 49. II. 30. Bayer i. m. I. 456.

Az 1830-as és 40-es években a magyar nyelv és irodalom mind nagyobb tért hódítván, a magyar színtársulatok száma is szaporodott s ezek most még gyakrabban látogatták megyénk városait. Szabadkán e tekintetben már 1845-ben annyira emelkedtek az igények, hogy a városi tanács a mulatságok és a színielőadások tartására állandó és díszes helyiségről tartotta jónak gondoskodni. A terv azonban ekkor még nem valósulhatott meg, de 1848-ban már egy nagy vendéglőt és színházat készültek építeni; a vendéglő („Pest" városhoz) 1853-ban, az ezzel kapcsolatos színház pedig 1854-ben fel is épült.[1])

A szabadkai színház, mely az első állandó múzsacsarnok volt vármegyénk területén, 1854. évi dec. 16-án nyittatott meg a Latabár Endre színigazgatása alatt álló színészek által előadott „Két Barcsay" című színművel. Szabadka város méltó dicsőségére szolgált, hogy ő építette az első magyar színházat a német Bach-korszakban.[2])

A 60-as évek óta a magyar kultura mindjobban terjedvén a nemzetiségi vidékeken is, megyénkben mind sűrűbben jelentkeztek a vidéki magyar (és részben német és szerb[3]) színtársulatok, a melyek most már nemcsak Baja, Zombor, Ujvidék városokban, hanem a megyei kisebb községekben Zentán, Becsén, Kanizsán stb., kellő anyagi és erkölcsi sikerrel működtek.

Állandó színházak azonban megyénkben Szabadka után egészen a legújabb időig sehol sem épültek, mígnem Zombor az 1870-es években képes volt egy részvénytársaságot szervezni, a mely az állandó színházi épületet felépítette. E városnak szintén van külön színügyi bizottsága s e bizottság Baja város hasonló bizottságával egyetértőleg akként szerződteti évenként az egyes színtársulatokat, hogy az igazgatók a téli saison egy részét Zomborban, más részét pedig Baján töltik.

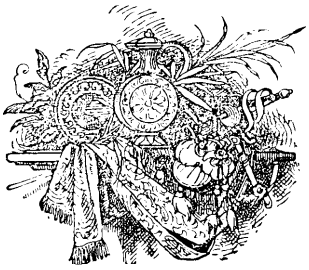
[1]) U. o. II. 540.

[2]) Szabadka városa jelenleg 2000 frt segélyt ad a színészeknek, a színházat és a fűtést ingyen adja.

[3]) Ujvidéken már 1830. óta megfordultak szerb színészek is. Az itteni szerbek 1839-ben már szerb nemzeti társulatot akartak szervezni, de e terv csak 1861-ben valósult meg. (*Érdujhelyi:* Ujvidék tört. 395—6. l.)

Ujvidéken, Baján és a megye nagyobb helységeiben bár most már minden évben játszik egy-egy színtársulat, állandó színházat még eddig nem sikerült létrehozni; remélhető azonban, hogy mióta a színi szövetkezetek eszméje az egyes városoknál nálunk is fölmerült, sőt ez irányban az első lépések néhol meg is tétettek, minden nagyobb művelt közönséggel biró városunk fog előbb-utóbb állandó színházi épületről gondoskodni.[1])

D. Gy.

[1]) Városaink sorában Ujvidék legújabban egyik gazdag szerb család bőkezűségéből épitett szinházat, de ez természetesen csak ideiglenes helyisége lehet a magyar színészetnek, mert abban rendszerint az 1861. óta fennálló szerb nemzeti szintársulat játszik.

II. Kulturális és humánitárius intézmények.

Bács-Bodrogh vármegyében számos kulturális és jótékony intézmény létezik, a melyeket nagyobb részt a társadalom tart fenn. Ide tartoznak első sorban a tudományos és szaktársulatok, azután mindazon egyesületek, a melyek a kulturát szolgálják, vagy a jótékonyságot gyakorolják.

I. Tudományos társulat.

E címet megyénkben egyedül a „Bács-Bodrogh vármegyei történelmi társulat“ viseli, mely a helyi történet és régészet művelése céljából 1883-ban Zomborban alakult s külön folyóirattal és régészeti-, könyv-, érem- stb. gyűjteménynyel bir. Elnöke 1883 óta Schmausz Endre.

II. Szaktársulatok.

1. *Megyei tanító-egyesület.* Alakult 1872-ben. Székhelye Zombor. A tanügyi ismeretek terjesztése céljából évkönyvet ad ki.

2. Ezen egyesületen kívül vannak külön *kerületi róm. kath. tanító körök*, 1. bajavidéki (1874 óta), 2. zomborvidéki (1875.), 3. bács-tiszavidéki (1876.), 4. bács-kúlai (1876.) és 5. ujvidék-palánkai (1876.), továbbá a többi felekezeteknek is vannak tanító egyleteik, melyek közt legrégibb az ev. reformátusoké (1865-ből).

3. Folyamatban van továbbá a bácsmegyei orvosok által alakítandó „*Megyei orvosi egyesület.*“

4. Az ujvidéki szerb irodalmi társaság a „*Matica*“ (alakult 1826-ban Pesten), mely kizárólag a szerb irodalmat műveli.

5. A zombori „Tóth Kálmán-kör“ (1893.), zenei és irodalmi műkedvelők társulata.

III. Közgazdasági egyletek.

a) *Megyei gazdasági egyesület.* Alakult 1871-ben. Székhelye Zombor. A gazdasági ismeretek terjesztésére havi folyóiratot ad ki.

b) *Gazdakörök, vagy egyletek* vannak Zentán, Ó-Becsén, Uj-Soóvén, Ó-Kéren stb.

c) *Gyümölcsészeti egyesület:* Baján (1889.)

A gazdasági érdekeket ápolja továbbá: 1. a *megyei agarász-egylet* és 2. a *szabadkai lóverseny-egyesület*, melyek a legújabb időben keletkeztek.

Ide tartoznak továbbá az *ármentesítő* és *vízlecsapoló* társulatok. Ilyenek: a) *a tiszaszabályozási bácsi társulat* (1848 óta), b) *vízlecsapoló társulatok.*

IV. Könyvtárak és gyűjtemények.

a) *A Zombor városi könyvtár egyesület.* Alakult egyesek adományából. A könyvtár mintegy 30,000 kötetből áll s Zombor szab. kir. város tulajdonát képezi. Egyetlen nyilvános könyvtár vármegyénkben.

b) *Kisebb könyvtárak és gyűjtemények* vannak:

Szabadkán az u. n. *városi közkönyvtári egyesület* (alakult 1892-ben).

Továbbá: az egyes városok és községek olvasókörei és tanintézetei tulajdonában. Az u. n. nép- és iskolai könyvtárak szintén tetemes könyvgyűjteményekkel birnak megyénkben. Könyvtárak vannak a megyében a következő helyeken:

1. *Zentán:* Népiskolai k. 1. tanitói 643 köt., 2. ifjúsági 467 köt. Gymnasiumi 6600 köt. Gazdaköri 950 köt. Népköri

564 k. Kaszinói 823 k. Kath. köri 427 k. Szerb olvasóköri 655 k. Iparos ifjúság egyleti 369 k.

2. *Járekon:* községi könyvtár 112 köt.

3. *Temerin:* polgári kör 1800 köt.

4. *Glozsán:* községi k. 100 k.

5. *Kiszács:* népkönyvtár 53 köt.

6. *Uj-Soóvé:* olvasó egyleteké 300 köt.

7. *Petrovácz:* községi népkönyvtár (alakulóban).

8. *Uj-Futak:* kath. plébániai 500 köt., iskolai 30 köt., olvasóköri 100 köt.

9. *Ó-Futak:* kaszinói 156 k., r. k. iskolai 130 k., szerb iskolai 443 k.

10. *Novoszelló:* községi könyvtár 500 köt.

11. *N.-Palánka:* kaszinói 1200 k., polg. kaszinói 400 k., olvasó egyleté 180 köt.

12. *Bukin:* népkönyvtár 78 köt.

13. *Adán:* népkönyvtár 259 k., polg. olvasókör 465 k., iparos olvasókör 274 köt.

14. *Ó-Kanizsán:* közs. könyvtár 1600 köt.

15. *B.-Almáson:* iskolai 450 köt. és 2 olvasóköri 325 kötet.

16. *Mélykúton:* népkönyvtár? köt.

17. *Tataházán:* iskolai könyvtár 181 köt.

18. *Jankovácz:* az olvasóköröké együtt 531 köt.

19. *Kúlán:* Polgári olvasó-egylet 1138 köt.

20. *Torzsa:* községi k. 13 köt.

21. *Veprovácz:* nép- és isk. könyvtár 200 köt.

22. *Uj-Verbász:* gymn. könyvtár 1047 köt., kaszinói 1080 köt., haladó egyleti 450 köt.

23. *Kis-Kér*: olvasóköri 40, népiskolai 28 köt.

24. *B.-Keresztur*: népkönyvtár 9 köt.

25. *Cservenka*: községi k. 270 köt.

26. *Kis-Hegyes*: iskolai k. 128 köt.

27. *Ó-Morovicza*: olvasóköri 250 köt.

28. *Feketehegy*: községi k. 500 köt.

29. *Bajsa*: polgári köri k. 130 köt.
30. *Csantavér*: népkönyvtár 500 köt.
31. *Topolya*: társasköri 160, polg. olvasó egyleti 250 köt.
32. *Ó-Szivacz*: községi könyvtár 300 köt.
33. *N.-Militics*: kaszinói 200 köt.
34. *Krusevlya*: népiskolai 74 köt.
35. *Hódságh*: olvasó körök összes könyvtárai 795 köt.
36. *Parabuty*: olvasóköri könyvtár 18 köt.
37. *Bács*: r. kath. plébániai 503 köt.
38. *Apatin*: két kaszinói könyvtár összesen 1440 köt.
39. *Bogojeva*: Polg. olvasóköri 68 köt.
40. *Prigl.-Szt-Iván*: népkönyvtár 380, kaszinói 244 és olvasóköri 180 köt.
41. *Ó-Becse*: magyar népkönyvtár 880, szerb népkönyvtár 1200 köt.
42. *Csávoly*: községi k. 540 füzet.
43. *Felső-Szt-Iván*: iskolai k. 100 kötet.

Régiség és természeti gyűjtemények vannak: *Zomborban a megyei történelmi társulat* és az *állami főgymnasium* birtokában. Továbbá: *bajai*, *szabadkai*, *zentai* és *ujvidéki* gymnasiumokban.

V. Kaszinók. Olvasókörök.

Vármegyénkben a kaszinók és olvasókörök intézménye jobbára csak akkor létesült, a midőn az alkotmányos aera beköszöntött. Voltak azonban egyes városok, a hol már az 1840-es években, tehát Széchenyi István gróf kezdeményezése idején, létesült egy-egy olvasókör. Így volt ez Szabadkán és Zomborban, Baján. Sőt Szabadkáról már 1789-ben azt halljuk, hogy ott a nagyvendéglőben kaszinó volt, a melyben az ez évben a városon átvonuló gróf Laudon tábornagy tiszteletére fényes estélyt rendeztek.[1])

Ez az első említése vármegyénkben a kaszinóknak, s bár

[1]) *Iványi I.*: Szabadka tört. I.

bizonyosra vehető, hogy az 1789. évi szabadkai kaszinó csak vendéglői gyűlhelyet jelent, mégis van bizonyos kulturális jelentése.

Az első valódi kaszinó-egyesületek hazánkban úgy, mint megyénkben gr. Széchenyi kezdeményezése után szerveztettek. E tekintetben első volt Baja város, a hol az u. n. úri kaszinó 1827-ben keletkezett; Szabadkán 1840-ben egyszerre két kaszinó létesült, t. i. a polgárok részére 1840. elején „Polgári," és egy másik az intelligens elem részére „Nemzeti" kaszinó cím alatt 1840. október hóban. Ez utóbbi ma is első ilynemű egyesülete a városnak, míg az előbbi 1853-ban szűnt meg. Ugyancsak 1841-ben alakított az ifjúság egy kört, mely 1846-ban „Baráti kör"-nek neveztetett. Ez 1849-ben szűnt meg.[1])

Zomborban 1844. évi december 15-én alakult meg az első kaszinó „Olvasókör" cím alatt, mely ma is fennáll s nem rég ünnepelte félszázados jubileumát.[2])

Ujvidéken az első olvasókört a szerbek 1845-ben alapították, mely némi viszontagságok után ma is létezik „Csitaonica" néven. Ez volt az első szerb egyesület.[3])

Baján 1841-ben „Polgár egylet" alakult, mely a hatvanas évek óta „Polgári olvasókör" név alatt áll fenn.

Megyénk többi városai és községei ez időben még nem rendelkeztek ilynemű egyletekkel, a következő 1850-es évek absolutismusa pedig nem kedvezett az olvasóköröknek, mert a szerb vajdasági kormány ily egyletek alapítására nem adott engedélyt, sőt mint tudva van, a létezőket is betiltotta. A szabadkai tényleg 1850—56-ig szünetelt, a zombori pedig privát lakásban volt kénytelen meghúzódni.

Az 1860-as években, a magyar provizorium alatt, már mindinkább több kör létesült, így Szabadkán (1865-ben), Zomborban szerb olvasó-egyletek (csitaonica), 1860-ban Szabadkán

---

[1]) *Iványi I.:* i. m. II. 543.

[2]) *Grosschmid Gábor:* A zombori magyar olvasókör tört. 5. l.

[3]) Magyar olvasókör Ujvidéken csak 1875. óta áll fenn. (Érdujhelyi: Ujvidék tört. 430. l.)

iparos kaszinó 1882-ig,[1]) majd pedig a megye minden nagyobb községében, mint Zentán, Kanizsán, Becsén stb. magyar kaszinók alakultak.

Az alkotmányosság helyreállta óta pedig, el lehet mondani, majd minden községben alakultak nép- és olvasókörök, úgy hogy ma már a népesebb városaink és helységeinkben 2—3 ilynemű egylet is létezik, nem egy helyütt a hírlapokon kívül szép könyvtárral is ellátva.

Így vannak ily körök:

1. *Zentán:* Zentai kaszinó-egylet, Függetlenségi kör, Népkör, Társaskör.

2. *Új-Soóvén:* Olvasó-egylet, Haladási kör.

3. *Ó-Kér:* Olvasókör.

4. *Új-Futak:* Róm. kath. olvasókör.

5. *Ó-Futak:* Kaszinó-egylet.

6. *Temerin:* Polgári kör, Olvasókör, Függetlenségi kör.

7. *Csúrogon:* Kaszinó-egylet.

8. *N.-Palánkán:* Kaszinó-egylet, Polgári kaszinó, Olvasó-egylet.

9. *Adán:* Polgári olvasó-egylet, Iparos olvasó-egylet, Szerb olvasó-egylet, Katholikus olvasókör.

10. *Ó-Kanizsán:* Kaszinó-egylet, Gazd. olvasó-egylet, Iparos olvasókör, Népkör, Polgári olvasókör.

11. *Bács-Almáson:* van öt olvasókör.

12. *Mélykúton:* Olvasó-egylet.

13. *Madarason:* Katholikus olvasókör.

14. *Jankováczon:* Olvasókör, Polgári olvasókör, Függetlenségi kör, Katholikus kör.

15. *Kúlán:* Polgári olvasó-egylet, Magyar népkör, Német népkör, Szerb népkör.

16. *Új-Verbászon:* Haladókör.

17. *Ó-Verbászon:* Kaszinó-egylet, Haladó-egylet.

18. *Kis-Kéren:* Olvasókör, Mezőgazdasági haladó-egylet.

---

[1]) Ugyanitt 1879-ben ezen egylet helyét foglalta el a „polgári olvasókör“ s a bunyevácok által létrehozott „Pucska kaszina.“

19. *Ó-Moroviczán:* Olvasó-egylet, Polgári kör.
20. *Feketehegyen:* három olvasókör.
21. *Bajsán:* Polgári kör.
22. *Topolyán:* Társaskör, Polgári olvasó-egylet.
23. *Új-Szivaczon:* Olvasó-egylet.
24. *N.-Militicsen:* Kaszinó.
25. *Sztanisicson:* Polgári olvasó-egylet.
26. *Bezdánban:* Olvasókör.
27. *Hódsághon:* Polgári kaszinó, Iparos kaszinó, Földmívelő-egylet, Társaskör, Kaszinó.
28. *Parabutyon:* Olvasó-egylet.
29. *Szóntán:* Kaszinó, Olvasókör.
30. *Apatinban:* két kaszinó.
31. *Bogojeván:* két olvasókör.
32. *Ó-Sztapáron:* Olvasókör.
33. *Prigl.-Szent-Iványon:* Kaszinó, Polgári olvasókör.
34. *Ó-Becsén:* Szerb olvasókör, Magyar népkör, Kaszinó, Katholikus iparos olvasókör, Kereskedelmi kör, Polgári olvasókör.
35. *Túrián:* Szerb olvasó-egylet.
36. *Szántován:* Olvasókör.

VI. Dalegyletek.

A dalegyesületek és daloskörök alakítása megyénkben csak újabb keletű. Az első ily kört *Szabadkán* a szerbek alakították 1865-ben, mely azóta folyton működik. Ez után következik korra nézve az *ujvidéki* szerb daloskör, mely 1869-ben alakult.

Az 1870-es évektől fogva számos városban és helységben létesült, részint magyar, részint német és szerb dalegylet s ma már minden nagyobb városnak van egy-két u. n. dalárdája. A megyében levő daloskörök közt első sorban említendő a *zombori* polgári kaszinói dalárda, mely az ujvidéki dalárda jubileuma alkalmából rendezett versenyen (1894.) az első díjat nyerte. A *szabadkai* magyar dalkör 1889-ben létesült. A többiek is jobbára újabb keletűek. Megyeszerte a következő helyen vannak dalárdák:

Ó-Futakon (német és szerb), *Ó-Becsén* (szerb), *Apatínban* és *Zentán* stb.

VII. Sport-egyletek.

1. Torna-egyletek.

A tornasport művelése szintén újabb keletű vármegyénkben, s országszerte is csak azóta lett terjedőben, mióta az iskolai testi nevelés lényeges kiegészítőjévé rendeltetett. Egészen a 80-as évekig a testgyakorlást csak az intézetekben gyakorolta az ifjúság nálunk, mígnem megalakult Szabadkán 1879-ben az első torna-egylet. Ebből fejlődött a ma létező „Achilles Spor-Egylet" Szabadkán, mely az embersport minden ágát felkarolja s országos viadalait évenkint Palicson tartja. Baján 1883-ban alakult egy torna-egylet, melynek helyébe 1890-ben az Athletikai club lépett. Újabban Zomborban (Sport-egylet címen) alakult ily egyesület, Zentán is létesült egy Athletikai club, de jelenleg nem működik.

2. Lövész-egyletek.

A lövősport a legrégibb idő óta van nálunk felkarolva. A lövész-egyletek között legrégibb az ujvidéki, mely 1790-ben keletkezett, 1813-ban már külön lövőházzal birt, legújabban pedig száz éves jubileuma alkalmából, egészen modern helyiséget nyert.

A bajai lövölde-egylet 1803-ban alakult (Bürgerlicher Schütz-Verein), az ó-becsei, prigl.-szt-iváni, rácz-militicsi stb. pedig az újabb időben létesültek.

3. Kerékpár-egyletek.

A legújabban elterjedt sportnem a kerékpár, melynek bár számos híve van megyénk városaiban, formális egyesületet csak Ujvidéken (1889.) és Zomborban képeznek (1894.), Szabadkán e sportnemet az Achilles sport-egylet szintén nagyban felkarolta.

4. Korcsolyázó-egyletek.

E kellemes testedző sportnak újabban szintén alakult pár egyesülete: Szabadkán, Ujvidéken, Baján, Zentán, legújabban Zomborban is. E sportot különben az ifjúság mindenfelé gyakorolja a nélkül, hogy külön egyletet alkotna; azért azt lehet mondani, hogy el van terjedve az egész vármegyében.

VIII. Tűzoltó-egyletek.

A tűzoltó-egyesületek megyénkben csak lassan honosodtak meg, mert pl. az első ily egylet Baján 1871-ben, Ujvidéken 1872-ben, Zomborban 1873-ban létesült. Újabban Zentán, Baján, Topolyán, Szabadkán, Apatinban keletkeztek életrevaló egyletek, melyek a többi megyei hasonjellegű egyesületekkel közösen Schmausz Endre volt megyei alispán initiátivája folytán egy megyei „*tűzoltó-szövetkezet*"-té alakultak s évenkint gyűléseiket a megye különböző városaiban tartják.

Tűzoltó-egyletek vannak még a megyében: Titelen, Csében, Ó-Kanizsán, Ó-Becsén stb.

IX. Jótékony intézmények.

I. Nőegyletek.

Megyénk minden nagyobb városában és helységében találhatók nőegyletek, melyek célja a nyomor enyhítése. Első ilynemű egyletet Szabadkán a zsidó nők alakítottak 1852-ben, azután 1854-ben Baján (B. Frauenverein), 1868-ban Szabadkán a kath. nőegylet lépett életbe, a melyből időközben kivált tagok 1870-ben a „szeretetről" címzett szabadkai nőegyletet alapították.

A szabadkai szerb nőegylet 1878 óta áll fenn. Ujvidéken a szerb nők 1880-ban alakítottak ily egyletet, hol azóta magyar nőegylet is létesült.

Legújabban Zentán, Zomborban stb. alakultak ily egyesületek. A megyebeli egyesületek a következők:

1. Zentán: Zentai nőegylet (4709 frt 32 kr tőkével), izr. nőegylet (3800 frt tőkével).
2. Adán: szerb.
3. Ó-Kanizsán: izraelita.
4. Ó-Becsén: magyar, szerb és izr.
5. Szent-Tamáson: szerb.

2. Vereskereszt-egylet.

A hason című országos egyesületnek fiókjai létesültek újabban megyénkben. Nevezetesen Baján, Ujvidéken 1882-ben, Szabadkán 1886-ban létesültek ily fiókok. Ez egyesület célja lévén a sebesült vagy beteg harcosok ellátása és ápolása, e két fiók részére a megye több helyéről tétettek jótékony adományok.

3. Betegsegélyző-egyletek.

Ezek újabban különböző címek alatt több helyütt alakultak. Ilyenek Szabadkán a) Paulai szt. Vincze egylet (1883.), b) Munkásbetegsegélyző-egyesület (1892.) Baján „Munkásbetegsegélyző-egyesület“ (1893.) Ujvidéken (1894.), Zomborban (1893.), Hódsághon (1893.), Kúlán (1893.), Ó-Becsén (1893.) ugyanily egyletek.

Azonkívül Baján (1893.) kereskedő ifjak betegsegélyző egylete, Zentán munkásbetegsegélyző-egylet (1893.), Zomborban (1893.), Ujvidéken (1893.) és Szóntán szintén munkásbetegsegélyző egylet áll fenn.

4. Temetkezési egyletek.

Első temetkezési egylet Szabadkán 1847-ben alakult. Jelenleg léteznek:

Szabadkán: a) Szent István temetkezési egylet 1862 óta, b) Tanító-testületi temetkezési egylet (1888), c) Polgári temetk. egylet (1892), d) Szent Rókus temetk. egylet (1847), e) Chevra Kadischa-egylet.

Ujvidéken: a) Első ujvidéki temetkezési egylet (1865), b) Az izraelita „Chevra Kadischa“ betegsegélyző és temetk. egylet.

Zomborban 1893 óta áll fenn betegsegélyző és temetkezési egylet, melynek 215 tagja és 1223 frt vagyona van.

Megyeszerte: Temerinben, Titelen, Ó-Kanizsán, Madarason (3), Új-Szivaczon, Prigl.-Szent-Iványon (2.)

5. Segélyező társulatok.

Ily egyletek igen különböző címek alatt állanak fenn. Így *Ujvidéken* van a) „Mária Dorothea-egyesület“ 1891 óta a leánynevelés és nőképzés támogatására; b) „Aggharcosok-egyesülete“ az öreg katonák és azok özvegyei, árvái segélyezésére 1890 óta.

Szabadkán: a) Családgyámolító egyesület 1863 óta; b) Pincér-egylet 1885 óta a tagok támogatására; c) Izraelita önsegélyző-egylet 1891 óta. Végül d) a katholikus legényegylet 1885 óta.

Baján: Katholikus legényegylet 1888 óta áll fenn. Kereskedő ifjak egylete (1881.) Szegény iskolás gyermekeket segélyző egylet (1888.)

Zentán: Tanítók segélyző-egylete.

6. Kórház és szegényházak, lelencház.

A szegények és betegek ápolásának intézménye nálunk még a kereszténység behozatalakor meghonosult. A mohácsi vész előtt ezt a functiót jobbára a szerzetes házak végezték, de Bácskában is van adatunk arra, hogy világiak is áldoztak ily célra.[1])

A török korszakban természetesen ez intézmények vidékünkön is megszűntek, de a felszabadulás után vármegyénk újra népesedvén, kórházakról és szegényházakról, a kir. helytartótanács buzdítása folytán, a nagyobb helységekben gondoskodva lett.

Hogy a mult században már nálunk is gond fordíttatott a szegény betegek ápolására, mutatja az a körülmény, hogy pl. Szabadka már 1766-ban egy házat rendezett be a szegények és betegek részére. Ez tehát kórház és szegényház is volt. Később

[1]) Lásd e mű I. köt. 144. lapján.

1804-ben már 4000 frtot gyűjtött itt a lakosság a kórházra. Utóbb a kórház és szegényház külön vált s jelenleg Szabadkán mindkettő tekintélyes alappal rendelkezik.[1])

Így volt ez bizonyára megyénk többi városaiban is, bár ezekre nézve részletes adatokkal nem rendelkezünk. Manapság Zomborban, Baján, Ujvidéken a kórházak mellett szegényház is létezik. A megye területén pedig számos kórház van.

Szegényház van: Új-Futakon, Ó-Futakon, Adán, Moholon, B.-Almáson, Bajmokon, Ó-Moroviczán, Pacséron, Hódsághon, Topolyán, Béreghen, Felső-Szt-Iványon.

Lelencház megyénkben még eddig sehol nincsen; a vármegye törvényhatósága azonban évek óta törekszik egy u. n. megyei „*szeretetház*“ létrehozatalára, melyre megyeszerte történtek gyűjtések s mely jelenleg már tekintélyes alappal bir. A vármegye 1896. évi március 24-én tartott közgyűlése e szeretetház felépítését (100 árva gyermek részére 100,000 frtnyi költséggel) végleg elhatározta.

Árvaház van Zomborban és Bácsban.

7. Jótékony alapítványok.

1. Iskolai segély és ösztöndíjak.

1. Zentán: Sinkay János-féle (22,424 kor. 16 fillér), I., II., III. Rudolf ösztöndíj-alap (15,298 kor.), IV. Rudolf ösztöndíj-alap (1552 kor.), Eötvös ösztöndíj (4516 kor. 36 fil.), Mutsy Menyhért-féle (2500 kor.), Boromisza Tibor-féle (1000 korona) stb.

2. Uj-Futakon: Eigl József-féle 300 frt.

3. Adán: Rudolf-ösztöndíj (egy magyar és egy szerb).

4. Moholon: a) Katonai ösztöndíj (kat. reálisk. tanulók részére), b) iskolai ö. d. (két díj 175—175 frttal), c) földmíves iskolai ö. d. 150 frt, d) Rudolf ö. d. (három tanuló részére 15—15 frttal).

5. Ó-Kanizsán: Rudolf ö. d.

[1]) *Iványi I.*: Szabadka tört. II. 565.

6. Martonoson: Rudolf ö. d.

7. Jankovácz; Gyetvai-Boromisza-féle 2112 frt 19 kr, Schöffer S.-féle 300 frt.

8. Uj-Verbászon: Kubinyi A., Korbai K., uj-verbászi önsegélyző-egylet, Kovalszky L., ösztöndíjak a gymnasiumnál és ugyanott az ifjúsági segélyalap.

9. Cservenka: id. Lelbach A.-féle szegény isk. gyermekek részére 1000 frt, Gvosgyák G.-féle iparos ifjak részére 100 frt, Kniesel J.-féle iskolai alap 100 frt.

10. Kis-Hegyes: Botka M.-féle róm. kath. isk. gyerm. részére könyvekre 580 frt, ruházatra 1900 frt.

11. Bajsa: Vojnits Máté-féle szegény róm. kath. isk. gyerm. részére 400 frt.

12. Csantavér: Basch J.-féle iskolai ösztöndíj 100 frt népisk. tanulók számára.

13. Új-Szivacz: Müller K., Keck I., Lőbl I. stb. féle kisebb-nagyobb alapítványok összesen 552 frt.

14. Kernya: Hümpfner A. és Inglückhoffer K.-féle ösztöndíj alapok.

15. N.-Militics: Polyákovics F.-féle isk. alap 200 frt.

16. Kolluth: Juszticz K.-féle szegény iskolás gyermekek részére 200 frt.

17. Hódságh: Vissy J.-féle népisk. alap 138 frt.

18. Rácz-Militics: Kammerer J.-féle népisk. alap 100 frt.

19. Bács: Nehiba-Harlikovics-Szakáll-féle népisk. 164 frt; Haynald-Balogh-féle 125 frt; Nehiba-féle 500 frt; községi kertészeti 40 frt.

20. Monostorszegh: Polyákovics F.-féle iskolai 200 frt; Nagy Béla-féle isk. alap 1000 frt.

21. B.-Földvár: Rudolf-ösztöndíj 5000 frt.

22. Petrovoszelló: Rudolf-ösztöndíj.

23. Ó-Becse: Rudolf-ösztöndíj 4 tanuló részére. Br. Jóvics E.-féle ösztöndíj 3 tanuló részére. Ó-Becse község ösztöndíjai: 1. fa- és fém-ipariskolai, 2. földmíves iskolai.

24. Szt.-Tamás: Gör. kel. felekezeti isk. alapítványok: a)

Nikolics V.-féle, b) Mudrinszky R.-féle, c) Dungyerszky G.-féle. Községi jellegű alapítványok: 1. Rudolf-ösztöndíj, 2. Dungyerszky G.-féle és 3. egy községi ösztöndíj.

25. Túria: Rudolf-ösztöndíj községi jelleggel.

26. Szántova: Strébely I. és Thurszky K.-féle iskolai alapok.

27. Vaskút: Markovics I.-féle ösztöndíjalap r. kath. papnövendékek részére.

28. Bács-Bodrogh vármegye törvényhatóságának kezelése alatt áll: 1. Kovách József-féle ösztöndíjalap (15,924 frt) és 2. br. Rudics József-féle iskolai ösztöndíj-alapítvány (mintegy 250,000 frt).

2. Egyéb alapítványok.

1. Zentán: Kragujevics Jakab-féle gör. kel. egyházi alap (1840 frt 14 kr), Branovacsky Eugen és neje-féle (124 lánc föld és 13,749 frt 31 kr készpénz), szegény-alap (22,117 kor. 18 fill.) stb.

2. Lokon: népkönyvtári-alap 158 frt 10 kr, szegény-alap 280 frt 42 kr.

3. Goszpodinczén: szegény-alap 1027 frt 40 kr, könyvtár-alap 320 frt.

4. Járekon: szegény-alap 1723 frt 27 kr.

5. Temerin: szegény-alap 3446 frt.

6. Glozsán: szegény-alap 1050 frt 50 kr.

7. Ó-Kér: szegény-alap 2023 frt 34 kr.

8. Petrovácz: szegény-alap 6624 frt.

9. Uj-Futakon: egyházi alapítványok összesen 9871 frt 76 kr, szegény-alap 4171 frt, árvaház-alap 31,492 frt 05 kr, árvagyermek-alap 9553 frt. (Gr. Chottek R. alapítványai.)

10. Ó-Futakon: róm. kath. egyházi alapítványok, gör. kel. iskola-alap. Szt. Sebő-alapja, gróf Chottek-féle szegény-alap 3071 frt, községi szegény-alap 2806 frt 68 kr.

11. Uj-Palánkán: szegény-alap 926 frt 95 kr.

12. Szilbáson: szegény-alap 1500 frt.

13. Adán: szegényházi-alap 2000 frt.

14. Mohol: Népkönyvtári-alap 1640 frt.

15. Ó-Kanizsa: Kórházi- és szegény-alap 31,798 frt 55 kr.

16. Martonos: Róm. kath. szegény-alap 2736 frt; gör. kel. szegény alap 1206 frt; községi szegény-alap 2350 frt 26 kr.

17. B.-Almás: Br. Rudics-féle közműv. alap 15,000 frt. Kórház-alap egy ház és 416 frt 69 kr; szegény-alap 1317 frt 84 kr.

18. Mélykút: egyházi alapítványok 572 frt, szegény gyermek-alap 612 frt.

19. Bajmok: szegény-alap 3 hold 1330 □ öl föld.

20. Kunbaja: Br. Rudics-féle közműv. alap 15,000 frt, közs. szegény-alap 4513 frt 45 kr.

21. Kis-Szállás: szegény-alap 10 frt.

22. Madaras: szegény-alap 817 frt 41 kr.

23. Jankovácz: szegény-alap 900 frt.

24. Kula: szegényalap 17,057 frt 38 kr, kórház-alap 3 hold 422 □ öl föld.

25. Ó-Verbász: közművelődési-alap 311 frt 87 kr; szegény-alap 3387 frt 96 kr.

26. Új-Verbász: Becker I., Kirst D. ág. ev., Kossics A., Kronauer E. róm. kath. és Polákovics-féle izr. egyházi alapítványok. Szegény-alap 3500 frt.

27. B.-Keresztúr: szegény-alap ? frt.

28. Kis-Hegyes: kórházi-alap 501 frt, elaggottak részére 1800 frt (Botka Mihály-féle).

29. Csantavér: kórház-alap 3600 frt 55½ kr és 3 hold 1143 □ öl föld; szegény-alap 4585 frt 06 kr.

30. Topolya: népkönyvtári alap 1478 frt 45 kr, kórházi alap 5837 frt 50 kr; szegény-alap 1777 frt 15 kr.

31. Ó-Szivacz: szegény-alap községi évi segélye 70 frt.

32. Krusevlya: szegény-alap 478 frt 26 kr.

33. Gákova: szegény-alap 700 frt.

34. Bezdán: szegény-alap 1000 frt.

35. Hódságh: kórház-alap 76,000 frt, árva-alap 800 frt.

36. R.-Militics: szegény-alap 2386 frt 92 kr és 177 frt 73 kr.

37. Lality: szegény-alap 7002 frt 63 kr, népkönyvtári alap 460 frt.

38. Bács: árvaházi-alap 61,000 frt.

39. Doroszló: szegény-alap 1426 frt 23 kr.

40. Bresztovácz: szegény-alap 4610 frt 33 kr.

41. Szónta: szegény-alap 500 frt.

42. Bogojeva: szegény-alap 2000 frt.

43. Ó-Sztapár: szegény-alap 2093 frt 97 kr, népkönyvtári-alap 750 frt.

44. Monostorszegh: egyházi alapítványok összege 2822 frt 55 kr, szegény-alap 3200 frt 23 kr.

45. Prigl.-Szt-Iván: szegény-alap 5556 frt 19 kr.

46. Bács-Földvár: szegény-alap 3677 frt 69 kr, kórház-alap 37 frt 29 kr.

47. Petrovoszelló: szegény-alap 9409 frt, kórház-alap 1737 frt.

48. Szent-Tamás: szegény-alap 5706 frt 96 kr.

49. Bikity: szegény-alap 2000 frt.

50. Baracska: szegény-alap 1230 frt 55 kr.

51. Felső-Szt-Iván: szegény-alap 1343 frt 04 kr, népkönyvtári-alap 360 frt.

3. Iskolai alapok.

1. Titelen: 5014 frt 06 kr.
2. Lokon: 2522 frt 48 kr.
3. Tiszakálmánfalván: 30 hold föld (600 frt.)
4. Mosorin: 6400 frt, 90 hold föld (évi 1080 frt jöv.).
5. Felső-Kovil: 9795 frt 03 kr.
6. Gardinovácz: 4000 frt.
7. Csúrog: 150 hold föld, (évi jövedelme 3000 frt).
8. Temerin: 5435 frt.
9. Kulpin: 74 hold föld.
10. Uj-Soóvé: 2000 frt.
11. Ó-Kér: 2 hold faiskola.

12. Petrovácz: 7 hold föld.
13. Ó-Soóvén: 12 hold 1101 □ öl föld.
14. Deszp.-Szt-Iván: 12 hold föld.
15. Uj-Palánka 2 h. 1200 □° föld.
16. Novoszelló: 3 h. föld.
17. Tovarisova: 22 h. föld.
18. Obrovácz: 8 h. 701 □° föld.
19. Szilbáson: 20 h. föld.
20. Német-Palánkán: 8 h. 701 □° föld.
21. Bulkeszen: 8 h. 1321 □° föld.
22. Gajdobrán: 7 h. 1194 □° föld.
23. Paragán: 8 h. 352 □° föld.
24. Bukinban: 18 hold föld.
25. Glozsán: 18 h. 527 □° föld.
26. Ada: 132 hold föld (3300 frt jövedelemmel).
27. Mohol: 60 hold 1521 □° föld (1500 frt jövedelemmel).
28. Ó-Kanizsán: tanitói földek.
29. Martonoson: 80 hold föld (1600 frt jövedelemmel).
30. Zentán: tanítói földek.
31. Kunbaján: Freidinger-féle alap 3000 frt és 4 h. 57 □° föld.
32. Tataháza: 7 h. 810 □° föld.
33. Jankovácz: Jankovich-Molnár-féle 2446 frt 32 kr.
34. Kúla: Czucz-féle polg. iskolai-alap 5695 frt.
35. Kuczura: 20 hold 417 □° föld.
36. Torzsa: Schmausz F.-féle és Schmidt K.-féle felekezeti alapítványok és 12 hold 819 □° föld.
37. Veprovácz: 12 hold föld.
38. Kis-Kér: 16 hold 980 □° föld.
39. Bács-Keresztúr: 17 hold föld.
40. Cservenka: 92 hold föld.
41. Kis-Hegyes: 2400 □° faiskola.
42. Feketehegy: 29 hold föld.
43. Bajsa: 56 hold 1286 □° föld.
44. Csantavér: 3 hold 1523 □° föld.

45. Pacsér: 21 hold 1204 □° föld.
46. Sándor: 5 hold föld.
47. Topolya: Gr. Zichy N. János-féle isk. és óvodai-alap.
48. Gyulafalva: 20 hold föld.
49. Csonopla: 33 hold föld.
50. Ó-Szivacz: 50 hold 972 □° föld.
51. Új-Szivacz: 15 hold 1098 □° föld.
52. Kernyaja: 15 hold 1582 □° föld.
53. Krusevlya: 2 hold 16 □° föld.
54. Kolluth: 6 hold 470 □° föld.
55. Bezdán: 18 hold föld.
56. Hódságh: óvoda-alap 2600 frt; iskola-alap 17 hold 1579 □° föld.
57. Pivnicza: 32 hold föld.
58. R.-Militics: 12 hold 699 □° föld.
59. Lality: 11 hold 704 □° föld.
60. Filipova: 7 hold föld.
61. Doroszló: 11 hold 1084 □° föld.
62. Bresztovácz: 14 hold 642 □° föld.
63. Apatin: 43 hold 359 □° föld.
64. Kupuszina: 4 hold 1520 □° föld.
65. Ó-Sztapár: 35 hold 1244 □° föld.
66. Monostorszegh: 21 hold 1457 □° föld.
67. B.-Földvár: tanítói földek 32 ker. lánc.
68. Petrovoszelló: 42 hold 1168 □° föld.
69. Ó-Becse: 38 hold föld.
70. Szt.-Tamás: 101 hold föld (jöv. 1515 frt).
71. Bikity: 21 hold 1505 □° föld.
72. Szántova: 23 hold 1425 □° föld.
73. Baracska: 36 hold föld.
74. Csávoly: 11 hold 579 □° föld.
75. Csataalja: 12 hold 1372 □° öl föld.
76. Dautova: 8 hold 416 □° föld.
77. F.-Szt-Iván: iskolai-alap 4659 frt 34 kr és 7 hold 778 □° föld.

4. Nevelési és képzési alapok.

1. Titelen: 9564 frt 19 kr.
2. Lokon: 2779 frt 94 kr.
3. Kátyon: 7363 frt 45 kr.
4. Alsó-Kovilon: 2541 frt 96 kr.
5. Mosorinon: 18,626 frt 17 kr.
6. Felső-Kovilon: 11,226 frt 52 kr.
7. Vilovón: 2276 frt 59 kr.
8. Gardinováczon: 3600 frt.
9. Kovil-Szt-Iványon: 6000 frt.
10. Goszpodinczén: 6617 frt 67 kr.
11. Zsablyán: 8000 frt.
12. Gyurgyevón: 23,681 frt 72 kr.
13. Nádalyon: 10,063 frt 63 kr.

D. Gy.

VII. RÉSZ.

I. Bács és Bodrogh vármegyék fő- és alispánjai.

I.

Bács és Bodrogh vármegyék főispánjai a mohácsi vész előtt általában világi egyének voltak. Mind Bács, mind pedig Bodrogh vármegyének rendszerint egy-egy főispánja volt, a kik kezdetben jobbára más állást is viseltek. Így a XII. században az ország nádorai többször Bács megye főispánjai is, később a tengermelléki, majd pedig, a XV. századtól fogva, a macsói bánok. Egyházi emberek ritkán viselték e két vármegye főispáni méltóságát s az olyanok, mint Berthold kalocsai érsek (1213.), Fülöp váczi püspök (1273.), kik egyszersmind Bács vármegye főispánjai is voltak, csak ritka kivételt képeznek. Az ország világi főhivatalnokai közül a XII—XIV. században még az udvarbírák és tárnokmesterek viselték többször itt a főispáni tisztséget.

Mivel e korban a főispánság nem volt helyhez kötött méltóság, igen gyakran előfordult, hogy más megyék főispánja viselte a bácsi vagy bodroghi főispánságot is. Volt végül eset arra is, hogy Bodrogh megyében egyszerre két főispán vezette az ügyeket.

A XIV. század első felétől kezdve Bács megye főispánjai — kevés kivétellel — mindig a macsói, néha pedig a szörényi és temesi bánok. Ez az állapot tartott egészen a XV. század közepéig, a midőn egyszerre a kalocsai érsekek, mint örökös főispánok tűnnek fel Bács megye székében; míg Bodrogh megye

főispánsága továbbra is jobbára világiak kezében maradt egész a mohácsi vészig.

Hogyan és mikor nyerték a kalocsai érsekek Bács megye örökös főispánságát, határozottan nem lehet tudni. Pray György azt állítja, hogy a bácsmegyei örökös főispánság 1464-ben szállott át a kalocsai érsekre, de állítását mivel sem igazolja,[1]) csak annyi tény, hogy a XV. század második felében Várdai István kalocsai érsek az első, a ki (1463-tól) a bácsi főispánságot viseli. Innen kezdve a kalocsai érsekek állandóan főispánok voltak Bács megyében s magukat „comes perpetuus"-nak (örökös főispán) írják. II. Ulászló király 1494-ben Som Józsa temesi főispánhoz intézett levelében említi, hogy a kalocsai érsekek e főispánságnak azelőtt is — bizonyos kiváltságlevél alapján — birtokában voltak, de hogy mikor és ki által adományoztatott nekik ez a méltóság, nem lehet kimutatni.[2])

A kalocsai érsekek ezentúl a mohácsi vész után is örökösen birták Bács vármegye főispánságát, bár maga a vármegye a török hódoltság alatt teljesen elenyészett. 1698-ban pedig, midőn a törökök kiveretése után Bács vármegye újból szerveztetett, I. Lipót király 1698. október 16-án kelt oklevelével újból a kalocsai érsekre, Széchenyi Pálra, ruházta a főispáni méltóságot.

Az utolsó örökös főispán gr. Batthyányi József érsek volt, a ki 1776-ban esztergomi érsekké lett s utóda br. Patacsich Ádám kalocsai érsek a bácsi főispánságot már nem viselte, mert Mária Terézia királynő azt gr. Hadik András tábornagyra bízta.

Br. Patacsich érsek a főispánságra nem tartott igényt, sőt a kalocsai érsekség sérelmei ügyében tett ismeretes fölterjesztésében határozott megnyugvásának adott kifejezést a fölött, hogy a bácsi főispánság az érsekségtől külön választatott.

Ennek a megnyugvásnak pedig főként az volt az oka, hogy a főispánság királyi adományozására vonatkozó documentumot nem birták felmutatni. Mária Terézia királynő 1776-ban kelt

[1]) Specimen Hierarchiae. II. 45—46.

[2]) Hajnik I. Az örökös főispánság. Akad. Ért. XIII. 47.

oklevelében egyenesen hivatkozik arra, hogy a bácsi főispánságot azért kellett a kalocsai érseki széktől különválasztani, mert a kalocsai érsekek örökös főispánságára vonatkozó királyi privilegiumot, mint azt a törvény megkívánná, felmutatni nem lehetett.

Így szünt meg Bácsmegyében 1776-ban az örökös főispánság, s ez időtől fogva, miután az 1694-ben újjászervezett Bodrogh megye 1730 körül hallgatagon Bácsba olvadt, az ekként egy közigazgatási területté lett két vármegye világi főispánjai 1802-ig „Bács megye", ez időtől fogva „Bács-Bodrogh vármegye" főispáni címét viselik.

A) Bács vármegye főispánjai.

1055—1074. *Vid.* Ez Salamon király kedvelt embere és tanácsadója, korának egyik leghatalmasabb embere volt, a svéd eredetű Gutkeled nemzetségből származott. 1055-ben a tihanyi apátság oklevelében fordul elő, mint Bács vármegyei főispán, ő vezette mindig csatába e vármegyének seregét. (Katona Hist. crit. II. 280. Századok 1868. évi 109.) E tisztségben említi a karthauzi névtelen legendája (Szt-Istv. társ. kiadás 97. lap) és a Thúróczi krónikája (II. cap. 50—52.) 1072—74. évekre, Wenzel G. (Egyet. magy. Encycl. V. 112.) csak 1074-re ismeri. Vid 1074-ben halt meg Mogyoródnál, a Salamon és Gejza közötti csatában.

1103—13. *Queled*, Somogyi (85. l.) szerint *Gutkeled*. A zobori apátság alapító levelén: *Queled de Bache* van aláírva, (Fehér Cod. dipl. II. 59. és 43.) de ezen oklevél kelte nem tehető teljes bizonyossággal 1113-ra, lehet ez 1103 vagy 1106 is. (Katona H. crit. III. 214. és Hist. Metr. Coloc. I. 168.) Ugyanez említtetik e tisztségben 1111. és 1112-ben. (Cod. dipl. VII. 4. vol. 59. és 90.) Wenzel 1103—13. közötti évekre teszi, sőt Somogyi már 1100-ra véli tehetni.

1135. *Pál* nádor. (Cod. dipl. II. 86. — Árp. nov. I. 51. — Hist. crit. III. 498.) Somogyi ezen főispánt 1145-re teszi.

1163. *Belus.* Ezt Somogyi említi és 1163—84-ig nem sorol fel senkit.

1173—75. *Dénes.* Kaba végrendeletében, a mely III. Béla király idejében Farkas nádor alatt kelt s a melyet Wenzel 1173—75. közötti évekre tesz, mint egykorú említtetik: Dionysius comes Bachiensis. (Árp. nov. I. 69.)

1181. *Dénes*, a comes Fulcumarus adománylevelében említtetik. (Mon. eccl. Strig. I. 128. Árp. nov. I. 76.) Az 1182. évre nincsen adatunk.

1183. *Dénes*, a ki egyszersmind a tengerpart bánja is. (Cod. dipl. II. 86., 203. és VII. 2 vol. 286. Árp. nov. XI. 48.) A következő évre nincsen adatunk, 1185-re pedig (?) *Moch* országbíró említtetik főispánnak. (Árp. nov. I. 78.) Somogyi pedig (eml. mű) 1184—86. évekre *Bánfi Dénest* sorolja fel. Annyi bizonyos, hogy:

1186. *Dénes* a főispán (Árp. nov. VI. 163. Mon. eccl. Strig. I. 132. Cod. dipl. II. 229.) azért Wenzel (Encycl. V. köt.) Dénes bánt 1183—86. évekre teszi. De vajjon ez azonos a már 1173-ban felsorolt Dénessel, nem bizonyos; azonosság esetében 1173—86. ugyanaz volna a főispán.

1188—93. *Mogh* nádor; neve különféleképpen iratik: *Mog*, *Mogh*, *Mohc*, *Mag*. Wenzel ezen évekre említi. A cod. dipl. II. 245., 277., 289. is fel van sorolva, 1192. évre előfordul Árpád. új okmt. VI. 184. és 1193-ra több helyen. (Monum. eccl. Strig. I. 146.; Cod. dipl. II. II. 290.; Árp. nov. XI. 54.; Katona Hist. crit. IV. 412.)

1197—98. *Esau* nádor, (cod. dipl. II. 309. és 346.)

1198—99. *Mogh* nádor. Az első évre *Mohc* (eml. Cod. dipl. II. 331. és Árp. nov. VI. 195.) A következő évre *Mogh* (említve Monum. eccl. Strig. I. 161.; Cod. dipl. II. 365., 373., IX. 7. vol. 640.) és *Mogy* alakban (cod. Patr. V. 4.)

1199—1200. *Mika* nádor. (Cod. Patr. II. 2.; Cod. dipl. II. 348., 365., 373., 385., 392.) *Micha* és *Misha*-nak iratik. Utóbbi évre Árpád. új okt. XI. 73. említi. — Ez valószínűen

azonos a már 1188. és 1198. óta felsorolt *Mag* nádor és főispán személyével.

1201—2. *Benedek.* (Cod. dipl. II. 385., 387., 388. Cod. Patr. V. 5. Mon. eccl. Strig. I. 163. van említve 1201. évre; — a köv. 1202. évre pedig Cod. dipl. II. 382., Árp. nov. VI. 225., Mon. ecc. Str. I. 164.) — Wenzel Benedeket 1201—3. évre említi.

1202—4. *Ipoch.* Az első évre említi. Cod. dipl. III. 1. vol. 319. — 1203-ra u. o. II. 415., V. 1. vol. 293., VI. 2. vol. 362., IX. 7. vol. 642. — 1204-re pedig *Iporchin* név alatt Árp. nov. I. 92.

1203. évre Hédervári *István* (Chepanus) nádor is említtetik főispánnak (Cod. dipl. II. 362. — Wenzel és Ung. Magazin IV. 460.)

1205—9. *Chepan* nádor azaz Hédervári Istvánnak azonos nevű fia; Wenzel az általa 1203-ra felsorolt István nádor fiának mondja. Chepan iratik Khepan, Cheffan-nak is és főispánsága sok helyen van felemlítve. Így 1205-re C. dipl. III. 1. vol. 22., VII. 5. vol. 170. Cod. Patr. I. 3. 1206. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 32., 2. vol. 465., Cod. Patr. VI. 7. és VII. 3., Mon. Strig. I. 185., Árp. nov. VI. 308. és XI. 85. 1207. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 44., 47., Árp. nov. VI. 315. 1208. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 66., 69. és 2 vol. 467. Árp. nov. I. 98. és VI. 325. 1209. évre Cod. dipl. III. 2. vol. 470., Árp. nov. VI. 333. Bács-Bodrogh folyóirat 1878. évi 56. lapon.

1209—10. *Marcellus.* Az első évre említi Cod. dipl. III. 1. vol. 78. stb., 2. vol. 468. 472. Árp. nov. VI. 335. XI. 94., 96., 120. stb. 1210. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 102. Árp. nov. I. 104. Lehoczky és Jászai szerint, a ki őt a *Fráter* család ősének mondja, még 1211-ben is ő volt a főispán, (Századok 1871. évi 440.) de ez nem állhat, mert már

1210—11. *Péter* királynői udvarbíró volt a főispán. Cod. dipl. III. 2. vol. 474. Árp. nov. VI. 343. és XI. 108., Mon. eccl. Strig. I. 196. Az 1211. évre említi Cod. dipl. III. 1. vol.

108. stb. Árp. nov. I. 125., VI. 349., XI. 113. Katona H. crit. V. 129.

1212. *Jula* országbíró. Cod. dipl. III. 1. vol. 116. stb., Árp. nov. VI. 354. XI. 115. Magy. tört.-tár XII. 6., Mon. eccl. Srig. I. 202. A Cod. Patr. VI. 11. szerint: *Jula* Bachiensis et curial commes, *Berthold* Coloc. Aeppus et vojvoda. Hogy ama híres *Bánk* horvát- és dalmátországi bán és erdélyi vajda, egyszersmind Bács és Bodrogh vármegyék főispánja volt 1212 körül, (Századok 1871. évi 440.) erre közelebbi adataink nincsenek. (Bács-Bodrogh folyóirat 1878. évi 56. lapon.)

1213. *Jula*. Cod. dipl. III. 1. vol. 150., Árp. nov. VI. 359. és XI. 118. Utána ugyanezen évben:

1213. *Berthold* kalocsai érsek és Gertrud királynő öcscse volt Bács és Bodrogh vármegyék főispánja. (Cod. dipl. III. 1. vol. 148. és 2. vol. 405., 453. Árp. nov. I. 132. Katona Hist. crit. V. 175.)

1214. *Gyula*. Árp. új okt. I. 136. és Katona H. crit. V. 208. Ezen évben:

1214. *Salamon* főtárnokmester (Cod. dipl. III. 1. vol. 163. és VII. 1. vol. 192. Árp. nov. VI. 368. és XI. 129.)

1215. *Ochuz* királynői udvarbíró. (Cod. dipl. III. 1. vol. 170.; Monum. eccl. Str. I. 208.; Neu ung. Magazin I. 352.; Hist. crit. V. 219.) Ugyanez 1218—19-ben Bodrogh vármegyei főispán.

1219. *Ladislaus*. Csak Cod. dipl. VII. 2. vol. 297. említi, de talán hibásan 1229. helyett?

1220—22. *Dénes* főtárnokmester. (1220. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 287., 301. 1221. évre u. ott 320. stb., V. 1. vol. 302. stb. Árp. nov. I. 175. és XI. 163.; Cod. Patr. VI. 15. 1222. évre Cod. dipl. III. 1. vol. 381. VII. 5. vol. 567.; Árp. nov. VI. 408., 409. Men. eccl. Str. I. 237.) Az utolsó 1222. év Bács vármegye történetében válságos lehetett, mert Dénesen kívül főispánokul felsoroltatnak még:

1222. *Smaragdus*, (Cod. dipl. III. 1. vol. 370.) *Miklós*,

(ugyanott 374. lapon.) *Salamon* bán. (Cod. dipl. VII. 1. vol. 24. Később 214. lapon 1223-ban csak bánnak mondatik.)

1223. *Dénes* főtárnokmester. (Árp. nov. VI. 173. Később 175. lapon a 1224. évre csak tavernicusnak van címezve, így Cod. dipl. III. 1. vol. 458., 466.)

1225. *Poth* vagy *Ponith*. (Cod. dipl. III. 2. vol. 482.; Árp. nov. XI. 184.) Somogyi szerint a Buzád nemzetségből való.

1228—30. *László* kir. udvarbíró. Minden évre többször is fel van említve. 1228. évre Cod. dipl. III. 2. vol. 133. stb. Cod. Patr. II. 4., VI. 23. Árp. nov. I. 252. u. ott VI. 455. Bodrogh vármegye főispánjának iratik. — 1229. évre Cod. dipl. III. 2. vol. 188., VII. 1. vol. 217. stb. 3. vol. 202. Árp. nov. VI. 476. XI. 212. — 1230. évre Cod. dipl. III. 2. vol. 206., 213. Cod. Patr. VI. 25.

1232. *Miklós*. (Árp. nov. I. 293.) — Somogyi ezen évre *Demetert* sorolja fel, ugyanezt Wenzel pedig (Encycl. V. köt. 112.) 1231—34. évekre teszi; magam adatai szerint Demeter csak 1233 óta van említve.

1233—34. *Demeter* országbíró. (Cod. dipl. III. 2. vol. 329. stb. és 405.; Árp. nov. I. 306., VI. 518., stb. és 552.; Cod. Patr. IV. 19., V. 14.) Az utóbbi évben még említtetik: *Dénes*, (Pesty. várispán 120.) továbbá: *László* országbíró. (Cod. dipl. III. 2. vol. 407. Árp. nov. VI. 549. és Neu. ung. Magazin I. 353.) Ugyanez a köv. évben is.

1235. *László*. (Árp. nov. VI. 568.) De ezen évben volt még *Pous* főtárnokmester. (Cod. dipl. IV. 1. vol. 27.)

1238. *Simon* már januárban. (Cod. dipl. IV. 1. vol. 111. VI. 2. vol. 297. Hist. crit. V. 850.)

1240—42. *János*, ez IV. Béla király rokona volt, Angelus János szerémi herceg. (1240. évre Cod. dipl. IV. 3. vol. 552. 1241. évre Árp. nov. VII. 116. — 1242. évre Cod. dipl. IV. 1. vol. 264. Hist. crit. V. 1064.)

1251. *Bagou* főpohárnok. (Lehoczky Shemat. Wenzel és Somogyi.) Katona Hist. crit. VI. 155.: Bagou mag. pincer comes de *Bacca*; utóbbi szót Pesty Fr. (Várispán 164.) Bananak

olvasva, Bagout sem Bács vármegye főispánnak, hanem *banai várispánnak* mondja.

1255. *Erney.* (Wenzel, Encycl. V. 112. A következő évben is:

1256. *Erney*, mint szomszéd birtokos említtetik. (Cod. dipl. IV. 2. vol. 407.) De ezen évben más főispán is volt, *András.* (Árp. nov. VII. 436.)

1263. *Dénes* nádor. (Cod. dipl. IV. 3. vol. 160. Árp. nov. IX. 379. Mon. eccl. Strig. I. 485.)

1266. *Domonkos* (?) nádor, egyszersmind szebeni főispán. (Dudás: B.-Bodrogh folyóirat 1878. évi 57.)

1269. *Pál*, bácsi és bodroghi főispán, a *Solymosi* családból. (Századok 1875. évi 366.)

1271—72. *Pál* bán (Cod. dipl. V. 1. vol. 138., 152. Árp. nov. III. 253. XII. 695.) — 1272. évre igen sokszor van felsorolva. (Cod. dipl. V. 1. vol. 183. stb. Árp. nov. III. 273. VIII. 380. stb. XII. 53. Cod. Patr. I. 57. V. 46. VI. 183.) Somogyi (főisp. alb. 87.) Solymosi Pált 1269—72. évekre említi Bács vármegye főispánnak, sőt (a Századok 1888. évi 24. l. szerint) 1272-re Brebiri *Joachim* tárnokmester és tótországi bán is az volt.

1273—75. *Fülöp* váczi püspök és nógrádi főisp. (Cod. Patr. VI. 193. után említi Somogyi.)

1275. *István* kir. étekfogó. (Árp. nov. XII. 144.)

1276. *János* főtárnok említtetik aug. hóban. (Cod. dipl. V. 2. vol. 336.) Wenzel *Joachim* főtárnokot sorolja fel, a kit Katona (Hist. crit. VI. 707.) is említ „Joachimus mag. tavern. comes de Baacha."

1283. *Móricz* tárnokmester, (csak a Hazai Oklevéltár 98. lapján említtetik).

1291. *János*, (Árp. nov. XII. 509.) a hol Endre király „Joh. fil. comitis Enardi comes Bach." alattvalóinak régibb szabadalmait megújítja. — Wenzel és Dudás ezen évre *Ekardot* sorolják fel. Az Árp. kori új ok.-tárban XII. 603. az 1297. évben a bácsi káptalan egy kiadványában csak ennyi áll: Joh. filius comitis Enardi (főispánság nélkül).

1299. *Tamás* nyitrai és bácsi főispán. (Dudás, Bács-B. folyóirat 1878. 57.)

1316. *Futaki Dénes.* (Orsz. lev. Ansp.)

1317. *Miklós* Omodei fia, baranyai főispán is. (Anj. okm. I. 428.)

1318—21. *Széchenyi Tamás* Somogyi (főisp. alb. 87.) szerint. Magam csak 1319. és 1321. évekre ismerem *Tamást*, Farkas fiát, Arad, Bács és Szerém vármegyék főispánját. (Anj. okm. I. 329., 640.)

1322—29. *Demeter* tárnokmester Bács és Trencsén vármegyék főispánja. Ezt számtalan okmányi adat említi fel ezen évekre. Wenzel és Dudás azonban már 1317—29. évekre teszik. Egy 1327. évi okm. e főispánt „Demeter de Nekche"-nek írja. (Cod. dipl. VIII. 3. vol. 202., 237.) — Demeter 1330. elején is mint tárnokmester és trencséni főispán említtetik, így a következő években is; de mint Bács vármegyei főispán már nem szerepel.

1329—33. *Drugeth János* Nápolyból származott régi családból, Bács, Fehér, Sümeg, Tolna, Ung, Zemplén vármegyék főispánja volt. (Somogyi szerint.) Magam csak 1330-ban találom Cod. dipl. VIII. 3. v. 423.

1333. *János* Logret fia, macsói bán, Bács, Bodrogh, Valkó, Baranya vármegyék főispánja már 1333. máj. hóban említtetik e tisztségekben. (Cod. dipl. VIII. 3. vol. 685., 696. Zichy okm. I. 417.) János még 1334. és 35-ben is macsói bán volt s hihetőleg 1335. okt. halt meg. Wenzel és Somogyi 1333. és 1334-ben mondják Bács vármegyei főispánnak. Ezután *Somogyi Demeter* tárnokmestert Bács és Trencsén vármegyék főispánját sorolja fel 1334—36. évekre Zichy okm. I. 426-ra hivatkozva, de hibásan; mert ezen okm. egy 1325. évnek átirata.

1336—39. *Ostffy Miklós* Logret Jánosnak utódja a macsói bánságban, azonkívül Szerém, Valkó, Bács-Bodrogh és Baranya vármegyék főispánja volt. (Századok 1875. és 373., 1870. évi 382. és 1868. évi 469. lap. 1338. évre Anj. okm. IV. 535., 543. — 1339. évre julius elején Cod. Patr. V. III.) Csak az

1337. évre nincsen adat, de bizonyosan Miklós volt a főispán, a kit Somogyi 1336—40. évekre tesz.

1352—53. *Ostffy Domonkos* macsói bán, Szerém, Bács, Baranya, Valkó, Veszprém vármegyék főispánja 1352. julius 3-án az említett címekkel adott ki egy okiratot. (Anj. okm. V. 584. Századok 1875. 376.) Somogyi valószínűnek tartja, hogy 1367-ig viselte ama méltóságokat.

1325. *Debregezthi András* is említtetik Pesty Fr. által (Századok 1871. 740.) mint Szerém, Valkó, Baranya, Bács, Veszprém vármegyék főispánja. András 1353. december 2. macsói bán is volt, 1354-ben is bán és baranyai főispán.

1368. *Zudar Péter* főpohárnokot említi Wenzel és Dudás.

1380. *Horváthy János* macsói bán, Valkó, Bács vármegyék főispánja, már 1375 óta Bodrogh vármegyei főispán és macsói bán volt 1382-ig. (Századok 1875. 450.) Somogyi 1380—1382. évekre említi.

1387—1405. *Losonczy István* szörényi bán és temesi főispán. Somogyi szerint ezen években volt bácsi főispán is, a míg 1405-ben erdélyi vajdává lett. Egy 1391-ben egy Bancsai Jakabot illető okiratban határozottan bácsi főispánnak van mondva. (Festetics cs. levélt.)

1405. *Szilágyi László* (horogszegi), Mihálynak és Erzsébetnek (Hunyadi Mátyás király anyja) apja. (Orsz. lev. Ausp. — Nagy Iván X. 708.) Ő volt bácsi főispán 1407. és 1428-ban is.

1428. *Szilágyi László.*

1463—70. *Várdai István* bács-kalocsai érsek, Wenzel szerint (Encycl. V.)

1471—78. *Gábor* érsek. (Ugyanaz.)

1479—80. *György* érsek. (Ugyanaz.)

1481—84. *Várdai* vagy *Váradi Péter* érsek. (Ugyanaz és Somogyi.)

1484—94. *Kinizsi Pál* temesi gróf, valószínűen mindjárt 1484-ben lett főispán a nyáron az Árvavárba zárt érsek helyett. (Somogyi, Wenzel, Lehoczky után csak 1486 óta

említi.) Kinizsi Pál 1494. november végén halt meg (M. tört.-tár. XII. 214.) és utóda lett tanítványa

1494—95. *Somi József*, Temes és Bihar vármegyei főispán, ideiglenesen Bács vármegye főispánja is lett. Váradi Péter érsek azonban fogságából kiszabadulván, 1494. tavaszán kérte a királytól vissza Bács vármegye örökös főispánságát, II. Ulászló nem idegenkedett ettől, mégis Kinizsi halála után előbb Somit tette oda és az érsek többszöri sürgetésére végre csak 1495. december 21-én parancsolja meg Sominak, hogy Bács vármegyét adja át az érseknek. (Századok 1883. évi 832. lapon.)

1495—1501. *Váradi Péter* érsek tehát 1495. végén, vagy 1496. elején ismét főispán volt. (Wenzel és utána Dudás 1494—1500. évekre Somit teszik.) Péter érsek meghalt 1501-ben.

1501—2. *Wingarti Geréb László* érsek.

1503—20. *Frangepán Gergely* érsek.

1523—26. *Tomori Pál* érsek. E három utóbbi kalocsai érseket Wenzel (Encycl. V.) sorolja fel Bács vármegye főispánokul; Tomori azonban nem 1521 óta volt érsek, hanem csak 1523 óta (1520—23. években az érseki szék üres volt) és 1526. augusztus 29-én halt meg a mohácsi ütközetben. Lehet, hogy a következő érsek is, *Ország János*, 1527-ben volt bácsi főispán. Wenzel a következő érseket is főispánnak említi:

1530—41. *Frangepán Ferencz*, a ki a Kalocsa megyei Schemat. szerint 1518—43. években volt érsek.

Ezen időben került az egész alsó vidék a töröknek közvetlen uralma alá, mely másfélszázadig nyomja az országot. Ennek megszűntével ismét a kalocsai érsekeket találjuk Bács vármegye főispáni méltóságában, a mely két méltóságot úgy látszik eddig is mindig összetartozónak tekintették.

1698—1710. *Széchenyi Pál* érsek. (Életrajzát megírta Lánczy Gyula.)

1710—32. *Gr. Csáky Imre* érsek. Utóbbi években az újra feltámasztott Bodrogh vármegye is tényleg Bács vármegyével egyesíttetett.

1733—45. Zajezdai gr. *Patachich Gábor Herman* érsek, 1745. december 5. meghalt, 1747-ig nem volt utóda.

1747—51. *Gróf Csáky Miklós* érsek.

1751—60. *Báró Klobusiczky Ferencz* érsek.

1760—75. *Gróf Batthyányi József* az utolsó érsek, a ki egyszersmind főispán is.

1776—85. *Gr. Hadik András* tábornok.

1785—90. *Bachó János* (Dezséri) főispán helyettes és kir. biztos.

1790. *Gr. Hadik András* március 3—12-ig, a mely napon Bécsben meghalt.

1290—1802. *Ürményi József* március 19-től.

1802—23. *Báró Podmaniczky József*, meghalt 1823. május 11. Alatta 1802. törvényesen egyesült Bács és Bodrogh vármegye és akkor épült 1804—5-ben Zomborban a vármegyeháza. Csak 1824. december 30. lett

1824—37. *Radványi gróf György Ferencz*, meghalt 1839. ápril 23.; gyöngélkedése miatt azonban 1837. május 18-án

1837—48. *Almási Rudics József* neveztetett ki főispáni helytartóvá, azaz helyettesnek 1848. julius 27-ig. Ugyanezen napon kineveztetett

1848—49. *Horváth Antal*, a forradalom végéig.

Az abszolatizmus lezajlása után

1861. *Br. Rudics József* nevezetett ki január 5-től szeptember 22-ig. Ekkor újra megszűnt az alkotmányos élet és *Piukovics Ágost* lett vármegye kir. biztosa és főispáni helytartó.

1865. augusztusban *báró Rudics József* harmadszor lett főispán, de *Piukovics* is továbbra megmaradt mint a vármegye és a szab. kir. városok kir. biztosa, végre az 1867. április 17-én mindketten felmentettek és

1867—69. *Mihájlovics Miklós* neveztetett ki főispánnak, a ki 1869. szept. septemvirré lett. Erre 14 hónapi szünet után

(mely alatt *Pál Antal* alispán vezette az ügyeket 1871. junius 15-ig.) kineveztetett:

1871—76. *Mártonfy Károly.*

1876—80. *Gromon Dezső.*

1880—95. *Sándor Béla*, az addigi alispán.

1895. junius 6. óta *bajsai dr. Vojnits István.*

B) Bodrogh vármegye főispánjai.

1135. *Lambert* (C. d. II. 86. Árp. I. 51.) Somogyi (Magy. főisp. Albuma 90. lapján) 1130—36. évekre teszi, s meghalt az aradi gyűlés alkalmával. (Vajjon C. d. II. 82. és Katona Hist. crit. III. 498. ő reá vonatkoznak?)

1145. *Dénes.* (C. d. II. 124. VII. 2. vol. 300.)

1156. *Appa.* (C. d. II. 143., 144. Monum. eccl. Strig. I. 108.) A köv. 1157. évben csak *comes*-nak van írva; Pesty (Eltűnt r. vm. I. 245.) mégis főispánnak sorolja fel ez évre is.

1163. *Henrik.* (C. d. II. 166. Mon. eccl. Str. I. 117.)

1169. és 72. között kelt okiratban *Gatha* van felsorolva Bodrogh vármegye főispánnak. (C. d. IX. 7. vol. 634.)

1188. *István.* (C. d. II. 245. Mon. ecc. Str. I. 137.)

1192—93. *Domokos* kir. udvarbíró (curial. com.) többször említtetik mindkét évre. (Cod. d. II. 279., 290. stb. Árp. VII. 184. XI. 54. Mon. Str. I. 146.)

1198—99. *Fulko.* (Az első évre Árp. XI. 63.; a másodikra C. d. II. 365., 375. Mon. eccl. Str. I. 161.)

1199—1200. *Theodor.* (1199-re C. d. II. 348., IX. 7. vol. 640. Cod. Patr. II. 2. V. 4. — 1200. évre Árp. XI. 73.) — Wenzel és utána Dudás 1199-re Tivadart, 1199—1200-ra Fulkót és 1200—4-re Tibort teszik!

1201—4. *Tiborcz.* (Tiburtius.) Főispánságát több adat igazolja, (így 1201-re C. d. II. 385. stb. C. Patr. V. 5. Mon. eccl. Str. I. 163. — 1202-re C. d. II. 392. Árp. VI. 225. Mon.

Str. I. 164. — 1203-ra C. d. II. 415. V. 1. vol. 293. — 1204-ra Árp. I. 92.)

1205. *Moch.* (Árp. VI. 300. C. Patr. I. 3.) C. d. III. 1. vol. 22. pedig *Matt.* van felemlítve, a mi *Máté* (vagy *Mátyás* is) lehet; Wenzel *Mátét* sorol fel ezen évre. (Pesty (Elt. r. vm.) pedig *Moch.)* Ezen évre még más főispán is volt: *Benedek.* (C. d. VII. 5. vol. 170., a hol 1205. julius—augusztus hóban szerepel.) Pesty 1206-ra teszi *Gyula* mellé.

1206—12. *Gyula.* (1206-ra C. d. III. 1. vol. 32. és 2. vol. 465. — C. Patr. VI. 7. VII. 4. — Árp. VI. 308. XI. 85. Mon. eccl. Strig. I. 185. — 1207-re Árp. VI. 315. — 1208-ra C. d. III. 1. vol. 66., 69. és 2. vol. 467. Árp. I. 98. VI. 325., Mon. Strig. I. 187. — 1209-re C. d. III. 1. v. 78. stb. 2. v. 468., 472. Árp. VI. 334. XI. 94. stb. Mon. Strig. I. 192. — 1210-re C. d. III. 2. v. 974. Árp. I. 104., VI. 343. — 1211-re C. d. 108., 109., 111. Árp. I. 125., VI. 349., XI. 113. Katona Hist. crit. 129. — 1212. évre Pesty Frigyes említi az orsz. levélt. N. R. A. 380. csom. 34. sz. alapján.

1212—14. *András.* (1212-re C. d. III. t. v. 116. stb. Árp. VI. 354. XI. 115. C. Patr. VI. 11—1213-ra C. d. III. 1. v. 150. Árp. VI. 359. XI. 118. — 1214-re. Árp. XI. 136. Hist. crit. V. 208.) Wenzel és utána Dudás is ezen évekre említik. Azonkívül volt még:

1213. *Berthold* kalocsai érsek, a ki Bács vármegye főispánja is volt. (C. d. III. 1. v. 148. és 2. vol. 53., 465. Árp. I. 132.) Hogy 1212-ben *Bánk-Bán* is Bodrogh vármegye főispánja volt volna, semmi tudomásunk. (L. Bács vármegyénél.) Bertholdot Pesty Frigyes 1214-re teszi úgy, hogy ezen évben három főispán is volt, mert

1214—15. *Miklós* nádor is Bodrogh vármegye főispánja volt. (C. d. III. 1. v. 163. VII. 1. v. 192. Árp. VI. 368. XI. 129. Hist. crit. V. 192. — Az 1215. évre C. d. III. 1. v. 170.)

1215. *Gyula* nádor. Az Ung. Magazin IV. 460. szerint

1215—18. volt főispán. Pesty a Katona Hist. crit. V. 219. alapján szintén felsorolja 1215-re. — A következő

1216—19. évekre *Aba Demetert* említi Somogyi, (Magy. főisp. stb.) de hibásan. (Lásd később 1235. évet.)

1217. *Bánk*, ezt Pesty Frigyes említi a Váradi Regesták §. 36. alapján. (Lásd 1222. év.)

1218—20. *Ochuz*, királynői udvarbíró. Wenzel 1218—19-re sorolja fel, Pesty csak 1219-re, így Mon. eccl. Strig. I. 223., C. d. III. 1. v. 272. Árp. VI. 401. Neu ung. Mag. I. 364.

1220—24. *Gyula*, ez Borz fia volt. 1220-ban *Jula major*-nak van írva. C. S. III. 1. v. 287., 302.; VII. 2. v. 316. szerint Bodrogh és Szolnok főispánja; Árp. XI. 159. — 1221. évre is Jula major, curial. comes reginae C. d. III. 1. v. 320., 322. stb. V. 1. v. 302., Árp. I. 175., XI. 163. és a C. Patr. VI. 15., mint a királynő kamarása (cubicularius) is van említve. — 1222-ben *Jula palatinus*. C. d. III. 1. v. 370., VII. 1. v. 211. Árp. XI. 166., C. Patr. V. 10. — 1223. is *Jula palatinus*. C. d. III. 1. v. 395. stb. VII. 1. v. 214., Árp. VI. 420., azonban Árp. XI. 173.: *Jula major* curial. com. Reginae et com. Bodrogh, de palatinus már más volt: Nicolaus fil. Borz. — 1224-ben is *Gyula* a bodroghi főisp. C. d. III. 1. v. 458., Árp. I. 197., Kubinyi Árpád okl. I. 11. Az Árp. XI. 175. ismét: *Jula palatinus* et com. Bodrogh; de C. d. III. 1. v. 466.: Jula pal. et com. Orod. — Utóda volt *Chák*.

1222. *Bánk*. Egy 1222. évi okirat végén áll: Bancone curial. comes regis (országbíró) et com. Budrugh. (Árp. VI. 409. Mon. ecc. Strig. I. 237.) *Banc* (comes de Budruh) a nagyváradi istenítéletekben is sokszor szerepel mint bíró, de a vármegye neve csak egyszer van kitéve. (Bél. Adparatus: Ritus explor. §. 36.) Az év nincs kitéve, de az egész gyűjtemény az 1214—1235. évekből való periratokból áll. (Lásd az 1217. évet és Bács vármegye főisp.-nál az 1212. évet.)

1224—25. *Chák*. Az 1224. év végén van említve C. d. III. 1. v. 448., 468. Hist. crit. V. 437. és mint tanu is szerepel

Chaak com. Bodr. C. d. VII. 5. v. 233. — 1225. évre említi C. d. III. 2. v. 73., 482. Árp. XI. 181. stb.

1228. *László* kir. udvarbíró, Bács és Bodrogh vármegye főispánja. (Árp. VI. 455.) Bácsban a következő évben is főispán maradt, de Bodroghban már ezen évben is mással találkozunk, vagy rövid itteni szereplése, vagy talán az adat téves voltának kell tulajdonítani és *László* nem is volt Bodrogh vm. főispán?

1228. *Gyula*, Jula magnus comes dominae reginae et comes Bodrogh. (Kat. Hist. cr. V. 527. C. d. III. 2. v. 148. Árp. VI. 455.) De még ugyanezen évben Jula magnus Soprony vm. főisp. volt, s helyette ismét mást találunk.

1228. *Ochuz* királynői udvarbírót, (C. d. III. 2. v. 150., 133. stb., Árp. I. 252. C. Patr. II. 4. VI. 23. a ki Olchusnak is iratik. — E szerint 1228-ban három főispán is volt Bodrogh vármegyében hihetőleg egymásután: *László*, *Gyula és Ochuz*. — Utóbbi 1229-ben is bodroghi főispán volt: Neu. Ung. Magazin I. 364. szerint, azonban C. d. III. 2. v. 188. csak mint curial. com. reginae van említve.

1234. *Gyula* junior. (C. d. III. 2. v. 407., Árp. VI. 548.)

1235—46. *Demeter*, az *Aba* nemzetségből. (1235-re C. d. IV. 1. v. 27.) — 1238-ra C. d. IV. 1. v. 111. Kat. Hist. crit. V. 850. Itt mint Kálmán kir. tanítója említtetik, a kinek az hálából bizonyos Neccha nevű földbirtokot adományozott. — 1240-ben, mint a király főétekfogója (dapiferor. magister) és bodroghi főispán van említve. (C. d. IV. 1. v. 204., IV. 3. v. 552., Árp. XI. 315.) — Egy 1240-ik év március 19. kelt okiratban (talán tévedésből?) *Dominicus* com. Bodrogh van felemlítve. (Akad. tört. bizotts. oklev. másol. I. 41.) — 1246. nov. végén is *Demetert*, mint országbírót és Bodrogh vármegyei főispánt találjuk, (C. d. IV. 1. v. 421.) s így bizonyára az adatokkal nem bizonyítható közbe eső években is ő volt Bodrogh vármegye főispánja. — Ezen Demetert említi Somogyi hibásan már 1216—19. évekre.

1269. *Solymosi Pál*, ugyanez Bács és Bodrogh vármegyékben. Pál a következő évekre mint bán és Bács vármegye főispánja

szerepel. — Pesty (Elt. r. vm. I. 247.) ezen évre *Jakab* nádort említi.

1274. *Ugrin*, a Csák nemzetségből, macsói bán, Szerém és Bodrogh vármegyék főispánja. (Pesty, Századok 1875. évi 369.) *Ugrin* 1274—79. volt macsói bán, előtte 1273—74-ben és vele együtt 1275—77-ben *János* is volt macsói bán. (Pesty u. ott.) Ezen *János* (Árp. XII. 669.) egy évnélküli, de 1300. előtt kelt levélben macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh vármegyék főispánjának is mondja magát, azonban melyik évben vitte a bodroghi főispánságot, nem tudni. Somogyi (M. főispáni Album 54.) 1290-ben sorol fel a baranyai főispánok közt egy *János* főlovászmestert.

1279. *Marczali Gergely* a Pécs nemzetségből, volt macsói bán, Szerém, Valkó és Bodrogh vármegyék főispánja. (Századok 1865. 367.)

1283. *Sárkányi Pethend*, egyszersmind Szerém és Valkó vármegyék főispánja, megmarad valószínűen a következő 1284. évre is. (Századok 1875. 367.)

1285. *Keszői Móricz* a Zoard nemzetségből, szintén Szerém és Valkó vármegyék főispánja is, (Pesty, Századok 1875. 367.) mint macsói bán 1285—90. szerepel.

1290—91. *Mize*. Tolna vármegye főispánja is. (C. d. VII. 2. v. 301.) — Ugyan ő volt 1291-ben jul. hóban is. (C. d. VI. 1. v. 118., C. Patr. VII. 220.) Utána következett

1291. *Jakab*. Szathmár és Bodrogh vármegyék főispánja 1291. évi október hóban. (C. d. VI. 1. v. 130. Árp. XII. 510.)

1292. *Simon*. (C. d. VI. 1. v. 209.)

1293—94. *Jakab*. (C. d. VII. 2. v. 301. egy jegyzetben.) 1294-re Pesty is említi. (Elt. r. vm. I. 247.)

1298. *Simon* a Bogát-Radván nemzetségből, mint macsói bán 1298—1303. volt. (Századok 1875. 367.)

1300. *Kokos vagy Kopos* a Rathold nemzetségből, Tolna vármegye főispánja is. (C. d. VI. 2. v. 290., VII. 2. v. 301.)

1301. *Heyze*, (vagy Eyzech.) Myzének fia, Tolna és Baranya vármegyék főispánja is. (Zichy okm. I. 106., II. 507., III. 307.)

1303. *Maróthi Mihály* a Gutkeled nemzetségből, macsói bán, Szerém, Valkó és Bodrogh vármegyék főispánja. (Századok 1875. 367.)

1304—07. *Henrik* szlavóniai bán, tárnokmester és több vm. főispánja (Zichy II. 530. — 1305. évben Anjou okm. I. 92. — 1306-ra C. d. VIII. 1. v. 200. — 1307-re C. Patr. III. 53.) Ez a Hédervári nemzetségből származott. (Századok 1871. 512. Fia volt a szekcsői *Herczeg Péter* I. 1342. stb. Somogyi szerint főispánságait 1309-ig viselte.

1310. *Kereu-Monostorai Lothard* macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh vm. főispán (Századok 1875. 367.) Mint macsói bán 1310—12., s így valószínűleg addig maradt a főispánságban is.

1312—13. *Pál* macsói bán, Valkó és Bodrogh vm. főispán. (1312-re C. d. VIII. 1. v. 439.) Ez a *Garay* családba tartozott, a *Dorosma* nemzetségbe és egyfolytában macsói bán volt 1312—28-ig. (Pesty Századok 1875. 371.) 1313-ban *Kozol* mellékneve is volt.

1315. *János*, ez németújvári Iván, Henrik szlavóniai bán fia, több vármegyének főispánja, 1315. okt. 7-én saját kiadványán: Nos *Thones* comes Simig, Tolna, Baranya, Bodrogh. (Anj. ok. I. 386.)

1318—28. *Pál* macsói bán stb., ugyanezen *Garai Pál*, a ki 1312-ben Bodrogh vármegye főispánja, Garai István fia. Ennek főispánságát minden egyes évre több adat bizonyítja a C. Patr., Zichy okm. stb. sok helyen. (Századok 1875. 371. és Pesty Elt. r. vm. I. 248.) — 1319. castellanus de *Kewzeg* (azaz Batina) is volt (Zichy I. 174.) 1320. Paulus de genere Dorosma kibékül a Szente-Magócsiakkal. (Anj. okm. I. 574.) — 1323-ban is egész éven át Pál említtetik, mint Bodrogh vm. főispán, (C. Patr. I. 120., 135., III. 71. Zichy okm. I. 222., 247. C. d. VIII. 5. v. 131., 133. VIII. 6. v. 66.) s pedig május—julius hónapokban is (16. kal. Aug.) s mégis (C. d. VIII. 5. v. 130.) egy 17. kal. Aug. kelt okmány záradékában áll egy *Nicolaus* mint macsói bán és Bodrogh vármegyei főispán. Ezen adat hibás és valószínűen *Ostfy Miklósra* vonatkozik, a ki

1335-ben valóban viselte is e méltóságokat. — *Garai Pálra* a köv. évekről is számos adatunk van, még 1328. március közepén is ő a főispán, C. d. VIII. 3. v. 273., 278., 288., de ezentúl már mást találunk.

1228—33. *János*, Logreth fia, macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh várm. főisp. (Kat. Hist. crit. VIII. 592. 15. Kal. ápr., C. d. VIII. 3. v. 267. 11. Kal. máj. stb.) A Szente-Magocs nemzetségbe tartozó Logrethi János, 1328—35-ig szakadatlanul volt macsói bán (Pesty: Századok 1875. 372. lap és Elt. r. vm. I. 248.) s így valószínűleg bodroghi főispán is, annál inkább, mert ezen évekről mást éppen nem ismerünk; okmányilag azonban csak 1328—30. és 1332. (C. d. VIII. 3. v. 627.) még 1333-ra (Zichy okm. I. 417.) bizonyítható be utóbbi méltósága.

1333. *Garai Pál*. Ezt csak Somogyi említi.

1335—40. *Ostffy Miklós* macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh várm. főispánja. (Századok 1875. 373.) Bodrogh vármegye főispánságára csak 1337 és 1339-ben nincsen okm. adatunk, sőt egy 1339. évi saját kiadványában is (alighanem tévesen) elmaradt a Bodrogh vármegye felsorolása. — 1340-re ismét említtetik Bodrogh vm. Különben Koller nyomán Pesty is

1339-re *Herczeg Pétert* sorolja fel. (Elt. r. vm. I. 248.)

1340. *Zathai Gergely* macsói bán, Szerém, Valkó és Bodrogh vármegyék főispánja; ezzel szemben Pesty (Századok 1875. 373.) *Ostffy Domokost* sorolja fel macsói bánnak.

1341. *Zathai Gergely* és szekcsői *Herczeg Péter* említtetnek macsói bánokul, Pesty ellenben (ugyanott) újra Ostffy Domokost sorolja fel. Ezek voltak talán Bodrogh vármegye főispánjai is?

1342—43. *Herczeg Péter*, Henrik bán fia, Bodrogh vármegye főispánja. (Zichy II. 41.) A következő évben is ő volt Bodrogh vármegye főispánja. (C. d. IX. 1. v. 144.) De ezen 1343. évre Pesty Frigyes még mást is említ.

1343—44. *Ostffy Domokos* de Asszonyfalva, a ki macsói bán, Szerém, Valkó, Baranya és Bodrogh vármegyék főispánja is volt, ugyanazon címmel említtetik 1344-re is. (Századok 1875. ugyanott és 1870. 484.) A macsói bánságban 1352-ig

maradt s így nem lehetetlen, hogy a főispánságokat is viselte, legalább 1347-ig a Bodrogh vármegyei főispán nevével nem találkozunk.

1347. *Herczeg Péter*, (Zichy II. 257. stb.) de a Pesty által (Elt. r. vm. I. 248.) 1348. évre idézett helyet nem találhattam. Somogyi (Főisp. Alb. 92.) Pétert 1347—52-re teszi Bodrogh vármegyei főispánnak.

1353. *Garai András* macsói bán, Szerém, Valkó és Bodrogh vármegyék főispánja. (Századok 1875. 377.)

1355—56. *Ujlaki Miklós*, Ugrin fia, a Csák nemzetségből, a Liber Dignit. szerint macsói bán volt és többi közt Bodrogh vármegye főispánja is. Pesty (Századok 1875. 378.) kétségbe vonja ez adatot, legalább a macsói bánságot illetőleg; de az 1356. évre maga is (Elt. r. vm. I. 248.) felsorolja.

1359. *Garai Miklós* macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh és Baranya vármegyék főispánja. (Pesty Elt. r. vm.) Mint macsói bán 1356—75. működött; de vajjon szabad-e őt továbbra is az említett vármegyék főispánjának is tartani? nem bizonyos, legalább az ő báni méltósága végéig más Bodrogh vármegyei főispán nem ismeretes. A Somogyi által 1374-re említett *Paulus* nem fő-, hanem alispán volt.

1375—76. *Horváthy János* macsói bán, Szerém, Valkó, Baranya és Bodrogh vármegyék főispánja. (Századok 1870. 484. és 1875. 450.) Mint macsói bán 1381-ig szerepelt s talán addig Bodrogh vármegyei főispánnak is tekinthetjük, mert más nem ismeretes, 1380-ban Bács vármegye főispánja is volt és 1381-re is *Horváthy Jánost* említi Pesty. (Elt. r. vm. I. 249.)

1382. *Liszkói Pál* macsói bán és több vármegye főispánja. (Pesty, ugyanott.)

1383. *Koroghi István*, a ki 1385-ig volt macsói bán. (Pesty, ugyanott.)

1390. *Losonczy István*. (Macsói bán volt 1392-ig.) Említi Pesty (ugyanott).

1391. *Losonczy István*. (Zichy okm. IV. 467.)

1393—94. *Losonczy Lászlót* említi Pesty. (Elt. r. vm. I.

249. Somogyi eml. mű 92.) — Lehet, hogy az eddigi szokás szerint is Bodrogh vármegye főispánságát a macsói bánok (Pesty, Századok 1875. évi 452.) vitték azon években is, a melyekben határozott adatunk az ellenkezőre nincsen; de ezen véleményt is okirati határozott adatok hiányában éppen csak jelezzük.

1397. *Maróthy János és Perényi Péter* macsói bánok, Szerém, Valkó, Bodrogh és Baranya vármegyék főispánjai. (Pesty, Elt. r. vm.)

Maróthy János 1409-ig volt macsói bán.

1407. *Maróthy János* macsói bán és többi közt Bodrogh vármegye főispánja. (Zichy V. 506.)

1409—10. *Fedémes Miklós* macsói bán, Szerém, Valkó, Bodrogh és Baranya vármegyék főispánja. (Pesty, Elt. r. vm. I. 249.)

1410—11. *Ujlaki László és Imre* testvérek együtt, macsói bánok és az említett vármegyék főispánjai. (Pesty, ugyanott.) Mint bánokat említi őket Pesty 1410—1414. és 1416—1418. (Századok 1875. 455.) — 1411-ben is ők tartanak Bodrogh vármegyében gyűlést. — Somogyi 1410—13-ra teszi

1418. *Újlaki Imre.* (Pesty, Elt. r. vm.)

1419. *Garai Dezső* macsói bán. (Pesty, ugyanott.) A báni méltóságban 1426-ig maradt.

1427. *Maróthi János és Cseh Péter* macsói bánok. (Z. VIII. 333.)

1429. *Ujlaki István* és lévai *Cseh Péter* macsói bánok és több vármegyék főispánjai. (Pesty, ugyanott és Századok 1875. 458.) A következő évben is voltak bánok.

1430. *Cseh Péter.* (Z. VIII. 417.)

1431. *Garai Dezső és Garai László* macsói bánok. (Z. VIII. 459.)

1433. *Garai László és Péter* (Pesty, Elt. r. vm.) azonban ugyancsak Pesty (Századok 1875. 459.) *Garai Lászlót és Dezsőt* sorolja fel macsói bánokul és több vármegye főispánjaiul, köztük Bodrogh vármegyét is.

1433. Ugyanazok. (Z. VIII. 524.)

1438. *Garai László és Ujlaki Miklós* macsói bánok. (Z. VIII. 623.)

1447. *Garai László.* (Pesty, Elt. r. vm.)

Most újra megszakad a bodroghi főispánok névsora és a vármegye ezentúl talán az alsó részek főkapitánya alá tartoznak? Ilyen volt 1460-ban horogszegi *Szilágyi Mihály.*

1494. *Kinizsi Pál* temesi gróf és az alsó részek főkapitánya, egyszersmind Bács, Bodrogh, Temes, Bihar, Valkó, Szerém vármegyék főispánja is volt. (M. tört. tár. 1863. XII. köt. 195.) Mint Bács vármegyei főispán 1484—94. évekre van felsorolva. Halála után 1494. november végén követte őt

1494—98. *Somi József*, a ki Bács vármegyét már egy év mulva a kalocsai érseknek engedte át, de Bodrogh vármegyéről nincsen szó, itt megmaradt 1498-ig, a midőn Ulászló király Bodrogh vármegyének rendeletet küldött, melyben azt felszólítja, hogy a rákosi országgyűlés értelmében Somi helyett ezentúl a két új főispánnak engedelmeskedjék. (Orsz. levélt.)

1498. *Czobor Márton és Imre* testvérek.

1503. *Czobor Márton* Bodrogh vm. főisp. említtetik egy pörös ügyben és bizonyára *Imre* is az volt még.

1507. *Czobor Márton és Imre* Bodrogh vm. főisp. (Katona Hist. crit. 18. 513.)

1509. *Czobor Márton* kir. kamarás és bodroghi főispán. (Katona u. o. 572. l.) Somogyi 1490—1516. évekre teszi, sőt talán 1526-ig.

Több főispán a török hódoltságig nem ismeretes, a török korszakban pedig az egész Bács és Bodrogh vármegye területén a magyar közigazgatás teljesen megszűnt, s ezen idő alatt Bodrogh vármegye neve is majdnem feledésbe ment; s midőn újra felélesztették, nem találták meg területét és a kinevezett főispánok jobbára csak üres címet kaptak s a mellé hosszas pört Bács vármegyével, a mely Bodrogh vármegye területét magába olvasztotta. (Lásd erről: Iványi, Az új Bodrogh vm. Bp. 1887.)

1699—1702. *Gróf Thournon Henrik* 1699. december 2-án kineveztetett, 1702. jan. 28-ig, kezdett a mai Ujvidékről magának vármegyét alakítani. (L. Iványi e m. 8.) Julius hóban még itt találjuk, de azután nyomát veszítjük, az általa kívánt terület nagyobbrészt katonai határőrvidékké szerveztetett. Midőn a most itt pusztító Rákóczy-féle mozgalmak lezajlottak, a király új főispánt nevezett ki.

1714—1721. *Gr. Nádasdy Pál* és 1715. jan. 18. Bodrogh vármegyének új diplomát is adott. 1715. márc. 25. volt az installációja a mai Ujvidéken (akkor Pétervárad-sánc.) A vármegyei közigazgatási élet megindult, de folytonos háború közt a katonai hatósággal és Bács vármegyével, főképpen a terület miatt. Végre csak 1618-ban kapott a vármegye területet és folytatja immár valóságos életét. 1719. végéig vannak Bodrogh vármegyének jegyzőkönyvei, de azért a vármegye továbbra is élt még, bár elkeseredett harcban Bács vármegyével. *Nádasdy* 1721. jun. első felében meghalt, mire az udvari kamara junius 20-án átírt a kir. udvari kancelláriához, hogy Bodrogh vármegye az ebből keletkező rengeteg bajok miatt ne is eleveníttessék fel, ne is kapjon új főispánt. (Iványi e m. 36.) A király mégis szeptember 5-én újat kinevezett:

1721—28. *Czobor Márk*, ez is folytatta a harcot a két hatalmas szomszéd ellen, míg nem 1728. második felében meghalt. Bodrogh vármegye pedig 1729. végén, vagy 1730. első havában teljesen megszűntettetve, területe Bácshoz csatoltatott. Felsőbb helyen azonban a két vármegye elkülönítése boldogabb időre halasztatván.

1746. *Gr. Draskovics Lipót* 1746. nov. elején kineveztetett, vármegyéjét azonban hiában kereste és halála napjáig sem tarthatta székfoglalóját. Akkor a királynő 1759. február 5-én

1759. ifj. gr. *Grassalkovics Antalt* nevezte ki bodroghi főispánná és ezen vármegyének Bácsból való kikebelezését is elrendelte. (Iványi e. m. 42.) Újra hosszas határpör kezdetett, de eredményre ez sem vezetett. Grassalkovics e közben (1769. junius 30.) a zólyomi főispánsághoz jutott, de a Bodrogh vár-

megyei főispáni címet is megtartotta, így 1775-ben zólyomi és bodroghi főispánnak mondatik és még 1793. és 1794-ben is a bajai uradalom földesurának és Bodrogh vármegye főispánjának címeztetett. Ez volt az utolsó címzetes főispán.

II. Bács és Bodrogh vármegyék alispánjai.

A) Bács vármegye alispánjai.

Ezen vármegye régibb alispánaiból aránylag keveset ismerünk.

1355. Mihály alispán, — Dénes és Pál szolgabírák. (Anj. okm. VI. 383.)

1399. János (Bancsai Pál fia) és Kereki Péter szolgabírák. (Orsz. dipl. lev.)

1408. Szőlősi János alispán. (Orsz. d. l. 9476. sz.)

1422. Dersfalvi Péter és Fegyverneki Ferencz alispánok, — Szentmihályi György és Thamanai Judás szolgabírák. (Orsz. d. lev. 11268. sz.)

1433. nov. Terenhegyi János és Gúti Ferencz alispánok, — Zolthai András és Kezi Mihály szolgabírák. (Orsz. d. lev. 12540. sz.) — Egy 1433. junius hóban kelt okirat szerint Thomas de Varjad és Georgius de Kerek voltak szolgabírák. (Gr. Sztáray levéltár.)

1447. Koronzói István, Szentmártoni Mihály és Rypaki Jakab alispánok, — Chymori Mihály és Berei Péter szolgabírák. (B. Révay cs. levéltár.)

1461. julius 2-án Thagalai Lőrincz alispán, — Banchai István és Zathai Imre szolgabírák. (Orsz. d. lev. 15594. és köv. szám.)

1464. julius 26-án Thagalai Lőrincz (és Valentinus Parvus?) alispán, — Banchai István és Zolthai Benedek szolgabírák. (Orsz. d. lev. 15989. szám.)

1464. október 11-én Geszthi János és Thagalai Lőrincz alispánok, — a szolgabírák ugyanazok voltak. (Orsz. d. lev. 16061. szám.) — Feltűnő dolog, úgymond Pesty Frigyes, (Elt. r. vm. 235.) hogy ugyanezen évben Thagalai Lőrincz és

Zolthai Benedek Bodrogh vármegyében is éppen e tisztséget viselték, a nélkül, hogy e kettős minőségre valahol hivatkoznának.

1466. május 22-én Thagalai Lőrincz és Kún István (nem Kürei, hanem Kwn!) alispánok, — Bodoni Miklós, Kaputhi György szolgabírák. (Orsz. d. l. 16343.

1473. október hóban Lekcsei Sulyok György, Berekszói László és Polinai Vizlay János alispánok, — Szentmihályi István és Arachai Bálint szolgabírák. (Orsz. d. l. 17491. szám.)

1474. február hóban Lekcsei Sulyok György és Berekszói László meg Pachman Tamás alispánok, — Szentmihályi István és Arachai Bálint szolgabírák. (Orsz. d. l. 17546. szám.) — (Pachman Tamás 1475. újlaki várnagy volt.)

1482. szeptember hóban csak Kaputhi János szolgabíró ismeretes. (Orsz. d. l. 18693.)

1496. szeptember hóban Sárvári Mihály (?) és Zalánczy János alispánok, — Kövér István és Tharjani Bertalan szolgabírák. (Orsz. dipl. l. 20476. szám.)

1520. augusztus 23-án Drághi Miklós, Király (?) Péter alispánok, — Thymoci (?) Tamás de Waryad, Bakacs Péter de Geszt, Keszi Pál, Sigismundus Zsigmond de Alpár szolgabírák. (Orsz. d. l. 23436. szám.)

1523. augusztus 27-én Drághi Péter és Velezfalvi Boldizsár alispánok, — Ambrosius de Kapwch, Bakacs Péter de Thyl, Sigismundus de Alpár, Keménydi Ferencz de Ewres szolgabírák. (Orsz. d. l. 23,842. a. sz.)

1527. márciusban a budai országgyűlésen Sulyok Balás és Drághi Miklós képviselték Bács vármegyét.

A török hódoltság utáni első évekről Bács vármegyéről részletesebb adataink nincsenek. Egy főispáni kinevezés 1697. szeptember 2-án és egy másik 1698. október 16-án volt; és 1699. április 12-én egy Cseri Mihály Bács vármegye II. alispán a vármegye panaszait adta be a nádorhoz a szegedi és a pétervárади parancsnokok ellen, a kik a vármegyei adószedőket tisztükben akadályozták. (Orsz. lev. Kancel. oszt. 54. szám.)

Ugyanott (46. szám alatt) már 1699. március 20-ról találunk egy panaszlevelet a haditanács részéről Bács vármegye ellen.

Más adataink szerint e vármegye csak ezután alakult és első alakuló közgyűlését Baján 1699. december 14-én tartotta. Balog Ferencz lett alispán, Osztrozaczky Imre főjegyző, Deibler A. János a szabadkai (vagy inkább bajai?) járás főszolgabírája. Az egész vármegye akkor 3 járásra volt felosztva: a bajai, a zombori és a bácsi járásra, mindegyikbe 14 helység tartott, összesen 2256 adózó gazdával; azonkívül voltak még a katonai határőrvidék számára fentartott és a vármegye hatósága alól kivett helyek. (Évkönyv I. évf. 2. füz.)

1700. és 1703. ugyancsak Balog Ferencz volt alispán és Osztrozaczky Imre főjegyző, 1700. Lipkovics Márton szolgabíró.

A most következett Rákóczy-féle hadjáratok vármegyénket újra elpusztították, a nép és a tisztviselői kar elmenekült, elszéledt, a vármegyei iratok is elpusztultak; úgy, hogy a király 1712. junius 2-án új diplomát állított ki a vármegyének, a mely most (talán a nagy pusztaság miatt?) a vármegye határán kívül, Kalocsán az érsek-főispán székhelyén tartotta újra alakuló közgyűlését.

1712. december 1-én, a mikor is báró Pejácsevics György választatott meg alispánnak, Skvarics János pedig főjegyzőnek s egyszersmind az alispán akadályoztatása esetében helyettes- vagy másod-alispánnak. Szolgabírák lettek: Grossics László a bácsi, Miklosics Majko a bajai, Urbanecz Mátyás a zombori járásban, utóbbi egyszersmind házipénztáros is.

1713. május 12-én Bácsban Kelemen János vármegyei tiszti ügyésznek választatott meg.

1714. augusztus 25-én Baján a tisztújító közgyűlésen a főispán Pejácsevics Györgyöt I. és Urbanecz Mátyás II. alispánnak nevezte ki, Skvarics János lett főjegyző.

1716. február 12-én Baján tisztújítás volt, Török (Türk) György lett I. és Urbanecz Mátyás II. alispán, Skvarics főjegyző, Hammerschmid Ferencz Antal pénztáros.

1718. augusztus 5-iki tisztújításban: Imre János I. és

Urbanecz Mátyás II. alispán. Baranyai László főjegyző, Kelemen János főügyész, Hammerschmid F. A. pénztáros.[1])

1720-ban Urbanecz már nincsen felemlítve II. alispánnak, 1719. március 3-án Bodrogh vármegye alispánja lett; helyébe n. l. Zichy Ádám jött.

1721. november 15-én Zichy Ádám lett I. és Hammerschmid F. A. II. alispán; Baranyai László főjegyző, Kelemen János ügyész.

1723. október 17-én Zichy Ádám I. és Baranyai László főjegyző, egyszersmind II. alispán, Kelemen János ügyész. (1724. május és augusztusban egy Daróczyt (?) találtam alispánnak felemlítve.)

Az 1723. évi 56. törvénycikk értelmében a vármegyékben legalább minden harmadik évben kellett tisztújítást tartani.

1725. május 24-én a főispán által megbízott Száray György kir. személynök tartott tisztújítást: Radics János I. és Hammerschmid F. A. II. alispán; utóbbi a főispán által már októberben elmozdíttatván, helyébe ideiglenesen Piácsovics Miklós neveztetett ki 1726. január 25-én.

1728. Radics I. és Csejtey Pál volt II. alispán, Baranyai László főjegyző, Kelemen János főügyész és aljegyző.

Az 1729. december 9-én Baján tartott közgyűlésen a főispán Radics János I. alispán mellé Csupor Ádámot helyettesíté II. alispánnak és főjegyzőnek.

1730. november 4-iki tisztújítás: szent-györgyvölgyi Csupor József Ádám I. és Kelemen János II. alispán († 1731. november előtt), Tajnay Mihály főjegyző, Lakoczy ügyész.

1734. a II. alispáni szék üres volt.

1734. julius 3-iki tisztújítás: Tajnay Mihály I. és Csejtey Pál II. alispán, Körmendy István László főjegyző, Pécsi Ferencz aljegyző, Lakoczy Mihály főügyész, Pavianovics Mihály adószedő.

1740. november 21-én Csupor József Ádám I. és Csejtey Pál II. alispán, Miskolczi István Antal főjegyző.

---

[1]) Ez 1719. szeptemberben mint Bács vármegyei aljegyző is említtetik, 1721. márciusban pedig camaralis provisor pro nunc substitutus is volt.

1748. április 29-én Csupor József Ádám I. és Latinovics Péter II. alispán, Pécsi Ferencz főjegyző.

1752. julius 27-én Tajnay Mihály I. és Latinovics Péter II. alispán, Pécsi ferencz főjegyző.

1759. junius 19-én Latinovics Péter I. és Pécsi Ferencz II. alispán, Lipkay Zsigmond főjegyző, Adamovics Mihály főügyész. (Steiner Ferencz főorvos.)

1765. junius 1-én (vagy julius 1-én?) Latinovics Péter I. és Lipkay Zsigmond II. alispán, Somsich Lázár főjegyző, Adamovics főügyész.

1772-ben Szucsich András volt a főjegyző.

1773. május 11-én Lipkay Zsigmond I. és Boczor István (a vármegye régi pénztárnoka) II. alispán, Kászonyi Ferencz főjegyző, Adamovich Mihály főügyész.

1777. november 10-én Lipkay Zsigmond I. és Piukovics Antal II. alispán, Kászonyi Ferencz főjegyző.

1781. junius 18-án Kovács József és Piukovics Antal II. alispán, Kászonyi Ferencz főjegyző, Adamovics Mihály ügyész. — A most már 4 járásra Latinovics Tádé, Neszmér Antal, Ódry András, Rudics Máté választattak főszolgabírákká.

II. József közigazgatási rendszere 1785-ben Bachó János kir. biztost és főispáni helyettest küldött ide a délmagyarországi vármegyékbe, a ki 1785. junius 6-án Bács vármegyében tényleg átvette a vezetést. Az alispánok egyelőre az előbbiek maradtak.

1786. julius 11-én kelt cs. kir. rendelettel Kovács József I. alispán helyébe, aki a pénztáros működését nem ellenőrizte, Latinovics János neveztetett ki. — Piukovics Antal továbbra is megmaradt II. alispánnak, míg nem 1787. május 1-én hasonlóan cs. kir. rendelettel helyébe Kruspér Antal kir. kincstári ügyész neveztetett ki. — Kászonyi Ferencz főjegyző németül nem tudván, a vármegyének politikai és úrbéri ügyeit nem volt képes németül vezetni; azért Bachó 1786. december 12-én kelt rendeletével Márfy Lipót Krassó vármegye I. aljegyzőjét küldé Bács vármegyébe főjegyzőnek s ez 1787. január 7-én már itt van. (Ekkor Gombos Ferencz aljegyző volt?)

1789. április 7-én kelt cs. rendelettel Kruspér Antal I. és junius 26-án kelt cs. rendelettel Ódry András eddigi főbíró II. alispánnak neveztetett ki.

Az 1790. január 28-án kelt cs. kir. rendelet szerint ismét az 1780. év előtti alkotmányos állapot állíttatott vissza; az eddigi tisztikar is helyet engedett ama réginek s így

1790. március 3-án ismét Kovács József foglalja el az I. és Piukovics Antal a II. alispán székét.

1791. augusztus 3-iki tisztújítás: Kovács József I. és Ódry András II. alispán, Márfy Lipót főjegyző és 4 főszolgabíró.

1797. január 23-án Ódry András I. és Latinovics Tádé II. alispán, Márfy Lipót aranysarkantyús vitéz fő, Bunyik Benjámin aljegyző és 4 szolgabíró.

1801. junius 16-án Ódry András I. és Vojnics Fábián II. alispán, Márfy Lipót fő- és Bunyik aljegyző, Szucsics József ügyész.

1809. április 11-én Ódry András I. és Vojnics Fábián II. alispán, Szucsics József főügyész, Bunyik B. főjegyző (már 1808. is ő volt).

De 1810. Antunovics Albert volt a főjegyző.

1811. augusztus 5-én Ódry András I. és Vojnics Fábián II. alispán, Antunovics Albert főjegyző, Szucsics József ügyész.

Az elhalt Vojnics Fábián helyébe a főispán 1819. november 28-án Szucsics Józsefet tette II. alispánnak s talán most lett Rudics Dániel ügyész.

1822. dec. 12-én meghalt Ódry András is és a főispán dec. 20-án ennek teendőit is a közóhajtásnak megfelelően Szucsics Józsefre bízta, a ki a főispán 1823. május 12-iki halála óta maga kormányozta a vármegyét. A főjegyző és az ügyész még az előbbiek.

1825. augusztus 25-iki (vagy szeptember 22-iki?) tisztújítás új rendszer szerint: Szucsics József I. és Antunovics Albert II. alispán, Latinovics Benjamin főjegyző, Ódry József ügyész, 5 főszolgabíró.

1828. október 1-én Szucsics József I. és Antunovics Albert

II. alispán, Latinovics Benjamin főjegyző, Ódry József ügyész. (Szucsics kir. táblai bíró lett.)

1830. julius 27-én Antunovics Albert I. és pacséri Vojnics Antal. II. alispán, Latinovics Benjamin főjegyző, Ódry József ügyész.

1832. október 24-én Ódry József I. és almási Rudics József II. alispán, Latinovics Benjamin főjegyző, Szucsics Károly ügyész.

Rudics József 1837. május 18-án főispáni helytartóvá neveztetett ki, a többi nem változott.

1838. október 25-én[1]) Ódry József I. és Rudics Dániel II. alispán, Latinovics Károly főjegyző, Szucsics Károly főügyész.

1841. december 20-án Ódry József I. és Knézy Antal II. alispán. Rudics Dániel a pesti váltótörvényszék ülnökévé lett s e miatt 1841. április 22-én lemondván, talán már akkor lett Knézy Antal II. alispán. Ódry József pedig a helytartótanácsba kerülvén tanácsosnak, 1842. szeptember 25-én szintén lemond, s ekkor Knézy lett I. és Latinovics Károly II. alispán, Nikolics Izidor főjegyző, Zákó István (a kir. ítélőtáblához jutott Szucsics Károly helyébe) ügyész lett. (Piukovics Mihály is ügyész volt.) Nikolics is (1844. vagy 1845.?) a helytartótanácsba került.

1845. május 7-én Knézy Antal I. és Latinovics Károly II. alispán, Piukovics Ágost főjegyző, Zákó István főügyész, Vargay István alügyész.

Latinovics 1848. julius 29-én lemondván, Piukovics lett helyette II. alispán, a főjegyzőséget pedig Karácsonyi Lipót vitte.

Azonban 1849. április hóban Knézy is lemondott, helyét egy ideig Karácsonyi Lipót töltötte be, míg nem Speletics kormánybiztos a tisztikart kinevezéssel rendezi: Putnik Bélát I. és Latinovics Zsigát II. alispánnak teszi, utóbbi azonban helyét nem akarta elfoglalni, mire április 8-án Karácsonyi Lipótot

[1]) Az ezen tisztújítás alkalmával énekelt két nótát, lásd: Szabadkai Ellenőr 1881. évf. 5. sz.

nevezi ki II. alispánnak, főjegyzőnek pedig Aszt (Ágfi) Nándort stb.

1849. szeptember hóban Nikolics Izidor császári főbiztos Piukovics Ágostont nevezi ki közigazgatási alispánnak, Karácsonyi Lipót törvénykezési alispán lett.

1861. február 21-én Pál Antal I. és Zákó Péter II. alispánnak, Aszt Ferdinánd főjegyzőnek választatott meg.

1861. november 16-án Kovácsics Antal I. és Athanaczkovics Trifun II. alispánnak neveztetett ki. Főjegyző volt Szentmiklósi Sebők József, főügyész Vargay István.

1863. elején Latinovics Móric I., Athanaczkovics Trifun II. és Kovácsfy Alajos III. alispán.

1867. junius 4. és 5-én újra alkotmányos alispánok lettek: Pál Antal I., Zákó Péter II., Aszt Nándor III., s midőn utóbbi táblai bíró lett, helyébe 1868. junius 22-én Koczik Pál választatott meg III. alispánnak.

1869. január 11-én Kovácsfy Alajos és Grosschmid Gábor úrbéri alispánoknak választattak meg.

Miután az 1870. évi 42. törvénycikk értelmében minden vármegyében csak egy alispáni állás lehet,

1871. december 28-án Lovászi Mihály választatott meg, újra 1877-ben is, de 1878. augusztus 29-én meghalt, mire

1878. szeptember 12-én Sándor Béla volt főjegyző lett az alispán, s miután 1880. december 7-én főispánnak neveztetett ki,

1881. január 10-én Schmausz Endre orsz. képviselő választatott alispánná; újra megválasztatott 1883. és 1889-ben is. 1895. évi julius 8-án Szabadka város főispánjává történt kineveztetése következtében, a vármegye közönsége

1895. okt. 8-án bozsóki Karácson Gyula főjegyzőt választá alispánná. Újra megválasztatott az ez évi december 19-én tartott megyei tisztújítás alkalmával.

B) Bodrogh vármegye alispánjai.

1280. Budy alispán (comes curialis comitatus Budrug.) — István és Iván szolgabírák. (Árp. uj. okm. XII. 313.)

1339. András, Miklós fia, alispán. (Zichy I. 562., Századok 1874., 219.)

1350. Tamás, Abulmai Péter fia, alispán — Gergely, Briccius fia és János, Iván fia, szolgabírák. (Zichy II. 440., Századok 1869., 601. és 1874., 219.)

1354. Péter, Lekcsei Miklós fia, Hanth unokája, alispán, a szolgabírák névszerint nincsenek említve. (Z. II. 560.)

1360. Bajai Tamás mester, alispán, — János, László fia és Mikola, Fülöp fia, szolgabírák. (Z. III. 175.)

1364. Ugyanezek: Tamás, Gerárd fia, alispán, — Lekcsei Mikola és János, bajai László fia, szolgabírák. (Z. III. 244.)

1373. Pál, Sebő de Gergeri fia alispán, — Jakab, Barkul de Sári fia és János. Bessenyői Albert fia, szolgabírák. (Z. III. 495., 492.)

1374. Ugyanezek. (Z. III. 563., 569., 570.)

1378. junius hóban Tamás, Szentmiklósi Dénes fia, alispán, — Báli János, Imre fia és Zalankameni Sebők, Bertalan fia, szolgabírák.

1381. Miklós mester, Baku de Borchan fia, alispán, — György, Sárii Jakab fia és János, Báli Imre fia, szolgabírák. (Z. IV. 194.) — Ezen évre Pesty (Elt. r. vm. I. 241.) más alispánt is sorol fel egy Békéssy család levéltári adat nyomán: István mestert, Miklós de Hosszúbácsi fiát.

1382. augusztus hóban Haraszty Benedek mester, Simon fia, alispán, — Báli János, Imre fia és Szőlősi Bakó szolgabírák. (Z. IV. 233. Egy 1385. évi okiratban ugyanott 310. az első szolgabíró neve így fordul elő: Joh. fil. Emerici de Bachia.)

1383. Miklós mester, Nicolaus de Kyrnich fia, alispán, — Zákai Sebő és Miklós, Chepsi Gergely fia, szolgabírák. (Z. IV. 641.)

1389. Fors János és Gallus, Bakoch testvére, alispánok, — Szőlősi Bakó és János, Bessenyői Albert fia, szolgabírák. (Z. IV. 389.)

1390. január, április hóban Gallus mester, Bakoch testvére,

és Lőrincz István fia, alispánok, — Reeghi Tamás és János, Bessenyői Albert fia, szolgabírák. (Z. IV. 415. 417.)

1390. julius hóban Nagy Mihály mester, alispán, — Lekcsei Sulyok Illés és János, Bessenyői Albert fia, szolgabírák. (Z. IV. 436.

1391. Albert mester, alispán, — Lekcsei Sulyok Illés és Miklós Chepsi Gergely fia, szolgabírák. (Z. IV. 446. és orsz. d. l. Monial. I. 336.)

1391. Szelendi Albert alispán, — Miklós, Chepsi Gergely fia és Reeghi Tamás, szolgabírák. (Z. IV. 467.)

1392. Harapi Miklós mester, alispán, — Barki György és Földes Benedek de Bessenyő, szolgabírák. (Z. IV. 501.)

1393. Péter mester, Gathi György fia, alispán, — Barki György és Bessenyői Földes Benedek, szolgabírák. (A br. Révay cs. levéltárából. Pesty Frigyes.)

1393. Lőrincz mester, Fyrfalvai István fia, alispán, — Lőrincz, Szentlászlói Tamás fia és Földes Benedek de Bessenyő szolgabírák. (Z. IV. 529.)

1396. március hóban Nagy István de Barchan alispán, — Szentlászlói Tamás fia Lőrincz és Bessenyői Földes Benedek szolgabírák. (Z. V. 19., 25.)

1400. (május, augusztus, december) Vizközi András mester, Péter fia és Dersi János alispánok. Chápsi István fia Pál és Pakai András szolgabírák. (Z. V. 164., 171., 190. báró Révay levtr.)

Egy 1400. december 2-án kelt okirat (Orsz. d. lev. 8602. sz.) Dersi János és Vizközi András mellett még egy Kereznus (Kenezius?) fil. Georgii fil. Mih. de Kápolna is említ alispánnak. (?)

1401. február hóban Vizközi András alispán, Chiphei Pál és Pakai András szolgabírák. (Z. V. 238., 239., 240.)

1401. május, október hóban Vizközi András alispán, Pakai András és Tárnoki Ágoston szolgabírák. (Z. V. 248., 253., 269.)

1402. március hóban Dersi Péter alispán, Pakai András és Tárnoki Ágoston szolgabírák. (Z. V. 279.)

1402. december hóban Rőt (Rufus) László és Zalai János alispánok, Aranyási András és Bessenyői Földes Benedek szolgabírák. (Z. V. 327.)

1403. Ez évben csak Földes Benedek szolgabíró nevét találjuk. (Z. V. 350.)

1405. január, február hóban Bakai Dávid alispán, Szőlősi Sebestyén és Chepchi Pál szolgabírák. (Z. V. 384—388.)

1406. február hóban Miklós, Dakanai Pál fia, alispán, Szentlászlói István, Pál fia és Chepchi István szolgabírák. (Z. V. 426.)

1406. (junius, szeptember, november) Réghi Kozmás alispán, István, Salamon de Chypich fia és Lecskei Illés fia, Kelemen szolgabírák. (Z. V. 449—481.)

1407. (január, március) Kozmás alispán és Kelemen szolgabíró mellett most Bessenyői Gallus fia, Pál szolgabíró. (Z. V. 492., 506., 507.)

1407. december hóban Réghi Kozmás alispán, Lekcsei Sulyok László és Bessenyei Gallus fia, Pál szolgabírák. (Z. V. 527.)

1408. (május, julius, október). Ugyanazok. (Z. V. 541., 550., 555., 564.)

1411. András, Demeter de Bocan (talán Botyán) fia és Domokos szintén de Bocan alispánok, Zakai Pósa fia, István és Báli Márk szolgabírák. (Cod. dipl. X. 8. 531.)

1411. Unghi István (Stephanus de Ungh) és Gerendai Lukács alispánok; János, lekcsei Illés fia és egy, kinek neve nem olvasható, voltak szolgabírák az év elején (77. l.), de egy február 7. okiraton ugyanazon alispánok mellett Zsidei Imre és lekcsei Illés fia, Kelemen szolgabírák (89. lap). Ugyanitt Blazius Kontra és Stef. de Regenye, mint Bodrogh vármegye előbbi (pridem) alispánai említtetnek; talán 1410. évre teendők? — Ugyancsak 1411. május 9. Unghi István és Gerendai Lukács alispánok mellett ismét más szolgabírák, t. i. Stef. Pusa de Ayaka (?) és Báli Márk (104. lap).

1412. január 23. Domokos de Chaph és András, borcani

(helyesen: barthani) Demeter fia az alispánok, a kiket föntebb a Cod. dipl. szerint hibásan 1411-re közöltünk. A szolgabírák voltak: Stef. filius Possa de Zaka és Márkus de Bik (?) (172. lap). Szeptember 3. is ezen alispánok mellett: János, borochi Mihály fia és Kelemen, lekcsei Illés fia a szolgabírák (187. l.).

1413. április 29. Ugyancsak barthani András és Domokos de Caph alispánok, lekcsei Illés fia, Kelemen és borothi Mihály fia, János szolgabírák (239. lap).

1415. Ugyanezen alispánok: András, Demeter fia és Domokos de Chap., Borothi István és Szőlősi László szolgabírák. (B. Révay cs. lvtr. Pesty.)

1415. március 9. ugyanezen alispánok, szolgabírák pedig: Stef. de Boroch és Szőlősi Pethő fia, László (350. lap), a kiket Pesty is felsorol a Révay cs. levéltárából.

1416. junius 27. Corhadus de Kirch (helyesen: Kyrth) és barthani László alispánok, Borochi István és Szőlősi Sebestyén szolgabírák (420—422. lap).

1417. augusztus 7. Barthani László és Alyphanti Mihály alispánok, borochi János fia, István és Ordódi Lőrincz szolgabírák (458. lap). Azonban szeptember 13. ezen két alispán mellett még egy harmadik is: Thomas de Rach van felsorolva; a szolgabírák az előbbiek (466. lap).

1418. augusztus 6. Pál, egy István fia és Frank, egy Pálnak fia az alispánok, Ordódi Lőrincz és bessenyői Földes Miklós szolgabírák (496. l.).

1418. szeptember 24. Johannes de Inakod és Johannes, Aynarch fia, az alispánok; — a szolgabírák az előbbiek (526. l.). Okt. 22. ismét ezen szolgabírák és Inakodi János szerepel (515. lap).

1419. január 7. újra csak a mult okt. 22-én említett nevek. (526. l.) — Az előbbi névsorban Pesty szerint felsorolt Varjadi és gruhani (?) Pál alispánok talán az 1419. második felében voltak? Ugyanaz 1419-re Ordódi Lászlót (?) és Báli Pált említi szolgabíráknak.

1419. Varjadi és Paulus de Gruchan (?) alispánok, — Ordódi László és Báli Pál szolgabírák. (Révay levt. Pesty.)

1420. Ordódi Lőrincz és Bessenyei Mátyás szolgabírák, mellettük még Báli Pál szolgabíró is említtetik, a ki önhatalmilag vármegyei gyűlést hirdetett. (Századok 1869. 604.)

1420. jan. szintén Pál, Báli Dénes fia és Ordódi Lőrincz a szolgabírák (576. lap) — febr. 24. pedig Ordódi László és Bessenyői Mátyás szolgabírák Báli Pál tiszttársukat büntetés végett kiszolgáltatják: tehát hárman voltak (586. lap).

1420. máj. 15. Ördög (Hwruded dictus) István de Aranian és Varjadi Péter alispánok, — Bessenyői Mátyás és Kakathi Sandrinus szolgabírák. (605. l.) — Ugyancsak ezen alispánok és szolgabírák máj. 18. és szept. 7. is szerepelnek (608. és 626. laéok) némileg teljesebb és helyesebb névalakokkal így: Petrus Chazar dictus de Varjad és Stef. Herdeg dictus de Aranian; és később ismét megfordított sorrendben: Stef. Vrdegh és Petrus de Varjad. A szolgabírák mindig az előbbiek, de szintén egyszer fordított sorban: Kakati Sandrinus és Bessenyői Mátyás.

1421. Aranyáni Ördög István, Varjadi Péter alispánok, Szőlősi Pető fia, László és Bessenyei Mátyás szolgabírák. (Z. VIII. 34.)

1422. Ördög István, Uki Leustach alispánok, Szőlősi Pető fia, Balázs (?) és Bessenyei Mátyás szolgabírák. (53. l.) Az 56. lapon is ezek, csakhogy Szőlősi Pető fia helyesen Ladislausnak írja magát. Junius 6.

1422. julius 19. alispánok ugyanazok; de Szentmiklósi András fia, János és Borothi István szolgabírák. (62. l.)

1423. alispánok és szolgabírák ugyanazok. (88., 120. l.)

1424. jan. alispánok és szolgabírák ugyanazok. (125., 154. április hó, 160. május 6., szeptember 6. Ördög István alispán magánügyben. (190. l.)

1425. Ördög István és Uki Leustak alispánok, Szentmiklósi János és Borothi István szolgabírák. (213. l. február 24., 240. l. Leust. de Wk alispán magánügyben, március 29., 241. l. alispánok és szolgabírák ugyanazok, április 9.)

1425. december 22. Uki Leustak és Szentkirályi János alispánok, Szentmiklósi János és Borothi István szolgabírák. (258. l. ugyanezek voltak.)

1426. február 23. ugyanazon alispánok és szolgabírák. (261. l.)

1427. március 22. alispánok ugyanazok, Szentmiklósi János és Zsidei János fia, Imre szolgabírák. (316. l.)

1427. augusztus 9. Dominicus de Posoga és Antonius de Hernadfalwa alispánok, Borothi András és Szentmiklósi Chukad szolgabírák. (335. l.)

1430. április 1. Szentkirályi János és Elekcsei Katona Péter alispánok, Aranyani Tamás fia, János és Tárnoki Pál szolgabírák. (410. l.)

1430. december 9. Szentkirályi János és Fegyverneki Péter alispánok, a szolgabírák az előbbiek. (433., 434. l.)

1431. január 13. ugyanazon alispánok és szolgabírák. (441—442. l.)

1431. január 15. ugyanazon alispánok, hanem szolgabírák: Ordódi Lőrincz és Borothi Mihály fia, András. (442. l.) De ez feltűnő, mert:

1431. február 10. Bodrogh vármegyei kiadványban áll: Szentkirályi János és Fegyverneki Péter alispánok, Aranyáni Tamás fia, János és Tárnoki Pál szolgabírák. (444. l.)

1431. junius 25. Bodrogh vármegyei kiadvány: Szentkirályi János és Fegyverneki Péter alispánok, Ordódi Lőrincz és Borothi Mihály fia, András szolgabírák. (451. l.)

1431. november 12. Thamassolchi Zaz János és cherneli Zwgdya Tamás alispánok, Ordódi László (!) és Borothi András szolgabírák. (460. l.)

1432. április 28. alispánok ugyanazok, Laurent. de Ordod és Andr. de Boroth szolgabírák. (474. l.)

1433. április végén Thary Zaz János és Szentkirályi János alispánok, Ordódi Lőrincz és Bessenyői Miklós fia, Jakab szolgabírák. (513., 525. l.)

1435. február 25. Ladisl. de Petke és Clemens de Regy

alispánok, Ordódi Lőrincz és Bessenyői Gergely fia, Balázs szolgabírák. (547. l.)

1437. augusztus 19. Ladisl. de Petke, Mih. de Zenthlazlo és Clemens de Kezy alispánok, Aranyani György fia, János és Zsidei Imre szolgabírák. (604. l.)

1438. április 7. mind ugyanazok. (614. l.) Junius 2-án is Petkei László alispán és a két szolgabíró. (619. l.)

1438. augusztus 11. Petkei László, Érmelléki Antal és jakabfalvai Bitó Péter alispánok, Szerecsei Balázs és Bessenyei Miklós fia, Jakab szolgabírák, de még: Ordódi Lőrincz és Kakathi Sandrin is szolgabírák. (629. l.)

1447. Zeléndi Jánk és Pakai Balázs alispánok, — Ordódi Lőrincz és Bessi Antal, Dénes fia szolgabírák. (Révay lvt. Pesty ugyanott.)

1464. Kis Bálint és Tagyalai Lőrincz, (a ki Bács vármegyében is alispán), szolgabírák pedig Bancsai István és Zolthai Benedek. (Pesty, Elt. r. vm. I. 251.)

1464. szeptember hóban Réghi Polyák Péter, alispán, — Kynisi (?) Bálint és Demetrius, Sándor fia de Kakath, szolgabírák. (Orsz. dipl. levlt. 16,053. sz.)

1466. január hóban ugyanazok. (Orsz. d. l. 16,296. sz.)

1468. Peszthi János és Nagyvölgyi László, alispánok, — Demeter, Sandrin fia de Kakath és Bessenyői Kis (Parvus) Jakab, szolgabírák. (Révay levt., Pesty.)

1474. Bartháni Kaszás Péter alispán. (Gr. Károlyi cs. levt.)

1476. november hóban Vizlai János alispán. (1473. Bács vm. alisp. volt.) — Kétházi Mihály és Bessenyői Kis Jakab, szolgabírák. (Orsz. d. l. 17,845. sz.)

1477. március hóban Vok Challowith alispán, — a szolgabírák ugyanazok. (Orsz. d. lev. 17,845. sz.)

1477. junius hóban Bodizlói János és Gáspár Literatus alispánok, — Zakai Benedek és Bessenyői Dobi István szolgabírák. (Orsz. d. l. 17,964. sz.)

1479. augusztus hóban Dersfalvi Bakó Demeter alispán,

— Kétházi Mihály és Bessenyői Dobi István, szolgabírák. (Orsz. d. l. 18,265. sz.)

1482. junius hóban Czobor János alispán, — Szél Benedek de Kakath és Therek Lukács de Chypez, szolgabírák. (Orsz. d. l. 18,666.) — Czobor alispán ez év végén is. (Orsz. d. l. 18,727.)

1483. Czobor János alispán. (Pesty, Elt. r. vm. I. 262.) — Szél Benedek szolgabíró junius hóban. (Orsz. d. l. 18,823.)

1483. Bodo István de Gyewrgy alispán, — Kétházi Mihály és Ollary (Fehér megyében) Mihály de Boroth szolgabírák. (Orsz. d. l. 22,505. sz. a Jánosit illető perirat.)

1484. április hóban Máté (filius rendiss. dni. Petri Aeppi. Coloc.) és Olazius de Kisváradja alispánok, — a szolgabírák még a mult éviek. (Orsz. d. l. 18,954. sz. — Máté neveztetik Kisnek is, Olazius talán Aloysius?)

1494. szeptember hóban Haraszthi István és Nagy Döme alispánok, — Barky Imre de Szentmiklós és Nagy (Magnus) Máté de Lőrincz (?) szolgabírák. (Orsz. d. l. 20,201. sz.)

1495. március hóban Both Mihály de Bayna és Szalánczy János de Szenttamás alispánok, — a szolgabírák a mult éviek: Barky Imre és Nagy Máté de Lengyel. (Orsz. d. l. 20,254.)

1499. január hóban Geszthi Mihály Literatus és Doroszlói János alispánok, — Szentmiklósi Barky Imre és Chepsi Pál szolgabírák. (Orsz. d. l. 20,766.)

1504. december hóban Ordódi György alispán, — Szentlászlói János és Siger László de Bessenyő szolgabírák. (Orsz. d. l. 24,999.) A másik alispán nincs említve.

1509. október hóban Ordódi György és Fodor Péter de Cheph alispánok. (Századok 1874. 219.) — Kétházi György (Pesty Petrach vagy Patzachnak olvassa) és Uti Kelemen (vagy Imre?) de Boroth szolgabírák. (Orsz. d. l. 21,938—39—61. sz.)

1511. szeptember hóban Ordódi György és Kakathi Szél István alispánok, — Kakathi Mihály deák (literatus) és Borothi Loránd Pál szolgabírák. (Orsz. d. l. 22,205.)

1519. augusztus hóban Szentlászlói György de Lekcse

alispán, — Szél Márton de Kakatk és Barothi Loránd Pál szolgabírák. (Orsz. d. l. 23,203.)

152* Fodor Péter de Chypch alispán. (Pesty. Elt. r. vm. I. 252.)

1521. Kakathi Szél Márton szolgabíró. (Ugyanott 253.)

1527. március hó 2-án a budai országgyűlésen Várday Mihály és Sulyok Lajos képviselték Bodrogh vármegyét.

A török hódoltság után Bodrogh vármegyének 1699—1702. volt ugyan névleg főispánja, de területe vitás lévén, nem hasíttatott ki Bács vármegyéből. A főispán Pétervárad sáncból (a mai Ujvidék) tett némi intézkedéseket.

A Rákóczy-féle mozgalmak az itt lent alig kezdő közigazgatási működést újra megszüntették. Végre 1715-ben Bodrogh vármegye új főispánt kapván, az

1715. március 25-én a Pétervárad-sáncban tisztujító széket is tartott s akkor Urbanecz Mátyás (Bács vármegye II. alispánja) választatott meg alispánnak, Osztroziczky Imre főjegyzőnek, Grueber Mihály János pénztárosnak, Nigrinyi István (Bács vármegye alszolgabírája) főszolgabírónak, Vukas Lukács alszolgabírónak, Rzrimarcz József Antal főbiztosnak. (Iványi. Az új Bodrogh vármegye 16. lap.) A vármegye területet nem kapott.

1717. szeptember 20-án Új-Palánkán tartott tisztújításkor választatott: báró Pejácsevics György alispánnak, Osztroziczky Imre főjegyzőnek, Grueber Mihály János pénztárosnak és 1718. április hó óta helyettesítő alispánnak is, Rzrimacz József Antal főszolgabírónak a pétervaradi (ujvidéki) járásra és 1718. április 8-ika óta Richter Ferencz a titeli járásra, 1718. március 24-én főbiztosnak Hail István. (Ugyanott 24—26.)

A vármegyének most rendes területe is van, székhelye a pétervaradi sánc.

1719. március 3-án újra volt restauratió, megválasztatott: Urbanecz Mátyás alispánnak, Osztroziczky Imre főjegyzőnek, Grueber Mihály János pénztárosnak és helyettesítő alispánnak. A vármegye két járásra osztatván, a titeli járásban Rzrimacz lett fő- és Babics Ignácz alszolgabíró, a futaki járásban pedig

Vukas Lukács fő- és Schorn Lipót Károly meg Szoszterics Márton alszolgabírák. (Iványi ugyanott 28. lap.[1])

Az 1720-ban kezdett perben Bodrogh vármegye területe Baja-Almás-Zombor vidékére helyeztetett át, Bács vármegye azonban nem engedett, míg végre egy üres területen és a katonai helységeken kívül, a melyek Bodroghnak ítéltettek oda, a többi ismét Bácsnak jutott és Bodrogh vármegye most újra terület nélkül maradt.

Urbanecz Mátyás alispán 1722., sőt 23-ban is szerepel még, Bodrogh vármegye 1721-ben Czobor Márkban új főispánt is kap, a ki még

1728. május 24-én Baján tisztújítást tart. Ez alkalommal Szlovenicz Mihály helyettes alispán lemondván, Hammerschmid Ferencz Antal (azelőtt Bács vármegye pénztárosa és II. alispánja) választatott meg rendes alispánnak, Adamovics Bálint és Pruzsinszky Ferencz szolgabíráknak. Ezen választás főképpen az országgyűlésen való vészvétel céljából történt, mert bizony itthon nem sok dolga volt a vármegyei tisztviselőknek, a kik vármegyei pénztár hiányában fizetést sem kaptak. Most Hammerschmid alispán és Furár Imre aljegyző utasításokkal mindjárt az országgyűlésbe küldettek, hogy Bodrogh vármegye nyomorult sorsán segítsenek. Azonban Bács vármegyével szemben minden ügyekezet hasztalan volt. — Czobor Márk főispán 1728. szeptemberben meghalt és a kancellária ily zavart viszonyok között nem neveztetett ki új főispánt; ellenkezőleg Bodrogh vármegye bekebelezése is tervbe vétetett.

1729. március 14-én tartott Bodrogh vármegye Baján még particularis congregatiót, a melyben Hammerschmid alispán, Adamovics és Pruzsinszky szolgabírák, Peczy Ferencz és Riczoffi Mihály esküdtek vettek részt és a viszonyok változtával a maguk zsebéből tett eddigi vármegyei kiadások visszatérítését remélték. De nem így történt!

Bodrogh vármegye 1729. végén vagy 1730. elején végképpen

[1]) A következő évekre Bodrogh vármegyére vonatkozó még ismeretlen adatokat találtam Bács vármegye levéltárában, a melyeket sietek e helyen felhasználni.

megszűnt, Bácsba olvasztatott. És a kir. helytartótanács 1730. február 4-én jelenti a királynak, hogy a minden joghatóságtól és tisztikarától megfosztott Bodrogh vármegyének pecsétje „bizonyos“ Hammerschmidnál van; azért rendelje el, vajjon az egyenesen a királyhoz adassék vissza, vagy a helytartótanácshoz? Erre a királyi rendelet február 23-án a pecsétet Bács vármegye alispánja által a helytartósághoz és onnan a kir. kancelláriába küldeti. Ugyanakkor a királyi kincstár vagy kamara is rendeli, hogy Hammerschmid Bodrogh vármegye pecsétjét Bács vármegye alispánjának adja át.

De úgy látszik, ez nem történt mindjárt, mert Bács vármegye még 1732. december 9-én is ír a helytartótanácshoz, hogy ez Bodrogh vármegye pecsétjét és hivatalos iratait Hammerschmid által adassa át Bács vármegyének felküldés végett és csak 1733. junius 5-én kapott Bács vármegye rendeletet, hogy Hammerschmidet az átadott pecsétről és hivatalos iratokról nyugtassa. S Hammerschmid 1734. január 5-én azt mondja, hogy Bodrogh vármegyei tisztségét 1733. március hó 8-ig vitte; s minthogy Bodrogh vármegye részéről fizetést nem kapott, követeléseinek kiegyenlítését Bodrogh vármegye jogutódjától Bács vármegyétől kéri; illetőleg kéri, hogy azok a tőle még Bács vármegyei pénztárosi minőségében követelt összegbe betudassanak.

Bodrogh vármegyei főispánok kineveztettek ugyan még 1746 és 1759-ben is, de ezek a vármegyéhez soha nem juthatván, tisztán csak a címet viselték még 1794-ben is. Bodrogh vármegye pedig tényleg Bács vármegyével volt egybekapcsolva, eleintén csak ideiglenesen, de az 1802. évi országgyűlés e két vármegyét végképpen egyesítette.

Iványi István és D. Gy.

II. A vármegye nemes családai 1526—1848-ig.

1. Bács-Bodrogh vármegye nemes családai és birtokosai 1526—1712-ig.[1])

Abafi Ferenczné 1536.
Aszalay Ferencz 1626.
Aszalay István 1642.
Agárdy István 1682.
Agárdy István ifj. 1682.
Bay Ignácz (de Ludány) 1559.
Buday Pál 1628.
Beky István 1628.
Beky Gáspár 1628.
Besenthey Gáspár 1631.
Boda György 1640.
Balassa Ferencz 1641.
Balassa András 1641.
Bornemisza (Polgár) Pál (de Buda) 1651.
Bornemisza Anna Vattayné 1651.
Bornemisza Sára Földváryné 1651.
Bory Mihály 1660.
Bory György 1660.
Balassa Ádám br. 1681.
Bottyány János 1682.
Buttler János br. 1700.
Csúz család 1536.
Csabay Miklós (de Varjad) 1547.
Csepelyi Mihály 1559.
Czobor Imre 1579.
Csepreghy Szabó Mihály 1658.
Dobó István (de Ruszka) 1560.
Deák Ferenczné (de Nyitra) 1564.
Deördön Péter 1631.
Darvas János 1656.
Duló György 1658.
Dvornikovics Miklós 1663.
Esterházy Pál gróf 1626.
Esterházy Ferencz gróf 1637.
Filep Döme 1559.
Földváry Jánosné 1651.

---

[1]) Az 1526 (mohácsi vész) előtti nemes családok és birtokosok jegyzékét lásd e mű I. köt. 150—210. lapjain.

Földváry János (de Bernátfalva) 1656.
Földváry Mihály (de Bernátfalva) 1656.
Földváry Menyhért 1657.
Felső Szudi Duló György 1659.
Földváry Katalin 1662.
Földváry Zsófia 1662.
Földváry László 1700.
Geszty László 1552.
Gellethfi György 1559.
Gemes Ferencz 1564.
Géczy András 1600.
Gombkötő János (de Zolna) 1639.
Gbelányi Miklós 1656.
Gesztelyi János 1656.
Gyürky György 1663.
Helényi János 1635.
Haller Györgyné 1638.
Haller Samu 1638.
Horváth Milojkovics Miklós 1641.
Hamar István (de Pan) 1682.
Hamar András (de Pan) 1682.
Hamar András (de Fisseri) 1682.
Hamar László (de Fisseri) 1682.
Jeleny János 1631.
Jó Magdolna Lipcseyné 1641.
Jakus Tamás 1642.
Ipolykéri Kéry János 1658.
Ibrányi Anna Vayné 1682.
Kerecsenyi László 1535.
Kalocsai káptalan 1559.
Kamothy Balázs 1559.
Korláth Mihály (de Bénye) 1559.
Keszy Lőrincz 1559.
Kisvárday István 1574.
Kisvárday Mihály 1574.
Kisvárday János 1574.
Koháry Péter 1600.
Kéry János 1627.
Katona Tamás 1631.
Kovácsy Miklós 1633.
Kun Mihály 1640.
Komjáthy Ábrahám 1642.
Komjáthy Borbála 1658.
Kun Katalin Tembeőné 1658.
Kálnay András 1660.
Lósy Tamás 1637.
Lósy István 1638.
Lipcsey Bálintné 1641.
Liptay István 1658.
Libercsey Mihály 1660.
Majthényi Margit Csabayné 1547.
Meleg Boldizsár 1559.
Milojkovics Miklós 1639.
Mihalek Miklós 1656.
Nyáry Borbála Hallerné 1638.
Némethy Pál 1656.
Nagy András (de Páll) 1682.
Nehem József br. 1703.
Orlovics Katalin 1535.
Óbudai apáczák 1610.
Olasz János 1636.
Osztroziczky János 1640.

Óbudai káptalan 1649.
Oroszlányi István 1658.
Pusztaszentmihályi András 1537.
Pusztaszentmihályi Tamás 1537.
Partinger Mihály 1650.
Posgay István 1656.
Paksy János 1656.
Pápay Péter 1658.
Posegay Horváth György 1663.
Rondics András 1564.
Rondics Zsófia Deákné 1564.
Radics Bozsó 1564.
Rimay István 1639.
Ráday András 1656.
Rőthy Erzsébet 1662.
Rácz István 1682.
Stranz Hieronim 1559.
Szoláth Miklós 1559.
Szoláth Mátyás 1559.
Szegedy Ferencz 1579.
Soós János 1600.
Szombathelyi János 1640.
Semléky János 1650.
Szabó Mihály (de Csepreg) 1656.
Szabó Péter (de Manyók) 1656.
Serényi Pál (de Kis Serény) 1658.
Szalatnyay György 1658.
Szelepcsényi György 1663.
Szántó János 1663.
Tembeő Jánosné 1658.
Uzaly Katalin 1559.
Urbanecz Mátyás 1640.
Várdai Borbála Abafiné 1536.
Vitéz János 1564.
Vattay Pálné 1651.
Wesselényi Ferencz gr. 1652.
Wesselényi Ádám gróf 1655.
Vattay Pál (de Felső Vatta) 1662.
Vattay Anna Vattayné 1662.
Vattay Sára Földváryné 1662.
Vay Ábrahám 1682.
Zányi Rafael (de Csáth) 1559.

2. Nemes családaink a vármegyék újjászervezésétől fogva 1848-ig.

a) 1712—1798.

Azimars József Antal 1719.
Adamovits Bálint 1732.
Antonovits Jamich 1751.
Abrahamovits Velimir 1751.
Adamovits Mihály 1756.
Adamovits Gábor és Imre 1766.
Adamovits Antal 1778.
Alföldy Tamás 1780.
Alföldy Imre Jakab 1781.
Anderkó István 1790.

Autsan Konstantin, Imre és Pintye 1790.
Arady Sándor 1791.
Axi-Markovits Döme 1792.
Athanasievits Jeftin 1793.
Axi-Markovics János 1793.
Axi-Markovics Péter 1795.
Allaga Péter 1797.
Bajtay István 1720.
Bernyakovits János 1730.
Billard Mihály 1733.
Bukvits Illés 1742.
Bolla János 1747.
Burza István és Tamás 1748.
Baranyai Zsigmond 1749.
Brestyánszky János 1749.
Branovácsky Mihály 1752. (Szubotha, Pál és Simon)
Botka András 1752.
Balogh Ferencz 1752.
Balla János 1753.
Balogh Ferencz 1753.
Boderlicza János és Száva fia 1751.
Blessics Miklós és József 1756.
Bitzó István, Imre és Ignácz 1759.
Boczor István és Dániel 1760.
Botlik István 1763.
Benyovszky Imre 1763.
Baranyai Miklós 1767.
Bagy Ferencz, Andor és János 1768.
Bosnyák József 1770.
Bátsmegyey Mihály (Zemplén) 1771.
Barta István 1773.
Barits Béla 1775.
Bernyákovics Ferencz 1776.
Babics Dániel 1779.
Berkó György 1780.
Berkó László 1780.
Ballun Sándor 1781.
Boros László 1784.
Besey-Béra Mihály 1790.
Bük Sándor 1790.
Bobák György 1790.
Bielek Ádám 1791.
Boldog Bálint 1792.
Bunyik Benjamin 1793.
Balogh János, István és Samu 1793.
Bordás István 1794.
Bognár János 1773.
Babócs András és József 1795.
Barits Mihály 1737.
Bogits Vocskovics 1750.
Bogor Ádám 1796.
Bük József 1796.
Balás Mihály 1797.
Botka-Vincze János 1797.
Bordás István János 1797.
Comet József 1713.
Czobor Márk gr. 1727.
Cavriani Frigyes gr. 1731.
Csupor Ádám 1732.
Csernovits János, Illés, Ádám 1745.
Csókits György és János 1751.

Csanádi Gyula 1751.
Csiba Gáspár (de N. Abony) 1754.
Csemovits Lázár 1761.
Csaplovits Mátyás 1764.
Csinér György 1771.
Csernovits József 1776.
Chegel János 1779.
Csókás János 1783.
Cseh Mihály 1784.
Csernyánszky József 1790.
Csáti-Szabó István 1790.
Császár János 1791.
Csokits Jakab 1792.
Csernus Mátyás 1792.
Cseh János (de Dobrony) 1793.
Czekus András 1793.
Csák Albert 1794.
Csokits Miklós 1797.
Czibere László 1787.
Csonka Béla 1797.
Dimitrovics Gergely 1715.
Dudvarszky Miklós 1752.
Dósa Albert 1766.
Dancs Márton 1775.
Dóka József 1784.
Duka Mihály 1793.
Dancsó József 1793.
Duka Konstantin 1793.
Droszdik Ádám 1794.
Dósa József 1795.
Dózsa-Molnár Mihály 1796.
Deák János 1797.
Egry János 1751.
Eremics István 1752.
Egyed Pál 1780.
Földváry László 1744.
Földváry Miklós 1744.
Földváry György 1744.
Földváry Sándor 1744.
Fodor József 1750.
Fehérváry László 1751.
Forián Antal 1754.
Földváry Miklós 1755.
Fábián Péter 1772.
Fonyó János 1779.
Fischer Pál 1780.
Frankovics Antal 1791.
Frank Gábor 1791.
Fratricsevits Jakab 1791.
Farkas János 1794.
Farkas István 1794.
Grassalkovics Antal gr. 1750.
Golub György 1751.
Gruba-Csanády György 1751.
Gyukity Lázár 1752.
Gyurisity János 1752.
Galéta Xiván 1752.
Glos László 1763.
György István 1766.
Grotzky József 1768.
Galinovits György 1772.
Gugánovits Pál 1785.
Gombos Antal 1790.
Gálffy József 1791.
Gozdanovits József 1792.
Géczy Imre 1792.
Győri-Ambrus Ferencz 1792.
Gavanszky Simon 1793.
Gbelányi József 1793.

Gerdelits Ádám 1793.
Gábry László 1795.
Georgevits Diván 1795.
Gyalokay János 1795.
Gáspár Károly 1795.
Hammerschmidt Ferencz 1719.
Heyl Ignácz 1742.
Hernyakovics János 1751.
Hajnal Ferencz 1753.
Horváth József 1767.
Hadik András gr. 1769.
Hölbling Ferdin. 1775.
Hollósy Pál 1779.
Horváth Mihály 1782.
Horváth József 1795.
Hegyi János 1796.
Ivankovics Miklós 1744.
Illics Gábor 1752.
Jancsó Mihály 1771.
Jankovics Antal 1772.
John Henrik 1776.
Jukics Lázár 1775.
Ivanits József 1780.
Izekutz Mihály 1780.
Ivanity József 1790.
Jankovics Theodor 1792.
Jancsó Ferencz 1793.
Illés János 1794.
Jurkovics János 1784.
Jeszenszky Ferencz 1796.
Imerech János és György 1797.
Konkoly Julianna Szluháné 1715.
Körmendy István 1745.
Kubura Osztója 1752.
Karapancsics Miklós 1752.
Karakcsevics Dragics 1751.
Karapancsics Száva 1751.
Kanacsavim János 1751.
Kossich Péter 1752.
Klempay Pál 1754.
Koszta János 1755.
Kovács József 1756.
Köröskényi Károly 1766.
Kocsis Ferencz 1766.
Kanyó Mihály 1766.
Kank-Gegács István 1771.
Kúnszabó Ferencz 1773.
Kászonyi Ferencz 1774.
Kosztolányi András 1774.
Karácsonyi Pál 1776.
Kiss Miklós 1777.
Kovács György 1777. (Nyitra.)
Késmárky János 1777.
Kruspér Pál 1779.
Kubovits Mihály 1780.
Kubusa Ignácz 1780.
Körmendy István 1783.
Klégl József 1783.
Kiss József 1783.
Késmárky János 1783.
Koits Jefta 1784.
Kanyó György 1785.
Kalapaty Mihály 1790.
Körmendy Simon 1791.
Kapronczay Pál 1791.
Ksengel Ferencz 1791.
Kopunovits Gergely 1791.
Kiss József 1791.

Kanyó István 1791.
Kalmár Ferencz 1792.
Künstlern Vincze 1792.
Kanyó János 1792.
Klajcsányi Pál 1793.
Klinovszky Mátyás 1793.
Kardos György 1794.
Kossik Sándor 1795.
Kroner-Koronay Ferencz 1795.
Karácsony Lázár 1795.
Kovács Gergely 1797.
Latinovics Dániel 1733., 1742.
Lazarovits Mittár 1751.
Lipkay László 1758.
Laczkó István 1766.
Littvay László 1766.
Lázár János 1766.
Lucsits András 1778.
Lukács Ignácz 1778.
Laczkó György 1780.
Lehotkay-Bornemisza Tamás 1797.
Markovics György 1713.
Miskolczy István 1747.
Matzekov János 1750.
Mirillovics Maxin 1752.
Medjanszky Lázár 1752.
Milinovits Necza 1752.
Mátyus Márton 1752.
Magassy József 1756.
Magyar Antal 1763.
Molnár Sándor 1765.
Mlinszky Ferencz 1771.
Miskolczy Farkas 1772.
Mészáros János 1774.
Mészáros András 1776.
Markulin János 1776.
Martinkovits Ferencz 1778.
Markovits Béla 1787.
Meneszkovics-Putnik István 1791.
Márffy Lipót 1791.
Miroszávlevits Száva 1791.
Milassin Miklós 1791.
Mattyasovszky János 1792.
Mirillovits Elek 1792.
Mihajlovics János 1792.
Markovics Arzén 1743.
Márkus András 1794.
Markovics Pál 1795.
Mrazovits Ábrahám 1715.
Milivoin György 1796.
Maizik Mihály 1797.
Nikoletics János 1735.
Nikolits Miroszláv 1743.
Nikolits Zsiván 1751.
Nincsicsevits Maxim 1751.
Nagy István 1759.
Nagy Mészáros János 1762.
Nagy János 1766.
Neszmér Antal 1784.
Nagy Márton 1785.
Némethszeghy István 1790.
Nedeczky György 1790.
Nagy János 1794.
Nikolits Mánuel 1791.
Nagy János 1794.
Novakovics István 1791.
Neszméry István 1796.
Neszmér György 1797.

Osztroziczky János 1712.
Osztroziczky Imre 1712.
Oduyer József gr. 1727.
Orczy Lőrincz 1741.
Oblacsics Radoszáv 1752.
Ódry Gergely 1752. (Pest.)
Ódry János 1765. (Hont.)
Ódry Gergely 1776. (Hont.)
Orecsics Mátyás 1776.
Ördög György 1779.
Olle György 1791.
Osztoics Vazul 1791.
Osztoics Joachim 1793.
Putnik Albert 1736.
Pilaszánovits Jakab 1742.
Piukovits János 1742.
Pocskay György 1743.
Póka István 1744.
Pusztai Rácz Konstantin 1744.
Pejacsevics József br. 1747.
Popovics Zsivkó 1751.
Popovics János 1751.
Papazetovics Attanáz 1751.
Popovics György 1752.
Piukovics János 1752.
Pruzsinszky Ferencz 1752.
Péchy András 1753.
Parcsetich Márton 1754.
Péssity Miató 1752.
Péchy Ferencz 1756.
Polyák Antal 1757.
Percsics Jakab 1758.
Papp János 1764.
Pál János 1766.
Paulovics József (de Kis Jeszen) 1770.
Pap-Kökényesdi István 1770.
Pap István 1772.
Petrovics András 1780.
Pocskay Sándor 1791.
Parcsetich János 1791.
Pápay József 1791.
Popvics Papházy Eftun 1791.
Paulovics János 1792.
Popovics Illés 1793.
Prodanovics Mihály 1793.
Petes András 1775.
Rácz András 1725.
Rácz Ádám 1725.
Rubesich Lázár 1742.
Rebényi András 1749.
Rajkovics Péter 1751.
Runics Simon 1752.
Radicsics Márk 1752.
Rozmisz Elek 1753.
Rudics Keresztély 1755.
Radics Mátyás 1766.
Romhányi Imre 1771.
Rojcsányi Ignácz 1777.
Rédl Ferencz 1780.
Rakovszky Ferencz 1782.
Reisner Gáspár 1792.
Rogány György 1792.
Szluha Ferencz 1715.
Staunics Fülöp 1715.
Szucsich Lukács 1718.
Szalgáry Ferdinánd 1742.
Sverteczky József 1744.
Szárics István 1751.

Sztanojevits Arszen 1751.
Stepanovics Gáspár 1752.
Szudarovits Gaja 1752.
Soky István 1766.
Szaplonczay Illés (de eadem) 1767.
Szent-Andrássy Imre 1773.
Szalay Péter 1775.
Spissics György 1776.
Szigethy Imre 1777.
Stepanovics János 1780.
Stepanovics Gáspár 1780.
Szeiff Erzsébet 1780.
Simándy Gábor 1781.
Sorok András 1782.
Sakabent-Joannovics János 1785.
Szerviczky Márk 1784.
Szabó-Csáky Ferencz 1790.
Sztrilics Antal és Péter 1791.
Szecsanasz Jakab 1791.
Sztanyó János 1791.
Stromajer Szalmásy Ferencz 1791.
Simon Imre 1792.
Somöskey István 1792.
Stanisavlyevits Döme 1792.
Szaboczky Pál 1794.
Székely Mihály 1768.
Stetina Pál 1781.
Szalay István 1795.
Somogyi Mihály 1796.
Szántó István 1797.
Szabó Vajda István 1796.
Széchen Sándor gróf 1796.
Tar György 1744.
Tessits Mihály 1752.
Tompos Márton 1753.
Tajnay Mihály 1754.
Tatay István 1772.
Tomasics János 1778.
Tarnay Mihály 1783.
Trattnyaky Miklós 1790.
Tapolcsányi Pál 1793.
Tomcsányi András (de Tomcsány) 1793.
Tapolcsányi János 1794.
Tomassich Márk 1794.
Tóth András 1797.
Urbanecz Mátyás 1713.
Vidákovics György 1718.
Varghay Ferencz 1736.
Vay László 1742.
Volckmann János 1742.
Vojnits István 1742.
Vucskovics Zsivkó 1752.
Voycs László 1746.
Vocsetics Jóvó 1752.
Vusics Ignácz 1752.
Vojnovits Vuja 1752.
Vuits Maxim 1752.
Volarich István 1753.
Vermes László 1755.
Vukovics Hieronim 1756.
Vasamics László 1759.
Vermes László (de Nagybudafa) 1763.
Vályi János 1770.
Vajnoveczky Szakács Ferencz 1776.

Vidákovits Delits András 1780.
Vojnovics Lázár 1780.
Varga Visky Sándor 1790.
Virágh Mihály 1790.
Vukovics Száva 1791.
Vollfort György 1791.
Verzár Márton 1795.
Vass József 1796.
Vajday Szabó István 1796.
Zuana N. br. 1744.
Zbiskó Mihály 1746.
Zákó István 1751.
Zádeczky János 1765.
Zorád István 1765.
Zarnóczay Ferencz 1767.
Zombory Imre 1784.
Zavodszky János 1742.
Zsámbokréthy János 1795.
Zelenka Mihály 1796.
Zombory István 1797.

b) 1798—1808.

Áldásy Ignácz 1798.
Allaga János 1798.
Alföldy Imre 1802.
Antunovich János 1807.
Berkó István 1798.
Barásevics Márk 1798.
Burza István 1798.
Bajtsy Márton 1799.
Balogh Gábor 1799.
Botka Ádám 1799.
Brunswick József gr. 1801.
Baross György 1803.
Bencze Mihály 1803.
Buzás János 1804.
Bajtsy János 1807.
Csernus Pál 1798.
Czintula János 1748.
Czigány György 1799.
Chery Imre 1801.
Csejtey Péter 1801.
Csillag Lipót 1801.
Csomor János 1802.
Császár János 1893.
Csernyánszky József 1806.
Csizma Márton 1807.
Dancs Márton 1798.
Demkó-Belyanszky János 1803.
Dömötör Pál 1805.
Deissl Antal 1806.
Funták Mátyás 1801.
Forián János 1804.
Földváry János 1805.
Fábián István 1806.
Gyelmis János 1798.
Gégács Lukács 1802.
Géczy Pál 1804.
Gyürky Mátyás 1806.
Görög János 1807.
Guganovits Simon 1807.
Gregus Tamás 1808.
Horváth András 1798.
Hajnal Ferencz 1798.
Heinrich Jakab 1801.

Holics Tamás 1807.
Ivankovich Tamás 1798.
Klinovszky József 1800.
Kray Pál br. 1803.
Közép Ajtay Nagy Ferencz 1808.
Komholcz János 1808.
Lovrencsics Lőrincz 1798.
Laczkó István 1798.
Lukács Gábor 1800.
Lucsich János 1801.
Lehoczky János 1806.
Mándics János 1801.
Morencsics Balthazár 1804.
Polinberger József 1799.
Plachy György 1800.
Pavicsich Miklós 1801.
Petkó József 1802.
Perczel Sándor 1805.
Parcsetich Antal 1807.
Rattesics Pál 1807.
Sólyom Károly 1801.
Schustek Manó 1802.
Siskovics József 1803.
Somogyi József 1806.
Sándor István 1807.
Szudy László 1808.
Sztrokay Antal 1808.
Tar Mihály 1798.
Török Musztafa Ferencz 1804.
Tomasics Lukács 1804.
Török Sándor 1804.
Tóth Mihály 1805.
Thurszky András 1805. (Zala.)
Toldy András 1806.
Treiber Ignácz 1807.
Tompos Péter 1807.
Vujevits Antal 1798.
Vörös István 1800.
Vörös Kovács István 1801.

c) 1809—1848.

Avakumovics Dávid 1811.
Asboth János 1818.
Ast Vincze 1835.
Adámovics Ferencz 1841.
Ács József 1841.
Antal Pál 1841.
Bedő Ferencz 1811.
Baghy János 1813.
Balázs József 1814.
Benyovszky Imre 1814.
Berkó Sándor 1819.
Berkó László 1820.
Bahó Miklós 1841.
Balásy Imre 1841.
Bakos Pál 1841.
Báthory István 1841.
Brunswick Majthényi Mária 1843.
Constantinus Gábor 1810.
Csernyanszky József 1817.
Czigány Balázs 1820.
Csonka György 1821.

Chottek Hermann gr. 1822.
Csáky István 1841.
Csáky Ferencz 1841.
Dömötör Ferencz 1810.
Dienes János 1814.
Dévay Imre 1841.
Endrődy Ferencz 1821.
Esküdt Antal 1841.
Fazekas Mihály 1817.
Furó Dániel 1817.
Fördős Péter 1841.
Falusy Dániel 1841.
Forray Andrásné br. 1847.
Guganovits Antal 1810.
Grabarits Antal 1810.
Gellér György 1812.
Gregurics Péter 1814.
Gromon Zsigmond 1817.
Győry János 1821.
Gál Ignácz 1841.
Gál Imre 1841.
Gyurikovics Gergely 1841.
Gyimosi János 1841.
Grosschmid János 1836.
Haill Zsigmond 1821.
Hajmásy Imre 1841.
Hegyesy József 1841.
Joannovics János 1811.
Jankovics János 1812.
Jaczkovics János 1814.
Jakobcsics Simon 1816.
Istenes István 1816.
Köhler Károly 1809.
Kassnár Balthazár 1809.
Kliegl Márfy Károly 1811.
Kiss András 1816.
Kállóczy József 1812.
Komáromy Sülle Sándor 1812. (Veszprém.)
Kovacsics Antal 1813.
Kardos János 1814.
Komáromy Mih. 1814. (Vasm.)
Kolhammer János 1815.
Koller Ferencz 1816.
Koller István 1817.
Koósz Tamás 1816.
Kopunovics Máté 1818.
Késmárky József 1820.
Khepics Nestor 1821.
Kecskeméthy Csapó Ján. 1821.
Kajtár Jozefa 1821.
Kuluncsits József 1835.
Kőrösfőy József 1841.
Katz István 1841.
Kolosváry Kiss Pál 1841.
Katona Lajos 1841.
Karácson József 1836.
Leitner József 1810.
Lővey János 1812.
Lazarevits Mihály 1813.
Lucsics Pál 1816.
Ledineczky Galkó József 1817.
Lipcsey István 1821.
Lestár Péter 1841.
Lökős János 1841.
Lamos András 1843.
Milecz András 1810.
Markulin Tamás 1811.
Mlinszky István 1811.
Makkai János 1812.

Móricz László 1818.
Markos Pál 1817.
Mánics Balázs 1841.
Magyar Imre 1841.
Mukits Simon 1841.
Nenádovics Moyzes 1809.
Nagyajtay József 1841.
Némedy János 1841.
Okruczky János 1819.
Orecsics Mátyás 1820.
Omachel György 1841.
Palenik Mihály 1809.
Preradovics György 1810.
Pauss József 1810.
Pyrker Imre 1811.
Pruzsinszky Horváth István 1816.
Polyák Péter 1817.
Péter Zsigmond 1807.
Pál Kristóf 1817. (Vasm.)
Prodanovics Mihály 1818.
Pollermann Ferencz 1841.
Recsky Szamoskőy Péter 1819.
Rajcsányi György 1821.
Szent-Iványi János 1809.
Söröss János 1810.
Stverteczky Antal 1814.
Szomor György 1816.
Sztepanovics Lajos 1817.
Szárics József 1841.
Szányi Bálint 1841.
Sztókics Mihály 1841.
Sebők József 1841.
Sárközy Ferencz 1841.
Szádeczky János 1841.
Sós András 1841.
Szűcs József 1826.
Szakáll József 1840.
Szaich József 1841.
Szemző János 1842.
Tomasics János 1817.
Tratnyáky János 1817.
Thuróczy István 1841.
Tapavicza István 1831.
Uhlarik József 1821.
Vrana Mihály 1809.
Vermes Mihály 1810.
Vörös István 1814.
Vass János 1817.
Varga János 1819.
Vargay Gáspár 1821.
Zalka Mihály 1811.
Zsuffa András és Mátyás 1812.
Zombory Gáspár 1819.
Zsembery János 1841.

D. Gy.

Javítandó.

Az I-ső kötetben:

15-ik lapon: (utolsó sorban) „*dedificatione*“ helyett „*edificatione*“.

A II-ik kötetben:

481-ik lapon: (9. sorban) „*közigazgatási*“ helyett „*törvényhatósági*“.
492-ik lapon: (13. sorban) „*házidó*“ helyett „*háziadó*“.
510-ik lapon: (24. sorban) „*budapesti*“ helyett „*szegedi*“.
510-ik lapon: (25. sorban) „*szegedi*“ helyett „*budapesti*“.

A megye térképén rajzolási hiba folytán a nagy és kis községek között nem lévén különbség téve, itt jegyezzük meg, hogy megyénk egész területén csak két kis község létezik, t. i. Vajszka és Bogyán.

Ny. Grund V. utódai Budapesten.